

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

**TÜRK KADIN YAZAR GÖZÜYLE
ATATÜRK, CUMHURİYET VE TÜRK DEVRİMİ**

Serap YEŞİLTUNA ARISOY

Doktora Tezi

ANKARA, 2026

**TÜRK KADIN YAZAR GÖZÜYLE
ATATÜRK, CUMHURİYET VE TÜRK DEVRİMİ**

Serap YEŞİLTUNA ARISOY

**Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

Ankara, 2026

KABUL VE ONAY

Serap YEŞİLTUNA ARISOY tarafından hazırlanan “Türk Kadın Yazar Gözüyle Atatürk Cumhuriyet ve Türk Devrimi” başlıklı bu çalışma, 14/07/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Başkan)

Doç. Dr. Sadık ERDAŞ (Danışman)

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ (Üye)

Prof. Dr. Halil ÖZCAN (Üye)

Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Sadık Erdaş danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne göre yazıldığını beyan ederim.

Serap YEŞİLTUNA ARISOY

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

10/08/2026

Serap YEŞİLTUNA ARISOY

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

Babama...

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın her aşamasında, pek çok insanın yardım ve desteği olmuştur. Danışmanım Doç. Dr. Sadık Erdaş, sadece bu çalışma özelinde değil, uzun bir aranın ardından başlayan doktora yolculuğumda desteğini gördüğüm kişilerin başındadır. Tez çalışması sırasındaki yakın ilgisi, dikkatli ve özenli okumaları, kaynak ve yöntem önerileri, ayrıntılara boğulduğum anlarda yolumu yeniden bulmamda gösterdiği çaba için teşekkürü bir borç bilirim.

Doç. Dr. Saime Selenga Gökgöz, Tez İzleme Komitesi üyesi olarak, metodoloji ve akademik yazım konusundaki katkı ve yapıcı eleştirileriyle araştırmamın her aşamasında yanımda olmuştur. Ders döneminden itibaren yaptığı ufuk açıcı değerlendirmeleri, metinlerimi büyük bir titizlikle inceleyerek sunduğu katkı ve eleştiriler, bundan sonraki akademik yolculuğumda da bana yol göstermeye devam edecektir.

Tez İzleme Komitesi'nin değerli üyesi Prof. Dr. Nejla Günay, her rapor döneminde çalışmamın seyrini yakından takip ederek sunduğu değerli katkılar ve farklı yaklaşımlarla teze büyük değer katmıştır. Tüm süreçteki desteği, nazik yaklaşımı, bir akademisyen olarak sergilediği örnek duruş için kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

Tez jürimin değerli üyeleri; tezimi danışman titizliğiyle okuyarak değerli öneri ve eleştirileriyle zenginleştiren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Halil Özcan ve Prof. Dr. Ayten Sezer Arıg'a; ayrıca "20. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar" dersine misafir öğrenci olarak kabul edip çalışmamın disiplinler arası boyutuna katkı sunan Prof. Dr. Gonca Gökalp Alpaslan'a en içten şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Nermin Abadan Unat, gerek kadın araştırmaları alanına sunduğu katkılarla, gerek başlangıç aşamasında verdiği destek ve önerilerle bu çalışmaya değer katan kıymetli hocalar arasındadır. Çalışmamın bitmesine çok az bir zaman kala aramızdan ayrılan bu değerli bilim kadınına sonsuz minnetle rahmet dilerim.

Böylesi emek yoğun çalışmalar, ailelerin yaşamlarından değerli anları alır götürür. Zaman zaman sabahlara kadar süren bu mesai nedeniyle, ilgimi esirgediğim, zamanlarından ödünç aldığım oğlum Oğuz Kağan ve eşim Hazar'a fedakarlıkları için minnettarım. Son olarak, hastanedeki son gününde bile tezin durumunu soran ancak bittiğini görmeye ömrü yetmeyen emektar babama hayat boyunca yaptığı tüm fedakarlıklar için teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma onun aziz hatrasına ve kızlarının yanında duran tüm babalara adanmıştır.

ÖZET

YEŞİLTUNA ARISOY, Serap. *Türk Kadın Yazar Gözüyle Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Devrimi*, Doktora Tezi, Ankara, 2026.

Bu çalışma, Osmanlı'nın son döneminden itibaren fikir üretmeye başlayan Türk kadın yazarların edebi ve siyasî alanda ürettiklerini merkeze alarak onların Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Devrimi hakkındaki görüşlerini çözümlemeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, özellikle 1920-1938 arası dönemde birbiri ardı sıra yapılan devrimlerin getirdiği toplumsal dönüşümü yaşayarak ve yazarak tecrübe etmiş Nezihe Muhiddin (1889-1958), Sabiha Sertel (1895-1968), Şükûfe Nihal (1896-1973) ve Suat Derviş (1905-1972) örnekleri üzerinde durulmuş, onların makale, röportaj, anket, roman, öykü, anı, öz yaşam öyküsü gibi kendilerinin ürettiği yazılı kaynaklardan yola çıkılarak karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Kadın yazarların, II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemi'ne ilişkin fikirlerinden başlanarak başta Cumhuriyetin kendisi olmak üzere, Medeni Kanun, Soyadı Kanunu, Harf ve Dil Devrimi gibi sosyal hayatı dönüştüren Cumhuriyet devrimlerine, kadının eğitim ve çalışma hayatına, siyasî hayata katılımını sağlayan devrimlere yönelik fikirleri ve bunları kabul ediş ve sahipleniş biçimleri, feminizm kavramına yaklaşımları, kendilerini feminist olarak tanımlayıp tanımlamadıkları, ekonomik yapı ve kalkınmaya, sosyal sınıf ve statü ilişkilerine, din, cemaat ve tarikat ilişkilerine yönelik fikir ve eleştirileri mercek altına alınmış, Atatürk hakkındaki fikirleri, onu bir kurtarıcı ve önder olarak benimseme biçimleri etraflıca tartışılmıştır. Araştırmada karşılaştırmalı metin ve söylem analizi yöntemi benimsenmiş, Türk ve yabancı arşiv belgeleri ve süreli yayınlar taranarak çalışma zenginleştirilmiştir. Atatürk dönemine işaret eden kadın araştırmalarındaki, olumlayıcı ya da eleştirel tüm yaklaşımlar dikkate alınarak Atatürk devrimlerinin kadın yazarlar tarafından nasıl algılandığı tarihsel bir perspektifle çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, Cumhuriyet, Türk Devrimi, Kadın Yazar, Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal, Suat Derviş, Feminizm.

ABSTRACT

YEŞİLTUNA ARISOY, Serap. *Atatürk, The Republic and Turkish Revolution through the Perspectives of Turkish Woman Writers*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2026.

This study aims to analyse the perspectives of Turkish women writers, who emerged as intellectual voices in the late Ottoman period, on Atatürk, the Republic, and the Turkish Revolution, by focusing on their literary and political contributions. To this end, the study examines the cases of Nezihe Muhiddin (1889-1958), Sabiha Sertel (1895-1968), Şükûfe Nihal (1896-1973) and Suat Derviş (1905-1972) who experienced and wrote, the social transformation brought about by the successive revolutions introduced especially between 1920 and 1938. A comparative analysis was conducted drawing on written sources produced by the writers themselves, including articles, interviews, surveys, novels short stories, memoirs and autobiographies. Beginning with these women writers' views on the Second Constitutional Era and the National Struggle, the study examines their perspectives on the Republic itself and Republican revolutions that transformed social life such as the Civil Code, the Surname Law, and the Alphabet and Language Reforms. It further examines their views on the revolutions that enabled women to participate in education, working life, and political life, as well as the ways in which they accepted and embraced these revolutions. The study also explores their approaches to the concept of feminism, whether they identified themselves as feminists, and their views and criticisms regarding the economic structure and development, social class and status relations, as well as religion, religious communities and religious orders (tariqa) are analysed. Their views on Atatürk and their ways of embracing him as a liberator and leader are also discussed in detail. This research adopts a comparative textual and discourse analysis methodology, enriched through a close examination of Turkish and foreign archival documents and periodicals. Considering the diverse viewpoints-both affirmative and critical-in women's studies addressing the Atatürk era, this study seeks to analyse how Atatürk's revolutions were perceived by women writers from a historical perspective.

Keywords: Atatürk, Turkish Republic, Turkish Revolution, Woman Writer, Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal, Suat Derviş, Feminism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	III
ETİK BEYAN	IV
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	V
TEŞEKKÜR.....	VII
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR DİZİNİ.....	XII
GİRİŞ.....	1
A.KONU ve PROBLEM	1
B.KAYNAK ANALİZİ VE KURGU.....	12
C.TERMİNOLOJİK KULLANIM VE KAVRAMLAR	23
1.BÖLÜM: XX. YÜZYILIN BAŞINDA TÜRK KADINI	26
1.1.İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADIN HAKLARI ALANINDAKİ GELİŞMELER.....	33
1.1.1. Kadın Dergileri	35
1.1.2. Kadın Cemiyetleri	36
1.1.3. Sosyal ve Ekonomik Yaşamda Kadın	39
1.1.4. Kadın Eğitimi ve İnas Darülfünunu	41
1.2. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TÜRK KADINI	46
1.3.CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KADIN VE KADIN HAKLARI ALANINDAKİ KAZANIMLAR.....	51
1.3.1. Türk Kadınının Eğitim ve Hukuk Alanındaki Kazanımları	51
1.3.2. Türk Kadınının Siyasî Alandaki Kazanımları, Kadınlar Halk Fırkası Girişimi ve Türk Kadın Birliği.....	55
2. BÖLÜM: DÖRT TÜRK KADIN YAZARIN YAŞAM ÖYKÜSÜ.....	77
2.1. NEZİHE MUHİDDİN'İN YAŞAMI (1889-1958).....	78
2.2. SABİHA SERTEL'İN YAŞAMI (1895-1968).....	89
2.3. ŞÜKÛFE NİHAL'İN YAŞAMI (1896-1973).....	100
2.4. SUAT DERVİŞ'İN YAŞAMI (1905-1972)	109
2.5. YAŞAM ÖYKÜLERİNE İLİŞKİN ORTAK DEĞERLENDİRME	126
3. BÖLÜM: KADIN YAZAR GÖZÜYLE CUMHURİYET ve TÜRK DEVRİMİ	130
3.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEME BAKIŞ	130
3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Modernleşme Çabalarına Bakış	130
3.1.2. Meşrutiyet Dönemine İlişkin İzlenimleri	145
3.1.3. Mütareke Dönemi ve Millî Mücadele İzlenimleri	154
3.2. CUMHURİYET DEVRİMLERİNE BAKIŞ.....	168
3.2.1. Cumhuriyet Rejimine İlişkin Görüşleri.....	168

3.2.2. Medeni Kanun’un Kabulü ve Uygulamalarına İlişkin Görüşleri	174
3.2.3. Soyadı, Lakap ve Unvan Kanunlarına İlişkin Görüşler	186
3.2.4. Alfabe ve Dil Devrimine Yönelik Görüşler	197
3.3. KADIN HAKLARI ALANINDAKİ TÜRK DEVRİMLERİNE BAKIŞ	212
3.3.1. Feminizm Hakkındaki Görüşleri ve “Türk Feminizmi” Söylemi	212
3.3.2. Kadının Eğitim ve Çalışma Hayatına Katılımına İlişkin Görüşleri	228
3.3.3. Kadının Siyasî Katılımına İlişkin Görüşleri	246
3.4. TOPLUMSAL YAPI ve SOSYO-EKONOMİK DİNAMİKLERE BAKIŞ	260
3.4.1. Ekonomik Yapı ve Kalkınma Üzerine Görüşleri	260
3.4.2. Sosyal Sınıf ve Statü Konusundaki Görüşleri	270
3.4.3. Din, İrtica ve Gelenek Üzerine Görüşleri	287
4. BÖLÜM: KADIN YAZAR GÖZÜYLE ATATÜRK	301
SONUÇ	341
KAYNAKLAR	347
EKLER	388
EK-1. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	400
EK-2. TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	402

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e.: Adı geçen eser
A.g.m: Adı geçen makale
A.g.y: Adı geçen yer
BCA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz.: Bakınız
BOA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.: Çeviren
Der.: Derleyen
Ed.: Editör
Haz.: Hazırlayan
IAV: Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging
(Uluslararası Kadın Hareketi Arşivi)
IAW: International Alliance of Women
ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü
İ: İçtima
KHF: Kadınlar Halk Fırkası
KVKK: Kişisel Verileri Koruma Kanunu
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
Röp.: Röportajı Yapan
s: Sayfa
ss: Sayfadan sayfaya
S: Sayı
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM ZC: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTEA: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
TKB: Türk Kadın Birliği
TDK: Türk Dil Kurumu
TTK: Türk Tarih Kurumu
UKB: Uluslararası Kadın Birliği
vd. : ve diğerleri
Yay.: Yayınları

GİRİŞ

A.KONU ve PROBLEM

Kadının tarih yazımındaki sistematik dışlanmasına karşı *her-story*¹ yani kadın odaklı anlatılar oluşturmak sadece geçmişe dair eksik parçaları tamamlama çabası değil, tarihin ataerkil kurgusunu sarsacak önemli bir başlangıçtır. Joan W. Scott, erkeği evrensel özne olarak kabul eden geleneksel tarih, yani *his-story*nin 20. yüzyıla kadar gündeme almadığı olay, olgu ve kişileri, büyük ölçüde kadınları ve onların sunduğu katkıları ele almanın kadınların tarihsel özne oluşlarına ilişkin önemli bir başlangıç olduğuna vurgu yapmıştır.²

Kadın tarihini yazma çabaları özellikle 1970’lerden sonra hız kazanmışsa da kadın hareketinin başlangıç noktası olarak 1789 Fransız İhtilali gösterilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin yayımlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin gündeme gelmesi ile haklarının farkına varan kadınlar cinsler arasındaki ikiliğin sürdürülmesine tepki duymuşlardır. 1791 Anayasası’nın kabul edilmesinden önce yazdığı “Kadın Hakları Beyannamesi”³ ile gündeme gelen aktivist Olympe de Gouges (1748-1793) “*Kadın idam sehpasına çıkma hakkına sahipse meclis kürsüsüne çıkma hakkına da sahip olmalıdır.*”⁴ diyerek cinsiyetler arasında bir ayrım olmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Olympe de Gouges’un 1793 yılında ironik biçimde “kral yanlısı olduğu” gerekçesiyle giyotine gönderilerek idam edilmesi kadın hakları mücadelesinin en başından çetrefilli olacağına dair önemli bir işaret olarak kabul edilmektedir.⁵

¹ *Her-Story* terimi Türkçe literatürde genellikle Joan W. Scott’a atfedilse de aslında 1960’lara ait anonim bir kullanımdır. İlk kez Robin Morgan *Sisterhood is powerful : an anthology of writings from the women’s liberation movement* adlı eserinde sistematik olarak kullanmış ve yaygınlaştırmıştır. Robin Morgan, *Sisterhood is powerful: an anthology of writings from the women’s liberation movement*, Vintage Books, New York, 1970. *History* kelimesinin kulağa İngilizce *his story* (onun hikayesi-erkeğin hikayesi) gibi gelmesinden yola çıkan bir kelime oyunu ile tarihin erkek deneyimi üzerinden şekillenmesine eleştiridir. *History* kelimesi etimolojik olarak *his* ile bağlantılı olmasa da *her-story* kullanımı öz olarak sevilmiş ve benimsenmiştir. Aslında Scott bu kullanımı benimsemez onunki eleştirel bir pencereden tarihi yeniden yazma noktasına doğru bir eleştiri ve bu kullanımı başka bir seviyeye taşımadır.

² Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988, ss.15-27. Türkçe baskı için bkz. Joan W. Scott, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, Çev. Aykut Tunç Kılıç, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007. Scott’ın belli başlı bazı makalelerinin Türkçe çevirisi için bkz. Joan W. Scott, *Feminist Tarih’in Peşinde*, BGST yayımları, İstanbul, 2022.

³ Pek çok dile çevrilen bu beyannamenin Türkçe çevirisi için bkz. Olympe de Gouges, *Kadın Hakları Evrensel Bildirgesi*, Çev. Asena Yılmaz, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul, 2020.

⁴ “La femme a le droit de monter sur l’échafaud; elle doit avoir également celui de monter à la tribune.”

⁵ Joan W. Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Harvard University Press, Cambridge, 1996, s.20. Olympe de Gouges hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Olivier Blanc, *Olympe de Gouges: Des Droits de La Femme À La Guillotine*, Tallandier, Paris, 2014.; Süheyla Kadioğlu, *Bitmeyen Savaşım-Kadın Hareketleri Tarihi I*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.151.

Aynı dönemde İngiltere’de *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi (A Vindication of the Rights of Woman)*⁶ adlı eseriyle feminist teori tarihine önemli katkılardan birini sunan Mary Wollstonecraft (1759-1797) ile ABD Massachusetts’de *Cinsiyetlerin Eşitliği Üzerine (On the Equality of the Sexes)*⁷ adlı eseriyle kadın-erkek eşitsizliği meselesini irdeleyen Judith Sargent Murrey (1751-1820) artık kadın hakları alanındaki çalışmalar için geri dönülmez bir süreci başlatmıştır.⁸

Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da şekillenen erken feminist düşünce, liberal siyasî teorinin etrafında kadınların eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, anayasal talepleri ile gündeme alınmıştır. Kadının “doğası gereği” kamusal alana uygun olmadığı yönündeki genel kabuller sorgulanmış, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin biyolojik değil, tarihi ve sosyal koşulların sonucu olduğu fikri zamanla güç kazanmıştır. Bu erken dönem feminist söylem, orta sınıf ve eğitilmiş kadınların deneyimlerinden beslenerek büyük bir kırılma yaratmıştır. Immanuel Kant (1724-1804), Johann Gotlieb Fichte (1762-1814), Hegel (1770-1831), John Stuart Mill (1806-1873), Harriet Taylor (1807-1858), Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895), August Babel (1840-1913), Clara Zetkin (1857-1933), Rosa Luxemburg (1871-1919) gibi pek çok düşünür, kadın ve kadın hakları üzerine savlar üretmeye başlamışlardır.⁹ John Stuart Mill ve Harriet Taylor’un sistematik savunuları eşliğinde ortaya konan düşünce liberal feminizmdir. Taylor’un *The Enfranchisement of Women* (1851) adlı makalesi¹⁰ ile John Stuart Mill’in *The Subjection of Women* (1869) adlı kitabı¹¹ liberal feminizmin ayrıntılandırılmasında önemli aşamalar olmuştur.¹² Zamanla feminizmin farklı teori ve ideolojiler etrafında tartışılarak *sosyalist feminizm, radikal feminizm, Marksist feminizm, yapısal feminizm, varoluşçu feminizm,*

⁶ Wollstonecraft, kadın haklarının yasalarla düzenlenmesi gerektiği fikrini ilk ortaya atan isimdir. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

⁷ Eserin orijinal baskısı için bkz. <https://publicdomainreview.org/collection/equality-of-the-sexes/> Erişim Tarihi:06/02/2026.

⁸ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.21.

⁹ Erendiz Atasü, “Kadınlık ve Cumhuriyet Devrimimiz”, *1923 Historia Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı:8, Sonbahar 2020, ss.8-24., 19. yüzyıldaki tüm bu fikrî tartışmalar için ayrıca bkz. Kadioğlu, *a.g.e.*, s.177-220.

¹⁰ Makale ilk kez 1851 yılında Westminster Review’da imzasız olarak basılmış, sonra Mrs. John Stuart Mill (Bilindiği üzere Harriet Taylor, Mill’in eşidir) imzasıyla basılmıştır. Mrs. John Stuart Mill, [Harriet Taylor Mill], *Enfranchisement of Women*, Office of the Revolution, New York, 1868.

¹¹ John Stuart Mill, *The Subjection of Women*, Longmans Green Reader and Dyer, London, 1869. Kitabın Türkçe baskısı için bkz. John Stuart Mill, *Kadının Köleleştirilmesi*, Çev. Ahmet Özcan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

¹² Andrea Nye, *Feminist Theory and the Philosophies of Man*, Routledge, London ve New York, 1988.s.16-20.

kültürel feminizm, post-modern feminizm gibi alt türlere ayrıldığı ve farklı yaklaşımların perspektifinde tartışıldığı görülmektedir.¹³

Aydınlanma düşüncesi, Sanayi Devrimi, işçi sınıfının ortaya çıkması gibi insanlık tarihini sarsan tüm gelişmeler feminist teorinin alt yapısını oluşturmuş ve kadınlar için önemli bir farkındalık yaratmıştır.¹⁴ Kadınlar artık sadece hukuki ve siyasî eşitsizlikle değil, düşük ücret, güvensiz çalışma koşulları, ev içindeki gizli emeğin karşılıksız bırakılması gibi sorunlarını da dile getirmeye başlamışlardır.

ABD’de 1848 yılında Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony gibi öncüler *Seneca Falls Sözleşmesi*’nin imzalanmasını sağlamıştır. “İlk Kadın Kongresi” olarak bilinen bu kongrede alınan kararlara dayanan sözleşme, kadının sosyal, sivil, dini alandaki hak ve özgürlüklerini düzenleme ve dünya çapında yürütülecek konferansları başlatması açısından bir dönüm noktası olmuş, *Uluslararası Kadınlar Konseyi* (1888) ve *Uluslararası Kadın Birliği*’nin (1902) kuruluşuna, *Jus Suffragii* (1906) gibi yayınların çıkmasına öncülük etmiştir.¹⁵

Bu farkındalık 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında artık yazılı bir talep olmanın ötesine geçerek sokaklarda eylem yapma olarak ifadesini bulan bir süreci başlatmıştır.¹⁶ Özellikle 1905 yılında Emmeline ve Christabel Pankhurst’ün (anne-kız) İngiltere’de başlattığı oy hakkı hareketi -süfrajist hareketi-¹⁷ üzerinde durulması gereken bir konudur. *Kadınların Toplumsal ve Siyasal Birliği* kurucusu Pankhurstlerin öncülüğünde parlamento binası ve Başbakanlık konutu önündeki eylemler, yürüyüş ve mitingler, polisle çatışma, bombalı saldırı ve yangın çıkarma gibi olaylarla kadın eylemlerinin her geçen gün daha da radikalleşmesi dünya feminizm tarihine damga vuran bir süreci başlatmıştır. Kadın hakları savunucusu Emily Wilding Davison’ın (1872-1913), oy hakkı

¹³ Liberal feminizme geliştirilen eleştiriler ve farklı yaklaşımlarla yeni feminizmlerin ortaya çıkmasına dair tarihi süreç ve güncel tartışmalar için bkz. Deniz Altunbaş, “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2006, ss.21-52.

¹⁴ Donovan, Mary Wollstonecraft’tan sonra “Frances Wright (1795-1852) ve Sarah Grimke (1792-1873) gibi isimlerin aydınlanma geleneğinin güçlü feminist düşünürleri olduğunu belirtmiştir. Donovan, *a.g.e.*, s.33.

¹⁵ Uluslararası Kadın tarihi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aslı Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, ss.23-136.

¹⁶ Kadioğlu, *a.g.e.*, s.210-232.

¹⁷ Süfrajist ve süfrajist iki farklı anlama sahiptir. Süfrajistler kadın hakları mücadelesini daha ılımlı, dilekçeler ve barışçıl yürüyüşlerle sürdürmüş Millicent Fawcett öncülüğündeki kişilere verilen isimdir. *Süfrajist* İngilizce *suffrage* ve Fransızca *ette* küçültme ekinde elde edilmiş ve küçümseme amacıyla kullanılmış bir sözcüktür. *Süfrajist* sözcüğünü ilk kez Ocak 1906’da İngiliz Daily Mail gazetesi feministlerin radikal eylemlerini eleştirip *küçümsemek* amacıyla kullanılmıştır. Ancak kadınlar bu ifadeyi benimsemiş, *the Suffragette* adında bir dergi çıkararak sözcüğe olumlu bir anlam yüklemişlerdir.

talebiyle kendisini Kral V. George'un atının altına atarak hayatını kaybetmesiyle simgeleşen süreç; kadınların hapis cezalarına çarptırılması, açlık grevleri ve bombalama eylemleriyle Birinci Dünya Savaşı'na kadar şiddetini artırarak devam etmiştir. Bu yoğun eylemlilik sürecine rağmen kadınların oy hakkını tam anlamıyla elde etmeleri savaş sonrasına sarkmıştır. Kadınlar, seçme ve seçilme hakkını ABD'de 1920'de, İngiltere'de ise (kısıtlamaların kalktığı tam eşitlik ile) 1928 yılında kazanmışlardır.¹⁸ Bu tarihsel kazanımlar, yüzyılın ortalarına gelindiğinde kadınların hukuk önünde eşit vatandaşlar olarak tanınmasının önünü açmıştır.

20. yüzyılın başlarında kadın hareketinin temel eksenini oluşturan oy hakkı, eğitim ve çalışma özgürlüğü gibi talepler günümüzde dünya çapında hukuki statüye kavuşmuş ve büyük ölçüde kurumsallaşmıştır. Ancak bu temel hakların kazanılması, kadın sorununu gündemde tutmaya devam etmiştir. Günümüzde feminizm sadece eşitlik değil, farklılık, temsiliyet ve iktidar ilişkileri gibi kavramlar üzerinden kendini yeniden üretmektedir. Türk kadını da kendi özgün tarihsel deneyimiyle bu dönüşüme dahil olmuş, bir yandan geçmişin kazanımlarını ve tartışmalarını diğer yandan güncel toplumsal cinsiyet dinamiklerini de akademik alanda tartışmaya açmıştır.

Türkiye'de Kadın Araştırmaları tarihi (*Women's Studies*) alanındaki çalışmalar ve feminizmin gelişimi özellikle 1980'lerden sonra¹⁹ çok farklı disiplinler tarafından mercek altına alınmış ve Türk kadınının toplumsal değişimi, edindiği kazanımlar, çeşitli tarihi süreçler, kurumlar ve tarihî olaylar çerçevesinde incelenmiş ve incelenmeye devam etmektedir. Bu literatürün odaklandığı ve tartışmaya açtığı alanların başında ise Cumhuriyetin kuruluş yılları gelmektedir.

¹⁸ Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, ss.23-136.,

¹⁹ Yeni feminist dalgaının neden 1980'ler üzerine yoğunlaştığı literatürde tartışılan bir konudur. Birleşmiş Milletler tarafından 1975-1985 tarihlerinin *Kadın On yılı* olarak ilan edilmesi ile Türkiye'de de kadın hakları ve feminizm alanı ivme kazanmıştır. Aralık 1975'te Ankara'da düzenlenen Kadın Kongresi, Mayıs 1978'te Uluslararası Nüfus Konseyi ile Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin *Türk Toplumunda Kadın* ile Ocak 1980'de *Türkiye'de Kadın Sorunlarına Yaklaşım ve Öneriler*, Aralık 1981'de Kadın Dernekleri Federasyonu'nun *Dünya'da ve Türkiye'de Kadının Durumu* başlıklı seminerleri düzenlemesi, YAZKO'nun (Sınırlı Sorumlu Yazar ve Çevirmenler Üretim Kooperatifi) İstanbul'da düzenlediği *Edebiyatımız ve Kadın Sorunu* konulu panel ile Mayıs 1981'de *Kadın Sorunun Öteki Yüzü* başlıklı panel bu ivmeyi artıran etkinlikler olmuştur. 1987 yılında Duygu Asena'nın *Kadının Adı Yok* adlı romanı ile başlayan tartışmalar feminizmin popüler kültürdeki yansımaları açısından önemli bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Bu tarihi süreç ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, Sel Yayınları, İstanbul, 2022, ss.86-94. Türkiye'de 1980 sonrası akademik feminizmin tarihsel seyrine ilişkin ayrıntılı bir akış için bkz. İnci Özkan Kerestecioğlu-Aylin Özman, "Kavramsal Tartışmalar, Tarihsel-Politik Dinamikler, Güncel Sorunlar", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Feminizm içinde*, Ed. Feryal Sayılıgil, Nacide Berber, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss.641-666.

Atatürk dönemine işaret eden kadın araştırmaları ve feminizm çalışmalarında temel olarak iki farklı yaklaşım vardır. Birincisi, Cumhuriyetin ilk yıllarında, başta Atatürk olmak üzere dönemin devlet adamlarının ve bürokrasisinin kadınlar için yaptıklarını olumlayan, Osmanlı dönemindeki sınırlı haklarla kıyaslayarak Türk kadınının kazanımlarının dönemine göre pek çok toplumun ilerisinde olduğunu ortaya koyan, Medeni Kanun, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, seçme ve seçilme hakkı gibi yasal düzenlemelerle hukuki eşitliğin sağlanmasını, çalışma hayatı ve kamusal alana katılımını *Türk Kadın Devrimi* ya da *kadının kurtuluşu* olarak niteleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım Afet İnan, Bernard Caporal, Emel Doğramacı, Tezer Taşkiran, Necla Arat ve Nermin Abadan Unat gibi akademisyenlerin eserlerinde etraflıca tartışılmıştır.²⁰ İkincisi ise Medeni Kanun'un eksiklikleri üzerinde duran, seçme seçilme hakkını geç kalınmış bir hamle olarak değerlendiren, kadınların haklarını kendilerinin almadığını, bu hakların Atatürk ve "erkek egemen iktidar" tarafından jakoben bir tarzda verildiğini ve iktidarın kadınları "pasifleştirdiğini", "araçsallaştırdığını" düşünen, kadınların sadece "kurtarıldığını ama özgürleşmediğini" savunan eleştirel yaklaşımdır ve temsilcileri Şirin Tekeli, Fatmagül Berktaş, Deniz Kandiyoti, Yeşim Arat, Serpil Sancar ve Yaprak Zihnioğlu gibi ikinci kuşak akademisyenlerden oluşmaktadır.²¹

Ancak gerek erken dönem çalışmalarda, gerek Cumhuriyet ve Atatürk dönemine ilişkin eleştirilerin yöneltildiği ikinci kuşak aydınların çalışmalarında, Osmanlı'nın son dönemini yaşamış, Atatürk dönemine tanıklık etmiş, aradaki farkı ve Batı ülkelerinde kadınların geçirdiği dönüşümü ya da kısıtlamayı gözlemleme imkânı bulmuş entelektüel kadınların kendi fikirlerini merkeze alan, onların Cumhuriyet ve Atatürk'e ilişkin görüşlerinin ne olduğuna, inceleme ve araştırma yazılarında ya da edebi eserlerinde bunu nasıl işlediklerine dair bir çalışmanın yapılmadığı gözlemlenmiştir. Farklı ideolojik alt yapılardan gelen kadın yazarların, kadın gazetecilerin, Atatürk ve Cumhuriyet dönemine ilişkin fikirleri üzerine bu kapsamda ve karşılaştırmalı metin analizi yöntemini benimseyen bir çalışma yapılmamış olması bu araştırmaya teşvik eden temel nedendir.²²

²⁰ Bu eserlere kaynak analizi ve kurgu bölümünde yer verilmiştir.

²¹ Bu eserlere *Kadın Yazarların Atatürk Hakkındaki Görüşleri* başlıklı bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

²² Ayşe Durakbaşı, makalesinde, erken cumhuriyet dönemini yaşamış Nermin Abadan Unat, Ayhan Çavdar, Mina Urgan, Semiha Berksoy, Süreyya Ağaoğlu gibi aydın ve meslek sahibi kadınların bu çerçevedeki fikirlerine yer vermiş, "kadın dili-erkek dili" ayrışmasından bahsetmiş olsa da bu sınırlıdır. Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın

Bu çalışmada kadınların kendi niyetlerini, kendilerini entelektüel alanda ortaya koyma özelindeki bilinçli seçimlerini, edebi ya da siyasî alanda ürettiklerini merkeze alarak onların Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Devrimi hakkındaki görüşlerinin ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, söz konusu zaman diliminde yaşamış, özellikle 1920-1938 arası dönemde birbiri ardı sıra yapılan devrimlerin getirdiği toplumsal dönüşümü yaşayarak tecrübe etmiş, Osmanlı ve Cumhuriyet arasında *entelektüel köprü* konumunda yer alan Nezihe Muhiddin (1889-1958), Sabiha Sertel (1895-1968), Şükûfe Nihal (1896-1973) ve Suat Derviş (1905-1972) örnekleri üzerinde durularak, söz konusu öncü kadınların makale, röportaj, anket, roman, öykü, anı, öz yaşam öyküsü gibi kendilerinin ürettiği yazılı kaynaklardan yola çıkılarak, Cumhuriyet devrimleri ve Atatürk'e ilişkin fikirleri üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Bu örneklerin seçilmesindeki temel neden, bu isimlerin sadece bu değişimi bizzat yaşamış ve katkıda bulunmuş olmaları değil, kadın haklarına ilişkin fikir üretmiş, kadın sivil toplum örgütlerinde çalışmış ve/veya yöneticilik yapmış, “feminizm” aktarma kavramını kullanmış ve üzerinde düşünmüş olmaları, çalışma ve yazma süreçlerini sadece Atatürk döneminde değil sonrasında da devam ettirmiş olmaları ve geniş bir yelpazede farklı konularda eserler vermiş olmalarıdır. Ayrıca, 20.yüzyıla etki eden temel fikirlerin milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizm olması gerçeğinden yola çıkarak, Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal gibi milliyetçi ve liberal görüşe sahip kadınların yanı sıra kendini daha sonraki yıllarda sosyalist olarak tanımlayan Suat Derviş ve Sabiha Sertel'in seçilmesi ile çalışmanın belli bir ideolojik bakış açısıyla sınırlı tutulmaması hedeflenmiştir.

Türk kadın yazar külliyatında, kuşkusuz ilk akla gelen isimlerin başında hem edebi kimliği hem de üstlendiği toplumsal roller nedeniyle Halide Edip Adıvar gelmektedir. Halide Edip Hanım; 20. yüzyılın başında *münevver* Türk kadının rol modeli olarak öne çıkması, Teal-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alması, “Türk kadın yazar” profilinin oluşmasındaki tartışılmaz katkısı ve İzmir'in işgalinden sonra gerçekleştirilen mitinglerin konuşmacılarından ve Millî Mücadele döneminin en simge kadın figürlerinden biri olması nedeniyle böyle bir çalışmanın merkezinde yer almayı hak eden bir şahsiyettir.²³

Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. A. Berkay Hacımırzaoglu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.29-50.

²³ İnci Enginün, son yıllarda Millî Mücadele'yi merkeze alan roman ve tiyatro eserlerinde, Halide Edip'in bu kitapların eser kişileri- kahramanları arasında da yer aldığını belirtmiş ve uzun bir listeyle örneklemiştir. Bkz. İnci Enginün, “Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Türk Kadını”, *Cumhuriyet*

Bununla birlikte bu çalışmanın odak dönemini oluşturan 1925-1939 yılları arasında yurt dışında ve ülkeden uzakta bulunuyor olması²⁴, erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk kadının geçirdiği sosyal, ekonomik hukuki ve siyasî dönüşüme doğrudan tanıklık etmesini ve bu sürecin aktif bir öznesi olmasını engellemiştir. Cumhuriyetin kurumsallaşma sürecini içerden yaşamamış, uzaktan tanığı olsa da devrimlerin uygulama aşamalarını doğrudan deneyimlememiştir. Ankara, İstanbul ve Anadolu merkezli dönüşüm dinamiklerini, art arda gerçekleşen devrimleri ve bunların yarattığı etkiyi karşılaştırmalı biçimde gözlemlene ve günlük yazılarla bunu ifade etme imkânı bulamamış, söz konusu devrim sürecini içeriden deneyimleyen kadın yazarlar arasında yer almamıştır. Ülke içindeki kadınlar hem yazarlık bağlamında hem de vatandaş, kadın ve anne olarak bu sürecin öznesi ve parçası olmuşlar, sahaya inerek değişime tanıklık etmişler, bu değişimi yeri geldiğinde günü gününe yazıya dökerek olumlu fikirlerini ya da eleştirilerini iletmışlerdir.

Ayrıca, Halide Edip Adıvar hakkında bugüne kadar çok sayıda yüksek lisans ve doktora tez çalışması ve akademik araştırma yapılmış, söz konusu eserlerde onun edebî üretimi, fikrî duruşu, siyasî faaliyetleri ve kadın meselesine yaklaşımı pek çok açıdan merkeze alınarak incelenmiştir. Bu zengin literatür birikimi göz önüne alındığında Halide Edip üzerine yeni ve özgün bir katkı sunabilecek araştırma alanlarının sınırlı kalacağı belirtilmelidir. Bununla birlikte bu kapsamlı literatür, bu çalışma içinde seçtiğimiz kadın yazarların düşünsel üretimini tartışırken Halide Edip'in fikirlerine başvurabilme, karşılaştırma yapabilme şansı ve kolaylığı da tanımıştır. Bu yaklaşımın sadece Halide Edip Adıvar ile sınırlı olmadığı belirtilmelidir. Çalışmanın merkezinde yer almamakla

İstanbul'unda Kadın içinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2022, ss.279.

²⁴ Halide Edip ve eşi Adnan Adıvar'ın Tahrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra yurt dışına çıkarak orada yaşamayı tercih etmeleri zaman zaman literatürde "sürgün" olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu doğru bir ifade değildir. Çünkü onlarınki bir tercih ve gönüllü bir gidiştir. Haklarında herhangi bir yargılama ya da yakalama kararı bulunmamaktadır. Halide Edip 1935 yazında torununu görmek için İstanbul'a gelerek bir ay kadar kalmış ve tekrar Paris'e geri dönmüştür. "Halide Edip'i İstanbul'a Getiren Küçük Ömer", *Son Posta*, 4 Ağustos 1935, s.1, 4. "Halide Edip Dün İstanbul'a Geldi", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1935, s.1.

birlikte Müfide Ferit Tek²⁵ (1892-1971), Halide Nusret Zorlutuna²⁶ (1901-1984), İffet Halim Oruz (1904-1993) gibi başka değerli kadın yazarların metinlerine de gerektiğinde başvurulmuştur.²⁷ Söz konusu yazarlar, analizi derinleştirmek ve karşılaştırmalı bir bakış açısı sunabilmek amacıyla zaman zaman tartışmaya dahil edilmiştir.

Benzer şekilde, bahsi geçen kadın yazarların çağdaşı olan Celal Nuri İleri (1881-1938), Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Peyami Safa (1899-1961), Reşat Nuri Güntekin (1899-1956) Falih Rıfkı Atay (1894-1971) gibi yazarların fikir ve eserlerinden de faydalanılmıştır. “Kadın ağzı”²⁸ ya da “kadın dili”²⁹ varlığından yola çıkarak, kadın ve erkek dili arasındaki karşılaştırmalı analiz çerçevesinde bu yazarların dil kullanımlarına, sunduğu örneklerle, mecazi kullanımlara yer verilmiştir. “Kadınlar nasıl yazıyor” sorusuna yer yer bu karşılaştırma aracılığı ile yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, söz konusu kadın yazarların tek tek yaşam öykülerindeki boşlukları doldurmak, onlarla ilgili monografi çalışmaları yapmak hedefinde değildir. Amaç, kadın yazarların adı duyulmayan eserlerini bulup çıkarmak, incelenmeyen eserlerine ilişkin

²⁵ “Kadınlarımızda Fikrî Teşebbüs” başlıklı ilk yazısını 1908 yılında kaleme alan, 1913 yılında Türk Yurdu” dergisinde yayımlanan “Hayat Hanım” başlıklı hikayesi ile kadın eğitimi ve kadının çalışması meselesine eğilen, Yusuf Akçura’nın teşvikiyle yazdığı ve Turancı fikirleri işlediği “Aydemir” romanı²⁵ sayesinde *Aydemir müellifi* olarak tanınan Müfide Ferit Tek, II. Meşrutiyet döneminde fikirlerini genç denecek bir yaşta kaleme almaya başlamış, eşi Ahmet Ferit Bey dolayısıyla da dönemin Türkçü çevreleriyle yakın ilişkisi olan bir isimdir. Müfide Ferit Tek ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahar Çonoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Kadın Yazar: Müfide Ferit Tek*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2022.

²⁶ Türk şair, yazar ve kadın hakları savunucusudur. Annesi Saide Nizamettin Hanım Hukuk-u Nisvan Cemiyeti üyesi olduğu için daha çocuk yaşlarda Osmanlı Kadın Hareketinin içinde yer alan İffet Halim Hanım, 1924-1927 yılları arasında, eşi Albay Halim (Oruz) Bey’in askerî görevi nedeniyle Diyarbakır’da yaşamış, Türk Kadın Birliği Diyarbakır şubesini kurarak faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Eğitimini ilerleyen yaşlarında tamamlayan İffet Halim Hanım, önce Erenköy Kız Lisesi’ni bitirmiş sonra 1936-1940 arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden mezun olmuştur. 1947-1979 yıllarında *Kadın Gazetesi*’ni çıkarmış, 1949 yılında yeniden kurulan *Türk Kadınlar Birliği*’nin kurucuları arasında yer almıştır. İffet Halim Oruz, *Türkiye’de Kadın Devrimi*, Gül Matbaası, İstanbul, 1986.

²⁷ Çalışmanın odağına alınmayan ancak kadın yazar olarak ismini anmak gerektiğini düşündüğümüz, İnci Enginün’ün ifadesiyle popüler roman yazarı olarak Türk toplumuna okuma alışkanlığı kazandıran, sayıca çok fazla eser vermiş bazı kadın romancılarından da burada söz edilmelidir. İnceleme araştırma yazısından ziyade edebi metinlere ağırlık veren bu yazarlar arasında Muazzez Tahsin Berkand (1899-1984), Mükerrrem Kâmil Su (1906-1997), Mevrure Sami Koray (1907-1993), Cahit Uçuk (1909-2004), Meliha İlsel ((1910-1981), Fakihe Odman (1912-1999), Peride Celal (1916-2013) gibi isimler sayılabilir. İnci Enginün, “Türk Kadın Romancıları”, *Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s.491.

²⁸ M. Kayahan Özgül, “Türk Edebiyatında Kadın Ağzı”, *Kadın Yazarlar*, s.327.

²⁹ Berna Moran, Cixous, Lrigaray, Kristeva, Wittig gibi bazı Batılı kuramcılarının kadın dili üzerine çalıştıklarını, kadınlığın kadın söylemiyle bağlantısı üzerine düşündüklerini ve kadınların ezilmesine hizmet eden ataerkil anlayışı yıkacak kadınca bir dil ihtiyacı üzerine çalışmalar yaptıklarını belirtmektedir. Berna Moran, “Feminist Eleştiri Kuramı”, *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.372-379. Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda* adlı eserinde erkek ve kadın üslubunun farklılığına dikkat çekmiştir. Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.83.

tematik analiz yapmak da değildir. Amacımız kadın yazarların tek tek hayatlarından ve eserlerinden yola çıkarak, bütüncül bir yaklaşımla devrin entelektüel kadın birikiminin Cumhuriyet devrimleriyle birlikte yaşanan yeni toplumsal süreci, modernleşmeyi, devrimlerin kendi hayatlarındaki yerini ve etkisini tespit etmek, Atatürk'e ilişkin fikirlerinin ne olduğunu kavramak ve ortak bir sonuca varmaktır. Cumhuriyet devrimlerinin kadın diline, kadın bakış açısına nasıl yansıdığını tespit edebilmektir.

Bu araştırma her ne kadar kadın yazarların Atatürk dönemi ve erken Cumhuriyet yıllarına ilişkin düşüncelerine odaklanmışsa da çalışma kapsamı 1920-1938 gibi dar bir zaman aralığıyla sınırlandırılmamıştır. Bunun yerine, mercek altına alınan kadın yazarların tüm yaşamları esas alınmıştır. Zira ilk eserlerini Meşrutiyet döneminde vermeye başlayan bu yazarlar, Atatürk'ün ölümünden sonra da fikir üretmeye devam etmiş; siyasî ve sosyal hayatın içinde yer almışlardır. Bu nedenle onların Atatürk'ün vefatından sonra kaleme aldığı metinler ile bu yıllarda Atatürk ve Cumhuriyet üzerine geliştirdikleri değerlendirmeler, erken dönem yazıları kadar önem taşımaktadır. Tezin amacı da Osmanlı'nın son yıllarını tecrübe etmiş, Cumhuriyet devrimlerine ve dönüşüm süreçlerine tanıklık etmiş ve sonrasındaki farklılıkları da idrak etmiş bu entelektüel kadınların düşünsel dünyasını bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaktır.

Bu çalışma, kadın yazarların eserlerini ele alırken, *inceleme ve araştırma yazıları* ya da *kurgu eserler* şeklinde farklı bir sınıflandırmaya tabi tutmamıştır. Bununla birlikte, kurgu eserler değerlendirilirken yazınsal bir çözülmeme yapılmamış, dilsel yetkinliğe veya edebî başarıya odaklanılmamıştır. Kurmaca metinleri inceleme amacımız, bu eserlerde Cumhuriyet devrimleri veya Atatürk'e ilişkin fikirlerinin yer alıp almadığını tespit etmek, yer alıyorsa bunların nasıl işlendiğini ortaya koymak ve kadın yazarların görüşlerine dair izler sürmektir. Dolayısıyla bu çalışmada benimsenen sınırlandırma tür odaklı değil, konu odaklıdır.

Edebiyat eleştirisi, edebiyat tarihi ve tarih çalışmaları içerisinde “kadın yazar” türünde bir kategorileştirme, beraberinde metodolojik tartışmaları da getirmekte zaman zaman “problemlili” bulunmaktadır. Bu sınıflandırmaya eleştirel yaklaşan çevreler “kadın yazar” etiketinin ikincil bir kategori yarattığı, kadın yazarların sadece kadın sorunlarına ya da kadına ait konulara yönelmesi gerektiği gibi bir algı oluşturduğuna dikkat çekmektedirler. Bu anlayışa göre sanat ve edebî üretim cinsiyetten bağımsızdır. Nasıl ki erkek yazar ya da erkek edebiyatı gibi bir kategori yoksa kadın yazar ya da kadın edebiyatı

türündeki sınıflandırmaların hayatta bir karşılığı yoktur. Örneğin Adalet Ağaoğlu kadın yazar sınıflandırmasını bu nedenlerle kabul etmeyerek “ben bir yazar kadını” demektedir.³⁰

Buna karşılık edebiyat tarihi ya da genel tarih dizini içerisinde kadınların entelektüel üretiminin yok sayıldığı ya da figüran olarak görüldüğü gerçeğinden yola çıkarak bu pozitif ayrımcılığın kadın üretimini motive edeceği, gelecek nesiller için makul bir kadın yazar geleneği yaratacağı düşüncesiyle “kadın yazar” nitelemesi desteklenmektedir. Örneğin Erendiz Atasü *kadın edebiyatının* yalın bir kavram olduğunu, cinsiyeti kadın olan yazarın kadınlığını unutmadan yazdığı metinlerle örülü olduğunu belirterek bu sınıflandırmaya karşı çıkmamaktadır.³¹ “Kadın yazar” ifadesi, kadını *ötekileştirmekten* ziyade kadın diline bir atıftır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki kadın dili ve erkek dili birbirinden farklıdır. Çünkü kadınlar ataerkil toplumun ön yargıları kırılıp da yazmaya başladıkları andan itibaren farklı bir dil geliştirmiş, duyarlılığı ve ihtiyaçları farklı olan bir dil ortaya koymuştur.³²

Bu çalışma, söz konusu kuramsal tartışmayı da göz önünde bulundurarak ve kadınların dünyayı algılayış biçimlerinin erkek yazarlardan ayrıştığı hipotezinden yola çıkarak, özellikle 20. yüzyılın başındaki toplumsal ve siyasî dönüşümün kadınlar tarafından farklı şekilde deneyimlenmesi, bu dönüşümün bizzat öznesi oldukları, bu değişime katkı sundukları ve bu katkıyı da yazıya döktükleri için “kadın yazar” kategorileştirmesini özellikle benimsemiş ve vurgulamıştır. Ayrıca belirtilmelidir ki “kadın yazar” nitelemesi sadece “kadın edebiyatçı” ya da “kadın romancı” dar anlamlarında kullanılmamış; inceleme ve araştırma yazılarıyla da ön plana çıkan söz konusu yazarların *muharrir/e*, *müellif* ve *mütefekkir* olduklarını da akılda tutarak “kadın yazar” ana başlığı daha genel bir kapsamda kullanılmıştır.

Bu çalışma metodolojik olarak kişileri, olay ve olguları, kurumları kendi tarihsel bağlamı içinde ve dönemin şartlarını, sosyal, siyasî, hukukî, diplomatik dinamiklerini

³⁰ Nesrin Karaca, *Kadın Yazarlar*, s.40-41.

³¹ Atasü, kadın edebiyatı kavramından “kadın hayatlarına tanıklık eden ya da kadınlara özgü çileleri dile getiren anlatılardan çok, hangi konuyu işlerlerse işlesin ataerkil kültürü sorgulayıcı bakış açısı geliştiren bir edebiyatı” anladığını dile getirmektedir. Erendiz Atasü, “Kadın Yazar- Kadın Edebiyatı”, *Kadın Yazarlar*, ss.330-342.

³² Nesrin Karaca’ya göre kadın dili ve erkek dili içerik ve biçim bakımından ayrılmaktadır. Erkek diline yöresel lehçeler daha hakimken kadın dilinde yazı dili daha baskındır. Kadın dilinde okşayıcı güzel hitap baskınken erkek dilinde argo hakimdir. Erkek dilinde devrik cümleler hakimken kadın dilinde düzgün tümceler hakimdir. Nesrin Karaca, “Dil, Kadın Dili, Kadın Edebiyatında Popüler Dil ve Gerçeklik”, *Kadın Yazarlar*, ss.779-782.

dikkate alarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu tarihi sürece “feminist eleştiri” penceresinden bakma kaygısı gütmemiştir. Feminist eleştiri, bugüne ait toplumsal cinsiyet normlarını ve hak arayışlarını merkeze alma riskini taşımaktadır ve bir tarih tezi için en büyük sakınca geçmişi bugünün değer yargıları, anlayışı ve koşullarıyla yorumlamak yani *anakronizme* düşmektir. Bu çalışma, söz konusu dönemin kişi ve kurumlarını çağdaş kuram ya da kavramlarla *suçlamak* ya da *aklamak* yerine onları kendi döneminin koşulları ve gerçekliği içinde anlamayı hedeflemektedir. Kadın yazarların söylemine doğrudan yer açan bu yaklaşım, metinleri, dönemin siyasî, sosyo ekonomik atmosferinden koparmadan, arşiv belgeleri ve birincil kaynaklarla da destekleyerek tarihsel bir bağlama oturtmayı hedeflemekte, ideolojik bir eleştiri denemesi değil, kişi olay ve olguların kendi gerçekliğini odağa taşıyan bir tarih tezi yaratma çabasındadır. Bununla birlikte feminist literatürü görmezden gelme eğiliminde değildir. Tarih bilimsel bir perspektifle feminist literatürün görmediği ya da görmezden geldiği olay ve olguları dikkate alarak değerlendirme hedefindedir.

Dört farklı kadın yazarın yaşamına ve eserlerine odaklanarak her biriyle ilgili ayrı bir literatür taraması yapılmıştır. Önceki çalışmalardaki eksik ve yanlışlar üzerinde durularak eser listesi ve sınıflandırması yapılmış, her bir yazarın eseri tek tek okunarak titizlikle konularına göre ayrıştırılmıştır. Dört farklı yaşam öyküsüne, dünya görüşüne, siyasî yönelime, deneyime ve birikime sahip yazarın metinlerinden yola çıkarak ortak temalar belirlenmiştir. Bazı eserlerin eski harflerle yazılmış olması, bazı eserlerin sadece tefrika olarak bulunuşu, bazılarının dijitalle aktarılmamış olması, kütüphanelerdeki eski gazetelerden çıkarılıp değerlendirmeyi, transkripsiyon yapmayı gerekli kılmıştır.

Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Arşivi, TBMM Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşiv ve kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı, Başkent Kütüphanesi Enver Ziya Karal Uygulama ve Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA), Paris Kütüphanesi Arşivi gibi kütüphane ve arşivlerde yürütülen çalışmalar, dijital ortama aktarılmış süreli yayınlar ile metin içi arama uygulamalarının (Gallica, Wikilala, Muteferriqa ve Internet Archive vb.) getirdiği kolaylıklar, araştırma aşamalarını görece erişilebilir hâle getirmişse de kimi zaman önemli ve kilit noktalarda bürokratik engellerle karşılaşmıştır. Örneğin, kadın yazarların yaşam öyküsündeki kopuklukları tespit edebilmek için Emekli Sandığı Arşivi’ne yaptığımız başvuru olumlu sonuçlanmamış,

gereken bilgiler KVKK kapsamında sayılarak istenen evraklar tarafımıza teslim edilmemiştir. Taha Toros Arşivinin hukuki nedenlerle kapalı durumda olması da bazı birinci el kaynaklara ulaşmamızı engellemiştir.³³

B.KAYNAK ANALİZİ VE KURGU

Kadın araştırmaları alanında özellikle 1980’den sonra pek çok yeni eser ortaya konmuş, yerli ve yabancı tez, kitap, makalelerin yanı sıra *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadın*, *Türk Kadın Yolu*, *Aile*, *Hanım*, *Genç Kadın*, *Sıyanet*, *Hanımlar Alemi*, *Ayine*, *Parça Bohçası*, *Alem-i Nisvan*, *Seyyale*, *İnsaniyet*, *Kadınlık Hayatı*, *Erkekler Dünyası*, *Ev Hocası*, *Firuze*, *Bilgi Yurdu Işığı* gibi pek çok eski harfli kadın dergisi de yeni Türk harfleriyle yeniden basılmıştır.³⁴ Araştırmamızın merkezinde yer alan kadın yazarların eserleri de bu bağlamda yeniden okuyucu ile buluşmuş, onları merkeze alan pek çok yeni araştırma ve akademik çalışma yapılmıştır.

Türk kadın araştırmaları tarihinde Nezihe Muhiddin ile ilgili çalışmaların başlangıcını Zafer Toprak’ın 1988 yılına ait *Kadınlar Halk Fırkası* konulu yazısı oluşturur.³⁵ Serpil Çakır’ın 1993’te sunduğu bildirisi³⁶ ve 1997’de yayımlanan

³³ Türkiye’de kurumsal olarak kullanıcıların hizmetinde yer almış en geniş özel arşivlerden biri sayılan Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi’ne devredilerek dijitalleştirilmişti. Ancak 2020 yılında üniversitenin kapanması nedeniyle belgeler Marmara Üniversitesi’ne intikal etmiş, bir süre bu bünyede açık erişime sunulmuşsa da telif davası nedeniyle erişime kapatılmıştır.

³⁴ *Hanımlara Mahsus Gazete-Yeni Harflerle (1895-1908)*, Sayı:1-13, Haz. Mustafa Çiçekler-Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009. *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete* Sayı:14-25, Haz. Cavide Pala, Libra Kitap, İstanbul, 2022. *Kadınlar Dünyası-Yeni Harflerle (1913-1921) Cilt I-II*, (Haz: Fatma Büyükkarcı Yılmaz, Tülay Gençtürk Demircioğlu), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009. *Yeni Harflerle Kadınlar Dünyası* Sayı:121-130, Haz. Şeyda Aysun Oğuz, Libra Kitap, İstanbul2024. *Kadın-Yeni Harflerle (1908-1909)*, Haz. Fatma Kılıç Denman, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010. *Aile (1880) ve Hanım (1921) Yeni Harflerle*, Haz. Oğuz İçimsoy, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2011. *Genç Kadın (1919) Yeni Harflerle*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010. *Türk Kadını (1918-1919) Yeni Harflerle*, Haz. Birsen Talay Keleşoğlu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010. *Sıyanet (26 Mart - 16 Temmuz 1914) Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri (Talepler, Engeller, Mücadele)* Cilt: 4, Libra Kitap, İstanbul, 2022. *Yeni Harflerle Hanımlar Alemi (1914): Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, Haz. Elif Yılmaz Şentürk, Libra Kitap, İstanbul, 2019. *Âyine (1875), Parça Bohçası (1889), Âlem-i Nisvan (1906), Seyyâle (1914) Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, Cilt:9, Haz. Birsen Talay Keleşoğlu-Göktuğ İpek, Libra Kitap, İstanbul, 2023. *İnsaniyet (1882-1883); Kadınlık Hayatı (1913); Erkekler Dünyası (1914); Ev Hocası (1923); Firuze (1924) Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, Haz. Birsen Talay Keleşoğlu, Libra Kitap, İstanbul, 2019. *Bilgi Yurdu Işığı (1917-1918) Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, Cilt 1, Haz. Birsen Talay Keleşoğlu - Mustafa Keleşoğlu, Libra Kitap, İstanbul, 2019.

³⁵ Zafer Toprak, “Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, *Tarih ve Toplum*, S.51, Mart 1988, s.30-31.

³⁶ Bildiri 24-26 Mayıs 1993 tarihinde Ankara’da gerçekleşen I. Uluslararası Tarih Kongresi’nde sunulmuş, 1998 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanan *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* adlı kitapta yayımlanmıştır. Serpil Çakır, “Kadın Tarihinden İki İsim, Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss.272-287

makalesinin³⁷ ardından ilk geniş kapsamlı araştırma Yaprak Zihnioğlu tarafından yapılan tez çalışması ve ardından basılan *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* başlıklı kitabıdır.³⁸ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett tarafından 1999’da yayımlanan *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931* başlıklı yayın da alana önemli bir katkı sunmuş, Nezihe Muhiddin’in 1931 tarihli *Türk Kadını* adlı yapıtını içerdiği için yıllar sonra basılan ilk Nezihe Muhiddin kitabı olarak kayıtlara geçmiştir.³⁹ Yine Yaprak Zihnioğlu’nun yayına hazırladığı ve 2006 yılında basılan dört ciltlik *Nezihe Muhiddin: Bütün Eserleri* külliyyatı, Muhiddin’in artık sadece sahaflarda ve kütüphanelerde bulunan çok sayıdaki eserinin- eksikleri olmakla birlikte⁴⁰- günümüz okuyucusuyla buluşmasını sağlamıştır. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından hazırlanan *Türk Kadın Yolu* (1925-1927) dergisinin yeni Türk harfleriyle yeniden basılmış biçimi de alana önemli bir katkı sunmuştur. Bu çalışmalardan sonra Nezihe Muhiddin’in Kadınlar Halk Fırkası eksenindeki siyasî ve sosyal çalışmaları, edebi kişiliği ve eserleri üzerine çok sayıda tez, makale ve kitap yayımlanmış ancak bunların bir bölümünün birbirini tekrar eden çalışmalar olduğu tespit edilmiştir.⁴¹ Burada Nesli Özkay’ın “Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi” başlıklı tezi ayrı tutulmalıdır;

³⁷ Serpil Çakır, “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin”, *Topluşsal Tarih*, S.46, 1997, ss.6-14.

³⁸ Yaprak Zihnioğlu, *Nezihe Muhiddin: Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu*, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998. Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁹ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931: Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

⁴⁰ Bu dört ciltlik külliyyatın üç cildinde romanları, kitap halinde basılmış öyküleri, tarih ve edebiyat alanındaki inceleme yazıları vardır. Yazarın 16 romanı külliyyatta yer bulmuştur, tefrika halinde gazetelerde kalan romanlarının büyük bir kısmı bu ciltler içinde yer almamıştır. Pek çok öyküsü, oyunları ve operetleri de dahil edilmemiştir. Nezihe Muhiddin’in burada yer verilmeyen eserlerine ilişkin çalışma, ilerleyen yıllarda araştırmacı Serdar Soydan tarafından yapılmıştır. Tespit edilebilen tefrika romanları (21 adet) ve oyunlarının yayımlandığı gazeteler, tarih ve sayı belirtilerek araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Serdar Soydan’ın söz konusu araştırması için bkz. <https://sanatkritik.com/eski/nezih-muhittinin-tefrika-halinde-kalan-romanlari/>Erişim Tarihi:7/7/2025

⁴¹ Bu çalışmalardan başlıcaları burada belirtilebilir: Dilan Gedik, *Türkiye’de Kadın Hareketinin Örgütlenmesi Bağlamında Nezihe Muhiddin*, İstanbul Gedik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2023. Ayşe Hanife Kocakaya, *Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Dönüşüm Sürecinde Kadın (Nezihe Muhittin, Ulviye Mevlan Civelek, Halide Edip Adıvar)*, Gaziantep Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep, 2024. Türkan Erdoğan, *Nezihe Muhittin’in Romanlarında Kadın ve Sosyal Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998. Nezihe Muhiddin’e ilişkin ayrıntılı bir kaynakça çalışması için bkz. Fatma Kar; İrem Üçüncü, “Türk Kadın Hareketinin Öncü İsimlerinden Nezihe Muhiddin: Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi”, *Hars Akademi*, 2023, C.6, S.1, ss.147-167.

Çünkü kendisinden önce yapılan çalışmalarla yetinmemiş, özgün pek çok yeni belge, gazete haberi ile Nezihe Muhiddin’e ait eseri de ortaya çıkarmıştır.⁴²

Nezihe Muhiddin ile ilgili bu çalışmalar önümüzde her ne kadar önemli birer kılavuz olarak dursa da Nezihe Muhiddin’in yaşam öyküsüne ilişkin kopukluklar olduğu ve eserlerinin bir bölümünün henüz çalışılmadığı tespit edilmiştir. Nezihe Muhiddin’in hayatı çalışılırken devlet arşivlerindeki bazı belgelerin gözden kaçtığı fark edilmiş, yaşam öyküsüne dair boşlukları dolduracak önemli belgeler tespit edilmiş, tezin ilgili bölümünde ayrıntısına yer verilmiştir. Eserleri içerisinde yer aldığı tespit edildiği halde, daha önce çalışılmayan romanları kapsam içine alınmış ve daha önceki çalışmalarda var olduğu bilgisine rastlanmayan- 1911 yılında *Tanin*’de yayımlanan “Terbiye-i İnas Etrafında” başlıklı yazısı da dahil olmak üzere, çok sayıda yazı ve makale tespit edilerek konumuz ile ilgili olanlar analiz edilmiştir. (EK-1) Nezihe Muhiddin ile ilgili çalışmalarda daha önce bahsedilmeyen *İkdam* gazetesinde yazdığı yazılar buna bir örnektir. 1925 yılında Nezihe Muhiddin imzasıyla, 1929 yılında *N.M* imzası ve *Ferda* müstear ismiyle yazdığı çok sayıda inceleme yazısı olduğu ortaya çıkarılmıştır. 1933 yılında Milliyet gazetesinde üç farklı köşe yazısı yine gözden kaçanlar arasındadır. (EK-2) Ayrıca Atatürk ile birlikte çekilmiş bir fotoğrafına ilk kez bu çalışmada yer verilmiştir. Kendisine odaklanan literatürde 1945 ara seçiminde İstanbül’dan bağımsız milletvekili adayı olduğu bilgisinin yer almadığı tespit edilmiştir. Amacımız her ne kadar Nezihe Muhiddin ile ilgili bir monografi çalışması yapmak değilse de yaşam öyküsünde yer alan bazı olay ve olgular, onun fikir dünyasına dair literatüre yerleşmiş kimi kabullerin yeniden gözden geçirilmesini, söz konusu kopuklukların dikkatle ortaya konulmasını, mevcut değerlendirmelerin daha bütüncül ve sağlıklı biçimde ele alınmasını gerektirmiştir. Nezihe Muhiddin’in 1927 yılı sonrasına dair yaşam öyküsü ve bu tez içinde yer verilemeyen ayrıntılar ayrı bir makale içerisinde incelenmiştir.⁴³

Sabiha Sertel gerek kadın araştırmaları alanında gerek gazetecilik ve siyasi tarih alanında pek çok başlık altında incelenmiş, hakkında pek çok makale ve tez yazılmış bir

⁴² Nesli zkay, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi*, İstanbül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbül, 2017.

⁴³ “Nezihe Muhiddin’in Türk Kadın Birliği Sonrası Yaşamı ve Atatürk’e Dair Görüşleri” başlıklı makale, *Türk Bilig* dergisinde yayım sürecindedir.

gazeteci ve yazardır.⁴⁴ Yaşamına ilişkin en önemli iki kaynak 1969 yılında kaleme aldığı *Roman Gibi* adlı öz yaşam öyküsü ile kızı Yıldız Sertel tarafından kaleme alınan *Annem* adlı kitaptır.⁴⁵ Son yıllarda eski kitapları ve gazetelerde yazdığı yazıları yeniden derlenerek kitaplaşmaktadır. Örneğin *Büyük Mecmua* yazıları, Hamit Erdem tarafından yeni Türk harflerine aktarılarak kitap olarak basılmıştır.⁴⁶ Benzer biçimde *Cumhuriyet* ve *Tan* gazetelerindeki seçilmiş yazıları, Tuncay Birkan tarafından derlenerek *Görüyoruz ve Duyuyoruz* başlığı ile okuyucuyla buluşturulmuştur.⁴⁷ Hakkında pek çok kitap, tez ve makale de hazırlanmıştır. Cumhuriyet döneminde yargılanan ilk kadın gazeteci ünvanına sahip olan, “Türk Feminizmi” sözünü yazılarında kullanan, kadına ilişkin sorunlarını gündemine alan Sabiha Sertel’in, tüm bu önemli araştırmalarla tekrar tekrar çalışılan ve popüler tarih çalışmalarında da yer bulan bir kadın yazar olmasına karşın Atatürk ve Cumhuriyet devrimleri ile ilgili fikirlerinin sistematik biçimde incelenmediği görülmektedir.⁴⁸ *Büyük Mecmua*, *Resimli Ay*, *Resimli Hafta*, *Resimli Yıl*, *Sevimli Ay*, *Sevimli Mecmua*, *Resimli Perşembe*, *Projektör*, *Görüşler*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelerdeki metinleri incelenerek bu konu bağlamında tasniflenmiştir. Bugüne kadar yapılmış, başta *Tan* gazetesinde *Adsız Yazıcı* mahlasıyla yazılmış yazıların Sabiha Sertel’e ait olduğu tespitini yapan Barış Çatal’ın *Sabiha Sertel: Meşrutiyet’ten Kemalist Türkiye’ye Entelektüel Bir Portre* tezi olmak üzere, Sabiha Sertel’i merkeze alan diğer tez ve makaleler çalışmamıza ışık tutmuş, kaynaklık etmiştir.⁴⁹

⁴⁴ Bugüne kadar Sabiha Sertel hakkında 6 yüksek lisans, 2 doktora tez çalışması hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan üçü siyasal bilimler, ikisi tarih, diğerleri de Türk dili ve edebiyatı, gazetecilik ve sosyoloji alanlarındadır.

⁴⁵ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, Can Yayınları, 1. Basım 1969, 2019.; Yıldız Sertel, *Annem*, Can Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴⁶ Sabiha Sertel, *Kadınla Dair: 100. Yılında Sabiha Sertel’in Büyük Mecmua Yazıları*, der. Hamit Erdem, Sel Yayınları, İstanbul, 2019.

⁴⁷ Sabiha Sertel, *Görüyoruz Duyuyoruz*, Haz. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2024.

⁴⁸ Bulut, *Kemalist Dönem Toplumsal Cinsiyet Politikası ve Kadın Hareketi Çerçevesinde Sabiha Sertel Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışmada Sabiha Sertel’in Cumhuriyet devrimi ve Atatürk ile ilgili fikirlerine birkaç sayfada değinmiş olsa da asıl olarak Sertel’in *kadın, aile, kadının çalışma hayatı, feminizm* ile ilgili görüşlerini irdelleyerek devrin cinsiyet politikası ve onun görüşlerine ilişkin bir kıyaslama yapmıştır. Ayça Bulut, *Kemalist Dönem Toplumsal Cinsiyet Politikası ve Kadın Hareketi Çerçevesinde Sabiha Sertel Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.

⁴⁹ Barış Çatal, *Sabiha Sertel: Meşrutiyet’ten Kemalist Türkiye’ye Entelektüel Bir Portre*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023. Ayrıca Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı alanında Semanur Pala tarafından hazırlanmış *Sabiha Zekeriyâ Sertel’in Dergilerdeki İmzalı ve İmzasız Yazıları Üzerinde Bir İnceleme (Aktarım-İnceleme)* başlıklı çalışma Sabiha Sertel’in eski harflerle yazılmış pek çok yazısını günümüz harflerine aktardığı için araştırmamız sırasında büyük bir kolaylık sağlamıştır. Semanur Pala, *Sabiha Zekeriyâ Sertel’in Dergilerdeki İmzalı ve İmzasız Yazıları Üzerinde Bir İnceleme (Aktarım-İnceleme)*, Giresun Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2023. Biçer, *Erken*

Şükûfe Nihal ile ilgili en kapsamlı ilk çalışma Hülya Argunşah tarafından hazırlanan “Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal” başlıklı monografidir.⁵⁰ Kendisinden sonra yapılan araştırmalara kaynaklık eden bu eserin ardından pek çok tez ve makale yazılmış, özellikle edebi eserleri mercek altına alınmıştır. Şükûfe Nihal’in Emekli Sandığı’ndaki arşivine ulaşan Salih Dizdar tarafından hazırlanan *Şükûfe Nihal’in Romanları ve Romancılığı* başlıklı tez yaşam öyküsündeki önemli boşlukları doldurmuş⁵¹, Yasemin Sancar Koyuncuoğlu tarafından hazırlanan *Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Tarihini Yeniden Okumak: Şükûfe Nihal* başlıklı doktora tezi de yazarın şimdiye kadar varlığı bilinen ancak bulunamayan *Mavi Şeytan* adlı romanı ile bazı yeni yazılarını ortaya çıkararak alana önemli bir katkı sunmuştur.⁵² Yaprak Zihnioğlu tarafından yayına hazırlanan ve 2008 yılında basılan *Şükûfe Nihal: Bütün Eserleri* başlıklı beş ciltlik eser, Nihal’in kütüphane ve sahaflar dışında artık bulunması mümkün olmayan çok sayıdaki roman ve yazısını araştırmacıların kullanımına açmıştır.⁵³ Şair ve romancı kimliği ile ön plana çıkan Şükûfe Nihal’in çoğunlukla edebiyatçı kimliği ve kurgu eserleri odağa alınarak incelendiği, Atatürk ve Türk Devrimi bağlamındaki fikirlerine yönelik bir çalışma yapılmadığı gözlenmiştir. Yakup Kadri’nin,

Cumhuriyet Dönemi Aydın Sabiha Zekeriya Sertel’in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum ve Siyaset başlıklı çalışmada tüm yazıları incelendiğinde Sabiha Sertel’in feminist ya da sosyalist olarak tanımlamanın kolay olmadığı *ilerleme yanlısı, insancıl ve modernleşmeci* bir aydın olarak tanımlanabileceği genel sonucuna ulaşarak diğer çalışmalardan farklı bir çıkarımda bulunmuştur. Burcu Ertuna Biçer, *Erken Cumhuriyet Dönemi Aydın Sabiha Zekeriya Sertel’in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum ve Siyaset*, Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008. Tüm bu çalışmaların dışında Sabiha Sertel ile ilgili yapılan diğer tez çalışmaları için bkz. Şevval Çalış Dedeoğlu, *Türk Siyasal Düşüncesinde Sosyalist Feminizmin Kurucusu Olarak Sabiha Sertel ve Düşüncesi*, Kırklareli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2025. Ekin Yağmur Aksoy, *Erken Cumhuriyet Döneminde Öncü İki Kadın: Halide Edip Adıvar ve Sabiha Sertel (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2024. Tuğba Eker Ağır, *Muhallif Kadınlar: Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar ve Sabiha Sertel’in Düşünce Ve Eylemlerinin Analizi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ocak, 2019. Hülya Semiz, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gazeteci Sabiha Sertel’in Döneme İlişkin Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008. Bu tez kitap olarak da yayımlanmıştır: Hülya Semiz Türkoğlu, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde İlk Kadın Gazeteci Sabiha Sertel*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2019.

⁵⁰ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

⁵¹ Salih Dizdar, *Şükûfe Nihal’in Romanları ve Romancılığı*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2014.

⁵² Yasemin Sancar Koyuncuoğlu, *Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Tarihini Yeniden Okumak: Şükûfe Nihal*, Ege Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2024, s. 208. Tez yakın zamanda kitap olarak da basılmıştır: Yasemin Sancar Koyuncuoğlu, *Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Tarihini Yeniden Okumak: Şükûfe Nihal*, Libra Kitap, İstanbul, 2025.

⁵³ Şükûfe Nihal, *Bütün Eserleri 1-5*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Kadınlar Halk Fırkası girişimini eleştiren “Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü” başlıklı yazısı ve Şükûfe Nihal’in ona cevap olarak yazdığı “Mutarızlara Cevabım: Kadınlar Halk Fırkası” başlıklı yazısı ilk kez bu çalışmada incelenmiştir.⁵⁴

Suat Derviş’in hayatına ve çocukluk anılarına dair temel kaynaklardan biri kendisinin 1969 yılında yazmaya başladığı ancak bitiremediği yarım kalmış, daha sonra Rasih Nuri İleri tarafından yayımlanan öz yaşam öyküsüdür.⁵⁵ Ayrıca Behçet Necatigil’e *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*’nün yeni baskısı için gönderdiği mektuptaki yaşam öyküsü ile İbrahim Tatarlı tarafından Suat Derviş’le yapılan mülakat erken dönem çalışmalar arasında sayılabilir.⁵⁶ Tüm bu belgelere ek olarak çeşitli tarihlerde verdiği mülakat ve anketler toplanmış ve kitap olarak *Anılar-Paramparça* başlığı ile yayımlanmıştır.⁵⁷ Ayrıca, araştırmacı ve gazeteci Liz Behmoaras tarafından yazılmış olan *Suat Derviş: Efsane Bir Kadın ve Dönemi* başlıklı biyografik roman, eksikleri olmasına karşın iyi bir araştırma sonucunda yazıldığı için Suat Derviş’in hayatına dair önemli bir belge niteliği taşımaktadır.⁵⁸ Suat Derviş ile ilgili olarak Sennur Sezer⁵⁹, Fatmagül Berktaş⁶⁰, Saliha Paker ve Zehra Toska⁶¹ tarafından 1990’ların başında yapılmaya başlanan erken dönem araştırmaların ardından, son yıllarda Serdar Soydan tarafından yapılan çalışmalar yaşam öyküsüne ilişkin boşlukları doldurmaya çalışmış, yazarın bilinmeyen eserlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Suat Derviş’in İthaki Yayınları tarafından basılmaya başlanan, aşama aşama yayımlanmaya devam eden- *Bütün Eserleri* serisi hem popüler kültüre hem de akademik çalışmalara kaynaklık etmektedir.

Tüm bu çalışmaların ışığında, akademik alanda da Suat Derviş’e ilişkin çok sayıda tez, makale ve kitap bölümü yazılmıştır. Çoğunluğu Türk Dili ve Edebiyatı alanında hazırlanmış ve Suat Derviş’in roman ile öykülerini inceleyen tezlerden farklı olarak,

⁵⁴ Yakup Kadri, “Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü”, *İkdam*, 18 Haziran 1923, s.2. Şükûfe Nihal, “Mutarızlara Cevabım: Kadınlar Halk Fırkası”, *Vatan*, 30 Haziran 1923, s.2.

⁵⁵ Rasih Nuri İleri, “Suat Derviş-Saadet Baraner”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1986, S.29, C.5, s.17-18.

⁵⁶ Doç. Dr. İbrahim Tatarlı, “Ölümünün 10. Yıldönümünde Suat Derviş Üzerine Bir İnceleme: Suat Derviş’in Kimliği ve Yapıtları Üstüne (Anket ve Yanıtları)”, *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1983*, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1983.

⁵⁷ Suat Derviş, *Anılar-Paramparça*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.

⁵⁸ Liz Behmoaras, *Suat Derviş- Efsane Bir Kadın ve Dönemi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

⁵⁹ Sennur Sezer, “Gerçekçi Edebiyatın Öncülerinden Gazeteci ve Yazar Suat Derviş Yaşadı mı?”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1994, s.14.

⁶⁰ Fatmagül Berktaş, “İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suat Derviş, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* içinde , Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.288-299. 1993 yılında bildiri olarak sunulmuştur.

⁶¹ Saliha Paker ve Zehra Toska, “Yazan, Silinen ve Yeniden Yazılan Özne: Suat Derviş’in Kimlikleri, *Toplumsal Tarih*, Mart 1997, S.39, s.s11-22.

Emine Seda Çekin Işık tarafından kaleme alınan ve daha sonra kitaplaştırılan *Suat Derviş'in Gazete Yazılarında Siyaset, Toplum ve Kadın* başlıklı yüksek lisans tezi, yazarın gazete yazılarını odağa alması nedeniyle literatürde ayrı bir yerde konumlanmış ve bu çalışmaya kaynaklık etmiştir.⁶² Tuncay Birkan, “Suat Derviş: ‘Türk İnkılabı’, Stalinizm, Radikal Cumhuriyetçilik” başlıklı makalesinde, Çekin Işık’ın değinmediği, Derviş’e ait pek çok gazete yazısına yer vererek çalışmamıza ışık tutmuştur.⁶³

Suat Derviş’in farklı yazılarını bulmaya yönelik olarak yapılan ayrıntılı çalışmalar sonucunda *Yeni Şark* gazetesinde 1921 yılı Ekim ve 1922 Şubat ayları arasında yazdığı “Berlin Mektupları-Almanya Mektupları” başlıklı bir yazı dizisi ile 1922 yılı Ağustos ve Kasım ayları arasında “Kadınlık ve Kadınlarımız” ana başlığı ile *İkdam* gazetesinde yayımlanan 14 farklı yazıdan oluşan ayrı bir yazı dizisi olduğu tespit edilmiştir.⁶⁴ Ayrıca *Yarın* gazetesinde 1931 yılında yayımlanan *Türk Kadını* başlıklı yazısı (Almanya’da bir Kadınlar Kulübü’nde verdiği konferansın tam metni) yine ilk kez bu çalışmada yer almaktadır.⁶⁵ Hem Suat Derviş’in yaşam öyküsüne hem de çalışmamızın ana gövdesine katkı sunan bu tespitler alandaki bir boşluğu doldurmuştur.

Kadın yazarların yaşam öyküleri ve eserlerine ilişkin yapılan çalışmaların dışında, bu araştırmaya kaynaklık eden, Türk kadın tarihi ve kadın araştırmaları alanındaki önemli eserlerden söz edilmelidir. Afet İnan’ın ilk kez 1964 yılında MEB tarafından yayımlanan *Türk Kadınının Hak ve Görevleri* başlıklı çalışması, Türk Tarih Tezine paralel biçimde Türk Kadının tarihsel sürecini sistematik biçimde ele alan öncü bir eserdir.⁶⁶ Tezer

⁶² Emine Seda Çekin Işık, *Suat Derviş'in Gazete Yazılarında Siyaset, Toplum ve Kadın*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021., Emine Seda Çekin Işık, *Eylemi Kaleminde Bir Muharrir: Suat Derviş (Siyaset Toplum ve Kadın Üzerine Röportajlar-Yazılar 1935-1942)*, Libra Kitap, İstanbul, 2021.

⁶³ Tuncay Birkan, “Suat Derviş: ‘Türk İnkılabı’, Stalinizm, Radikal Cumhuriyetçilik”, “*Ben Yazar Suat Derviş*” içinde, Haz. Seval Şahin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024, s.256-257.

⁶⁴ Bu tespitin ardından, *Yeni Şark* ve *İkdam* gazetelerinin sistematik indeksini inceleyen çalışmalar mercek altına alınmış, dikkatimizden kaçan bazı yazılar da bu tezler sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Kerem Yapar, *İkdâm Gazetesinin Sistematik İndeksi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016. Asena Yağmur Çelik, *Yeni Şark Gazetesi (İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

⁶⁵ “Suat Derviş, “Türk Kadını”, *Yarın*, 11-12 Mart 1931, s.2. Liz Behmoaras Suat Derviş ile ilgili biyografisinde bu konferans ve yazıdan bahsetmiş olmasına rağmen Atatürk ile ilgili bölümünden söz etmemiş, bu yazı Suat Derviş ile ilgili diğer çalışmalarda yer bulmamıştır. Behmoaras, *a.g.e.*, s.100-101.

⁶⁶ İnan, *a.g.e.* İnan’ın 1962 yılında İngilizce ve Fransızca olarak ve ayrı ayrı yayımlanan *The Emancipation of Turkish Woman / L’émancipation de la Femme Turque* adlı eserleri de Türk kadının özgürleşme hareketini dünya kamuoyuna yeniden hatırlatmak açısından önemli propaganda yayınları olarak dikkate değerdir. Afet İnan, *The Emancipation of Turkish Woman*, Unesco Yayınları, 1962., Afet İnan, *L’émancipation de la Femme Turque*, Unesco Yayınları, 1962.

Taşkıran'ın 1973 yılında yayımlanan *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları* adlı eseri, Emel Doğramacı'nın 1982 yılında yayımlanan *Türkiye'de Kadın Hakları*, 1989 yılında yayımlanan *Türkiye'de Kadınının Dünyü ve Bugünü* başlıklı eserleri yine Türk kadın tarihine ilişkin erken dönem eserler arasında yer almaktadır.⁶⁷ Türkiye'deki kadın araştırmaları tarihinin öncüsü sayılabilecek önemli eserlerden biri de Bernard Caporal imzalı *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)* adlı hacimli çalışmadır. Yazarın Fransa'daki doktora tezine dayanan ve Türkiye'de ilk kez 1982 yılında İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basılan eser, sistematik ve kronolojik olarak ayrıntılı veriler sunması bakımından alana kaynaklık eden temel kitaplardan biridir.⁶⁸ Nermin Abadan Unat'ın *Türk Toplumunda Kadın* (1979) adlı derlemesi⁶⁹ kadın çalışmalarını “meşru bir akademik araştırma alanı” olarak kurması açısından başlangıç olarak kabul edilmektedir ve bu çalışma için de yararlı olmuştur.⁷⁰ Necla Arat, *Feminizmin ABCsi* adlı eserinde feminizmin dünyada ve Türkiye'deki gelişimini analiz etmenin dışında yazdığı önsözde özellikle 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de ortaya çıkan akademik feminizmin eleştirisini de yaparak değerli bir katkı sunmuştur.⁷¹ Zafer Toprak'ın *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)* adlı çalışması temel başvuru kaynaklarından biri olarak yol gösterici olmuştur.⁷²

Serpil Çakır'ın, *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı eseri⁷³ Osmanlı Dönemi Türk Kadın Tarihi'ne ilişkin en kapsamlı ve kendisinden sonraki incelemelere de esin kaynağı olan temel çalışmalardan biridir. Aslı Davaz'ın, uluslararası feminizm hareketine ilişkin Türkçe kaynak boşluğunu dolduran önemli eseri *Eşitsiz Kız Kardeşlik: Uluslararası ve Ortadoğu Kadın Hareketleri 1935 Kongresi ve Türk Kadın Birliği*, İstanbul'da

⁶⁷ Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973. Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Universal Kitabevi, Ankara, 1982.; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadınının Dünyü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

⁶⁸ Bernard Caporal, “Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)” adlı eseriyle tanınmaktadır. Türkiye'deki kadın araştırmaları tarihinin erken örneklerinden olan bu çalışma yazarın Fransa'daki doktora tezine dayanmaktadır ve Türkiye'de ilk kez 1982 yılında İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basılmıştır. Caporal, Bernard, *La femme turque à travers le kèmalisme et l'après-kèmalisme (1919-1970)*. Thèse de doctorat, 1982, Université d'Aix-Marseille (Reproduction par l'Université de Lille III).

⁶⁹ 1978 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından düzenlenen *Türk Toplumunda Kadın* başlıklı kongrede sunulan bildirilerden derlenmiş, İngilizce ve Almanca olarak da yayımlanmıştır.

⁷⁰ Kerestecioglu-Özman, *a.g.e.*, s.646.

⁷¹ Necla Arat, *Feminizmin ABCsi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2022.

⁷² Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

⁷³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2021.

düzenlenen 12. Uluslararası Kadın Birliği⁷⁴ Kongresi ve Türk Kadın Birliği (TKB) tarihine ilişkin değerli bir çalışmadır. TKB yöneticilerinden Necile Tevfik'in hayatı ve eserlerine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeleri ve yer verdiği belgelerden hareketle TKB, Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal'e ilişkin bölümlerimize katkı sağlamıştır. Paris Kütüphanesi Arşivi'nde bulunan, 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresine ilişkin gazete kupürleri⁷⁵ ile *La Française*, *Bulletin*, *Jus Suffragii*, *Les Droit des Femmes*, *L'Égyptienne* gibi gazete ve dergiler, İstanbul'a gelen yabancı delege ve gazetecilerin görüşlerini anlamak açısından referans kaynağı olmuştur.

Birinci bölümde; kadın yazarların yaşadığı dönemi ve öncesini kadın hak ve özgürlükleri bağlamında ele almak amacıyla *XX. Yüzyılın Başında Türk Kadını* başlığı altında özet niteliğinde bir "Türk Kadın Tarihi" çalışması yapılmıştır. *Osmanlıcılık*, *Türkçülük*, *İslamcılık*, *Batıcılık*, *Liberalizm* ve *Sosyalizm* gibi fikir akımları ve bu akımların kadın modernleşmesine yaklaşımları bu bölüm içinde analiz edilmiştir.

Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Suat Derviş'in içinde yer aldığı ilk cemiyetlerin ve yayımlanan yazılarının II. Meşrutiyet'e denk gelmesi nedeniyle, bu dönemin kendine has dinamikleri, söylemleri, ideolojik yaklaşımları önem arz etmektedir. Bu dönemde kadın hakları alanında ne tür kazanımlar elde edildiği, kadının sosyal alanda geçirdiği değişim ve dönüşüm, *Hukuk-i Aile Kararnamesi* gibi hukuk alanında yapılan düzenlemeler, *İnas Darülfünunu* merkezde olmak üzere kadın eğitimi iyileştirmek için yapılan çalışmalar ile bu dönemde yayımlanan kadın dergileri ve kurulan kadın cemiyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, *Türk Modernleşmesi*, kadın perspektifli bir yaklaşımla incelenmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelerle boşalan istihdam alanlarının kadınlar tarafından doldurulması ve bunun yarattığı sosyal değişim, *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* ve *Kadın İşçi Taburu* gibi oluşumlar yine bu bölümde irdelenen konular arasındadır. Millî Mücadele Dönemi, Türk kadınının cephede ve cephe gerisinde sunduğu katkı nedeniyle ayrı bir başlık altında incelemeyi gerekli kılmıştır. İzmir'in işgalinden sonra gerçekleşen İstanbul mitinglerindeki katılımcı ve konuşmacı rolleriyle bu sürecin öznesi haline gelen

⁷⁴ Uluslararası Kadın Birliği (International Alliance of Women-IAW) 1904 yılında Carrie Chapman Catt tarafından kurulmuştur ve merkezi Cenevre'dedir.

⁷⁵ Bibliothèque Marguerite Durand, *Douzième congrès de l'Alliance internationale pour le suffrage et l'action politique et civique des femmes*, 1935, İstanbul, Dossier documentaire. Bkz. <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/search/f08a1138-291f-47b1-b54d-135b4684934a>, Erişim Tarihi: 10/06/2026.

kadınların, kurdukları cemiyetler, protesto telgrafları, mitingler ve bizzat cephedeki faaliyetleri ile bu mücadelenin odağına yerleşme süreçleri ele alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kadının yaşadığı devrimsel süreç yine ayrı bir başlık altında tartışılmış, eğitim ve hukuk alanında, sosyal ve siyasî alanlarda kazanılan hak ve özgürlüklerin yanı sıra *Kadınlar Halk Fırkası* girişimi, *Türk Kadın Birliği* ve bu kapsamda kadın yazarların radarına da girmiş olan 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, kongreye katılan kadın delegelerin ve feminist basının Türkiye'ye ve Türk kadınına yönelik yaklaşımları konu edilmiştir.

İkinci bölümde; dört Türk kadın yazarın aile, eğitim, meslek ve özel yaşamlarına ek olarak, yazarlık deneyimleri, kadın hareketleri ve Millî Mücadele içindeki etki ve katkılarına da değinilerek ayrıntılı bir yaşam öyküsü çalışması yapılmıştır. Kadın yazarların yaşam öyküsü üzerine ortak bir değerlendirme yapılmış, sosyo-ekonomik kökenleri, eğitim ve aile geçmişleri, ilgi alanlarına ilişkin benzerlikler üzerinde durulmuştur.

Kadın Yazarların Fikir ve Duygu Dünyası başlıklı üçüncü bölüm; Cumhuriyet Öncesi Döneme Bakış, Cumhuriyet Devrimlerine Bakış, Kadın Hakları Alanındaki Türk Devrimlerine Bakış, Toplumsal Yapı ve Sosyo Ekonomik Dinamiklere Bakış biçiminde sınıflandırılarak incelenmiştir.

Cumhuriyet öncesi dönem, kadın yazarların modernleşmeye ilişkin görüşleriyle başlatılmıştır. Sadece dört Türk kadın yazarın değil, modernleşmenin erken döneminden itibaren *kadın yazar* olarak ön plana çıkan Fatma Aliye, Emine Semiye ve Halide Edip gibi öncü kadın yazarların eserlerinden de yararlanılmış, modernleşmenin etkilerinin kadın diline ve yazınına nasıl yansıdığı incelenmiştir. Modernleşmeyle birlikte bir paradoks olarak ortaya çıkan *yanlış modernleşme* yine bu bölümde konu edilmiş, kadın yazarların Cumhuriyet dönemine de aktarılan ve problemli buldukları *taklitçilik* eleştirilerine yer verilmiştir.

Kadın yazarların *istibdat* olarak tanımladıkları, kurmacalarında ve inceleme yazılarında sık değindikleri II. Abdülhamit Dönemi ile II. Meşrutiyet arası dönem, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarına ilişkin fikirleri, söz konusu zaman diliminde yazdıkları ve o yıllara dair Cumhuriyet penceresinden yaklaşımları da sorgulanarak tartışılmış, konuya ilişkin erkek ve kadın yazar bakışı ayrıca irdelenmiştir.

Kadın yazarların Cumhuriyet devrimlerine bakışı ayrı ve ana bir başlık altında incelenmiş, öncelikle cumhuriyet kavramını nasıl çerçeveledikleri incelenmiştir. Cumhuriyeti hangi kavramlarla ilişkilendirdikleri, İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerinden nasıl ayırttıkları ve ilerleyen yıllarda bu kavrama yükledikleri anlamın değişip değişmediği sorgulanmış, günümüzde de kullanılan Cumhuriyet Kadını söylemi üzerinde durulmuştur. Cumhuriyetin ilanından başlayarak, özellikle kadın hak ve özgürlükleri bağlamında yapılan devrimler başta olmak üzere, Medeni Kanun, Harf Devrimi, Dil Devrimi, Soyadı Kanunu gibi sosyal hayatı başlı başına değiştiren devrimler hakkındaki fikirleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu devrimleri, yasalaşma sürecinde ve uygulanmaya başlandığı andan itibaren nasıl değerlendirdikleri, eleştirilerinin olup olmadığı incelenmiştir.

Medeni Kanun'un hazırlanışı ve kabulü aşamasındaki tartışmalar ışığında kadın yazarların fikir belirtip belirtmedikleri, yasanın kabulünden sonraki değerlendirmeleri, Medeni Kanun'a yükledikleri anlamın ne olduğu, yasanın kendisi ya da uygulanması ile ilgili eleştirileri tartışılmıştır. Soyadı Kanunu'nun yasalaşma sürecine ilişkin görüş belirtmedikleri için bu yasa daha çok Lakap ve Unvan Kanunu'na ilişkin görüşler etrafında tartışılmış, özellikle bu kanun kapsamında türetilen "bay ve bayan" ifadelerini benimseme, kullanma biçimleri üzerinde durulmuştur. Kadın yazarların soyadı kullanımına ilişkin tercihleri de ayrıca incelenmiştir. Alfabe ve Dil Devrimleri'ne yaklaşımları, yeni alfabeyi ve dilde sadeleşme hareketlerini ne ölçüde benimsedikleri, bunu eserlerine nasıl yansıttıkları üzerinde durulmuştur.

Kadın Hakları Alanındaki Türk Devrimleri'ne Bakış başlıklı bölümde; Feminizmin Batı'da kavramsal olarak doğuşu ve terimleşme süreci ele alınmış; ardından bu düşüncenin Osmanlı'da ortaya çıkışı ve gelişim çizgisi incelenmiştir. Bu kronolojik bilgi paylaşımının ardından dört Türk kadın yazarın bu terimi ne sıklıkta ve ne ölçüde kullandıkları ne şekildeki sınırladıkları kendilerini feminist olarak tanımlayıp tanımlamadıkları ve feminizmi tanımlama biçimleri tartışılmıştır. Bu bölümde ayrıca ilk kez Celal Nuri tarafından ortaya koyan, sonra da Sabiha Sertel tarafından gündeme getirilen *Türk feminizmi* kavramı hatırlatılmış ve kadın yazarların milliyetçilik ve feminizm arasında kurdukları bağ üzerinde durulmuştur. Akademik feminizmin sıklıkla vurguladığı ve problemleri bulduğu feminizm ve milliyetçilik ilişkisi üzerinde durulmuş, kritiği yapılmıştır. Kadın hakları alanındaki Türk devrimlerini nasıl değerlendirdikleri,

kadın eğitimine, kadının siyasî haklarını elde etme sürecine, çalışma hayatına katılımına ilişkin görüşleri II. Meşrutiyet'ten itibaren ele alınmıştır.

Kadın yazarların II. Meşrutiyet'ten itibaren tartışmaya başladıkları ekonomi ile ilgili görüşleri ve ülkenin kalkınmasına ilişkin fikirleri incelenmiş, ekonomi teorisi ya da ekonomik sistem tartışması perspektifleri üzerinde durulmuştur. Kemalizm'in ekonomi politikasına yönelik görüşleri ve varsa eleştirileri konu edilmiştir. Osmanlı aristokrasisinin içinden gelen kadın yazarların sınıfsal çıkarlarını ve statülerini koruma eğiliminde olup olmadıkları, sınıfsal eleştirilerinin olup olmadığı, kendi *kentli*, *İstanbullu*, *münevver* ve *varlıklı* kimlikleri ile *köylü*, *Anadolulu*, *eğitimsiz*, *yoksul* kesimine yaklaşımları mercek altına alınmıştır.

Tezin son ve dördüncü bölümünde kadın yazarların *Atatürk* hakkındaki yazı ve değerlendirmelerine yer verilmiş, yeni ulus-devletin kurucusuna ilişkin fikirleri, bağlılıkları, önder ve lider olarak kabul etme ve eleştirme biçimleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde akademik feminizm ve toplumsal cinsiyet çalışmaları içinde zaman zaman birlikte ele alınan Kemalizm-Feminizm tartışmasına da yer verilmiş, akademik feminizmin, Atatürk, Atatürkçülük, Kemalizm değerlendirmeleriyle kadın yazarların bu çerçevedeki görüşleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

C.TERMİNOLOJİK KULLANIM VE KAVRAMLAR

Bu çalışmada sık sık kullanılan “kadın yazarlar” tanımlaması genel bir grubu değil, seçilmiş olan dört Türk kadın yazarı yani Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Suat Derviş'i işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Kadın yazarların özgün söylemlerine verilen önem nedeniyle alıntılarda sadeleştirmeye gidilmemiş, onların sözcük seçimi ve dizimine müdahale edilmemiştir. Tercih ettikleri bu sözcükler yer yer kişiye özgü kullanımlar olarak analiz edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde aydınlar ile iktidar arasındaki bağların en çok gerildiği dönem II. Abdülhamid dönemidir. Devletin ömrünü uzatacak adımlar atmasına rağmen, saltanatının son 20 yılındaki yönetim tarzı nedeniyle birçok aydın bu devri “İstibdat” olarak adlandırmıştır. Çalışmamızda kadın yazarların kullanım tercihinine uygun olarak tarafımızca da bu dönem “istibdat” olarak adlandırılmıştır.

Türkiye’de 1980’lerden itibaren ivme kazanan kadın araştırmaları, Batı literatüründen belirgin biçimde etkilenmiştir. Evrensel kabul edilen Batı merkezli kuramların Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal gerçekliğine “adapte” edilmeye çalışıldığı,

hatta bazen bu olgulara giydirildiği görülmektedir. Bu bağlamda; Türk Devrimi, ulus-devlet yapısını sorunsallaştıran Aydınlanma projesini eleştiren *post-modernist*⁷⁶ yaklaşımların rehberliğinde Batı'daki benzer süreçlerle eşdeğer bir düzlemde konumlandırılmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde, *post-kolonyal feminist* eleştirilerin etkisiyle, sömürge geçmişi bulunmayan Türkiye'deki kadın deneyimi, "Üçüncü Dünya kadını" genellemesi üzerinden sömürgeleşmiş toplumların tecrübeleriyle özdeşleştirilmiştir. Zaman zaman da İskandinav ülkelerindeki kadınların devlet bürokrasisine dahil edilme sürecini eleştiren kuramlardan hareketle, Türkiye'nin özgün şartları için *devlet feminizmi* (state-feminism) kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁷⁷ Bu çalışmada bu kuramların etkisiyle olsun olmasın, bu bağlamda yürütülen ve Türkiye'nin erken cumhuriyet dönemi uygulamalarına feminist eleştiri getiren, akademik çalışmaları ve sonra bu yoldan yürüyen yazarlığını (akademik, gazeteci, yazar künyeli, kimlikli vd.) ifade etmek için "akademik feminizm" ya da "akademik feministler" ifadesi kullanılacaktır. Alternatif olarak bazı araştırmacılarca *liberal ya da neoliberal feministler*, *Post-Kemalist feministler* ya da söz konusu araştırmacıların zaman zaman kendilerini tanımlamak için kullandıkları *ikinci dalga feministler*, ya da *bağımsız feministler* ifadelerindense Türkiye'de hangi politik ve ideolojik çevre içinde hareket ettikleri bilinmekle beraber herhangi bir kuram ya da ideolojiye gönderme yapmayan, nötrleştirdiğimiz *akademik feministler* ifadesi, özellikle tercih edilmiştir.

Söz konusu kadın yazarların isimleri; Osmanlı Türkçesi eski harflerden Latin temelli Yeni Türk harflerine geçiş sürecindeki aktarım ve okuma farklılıkları, değişen imla kuralları, soyadı kanunu sonrası ya da evliliğe bağlı değişimler nedeniyle farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. *Nezihe Muhlis*, *Nezihe Muhittin*, *Neziha Muhittin*, *Nezihe Muhyiddin*, *Nezihe Muhittin Tepedelenligil*, *Nezihe Muhiddin Tepedelenligil*; *Sabiha Zekeriya*, *Sabiha Zekeriyya*, *Sabiha Zekeriya Sertel*; *Şükûfe Nihal Başar*, *Suad Derviş*, *Suat Derviş Baraner*, *Hatice Saadet Baraner* gibi bildirim ve yazılışlar bulunsa

⁷⁶ Kadının din ve aile gibi geleneksel ataerkillikten modern ataerkilliğe yani ulus-devlete bağlanması tezini işleyerek eleştiren Post Modernist yaklaşıma verilebilecek en temel örnek Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem* adlı çalışmasıdır. Göle, Cumhuriyet kadının kamusal alana çıkmasının şartının cinselliğinden arındırılması olduğunu, *aseksüel*, *erkeksi* bir tipolojiye büründüğünü söylemektedir. Kadınların iş yaşamına katıldığını ancak kadın kimliklerinden sıyrıldıklarını söyleyen Göle, kadının özgürleşmediğini, devletin kadın bedeni üzerinde yeni bir tahakküm kurduğunu ifade etmektedir. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

⁷⁷ Dünya literatüründe "state feminism" kavramını ilk kullanan isim Norveçli akademisyen Helga Hernes'tir. Helga Maria Hernes, *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*, Norwegian University Press, 1987.

da literatürde yaygın olan *Nezihe Muhiddin*, *Sabiha Sertel*, *Şükûfe Nihal* ve *Suat Derviş* kullanımları tercih edilmiştir.⁷⁸ Benzer biçimde ilk kurulan Türk Kadın Birliği, zaman zaman basında ve literatürde Türk Kadınlar Birliği, Kadınlar Birliği, Hanımlar Birliği olarak anılsa da Türk Kadın Birliği (TKB) olarak geçirilmiş, Türk Kadınlar Birliği ise 1947’de ikinci kez kurulan birliği ifade etmek için kullanılmıştır.

⁷⁸ Nezihe Muhiddin’in kitapları, yaşadığı dönemde Nezihe Muhittin olarak basılmıştır. Ancak güncel literatürde Nezihe Muhiddin kullanımı daha yaygın olduğu için bu isim tercih edilmiştir.

1.BÖLÜM

XX. YÜZYILIN BAŞINDA TÜRK KADINI

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Batı'daki Rönesans ve Reform hareketleri, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin yarattığı sosyal ve siyasî dönüşüm ile ekonomik sıçrama, imparatorluğu geleneksel yapısını sorgulamak ve eski müreffeh günlerine ulaşmak için çözümler üretmek durumunda bırakmıştır. Kendi iç siyasetinde ve ilerlemesinde yaşadığı sıkıntılar ile Avrupa'daki gelişmeler karşısında gündeme gelmeye başlayan Osmanlı modernleşmesi; sadece teknik bir yenilenme değil, idari, askerî, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıda köklü dönüşümleri beraberinde getiren topyekûn bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Devletin bekasını koruma ve Batı'nın ulaştığı seviyeye uyum sağlama kaygısı taşıyan Osmanlı aydını, toplumsal yapıyı yeniden kurgulamak amacıyla çeşitli çözüm yolları aramış, bu süreç Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılâplara ışık tutarak Tarık Zafer Tunaya tarafından “*siyasî laboratuvar*” olarak tabir edilen bir dönemi başlatmıştır.⁷⁹

Modernleşme sürecinde, devletin nasıl “kurtarılacağına” dair geliştirilen dört temel ideolojik perspektif öne çıkmıştır: Tüm tebaayı din ve ırk farkı gözetmeksizin “Osmanlı” kimliği altında birleştirmeyi hedefleyerek imparatorluğun bütünlüğünü korumayı amaçlayan ve imparatorluğun yıkılışına kadar resmî ideoloji olarak kalan *Osmanlılık*⁸⁰; İslami değerleri merkeze alarak Müslüman toplumların birliğini ve bu temelde modernleşmeyi savunan ve *Sırat-ı Müstakim*, *Sebîlürreşâd* *Ceride-i Sufiye*, *Ceride-i İlmiye* gibi yayınlarla kendini ifade eden *İslamcılık*⁸¹; Batı'nın sadece tekniğini değil,

⁷⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Arba Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1996, s.97.

⁸⁰ Osmanlılık fikrinin temelinde bütün milletlerin eşitlik ve adalet ekseninde devlete bağlılıkları güçlendirilmek istenmiş, İttihat ve Terakki döneminde de ittihad-i anasır anlayışı ile Osmanlı devletini vatan-i umumi olarak değerlendirme fikri kabul görmüştür. Ancak Fransız İhtilali'nin yarattığı milliyetçilik anlayışının etkisiyle her ne kadar resmî ideoloji olarak kalmaya devam etse de Osmanlılık fikrinin uzun ömürlü olmayacağı görülerek Türkçülük ve İslamcılık gibi diğer fikir akımları tartışılmaya başlanmıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Cilt I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, ss.130-140.

⁸¹ 1870'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki hâkim siyasî fikirlerden biri olan İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde devletin bekasını sağlamak amacıyla *İttihad-ı İslam* temel prensibi altında tartışılmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra, 1908 yılında Sırat-ı Müstakim dergisinin yayımlanmasıyla birlikte siyasî bir akım haline gelmiştir. Şeyhulislam Musa Kazım, Mahmud Esad gibi radikal İslamcılarının yanı sıra Mehmet Akif, M. Şemseddin, Said Halim Paşa gibi modernleşmeyi dışlamayan temsilcileri de bulunmaktadır. Fikrî temellerini “Büyük İslam Birliği”, “İslam terakkiye mâni değildir”, “İslamiyet

yaşam tarzını ve kurumlarını da örnek alarak tam bir “muasırlaşma” hedefleyen, *İctihad*, *İleri*, *Servet-i Fünun*, *Ulum-i İktisadiye*, *İctimaiye* gibi yayınlarla kendini ifade eden *Baticılık*⁸², Türk kimliğine ve millî değerlere dayalı bir devlet ve toplum yapısı inşa etmeye odaklanan, *Millî Tettebbular*, *Halka Doğru* ve *Türk Yurdu* gibi yayınlarla fikrî alt yapısını oluşturan ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde güçlenen *Türkçülük*⁸³ başlıca fikir akımları arasında sayılmaktadır. Ayrıca çok etkili olmasalar da *âdem-i merkeziyet* ve *teşebbüs-i şahsi* taraftarı bir program ortaya koyan Prens Sabahattin’in temsilcisi olduğu *liberalizm* ve Halk İştirakiyyun Fırkası adında bir örgütle kendini ifade eden *İştirak* dergisini çıkaran Hilmi Bey’in öncülüğünde ortaya çıkan *sosyalizm* gibi fikir akımlarından da söz etmek gerekmektedir.⁸⁴

Bu fikir akımları yalnızca siyasî değil aynı zamanda toplumsal hayatın çeşitli alanlarını kapsayan bir tartışma zemini yaratmışlardır. Kadın konusu, bu akımların modernleşmeye bakış açılarını, gelenekle kurdukları bağı ve geleceğe ilişkin hayal ve hedeflerini yansıtan önemli tartışma başlıklarından biri haline gelmiştir. Kadının eğitiminden sosyal hayattaki konumu, rolü ve işlevine kadar pek çok konu, bu fikir disiplinleri çerçevesinde yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.

İslamcılık akımı, modernleşme ihtiyacını kabul etmekle birlikte, kadının konumundaki değişimin İslami kurallar içerisinde kalması gerektiğini savunmuştur. İslamcı aydınlar, Batılı yaşam tarzına, ahlâki bir yozlaşmaya neden olabileceği endişesiyle kadının kamusal hayattaki varlığına karşı çıkmışlardır. Onlara göre, kadın

inkılâpçıdır” söylemleri üzerine oturtmuştur. Tunaya, *a.g.e.*, ss.234-267. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1979, ss.200-208. Daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

⁸² Hilmi Ziya Ülken, *Baticıları dört farklı kategoride inceler. Osmanlıcılığı benimseyerek Osmanlı unsurlarını Batılı yöntemlerle bir arada tutmak isteyenler, sorunun temelinde Osmanlı toplum yapısını gören Prens Sabahattin öncülüğündeki Âdem-i Merkeziyetçi liberaller, İctimaiye, Ulum-i İktisadiye ve Servet-i Fünun dergileri çevresinde bir araya gelen pozitivistler, İleri ve İctihad gazeteleri etrafında toplanan Ahmet Cevdet gibi köktenci Baticılar ve Celal Nuri etrafındaki ılımlı Baticılar. Ülken, a.g.e., ss.206-208.*

⁸³ Türkçülük; Balkan Savaşları sonrasında yaşanan gelişmeler ve Rusya’daki Kazan, Kafkas ve Kırım kökenli Türklerin millî kimliklerini koruma güdüsüyle ve İstanbul’a gelişleriyle birlikte tartışılmaya başlanmış, 1908 yılında Türk Derneği’nin kurulması, 1911 yılında *Türk Yurdu* dergisinin çıkmaya başlaması, 1912 yılında Türk Ocağı’nın faaliyete geçmesi ve 1913 yılı itibarıyla İttihat ve Terakki Partisi’nin iktidarı tam olarak ele geçirmesiyle birlikte en güçlü fikir akımı haline gelmiştir. Mehmet Emin (Yurdakul) Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Gaspıralı İsmail Bey, Ali Suavi, Mahmut Celaleddin Paşa gibi isimler öncüleridir. Gaspıralı İsmail Bey’in *Dilde, Fikirde, İşte Birlik* şiarı ile Ziya Gökalp’in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* formalizasyonu etrafında yürütülen tartışmalar zemininde millî iktisat, millî edebiyat, Türk dili, Türk tarihi ve Türk kültürüne uzanan geniş bir yelpazede kendi özgün programını kültürel ve siyasî programını inşa etmiştir. Ülken, *a.g.e.*, s.208-218.

⁸⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi Cilt 1*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2024, s.10-11.

eğitimi desteklenmeli ancak bu eğitimin temel amacı kadını kamusal alana ya da çalışma hayatına taşımak değil, ev içinde daha donanımlı bir yol gösterici ve eş haline getirmektir. Çok eşliliği savunan İslamcılar, dini kurallar çerçevesinde kadının örtünmesini savunmuşlar, çalışma hayatında yer almasına da karşı çıkmışlar, kadının Batı akımlarından korunması gerektiğine inanmışlardır. Örneğin Aksekili Ahmet Hamdi, *Sebilürreşâd* dergisinde, çok eşli evliliğin karşısında sadece erkeğin ekonomik yetersizliklerinin olduğunu söylemektedir. Sait Halim Paşa ise sosyal alanda kadın-erkek eşitliğinden söz edilemeyeceği, kadınlara verilecek sınırsız hakların toplumu yıkıma götüreceği fikrindedir. İslamcı fikirlerin önemli temsilcilerinden sayılan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi kadının sadece anne ve eş olarak toplum içinde bir yerinin olacağını, örtünmenin de onun sokağa çıkmasını sağladığı için özgürleşmesine katkı sunduğunu belirtmektedir. Fikirlerinde zamanla Türkçülüğe yaklaşan Mehmet Akif (Ersoy) Bey, kadın konusunda diğer İslamcılardan çok da farklı düşünmemekte, kadınların eğitime karşı olmamakla birlikte bunu anne ve eş olmalarına katkı sunacağı için desteklemektedir.

Batıcılık akımı, kadın özgürleşmesini medeniyetin en temel ölçütü kabul etmiş, toplumsal hayatın her alanında kadının varlık göstermesini savunmuştur. Bu görüşe göre, Batı dünyasının ulaştığı seviyeye erişebilmenin yolu, kadının peçe ve çarşaf gibi kısıtlamalardan kurtulmasından, eğitim alarak ekonomik hayata dahil olmasından geçmektedir. Abdullah Cevdet ve Selahaddin Asım gibi aydınlar tek eşliliği ve kadın-erkek arasındaki sosyal eşitliği modernleşmenin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüş, sorunun kaynağı olarak İslam'ı işaret etmiştir. Celal Nuri ve Rıza Tevfik gibi daha ılımlılar ise kadının geri kalmasının İslam'dan kaynaklanmadığını “içtimai şartlar ve dış tesirlerle ilgili olduğunu” vurgulamışlardır. Batıcılar genel olarak tek eşlilikten ve kadının eğitilerek çalışma hayatına katılmasından yana olmuştur.⁸⁵

Türkçülük akımı ise kadın sorununu bir kültür konusu olarak ele almış, Batıcı ilkelere de programında yer vererek bir sentez yaratmıştır. “*Dünyanın en demokrat kavmi eski Türkler olduğu gibi, en feminist nesli de yine eski Türklerdir*” diyen⁸⁶ Ziya Gökalp gibi ideologlar aracılığıyla, İslamiyet öncesi Türk kültüründeki kadın-erkek eşitliğine atıf yapılmış ve kadının toplumdaki statüsünü yükseltmek millî bir görev olarak

⁸⁵ Kurnaz, *a.g.e.*, s.131-139.

⁸⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339 (1923), s.140. Yeni harfli baskı için bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2019, s.151.

tanımlanmıştır.⁸⁷ Türkçülere göre kadın, milletin inşasında erkekle omuz omuza çalışması gereken bir aktördür.⁸⁸ Bu anlayış, kadının hem eğitimli bir anne olmasını hem de millî dava için kamusal alanda, cemiyetlerde, cephede ve cephe gerisinde aktif rol almasını teşvik etmiştir. Kadını sosyalleştirmek ve erkeklerle birlikte sosyal hayatın bir parçası olmasını sağlamak amacıyla Türk Ocağı'na büyük misyon yüklenmiş, gerçekleştirilen kadınlı erkekli toplantılar, kadınların konuşmacı olarak yer aldığı etkinlikler teşvik unsuru haline gelmiştir. Ziya Gökalp, tesettür, haremlik-selamlık gibi uygulamaların kadının eve hapsolmasına neden olduğunu ve eşitliğe, tek eşliliğe dayanan Türk aile yapısının bir an önce oluşturulması gerektiğini savunmuştur.⁸⁹

Türkçülerin kadın özgürlükleri bağlamındaki fikirlerinin oluşmasında kuşkusuz Rusya Türklerinin etkisi büyüktür. Asya, Avrupa ve Kafkasya geneline dağılmış Müslüman topluluklara ev sahipliği yapan Rusya coğrafyasında yaşayan ve İslam'a sıkı sıkıya bağlı bulunan Türkler, Hristiyan kültürü ile de ilişkileri olduğu için 1700'lerde I. Petro ile başlayan Rus modernleşmesinden etkilenmişlerdir. Özellikle İsmail Bey Gaspıralı'nın⁹⁰ (1851-1914) 1883 yılında Kırım Bahçesaray'da yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesi etrafında ve kendisinin başlattığı eğitim reformu olarak ortaya çıkan *Ceditçilik* hareketi ile geleneksel ve dine dayalı bakış açılarını sorgulamaya başlamışlardır. Batı ve Osmanlı etkileşimiyle modern bir Müslüman Türk kimliği tasarlayan, Doğu ve Batı Türklük coğrafyasını fikrî olarak birleştiren Gaspıralı, Müslüman Türk Tatar toplumunun hayatta kalabilmesi için modern bir gelecek yorumlamış, gelenek içinde bozularak derinliğini kaybeden, şekilci eğitim veren dini tutumları eleştirmiş ve Türk kimliğinin özüne sadık bir modernleşme savunmuştur.⁹¹

Osmanlı Türklüğü ile Rusya Türklüğü modernleşme hareketleri arasında bir karşılaştırma yapmanın mümkün olduğunu belirten Gökgez, Ceditçiliğin Osmanlı'daki

⁸⁷ Halil Özcan, "Eski Türk Kültüründe Kadın", *Türkiye'de Kadın: Tarihi ve Talihi* içinde Ed. Evrim Şencan), Libra Kitap, İstanbul, 2021, ss.91-136.

⁸⁸ Türk tarihinde kadın liderler ve eski Türk töresinde kadının yeri hakkında alternatif bir çalışma için bkz. Mualla Uydu Yücel, *Bozkırın Asenaları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2024.

⁸⁹ Şengül, *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Kadın Algısı*, İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.110-111., Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, ss.139-154.

⁹⁰ İsmail Bey Gaspıralı'nın hayatı ve eserleri için bkz. İsmail Gaspıralı, *Fikrî Eserleri Seçilmiş Eserleri II*, Haz. Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2005. İsmail Gaspıralı, *Roman ve Hikayeleri: Seçilmiş Eserleri I*, Haz. Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2003. Caporal, *a.g.e*, ss.37-48.

⁹¹ Saime Selenga Gökgez, "19. Yüzyılda Türk ve Müslüman Dünyanın 'Ahval'i Üzerine: İsmail Bey Gaspıralı'nın Siyasî Yazılarında Çağ Yorumu", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2014, s.382-444.

adının *Jön Türk* ya da *Yeni Osmanlı* olmasının nüans olduğuna dikkat çekerek Şinasi'den Münif Paşa'ya, Namık Kemallere, Ali Suavilere Ahmet Mithatlara hepsinin Gaspıralı'nın *evlatları* olduğuna vurgu yapmaktadır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Rusya'nın yükselişi ve Osmanlı'nın gerilemesi sonucu iki coğrafyadaki Türk aydını ortak bir modernleşme ve dayanışma idealinde birleşmiştir.⁹² Aradaki zihinsel ve ruhsal köprü sadece bununla sınırlı kalmamış, İstanbul'a gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Rusya Türkleri ile Osmanlı Türklerinin fiziki birlikteliği II. Meşrutiyet dönemi Türkçülük hareketinin fikrî gelişimine kaynaklık etmiştir.

Rusya coğrafyasındaki modernleşme ve Türkçülük akımlarının temel taşı olan *Tercüman* ve bu yayın etrafında yayılan Ceditçilik, Osmanlı'daki kadın hareketini de etkilemiştir.⁹³ “Kızlarımızın talim ve terbiyesi hem şeran hem aklen lazımdır” diyen İsmail Bey Gaspıralı'nın *Frengistan Mektupları* (1887), *Darrürahat Müslümanları* (1891) *Kadınlar Ülkesi* (1890), *Arslan Kız* (1893), *Çoban Kız* (1897)) adlı eserleri kadınların sosyal konumu ve kadın eğitiminin önemi üzerinde duran erken dönem eserlerdir.⁹⁴ 1902'de Kazan'daki Tatar muallim mektebinden mezun olan- İsmail Bey Gaspıralı'nın öğrencisi ve takipçisi, Ayaz İshaki'nin⁹⁵ (1878-1954) bu bağlamdaki öncülüğü de dikkate değerdir. *İki Yüzyıldan Sonra İnkiraz*, *Aldım-Birdim* (1907), *Züleyha* (1908), *Üç Hatun Bile Turmuş* (1908), *Muallime* (1914) ve *Üstadbike* (1914) gibi eserlerinde poligamiyi, görücü usulü evliliği eleştirmiş, dini taassubun kadın üzerindeki olumsuz etkisine ve kadın hak ve özgürlüklerine değinmiştir.⁹⁶ 1906-1912 yılları arasında

⁹² Gökgöz, Jön, Yeni, Genç, Yaş, Cedidi, Ceditçi, Müceddid, Ziyalı, Münevver sıfatlarının gönderdiği anlamın aynı olmasına dikkat çekmiştir. Gökgöz, *a.g.e.*, s.393.

⁹³ Kadınlar Dünyası dergisinde 1913 yılında yayımlanan Mükerrerrem Belkis imzalı bir yazı Osmanlı kadının Rusya'daki Türk kadınının geçirdiği dönüşümü takip ettiğini de göstermek bakımından önemlidir. Mükerrerrem Hanım “*Mukaddes dinimiz emrettiği halde niçin bu hakkımız gasp ediliyor... İstiklali başka bir millet elinde olan Rusya Müslümanlarını da görmüyor muyuz? Rusya'da Müslüman kızları kadınları darülfünunların bütün şubelerine girmişler, büyük büyük muvaffakiyetler gösteriyorlar*” diyerek aynı haklardan faydalanmak istediklerini belirtmektedir. Mükerrerrem Belkis, “Mille ve Hükûmete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz”, *Kadınlar Dünyası*, Sayı:86, 28 Haziran 1329 (1913), s.1. Yeni harfli metin için bkz. *Kadınlar Dünyası* (Yeni Harflerle 51-100. Sayılar), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009, s.378-379.

⁹⁴ Gaspıralı'nın bu eserlerine dair analiz için bkz. Gökhan Tunç, “İsmail Gaspıralı'nın Frengistan Mektupları ve Darürrahat Müslümanları adlı romanlarında ideoloji ve kurgu ilişkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, Sayı 35: 145-160. Ayrıca bkz. G. Selcan Sağlık Şahin, “İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Alem-i Nisvan Dergisi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.4, Aralık 2014, ss.210-223.

⁹⁵ Kazan Türklerinden olan Muhammed Ayaz İshaki gazeteci yazar ve düşünürdür, ayrıca çok sayıda kısa ve uzun hikâye, piyes, anı ve tarih konulu eser kaleme almıştır. Ceditçilik hareketinin Kazan'daki öncülerinden biri haline gelmiş, Şubat Devriminden sonra ülkesini terk ederek İstanbul ve Avrupa'da yaşamıştır. Ayaz İshaki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gökgöz, *a.g.e.*, ss.382-444.

⁹⁶ Gökgöz, *a.g.e.*, s.406-407.

Kırım'da Gaspıralı İsmail Bey'in kızı Şefika Gaspıralı⁹⁷ ve eşi Zehra Akçurina Gaspıralı tarafından çıkarılan *Alem-i Nisvan* dergisi ise Rusya Müslüman Türk kadınlarının fikir üretmesi ve bu fikri yaymaları bakımından dikkate değer bir öncülük olmuştur.⁹⁸ Şefika Gaspıralı'nın hem bu yayın faaliyetini sürdürmesi hem de Kırım Halk Cumhuriyeti⁹⁹ Meclisi'nde milletvekili ve Meclis Başkan vekili olarak görev alması sadece Türk dünyası modernleşme ve kadın hakları tarihi açısından değil, dünya siyaset tarihinde kadının siyasi katılım süreçleri açısından kritik bir öneme sahiptir.¹⁰⁰ Türk fikir hayatının ve Türkçülük fikrinin gelişiminde İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ne kadar mihenk taşıysa, Rusya coğrafyasının yetiştirdiği kadın öncüler de Osmanlı Türk kadınının modernleşme ve hak arayışı sürecinde o denli kılavuz bir etkiye sahip olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadına dair iyileştirmeler en belirgin şekilde eğitim alanında ortaya çıkmıştır. 1842'de kız rüştiyelerinin, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi¹⁰¹ ile kız idadilerinin açılması, kadınların örgün eğitime katılımını mümkün kılmıştır. 1870'te kurulan Darülmuallimat¹⁰², Osmanlı kadınlarının mesleki eğitim

⁹⁷Şefika Gaspıralı (1886-1975) sadece babası İsmail Bey Gaspıralı ya da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Başbakanı Nesip Yusufbeyli'nin eşi olarak değil Rusya kadın hareketinin öncülerinden, siyasetçi, eğitimci ve yayıncı olarak da değerlendirilmesi gereken önemli bir şahsiyettir. 1919'da Kırım'dan Azerbaycan'a gitmiş, Azerbaycan'ın Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesinin ardından Mustafa Kemal'in talimatıyla TBMM Bakü temsilcisi Memduh Şevket (Esental) Bey tarafından gizli yollarla Kars üzerinden İstanbul'a getirilmiş, hayatını Türkiye'de sürdürmüştür. Bu kaçış esnasında getirdiği tüm değerli belgeleri kendisi de bir Kırım Türkü olan Dr. Necip Hablemitoğlu'na emanet etmiştir. Şefika Gaspıralı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şengül Hablemitoğlu- Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 2004. Ayrıca alternatif biyografik bir roman örneği için bkz. Serra Menekay, *Aluştadan Esen Yeller*, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2018. Eşi Nesip Yusufbeyli'nin Şefika Hanım'a mektupları için bkz. Minera Aliyeva Çınar, *Nesip Yusufbeyli'den Şefika Gaspıralı'ya Mektuplar*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2018.

⁹⁸ Şahin, "İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Alem-i Nisvan Dergisi", ss.210-223.

⁹⁹ 26 Aralık 1917-23 Şubat 1918 tarihleri arasında Numan Çelebicihan önderliğinde "Kırım Kırımlılarıdır" fikriyle kurulmuş kısa ömürlü bir cumhuriyettir. Bolşevik Rusya hiçbir zaman tanımamıştır. Numan Çelebicihan'ın idam edilmesinin ardından sona ermiştir.

¹⁰⁰ Kırım Halk Cumhuriyeti Meclisinde kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesi, kadın milletvekilleri ve Şefika Gaspıralı'nın Meclis başkanvekilliği süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hablemitoğlu, *a.g.e.*, s.152-248.

¹⁰¹ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869), Osmanlı eğitim sistemini modernleştiren ve merkezi bir yapıya kavuşturan en kapsamlı düzenlemelerden biridir. İlk kez eğitim basamaklarını sistematik hale getirmiş olan bu yönetmelik kız çocuklarının eğitimine de kapı açmıştır. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK Yayınları, İstanbul, 2013, ss.90-94.

¹⁰² Darülmuallimat, 1870'te Osmanlı'da kız öğretmen okulu olarak önce İstanbul'da kurulmuş (Çapa Kız Öğretmen Okulu), sonra Edirne, Konya, Ankara, Adana, Halep, Aydın gibi vilayetlerde de açılarak kız çocuklarının eğitime katkı sunmayı hedeflemiştir. Temel amacı kadın öğretmen yetiştirmek olan Darülmuallimat, kadınların modern eğitim sistemi içinde meslek sahibi olabilmelerinin önünü açmış, Osmanlı kadın hareketi açısından önemli bir adım olmuş, kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmesine olanak sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevim Ceylan Dumanoglu, *Osmanlı Devleti'nde Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat (1870-1924)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2019, s.32-45.

almalarını sağlayarak kadınların kamusal alanda ilk kez öğretmenlik mesleği aracılığıyla varlık göstermelerine imkân tanımıştır. Bu adımlar, kadınların toplumsal hayata katılımında önemli bir dönüm noktasıdır.

Kadın hareketinin bir diğer ayağı ise basın aracılığıyla yürütülmüştür. 1868’de *Terakki* gazetesinin eki olarak çıkmaya başlayan *Terakki-i Muhadderat*¹⁰³ basın yoluyla kadınlar lehine atılan önemli bir adım olmuştur. Ardından çıkmaya başlayan *Ayine* (1874–1876), *Vakit yahut Mürebbi-i Muhadderat* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1882), *Şükûfezar* (1883), *Mürüvvet* (1885–1886), *Parça Bohçası* (1887–1888), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1893–1907), *Hanımlara Mahsus Malûmat* (1894–1896), *Takvîm-i Nisâ* (1899–1900) ve benzeri dergiler¹⁰⁴, kadınların eğitimi, aile içindeki konumu ve toplumsal rolleri üzerine tartışmalara zemin hazırlamış; kadınların taleplerini kamuoyuna duyurabilecekleri bir araç işlevi görmüştür. Böylece, II. Meşrutiyet yıllarında daha da güçlenecek olan kadınların basındaki varlığının başlangıç noktası olmuştur.

Tanzimat sonrası dönemde aile hukuku ve toplumsal düzenlemeler, kadınların konumunu tartışmaya açmıştır. Çok eşlilik, boşanma hakkı, miras ve mülkiyet hakkı gibi konular, kadınların toplumsal statüsünün yeniden tanımlanması bağlamında gündeme gelmiştir. Her ne kadar bu dönemde köklü bir yasal reform yapılmamış olsa da tartışmalar kadın meselesini kamusal alanın gündemine taşımıştır.¹⁰⁵

Özellikle erkeklerden çok kadınların imzasına rastlanan *Hanımlara Mahsus Gazete*’ye¹⁰⁶ kadınların gösterdiği ilgi önemli bir adım olmuş, *Fatma Aliye*, *Emine Semiye*, *Makbule Leman*, *Nigâr Binti Osman* gibi hem edebî metinler hem de kadın

¹⁰³ *Terakki* (1868) gazetesinin eki olarak 27 Haziran 1869 ile 21 Ağustos 1870 tarihleri arasında haftada bir pazar günleri 48 sayı çıkmış kadınlara yönelik bir gazetedir. (*Muhadderat* örtülü ve iffetli kadın anlamına gelmektedir.) Kadınların iyi eş, iyi anne iyi Müslüman olması yönünde telkinlerde bulunan, toplum ve erkek karşısındaki ödevlerine ve çocuk eğitime yer veren bu anlamıyla bir eğitimci misyonu yüklenen bu yayın, feminist söylemlere yer vermese de kadınlara yönelik ilk Osmanlı süreli yayını olarak kabul edilmektedir. Büşra Akgün, *Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat*, Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2018, ss.32-35.

¹⁰⁴ Söz konusu kadın dergileri ile ilgili ayrıntılı okuma ve künye bilgileri için bkz: Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, ss.59-86. Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, ss.21-24.

¹⁰⁵ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, ss.21-24.; Caporal, *a.g.e.*, ss.51-64. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, ss.10-12.

¹⁰⁶ *Hanımlara Mahsus Gazete*, 31 Ağustos 1895’ten 9 Mart 1908’e kadar İstanbul’da yayımlanmış olup, Osmanlı’nın en uzun soluklu kadın gazetesi olma özelliğini taşır. Yaklaşık 13 yıl boyunca 621 sayı çıkan gazetenin sahibi ve yöneticisi Mehmed Tahir Bey’dir.

haklarına ilişkin fikir yazıları kaleme almış olan kadınların görünür olmasını sağlamıştır.¹⁰⁷

Ayrıca Ahmet Mithat, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Şemsettin Sami, Emin Nihat, Nabizade Nazım, Abdülhak Hamit gibi edebiyatçı ve düşünürlerin kadınların sorunlarıyla ilgili bir farkındalık gösterdikleri ve eserlerinde buna eğildikleri görülmektedir. Kadın giyimi, kadının ekonomik durumu, kadın eğitimi, evlenme ve boşanma gibi konularda yürüttükleri tartışmalar ve Batı'dan esinlenen liberal fikirler köklü biçimde ele alınmamışsa da Osmanlı kadın hareketinin daha sağlam zemine oturacağı II. Meşrutiyet dönemine önemli bir hazırlık olmuştur.¹⁰⁸

II. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı'da kadın hareketi, henüz örgütlü bir yapıya kavuşmamış, ancak basın, eğitim ve sosyal tartışmalar aracılığıyla varlık göstermiştir. Kadınların talepleri daha çok “eğitim hakkı” ve “ailenin içinde değer kazanma” ekseninde yoğunlaşmış; kamusal ve siyasal hak talepleri ise II. Meşrutiyet’le birlikte belirginleşmiştir. Bu bakımdan Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e uzanan dönem, Osmanlı kadın hareketinin “hazırlık ve öncü” evresi olarak değerlendirilebilir.

1.1.İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADIN HAKLARI ALANINDAKİ GELİŞMELER

1908 yılında Meşrutiyet’in ikinci kez ilanı ile birlikte hız kazanan modernleşme süreci, kadının toplumsal statüsünde belirgin değişimler yaratmış; daha önce yalnızca annelik ve eşlik rollerine indirgenen kadın kimliği, bu dönemde kamusal alanda yeni talepler dile getirmeye başlamıştır.¹⁰⁹ Tanzimat döneminde eğitim ve hukuk alanında başlatılan yeniliklerin yanı sıra Meşrutiyet’in getirdiği dönüşüm ve yasal düzenlemeler, Osmanlı kadın hareketinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Yeni iktidar kendi fikirleri etrafında kadın hareketlerine destek vermeye başlamış, bu da siyasî hayatta bazı yenilikleri beraberinde getirmiştir. Kadınların 1908’de Meclis-i Mebusana dinleyici olarak katılma girişiminde bulunmaları önemli örneklerdendir.¹¹⁰ 1912 yılında Türk kadınının peçesiz olarak Amerikan Büyükelçiliğinde verilen resmî bir

¹⁰⁷ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, s.90. (Söz konusu kadın yazarlara ilişkin daha ayrıntılı değerlendirme Bölüm 3.1.1’de yapılacaktır.)

¹⁰⁸ Caporal, *a.g.e.*, s.s53-63. Enginün, “Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Türk Kadını”, ss.275-317.

¹⁰⁹ Zeki Sarıhan bu dönemi “ipek böceği, kozasından çıkıyor” şeklinde betimlemektedir. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Todam Yayınları, Ankara, 2006, s.19.

¹¹⁰ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, s.96.

davete katıldıkları görülmekte, kadınların peçesiz ya da ince peçelerle sokağa çıkmaya başladıkları not edilmektedir.¹¹¹ Celal Nuri gibi Türkçü aydınların kadın konusuna eğilmeleri ve “feminizm” tartışması içinde yer almaları da dikkate değerdir. Celal Nuri bu konunun Avrupa kültüründen bağımsız biçimde *Türk Feminizmi* anlayışı ile tartışılması gerektiğini savunmuştur. Aile meselesi ve kadının analık vasfı üzerinde durmasının yanı sıra kadın eğitime özellikle önem verilmesi gerektiğinin, kadının üretime katılmasının şart olduğunun altını çizmiştir.¹¹²

Türk Ocağı’nın¹¹³ kadınlara yönelik faaliyetleri ve kadınların ocağa resmî olarak üye olmasının önünün açılması II. Meşrutiyet döneminin göze çarpan gelişmelerinden biri olmuştur. Kadınların tarihsel olarak İslamiyet öncesi dönemde aile ve toplum içinde erkeklerle eşit konumda olmasına rağmen İslamiyet’le birlikte bu yapının bozulduğunu savunan Türk Ocağı kurucu ve üyeleri, kadının geri plana itilmesine karşı durmuş, kadının bilinçlendirilmesi için toplantı ve konferanslar düzenlemiş ve bu konferanslara kadınların konuşmacı olarak katılmasının önünü açmıştır. Bu bağlamda Türk Ocağı Konferansları’nda Halide Edip (Adıvar), Müfide Ferit (Tek) gibi kadın aydınların konuşmacı olarak ortaya çıkmaları, Halide Edip’in *Yeni Turan* ve *Kenan Çobanları* romanlarının Türk Ocağı’nda sahneye konması, Türk Ocağı’nın yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisinde kadınlara yönelik ve kadınlar tarafından yazılan yazıların hatırı sayılır biçimde varlığı dikkat çekicidir.¹¹⁴

Bu süreçte özellikle basın, kadın dergileri ve gazeteler aracılığıyla kadın hareketinin düşünsel çerçevesini yaygınlaştırmış; kadınlar konferanslar düzenlemiş, cemiyetler kurarak örgütlü mücadeleye katılmışlardır. Dolayısıyla kadın basını ve cemiyet faaliyetleri, Osmanlı kadın hareketinin kapsamını ve gelişimini anlamak açısından temel kaynak niteliği taşımaktadır.

¹¹¹ Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Kadın”, *Türk Toplumunda Kadın* içinde, der. Nermin Abadan Unat, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1982, s. 10.

¹¹² Celâl Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H 1331., çevrimyazısı Prof. Dr. Özer Ozankaya tarafından yapılmıştır. Celal Nuri, “Kadınlarımız”, Çev. Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

¹¹³ İlk kez Tıbbiyeli bir grup öğrencinin girişimiyle, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Ahmed Ferit (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul) Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi aydınların öncülüğünde 1912 yılında kurulan Türk Ocağı’nın ilk yönetim kurulu, başkan Ahmet Ferit (Tek), ikinci başkan Yusuf Akçura, genel kâtip Mehmet Ali Tevfik ve veznedar Dr. Fuat Sabit’ten oluşmaktaydı. Balkan Savaşları sonrasında kurumun başkanlığını Hamdullah Suphi (Tanrıöver) üstlenmiştir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2024, ss.406-412. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap 2. Bölüm, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018, ss.81-85.

¹¹⁴ Sezen Karabulut, “Modernleşme ve Türk Kadını: Türk Ocakları Konferanslarının Etkisi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.68, 2025, ss.424-425.

1.1.1. Kadın Dergileri

Meşrutiyet sonrasında basın alanında kadınlara yönelik dergiler ve gazeteler hızla artmıştır. *Demet* (1908), *Mehâsin* (1908–1910), *Kadın* (1908), *Musavver Kadın* (1911), *Kadın* (1911-1912), *Kadınlar Dünyası* (1913–1921), *Hanımlar Alemi* (1913-1918), *Erkekler Dünyası* (1913), *Kadın Alemi* (1914-1915), *Seyyale* (1914), *Siyanet* (1914), *Kadınlık* (1915-1916), *Kadınlık Hayatı* (1915), *Bilgi Yurdu Işığı* (1916), *Genç Kadın* (1918), *Türk Kadını* (1918) gibi yayınlar, kadınların hem edebî üretimlerini sergiledikleri hem de toplumsal ve siyasal taleplerini dile getirdikleri önemli mecralar olmuştur. Bu dergilerde kadın hakları, eğitim, çalışma hayatı, aile hukuku ve kıyafet tartışmaları gündeme getirilmiştir. Özellikle *Kadınlar Dünyası*, yalnızca kadınlar tarafından çıkarılan ve yazıları kadınlara ait olan ilk dergi olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.¹¹⁵

Ulviye Mevlan'ın¹¹⁶ öncülüğünde yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, kadınların eğitim, çalışma hayatı ve toplumsal eşitlik taleplerini açıkça dile getirmiş; evlilik, kıyafet, meslek edinme gibi gündelik yaşam konularını da tartışmaya açmıştır. Ayrıca Avrupa'daki kadın hareketlerinden haberdar eden yazılar yayımlayarak Osmanlı kadınlarını uluslararası feminist hareketle buluşturmuştur. Fen, edebiyat ve içtimaî meseleleri ele alan dergi, kadın konferanslarına ve kadınların kamusal faaliyetlerine geniş yer ayırmıştır. *Kadınlar Dünyası*, kadınların ev içindeki rollere hapsedilmesine karşı çıkarak, kamusal alanda aktif özne olarak var olmaları gerektiğini, sadece tüketici değil üretici misyon edinmesi gerektiğini savunmuştur. Bu dergi etrafında toplanan kadınlar 1913 yılında *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*'ni kurmuştur. Bu cemiyet ve dergi, Osmanlı feminist hareketinin kurumsal kimliğini oluşturan önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.¹¹⁷

Meşrutiyet dönemi yayınlarının önemli bir kısmında Müslüman kadınların da Batılı kadınların sahip olduğu haklardan faydalanması gerektiği savunulmuş, Leyla Kaplan'ın da hatırlattığı gibi “tesettürün kaldırılması, sokağa çıkma serbestliğinin tanınması, eğlence yerlerine gitme, sosyal hayata katılma, çalışma, eğitim, çok eşliliğinin

¹¹⁵ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, ss.173-192.; Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.137.

¹¹⁶ Osmanlı Müdafaa-i Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası dergisinin kurucusu olan Ulviye Mevlan (Civelek) (1993-1964) Osmanlı kadın hareketi için öncü bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Çakır, “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhiddin”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 1997, No.46, ss.6-14.

¹¹⁷ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.107. Kaplan, *a.g.e.*, ss.41-42.

kaldırılması” gibi yenilikler üzerinde durulmuştur. Ancak, siyasî taleplerin çok dile getirilmediği, siyasî hak isteğinde bulunulsa da önce eğitim seviyesinin artırılmasına ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Batılılaşma genel olarak övülmekle birlikte, yozlaşma ve içi boş Batı taklitçiliğinin sıklıkla eleştirildiği görülmektedir.¹¹⁸

Meşrutiyet dönemi yayıncılığında kadının her alanda ilerlemesi ve yükselmesi düşüncesi işlenmiştir. “Yükselmek” mecazının sıklıkla kullanıldığını, kadın hak ve özgürlüklerini ifade etmenin bir yolu olarak seçildiğini de ayrıca belirtmek gerekir. Demirdirek’in de dikkat çektiği gibi kadınlık meselesini konu edinen yayınlarda kadınlığın *terakkisi* (ilerlemesi) ve *tealisi* (yükselmesi) en çok kullanılan ifadeler arasında yer almaktadır.¹¹⁹ Sözleri Halide Edip Adıvar tarafından yazılan ve Muallim İsmail Hakkı tarafından bestelenen, Darülmuallimat okullarında kız öğrencilere öğretilen ve söylenen *Kadınlık Marşı*¹²⁰ bunun önemli örneklerinden biridir. “Yüksel ey kadınlık” sözleriyle başlayan marş Cumhuriyet dönemine kadar söylenmiş, kadının hem “analık” hem de “yuva kurucu” vasfına dikkat çekilmiştir.¹²¹

1.1.2. Kadın Cemiyetleri

II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın cemiyetlerinin büyük bir bölümü hayır severlik faaliyetlerine yoğunlaşmışsa da kadın haklarını savunan örgütlenmeler dönemin sosyo-politik yapısının önemli bir bileşeni olmuştur. Söz konusu cemiyetler, kuruluş amaçları ve faaliyetleri bakımından Batı’daki benzer oluşumların etkisini yansıtmaktadırlar. Batılı kadınların sahip oldukları hakların Müslüman kadınlara da

¹¹⁸ Kaplan, *a.g.e.*, ss.17-19.

¹¹⁹ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayizi Yayıncılık, 1993, s.64.

¹²⁰ İlk kez tarafımızca ortaya çıkarılan Kadınlık Marşı’nın notaları 1915 yılında yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi ve bestelenmiş hali için Serap Yeşiltuna, *Kadınlık Marşı 100 Yıl Sonra İlk Kez Söyleniyor*, bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=xq3gWUYNUE>, Erişim Tarihi: 21/06/2026

¹²¹ Gündüz Vassaf tarafından kaleme alınan, annesi Belkis Hanım’ın yaşam öyküsünü anlattığı *Annem Belkis* adlı eserde İstanbul Darülmuallimatı’nda (Sonradan Çapa Kız Öğretmen Okulu olmuştur) okurken “yüksel ey kadınlık” şeklinde başlayan bir marş söylediklerinden söz edilmiştir. Gündüz Vassaf, *Annem Belkis*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.94. 2 Nisan 1922 yılında Büyük Taarruz hazırlıkları devam ederken, Atatürk Rus Büyükelçisi S.I. Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi İsmail Abilov ile birlikte Konya Kız öğretmen okulunu ziyaret ettiğinde öğrenciler koro ile ve piyano eşliğinde Kadınlık Marşı’nı söylemişlerdir. *Babalık*, S.859, 4 Nisan 1922, s.1. Cumhuriyet Dönemi’nde okullarda söylenmeye devam edildiğine ilişkin bir veriye ulaşılamamıştır.

tanınması fikrini savunan bu cemiyetler¹²², bu hedef doğrultusunda çeşitli sosyal ve kültürel girişimlerde bulunmuşlardır.¹²³ Ayşe Durakbaşı'nın Tarık Zafer Tunaya'dan hareketle dikkat çektiği üzere, o dönemde *Cemiyetler Kanunu*'nda herhangi bir ayırım yapılmadığından "cemiyet" kavramı hem dernekleri hem de partileri kapsayan bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle, Meşrutiyet dönemindeki kadın cemiyetlerini, "belirli bir politik program etrafında şekillenen fakat iktidarı doğrudan ele geçirmeye yönelik örgütsel bir yapıya sahip olmayan oluşumlar" olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.¹²⁴

Bu dönemde kurulan *Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi* ile *Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti* üzerinde ayrıca durulmalıdır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde kadınların faaliyetleri 1910'lara kadar götürülebilse de kadınların örgütlü biçimde cemiyet bünyesinde yer alması esas olarak Balkan Savaşları sırasında gerçekleşmiştir. Doktor Besim Ömer Paşa'nın öncülüğü ve dönemin önde gelen ailelerine mensup yaklaşık yüz kadının¹²⁵ iştirakiyle kurulan Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi hem cephede hem de cephe gerisinde yaralı askerlere, muhacirlere, dul ve yetimlere yardım sağlamıştır. Bu kapsamda hastaneler, revirler, çamaşırhaneler, aşevleri açmış; giysi ve ilaç temin etmiştir. Faaliyetlerini yalnızca yardım dağıtmakla sınırlamayan cemiyet, şefkat pazarları, sergiler, sinema ve tiyatro gösterileri, balo ve konserler, kartpostal ve pul satışları gibi etkinliklerle çalışmalarını hem görünür kılmış hem de mali kaynak yaratmıştır. Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a gelen muhacirlerin barınma ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynayan

¹²² Meşrutiyet döneminde kurulan başlıca kadın cemiyetleri şunlardır: Cemiyet-i İmdadiye (1908), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908), Teal-i Nisvan Cemiyeti (1908), Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1909), Esirgeme Cemiyeti (1909), Teal-i Vatani Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1910), Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912), Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği (1912), Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912), Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912), Müdafai Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1913), Müdafa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (1913), Şehit Ailelerine Yardım Birliği, Asker Ailelerine Yardım Hanımlar Cemiyeti (1914), Bilgi Yurdu (1916), Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi (1916), Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti (1918), İnas Darülfünun Mezuneleri Cemiyeti (1918) Kaplan, *a.g.e.*, ss.38-41., Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, ss.159-174.

¹²³ Kaplan, *a.g.e.*, s.38.

¹²⁴ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.107.

¹²⁵ Birinci Başkan; Ahmet Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Muhtar hanımefendi, İkinci Başkan; Ziya Paşa'nın eşi Ayşe hanımefendi, İkinci Başkan; Dr. Zoiros Paşa'nın eşi Madam Zoiros Paşa olan 30 kişilik merkez heyetinin isimleri için bkz. Ceren Çilek, *Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi ve Faaliyetleri (1912-1923)*, Trakya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2018, s.36.

Hanımlar Merkezi, I. Dünya Savaşı yıllarında cemiyetin en güçlü destek kollarından biri haline gelerek kadınların örgütlü sosyal yardım deneyimini kurumsallaştırmıştır.¹²⁶

Benzer biçimde *Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti* de *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*’nin kadınlara mahsus bir uzantısı olarak Balkan Savaşı sonrasında teşkil edilmiştir. Dönemin basınında geniş yer bulan etkinliklerinde kadınlar, konferans, tiyatro, vaaz, kitap yayını gibi kültürel etkinlikler düzenleyerek bağış toplamış, ayrıca evlerinde diktikleri çamaşır, fanila, çorap ve battaniyeleri cepheye göndermişlerdir. Böylelikle kadınların kamusal alandaki varlığı yalnızca hayırseverlik bağlamında değil, millî bir sorumluluk anlayışı çerçevesinde de pekişmiştir. Özellikle Balkan Savaşı yenilgisinin ardından vatansever duygularla düzenledikleri Darülfünun toplantıları¹²⁷ aracılığıyla ülke sorunlarına değinmişler, devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî çöküntüye dikkat çekmişler, çözüm önerileri sunmuşlardır. Avrupa devletlerinin Türklere yönelik yok etme ve soykırım politikalarını eleştirmişlerdir.¹²⁸

Türk kadınındaki bu uyanışı hızlandıran önemli gelişmelerden biri de Rusya St. Petersburg Üniversitesi öğrencileri *Ümmügülsüm Kemalova*, *Meryem Pataşova*, *Rukiye Yunusova* ve *Meryem Yakubova* gibi Türk kadınlarının faaliyetleridir. Bu genç kadınlar, İstanbul’a gelerek savaş mağdurları için yardım kampanyaları düzenlenmesi, yaralıların tedavi edilmesi, yemek hazırlanması, gerekirse cepheye gidilmesi ve kadınlara yönelik konferansların tertip edilmesi gibi fikirler ortaya atmışlardır. İstanbul’daki aydın kadınlarla temas kurarak onlara ilham vermiş, ayrıca Hilâl-i Ahmer’in Kadırga Hastanesi’nde *hastabakıcılık* yaparak fiilen örnek olmuşlardır. Böylece kadınların hem toplumsal hizmette bulunmalarına hem de özne olarak konumlanışlarına öncülük etmiş, Osmanlı kadınlarının savaş yıllarında örgütlenme bilincini pekiştiren bir rol üstlenmişlerdir.¹²⁹ Yusuf Akçura, Abdullah Cevdet, Halide Edip ve Nakiye (Elgün)

¹²⁶ Seçil Karal Akgün- Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, Beyda Basımevi, Ankara , 2000, ss.147-186.; Çilek, *a.g.e.*, ss.36-45.

¹²⁷ Darülfünun konferans salonundaki ilk toplantı Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesinin başkanı ve aynı zamanda Mahmud Muhtar Paşa’nın kızı olan Prenses Nimet Muhtar Hanımın himayesinde 8 Şubat 1913 tarihinde, ikinci toplantı ise Nazime Sultan’ın himayesinde 15 Şubat 1913 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 4-5 bin kadının katıldığı ve salonun almadığı bu toplantılardaki konuşmacıların arasında Halide Edip, Fatma Aliye, Nigâr Hanım ve İhsan Raif, Nezihe Muhlis (Muhiddin), Nakiye (Elgün) gibi dönemin ünlü kadın yazarları bulunmaktadır. Şefika Kurnaz, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, ss.16-20.

¹²⁸ Kaplan, *a.g.e.*, ss.44-57.

¹²⁹ Bu dört üniversite öğrencisi genç kadının İstanbul’daki faaliyetleri kendisi de bir Tatar aydın olan Fatih Kerimi tarafından takip edilmiş ve *İstanbul Mektupları* adıyla kitaplaştırılmıştır. Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

Hanım¹³⁰ gibi dönemin öne çıkan aydın ve eğitimcileri ile irtibat halinde yürüttükleri bu girişim, Millî Mücadele dönemindeki kadın seferberliğine de temel hazırlamıştır.¹³¹

Bu dönemde üzerinde durulması gereken iki önemli cemiyet Nezihe Muhiddin öncülüğünde kurulmuş olan *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği* ve *Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi*'dir. İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ni maddi olarak desteklemek amacıyla kurulmuş olan Esirgeme Derneği'nin sekreteri Nezihe Muhiddin'dir. Ücretsiz dersler, eğitim ve kültür faaliyetleri düzenleyen cemiyet, Türkçü fikirleriyle bilinmektedir.¹³² Esirgeme Derneği'nin 1921 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdüğü Mustafa Kemal'in cemiyete gönderdiği teşekkür telgrafından anlaşılmaktadır.¹³³ Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi¹³⁴ ise Türk donanmasına gelir sağlamak düşüncesi ile Nezihe Muhiddin tarafından kurulmuş, Türkçü ve milliyetçi fikirleri kadınlar arasında yaygınlaştırmak hedefini hayata geçirmeye çalışmıştır. Kermes, müsamere gibi programlarla ordu ve donanmaya maddi yardım sağlamayı hedefleyen cemiyet, kendi el emeklerini sergileyen kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne hizmet etmiştir.¹³⁵

1.1.3. Sosyal ve Ekonomik Yaşamda Kadın

Osmanlı ekonomisi, nüfus artışı ve dışa bağımlı ticaretin olumsuz etkisiyle dönüşüme uğramış, bunların sonucunda mahallelerin kapalı ve geleneksel örgütlenme biçimi çözülmeye başlamıştır. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı süreçlerinde kadınların yavaş yavaş çalışma hayatına girmesi ile bu çözülme daha da artmıştır.

¹³⁰ Nakiye Elgün, Osmanlı döneminden itibaren kız çocuklarının eğitiminin yaygınlaştırılması için çalışan bir eğitimci, kadın hareketi içinde bulunmuş etkin bir isimdir. Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'daki mücadeleye destek vermiş, Cumhuriyet sonrasında ise 1930 belediye seçimleri ile İstanbul Belediye Meclisi'nin ilk kadın üyelerinden biri olmuştur. 1935 genel seçimlerinde milletvekili olmuş ve V., VI. ve VII. dönemlerde Erzurum milletvekili olarak görev yapmıştır. Elgün ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nuray Özdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Cemiyet Kadını: Nakiye Elgün*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2014.

¹³¹ Özdemir, *a.g.e.*, ss.30-50.

¹³² Kaplan, *a.g.e.*, s.39.

¹³³ Dernek, Mustafa Kemal Paşa'ya özel bir sancak göndermiş o da "vatanperverane hissiyatından" dolayı teşekkürlerini sunmuştur. Sarıhan, *a.g.e.*, s.115.

¹³⁴ Genellikle dönemin aydınları ve literatürde Donanma Cemiyeti olarak bilinse de resmî adı "Donanma Muavenet-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi"dir.

¹³⁵ Kaplan, *a.g.e.*, s.40. Gamze Ercan-Tülay Ercoşkun, "Donanmayı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyetinin Diyarbakır Hanımlar Şubesi'nin Kuruluş ve Faaliyetleri (Aralık 1910- Ocak 1911)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* C.37, S.64, Ekim, 2018, ss.309-322.

Dünya savaşı yıllarında erkek nüfusun cephede bulunması, yaralanması, esir edilmesi ya da hayatını kaybetmesiyle boşalan iş alanlarını kadınlar hızla doldurmuş, böylece toplumsal iş bölümünün bir parçası haline gelmişlerdir. Bu süreç, İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikalarıyla birleşerek kadınların kapalı ve geleneksel sosyal çevrenin dışına çıkarak kamusal alanda yer edinmelerine zemin hazırlamıştır. Kadınlar, yalnızca geleneksel iş kollarında istihdam edilmemiş, memur olarak devlet dairelerine girmiş, yol yapımı ve madencilik gibi ağır işlerde de çalışmaya başlamıştır.¹³⁶ 1920 yılına gelindiğinde İstanbul'da Galata Bankası'nda bir kadın sekreterin, Ziraat Bankası'nda yedi, Elektrik ve Tramvay Şirketi'nde iki ve Telefon Şirketi'nde kırk sekiz kadının görev yapıyor olması, kadınların artık sosyo-ekonomik yaşamda geri dönülemez biçimde varlık göstermeye başladıklarının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹³⁷

Savaş yıllarında Anadolu'daki kadınlar, Enver Paşa öncülüğünde *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* bünyesinde kurulan *Kadın İşçi Taburu* ile üretime dâhil edilmiş, kadın işçilerin sayısı artırılmış, cephedeki askerlerin çamaşır ihtiyacı terzi kadınlar üzerinden karşılanmaya çalışılmıştır.¹³⁸ Kadın dernekleri ve cemiyetlerinin faaliyetlerine ek olarak, savaş koşullarında yoğunlaşan çalışma hayatı kadınların kolektif biçimde hareket etmelerini kolaylaştırmış; bu süreç onları yalnızca ekonomik üretime değil, aynı zamanda toplumsal seferberliğe katılmaya teşvik etmiş ve giderek politikleştirmiştir. Sabiha Sertel kadınların geçirdiği bu dönüşümü “*kadınlar dairelere ticarethanelere, fabrikalara girmişler maddi manevi hayatta her türlü mesaiye göğüs gelmişlerdir...Dışçı mekteplerinde darülfünunda, bakteriyolojihanede çalışan hanımlar buna güzel bir delildir*” demektedir.¹³⁹

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı toplumsal dönüşüm ile kadınların sosyo-ekonomik yaşamda yer alması bir takım hukuki düzenlemeleri de zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda 8 Ekim 1917'de çıkarılan *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Osmanlı aile hukukunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kurnaz'ın da belirttiği üzere, Ziya Gökalp, Ahmet Şuayb, İbrahim Hakkı ve Mansurizade Saip gibi dönemin aydınlarının katkısıyla hazırlanan bu

¹³⁶ Bahar Baskın, *2. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi)*, İstanbul Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, ss.72-73.

¹³⁷ Caporal, *a.g.e.*, s.140.

¹³⁸ Kadın İşçi Taburu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Selim Karakışla, *Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015.

¹³⁹ Sabiha Sertel, “Türk Kadınlığının Terakkisi”, *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919. Yeni harfli metin için bkz. Sabiha Sertel, *Kadınlığa Dair: 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları*, Der. Hamit Erdem, Sel Yayınları, İstanbul, 2019, ss.40-43.

kararname, evlenme ve boşanmalarda ilk kez devletin doğrudan müdahalesini öngörmüştür. Buna göre, devlet izni olmadan yapılan evlilikler geçerli sayılmayacak, erkeğin ikinci evlilik yapabilmesi kadının onayına bağlanacak, evlenme yaşı erkekler için 18, kadınlar için 17 olarak belirlenecek ve kadına sadece belirli koşullar altında boşanma hakkı tanınacaktır.¹⁴⁰

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, devletin özel alana müdahalesinin ilk örneği olması ve İslam dünyasında aileye ilişkin yapılan ilk kapsamlı hukuki düzenleme olması bakımından büyük önem taşır. Ancak uygulamada yalnızca İstanbul'daki dar bir aydın çevresiyle sınırlı kalmış, Anadolu'daki kadınlara erişim sağlayamamıştır. Ayrıca, kararname yürürlüğe girdikten kısa süre sonra siyasî gelişmelerin ve savaş koşullarının etkisiyle işlevsiz hale gelmiş, iki yıl sonra, 9 Haziran 1919'da Damat Ferit Hükûmeti tarafından yürürlükten kaldırılmıştır ve aile hukuku eski fıkıh kurallarına bağlanmıştır.¹⁴¹

1.1.4. Kadın Eğitimi ve İnas Darülfünunu

II. Meşrutiyet döneminde kız çocuklarının eğitimi ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Kız iptidai ve rüştiyelerinin yanı sıra numune mekteplerinin sayısı artırılmış, 1913'te çıkarılan *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati* ile ilkokul eğitimi 6 yıla çıkarılarak zorunlu hale getirilmiştir. Böylece kızlar artık en az altı yıllık bir temel eğitime tabi tutulmuş, rüştiyeler de ilk öğretimin son kademesi haline gelmiştir. Kız İdadileri ve Kız Sultanilerinin açılmasıyla kızlar için lise eğitimi ilk kez bu dönemde başlamıştır.¹⁴²

İttihat ve Terakkinin, kadın eğitimine dönemin milliyetçi modernleşme projesi içinde merkezi bir rol atfetmiş olması bu alandaki çalışma ve atılımları da hızlandırmıştır. Cemiyetin nizamnamelerinde kadınların erkeklerle eşit hak ve görevlerle üye olabileceği vurgulanmış, kadın kolları da fiilen faaliyet göstermiştir. 1911'deki IV. Kongre'de kızların eğitimini devletin sorumluluğuna alması, bu yaklaşımın somut bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ziya Gökalp'ten hareketle, eğitimin toplumsal yeniden üretimin aracı olduğu kabul edilmiş, ortak dil ve millî kültür vurgusuyla kadınların

¹⁴⁰ Erkeklerde akıl sağlığı ya da bazı fizyolojik bozukluklar ya da evin geçimini sağlayamama gibi durumlar olduğunda boşanma söz konusu olabilirdi. Kurnaz, *a.g.e.*, ss.120-122.

¹⁴¹ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, ss.12-13., Jale Akipek, *Türk Medeni Hukuku*, İstiklal Matbaası, Ankara, 1960, s.36., Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, Cilt II Aile Hukuku Cüz I, Sermet Matbaası, İstanbul, 1960, s.8.

¹⁴² Tümer Erdem, *a.g.e.*, ss.424-425.

eğitimi millîleşmenin temel taşlarından biri olarak görülmüştür. Bu çerçevede kadınların okullaşması yalnız bireysel gelişim için değil, millî birliğin inşası için de zorunlu kabul edilmiştir.¹⁴³

Kız eğitiminde en önemli aşamalardan birisi kız öğretmen okullarının yani Darülmuallimat okullarının açılmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde kız okullarının ıslah edilerek yeni sınıfların açıldığı, yöneticilerin değiştirildiği ve özellikle 1914'ten itibaren Darülmuallimat'a bağlı *âli sınıfların* kurulmasının, kadın öğretmen yetiştirme sürecinde önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Bu kurum, yalnızca öğretmen yetiştirmekle kalmamış aynı zamanda kadınların toplumsal hayata katılımının itici gücü olmuştur. Öğrenci profili çoğunlukla bürokrat, memur, asker ve esnaf ailelerinin kızlarından oluşmuş; böylece hem eğitim alan hem de maaşlı bir meslek sahibi olan bu genç kadınlar, ailelerine ekonomik güvence sağlamışlardır. İstanbul dışından öğrenci kabul edilmesiyle taşradaki kadınların da öğretmenlik mesleğine girmesi mümkün olmuş, okul kısa sürede ülke çapında bir etki alanı kazanmıştır. Darülmuallimat mezunları, *Teali-i Nisvan Cemiyeti*, *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* ve *Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi*, *Asri Kadınlar Cemiyeti* gibi örgütlerde aktif olmuş, kadınların toplumsal görünürlüğünü artırmışlardır. Bu yönüyle kurum hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında kız enstitülerinin ve öğretmen okullarının açılmasına öncülük eden bir kadro kaynağı işlevi görmüş; kadınların meslek sahibi ve örgütlü bireyler olarak kamusal alanda yer edinmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁴⁴

II. Meşrutiyet'te kadın eğitimi ile ilgili dikkat çeken bir önemli nokta, milliyetçi ve laik bir söylemin geliştirilmesi ile geleneksel, muhafazakâr ya da İslamcı çevrelerle karşı karşıya gelinmesi gerçeğidir. Bu konuda en büyük çatışma İstanbul'da İnas Darülfünununun açılması sonrasında yaşanmıştır. Osmanlı'da kadın eğitimi açısından en önemli eşiklerden biri, hatta bir doruk nokta olarak kabul edilen bu gelişme neticesinde, kız öğretmen okullarının ve rüştiyelerin ötesinde, kadınların ilk kez yükseköğretim düzeyinde eğitim alabilmeleri sağlanmıştır. Darülfünunda hanımlar için haftada dört gün olarak başlayan konferanslar ve bu konferanslara olan talep, bu derslerin düzenli ve süreli

¹⁴³ Baskın, *a.g.e.*, s.110.

¹⁴⁴ Şefika Kurnaz, 1923-1924 eğitim öğretim yılında 1081 kadın öğretmenin bulunduğunu, bu öğretmenlerin büyük çoğunluğunun Meşrutiyet dönemi Darülmuallimat okullarından yetiştiğini tahmin etmenin zor olmadığını belirtmiştir. Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, s.118.

olması gerektiği ihtiyacını ortaya çıkarmış, İnas Darülfünunu fikri biraz da buradan doğmuştur.¹⁴⁵

24 Ekim 1914 tarihinde, çoğunluğu Kız İdadileri ve Darülmuallimat mezunu 22 kız öğrencinin kayıt yaptırmasıyla eğitim ve öğretim hayatına başlayan İnas Darülfünunu, Edebiyat, Tabiiyat ve Riyaziyat olmak üzere 3 farklı şube ile açılmıştır. 1917 yılında ilk mezunlarını vermiş olan okul Darülmuallimat'a bağlı olsa da Darülfünun talimatnamesine uymuş, Darülfünun kadrosu ile derslere devam etmiştir. Örneğin 1916-1917 ders yılında sosyoloji dersleri Ziya Gökalp tarafından verilmiştir.¹⁴⁶ Basının ilgisini çeken, sıklıkla oradaki işleyişe ilişkin konuların haber yapıldığı okulun sınavlarına da Cenab Şahabettin, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik ve Abdülhak Hamit gibi dönemin önemli edebiyatçıların katıldığı belirtilmelidir.¹⁴⁷ Daha çok asker kökenli ve memur ailelerinin çocuklarının okuduğu İnas Darülfünunu kadınların yüksek öğretime katılımı açısından önemli bir başlangıç olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁸

İnas Darülfünunu ile ilgili dikkat çeken önemli bir nokta, kadınların aktif cemiyet hayatına katılmaya, kadın dergilerinde yazmaya ve dönemin siyasî atmosferinin öznesi olmaya başlamasıyla birlikte burada okuyan öğrencilerin de buna uyum sağlaması ve dikkat çekecek düzeyde varlık göstermesidir. Örneğin İnas Darülfünunu öğrencisi Şükûfe Nihal'in karma eğitime geçmesi için Maarif Nazırı Ali Kemal'e çıkarak taleplerini dile getirmesi¹⁴⁹ ya da yine bu okulun öğrencisi Münevver Saime'nin okulu bırakarak Millî Mücadele'ye katılması önemli örnekler arasındadır.¹⁵⁰

İstanbul'un fiili işgali dolayısıyla bazı okulların boşaltılması ve İnas Darülfünununa tahsis edilen binanın Darülmuallimin'e verilmesi ve İnas Darülfünunu ile Zükur Darülfünunu'nun birleştirilmesi yönünde alınan karardır.¹⁵¹ Dönemin aydın fikirli müderris ve öğrencilerinin de desteklediği bu yeni durum basına da yansıyan bir tartışma başlatmıştır.¹⁵² Şükûfe Nihal başkanlığındaki bir heyetin, dönemin Maarif Nazırı Ali

¹⁴⁵ İnan, *a.g.e.*, s.95.

¹⁴⁶ "İnas Darülfünunu İctimaiyyat Muallimliği", *Tanin*, Sayı: 2813, 30 Eylül 1916, s.3.

¹⁴⁷ Baskın, *a.g.e.*, s.134.

¹⁴⁸ Baskın, *a.g.e.*, ss.140-157. İnan, *a.g.e.*, s.95.

¹⁴⁹ Argunşah, *a.g.e.*, s.25.

¹⁵⁰ Şükûfe Nihal, "Asker Saime", *Kadın Gazetesi*, 4 Haziran 1951, S.223, ss.1-6. Oruz, *Türkiye'de Kadın Devrimi*, s.14.

¹⁵¹ Ali Arslan, Mustafa Selçuk ve Mehmet Nam, *İnas Darülfünunu (1914-1919)*, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.63.

¹⁵² Özellikle *Büyük Mecmua* ve *Sebîlürreşâd* gazetelerinde yürütülen karşılıklı tartışmalar kayda değerdir. Sabiha Sertel ile ilgili bölümde ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Kemal'i ziyaret ederek bu yöndeki taleplerini dile getirmesi yine tarihe geçen olaylardandır.¹⁵³

Karma eğitim tartışması, yalnızca bir eğitim reformu tartışması değil, dönemin toplumsal ve siyasî atmosferini yansıtan bir ayrışma alanı olmuştur.¹⁵⁴ Bu tartışma, *teceddüdperverler* ile *muhafazakârlar* arasındaki derin fikir ayrılığını su yüzüne çıkarmış; modernleşme yanlıları için toplumsal eşitliğin ve ilerlemenin doğal bir gereği, gelenekçi çevreler için ise toplumsal düzeni tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Tartışmanın edebî ve fikrî dünyaya da yansıdığı görülmektedir. Nitekim Şükûfe Nihal ve Sabiha Sertel gibi, araştırmamızın merkezinde yer alan kadın yazarların bu polemige doğrudan katılması, konuyu yalnızca bir eğitim düzenlemesi olmaktan çıkarıp kadınların toplumsal varlığı, modernleşmenin yönü tartışmaları açısından önem arz eden bir mesele haline gelmiştir.

Baskın'ın aktardığı üzere, karma eğitim tartışmaları yalnızca pratik bir eğitim meselesi değil, aynı zamanda ideolojik bir zeminde yürütülmüştür. Bu mesele, Ziya Gökalp'in "yeni hayat" kavramı¹⁵⁵ etrafında şekillenen "yeni kadın" anlayışı ve asrileşme fikri çerçevesinde değerlendirilmiş; kadınların erkeklerle aynı eğitim ortamında bulunması, modernleşmenin zorunlu bir adımı olarak savunulmuştur. Ancak bu noktada basın ikiye ayrılmış, bir kesim bu girişimi toplumsal ilerleme ve eşitlik adına desteklerken, diğer kesim toplumsal ve dini değerlerin zedeleneceği gerekçesiyle karşı çıkmış, konu *din, feminizm ve milliyetçilik* ana başlıkları altında *Sebülürreşâd*, *Büyük Mecmua* ve *Türk Kadını* başta olmak üzere pek çok yayında tartışılmıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ Şükûfe Nihal'in adı geçmese de bir grup kız öğrencinin Maarif Vekilini ziyaret ederek karma eğitim ile ilgili dilekçe verdikleri İkdâm gazetesine de yansımıştır. "İnas Darülfünunun Arızası", *İkdâm*, 21 Mart 1919.

¹⁵⁴ Karma eğitim meselesi, İnas Darülfünununun, Zükur (erkek) Darülfünunu ile birleştirilmesi talebiyle ortaya çıkmıştır. Önceden kızlar ayrı binalarda ve farklı saatlerde ders görürken, bina yetersizlikleri ve eğitim kalitesindeki sorunlar nedeniyle kız öğrenciler erkeklerle aynı fakültelerde eğitim talep etmişlerdir. Aynı dersleri günde iki kez vermek zorunda kalan müderrisler de karma eğitim taraftarıdır.

¹⁵⁵ Ziya Gökalp'in *Genç Kalemler* dergisinde 8 Ağustos 1911 tarihinde yayımlanan *Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler* başlıklı yazısı içtimai inkılâp, yani toplumsal devrime dikkat çektiği önemli bir başlangıçtır. Daha sonra bu fikirlerini *Yeni Hayat* kitabıyla daha sistematik hale getirmiştir. Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, Yeni Mecmua, İstanbul, 1918.

¹⁵⁶ Baskın, *a.g.e.*, s.170. *Büyük Mecmua*nın karma eğitim için açtığı savaş, kısa süre sonra *Sebülürreşâd* çevresinin karşı taarruzuna neden olmuştur. *Büyük Mecmua* 'yı çıkaranların, yani Sabiha Sertel'in "dönme" kimliğine yönelik bir saldırıda bulunmuş, eski dinlerini koruduklarını sadece ismen Müslüman gördüklerini iddia etmiştir. *Sebülürreşâd*'a göre "kimliklerini açıklarlarsa mukadesat-ı diniyyeye karşı laubali tavrı ortaya çıkacak, tesettür aleyhtarlığının nedeni ile kadınlar ve erkeklerin birlikte bulunmalarını savunma gerekçisi tezahür edecektir." Toprak, *a.g.e.*, s.220. "Büyük Mecmua'ya", *Sebülürreşâd*, 1 Mayıs 1335, ss.195-196.

Sabiha Sertel, *Büyük Mecmua*'daki "Kadınlığa Dair" adlı köşesinde *karma eğitimin kaçınılmaz bir modernleşme adımı* olduğunu, buna direnmenin yalnızca ilerlemeyi geciktireceğini fakat nihayetinde engel olamayacağını, kadın ve erkeğin eğitimde yapay biçimde (çarşaf, paravan ya da ayrı dersaneler) ayrılmasının anlamı olmadığını, ahlâkın örtüyle değil insanın karakteriyle ilgili olduğunu savunmuştur. Darülfünun *tevhidinin* hem pedagojik açıdan (hocanın dersi iki kez anlatma zorluğunu ortadan kaldırması) hem de kadınların bilgi seviyesini yükseltmesi bakımından faydalı olacağını vurgulamış ve Batı'daki kadınların toplumsal varlık gösterirken Osmanlı kadınlarının geri bırakılmasının ülkenin *asrî tekâmülünü* engellediğini belirtmiştir.¹⁵⁷

Bu tartışmalar sonrasında, Darülfünun yönetiminin ısrarla belirttiği üzere dersler aynı binada ancak farklı saatlerde yapılmıştır, yani ikili eğitime geçilmiştir.¹⁵⁸ 1919'da Fen ve Edebiyat Fakültelerinde kız öğrenciler yer almaya başlamıştır. Kadınlar Hukuk Fakültesi'nde 1920, Tıp Fakültesi'nde de 1922 yılında öğrenime başlayabilmiştir.¹⁵⁹

II. Meşrutiyet döneminde kadın eğitimi, savaşlar, işgaller ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle sınırlı kalsa da atılan her adım, Cumhuriyet'in eğitim hamlelerine zemin hazırlamıştır. Bu dönemin okullarında yetişen kadınlar, *münevver* kadınlar kimliğiyle Millî Mücadele'ye ve Cumhuriyet devrimlerine önemli katkılar sunmuş, Meşrutiyet'in yetiştirdiği *muallimeler* ülkenin öncü kadınları arasında yer alırken¹⁶⁰, bu dönemde temelleri atılan *terbiye* geleneğini Cumhuriyet'in millî eğitim politikalarına dönüştürmenin itici gücü olmuşlardır. II. Meşrutiyet, sadece öğretmen nesli yetiştirmekle kalmamış, ülkenin ilk kadın avukatları, hakimleri, doktorları ve mühendisleri olarak tarihe geçecek olan mesleklerinde öncü kadınlar kuşağının da hazırlayıcısı olmuştur.

¹⁵⁷ Sabiha Zekeriyâ, "Kadınlığa Dair: Kız Darülfünunu Meselesi", *Büyük Mecmua*, 10 Nisan 1919, s.5. Sabiha Sertel, konuyu çok önemseydiği için sadece kendi yazılarıyla irdelemekle yetinmemiş aynı zamanda *Büyük Mecmua*'nın anket sayfalarını da açıp dönemin aydınlarını dahil ederek tartışmayı derinleştirmeye çalışmıştır. Halide Edip Hanım, Müfide Ferit Hanım, Köprülüzade Fuad Bey, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Kazım Nami gibi aydınlar "muhtelit eğitimle" ilgili düşünceleri sorulmuş, bu aydınlardan *muhtelit eğitim* taraftarı yanıt alınmıştır. "Kadınlığa Dair: Darülfünunda Kadın", *Büyük Mecmua*, 24 Nisan 1919, s.89.

¹⁵⁸ Baskın, Fen Fakültesi meclisinin kararıyla laboratuvar derslerinde karma eğitime geçildiğini, hocaların desteği ile bazı derslerin karma olarak yapıldığını belirtmiştir. Bazı kaynaklar bu tarihten itibaren karma eğitimin başladığını belirtirken Arslan, Selçuk ve Nam bu görüşe katılmazlar. Arslan, Selçuk ve Nam, *a.g.e.*, s.118.

¹⁵⁹ Baskın, *a.g.e.*, s.189.

¹⁶⁰ Gökgöz, İsmail Bey Gasıralı'nın kimliğinde *muallim* kişinin, *millî muallimlerin* yaşadıkları çağda sembol olduklarını söyler. Muallim, bilgiyi salt aktaran kişiden farklı bir anlam taşımaktadır. Bilgiyi nasıl aktaracağını da bilen kişidir. Saime Selenga Gökgöz, İsmail Gasıralı'nın "Medeniyet" ve "Millet" Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Haziran 2005, ss.19-33. Bu bağlamda, muallime de bilgiyi sadece aktaran kadın öğretmen değil, bunu nasıl aktaracağını bilen, aktarırken duruşuyla, tarzıyla kimliğiyle örnek olan kadın öğretmen anlamında kullanılmıştır.

1.2. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TÜRK KADINI

Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı Devleti'nin fiilen dağılması ve ülkenin işgal edilmesi, yalnızca erkeklerin değil kadınların da kaderini doğrudan değiştiren bir dönemi başlatmıştır.¹⁶¹ İşgal yıllarında kadınlar, günlük yaşamın zorluklarını omuzlamanın yanı sıra, ulusal direnişin örgütlenmesinde ve sürdürülmesinde aktif bir rol üstlenmişlerdir. Protesto mitinglerini örgütleyerek, cemiyetlerde çalışarak, cephe ve cephe gerisinde mücadele ederek, basında ve entelektüel faaliyetlerde bulunarak Millî Mücadele'nin taşıyıcısı olmuştur.¹⁶²

Türk kadınının cephe ve cephe gerisindeki faaliyetleri, Millî Mücadele'nin yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda askerî boyutunun da ayrılmaz bir parçasıdır. Kadınların üstlendiği roller, savaşın *Kurtuluş Savaşı* ya da *İstiklal Harbi* olarak adlandırılan askerî safhasının en simge panoramasını oluşturur. Cephe bizzat silaha sarılan kahramanlardan; cephe gerisinde cephe taşıyan, yaralıların bakımını üstlenen, üretimi sürdüren kadınlara kadar uzanan bu geniş yelpaze, kadınların Millî Mücadele'de yalnızca destekleyici değil, doğrudan kurucu bir unsur olduklarını göstermektedir.¹⁶³ Afet İnan, isimleriyle ön plana çıkan, İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen veya "Millî Mücadele'nin kadın kahramanları" kategorisinde simgeleşen Kara Fatma¹⁶⁴, Gül Hanım, Gördesli Makbule, Tayyar Rahmiye, Kılavuz Hatice, Nezahat Onbaşı gibi isimlerin yanı

¹⁶¹ Millî Mücadele Dönemi'nde Türk Kadını konu edinen ilk çalışma Cahit Çaka tarafından hazırlanan *Tarih Boyunca Harp ve Kadın* adlı eserdir. Bu dönemin kadın kahramanlarına ait ayrıntılı bilgi veren ilk eserlerden biri ise Aynur Mısıroğlu'nun *Kuvayi Milliye'nin Kadın Kahramanları* adlı çalışmasıdır. Aynur Mısıroğlu, *Kuvayi Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil yayınları, İstanbul, 1994. *Millî Mücadele'de Türk Kadını* adlı eser ise üç kadın akademisyen tarafından hazırlanmış nitelikli bir erken dönem çalışmadır. İnci Enginün, Müjgan Cunbur, Cahide Özdemir, *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1983. Fevziye Abdullah Tansel'in *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız* adlı eseri de sistematik ve ayrıntılı ilk çalışmalardan biridir. Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988. Zeki Sarıhan tarafından hazırlanan *Kurtuluş Savaşı Kadınları* adlı eser ise uzun soluklu bir araştırmaya dayanan, belge ve süreli yayınlardan faydalanan bir eser olması bakımından öne çıkmaktadır çalışmamıza da kaynaklık etmiştir. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Todam Yayınları, Ankara, 2006.

¹⁶² Kurnaz, a.g.e., ss. 213-223. İnan, a.g.e., ss.99-100.

¹⁶³ Eline silah alarak savaşan kadınlarla ilgili haberler basında da sık sık yer almıştır. Bu haberlerden bazıları örneklendirilebilir: Bir haberde "Anadolu kadınları erkeklerle müsabaka edercesine çalışmaktadır" denmiştir. "Harbin İkinci Safhası Hazırlıkları", *Vakit*, 31 Temmuz 1921, s.1. "Bir Türk Kadınının Fedakarlığı", *Tevhid-i Efkar*, 8 Eylül 1921, s.2. "Akıncı Kadınlar", *Tevhid-i Efkar*, 28 Eylül 1921, s.2. "Harp Madalyası Alan Kahraman Mücahidelerimiz", *Tevhid-i Efkar*, 27 Ekim 1921, s.1. "Mücadele-i Milliye'de Türk Kadınlarının Hizmeti", *Tevhid-i Efkar*, 5 Şubat 1922, s.2.

¹⁶⁴ "Kahraman Fatma", *Tevhid-i Efkar*, 17 Haziran 1922. *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, ss.863-865.

sıra¹⁶⁵ Kuvayi Milliye örgütlenmesi içinde her daim hatırlanan isimsiz kahramanların da önemine değinmek gerektiğini verdiği bir anekdotla hatırlatmaktadır. 1955 yılında Başkumandan Meydan Savaşı'nın geçtiği yerlerde savaş zamanında yaşamış kimselerle görüşürken Ankara'da Gazi Paşa'nın heykelinin yanında mermi taşıyan kadının kendisi olduğunu söyleyen pek çok kadınla karşılaştığı bilgisini vermiş ve “*Ankara'daki bu anıtı, Başkumandan Mareşal Gazi Mustafa Kemal'in at üzerindeki heykeline, iki Türk eri ve mermi taşıyan bir kadın heykeli çevreler, işte bence kurtuluş ve egemenlik savaşımızdaki her Türk kadını bu anıttaki heykelde sembolleşmiştir.*” sözleriyle bunun bir gerçeğin anlatımı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesi Millî Mücadele'nin dönüm noktalarından biridir. 14-15 Mayıs 1919 gecesi Redd-i İlhak Millî Heyeti'nce İzmir Maşatlık meydanında düzenlenen mitingi, İnas Darülfünunu öğrencilerinin önemli rol oynadığı 18 Mayıs Darülfünun toplantısı, Asri Kadınlar Cemiyeti'nin düzenlediği 19 Mayıs Fatih mitingi takip etmiştir. Fatih Mitinginde Halide Edip ve Darülfünun öğrencisi Meliha Hanım'ın halka hitap etmesinin ardından yapılan mitinglerde kadın konuşmacılarının varlığı dikkat çekmektedir. 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hüsameddin, Naciye Faham ve Zeliha Hanım¹⁶⁷ 22 Mayıs Kadıköy mitinginde Münevver Saime ve Halide Edip ve Hayriye Melek Hanımlar, 23 Mayıs Sultanahmet mitinginde Halide Edip Hanım, 30 Mayıs Sultanahmet Mitinginde Şükûfe Nihal ve Halide Edip Hanımlar, 13 Ocak 1920 Sultanahmet Mitinginde Nakiye Hanım kürsüden halka hitap etmişlerdir.¹⁶⁸ Mayıs ayı boyunca Anadolu'nun pek çok yerinde¹⁶⁹ kadınların da katılım gösterdiği mitingler tertip

¹⁶⁵ Afet İnan, bu kategoriye biraz daha zenginleştirerek 30 Ekim 1921'de Bolu'da yayımlanan Türkoğlu gazetesinin bir haberini örnek olarak vermiştir. İnönü savaşlarında kendi araçları ile görev yapan 12 Türk kadınına madalya verildiğinden söz etmiş, tüm kadınların isimlerini tek tek belirterek, Fatma Onbaşı adında bir kadının da çavuşluğa yükseltildiğini yazmıştır. İnan, *a.g.e.*, s.103.

¹⁶⁶ İnan, *a.g.e.*, s.102.

¹⁶⁷ Üsküdar Sanayi Mektebi'nde Fransızca öğretmenidir.

¹⁶⁸ Sarihan, *a.g.e.*, s.89. Enginün, Cunbur ve Özdemir, *a.g.e.*, ss.14-32. Nuray Özdemir, “Millî Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını, *Belgi Dergisi*, Kış 2021/I, S.21, ss.1-22. Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar*, Gül Matbaası, İstanbul 1983, s.49. Bu konuşmaların metinleri için bkz. İnan, *a.g.e.*, ss.109-123. Nakiye (Elgün) Hanım'ın kürsüde çekilmiş fotoğrafını *L'illustration* yayımlamıştır. “Une Manifestation a Stambul”, *L'illustration*, 7 Şubat 1920, s.109.

¹⁶⁹ Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç, Seydişehir, Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit, Bursa, İzmit, Erzurum, Niksar, Isparta, Edirne, Sivas, Ankara, Balıkesir gibi pek çok il ve ilçe merkezinde protesto mitingi tertip edilmiştir. İnan, *a.g.e.*, ss.105-108.

edilmiş, İngiltere ve İtalya kraliçelerine, Amerika ve Fransa Cumhurbaşkanı eşlerine kadınlar tarafından telgraflar çekilerek işgaller protesto edilmiştir.¹⁷⁰

Bu süreçte kadınların verdiği en önemli desteklerden biri *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* (1919), *Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Şubesi* (1919) ve *Asri Kadınlar Cemiyeti* (1918) gibi direniş örgütleri kurması ve işgallere karşı mücadeleyi diri tutmasıdır.¹⁷¹ Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım tarafından kurulan ve *İrade-i Milliye* gazetesi aracılığı ile halka duyurulan¹⁷² *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* sadece işgalleri protesto etmek amacını gütmemiş, Anadolu'nun pek çok yerinde şubeler açarak direniş örgütlenmesini büyütmeye çalışmıştır.¹⁷³ Afet İnan, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal'in de bu yönde çağrılar yaptığını hatırlatmaktadır:

Hanımlarımızın da millî ve vatani menfaatlerimiz ile şiddetle ilgili olduklarına bu suretle ispat etmeleri bütün cihan karşısında ve bilhassa Avrupa'da bazı muhalif olan kamuoyunda Türklerin asil bir zihniyete malik ve ileride her türlü ilerleme ve kuvveti ve kabiliyetine haiz olduğuna inanılacağı Heyet-i Temsiliyece çok takdir edilmiştir.¹⁷⁴

Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Şubesi de benzer amaçlarla Zekiye Hanım tarafından¹⁷⁵ Kastamonu'da kurulmuştur. Mahallelerde düzenlenen konferans, müsamere, mevlit ve mitinglerle halk bilinçlendirilerek Millî Mücadele'nin önemi anlatılmış; toplanan yardımlar cepheye ulaştırılmıştır. Ayrıca yabancı devlet başkanlarına ve eşlerine, sadrazama, padişaha protesto telgrafları göndererek işgallere karşı tepkiler iletilmiş, şehit ailelerine destek olunmuş ve çocuklar için toplu sünnet törenleri düzenlenmiştir.¹⁷⁶

İstanbul'da İnas Darülfünunu'na bağlı kadınlar tarafından 1918 yılında kurulan *Asri Kadınlar Cemiyeti* de İşgaller karşısında kadınları hızla seferber etmiş, İstanbul

¹⁷⁰ Sarıhan, *a.g.e.*, ss.87-110. İnan, *a.g.e.*, ss.104-108. Özlem Baykal, *Fotoğraf Üzerinden Millî Mücadele'de Türk Kadını (1919-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, ss.73-77. *Tarihin Ruhu- Sultanahmet Mitingleri*, <https://www.youtube.com/watch?v=7zZaYGTsvoE>, Erişim Tarihi: 15/08/2025

¹⁷¹ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, s.212. Sarıhan, *a.g.e.*, s.111-178. Afet İnan, Millî Mücadele Dönemi'nde kadın cemiyetlerinin kuruluşunu, 28 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yayımladığı ve ulusal direniş için çeşitli bölgelerde millî örgütlerin oluşturulması çağrısında bulunduğu bildiriye (Havza Genelgesi) dayandırmaktadır. Ona göre, söz konusu cemiyetler kendiliğinden oluşan birer yardım örgütü değil, aynı zamanda Atatürk'ün önderliğinde şekillenen millî teşkilatlanma sürecinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. İnan, *a.g.e.*, s.120.

¹⁷² Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, *İrade-i Milliye*, 8 Kasım 1919, s.3.

¹⁷³ Enginün, Müjgan ve Cunbur, *a.g.e.*, ss.3-34. Afet İnan, Amasya'da Asiye Hanım, Kayseri'de Seyyide Hanım, Niğde'de Feride Hanım, Erzincan'da Ayşe Hanım, Burdur'da Fitnat Hanım, Pınarhisar'da Refia Hanım, Kangal'da Ulviye Hanımlar tarafından kurulan bu derneğe doğrudan bağlı çalışan cemiyetler olduğunu aktarmıştır. İnan, *a.g.e.*, s.127.

¹⁷⁴ İnan, *a.g.e.*, s.127.

¹⁷⁵ Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşidir.

¹⁷⁶ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, ss.237-238.; Enginün, Cunbur ve Özdemir, *a.g.e.*, ss.34-35.

mitinglerini Millî Kongre Cemiyeti ile birlikte tertip etmiş, yabancı temsilcilere ve uluslararası kadın örgütlerine protesto telgrafları gönderilmesini organize etmiştir. Cemiyetin faaliyetlerini sürdürdüğü Ordu Film Merkezi'ndeki¹⁷⁷ toplantılara, Mütareke sonrası altı aya yakın bir süre İstanbul'da kalan Mustafa Kemal Paşa'nın da birkaç kez katıldığı, kuruculardan Sabahat Hüsameddin (Filmer) Hanım'ın¹⁷⁸ aktardıklarından anlaşılmaktadır. Bu ziyaretlerde genç kadınlarla tanışan, üye kayıt defterini inceleyen Mustafa Kemal, çalışmalarını sürdürmeleri yönünde telkinde bulunmuş, ihtiyaç halinde kendisine başvurabileceklerini ifade etmiş ve milletin bu büyük felaket karşısında birleşmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır.¹⁷⁹

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalinin ardından faaliyetler azalmış olsa da Anadolu'daki Millî Mücadele'yi dikkatle izleyen cemiyet üyeleri Sakarya Zaferi sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafi göndermiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte cemiyet çalışmalarını fiilen sona erdirmişse de Aliye Esad, Şükûfe Nihal ve Naciye Faham gibi üyeleri, Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadınlar Birliği gibi oluşumlarla faaliyetlerini kadın hakları mücadelesi ekseninde sürdürmüştür.¹⁸⁰

Millî Mücadele Dönemi'nde Türk kadınları, bir yandan eşlerini, oğullarını ve yakınlarını cepheye uğurlarken diğer yandan boşalan iş kollarını doldurarak üretimin devamını sağlamış; ev içi sorumlulukların ötesine geçerek toplumun yeniden yapılanmasında önemli aktörler hâline gelmişlerdir. Ankara hükûmetinin kadına ve kadın haklarına bakışı daha mücadele yıllarında olumlu bir hal almış, kadının savaş yıllarında

¹⁷⁷ Resmî adı *Merkez Kumandanlığı Sinema Şubesi* olan Ordu Film Merkezi, 1916 yılında Enver Paşa'nın Almanya ziyareti sonrası oradaki sinemacılık faaliyetlerinden etkilenmesi sonrası kurulmuştur. Amacı hem cephede hem de İstanbul'da propaganda ve belge filmleri çekmektir. Bu birim, Alman İmparatoru'nun İstanbul ziyareti, Abdülhamid'in cenazesi, Vahdettin'in biat merasimi gibi pek çok önemli tarihi olayı filme almıştır. Mondros Mütarekesi sonrası tasfiye edilse de arşiv ve ekipmanları Malul Gaziler Cemiyeti'ne, ardından Cumhuriyet döneminde Ordu Foto Film Merkezi'ne devredilmiştir. Ali Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss.250-260.

¹⁷⁸ Türkiye'nin ilk kadın sinemacısı olan Sabahat Hakkı Hüsameddin Hanım (ve eşi Cemil Bey) soyadı kanunundan sonra Filmer soyadını almıştır. İstanbul Darülmuallimat ve İnas Darülfünunu mezunudur. Cemiyetin en faal üyelerinden biri olarak, işgalleri protesto amacıyla düzenlenen Üsküdar, Kadıköy ve Sultanahmet mitinglerinde kürsüye çıkarak konuşmalar yapmış, kadınların da erkeklerle birlikte millî direnişe hazır olduğunu dile getirmiştir. Özellikle Üsküdar mitingindeki coşkulu konuşması, dönemin basınında da yankı uyandırmıştır. Cumhuriyet döneminde öğretmenlik yapmaya devam eden Sabahat Filmer, hatıralarını *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar* (1983) adıyla yayımlamış, burada hem yakın dönem tarihimize ilişkin yaşadıklarını hem de Atatürk'le olan karşılaşmalarını aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Özmen, "Sinemamızın Öncü Kadınlarından Sabahat Filmer", *1923'ten 2023'e Türkiye'de İletişim* içinde, Palet Yayınları, Konya, 2024, ss.43-50.; Filmer, *a.g.e.*

¹⁷⁹ Nuray Özdemir, "Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin Faaliyetleri" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2021, S.39, ss.107-133.; Filmer, *a.g.e.* ss.34-37.; Sarıhan, *a.g.e.*, ss.115-118.

¹⁸⁰ N. Özdemir, *a.g.e.*, ss.107-133.; Filmer, *a.g.e.*, s.34.

üstlendiği bu rol, Türk Devriminin oluşum aşamasında, toplumsal statü ve sosyal haklarının gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Ankara Hükûmeti'nin kadına ilişkin fikirlerinin daha barış masasına oturulmadan kamuoyuyla paylaşıldığı söylenmelidir. Refet (Bele) Paşa'nın Büyük Taarruz'un ardından İstanbul'u teslim almak için geldiği günlerde yaptığı basın toplantılarında sorulan sorulara verdiği yanıtlar bu konuda fikir vermektedir. Peyami Safa tarafından yayınlanan Refet Paşa biyografisinde¹⁸¹ hatırlatılan bu toplantıdaki bir gazete başmuharririnin “*Türk hanımlarına hiçbir serbesti verilmeyeceği iddialarına*” ilişkin fikrinin ne olduğu sorusuna, böyle bir kararın mevcut olmadığını ifade eden Refet Paşa, kadın ve erkek arasında bir fark görenlerden olmadığını belirtmiş, Anadolu’da kadının erkeğin yanı başında çalıştığı gerçeğine dayanarak İstanbul’daki eşitsizliğe dikkat çekmiş ve Ankara Hükûmeti’nin bu konudaki devrimci yaklaşımının müjdesini vermiştir.¹⁸² Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın, bundan da önce, 1922 yılı Mart’ında Madam Gaulis’e¹⁸³ verdiği mülakatta *erkeklerin hakkı neyse kadınının de aynı olacağı, kadınların hürriyetini hakkıyla kazandığı ve toplumun yarısının hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılamayacağına* ilişkin ifadeleri savaşın ortasında kadın konusunun hiçbir zaman gündem dışı kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Peyami Safa ile ilgili daha önceki çalışmalarda yer almayan bu eser ilk kez Doç. Dr. Sadık Erdaş tarafından ortaya çıkarılmış ve yayımlanmıştır. Eserin Refet Bele ile ilgili bölümü ise bildiri metni olarak yayımlanmıştır. *Peyami Safa’nın Kaleminden Millî Mücadele Öncüleri*, Haz. Sadık Erdaş, Gece Kitaplığı, Ankara, 2026. Sadık Erdaş, “Peyami Safa’nın Millî Mücadele Öncüleri Biyografileri: Refet Paşa Biyografisi Örneği”, *19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2019, ss. 285-306. Eserde yer alan biyografilerden hareketle Peyami Safa’nın kişilik analizleri için ayrıca bkz. Sadık Erdaş, “Peyami Safa’nın Kaleminden Millî Mücadele Öncülerinin Biyografileri ve Kişilik Analizleri”, *History Studies*, 13/5, Ekim 2021, ss. 1533-1554.

¹⁸² Erdaş, *a.g.e.*, s. 302.

¹⁸³ Berthe Georges Gaulis (1870-1950) Fransız gazeteci ve muhabir. Eşi *Le Temps* muhabiri Mösyö George Gaulis ile 1896-1912 arası dönemi İstanbul’da geçirmiştir. Eşi vefat edince Birinci Dünya Savaşı başlarında Fransa’ya dönmüş, Millî Mücadele Dönemi’nde tekrar Türkiye’ye gelerek Tevfik Rüştü Aras’la görüşmüş, Türk davasının haklı olduğunu dünyaya duyurmak istediğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Güven, “Millî Mücadele Dönemi’nde Fransız Gazeteci ve Yazar Berthe Georges Gaulis’in Mustafa Kemal Paşa ile Temas ve Görüşmeleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ağustos 2006, S.16, ss.353-365.

¹⁸⁴ “Mustafa Kemal Paşa ile Musahabe”, *Yeni Şark*, 10 Mart 1922, s.1.

1.3.CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KADIN VE KADIN HAKLARI ALANINDAKİ KAZANIMLAR

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türk kadınının toplumsal statüsünde köklü bir dönüşüm yaşanmış; II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele yıllarında temelleri atılan hak arayışları, Cumhuriyet döneminde hukukî düzenlemeler ve toplumsal reformlarla kurumsallaşarak kadınların eğitim, çalışma ve siyasal yaşama katılımında önemli kazanımlar elde etmelerini sağlamıştır. Kadınların modernleşme ve eşitlik mücadelesi artık devlet politikalarının bir parçası haline gelmiş, özellikle Atatürk'ün önderliğinde yapılan devrimlerle kadınların toplum içindeki konumu köklü biçimde değişmiştir.

1.3.1. Türk Kadınının Eğitim ve Hukuk Alanındaki Kazanımları

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen ilk ve en önemli hamle kuşkusuz Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın kabulüdür.¹⁸⁵ 3 Mart 1924'te kabul edilen bu yasanın 2.maddesi ile tüm eğitim kurumlarının ve medreselerin Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması sağlanmış, birkaç gün içinde medreselerin tamamen kapatılmasıyla laik eğitim yolunda adım atılmış ve 1927-1928 yılından itibaren ilkokuldan başlanarak karma eğitime geçilmiştir. 1927 yılında din eğitimi zorunlu olmaktan çıkarılmış, 1935 yılı geldiğinde dini eğitime yönelik uygulamalar tamamen kalkmıştır.¹⁸⁶

Laikleşme yönünde atılan adımlar kuşkusuz kadın eğitimi için de önemli bir basamak olmuştur. Caporal, eğitimin laik, millî ve demokratik bir boyut kazanmasının kadın eğitiminde yani kız-erkek ayırmadan şekillenen yeni eğitim sisteminde belirleyici olduğunu söylemektedir. Tevhid-i Tedrisat yasasıyla eğitim anlayışının değişmesi kadınların modern eğitim almaya başlamasında önemli bir aşama olmuştur.¹⁸⁷

1924 Anayasası'nın ilköğretimin bütün Türkler için zorunlu olduğunu belirten 87. maddesi¹⁸⁸ uyarınca kızlar da zorunlu eğitime tabi tutulmuş, eğitim seferberliği çerçevesinde okul ve öğretmen sayılarının hızlı artışı ile okula giden, okuma yazma öğrenen kız öğrenci sayısında hızlı bir yükseliş gerçekleşmiştir. Örneğin 1923-1924

¹⁸⁵ “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”, *Resmî Gazete*, 6 Mart 1924, Kanun No. 430.

¹⁸⁶ Caporal, *a.g.e.*, s.238-241.

¹⁸⁷ Caporal, *a.g.e.*, s.235-248.

¹⁸⁸ “İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi ve devlet mekteplerinde meccanîdir”. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (1924 Anayasası)*, *Resmî Ceride*, Sayı: 59, 20 Nisan 1924.

eğitim-öğretim yılında 4.804 okulda 62.954 kız öğrenci, 1.217 kadın öğretmen bulunmakta iken 1930-31 eğitim-öğretim yılında okul sayısı 6598, kız öğrenci sayısı 174.227'ye, kadın öğretmen sayısı 4.814'e yükselmiştir. 1940-41 eğitim-öğretim yılında okul sayısı 10.506, kız öğrenci sayısı 294.468, kadın öğretmen sayısı 5.981 olmuştur.¹⁸⁹ 1924-25 yılında ortaöğretim düzeyinde kadın öğretmen sayısı 111, lise düzeyinde 135 iken; iken 1940-41 eğitim-öğretim yılında bu sayının ortaokul düzeyinde 1.445'e, lise düzeyinde 434 'e ulaştığı görülmektedir.¹⁹⁰

Cumhuriyet döneminin kadınlar için önemli eğitim hamlelerinden biri de Kız Enstitüleridir. Bu okullar sadece İstanbul ya da başkent Ankara ile sınırlı tutulmamış, Anadolu'da da yaygınlaştırılarak kızların hem sanat öğrenmeleri ve iş sahibi olmaları sağlanmaya çalışılmış hem de nitelikli ve iyi eğitilmiş anneler olarak yetiştirmeleri hedeflenmiştir.¹⁹¹ 1940-1941 yılı geldiğinde mesleki ve teknik okullardaki kadın öğretmen sayısı 531'e, kız öğrenci sayısı 5681'e yükselmiştir.¹⁹²

Aile hukukunun işleyişi, 1917 Hukuk- Aile Kararnamesi'nin İstanbul Hükûmeti tarafından kaldırılmasının ardından 1926 yılına kadar bir aile yasası olmadan, Mecelle¹⁹³ ile idare edilmiştir. Caporal, Atatürk'ün 1922 ve 1923 yıllarında TBMM'de gerçekleştirdiği bazı konuşmalarda bir medeni yasanın gündeme alınmasını istediğini ancak çoğunluğun bunu kavrayamadığını belirtmiştir.¹⁹⁴ 1924 yılında bu çerçevede Medeni Kanun ile ilgili çalışmalar başlamış ve bir tasarı hazırlanmış olsa da laik hukuk anlayışıyla örtüşen bir taslak ortaya çıkamamış, yeni kanun çalışmalarının başlaması için 3 Mart 1924 devrim yasalarının kabulü ve hilafetin kaldırılmasını¹⁹⁵ beklemek

¹⁸⁹ *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.61. Müjgan Cunbur, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1992, C.8, Sayı: 23, s.266.

¹⁹⁰ *İstatistik Göstergeler*, ss.63-65.

¹⁹¹ Ayten Sezer Arıç, "Türkiye'de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S.20, 2014, ss.208-210. Kız Enstitüleri ile ilgili alternatif ve ayrıntılı bir çalışma için bkz. Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

¹⁹² 1923-24 eğitim öğretim yılında bu okullardaki kadın öğretmen sayısı 81 ve kız öğrenci sayısı 1375 şeklinde kaydedilmişti. *İstatistik Göstergeler*, s.67.

¹⁹³ Tanzimat Dönemi'nde Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Mecelle 1876'da yürürlüğe girmiş, İslam hukukunu modernleştirmeye çalışan kapsamlı bir medeni kanun çalışması olma amacı gütmüştür. Ticaret hukuku, miras hukuku, aile hukuku, borçlar hukuku ve diğer medeni hukuk konularını içeren Mecelle medeni durumlar, evlilik, boşanma, miras, vasiyet, nafaka gibi konuları detaylı bir şekilde düzenlemişse de kadınların haklarına ilişkin eksik yönleri nedeniyle Osmanlı kadının hiçbir zaman tatmin etmemiştir. Mecelle için bkz. Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, ss.326-329.

¹⁹⁴ Caporal, *a.g.e.*, s.353.

¹⁹⁵ Şer'îye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun, Kanun No: 429, Kabul Tarihi: 03.03.1924, *Resmî Gazete*, Sayı: 63, 06.03.1924., Hilafetin Mülgasına ve Hanedanı

gerekmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması¹⁹⁶ ile kesintiye uğrayan sürecin ardından yeni kanunun sıfırdan hazırlanmasının mümkün olmayacağı anlaşılarak yeni bir komisyon kurulmuş ve yasa, İsviçre Medeni Yasası'ndan tercüme edilerek uyarlanmıştır. Mecliste yapılan görüşmelerin ardından 17 Şubat 1926 tarihinde *Türk Kanun-u Medenisi* yani bugünkü bilinen adıyla *Türk Medeni Kanunu* yürürlüğe girmiştir.¹⁹⁷ Bu yasa uyarınca, çok eşlilik kaldırılmış, evlenmede erkekler için 18, kadınlar için 17 alt sınırı belirlenerek çocuk evliliklerinin önüne geçilmeye çalışılmış, kadınlara mahkemede tanıklık, boşanma, miras ve mülkiyet hakkı tanınmış, ortak çocukların velayetini alma hakkı sağlanmıştır.¹⁹⁸

Kadının çalışma hayatına gözle görülür biçimde katılmasıyla birlikte bu koşulları düzenlemek adına da hukuki düzenlemeler yapmak şart olmuştur. Kadın işçilerin korunmasına yönelik ilk düzenlemeler 24 Nisan 1930 tarihli *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*'dur.¹⁹⁹ Özellikle kadınların gebelik dönemindeki haklarının korunması adına dikkate değer bir başlangıç olmuştur.²⁰⁰ 1936 İş Kanunu ise kadınların çalışma hayatını düzene sokan en önemli ve ilk hukuki düzenlemedir. Kadın istihdamının artmasıyla birlikte kadınlar da işçi tanımı içerisine alınmış, gebelik ve doğum dönemleri için kolaylıklar sağlanmış, kablo döşemesi, tünel inşaatı ve kanalizasyon inşaatı gibi işlerde ve maden ocaklarında kadın işçi çalıştırılması ve belli iş kolları hariç kadınların gece çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu pozitif ayrımcılık sayesinde kadının çalışma hayatına yönelik hakları hukuken güvence altına alınmıştır.²⁰¹

Kadının meslek sahibi olması Türk modernleşmesinin en önemli basamaklarından biri olarak kabul edilmiş, kadın eğitimi meslek sahibi olmaya yönelik olarak her geçen

Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, Kanun No: 431, Kabul Tarihi: 03.03.1924, *Resmî Gazete*, Sayı: 63, 06.03.1924.

¹⁹⁶ Bilindiği gibi Şeyh Sait Ayaklanması, Cumhuriyetin ilanından sonra ortaya çıkan ilk büyük ve geniş çaplı ayaklanmadır. İnkılaplara ve hilafetin kaldırılmasına tepki gösteren çevrelerin başlattığı, 13 Şubat 1925'te Genç ilinin Piran köyünde başlayan ayaklanma kısa sürede büyümüş ve büyük tedirginlik yaratmıştır. İsmet Paşa'nın yeni hükûmeti kurmasının ardından Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, 4 Mart 1925'te *İstiklal Mahkemeleri* kurulmuş ve yaklaşık iki ay süren ayaklanma bastırılmıştır. Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Ankara, 1968. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992. Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Sait Ayaklanması ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002. Takrir-i Sükûn Kanunu için bkz. TBMM ZC, C.14-15, İ: 69, s.131-158. *İstiklal Mahkemeleri* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri (1923-1927)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982.

¹⁹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Türk Kanunu Medenisi* (Kanun No. 743), *Resmî Gazete*, 4 Nisan 1926, Sayı: 339.

¹⁹⁸ Leyla Kırkpınar, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.22-23.; Caporal, *a.g.e.*, ss.377-442.

¹⁹⁹ 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, *Resmî Gazete*, Sayı: 1489, 06.05.1930.

²⁰⁰ Caporal, *a.g.e.*, s.539.

²⁰¹ 3008 Nolu İş Kanunu, *Resmî Gazete*, 15.06.1936, Sayı: 3330. Caporal, *a.g.e.*, s.553-557. Kırkpınar, *a.g.e.*, s.24-25.

yıl zenginleştirilmiş, kadınların çalıştığı alanların kapsamı artırılmış, kadınlar çalışmaya ve çalışma hayatında yükselmeye teşvik edilmiştir. Türk kadınının çalışma hayatına hızlı girişinin dünya basını tarafından da ilgiyle karşılandığını belirtmek gerekir. *Yeni Türkiye* başlıkları altında özellikle feminist gazete ve dergilerin bu gelişmeleri sık sık duyurduğu görülmektedir. 1930 yılında yapılan bir haberde Adalet Bakanı'nın Ankara ve İstanbul mahkemelerine iki kadın hâkim atadığına, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kadınları diplomatik görevler için hazırladığına dikkat çekilmektedir. Gazete Nezihe Muhiddin'in erkek okuluna atanmasını da haberleştirmiştir.²⁰²

1978 yılı verilerine göre akademik kariyere katılım açısından Türkiye, ABD ve Kanada'nın arkasından dünyada üçüncü sırada yer almaktadır.²⁰³ 1988 yılında Köker'in yaptığı bir araştırmaya göre 1946-1947 yıllarında Fen Fakültesi'ndeki akademik kadronun yüzde 44'ü kadın iken, sosyal bilimlerdeki akademik kadronun sadece yüzde 24'ü kadındır. Durakbaşı, bunun Batı'daki örneklerinden ve günümüzdeki Türkiye oranlarından farklı bir tabloya işaret ettiğine dikkat çekmiştir.²⁰⁴ Bu rakamlar, erken cumhuriyet döneminde kadınların özellikle pozitif bilimlere yönlendirilmesinin sonucu olarak okunmalıdır.

Cumhuriyet dönemi kazanımları yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmamış; kadınların eğitim, iş yaşamı ve toplumsal örgütlenmelerde daha etkin hale gelmesiyle desteklenmiştir. Üniversitelerde kadın öğrenci sayısı hızla artmış, kadınlar doktor, avukat, öğretmen, mühendis gibi mesleklerde görev almaya başlamışlardır. Ayrıca kadınların spor, sanat ve basın alanındaki faaliyetleri de teşvik edilmiş, *çağdaş Türk kadını* imgesi Cumhuriyet'in modernleşme projesinin simgelerinden biri olmuştur. Böylece Cumhuriyet dönemi, kadınların sadece özel alanda değil, kamusal alanda da varlık göstermesini sağlayarak toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda tarihsel bir kırılma noktası yaratmıştır.

²⁰² “La Nouvelle Turquie”, *Bulletin du conseil International des Femmes*, Yıl:9, S.1, Eylül 1930, s.8.

²⁰³ Coşar'dan aktaran Zehra F. Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. A. Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.52.

²⁰⁴ Eser Danyal Köker, *Türkiye’de Kadın, Eğitim ve Siyaset : Yüksek Öğrenim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988, s.188. Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’ “, s.34.

1.3.2. Türk Kadınının Siyasî Alandaki Kazanımları, Kadınlar Halk Fırkası Girişimi ve Türk Kadın Birliği

Türk kadınının siyasî katılımına dair tartışmalar daha Cumhuriyet ilan edilmeden, Nisan 1923'te Meclis'te gündeme gelmiştir. Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemesini eleştirerek, “*Kadınlara seçme ve seçilme hakkını vermiyorsunuz, fakat kadınları saymıyorsunuz da*” sözleriyle tepki göstermiştir. Bazı milletvekilleri bu hakların şartlar olgunlaştığında verilmesi gerektiğini savunurken, Hilmi Bey bunun kadını sürekli ertelenen bir konumda bıraktığını söylemiş ancak söylemlerinde yalnız kalmıştır, tartışmalar gürültüye yol açarak basına da yansımıştır.²⁰⁵

Aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa bir yurt gezisi kapsamında Konya’da bulunmuş ve Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi tarafından düzenlenen toplantıda kadınlara dair kapsamlı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, çoğu kez yalnızca “*Dünyada hiçbir milletin kadını ‘Ben Anadolu kadını kadar çalıştım; milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte onun kadar gayret gösterdim’ diyemez*” şeklindeki alıntılanan bölümle hatırlansa da aslında bundan ibaret değildir. Mustafa Kemal Paşa, söz konusu hitabında, kadınların Millî Mücadele’deki fedakârlıklarını yüceltmekle birlikte, Cumhuriyet’in inşasında da üstlenecekleri toplumsal ve siyasal rolün altını çizmiştir. Afet İnan’ın ifadesi ile Mustafa Kemal aynı tarihlerde *TBMM’deki havadan büsbütün farklı* konuşmaktadır. Yine onun ifadesi ile *Meclis’teki bazı milletvekillerine* yanıt vermektedir:

Daha selametle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadını mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürümek, Türk kadını ilmi, ahlâki, iktisadî hayatta erkek şeriki, muavin ve müzahiri yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız şer’in tavsiye, dinin emrettiği bir kıyafetle, faziletin icap ettiği tavrı hareketle içimizde bulunur, milletin ilim sanat, içtimaiyat hareketlerine iştirak ederse bu hali, emin olunuz, milletin en mutaassıbı dahi takdirden men’i nefis edemez. Bilakis o halin aleyhinde söylenecek sözlere karşı belki onu müteşebbislerden daha fazla müdafii olur.²⁰⁶

Henüz Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmadığı, Cumhuriyetin ilan edilmediği bu günlerde kurulma aşamasında olan *Kadınlar Halk Fırkası*’ndan da söz etmek yerinde olacaktır. Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasının ve kadınların vatandaşlığı ve siyasî haklarıyla ilgili tartışmaların gündeme gelmesi ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin dokuz

²⁰⁵ *TBMM ZC*, Devre I, Cilt 28, 4. İçtima, 17. İçtima (3 Nisan 1339/1923), ss.319-333.

²⁰⁶ İnan, *a.g.e.*, ss.141-143.

umdeyi²⁰⁷ yayımlamasıyla birlikte Nezihe Muhiddin²⁰⁸ ve bir grup arkadaşı ile 1923 Mayıs ayında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak için harekete geçmiştir.

Bazı araştırmacılara göre, Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarının süfajet söylemlerini benimsemeleri II. Meşrutiyet döneminde temelleri atılmış fakat o dönemde yüzeye çıkma fırsatı bulamamış fikirlerin olgunlaşması ve 1923 başlarında “halk hükûmeti” kavramının gündeme gelmesiyle yarattığı elverişli ortamın sonucudur.²⁰⁹ Ancak bu tespit yapılırken, Atatürk'ün yukarıda değindiğimiz uzun konuşması göz ardı edilmemelidir. Bu konuşma, Afet İnan'ın da dikkat çektiği gibi, yalnızca sosyal açıdan değil siyasî haklar bakımından da güçlü bir perspektif sunmuş; dolayısıyla Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarının cesaret bulmalarında etkili olmuştur. Benzer biçimde Atatürk'ün Türkiye İktisat Kongresi sırasında İzmir'e gittiğinde, 31 Ocak 1923 günü Eski Gümrük Binası'nda yaptığı bir başka konuşma daha vardır. Atatürk, önceki başarısızlıkların arkasında kadına karşı gösterilen ilgisizliğin etken olduğunu vurgulayarak “*bir heyet-i içtimaiyye cinsinden yalnız birinin icabat-ı asriyyeyi iktisab etmesiyle iktifa ederse o heyet-i içtimaiyye yarıdan fazla zaaf içinde kalır*” demiştir. Toplumun refahı ve mutluluğu için kadının hak ve görevlerinden bahsetmiş, ilim ve fen gerekli ise bunu aynı derecede hem erkeklerin hem de kadınların kazanması gerektiğini belirtmiştir. Kadının *ev görevlerinin en ufak ve önemsiz görevleri* olduğunu söyleyen Atatürk'ün bu vurgusunun, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin erken ve ilerici bir yaklaşım olduğunu söylemek gerekir.²¹⁰

Burada, kadın hukukuna da eğilen önemli kamu hukukçularından Leon Duguit'nin (1859-1928) *La Théorie Générale de l'État*, adlı eserinin 1923 yılında Türkçeye çevrilerek yayımlanmasından bahsetmek yerinde olacaktır.²¹¹ Duguit'nin *Hukuk-i Esasiye* kitabının 2. cildinde tartışılan *Kadınların İntihab Selahiyeti (Le Suffrage des Femmes)* adlı bölümde kadınların siyasî katılımı ve siyasî hakları etraflıca tartışılmıştır.²¹²

²⁰⁷Dokuz Umde, 8 Nisan 1923'te yayımlanan ve Halk Fırkası'nın kuruluş bildirgesi niteliğindeki programdır.

²⁰⁸ Yaşam öyküsüne ve kadın hareketleri içindeki yerine yaşam öyküsünde yer verilmiştir.

²⁰⁹ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.119.

²¹⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, ss.450-457.

²¹¹ Duguit, Leon. *Hukuk-i Esasiye*, Çev. Menemenlizade Ethem, Maarif Vekalet, Ankara, 1339.

²¹² “Duguit'ye göre oy hakkından mahrum bırakmak için kadınların fizik ve entelektüel kapasitelerinin siyasal işlevler üstlenmelerine elverişsiz olduğunu kanıtlamak gerekir. Tarihin derinliklerinde kadının hanesini çekip çevirdiği görülmüştü. Kamusal ekonomiyle bağlantısının olmadığı bir evrede belki bu dışlama anlamlı olabilirdi. Ama 20. yüzyılda çok farklıydı. Kadın atölyelerde, fabrikalarda, büyük mağazalarda her türlü kamu hizmetinde bilfiil çalışıyordu. Kadınların siyasetten dışlamak anlamsızdı, çağdaş toplumlar kadınların siyasal işlevleri yüklenmelerini gerekli kılıyordu.” Zafer Toprak, *Kurucu Felsefenin Evrimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.243.

Zafer Toprak'ın da dikkat çektiği gibi Atatürk'ün kadın hukuku konusunda görüşlerinin şekillenmesinde Duguit'nin etkisi büyüktür.²¹³

Bu bağlamda, Cumhuriyet'in ilanından hemen önceki koşullarda *müsaid zemini* hazırlayan unsurlar arasında *dokuz umdeyi* yayımlayan Atatürk'ün vizyonunu, yukarıda değinilen söz konusu konuşmalarını ve kadın hukuku alanında yaptırdığı bilimsel araştırma ve çalışmaları hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıca 1911 yılında yazdığı yazısında kadınların doktor, avukat kimyager olmasını bile bir hayal olarak değerlendiren²¹⁴ Nezihe Muhiddin'in kadınların siyasal haklarını elde etmesi ile ilgili vizyonunun Cumhuriyeti hazırlayan koşullarla birlikte olgunlaştığını söylemek dayanaksız olmayacaktır. İlaveten, 1923 Nisan'ında seçimlere ilişkin gündemin içinde *Vakit* gazetesinde açılan “Kadınları İntihab” ve “Kadınlardan Mebus Namzedi Kimler Olabilir” konulu anketlere kamuoyunun büyük ilgi gösterdiği ve artık toplumun bu meseleleri konuşmaya hazır olduğu açıktır.²¹⁵

Bu bağlamda Suphi Nuri'nin, Cumhuriyet'in ilanından yedi sekiz ay önce *İleri* gazetesine yazdığı makalesinden de bahsetmek gerekir. Anadolu kadının cephede ve cephe gerisinde verdiği mücadeleyi hatırlattıktan sonra kadınların hem medeni haklarını hem de siyasî haklarını almaları gerektiğini söylemiştir. Özgür olmayan insanların ulusal egemenliği sağlayamayacağını, Türk kadınlarının da Batılı kadınlar gibi haklarını alması gerektiğini söyleyen Suphi Nuri, seçme ve seçilme hakkının da buna dahil edilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Türk kadınına her resmî iş için intihap etmek ve olunmak hakkı verilmelidir. Kadından belediye azası ve reisi, mebus ve vekiller muhakkak olmalıdır ve olacaktır. Bu temin edilmedikçe inkılabımız noksan olur.²¹⁶

Söz konusu toplumsal ve siyasî şartlar altında, 31 Mayıs 1923 tarihinde *Vakit* gazetesindeki haberle Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarının²¹⁷ kadınların siyasî haklarını

²¹³ A.g.e., s.241.

²¹⁴ Nezihe Muhlis: “Terbiye-yi İnâs Etrafında”, *Tanin*, 16 Haziran 1911, s.4.

²¹⁵ “Kadınları “İntihab”, *Vakit*, 18 Nisan 1923, s.2. Yanıtlar 18 Nisan ve 1 Mayıs tarihleri arasında yayımlanmıştır.

²¹⁶ Suphi Nuri, “Kadınlarımız”, *İleri*, 11 Şubat 1923, s.3.

²¹⁷ “Eski Sultani ve Darülmuallimat müdirelerinden Nezihe Muhiddin, Suphi Paşa torunlarından Latife Bekir, Sarıkamış Kumandanı Said Paşa'nın eşi Naciye, eski Kastamonu mebusu İzzeddin Molla Bey'in eşi ve eski Zabtiyye müşiri Hüsnî Paşa'nın kızı Seniyye, İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi sekreteri Nimet Rumeyde, Selanik Teali Vatan Hanımlar Cemiyet, kurucusu ve başkanı Nesime İbrahim, Hanımlar Esirgeme Derneği kurucularından ve eski valilerden Ömer Bey'in kızı Matlube Ömer, Esirgeme Derneği idare heyetinden Naciye Naim, eski Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin kızı Faize Atıf, eski Hassa müşiri

almasıyla ilgili girişimleri kamuoyuna duyurulmuştur. Haziran ayında Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilen bir toplantı ile Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş kararı alınmış, nizamname ve programı yayımlanmış ve başvuru dilekçesi vilayete verilmiştir. Yayımlanan isim listesindeki kadınların, çeşitli asker, mebus ileri gelen kişilerin kızı, eşi, torunu olarak tanıtılmış olması dikkat çekicidir.²¹⁸ Bu durum, günümüz siyasî sisteminde ve Türkiye'nin siyaset sosyolojisinde hâlâ kendini hissettiren seçkin aile bağlantıları geleneğinin erken dönem bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Nezihe Muhiddin başkanlığında, Nimet Remide, Şükûfe Nihal, Matlube Ömer, Seniye, Nesime İbrahim, Zeliha Tuğrul ve Faize Hanım gibi isimler tarafından başlatılan bu girişim, *kadınların siyasî ve içtimai haklarını kazanmak, Cumhuriyet rejimi altında Meclis kürsüsünden bu hakları savunmak ve kadınlığın statüsünü yükseltmek* amacını gütmektedir.²¹⁹

Fırkanın kuruluş başvurusuna ilişkin yanıt sekiz ay sonra gelmiş ve fırkanın kuruluşu kabul edilmemiş, kadınlara cemiyet kurmaları önerilmiştir.²²⁰ Toprak, *“Ankara'nın Halk Fırkası hazırlıkları içinde olduğunu, toplumu cinsiyet esasına göre bölen bir başka partinin uygun olmayacağını düşünülüyor”* belirtmektedir.²²¹ Ayrıca bu tarihte henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş, Hilafet kaldırılmamış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmamış, Medeni Kanun kabul edilmemiş ve en önemlisi kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır. Bir başka ifade ile Türk Devrim hareketi henüz başlangıç

Vasıf Paşa'nın torunu Zeliha Hanım kurucu heyet arasındadır.” “İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket: Kadınlarımız Hukuk-i Siyasiye İstiyorlar”, *Vakit*, 31 Mayıs 1923, s.1.

²¹⁸Zihnioglu, *a.g.e.*, s.124-126., Kadınlar Halk Fırkasının kuruluş bildirgesi ve nizamnamesinin orijinali elimizde bulunmasa da *Vakit* gazetesinde yayımlanmıştır. “Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor”, *Vakit*, 16 Haziran 1923, s.1

²¹⁹ Zafer Toprak, her ne kadar fırka adını taşıyorsa da Kadınlar Halk Fırkasının öncelikli hedefinin siyasî olmadığını, “aile hayatını düzene sokma, eğitim ve topluma açılma” gibi konuları öncelediğini belirtir. Yaprak Zihnioglu bu görüşte değildir, o fırkanın siyasî hedeflerinin ağırlıklı olduğunu ifade etmektedir. Bunu da 1923-27 yılları arasında TKB'nin faaliyetlerinin siyasî odaklı olduğu görüşünden hareketle söylemektedir. Zihnioglu, *a.g.e.*, s.136. Toprak, *Süs* dergisindeki “yeni fırka zannolunduğu gibi siyasî cereyanlara dahil olmak arzusunda değildir.” şeklindeki habere, Nimet Remide'nin *Tanin*'e verdiği demeçteki “Anadolu kadınına aydınlatma, aile örgütünü güçlendirme” vurgusuna ve yine Şükûfe Nihal'in “içtimai, iktisadî ve siyasî sahalarda haklarını elde etmek” şeklindeki açıklamalarına atıfla siyasî hedeflerin birincil ve öncelikli olmadığını vurgulamıştır. Toprak, *a.g.e.*, s.464.

²²⁰ Kadınlar Halk Fırkası resmî olarak kurulduğu için Kadınlar Halk Fırkası Girişimi daha doğru bir ifade olacaktır. Pek çok çalışmada kurulduğu bilgisi verilse de bu doğru değildir. Hatta bazı çalışmalarda kurulup kapandığı söylenmektedir. Örneğin Yaraman, “Toplumsal ve siyasal yaşamda kadının hak ettiği yeri almasını amaçlayan, “kamu yaşamına katılımın hareket noktası olarak kadınlara oy ve seçilme hakkı talep eden Kadınlar Halk Fırkası da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kuracağı partiyle aynı adı taşıdığı için kısa süre sonra kapanmıştır.” şeklinde ifade etmiştir. Ayşegül Yaraman, “Türkiye’de Kadınların Siyasal haklarını Kazanma Mücadelesinden Dişiliksiz Siyasete”, *Cumhuriyet İstanbul’unda Kadın*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2022, ss.77-107.

²²¹Toprak, *a.g.e.*, s.461.

safhasındadır, kurumsallaşma sürecini tamamlamamıştır. Meclis kürsüsüne yansıyan tartışmalar, toplumsal yapının ve hatta Millî Mücadele'nin öncü kadrolarının bile kadınlara yönelik siyasî bir açılım için hazır olmadığını göstermektedir. Bu direncin yanı sıra Cumhuriyet'in ilanı ile ortaya çıkan rejim değişikliği ve buna dair tartışmalar, Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi önde gelen kadroların muhafazakâr çekinceleri siyasî atmosferde bir gerginlik yaratmaktadır. Bu koşullar altında Kadınlar Halk Fırkası gibi bir oluşumun kabul edilmesi ve siyasî faaliyetlerini sürdürmesi mümkün görünmese de kadınların girişimi bütünüyle engellenmemiş, aksine teşvik edilerek bir cemiyet çatısı altında çalışmalarını sürdürmeleri önerilmiştir.²²²

Vilayetten gelen bu öneri doğrultusunda Nezihe Muhiddin öncülüğünde 7 Şubat 1924 tarihinde Türk Kadın Birliği (TKB) kurulmuştur. TKB, nizamnamesinin ikinci maddesi doğrultusunda yürüttüğü faaliyetler kapsamında, bir yıl içerisinde beş yüz yetime elbise, ayakkabı, çorap ve şeker gibi temel ihtiyaç malzemeleri ulaştırmıştır. Ayrıca iki yüz dul kadına maddi yardım sağlanmış, iki yüz genç kıza ayakkabı dağıtılmış, on beş yetim çeşitli kurumlara yerleştirilmiş ve yirmi kadına iş bulunmuştur. Bunun yanı sıra dul ve yoksul kadınlara iş verilerek ücret ödenmiş, bir dikiş evi kurulmuş, İstanbul'daki yetim ve fakir çocukların tespiti için bir çalışma yapılarak yardım sağlanmaya çalışılmış ve 1925 yılında bir sergi düzenlenmiştir.²²³ 1927'de İstanbul'da hasta çocuklara ücretsiz ilaç sağlanması, gerekli durumlarda evde hastabakıcılar tarafından bakım yapılması ve ihtiyaç sahibi bebeklere her hafta düzenli olarak mama verilmesi amacıyla bir klinik açılmıştır.²²⁴ Ayrıca fuhuşla mücadele için önlemler almış, genç kızlar için yurt açmış ve imkânları ölçüsünde nizamnamesindeki hedeflere ulaşmaya çalışmış ve büyük ölçüde bunları gerçekleştirmiştir.²²⁵

²²² Zihniöğlu, KHF'nin kuruluşunun hükûmet tarafından bilinçli bir şekilde engellendiği, hükûmetin kadın haklarıyla ilgili kazançları başka kimseye bırakmak istemediği, kadın haklarını meselesinin sınırlarını kendisinin çizmek istediği şeklinde yorumlamaktadır. Zihniöğlu, *a.g.e.*, ss.147-149., Nezihe Muhiddin, hayatının herhangi bir döneminde bunu belirten ya da ima eden herhangi bir beyanda bulunmamıştır. 1931 yılında kaleme aldığı *Türk Kadını* adlı eserinde “bazı kadınların nizamnameyi taşkın bulduklarını” ve Türk Kadın Birliğini kurarken buna ilişkin bir düzenleme yaptıklarını söylemekte, hükûmetin bu konudaki bir uyarısından söz etmemektedir. 1952 yılında, kendi onuruna düzenlenen jübilede “Kadın Birliği hiçbir mania ve güçlüğü uğramadan pek çabuk teşekkül etti” demektedir. *Vakit*, 20 Ekim 1952, ss.1,6.

²²³ Nezihe Muhiddin, “Muvaffak Olduğumuz İşler”, *Türk Kadın Yolu*, 15 Haziran 1927, S.29, s.3.

²²⁴ “Annelere Anneler Yardım Edecek”, *Milliyet*, 15 Nisan 1927, s.1.

²²⁵ Aliye Kaçar, *Kadınlar Halk Fırkasından Türk Kadınlar Birliğine Kadın Hareketi ve Basına Yansıması (1923-1935)*, Uludağ Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020, ss.57-58.

Türk Kadın Birliği'nin en önemli faaliyetlerinden birisi de çıkarmış olduğu *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu* adlı dergidir. 16 Temmuz 1925-1 Ağustos 1927 tarihleri arasında yayımlanmış olan, ilk üç sayısında *Kadın Yolu* olarak çıkan, sonra *Türk Kadın Yolu* adını alan dergi toplam 30 sayı çıkmıştır. Genel Yayın yönetmeni ve ilk dört sayısında sahibi Nezihe Muhiddin'dir. Beşinci sayısından itibaren TKB'nin yayın organı olarak görünmektedir.²²⁶

Türk Kadın Birliği ve *Türk Kadın Yolu* dergisinin hükûmet tarafından desteklendiğini de belirtmek gerekir. 28 Haziran 1925 tarihinde yayımlanan bir kararname ile dernek "kamuya yararlı dernek" statüsüne alınmış ve faaliyetlerine destek olunmuş, bakanlıklar ve resmî kurumlar aracılığı ile dergiye finansal destek sağlanmıştır.²²⁷ Derginin 16 Temmuz 1925 tarihinde yayımlanan ilk sayısında Nezihe Muhiddin "Kadın Yolu'nun Şiari" başlıklı bir yazı kaleme alarak *hakki siyasiyeye* yönelik taleplerini dile getirmeye devam etmiş, 1926'dan itibaren kadınlara siyasî hak verilmesi gerektiği yönündeki görüşler, yapılan toplantılarda gündeme getirilmiştir.²²⁸ TKB üyeleri CHF'nin Ankara şubesine üyelik için başvurarak bu konudaki kararlılıklarını resmî bir tona dökmeye çalışmıştır.²²⁹ Türk Kadın Birliği'nin 1927 yılında tüzüğüne eklediği "kadınların siyasî haklarının sağlanmasına ilişkin" 2. Madde²³⁰ valilik tarafından onaylanmıştır.²³¹ Ateş'in dikkat çektiği üzere Şeyh Sait Ayaklanması sonrası ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu bu ortamda iktidarın dergiye yönelik baskısı olmamış, kadın özgürlüğü bağlamında yayın yapmaları desteklenmiştir.²³² Osmanlı'dan

²²⁶ Derginin ulaşılan sayıları yeni Türk harflerine aktarılmış ve günümüz okuyucusuna sunulmuştur. Bu kitap yayıma sunulduğunda 7 sayısı eksik olduğu için (10-13,15-17) bu şekilde yayımlanmıştır. *Türk Kadın Yolu- Yeni Harflerle (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009.

²²⁷BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1 Kutu:14 Gömlek:42 Sıra:6, 28.06.1925., Kadınlar Birliği Cemiyeti'nin kamuya yararlı dernek sayılması hakkında kararname. BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu:149, Gömlek:132, 16.09.1925., İstanbul'da yayımlanan Kadın Yolu Dergisi'nin ithal edeceği kâğıdın gümrük vergisinden istisnası hakkında kararname. BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu:45, Gömlek: 233, Sıra: 8, 29.07.1926. Nezihe Muhiddin İmzalı Kadın Yolu Mecmuasının Maarif Vekaleti'nden Yardım Talebi. BCA, Fon Kodu:30-10-0, Kutu:229, Gömlek: 541, Sıra:5, 30.05.1929, Berlin'de toplanacak Uluslararası Kadın Kongresi'ne, Türk Kadınlar Birliği'nden Efzayiş Suat Hanım'ın katılacağı. 1929 yılında Berlin'deki Uluslararası Kadın Birliği'ne temsilci olarak gönderilen Efzayiş Suat Hanım'ın masrafları yine hükûmetçe karşılanmıştır.

²²⁸ Sevilay Özer, "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 29, 2013, s.141.

²²⁹ "Türk Kadınları Siyasî Hayata Atılmalı Mıdır?", *Cumhuriyet*, 10 Kânunusani 1926, ss.1-2.

²³⁰ "Kadın Birliği, Türk kadınının içtimai ve siyasî haklar karşısındaki her türlü mesuliyete alaka-i vataniyesini ispat edecek bir seviyeye erişmesine çalışacaktır." "Kadınlar Birliğinde Erkeksiz Heyet-i İdare", *Cumhuriyet*, 26 Mart 1927, s.3.

²³¹ Toprak, *a.g.e.*, s.466.

²³² Nevin Yurdsever Ateş, "Giriş", *Türk Kadın Yolu-Yeni Harflerle (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009, s.44.

başlayan Türk kadın hareketi tarihinde ilk kez bir kadın dergisi ve cemiyeti devlet eliyle desteklenmiştir demek yanlış olmayacaktır.

1927’de TBMM’de Askerî Mükellefiyet Kanunu görüşmeleri sırasında kadınların seçme ve seçilme hakkı Meclis’te de tartışma konusu olmuştur. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us, kadınların oy kullanıp aday olabileceğini savunurken, bunun askerlik göreviyle de bağlantılı olduğunu dile getirmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Peker ise Kadın Birliği’nin taleplerine mesafeli yaklaşarak, siyasal katılımın yalnızca seçimle sınırlı kalamayacağını, vatan savunmasına da fiilen katılmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Buna karşın Yunus Nadi²³³, kadınların siyasete katılımının anayasal bir hedef olduğunu, bu gelişmenin bir ön hazırlık sayılabileceğini vurgulamıştır. Sonuç olarak, 1927’de Kadın Birliği’nin seçimlere katılma arzusuna, Türk Ocağı’nın da bu konudaki olumlu yaklaşımına karşın süreç ertelenmiştir.²³⁴ Nezihe Muhiddin 1927 yılında yeniden TKB başkanı seçilmişse de “*cemiyetteki kadınların artık onu istemediği, yapılan kongrede usulsüzlükler olduğu, derneğin 500 lirasını şahsi harcamaları için kullandığı*” şeklindeki propaganda neticesinde istifa etmiş, konu yargıya intikal etmiştir. Dönemin basınına da yansıyan yargılamalar sonucunda suçlu bulunup ceza almasına rağmen, çıkan af kanunu sonrasında dava düşmüştür.²³⁵

Bazı araştırmacılar, 1927 yılının Türk Kadın Birliği ve kadınların siyasî haklarını elde etmesi bağlamında bir kırılma olduğunu düşünmekte, Nezihe Muhiddin’in TKB’den uzaklaştırılmasını bir *taşfiye süreci* olarak değerlendirmektedir. Buna kanıt olarak da Nezihe Muhiddin ayrıldıktan sonra siyasî haklarla ilgili çalışmaların TKB tarafından gündem yapılmadığı söylenmektedir.²³⁶ Oysa söz konusu çalışmalar, başkanlığı devralan

²³³ Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945) *Yeni Gün* gazetesi ve ardından *Cumhuriyet* gazetesini çıkaran önemli gazeteci ve siyasetçilerdendir. Meclis-i Mebusan’ın ikinci döneminde Aydın, üçüncü döneminde İzmir mebusu olarak görev yapan Yunus Nadi, Millî Mücadele’yi en başından beri destekleyen isimlerden biridir. *Yeni Gün* gazetesi İngilizler tarafından kapatılınca gizli yollardan Ankara’ya geçmiş, TBMM’nin kuruluşunda yer alarak İzmir milletvekili, İkinci dönemde de Muğla milletvekili olarak görev yapmıştır. 1924 yılında *Cumhuriyet* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Yunus Nadi ile ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Elmacı, *Kurtuluşun Lideri ve Gazetecisi, Mustafa Kemal Atatürk ve Yunus Nadi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021.

²³⁴ Recep Peker kadınlara hitaben alaycı bir üslup kullanmış ve “mademki Türk vataniyle ve mukadderatıyla fiili olarak meşgul olmak dileğindesiniz, o halde bu fiili meşguliyetin başka bir şerefli cephesi vardır ki sizi oraya davet ederim” diyerek askerlik de yapmalarını önermiştir. Toprak, *a.g.e.*, s.467. Özer, *a.g.m.*, ss.139-140.

²³⁵ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.247. *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1929.

²³⁶ Zihnioğlu, Ocak 1928’den 1935’e kadar TKB’nin siyasî haklar talebini gündeme getirmediğini söylemektedir. Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.205. Yaraman da 3 Nisan 1930’a kadar Kadın Birliği’nin herhangi bir eylemine rastlanmadığını dile getirmiştir. Yaraman, *a.g.e.*, s.89.

Latife Bekir²³⁷ tarafından da aynı şekilde devam ettirilmiş, TKB binasında kadınları belediye seçimlerine hazırlamaya yönelik konferanslar verilmiştir.²³⁸ Latife Bekir basına verdiği demeçlerde, *Ankara'ya giderek siyasî haklarla ilgili başvuruyu yaptıklarını, Avrupa'dan programlar getirterek tetkik ettiklerini* artık bu işe *oldu gözüyle* bakıldığını söylemiştir.²³⁹

TKB'nin çalışmaları ve kamuoyunun bu sürece hazırlanmasının ardından, kadınların siyasî alanda ilk kez hak kazanması, 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediyeler Kanunu ile gerçekleşmiştir. Belediye Kanunu'nun Meclis görüşmelerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Türk kadınının tarih boyunca erkekle omuz omuza her fedakârlığı yaptığını vurgulayarak, Cumhuriyet'te de belediye işlerinde hak ettiği yeri alacağını belirtmiştir. Kars Milletvekili Ahmet Ağaoğlu'nun da destekler nitelikte bir başka konuşma yaptığı görüşmeler neticesinde, Belediyeler Kanunun 23. ve 24.

²³⁷ Eğitimci, siyasetçi ve kadın hakları savunucusu kimliği ile ön plana çıkan Latife Bekir Çeyrekbaşı (1901-1952), Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadın Birliği'nin kurucuları arasında yer almış, 1927 yılında bir takım yolsuzluk iddiaları ile Nezihe Muhiddin görevden ayrılınca yerine TKB başkanı olmuştur. 1930 Belediye seçimlerinde CHF'nin adayı olarak Belediye Meclis üyesi seçilmiş, 1946 seçimlerinde CHP'den İzmir milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Nezihe Muhiddin ile Latife Bekir ve Türk Kadın Birliği (TKB) arasındaki çatışmalar, dönemin basınında da geniş yankı bulmuştur. Latife Bekir Çeyrekbaşı (1901-1952) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Evrim Şencan, "Süfrajist Harekette bir Cumhuriyet Kadını: Latife Bekir Çeyrekbaşı" *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2020 (2), ss.55-84. TKB'yi Latife Bekir'den önce kısa bir süre Sadiye Hanım yönetmiştir.

²³⁸ Örneğin 2 Mayıs günü Melahat Hanım, 30 Mayıs'ta da İffet Halim tarafından belediye intihabatı hakkında konferans verileceği duyurulmuştur. *Vakit*, 30 Nisan 1929, s.3. *Vakit*, 28 Mayıs 1929, s.4. Latife Bekir basına verdiği çok ayrıntılı bir beyanatta siyasî haklar için çalıştıklarını madde madde şöyle yazdırmıştır: "1-Kadın birliği kadınların belediye intihabına iştirakleri için çok çalışmıştır. İki seneden beri resmen bununla meşgul oluyoruz. 2-Belediye intihabına iştirakimiz için 2 defa konferans verdik. 3-Avrupadan belediyeçilik hakkında getirttik tetkik ediyoruz.4-Berlindeki kadınlar kongresine iştirak ederek oradaki belediyeçi kadınlarla temasa geldik. 5-Belediyeçi kadın unvanıyla makaleler neşrettik 6-"Belediyeçilikte kadın isimli bir risale neşrederek Gazi Hz.ne, başvekalet, vekillere, mebuslara ve daha birçok makamlara gönderdik." *Vakit*, 28 Teşrinisani 1929, s.2. Latife Bekir, *Vakit*'e verdiği bir başka röportajda "Siyasî hakları istiyoruz, bunun için çalışıyoruz. Bu hususta lazım gelen makamata başvurduk" diyerek bu konudaki kararlılıklarını sürdürdüklerini belirtmiştir. Latife Bekir, "İş Hayatında Kadın: Siyasî hak istiyoruz", Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 12 Nisan 1929, s.1,2. Yaraman, Latife Bekir'in o günlerde söylediği, "belediyeçilik her şeyden evvel büyütülmüş bir ev idaresi demektir" sözüne atıfla, "yerel yönetimlere seçilme hakkının edilgen ve siyasî iktidara bağımlı kadınlara seçilme olanağını sağladığını, iktidarın kadının siyasal hakları için mücadele eden geleneğin önünü keserek Latife Bekir gibi uyumlu ve güdümlü kadınların siyasete atandığını" söyler. Yani Nezihe Muhiddin'in önünün kesildiğini belirtmiştir. Yaraman, a.g.e., s.89. Oysa, belediye seçimlerinden sonra Nezihe Muhiddin'in de şöyle bir demeci olacaktır: "Bırakalım erkekler hesapları kitapları tetkik etsinler rahat rahat şirket mukavelelerindeki alacaklarımızı tespit etsinler güzellik temizlik işlerine kadınlarımız baksın... Şehrin pisliğinden güzel olmamasından şehir meclisindeki kadın aza sorumludur." *Akşam*, 16 Nisan 1934, s.1,4. Nezihe Muhiddin ve Akademik feminizmin feminist bulmadığı Latife Bekir'in kadınların belediyedeki misyonunun ne olacağına ilişkin görüşleri arasında pek fark bulunmamaktadır. Akademik "feminist söylem" in doğru kabullerine göre okur, Nezihe Muhiddin'le Latife Bekir arasında ve bu alandaki gelişmelerin değerlendirilmesi bakımından "çatışma"ya zorlanmaktadır.

²³⁹ "Kadın Birliği İntihabata Hazırlanıyor", *Vakit*, 11 Nisan 1929, s.1.

maddesinde yapılan değişiklikle Türk Kadını 1930 yılında ilk kez seçimlere katılma, yani oy verme ve aday olma hakkını elde etmiştir.²⁴⁰

Belediyeler Kanunu'nun kabul edildiği gün, Türk Ocağı'nda Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa, İsmet Paşa, bazı mebus ve vekillerin hazır bulunduğu bir toplantıda Afet Hanım *Kadınların İntihap Hakkı* üzerine uzun bir konferans vermiştir. Yukarıda bahsettiğimiz Leon Duguit'nin *Hukuk-i Esasiyye* kitabındaki bilgilerin de dinleyicilere aktarıldığı bu konuşmada²⁴¹, seçimlere katılmanın hem hak hem de vazife olduğunu vurgulamış, bu hakkın sadece erkeklere verilmesinin millî egemenlik anlayışını zedelediğine dikkat çekmiş, kadınların seçme ve seçilme hakkını elde ettiği dünyadaki diğer örneklere de yer vererek demokrasinin bunu icap ettirdiğini sözlerine eklemiştir.²⁴² Afet İnan 1930 yılında yayımlanan *Yurt Bilgisi Notlarımdan* başlıklı 5 ciltlik dizisindeki *İntihap* başlığını taşıyan kitabında, “Kadınların intihap salahiyyetleri” ne ayrılan son bölümünde “kadınların belediye seçimlerine katılma hakkını kazandığını, yakın zamanda milletvekili seçme ve seçilme hakkını da elde edeceğini umduğunu” vurgulamıştır.²⁴³

Kadınların belediye seçimlerine katılma hakkını elde etmesiyle birlikte Türk Kadın Birliği Sultanahmet Meydanı'nda 11 Nisan 1930'da hükûmetin de desteklediği bir miting tertip etmiş, TKB yöneticileri Latife Bekir, Saime Faik ve Aliye Esad Hanımlar konuşma yaparak Türk kadını adına teşekkürlerini sunmuştur.²⁴⁴ Kadınlar kısa süre içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve bir süre sonra yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) üye olarak görev beklemeye başlamışlardır.²⁴⁵

1930 Belediye seçimleri, Türkiye'de kadının siyasî yaşama katılımı açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Seçimlerde hem Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) hem de

²⁴⁰ TBMM ZC., D.3, C.17, İ.3, 37. İnikat (20.3.1930), s. 24. Caporal, *a.g.e.*, s.702-703.

²⁴¹ Toprak, *Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.240.

²⁴² “Türk Kadınının İntihap Hakkına Dair Mühim Bir Konferans” (Musiki Muallim Mektebi Muallimlerinden Afet Hanım tarafından), *Ayın Tarihi*, Cilt 22, Sayı:73, Nisan 1930, ss.6034-6043.

²⁴³ Afet İnan, *Yurt Bilgisi Notlarımdan-İntihap*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930. Zafer Toprak, kitap yayımlandığında Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının henüz verilmediğini belirtir ancak, kitap 1930 Eylül ayında yayımlanmıştır ve o tarihte kadınlar belediye seçimlerine katılma hakkını elde etmiştir, milletvekili seçimlerine katılma hakkı henüz kabul edilmemiştir. Toprak, *a.g.e.*, s.445., “Yeni Eserler-İntihap Vergi Bilgisi”, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Eylül 1930, s.2.

²⁴⁴ Toprak, *a.g.e.*, s.467. Mitingin katılımının çok düşük olduğunu, yalnızca 30-40 kadın katıldığı için Türk Kadın Birliği'nin eleştirildiğini belirtmek gerekir. Kadın Birliği'ne mesafeli duran Nakiye (Elgün) Hanım, kabahatin kadınlarda değil TKB'de olduğunu söylemiş, miting organizasyonunu eleştirmiştir. “Miting Niçin Muvaffak Olmadı?”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1930, ss.1-2.

²⁴⁵ İstanbul'da fırkaya ilk kaydını yaptıran Hakkı Şinasi Paşa'nın eşi Resmîye Hakkı Şinasi Hanım, İzmir'de ise Benal Nevzat Hanım'dır. Özer, *a.g.m.*, s.146. Nezihe Muhiddin de Halk Fırkası Beyoğlu şubesine üye olan ilk kadındır. *Vakit*, 8 Nisan 1930, s.3.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kadın adaylara listelerinde yer vermiştir. Yeterli oyu alamadığı için SCF'nin kadın adayları seçilememiş ancak CHF listelerinden gösterilen kadınların bir bölümü belediye meclislerine girmeyi başarmıştır. Bu kapsamda, İstanbul Şehir Meclisi'ne Rana Sani Yaver (Eminönü), Refika Hulusi Behçet (Eminönü), Seniye İsmail (Beykoz), Ayşe Remzi (Beyoğlu), Nakiye (Beyoğlu) ve Latife Bekir (Beyoğlu) seçilmiş; İzmir'de ise Hasene Nalan ve Benal Nevzat meclis üyeliklerine seçilerek Türk siyasî hayatında kadın temsilinin ilk örneklerini oluşturmuştur.²⁴⁶

Kadınların siyasî haklarına ilişkin ikinci basamak, muhtarlık seçimleriyle ilişkilidir. 26 Ekim 1933'te çıkarılan düzenleme ile Köy Kanunu'nun 20. ve 25. maddeleri değiştirilmiş, kadınlara köy muhtarı ve ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu hak, özellikle kırsal kesimde kadınların siyasî yaşama katılımı açısından önemli bir başka adım olmuştur.²⁴⁷

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı ise, 1934'te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda yapılan değişikliklerle tanınmıştır. İsmet İnönü ve arkadaşlarının teklifiyle Anayasa'nın 10. ve 11. maddeleri kadınlara seçme ve seçilme hakkını kapsayacak şekilde değiştirilmiş²⁴⁸; seçim kanunundaki “zükûr” ifadesi kaldırılmış ve kadın-erkek eşitliği vurgulanmıştır. Meclis görüşmelerinde İsmet Paşa, kadın haklarını Türk inkılâbının en önemli kazanımlarından biri olarak nitelendirirken, Sadri Maksudi de Finlandiya örneğini vererek kadınların siyasete katılımının faydalarını anlatmıştır. Kararın kabulü üzerine ülke genelinde sevinç gösterileri yapılmış; Ankara Halkevi'nde düzenlenen toplantıda Afet İnan Atatürk'e şükranlarını sunmuş, kadınlar TBMM'ye teşekkür mektubu göndermiştir. Türk Kadın Birliği de bu coşkulu ortamın dışında kalmamış, 7 Aralık 1934'te İstanbul Beyazıt Meydanı'nda kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini kutlamak için büyük bir miting düzenlemiştir.²⁴⁹

²⁴⁶CHP'nin İstanbul'dan gösterdiği yedi kadın adaya karşılık (Seniye İsmail Cenani Hanım (Beykoz), Nakiye Hanım (Beyoğlu), Ayşe Remzi Hanım (Beyoğlu), Latife Bekir Hanım (Fatih), Safiye Hüseyin Hanım (Kadıköy), Refika Hulusi Behçet Hanım (Eminönü), Rana Sani Yaver (Eminönü)) SCF (Makbule Hanım (Beyoğlu), Nezihe Muhiddin Hanım (Beyoğlu) Suat Derviş Hanım (Eminönü) olmak üzere üç kadın aday göstermişti. Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım da bağımsız aday olmuştu. İzmir'de ise SCF'nin aday listesinde üç kadın (Ahenk gazetesi sahibi Cevriye İsmail, Hasane Nalan, Rabia Arif Hanımlar) bulunmaktadır. Cemile Burcu Kartal, “Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, 2016, ss.185-191.

²⁴⁷ “Köy Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, Kanun No. 2329, Kabul Tarihi: 26 Ekim 1933, *Resmî Gazete*, 2541, 29 Ekim 1933. Özer, *a.g.m.*, s.147. Caporal, *a.g.e.*, s.703.

²⁴⁸ TBMM ZC., D.4, C.25, İ.4, 12. İnikat (5.12.1934), s.84.

²⁴⁹ “Dün Yurdun Her Yerinde Kadınlar Bayram Yaptılar, Sevinçlerini Yaydılar”, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934, s.1. Özer, *a.g.m.*, ss.147-150. Caporal, *a.g.e.*, ss.703-706.

Türkiye’de kadınların ilk kez oy kullandığı ve aday olarak temsil edildiği seçim, 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleştirilen V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimidir. Bu seçimler sonucunda Cumhuriyet tarihinde ilk kez 17 kadın²⁵⁰, milletvekili sıfatıyla Meclis’e girmiştir.²⁵¹ Bu gelişme, Cumhuriyet devrimlerinin kadın hakları bağlamındaki en kritik eşiklerinden biridir. Türkiye, kadının parlamenter temsili konusunda Fransa, İtalya gibi pek çok Batı Avrupa devletini geride bırakmış, öncü ve ilerici bir noktaya sıçramıştır.²⁵²

1933 yılındaki Marsilya Kongresi’nde alınan karar doğrultusunda, Uluslararası Kadınlar Birliği’nin (*International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship*)²⁵³ 1935 yılındaki 12. kongresinin İstanbul’da yapılacak olması Türk kadının elde ettiği hakların dünya kamuoyuyla paylaşılması açısından önem arz etmiştir. Türk Kadın Birliği’nin ev sahipliğinde düzenlenen kongreye hükûmetçe maddi destek sağlanmış, T.C. konsoloslukları kongreye katılacak delegelere ücretsiz vize vermiş, *Pera Palas* ve *Yıldız Sarayı* bu organizasyona tahsis edilmiş, kongre oturumlarının gerçekleştiği Yıldız Sarayı’na²⁵⁴ ücretsiz otobüs seferleri konmuş, resepsiyonlar, öğle ve akşam yemeği desteği, ücretsiz Boğaziçi gezisi gibi sosyal aktivitelerle Türk misafirperverliği hem hükûmet hem de valilik düzeyinde somut biçimde ortaya

²⁵⁰ Bu çerçevede seçilen kadın milletvekilleri şu isimlerden oluşur: Hatı Çırpan (Ankara), Türkan Örs Baştuğ (Antalya), Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir), Şekibe İnel (Bursa), Hatice Özgener (Çankırı), Huriye Öniş Baha (Diyarbakır), Fatma Memik (Edirne), Nakiye Elgün (Erzurum), Fakihe Öymen (Ankara), Benal Nevzat İhtar Arıman (İzmir), Ferruha Güpgüp (Kayseri), Bahire Bediş Morova Aydılek (Konya), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Fatma Esma Nayman (Seyhan), Sabiha Görkey (Sivas) ve Seniha Hızal (Trabzon). Bu 17 kadın vekile Çankırı’da yapılan ara seçimle Hatice Özgener de katılmış ve 1935 seçimleri sonucunda 18 kadın Meclise girmiştir. İnan, *a.g.e.*, s.191.

²⁵¹ İnan, *a.g.e.*, ss.190-191.

²⁵² Caporal, *a.g.e.*, s.706.

²⁵³ 1902 yılında Washington’da temelleri atılan birliğin kuruluşu Berlin Kongresi’nde gerçekleşmiştir. Kopenhag, Amsterdam(1908), Londra (1909), Stockholm (1911), Budapeşte (1913), Cenevre (1920), Roma (1923), Paris (1926) yıllarında kongreler düzenlenmiştir. Türk Kadın Birliği, Uluslararası Birliğe 1926 yılında üye olmuş, 1929 yılında ilk kez delege göndermiştir. Davaz, *a.g.e.*, ss.36-134.

²⁵⁴ Fransız *Soir* gazetesinde yayımlanan bir yazıda Yıldız Sarayı’nın özellikle seçildiği, çünkü Abdülhamit devrinde bu sarayın kadının esaretini simgelediği söylenmektedir. “Dezanşanteler Diyarında”, *Ayın Tarihi*, S.17, Nisan 1935, ss.84-85. Fransız gazetecinin Necile Tevfik’in *La Française*’de yayımlanan yazısından hareketle bu yargıya varmış olması yüksek olasılıklıdır. Necile Hanım şöyle demiştir: “...Şu anda Yıldız Sarayı’nda toplanan Uluslararası Kadın Kongresi de bir tür intikam olarak görülebilir. Adil bir karşılıkla, bir zamanlar ezilmiş, geçmişin zalim gelenek ve ahlâkının baskısı altında hapsedilmiş Türk kadını, başı dik ve kalbi yüksek bir şekilde, çok yakın bir geçmişte acı çektiği, mücadele ettiği, inlediği, ağladığı ve kişiliğini yok eden inatçı ve dik başlı baskıya karşı isyan ettiği yere girecektir.” “Necile Tevfik, Femmes Turques d’aujourd’hui”, *La Française*, 27 Nisan-4 Mayıs 1935, s.1.ERCÜMEND EKREM TALU, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Yıldız Sarayı’nın bilinçli bir tercih olduğunu, “Türk devriminin en şaşılmaz günlerinin harem kadınlarının yıllarca ızdırap çektiği yerde gerçekleştirilmesinin” hükûmetin bir tercihi olduğunu belirtmiştir. ERCÜMEND EKREM TALU, “Yıldız Sarayı’nda Kongre”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.3.

konmuştur.²⁵⁵ Türk hükûmetinin bu kongreyi önemseydiği, Türk kadınlığının elde ettiği hakların dünya kamuoyuyla paylaşılması ve duyurulmasına özel önem verdiği anlaşılmaktadır. Kongre kapandıktan sonra katılan delegeler arasından seçilen 31 kişilik heyet Margerry Corbett Ashby başkanlığında, Cumhurbaşkanlığı tarafından tahsis edilen bir vagonla Ankara'ya gelerek Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Atatürk her biriyle tek tek görüşerek yakından ilgilenmiş ve Çankaya Köşkü'nde misafir etmiştir.²⁵⁶

Ayrıca Kongre anısına özel hatıra pulları basılması amacıyla 13 Mart 1935 tarihinde bir kanun çıkarılmış²⁵⁷, pulların Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti adına birlik tarafından bastırılmasına ve 1935 yılı sonuna dek posta işlemlerinde kullanılmasına onay verilmiştir. İsviçreli Zwitter Courvoisier tarafından tasarlanıp İsviçre'de üretilen²⁵⁸, içlerinde Nobel ödülü alan, öncü rolleriyle tanınan dünya kadınlarının²⁵⁹ yanı sıra Atatürk'ün de olduğu ve on beş puldan oluşan ve 1.5 milyon adet basılan bu özel koleksiyon, kongre anısına 18 Nisan 1935'te tedavüle sunulmuş, pulların gelirinin Türk Hükûmeti ve Uluslararası Birlik arasında paylaşılmasına karar verilmiştir.²⁶⁰ Uluslararası Kadın Birliği (UKB)'nin pul satışını çok önemseydiği, birlik başkanının Bulgaristan Kadın Birliği temsilcisi Dimitrina İvonova'ya yazdığı Fransızca mektuptan anlaşılmaktadır. (EK-3) UKB tarafından üye

²⁵⁵ “Le Congrès D’İstamboul”, *Droit de Femmes*, Şubat 1935. Bu misafirperverlik Paule Hutzler tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: “Türkler, misafirperverlik noktasında asla kusur etmezler; nitekim bugün Türkiye, dünyanın en modern, en ilerici ve en medeni milletlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Kırk ulustan gelen delege hanımefendiler, İstanbul'a ayak bastıkları andan itibaren gümrük kapılarından Beyoğlu sokaklarına, Pera Palas'tan Topkapı Sarayı Meydanı'na kadar uzanan her yerde eşsiz bir hürmet ve nezakete karşılandılar.” “Un grand Congrès féministe s'est reuni à Istamboul”, *La Tribune des Nations*, 2 Mayıs 1935, s.9.

²⁵⁶ “Kadınlar Kongresi Bugün Son Celsesini Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1935, s.7

²⁵⁷ “26 Nisan 1935”, *Ayın Tarihi*, S.17, Nisan 1935, ss.17-18. “Mısır Kadınları ve Atatürk: ‘Siz Büyük Şefinize Atatürk Diyorsunuz, Biz Onu Ataşark diye Anarız’”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1935, s.6. Ayın Tarihi'nde 40 delege rakamı telaffuz edilmiştir ancak Aslı Davaz bunu çeşitli kaynaklardan doğruladığını isimlerini de yayınlamakla 31 delege olduğunu belirtmektedir. Davaz, *a.g.e.*, s.728.

²⁵⁸ Uluslararası Kadınlar Birliğinin İstanbul'da Yapılacak Toplantısı Münasebetiyle Bastırılacak Posta Pullarına Dair Kanun. Kanun No. 2673, Kabul Tarihi: 13.03.1935. *Resmî Gazete*, 20.03.1935, Sayı: 2959.

²⁵⁹ Rosa Manus Arşivinde yer alan 31 Mart 1935 tarihli Hollandaca gazete küpürünün hangi gazeteye ait olduğu tespit edilememiştir. IAV Arşivi, “Papers Rosa Manus: Documentd concerning the twelfth congress of the International Alliance of Woman”, *Atria Institute on Gender Equality and Women's History*, Amsterdam, Belge No.19, s.75

²⁶⁰ Marie Curie (1903-Fizik) Nobel Ödülü kazanan ilk kadındır. (Ayrıca 1911'de Kimya ödülünü de almıştır); Bertha von Suttner (1905-Barış): Nobel Barış Ödülü'nü kazanan ilk kadındır; Selma Lagerlöf (1909-Edebiyat): Edebiyat dalında ödül alan ilk kadındır; Grazia Deledda (1926-Edebiyat) İtalyan edebiyatçı; Sigrid Undset (1928-Edebiyat): Norveçli yazar; Jane Addams (1931-Barış): Amerikalı toplumsal reformcu. Irène Joliot-Curie (1935-Kimya); Marie Curie'nin kızıdır, yapay radyoaktivite üzerine yaptığı çalışmalarla ödül almıştır.

²⁶⁰ Suna Aydın Altay, “PTT Pul Müzesi Koleksiyonundan Bir Seçki 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi Anı Pulları”, *Sanat Tarihi Yazıları: Cumhuriyetimizin 100. Yılına Armağan* içinde, Bölüm 13, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2025, ss.345-365.

ülke temsilcilerine gönderilen matbu mektupta, pulların sınırlı sayıda basıldığı, ileride çok değerlendirileceği, Türk hükûmeti aralık sonunda pulları imha edeceği için acele edilmesi gerektiği bildirilmiştir:

...Zamanın daraldığını ve önümüzdeki ayların yardımcı kuruluşlar için sadece Birlik'in şu anki çok zor mali durumunu düzeltmeye yardımcı olmak değil, aynı zamanda savunduğu davanın geniş ve faydalı bir tanıtımını yapmak için eşsiz bir fırsat sunduğunu kolayca anlayacaksınız.²⁶¹

Türkiye'nin sadece kongrenin masraflarını üstlenerek değil, pullardan elde edilecek gelirin azımsanmayacak ölçüde olmasından dolayı, mali sıkıntılar yaşayan UKB'ye büyük bir maddi destek sağladığı görülmektedir. Pullarla ve pul satışıyla ilgili haberler dönemin feminist dergi ve gazetelerinde, Türk devletinin kendi özel tanıtım yayınları içinde yer almıştır.²⁶² Davaz, bir devletin resmî posta pullarında kadınlarla ilgili bir olayı kutlamak için pul bastırmasının o günler için gelenek dışı olduğunu, bunun Türkiye'deki kadın hakları alanındaki gelişmelerin tanıtımı için önemli olduğunu, Türkiye'nin ve Cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün bu kongreye verdiği desteğin uluslararası kadın örgütleri üzerine araştırma yapanlar tarafından hâlâ anılmakta ve örnek gösterilmekte olduğunu söylemektedir.²⁶³ Atatürk fotoğrafının yer aldığı ve en yüksek bedelle satışa sunulan pulda *Kamal Atatürk Libérateur Des Femmes Turques* (Kemal Atatürk: Türk Kadının Özgürleştiricisi) ifadesinin bulunması göze çarpmaktadır. (Pulların fotoğrafları için bkz: [\(EK-4\)](#))

18-24 Nisan 1935 tarihleri arasında gerçekleştirilen, ilk kez parlamentoya giren Türk kadın milletvekillerinin de hazır bulunduğu bu kongreye dünyanın çok farklı ülkelerinden²⁶⁴ delegeler katılmış, kadın hakları ve barış konuları gibi ana gündem maddelerinin yanı sıra kadınların siyasî hakları, çalışma koşulları, ahlâkta eşitlik, kadın

²⁶¹ International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship / Alliance Internationale pour le Suffrage et l'Action Civique et Politique des Femmes / Weltbund fuer Frauenstimmrecht und Staatbuergerliche Frauenarbeit à Dimitrana Ivanova, 1935. Letter. <https://fepib.ia.uoc.gr/archivalDocument.shtml?type=page> Erişim Tarihi: 08-01-2026

²⁶² "Avant le Congress d'Istanbul", *Française*, 20 Nisan 1935, s.1. Nelly de Choch, "Le XIIeme Congress de L'alliance Internationale pour le Suffrage et l'ActionCivique et Politique des Femmes", *L'Illustration de Turquie*, No.31-32. 1 Mai 1935, ss.11-13. Pulların dönemin Hollanda Prenses'i Juliana'ya onun adına özel bir tasarımla gönderildiği kendisinin teşekkür yazısından anlaşılmaktadır. IAV Arşivi, "Papers Rosa Manus: Documented concerning the twelfth congress of the International Alliance of Woman", *Atria Institute on Gender Equality and Women's History*, Amsterdam, Belge No.19, ss.110-111.

²⁶³ Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, s.623.

²⁶⁴ ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hindistan, Hollanda, İngiltere, İran, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Jamaika, Lehistan, Macaristan, Mısır, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Suriye, Türkiye, Ukrayna, Yeni Zelanda, Yugoslavya, Yunanistan, Filistin ve Cezayir.

ticaretinin engellenmesi, mültecilik gibi konular tartışılmıştır.²⁶⁵ Dünya basınının da ilgi gösterdiği kongrede yurt dışından pek çok gazeteci ve yazar hazır bulunmuştur.²⁶⁶

1.3.2.1. Türk Kadın Birliği'nin Feshedilmesi

Kongrenin kapanışından birkaç gün sonra, Türk Kadın Birliği'nin feshedileceğine ilişkin haberler kamuoyunun gündemine düşmüştür. *Akşam* gazetesine TKB'den yapılan açıklamaya göre Türk kadınına tanınan geniş siyasî haklarla Türkiye'nin Fransa gibi ülkeleri geride bıraktığı, hak arama mücadelesinin anlamının kalmadığı, TKB'nin kendini feshetmesi ve üyelerinin faaliyetlerine *Halkevleri* çatısı altında devam etmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir.²⁶⁷

İstanbul'da düzenlenen 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'nin bitiminden iki hafta sonra 10 Mayıs 1935 tarihinde Türk Kadın Birliği kendi kendini feshetmiştir.²⁶⁸ Birlik başkanı Latife Bekir, bu fesih kararını şu sözlerle duyurmuştur:

On iki seneden beri çalışıyoruz. Artık kadınlar bütün haklarına kavuşmuştur. Teşkilat-i Esasiye Kanunumuz artık bu yolda çalışacak birliğin devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına sebep kalmamıştır. Bunun için birliğin kapanmasını teklif ederim.²⁶⁹

Latife Bekir'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, TKB üyeleri ve yöneticileri bu kapanma kararını “boyun eğiş” gibi değil “zaferin ardından gelen ve beklenen bir son” gibi algılamışlardır. Artık siyasî hakların elde edilmesi ve bu minvalde Türk kadınının dünya çapında elde ettiği başarıyla birlikte “bundan sonra yapılacak bir şey kalmadı” algısının oluşmuş olması anlaşılabilir değildir. Örneğin TKB kurucularından Necile Tevfik, 1935 yılında hazırladığı TKB raporunda “kadınların talep edeceği neredeyse hiçbir şeyin kalmadığını” dile getirmekte²⁷⁰, TKB üyelerinden Türkan Berber “artık

²⁶⁵ *Ayın Tarihi*, S.17, Nisan 1935, ss.35-45., International Alliance of Woman for Suffrage and Equal Citizenship, Report of the Twelfth Congress İstanbul: April 18th to 24th, 1935, Keighley: Rydall Press, 1935.

²⁶⁶ Suat Derviş'in haberine göre İsveç kadın gazetecilerden Mel. Anne Nelson, Karen Aabye, Fransız Paris Soir gazetesinden M. Jean Baroi İstanbul'a gelen gazeteciler arasındadır. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Atatürk Dünyaya Yeni Bir Devir Getirmiştir”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.8.

²⁶⁷ “Kadınlar Birliği: Yakında Fesh Kararı Verileceği Teeyyüd Ediliyor, *Akşam*, 28 Nisan 1935, s.3

²⁶⁸ “Kadın Birliği Dün Kendini Feshetti”, *Tan*, 11 Mayıs 1935, s.2, “Kadınlar Birliği Dünkü Kongrede Kendi Kendini Feshetti”, *Akşam*, 11 Mayıs 1935, s.2.

²⁶⁹ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.447.

²⁷⁰ Aslı Davaz, *Bir Kadın Arşivini Okuma Denemesi: Necile Tevfik Arşivi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.2019, s.144.

demokrat Türk Cumhuriyeti'nde bir Kadınlık meselesi kalmamıştır" demektedir.²⁷¹ Şükûfe Nihal ise "En normal hakları yönünden bile birçok tutsaklığa uğrayan Türk kadınının ziyanını, sevgili Cumhuriyetimiz ona değeri olan haklarını bu kadar kısa bir çağda vermekle ödemiş oldu. Bugün bizim hiçbir davamız kalmamıştır, kalsa bile bundan sonrası kolaydır" diyerek kadın meselesinin artık eskimiş bir konu olduğunu söylemektedir.²⁷² On- on beş yıl gibi kısa bir süre içinde Türk kadını *hayal bile edemeyeceği* bir aşama kaydetmenin gururunu yaşamış, TKB'nin feshedilmesini bir dayatma değil, bir başarının neticesi olarak değerlendirmiştir. Eski Kadın Birliği Başkanı Nezihe Muhiddin'in de bu konuya ilişkin fikirleri dikkate değerdir. Siyasî hakların elde edilmesinin hemen sonrasında kendisine sorulan "Kadınlar Birliği artık işlevini tamamladı, dağılması gerekmez mi?" şeklindeki bir soruya şöyle yanıt vermiştir:

Meşrutiyetten sonra yeni baştan dünyaya gelir gibi olmuştuk... Bu birlik lüzumdan doğdu... 'Ağlamayana süt verilmez' denir. Nitekim bize o kadar güzel gıda verdiler ki bugün erken yetişmiş bir genç irisi halindeyiz...Bizim Kadın Birliği de oradakiler (Avrupa) gibi bir entelektüel kulübü olabilir.²⁷³

İffet Halim Oruz ise bu fesih olayının "*kadınlık davasında bir gerilik konusu*" olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun iki nedeni olduğuna işaret eden Oruz, birincisinin Uluslararası Kadın Birliği'nin Milletler Cemiyeti'nin güdümünde olmasının yaratacağı sakınca, ikinci ve (kendi ifadesiyle) daha önemli olarak da Cumhuriyet Devriminin *kadın-erkek birlikte yürütülmesi gereği* üzerinden inşa edildiğine dikkat çekmektedir.²⁷⁴

Akademik feminizm çalışmaları içinde işlenen, Türk Kadın Birliği'nin (TKB), bazen doğrudan bazen de "emir büyük yerdendi"²⁷⁵ şeklinde dolaylı olarak- Atatürk'ün bir dayatması ya da emriyle *kapatıldığına* ilişkin çıkarımların kanıta dayalı bir bilgidен ziyade yalnızca birer yorum olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Basında ya da herhangi bir resmî yazışmada böyle bir bilgiye yansımamıştır. Türk Kadın Birliği üyesi ya da yöneticisi kadınların böyle bir beyanı ya da açıklaması olmamıştır.²⁷⁶

²⁷¹ *Ayın Tarihi*, S.17, Nisan 1935, s.82.

²⁷² Şükûfe Nihal, "Dünyanın Her Yerinde Kadının Kurtuluşu Yakındır", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.5.

²⁷³ Naci Sadullah, "Kadınlar Birliğini Kuran Nezihe Muhittin Ne Alemde?", *Yedi Gün*, 12 Aralık 1934, s.3.

²⁷⁴ Oruz, *a.g.e.*, s.36.

²⁷⁵ Toprak, *a.g.e.*, s.47. Davaz, *a.g.e.*, s.752.,

²⁷⁶ Evrim Şencan, Latife Bekir'in torunu Sema Hanım ile yaptığı mülakatta "Babaannem her yerde anlatırdı, biz kendi kendimizi feshettik" şeklinde bir vurgusunun olduğunu belirtmiştir. Şencan, *a.g.e.*

TKB üyeleri içinde bilindiği kadarıyla fesih kararını doğru bulmadığını ve bu konudaki üzüntülerini belirten tek kişi Necile Tevfik'tir.²⁷⁷ Kişisel arşivinde yer alan "Kadın Birliği'nin Son Hatırası" başlıklı yazısında²⁷⁸ "bazı muharrirleri, bazı gazeteleri ve bazı erkekleri, kadınlarla ve TKB ile her fırsatta alay ettikleri ve "TKB hiçbir şey yapmadı" şeklinde fikirler öne sürdükleri için eleştirmekte ve "*kadın birliği hiçbir şey yapamadı yolundaki iddia çok çürük değil midir?*" sorusunu yönelterek uluslararası kadın kongresinin bile başlı başına bir başarı olduğunu vurgulamaktadır. Necile Hanım aynı zamanda UKB'nin önemli yöneticilerinden Rosa Manus'a²⁷⁹ bir mektup yazarak TKB'nin aldığı bu kararı ve bundan duyduğu üzüntüyü bildirmiştir.²⁸⁰ Ancak onun yazı ve mektuplarında birliğin Atatürk tarafından zorla kapatıldığına ilişkin bir açıklama olmadığı gibi tam tersine bazı Avrupalı feministler arasında oluşan bu algıyı da değiştirmeye çalışmıştır. Emilie Gourd'un *Le Mouvement Féministe* dergisinde kaleme aldığı ve "*Türk Kadınlar Birliği'nin Kemal Atatürk'ün emriyle kapandığını ve Türkiye'de kadın-erkek eşitsizliğinin hâlâ tam olarak çözülemediğini*" ileri sürdüğü yazısını²⁸¹, *Le Droit des Femmes* dergisi Haziran 1935 tarihinde yeniden yayımlamış, Necile Tevfik ise Gourd'a şu şekilde yanıt vermiştir.

Teorik bir eşitsizliğin tamamen ortadan kaldırılması için belirli bir kadın derneğinin faaliyetine ihtiyaç duyulmayacağına inanıyorum; en azından bizim görüşümüz bu yöneydi. Kemal Atatürk bizi dağılmaya zorlamadı; sadece erkeklerin ve kadınların karşıt kamplarda kendi aralarında kenetlenmek yerine, çabalarını birleştirmelerini ve böylece, tam bir mutabakat içinde ve ülkenin iyiliği için, daha önce kısıtlı olan faaliyet alanlarını genişletmelerini arzuladı; şüphesiz ki, haklı olarak, birlikten güç doğar ilkesine inanıyordum.²⁸²

TKB'nin kapanmasının Uluslararası Kadın Birliği çevresi için hayal kırıklığı yarattığı gerçektir. Örneğin, UKB ikinci başkanı Alman delege Adele Schreiber Krieger bunu yazdığı yazılarında dile getirmiştir. İsviçre *National Zeitung* gazetesinde

²⁷⁷ İffet Halim, fesh kararını gayri resmî olarak uluslararası kongre öncesinde aldıklarını ve isim vermeden onaylamayan üyelerin olduğunu belirtmiştir. Kendisi ve Hasene Ilgaz'ın fesh yönünde oy verdiklerini söylemiştir. Oruz, *a.g.e.*, s.36.

²⁷⁸ Davaz, *Necile Tevfik Arşivi*, ss.148-149.

²⁷⁹ Hollandalı Yahudi bir ailenin kızı olan Rosetta Susana Manus (1881-1942) süfrajet ve uluslararası barış çalışmalarında aktif görev almıştır. 1935 yılında *Archive for the Woman's Movement*'in kurucularından biri olmuştur. 1935 yılında UKB'nin İstanbul'da düzenlenen 12. Kongresi'ne katılan kadınlar arasındadır. 1941 yılında Gestapo tarafından tutuklanmış ve 1942 yılında bir Nazi kampında ölmüştür.

²⁸⁰ "Necile Tevfik'ten Rosa Manus'a Mektup", *Rosa Manus Papers*, 14 Mayıs 1935, IAV Arşivi, Atria Institute on Gender Equality and Women's History, Amsterdam.

²⁸¹ "La Condition Civile de la Femme Turquie", *le Droit des Femmes*, Yıl:31, Haziran 1935 s.159.

²⁸² "La Condition Civile de la Femme Turquie", *le Droit des Femmes*, Yıl:32, Eylül-Ekim 1936, ss.131-132.

yayımlanan “Yeni Türkiye” (13 Mayıs 1935) ve “Türkiye Kadın Hareketi ve Mutluluğun Sonu” (11 Ekim 1935) başlıklı yazılarında TKB’nin “Atatürk’ün iradesiyle kapatıldığını ve demokratik haklara müdahale olduğunu” söylemiştir. Ancak daha sonra yazdığı yazılarda TKB’nin kapanmasının Türkiye’deki kadın haklarının ilerlemesine engel olmadığını ve Atatürk’ün gücünü iyi amaçlar için kullandığını belirtmiştir.²⁸³ Feminist gazeteci ve siyasetçi Cécile Brunshvicg *La Française* için yazdığı yazıda, TKB’nin feshedileceğini öğrendiklerini, Atatürk’e ve Türk kadınına derin saygı duymakla birlikte kadın birliklerinin *sadece eşit haklar için değil aynı zamanda dünya barışı ve kadınların uluslararası dayanışması için mücadele ettiğini*, bazılarının Atatürk’ün TKB’ni fesih kararına zorlamasını onun *otokrat* tutumuna bağladığını ama kendisinin böyle düşünmek istemediğini söyleyerek sitemkar bir eleştiri getirmiştir.²⁸⁴

Uluslararası Kadın Birliği çevresinde fesih kararını Atatürk’ün verdiğine ilişkin bir kanı ve algının var olduğu da bir gerçektir. Ancak akademik feminizmin sıklıkla yaptığı gibi bunu tek taraflı bir *anti-feminist baskı* olarak okumak, dönemin ulusal ve uluslararası şartlarından, Türkiye’nin iç ve dış politikadaki önceliklerinden soyutlayarak yargılamak tarihsel bir değerlendirmeden uzak olur.

TKB’nin feshedilmesinin ardındaki nedenleri analiz etmek için, dönemin ulusal ve uluslararası şartlarını birlikte değerlendirmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen arifesindeki bu süreçte, Türkiye bir yandan Almanya ve İtalya gibi revizyonist ülkelerin, özellikle de İtalya’nın Akdeniz üzerindeki yayılmacı hedeflerinin tehdidi altında, diğer yandan ise Milletler Cemiyeti’ne üyelik sonrası İngiltere ile kurulan görece olumlu ilişkilerin dengesini gözetmektedir. İtalyan tehdidine karşı ve boğazlara ilişkin talepleri ile ilgili İngiltere’nin diplomatik desteğine ihtiyaç duyarken, İstanbul’da toplanan 12. UKB Kongresi çok farklı bir tartışma zemini yaratmıştır.

Zafer Toprak’ın da dikkat çektiği gibi Alman, İtalyan ve Rus delegelerin yer almadığı bu kongreye Anglo-Sakson dünya hakimdir. Niyazi Berkes o günlerde kaleme aldığı yazısında “*Hint, Mısır ve hatta bir dereceye kadar Türk kadını orada tali bir mevkide idi*” diyerek kadın birlikleri üzerindeki İngiliz hakimiyetini vurgulamıştır.²⁸⁵

²⁸³ Davaz, *a.g.e.*, ss.646-651.

²⁸⁴ C. Brunshvicg, “Liberté et Progrès”, *La Française*, 25 Mayıs 1935, s.1.

²⁸⁵ Niyazi Berkes, “Dünya Kadınlarının Kongresi”, *Siyasal Bilgiler*, Nisan 1935, S.49, ss.67-70.

Benzer tezleri aynı günlerde TKB'yi “uluslararası kadın birliğinin çığırkanlığını” yapmakla itham eden Sabiha Sertel de dillendirmiştir.²⁸⁶

Toprak, bu fesih kararının CHP'nin isteği ile gerçekleştiğini çünkü Uluslararası Kadın Kongresi'nde Anglasakson dünyanın kongreye hâkim olduğunu, kıta Avrupası'nın etkisinin çok hissedilmediğini, yapılan konuşmalardaki “sulh” çağrısının, savaş arifesinde Türkiye'yi zor duruma soktuğu bu nedenle de üyeleri bu içerikte konuşmalar yapan Türk Kadın Birliği'nin kendini feshetmesinin istendiği şeklinde yorumlamaktadır. Ancak, TKB'nin fesh kararını, seçme ve seçilme hakkının elde edilmesinden hemen sonra ve kongre öncesinde aldığı belirtilmelidir. Karar uygulanmamış, sadece bir yıl önce kararlaştırılan bu büyük organizasyonun bitimine ertelenmiştir. Zaten Latife Bekir'in konuşması da bunu doğrulamaktadır:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tadili ile Türk kadınına verilen müsavi haktan dolayı birliğimizin lağvı düşünülmüşse de Uluslararası Kadın Birliği'nin 12. Uluslararası Kadın Kongresi'nin hükümetimizin müsaadesi ile şehrimizde toplanması kararlaştırılmıştı. Haddi zatında Birliğimiz Uluslararası Kadın Cemiyeti'nin tabii bir azası olduğu binaenaleyh onun lağvı demek uluslararası kadınlar kurumunun ilgası olacağından bu hareketten vazgeçilmişti. Uluslararası kongrenin iyi surette bitmesinden sonra bu mesele birliğimizin en yakın tarihte yapacağı toplantıda görüşülecektir.²⁸⁷

Ayrıca, Uluslararası Kongrede yapılan “sulh çağrıları Türkiye'yi müttefiklerin propagandasına yaklaştırdı ve zor duruma soktu” türündeki önermelerin de ispatlanmaya muhtaç olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü resmî yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, 1933 yılındaki Marsilya Kongresi'nden itibaren Türkiye, yapılan bu propagandaların farkındadır. Uluslararası Kadın Birliği'nin yönetici ve söylemleri hakkında da geniş bilgi ağına sahip olarak bunları takip etmektedir. 1932 yılında Bağdat büyükelçimiz Tahir Lütü'nin Başbakanlığa gönderdiği rapor bu konuda ne kadar hassas davranıldığına dair önemli bir örnektir. Büyükelçi, 23 Ekim 1932'de Bağdat'ta bir kadın kongresi düzenlendiğinden, kongrenin Uluslararası Kadın Birliği ile de iş birliği içinde olduğundan ancak Müslüman ülke delegelerinin kadınların seçme ve seçilme hakkından hiç bahsetmediğinden, kongrenin Kral Faysal'ın Arap Birliği emeline hizmet ettiğinden bahsetmektedir. Iraklı bir kıza okutulan metinde *İslam'ın kadınlara bütün hakları verdiği* önermesi üzerinde durularak adeta çok-eşliliğin savunulmuş olması ve Türk kadının

²⁸⁶ Sabiha Zekeriya, “Kadınlar Birliğine Geçmiş Olsun”, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1935, s.5.

²⁸⁷ Kaplan, *a.g.e.*, s.157. Kapanış kararını önceden aldıklarını İffet Halim Hanım da belirtmiştir. Oruz, *a.g.e.*, s.36.

“emansipasyonundan” bahsedilmemiş olması büyükelçiyi rahatsız etmiş, bunu da raporuna eklemiştir. Kongrenin Kral Faysal’ın politikasına uygun olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Bu ve benzeri raporlar Türk hükûmetinin süreci kontrol altında tutmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır.²⁸⁸ 1935 yılındaki kongreye ev sahipliği yapılması için Uluslararası Birliğe davette bulunulması bizzat Şükrü Kaya tarafından Marsilya’ya giden TKB yöneticilerine bildirilmiştir. Bu konferansta gerçekleştirecekleri konuşmanın içeriği önceden kararlaştırılmış ve TKB delegesi Seniha Rauf Hanım da konuşmasında “*Türk milletinin ve hükûmetinin sulhperverane fikirlerinden ve siyasetinden*” bahsettiğini sunduğu raporda belirtmiştir.²⁸⁹ Aynı şekilde, 1935 yılındaki kongrenin ayrıntılı programı bizzat Latife Bekir tarafından hükûmete gönderilmiş, bu raporda, yapılacak konuşmaların başlığına kadar her ayrıntı bildirilmiştir.²⁹⁰ Yani 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi’nde öne çıkan *sulh* temasının “Türk hükûmeti için sürpriz olduğu ve zor durumda kaldığı” tezleri gerçeği yansıtmamaktadır.

Bu önerme dönemin ruhuna da Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” şeklindeki veciz sözüne de uygun düşmemektedir. Türkiye o dönemde sulh ile ilgili çağrılarını zaten her fırsatta dile getirmektedir. Atatürk’ün Uluslararası Kadın Birliği Kongresi sırasında kendisini ziyaret eden bir kadın gazetecinin “kadınların askerliği” meselesine ilişkin sorusuna “*Biz erkeklerimizi bile harp felaketinden uzak bulundurmak isteyen insanlarız, fakat harbetmek zorunda bırakılırsak yurt kavgasında kadınlarımız erkeklerimizle beraber bulunacaktır.*” şeklinde yanıtlamıştır.²⁹¹ En azından söylemsel düzlemde “sulh çağrılarının” rahatsız etmesi için bir neden yoktur.

Toprak’ın dikkat çektiği “kongredeki Anglo -Sakson hakimiyeti” konusu ise dikkate alınmalıdır. Daha on beş yıl önce savaştan çıkmış, İngiliz Ordusu ile Çanakkale’de burun buruna gelmiş, İngiliz diplomasisi ile Lozan’da aylar süren bir müzakere süreci yürütmüş, Musul görüşmelerinde İngiltere ve Milletler Cemiyeti’nin *oyunları* ve Şeyh Sait Ayaklanması’nın sonuçlarıyla mücadele etmiş bir Türkiye’nin bu konudaki hassasiyeti anlaşılmaz değildir. Ankara, TKB gibi bir sivil toplum kuruluşunu

²⁸⁸ BCA, Fon Kodu:30-10-0, Kutu: 229, Gömlek: 541, Sıra:9, 09.11.1932, Bağdat’ta Toplanan Kadın Kongresi Hakkında Bağdat Elçiliği’nden Alınan Bilgi.

²⁸⁹ BCA, Fon Kodu:30-10-0, Kutu:229 Gömlek:541, Sıra:11, 24.05.1933, Türk Kadınlar Birliği üyelerinden Seniha Rauf ve Lamia Tevfik’in Marsilya’da toplanan Kadın Kongresi’ne ait raporları.

²⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu:594, Gömlek:51, Sıra:3, 20.01.1935, Türk Kadın Birliği’nin, 18 Nisan’da İstanbul’da toplanacak uluslararası kurultaya ait programı. 29 Kasım 1935’te Uluslararası Kadın Birliği başkanının Türkiye’ye geleceği.

²⁹¹ “Atatürk’ün Kıymetli Bir Sözü”, *Akşam*, 29 Nisan 1935, s.1

İngiltere'nin eline teslim etmek istememiş, İngiliz güdümlü bir uluslararası organizasyonla daha fazla organik bağ kurmasını tercih etmemiş olabilir. Ancak bunu sadece Ankara'nın değil TKB'nin de tercihi olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Çok yakın bir geçmişte İngiltere'ye karşı Millî Mücadele deneyimi yaşamış, ölüm kalım mücadelesi vermiş Türk kadınının temsilcisi konumunda olan Türk Kadın Birliği, en büyük haklarını elde ettiği bu süreçte mücadeleyi tıpkı savaş günlerinde olduğu gibi *erkelerle omuz omuza* devam ettirmeyi tercih etmiştir. Nezihe Muhiddin'in o günlerde Suat Derviş'e verdiği mülakat da bu çerçevede değerlendirilebilir. “Suat Derviş'in “Nelere sinirlenirsiniz?” sorusuna, İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'nde konuşma yapan kadınları işaret ederek “şu İstanbul'da toplanıp sulhu biz sağlayacağız diyen kadınlara sinirlenirim” şeklinde yanıtlamıştır. “*Yıllardan beri parlamento kürsülerinde haykıran Alman kadınları Hitlerin bir işaretile süklüm püklüm evlerinin yolunu tuttular. Ben feministim ama elimin hamuru ile büyük işlere karışmamak şartı ile. Çünkü gülünç olur.*” diyerek kongredeki yabancı delegeleri hem hayalci olmak hem de “*boş barış çığırtkanlığı*” yapmak ile eleştirmiştir. Çocuklara “*sulh ninnisi*” söylemenin faydasız, hatta zararlı olduğunu, gerektiğinde savaşa gidileceğini söyleyen Nezihe Muhiddin, “*bilhassa ulu devrimimizin bir asker zaferinden sonra doğduğu daha bugün gibi göz önünde dururken koruyacak birçok eserimiz var*” demiştir.²⁹² Yani Nezihe Muhiddin gibi *feminizmin sözcüsü* olarak tanınan bir kadın yazar bile, Necile Tevfik ve İffet Halim'in de dikkat çektiği gibi, kadın-erkek birlikte omuz omuza yürüme ve birlikten güç doğar anlayışına dikkat çekerek yaklaşmıştır.

TKB'nin feshi ile dikkatlerden kaçan bir diğer önemli konu o yıllarda gündemde olan CHP devlet birlikteliği ve merkezileştirme anlayışıdır. Atatürk'ün 25 Mart 1931 tarihli demecinde dikkat çektiği “*maddi ve manevi güçlerin bir arada toplanması, aynı yöne yönlendirilmesi, ülkenin ve inkılabın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı korunması*” düşüncesiyle Türk Ocakları'nın kapatılarak CHP'ne devri gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları Olağanüstü Kurultay'ında Türk Ocakları Derneği'nin kapanmasına ve CHP'ne katılmasına karar verilmiştir.²⁹³ Benzer biçimde, Türkiye Mason Locaları'nın da faaliyetlerini Halkevleri bünyesinde devam ettirebileceği yönünde bir tartışma başlamış ve Mason Locaları 9 Ekim 1935

²⁹² “Nelere Sinirlenirsiniz”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935, s.1,11.

²⁹³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap 2. Bölüm*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018, s.84. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, ss.783-784.

tarihinde yapıyı feshetmiştir.²⁹⁴ Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Türk Spor Kurumu'na dönüşmesi de yine bu yaklaşımla ilgilidir.²⁹⁵ Türk Kadın Birliği'nin feshi sürecini de bu bağlamda, yani 1930'lu yıllardaki *merkezileştirme* politikasının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Birliğin feshedilmesinden sonra eşyalarının CHF'ye devri, TKB üyelerinde ve kamuoyu yaklaşımlarında, Halk evlerinde ya da CHF'de çalışılması yönündeki çağrısı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak burada dikkatten kaçmaması gereken nokta dönemin TKB üyelerinin ve öncü feministlerinin de aynı fikirde olması ve “kadınlar için yapılacak her şey yapıldı” ve “TKB çatısı altında yapılacak bir şey kalmadı” fikrinin ağırlığıdır.

Türk Kadın Birliği'nin feshedilmesinden yıllar sonra, *Türk Kadınlar Birliği* adıyla yeniden kurulması üzerinde de durulmalıdır. Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği bu dönemde, önce 1 Mart 1947 tarihinde *Kadın Gazetesi* hayata geçmiş, sonra da 13 Nisan 1949'da Türk Kadınlar Birliği kurulmuştur. Her ikisini de hayata geçiren İffet Halim Oruz'un bu döneme ilişkin görüşleri dikkate değerdir:

1948'lerden sonra tekrar yeni kadın dernekleri kurulmaya başlamıştır. Bunun nedeni Atatürk görüşünü gereği kadar anlamayan ve yarardan başka bir şey düşünmeyen bazı siyasetçilerin Türkiye Cumhuriyeti devrimini o ideal yolunda yürütmemeleridir.²⁹⁶

Osmanlı kadın hareketinin içinde yer almış, Türk Kadın Birliği'nin ilk dönem yöneticileri arasında bulunmuş İffet Halim'in bu konudaki tespitleri dikkate değerdir. Oruz, Atatürk'ün vefatından sonra kadın hakları mücadelesinin ivme kaybettiğini, 1935 yılında Meclis'e giren 18 kadın milletvekiliyle yakalanan temsil gücünün hızla gerilediğini vurgulamıştır. Hatta isim vermeden bir CHP yöneticisinin kadınların siyasî kazanımlarına yönelik “*karılar da kazanmayıversin*” şeklindeki küçümseyici tavrına dikkat çekerek kadın hareketinin yeniden atağa geçmesi gerektiğini belirterek Türk Kadınlar Birliği'nin bu amaçlarla yeniden kurulduğunu dile getirmiştir.²⁹⁷ Yani 1935 yılında artık böyle bir birliğe ihtiyaç olmadığına yürekten inanan kadınlar, 1949 yılında ihtiyaç olduğunu düşündükleri için de TKB'yi yeniden hayata geçirmişlerdir. Aslında kadınlar birliğinin 1949'da yeniden kuruluşu, 1935 yılındaki fesih nedenlerinin

²⁹⁴ Esra Türe, “1930'lu Yılların Başında Türk Basınında Masonluk Tartışmaları”, *Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, (Edt: Burak Kocaoğlu), Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, ss.239-251.

²⁹⁵ Mert Kerem Zelyurt, “Türk Spor Kurumu (1936-1938) Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Projesi Olarak Kitle Spor”, *Sosyologca*, S.26, 2023, ss.79-94.

²⁹⁶ Oruz, *a.g.e.*, s.57.

²⁹⁷ *A.e.*, s.58.

gerekçesinde sıklıkla dile getirilen “alabileceğimiz bütün hakları aldık” söyleminin samimiyeti hakkında da fikir vermektedir. *Kadın Gazetesi* sayfalarında dile getirilmeye başlanan ve kaygıyla haberleştirilen “gericileşme” “çarşafın geri gelmesi”, Oruz’un dikkat çektiği “karılar da kazanmayıversin” türündeki söylemlerin yüksek sesle dile getirilmesi kadınlar için kazanılan hakların kaybedilmesi tehlikesini doğurmuş ve onları örgütlenmeye itmıştır.

2. BÖLÜM

DÖRT TÜRK KADIN YAZARIN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Bir aydının ya da yazarın fikir dünyasını anlamaya yönelik her girişim, onun yaşam öyküsüne, içine doğduğu toplumsal çevreye ve tarihsel bağlama yönelmek durumundadır. Düşünceler, kişisel deneyim ve kişisel tarihten bağımsız olarak değil, onları meydana getiren yaşam öyküleri içinde biçimlenir.

Bu yaklaşım, özellikle kadın aydınlar söz konusu olduğunda daha da belirleyici bir nitelik kazanır. Kadın yazarların yaşam öykülerini bilmek, sadece biyografi okumak değil metinlerinin arkasındaki görünmez engelleri, kişisel ya da çevresel başarıları keşfetmek anlamına gelmektedir. Ortaya koydukları eserleri yalnızca düşünsel bir tavır değil, aynı zamanda varoluşsal bir mücadelenin izlerini taşımaktadır. *Kendine Ait Bir Oda* (1929) adlı eserinde, kadınların yazma biçimlerinin yaşadıkları ekonomik, toplumsal ve duygusal koşulların bir yansıması olduğunu söyleyen Virginia Woolf da buna dikkat çekmiştir.²⁹⁸

Bu bağlamda, kadın aydınların fikirlerini ele almadan önce onların yaşam öykülerine yönelmek, düşünsel üretimlerini tarihsel bağlamına oturtmanın ve bireysel mücadeleleriyle entelektüel katkıları arasındaki ilişkiyi kavramanın bir zorunluluğudur. Bu çalışmadaki her yaşam öyküsü yalnızca o kadın yazarın hikâyesi değil, aynı zamanda Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına uzanan kadın tarihinin de bir okumasıdır; Nezihe Muhiddin'in hayatını okurken Türk Kadın Birliği'ni, Şükûfe Nihal'in hayatını okurken İnas Darülfünunu'nu ya da Sultanahmet Mitinglerindeki kadın katkısını, Suat Derviş ve Sabiha Sertel'i okurken gazetelerde kadın olarak var olmanın ve yargılanmanın hikayesini bir kez daha gündeme almamızı, o makro tarihi kadınların mikro tarihi üzerinden yorumlamamızı ve kavramamamızı kolaylaştıracaktır.

Bu bölümde, bu bakış açısıyla, dört Türk kadın yazarın yaşam öyküsü incelenecek, entelektüel yolculukları, özel yaşamları, çevresel koşulları ile eserleri ve düşünme biçimleri arasında bir ilişki kurmaya çalışılacaktır.

Burada sadece bir yaşam öyküsü kronolojisi sunulmakla yetinilmeyecek, kadın yazarların Millî Mücadele Dönemi'nde üstlendiği roller, sergiledikleri tutum ve siyasî

²⁹⁸ Woolf, *a.g.e.*, ss.120-121.

tavır anlaşılmasına ve anlatılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda kadın örgütleri içindeki konum ve öncülükleri de tartışılacak, bu bağlamda ele alınan yaşam öyküleri çerçevesinde dönemin genel Türk aydın kadın profiline dair temsili bir çerçeve sunulacaktır.

2.1. NEZİHE MUHİDDİN'İN YAŞAMI (1889-1958)

Ailesi ve Çocukluk Yılları

Nezihe Muhiddin, 1889 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası ceza hâkimi ve savcı Muhiddin Bey, annesi ise Ali Şevket Paşa'nın kızı ve serasker Ağa Hüseyin Paşa'nın torunu olan Zehra Hanım'dır.²⁹⁹ Çocukluğu Anadolu Hisarı'nda geçmiştir.³⁰⁰ Kendisiyle yapılan röportajlarda “*başka kızlar gibi süslenmeye değil kırlara açılmaya, dışarda vakit geçirmeye meraklı bir çocuk olduğunu*” söyler. *Taassubun kök saldıği bir devirde* tek başına sandala atlayıp Kandilli'ye gittiğini, at bindiğini, yağmur ve kar altında dolaştığını ifade etmiştir.³⁰¹

Babası ve annesi açık fikirli, aydın kişiler olduğundan kişisel gelişimi ve eğitiminde etkili oldukları anlaşılmaktadır.³⁰² Hayatında en az ailesi kadar etkili olan bir diğer kişi ise dayısının kızı Nakiyye Hanım'dır. Fatma Aliye, Emine Semiye gibi kadın yazarların arkadaşı olan, zaman zaman Zekiye mahlasıyla *Hanımlara Mahsus Gazetede* de yazan Nakiyye Hanım, Nezihe Muhiddin'in çocuk benliğinde, gelişiminde ve düşünsel dünyasında önemli bir yere sahiptir. 1905 yılında vefatına rağmen, onu hiç unutmamış ve *ilk mürebbisi* olarak tanımlamıştır:

Kendi kendime Türk kadını deyince gözlerimin önünde bir hayal belirir... İnce asabi parmaklarının arasında bir kurşun kalem, dizlerinin üstünde bir yığın kâğıt, etrafında bir sürü kitap ve bunların arasında asabi ve narin haliyle dayızadem gelir... Genç dayızadem erken kalkar... Evin bütün işlerini gözden geçirir, vazifesini yaptığına kâni olduktan sonra kitaplarının arasına girer ya yazar veya okur. Biraz annemle beraber edebiyat münakaşası yaparlardı... Henüz okumak yazmak öğrenmeden evvel kulaktan bütün eski ve yeni ediplerin isimlerini ve meşhur eserlerinin unvanlarını bellemiştim.³⁰³

²⁹⁹ Ferit Ragıp Tunçor, “Kadın Romancılarımız: Nezihe Muhittin Tepedelenlilgil”, *Yeni Defne Dergisi*, S:171-172, Haziran-Temmuz 1996, s.30. Naci Sadullah, “Kadınlar Birliğini Kuran Nezihe Muhittin Ne Alemde?”, *Yedi Gün*, 12 Aralık 1934, s.3.

³⁰⁰ “Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin”, *Akşam*, 18 Ocak 1955, s.5.

³⁰¹ İbrahim Hoyi, “Nezihe Muhiddin Yeni Eserlerini Neşretmeden Öleceğinden Korkuyor”, *Son Posta*, 1941, s.1.

³⁰² Hoyi, *a.g.e.*, s.1.

³⁰³ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, Numune Matbaası, İstanbul, 1931, ss.13-14.

Bu ifadeden de anlaşıldığı kadarıyla Nezihe Muhiddin'in annesi de okuryazar ve aydın bir kadındır. Edebiyat sohbetlerinin yanı sıra siyasî konuşma ve tartışmaların, ülkenin geleceğine dair kaygıların dile getirildiği bir ortamın içine doğmuştur.

Harbiye mektebinden henüz çıkmış genç mülazım dayızadelerim de hafta başlarında bizim evde toplanırlardı. Fakat Nakiye Hanım bu genç zabıtların da müşevviki... Gençler coşarlar, gizli kitaplar, memnu gazeteler elden ele dolaşır. Fakat bu kitap ve gazetelerin isimlerini çocuk gevezeliğinden korkarak bana söylemezlerdi... En sonra Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" marşını bağıra bağıra söylemeye başladıkları zaman babam endişe ve korku içinde ayağa kalkar, "susun çocuklar başımı belaya mı sokacaksınız" diye kafesleri terasüt eder, annem sevinç gözyaşları ile gençleri alkışlar, ihtiyar sütüne Ayetelkursi suresini okur okur etrafa üflerdi.³⁰⁴

Nezihe Muhiddin, Abdülhamit'in baskı dönemine itirazları olan, Jön Türk hareketine sempati besleyen, korksa da sessiz kalmayan, sesini kesmek zorunda kalsa da tepkisini ortaya koyan, tipik bir İstanbul entelektüel çevresinin içine doğmuştur.

Eğitim Hayatı

İlk eğitimine Kandilli Mahalle Mektebi'nde başlamıştır. Ancak okulun eğitim seviyesi yeterli olmadığı ve "falaka" bir yöntem olarak kullanıldığı için, eğitimlerine, kardeşi Faik Muhiddin³⁰⁵ ile evde özel öğretmenlerden ders alarak devam etmişlerdir. Hukuk mezunlarından Ziver Bey ve Nebi Efendi³⁰⁶ olarak andığı hocalarıyla sürdürdüğü özel ve "asrı" eğitime ek olarak, dil öğrenmesi için bir süre Kumkapı Sörlük Okulu'na³⁰⁷ gönderilmiştir.³⁰⁸ Farsça, Almanca, Fransızca ve İngilizce derslerini ise büyük ölçüde özel dersler sayesinde öğrenmiştir.³⁰⁹

On bir yaşındayken Darülmuallimat'a yazılan Nezihe Hanım, evde aldığı dersler kabul edilmekle birlikte din eğitimi zayıf olduğu için dördüncü sınıftan başlatılmıştır. Kendi ifadesiyle "okul o kadar düzensiz ve gayriciddidir ki" altı ay dayanabilmiş ve bir doktordan doğa tarihi ve fizyoloji, bir hukukçudan da hukuk dersleri alarak evdeki özel

³⁰⁴ A.e., s.26.

³⁰⁵ Faik Muhiddin (Adam), Tıbbiye'yi bitirmiş ve İzmir'de uzun yıllar doktorluk yapmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda yer aldığı, Kazım Karabekir'i Fırka'nın başına geçmeye iknaya çalıştığı, ilerleyen yıllarda Demokrat Parti'ye üye olduğu Ahmet Emin Yalman tarafından aktarılmıştır. Erken yaşta vefat etmiştir. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Pera Turizm ve Ticaret Aş Yayınları, İstanbul, 1997 (1.basım 1970), s.1315.

³⁰⁶ "Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin", *Akşam*, 18 Ocak 1955, s.5.

³⁰⁷ Nezihe Muhiddin'in "Kumkapı Sörlük Okulu" olarak andığı bu okul 1882 yılında açılmış Fransız Okulu Rahibeleri olmalıdır. *Sör Fransızca'da rahibe* demektir. Söz konusu tarihlerde Kumkapı'da benzer bir isimle açılan başka bir okul bulunmamaktadır. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Haz. M. Hidayet Vahapoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, ss.168-169.

³⁰⁸ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.29.

³⁰⁹ Kocakaya, a.g.e., ss.38-39.

eğitimine geri dönmüş, “idadi tahsil” düzeyindeki bu özel eğitim 1909 yılına kadar devam etmiştir.³¹⁰

Meslek Hayatı

Nezihe Muhiddin, 20 yaşına geldiğinde “harici hayata atılmak” ve “bir erkek gibi çalışmak” için çalışma hayatına başlama kararı aldığını belirtir. Öğretmen olmak için Maarif Nezareti’nin açtığı fen sınavına başvuruda bulunmuş, sınava hazırlandığı sırada, İttihat ve Terakki’nin açtığı, yeni kurulan Kız Sanayi Mektebi’ne müdür tayin edilmiştir. Süleyman Paşa Zade Sami Bey, Maarif müsteşarı Gelenbevi Sadi Bey ve Nail Bey’in huzurunda Maarif Nezareti’nin sınavını vermiş ve kazandıktan sonra da fen bilgisi öğretmeni olarak Kız İdadisi’ne atanmıştır.³¹¹ Ders vermekle yetinmeyen, Maarif Nezareti’ne çeşitli raporlar sunarak da hizmet etmeye çalışan Nezihe Hanım’ın bu ilgisi takdir edilmiş, *İktisad-ı Beyti* (Ev Ekonomisi) ve *Hıfzısıhha* dersleri vermek üzere Darülmuallimat’a atanmıştır.³¹²

1912 yılında³¹³ kız okullarına müfettiş tayin edilmiştir. Kendisine verilen geniş yetkilerle “skolastik tedrisata” itiraz etmiş, numune mekteplerinin açılmasına önayak olmuş, mevcut öğretmen kadrosunun seviyesini yükseltmek için Selim Sırrı Bey, Satı Bey, İsmail Hakkı Bey, Harun ve Kemal Bey gibi eğitimcilerden de destek alarak *Tatbikat Mektebinde*³¹⁴ öğretmenlere özel “tedris ve terbiye” konferansları organize etmiştir.³¹⁵

1912 yılının Kasım ayında İstanbul İnas İdadisi ve 1913 Eylül ayında Leyli Kız Sanayi Mektebi’ne tabiat muallimesi olarak atanan Nezihe Muhiddin, 1915 yılında önce İstanbul Selçuk Hatun İnas Sultanisi’ne hemen ardından İzmir Buca Hilal Sultanisi’ne müdür olarak atanmıştır. Bu okuldan azledilmesi üzerine³¹⁶ bakanlığa şikâyetle bulunmuş, konu ile pek çok yazışma yapılmış “müdireliğe ve öğretmenliğe uygun

³¹⁰ Muhiddin, *a.g.e.*, s.29. Hoyi, *a.g.e.*, s.1.

³¹¹ Hoyi, *a.g.e.*, s.1. Tunçor, *a.g.e.*, s.20.

³¹² Tunçor, *a.g.e.*, s.20.

³¹³ Kendisi bunu Meşrutiyetin 4. yılı olarak ifade etmiştir. Muhiddin, *Türk Kadını*, s. 53.

³¹⁴ Darülmuallimin bünyesinde 1908 yılında açılan bir uygulama okuludur.

³¹⁵ Enver Naci, “Türk Edebiyatında Kadın Romancılarımız: Nezihe Muhittin Tepedelenligil”, *Yarım Ay*, 15 Temmuz 1940, s.2. Muhiddin, *Türk Kadını*, s.55.

³¹⁶ “İzmir’de Buca Hilal Sultanisi Müdireliğinden sebepsiz olarak azledilen Nezihe Muhyiddin Hanım’ın cevaz-ı istihdam kararının tedkiki zımında karar suretinin gönderildiği”, *BOA ŞD*, Yer Bilgisi: 232-17, 27-01-1338. Aktaran: Özkay, *a.g.e.*, s.26.

olmadığı”³¹⁷ ve tayini uygun bulunursa istihdamına müsaade edilebileceği yönünde karar bildirilmiştir.³¹⁸ Nezihe Hanım’ın yeniden öğretmenliğe başlaması 19 Ağustos 1920 tarihini bulmuş, Bakırköy’de açılan İnas Mektebi’ne tayin edilmiştir.³¹⁹

Cumhuriyet döneminde de sadece öğretmenlikle yetinmediğini eğitime farklı alanlarda da katkı sunmaya çalıştığını belirtmek gerekir. 1923-1924 yıllarında bir fizyoloji kitabı yazmış, kitap Millî Eğitim Bakanlığı’na incelenmiş ancak ders kitabı olması için uygun bulunmamıştır.³²⁰

Kız Hayat Mektebi’ne müdür ve Türkçe öğretmeni olarak atanması 1924 yılına, yani Kadın Birliği’nin kuruluşu sonrasına denk gelir. 1926 yılına kadar bu okulda çalışmış ancak İstanbul valiliğine atanan Süleyman Sami Bey’in kendi ifadesi ile “*Kadın Birliği’ne karşı oluşu ve kendisiyle uğraşması*” nedeniyle sebepsiz yere görevinden alınmıştır.³²¹ Bununla ilgili hukuki mücadele başlatmış, Millî Eğitim Bakanlığı’na defalarca gidip gelmiş, görevden almanın sebepsiz olduğunu kanıtlamışsa da Vali’nin kanaati kırılmamış, konu dönemin başbakanı olan İsmet Paşa’ya taşınmıştır. (EK-5) Nezihe Muhiddin uzun bir mektupla durumunu İsmet Paşa’ya anlatmış ve uzun uğraşlar sonunda yeniden ataması gerçekleşmiştir.³²²

1929 yılında Gazi Osman Paşa Erkek Mektebi’ne tayin edilmiş ve bu haber Cumhuriyet gazetesinde “bir yenilik” başlığı ile verilmiştir. Haberin dünya feminist çevrelerinde de ilginç bulunduğu ve pek çok gazetede haber yapıldığı görülmektedir.³²³

³¹⁷ İzmir Valisi Rahmi Bey tarafından aykırı ve hastalıklı hallerinin görülmüş olması gerekçe sayılmıştır. Bkz. Aydın Vilayetinden Şura-yı Devlete gönderilen telgraf, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi BOA OA, ŞD., D: 232, G: 17, Lef: 4, 2 Ağustos 1919., Aktaran Özkay, a.g.e., s.26.

³¹⁸ Nezihe Muhiddin’in İzmir’deki çalışma hayatı incelenmeyi bekleyen bir konudur. İzmir dönemine ilişkin alternatif bir kaynakça olarak bkz. Sadiye Tutsak, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2002.

³¹⁹ Makriköy (Bakırköy)’de açılacak İnas Mektebine Nezihe Muhyiddin Hanım’ın tayini, BOA, MF. MKT., D: 1241, aktaran Özkay, a.g.e., s.27.

³²⁰ Bu kitabın neden ders kitabı olamayacağı gerekçeleriyle açıklanmıştır: 1- Bazı istilahalar yerinde kullanılmamış ve yanlış yazılmıştır. 2- İfadeler bir mektep kitabında bulunması lazım gelen sadelikte değil, bazı yerlerinde imla hatası var. 3- Lise ve orta mektebe mahsus fizyoloji kitapları ameliye ve muhtelif azanın bitteşrih gösterilmesi gerekir. Bu esasa göre eser yazılmamış. 4- Eser heyeti umumiyesi salâhatkarane yazılmadığını gösterecek bir haldedir. Esbabı maruzaya binaen kabule muvafık görülmemiştir. BCA, Fon Kodu:180.9.0.0. Kutu: 51 Gömlek: 260 Sıra:4, 9 Kânunusani 1924, Nezihe Muhiddin’in Yazdığı Fizyoloji Kitabı Hakkında.

³²¹ Bu durum gazete haberlerine yansımış, Vali Bey’in TKB’nin Heybeliada’da açmaya çalıştığı kampı da engellediği konu edilmiştir. “Nezihe Muhiddin Hanımla Vali Bey Arasında Kara Kedi”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1927, s.1,2.

³²² BCA, Fon Kodu:180.9.0.0, Kutu:172, Gömlek.833, Sıra:6.3., 21.10.1928. Ali Sabani Mektebi Öğretmeni Nezihe Muhiddin’in Görevden Alınması. (Yazı büyük olasılıkla arşiv memuru tarafından yanlış okunmuştur. Ali Sabani değil Hayat Mektebi olmalıdır.)

³²³ “Nouvelles des Turquie”, *L’union Nationale des Femmes*, Ekim 1930, s.3. “La Nouvelle Turquie”, *Bulletin du conseil International des Femmes*, Eylül 1930, Yıl:9, S.1, s.8

Çünkü Türkiye’de bir erkek orta mektebine tayin edilen ilk kadın öğretmen olmuştur ve dünyada da örneği az olan bu uygulama sıra dışıdır.³²⁴ 1930 yılının Eylül ayında SCF adaylığı için öğretmenlikten bir süreliğine istifa etmiş, daha sonra görevine geri dönerek yine bu okuldan emekli olmuştur.³²⁵

O her ne kadar hayatını büyük ölçüde öğretmenlikten kazanmış olsa da aynı zamanda bir yazardır. *Tanin*, *Sabah* ve *İkdam* gibi gazetelerde yazmaya, yirmi yaşlarındayken, 1910 yılında başlamıştır. Bir yandan öğretmenlik yaparken bir yandan da siyasî ve edebi faaliyetlerin içinde yer almış, “Darülmuallimat’ın ıslahı” ve “terbiye-i tedrisat” ve “Avrupa’ya kız öğrenci gönderilmesi” gibi konular hakkındaki fikirlerini bu yazılar aracılığı ile duyurmuştur.³²⁶ Tespit edebildiğimiz ilk yazısı 1911 yılında *Tanin* gazetesinde yayımlanan “Terbiye-i İnsan Etrafında” başlığıyla yayımlanan kadınların eğitimi üzerine yazdığı makaledir.³²⁷ *Tanin*, *Atı*, *İkdam*³²⁸, *İleri*, *Vakit*, *Milliyet* gibi gazeteler ile *Kadınlar Dünyası*, *Kadın Yolu*, *Süs*, *Edebiyat-ı Umumiye* gibi dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale, yazı ve hitabesi bulunmaktadır.³²⁹

³²⁴ “Bir Yenilik”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani, s.2. Nezihe Muhiddin’in bu görevden ve bu yenilikten memnuniyet duyduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Bir kadın olarak erkek mektebinde bulunmanın hayret edilecek bir tarafı olmadığını, insanlara kadın-erkek diyerek bakmadığını belirtmiştir. Bu haberde okulun ismi Kabataş Orta Mektebi olarak geçmektedir. *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1929, s.2. Bu habere bir Fransız gazetesinde daha yer verildiği ayrıca belirtilmelidir. Haberde “Bayan Nezihe Muhiddin, Türkiye’nin önde gelen erkek kolejlerinden birinde fizik ve zooloji öğretmeni olarak atandı. Türkiye’de bugüne kadar dört kadın avukat ve çok sayıda kadın öğretmen bulunmaktadır.” denmiştir. “Petites Nouvelles”, *La Minerva*, 14 Eylül 1930, S.1, s.3.

³²⁵ Tunçor, a.g.e., s.20. SCF adaylığı için istifa ettiğine dair haber için bkz. *Milliyet*, 19 Eylül 1930, s.8. Nezihe Hanım, bir yıl sonra göreve dönmek istediğine dair dilekçe vermiş bu da *Vakit* gazetesinde haber yapılmıştır. “Nezihe Muhiddin Hanım Muallimliğe Geri Dönmek İstiyor”, *Vakit*, 22 Aralık 1931, s.3.

³²⁶ Tunçor, a.g.e., s.20. Muhiddin, *Türk Kadını*, s.30.

³²⁷ Nezihe Muhiddin ile ilgili çalışmalarda ilk kez ortaya konan ve Bütün Eserleri serisinde yer almayan bu yazı tarafımızca tespit edilmiştir. Nezihe Muhlis: “Terbiye-yi İnsan Etrafında”, *Tanin*, 16 Haziran 1911, s. 4. ³²⁸Nezihe Muhiddin ile ilgili çalışmalarda daha önce söz edilmeyen *İkdam* yazılarından burada ayrıca bahsedilmelidir. 1925 yılında Nezihe Muhiddin imzasıyla, 1929 yılında N.M imzası ve *Ferda* müstear ismiyle yazdığı çok sayıda inceleme yazısı vardır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer yer atıf yapılacak bu yazıların başlık ve yer bilgisi (bundan sonraki araştırmacılara yardımcı olması için) şu şekildedir: Nezihe Muhiddin, “İnkılâp ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 31 Mart 1925, s.2. Nezihe Muhiddin, “Ankara Yolunda 1. Mektup”, *İkdam*, 13 Nisan 1925, s.2. Nezihe Muhiddin, “Ankara Yolunda 2. Mektup”, *İkdam*, 15 Nisan 1925, s.2. Nezihe Muhiddin, “Ankara Yolunda 3. Mektup”, *İkdam*, 23 Nisan 1925, s.2. Ferda, “Kadın ve Giyinmek”, *İkdam*, 14 Ocak 1929, s.7. Ferda, “Kadın Ruhun Sanatıdır”, *İkdam*, 19 Ocak 1929, s.7. Ferda, “Demokrasi ve Kadın”, *İkdam*, 20 Ocak 1929, s.5. Ferda, “Kadına Hürmet”, *İkdam*, 23 Ocak 1929, s.5. Ferda, “Genç Tayyareci”, *İkdam*, 1 Şubat 1929, s.4., Ferda, “Meşhur Kadın Bilmececi”, *İkdam*, 3 Şubat 1929, s.3. Ferda, “Kadını Kadından Sormayınız”, *İkdam*, 11 Şubat 1929, s.3. N.M, “Celal Nuri Bey’e: Kadınlar ve İntihap”, *İkdam*, 2 Mayıs 1929, s.3.

³²⁹*Tanin* ve *Milliyet* gazetesi haricindeki bu yazılar için: Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006. *Milliyet* gazetesinde tarafımızca tespit edilen üç köşe yazısı vardır. “Kadınlık Bahsi: Avrupa’da Türk Kadınlarını Hâlâ Nasıl Tanıyorlarmış”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1932, s.4. “Maarif Bahisleri: Niçin Şikâyet Ediyoruz”, *Milliyet*, 17 Eylül 1932, s.4. “İçtimai Bahisler: Bir Islahhaneye Muhtacdır”, *Milliyet*, 20 Eylül 1933, s.4.

Yazdığı bu yazılardan telif ücreti aldığını ayrıca belirtmek gerekir. 1955 yılında yapılan röportajda muhabirin “*bu yazılarınızdan para aldınız mı*” sorusuna “*hem de çok, o zamanların en tanınmış en önemli yazarlarına verilen ücreti alıyordum*” şeklinde cevap vermiştir. Yine bir başka röportajında her yazısı için “*bir altın lira*” aldığını belirtmiştir ki bu da yazarlıktan para kazandığını göstermektedir.³³⁰

Nezihe Muhiddin’in ilk romanı “Şebab-ı Tabah” 1911 yılında yayımlanmıştır ve o artık belli çevreler tarafından tanınan bir yazardır. Ancak kendi yazdığı “Şebab-ı Tabah” ile hayranı olduğu Halide Edip’in “Seviye Talip” romanları arasında dağlar kadar fark olduğunu düşünmüş ve edebiyata devam etmeme, “ilmi eserler okuyup makaleler yazma” kararı almıştır.³³¹ Bunu bir süre devam ettirdiğini görürüz. Ancak özellikle 1929 yılından sonra çok sayıda romanı basılmış, bunlara öyküleri, oyunları ve operetleri eklenmiştir. Nezihe Muhiddin’in sadece yazar olmadığını *Türk Kadın Yolu*³³² gibi bir dergiyi uzun süre ayakta tuttuğunu, başyazarı ve genel yayın yönetmeni olarak yayın dünyasına önemli bir katkı sunduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.³³³

Özel Hayatı

Nezihe Muhiddin iki defa evlenmiştir. Yirmili yaşlarında Muhlis Bey³³⁴ ile yaptığı evlilik çok uzun sürmemiştir. İkinci evliliğini Tepedelenligil ailesinden Memduh Bey³³⁵ ile gerçekleştirmiştir ve bu evliliğinden Malik adında bir oğlu olmuştur.³³⁶ Daha sonra Memduh Bey ile olan evliliğini de sonlandırmıştır.³³⁷ Kendisiyle yapılan bir röportajda özel hayatı hakkında şu bilgileri verir:

³³⁰ “Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin”, s.5. Hoyi, *a.g.e.*, s.1.

³³¹ Hoyi, *a.g.e.*

³³² Bu dergi ile ilgili bilgi yukarıda verilmiştir. Ayrıca bölüm 2.1.5’te de bahsedilecektir.

³³³ Nezihe Muhiddin’in 1934 yılında *Tellal* adında bir gazete çıkardığından da bahsedilir. Dönemin basınına da yansımıştır ancak böyle bir gazeteye ulaşamamış, herhangi bir kütüphane kaydında nüshalarına rastlanmamıştır. Tek sayı çıkmış, devam etmemiş bir yayın olma olasılığı yüksektir. *Milliyet*, 5 Şubat 1934, s.4

³³⁴ Ferit Ragıp Tuncor, 1996 yılında Nezihe Muhiddin’in ilk romanı *Şebab-ı Tebahı* tefrika olarak yeniden basmış ve yazar olarak Nezihe Muhlis Kozanoğlu ismini vermiştir. Zira Nezihe Hanım kitabı yazdığı dönemde Muhlis Bey ile evlidir. Buradan Muhlis Bey’in soyadı kanunundan sonra Kozanoğlu soyadını aldığı bilgisine sahip olduğu için onu bu isimle andığı sonucuna ulaşabiliriz. Taha Toros, Yaprak Zihnioğlu’na verdiği röportajda Muhlis Beyin, Muhlis Ethem olduğunu söyler. Nezihe Muhiddin’in ilk eşinin Muhlis Ethem Kozanoğlu olduğu varsayımı yapılabilir. “Şebab-ı Tebah”, *Yeni Defne Dergisi*, Haziran-Temmuz 1996, S:171-172, s.28. Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.39.

³³⁵ Pek çok kaynakta Memduh Bey’in Belediye Şirketler Komiseri olduğu bilgisi geçmektedir. Nezihe Hanım onun “rantiye” olduğunu söylemiştir. “Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin”, *Akşam*, 18 Ocak 1955, s.5.

³³⁶ Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp*, s.39.

³³⁷ Bu evliliğin yasal olarak ne zaman bittiği bilinmese de 1945 yılında yapılan İstanbul seçimlerinde bağımsız aday olduğunda, basında çıkan aday listesinde (resmî listeden alındığı varsayımıyla) adı “Nezihe Muhiddin” şeklinde verilmiştir. *Vakit*, 17 Haziran 1945, s.5. Tepedelenligil soyadının kullanılmamış

Ben 2 defa evlendim, ilk kocam Muhlis Bey'di. O zamanki yazılarıma "Nezihe Muhlis" diye imza atardım, ikinci kocam Memduh Tepedelenlioğlu bir rantiyer idi. Büyükkada'da otururduk. O, gece hayatını, kulüp toplantılarını, baloları severdi bense bu memleketin güneşine denizine harikulade tabiatına vurgun olduğum için gündüzleri kürek çeker, ata biner, geceleri ise geç saatlere kadar yazı yazardım. Mizacımız taban tabana zıttı.³³⁸

İki evliliğinde de çok mutlu olmadığı anlaşılmaktadır. Basına verdiği röportajlarında, hikâye ve romanlarında, konuşmalarında çoğunlukla Tepedelenlioğlu soyadını değil babasının adı olan Muhiddin soyadını kullanmış ve kendisini hayatı boyunca bu isimle ifade etmiştir.³³⁹

Kadın Hareketleri ve Millî Mücadele İçindeki Yeri

Nezihe Muhiddin'in kadın cemiyetleri içindeki faaliyetleri 1910 yılına kadar götürülebilir. Halide Edib Hanım, *Teal-i Nisvan Cemiyeti*'ni kurmuş ve Nezihe Muhiddin'in de dahil olduğu bir grup aydın kadını toplantılara davet etmeye başlamıştır. Çaylı sohbetler ve konferanslar aracılığı ile sosyal bir birliktelik oluşturulmuştur. O sırada İttihat ve Terakki Mektebi'nin müdürü olduğu, Kız İdadisi ve Darülmuallimat'ta öğretmenlik yaptığı için her toplantıya katılma şansı olmadıysa da onun örgütçülüğünde *Teal-i Nisvan Cemiyeti*'nin önemli bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁰

İttihat ve Terakki Kız Mektebi, iktidar değişikliği nedeniyle kapanma noktasına gelince bu okulu gönüllü öğretmenlerle ayakta tutmaya çalışmıştır. Bu sırada Donanma Cemiyeti³⁴¹ Kadınlar Şubesi'ni kurmuş ve bu şubenin başkanlığını da yürütmüştür.³⁴² Okulun bir bölümünü bu şubenin faaliyetlerine ayırarak gönüllü kadınlarla birlikte

olmaması boşanmanın bu tarihten önce gerçekleşmiş olduğunu düşündürmektedir. Çünkü 743 sayılı eski Türk Kanun-u Medenisi'nin 141. maddesine göre boşanmanın ardından kadının eski aile adını alacağına dair hüküm açıktır. 1990 yılında yapılan değişiklikle "şayet boşandığı kocasının soyadını kullanmakta menfaati bulunduğu ve bunun kocaya bir zarar vermeyeceği sabit olursa talebi üzerine hâkim kocasının soyadını taşımasına izin verir" denmişse de söz konusu dönemde henüz bu değişiklik yapılmadığından boşanmış olduğu sonucu çıkmaktadır.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/300T.pdf>, <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/turk-kanunu-medenisi-743>, ErişimTarihi:15 Ekim 2025.

³³⁸ "Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin", s.5.

³³⁹ Memduh Beyin soyadına ilişkin farklı yazımlar olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Nezihe Muhiddin bazı romanlarında Nezihe Muhittin *Tepedelenligil* ismini kullanmıştır. Ancak kendisiyle yapılan bir röportajda eşinin soyadını *Tepedelenlioğlu* şeklinde anmıştır. Enver Naci ise 1940 yılında yazdığı yazısında adını Nezihe Muhiddin *Tepedelenligil* şeklinde vermiştir. Naci, *a.g.e.*, s.2. "Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin", s.5. Hoyi, *a.g.e.*, s.1.

³⁴⁰ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.36.

³⁴¹ Osmanlı Donanmasına destek sağlamak amacıyla 19 Temmuz 1909'da İstanbul'da kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da desteklenmiş zamanla yarı resmî bir özellik kazanmıştır.

³⁴² Ercan-Ercoşkun, *a.g.e.*, ss.311-312.

Donanma Cemiyeti için bağışlar toplamış, kendisi de bir miktar bağış yapmıştır. Nezihe Hanım, bir röportajında “ilk teşkilatçılığının” burada başladığını dile getirir.³⁴³

Kadınlar sınırlı imkânlarla da olsa seslerini biraz duyurmaya başlamışsa da memleket yavaş yavaş felakete sürüklenmektedir. Balkan Savaşı kaybedilmiş ve İstanbul’un her yanı yardıma muhtaç muhacirlerle dolup taşmıştır. Nezihe Muhiddin o dönem tüm kadınların nasıl da özveriyle çalıştığını, bir yandan askerlerin yaralarını sararken bir yandan da muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını anlatır. Özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti etrafında kümelenip birer “iyilik meleğine dönüşen” kadınlar olarak tanımladığı kişileri kitabında tek tek isimleriyle, kimlikleriyle anmıştır. Kendi ifadesi ile “*Balkan hezimetinden sonra kadınlığın kayda şayan bir hareketi de Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilen büyük mitingdir.*” Bu konferansa ön ayak olan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, kendisinden bir konuşma yapmasını istemiştir. Fatma Aliye, Halide Edip, Muallim Nakiye (Elgün), İhsan Raif Fehime Hanım gibi aydınlarla birlikte Nezihe Muhiddin de vatanın içinde bulunduğu tehdit ve çıkış yolları üzerine konuşmuş, yerli malı kullanmanın önemine vurgu yapmış, milliyetçi bir duruş sergilemiştir.³⁴⁴ Dönemin bazı kadın yazarları tarafından eleştirilmiş olsa da³⁴⁵ etrafında daha çok kadının kümelenmesine vesile olan bu hitabet, hayatı boyunca yapacağı büyük konuşmaların ilki olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği’ne³⁴⁶ ilişkin çalışmaları da bu dönemde başlamış, derneğin kurucu ve yöneticileri arasında yer almıştır. Anasız-babasız, kimsesiz kalmış muhacir kızlara elini uzatma ihtiyacı duyan Nezihe Hanım, bu dernek çatısı altında da yerli malı kullanımı için farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu dönem İzmir Hilal Sultanisi’nde görevlendirildiği için dernek faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış ve döndükten sonra da çok ilgilenememiştir.³⁴⁷ İstanbul’un işgali ile pek çok aydın kadın gibi sahalarda ve mitinglerde yer almaya, kadınları uyandırma çabalarının içinde fiilen

³⁴³ Hoyi, *a.g.e.*, s.1.

³⁴⁴ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.45. Konuşma metni için: Nezihe Muhlis, *Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328, ss.79-94. Yeni harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri* 4, s.153-162.

³⁴⁵ Bu eleştiriler özellikle *Kadınlar Dünyası* dergisi çevresinden gelir. Örneğin Emine Seher Ali, onu daha itidalli olmaya, yazı ve söylemlerinde aşırıya kaçmamaya davet eder. Nezihe Hanım’ın da yanıt vermesiyle konu bir polemige dönüşür. Emine Seher Ali, “İktisad”, *Kadınlar Dünyası*, S.4, 7 Nisan 1913, s.1-2. Yeni harfli metin için *Kadınlar Dünyası* (Yeni Harflerle 1.-50. Sayılar), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009, ss.34-35.

³⁴⁶ “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnamesi” *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayımlanmıştır. *Kadınlar Dünyası*, 5 Nisan 1913, s.3.

³⁴⁷ Muhiddin, *Türk Kadını*, ss.48-49.

çalışmaya başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nden çok kısa süre önce 9 Ekim 1918'de *Ati* dergisinde yazmaya başlamış, Mütareke sonrası yazılarında Enver, Cemal ve Talat Paşaları eleştirmiş, İstanbul'un fiili işgali nedeniyle İngiliz ve Fransızlara çatmıştır.³⁴⁸ 1919 yılının Ekim ayında -Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkıp Kurtuluş Savaşı'nı başlatmasının ardından- *İleri* gazetesinde yayınlanan makalesinde millî harekete verdiği desteği şu şekilde ifade etmiştir:

Bu kişiler hiç şüphesiz memleketin en namuslu ve kahraman evlatlarındandır. Emellerinin büyüklüğü harekâtlarının asaleti ifa ettikleri son hizmetinin ulviyyeti ile vatanın deyn-i şükranını bilhakkın kazandılar. Onlara layık oldukları hürmet ve tazimi ibzal eylemek hepimizin borcudur. Bu deyni inkâr etmek nankörlüktür.³⁴⁹

Bu döneme ilişkin en önemli gelişmelerden biri Millî Kongre'nin toplanmasıdır. Pek çok kadın cemiyeti, üyeleriyle birlikte bu yapılanmanın içinde bulunmuş, Nezihe Muhiddin de bu sürecin dışında kalmamış ve Millî Kongre'nin delegeleri arasında yer almıştır. Bu dönem İzmir'de görevlendirilmesi, bir süre görevden alınması ve resmî yazışmaların uzaması nedeniyle sosyal cemiyetlerin içinde çok görülmediği gibi gazete ve dergilerdeki yazılarına da -evliliği ve çocuğunun doğumu da buna neden olmuş olmalı- ara vermiştir.³⁵⁰ Edebi çalışmaları az da olsa devam etmiştir.³⁵¹

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, 1923 yılında KHF ve TKB'nin kuruluş çalışmalarını başlatmıştır. 1923-1927 yılları arasında Nezihe Muhiddin'in hayatını tamamen Türk Kadın Birliği'ne vakfettiği görülmektedir. Önce *Kadın Yolu* sonra da *Türk Kadın Yolu* ismiyle devam eden derginin sahibi, genel yayın yönetmeni ve başyazarı olarak kadın dergiciliği alanına önemli bir katkı sunmuştur. Buradaki yazılarıyla dönemin gündemine ilişkin fikirlerini, ülkenin ve Türk kadınlığının ilerlemesi için önerilerini sunmuştur.³⁵²

³⁴⁸ *Ati*, 9 Teşrinievvel 1918, S.272, s.2.; *Ati*, 28 Teşrinievvel 1918, S.291, s.4. *Ati*, 24 Teşrinisani 1918, S.316, s.3.

³⁴⁹ Nezihe Muhiddin, "Tezvirat Devam Ediyor", *İleri*, 12 Teşrinievvel, 1919, ss.4-5. Yeni harfli metinler için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, ss.197-204.

³⁵⁰ Zihnioğlu, a.g.e., s.93.

³⁵¹ *Rüzgarlar Neler Söylüyor, Sühadan, Heyûlat-ı Harp, Hayatın Acısını Nasıl Duydum, Karanlık Yollar, Ümit ve İntizar, İstanbul'da Bir Mahalle'nin Sabah Levhaları, Nevmidî* gibi öyküleri bu dönemde *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* 'nda tefrika edilmiştir. Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, ss.13-48.

³⁵² 16 Temmuz 1925-1 Ağustos 1927 tarihleri arasında yayımlanmış olan *Türk Kadın Yolu* dergisi toplam 30 sayı çıkmıştır. İlk dört sayısında sahibi Nezihe Muhiddin'dir, beşinci sayısından itibaren TKB'nin yayın organı olmuştur. Derginin ulaşılan sayıları yeni Türk harflerine aktarılmış ve günümüz okuyucusuna sunulmuştur. Derginin 7 sayısı eksik olduğu için (10,11,12,13,15,16,17) bu şekilde yayımlanmıştır. *Türk Kadın Yolu- Yeni Harflerle (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009.

Nezihe Muhiddin bu dönemde hem TKB'deki faaliyetleri hem de Türk Kadın Yolu dergisindeki büyük emekleri sayesinde tanınan bir isim haline gelmiştir. Özellikle siyasî hakların kazanılmasına yönelik çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. 1927 yılında yeniden TKB başkanı seçilmişse de “cemiyetteki kadınların artık onu istemediği, yapılan kongrede usulsüzlükler olduğu, derneğin 500 lirasını şahsi harcamaları için kullandığı” şeklindeki propaganda neticesinde istifası istenmiş, konu yargıya intikal etmiştir. Dönemin basınına da yansıyan yargılamalar sonucunda suçlu bulunup ceza almasına rağmen, çıkan af kanunu sonrasında dava düşmüştür.³⁵³

Son Yılları ve Ölümü

1927 yılından sonra daha çok edebiyat alanına sunduğu katkılarla gündeme gelse de Nezihe Muhiddin, sosyal ve siyasî faaliyetlerini sürdürmüş, fikir üretmeye devam etmiştir.³⁵⁴ *İkdam* gazetesinde gerek kendi imzasıyla gerek *Ferda* müstear ismiyle yazdığı yazılar, *Milliyet* gazetesindeki makaleleri, çeşitli gazetelere verdiği röportajlar, yanıtladığı anketler buna örnektir. Türk basınının, Nezihe Muhiddin'e yönelik ilgisi azalmamış, kadınlığa ilişkin önemli olaylarda gözler kendisine çevrilmiştir.

1930 Belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan aday olmuştur.³⁵⁵ Ayrıca 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilışinden sonra Kadınlar Birliğı Genel Merkezi'ndeki toplantıya katılmış, *Kurun* gazetesi bu haberi “bu mutlu günün şerefine eskiden hayli çeliştiğı arkadaşlarıyla barışmıştı” şeklinde vermiştir.³⁵⁶ 1935 yılındaki genel seçimlerde İstanbul'dan bağımsız milletvekili aday olmuş seçilememiştir.³⁵⁷ 1945 seçimlerinde yine İstanbul'dan bağımsız milletvekili aday olmuş, adaylara sunulan kürsüde konuşma yapmıştır.³⁵⁸ Ayrıca Halk Evi'nin faaliyetlerinde yer aldığını, Kütüphane ve Neşriyat şubesi, İçtimai Yardım komitesi gibi kolların yönetiminde görev aldığı³⁵⁹, kadın hakları konularındaki konferanslarına da devam ettiğı basından takip edilmektedir.³⁶⁰

³⁵³ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.247. *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1929.

³⁵⁴ Bu süreçle ilgili detaylar “Nezihe Muhiddin'in Türk Kadın Birliğı Sonrası Yaşamı ve Atatürk'e Dair Görüşleri” başlıklı makalede anlatılmıştır. *Türk Bilig* dergisinde yayım sürecindedir.

³⁵⁵ *Vakit*, 24 Ağustos 1930, s.10. *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Eylül 1930, s.8.

³⁵⁶ *Kurun*, 10 Birincikanun 1934, s.4.

³⁵⁷ *Akşam*, 7 Şubat 1935, s.1. *Kurun*, 8 Şubat 1935, s.1. *Akşam*, 6 Şubat 1935, s.1.

³⁵⁸ *Akşam*, 10 Haziran 1945, s.1. *Akşam*, 17 Haziran 1945, s.1. *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1945, s.1

³⁵⁹ *Akşam*, 9 Şubat 1934, s.4.

³⁶⁰ Nezihe Muhiddin Konferansı, *Vakit*, 1 Temmuz 1941, s.3.

1952 yılında *Vakit* gazetesi ve Türk Kadın Birliği İstanbul şubesi Nezihe Muhiddin için bir jübile düzenleme kararı almıştır. 21 Ekim tarihinde yapılacak olan bu toplantı günler öncesinden ses ve saz sanatkarlarının da katılacağı haberiyle duyurulmuştur. İffet Halim Oruz ve Hakkı Tarık Us'un da söz aldığı jübilede Nezihe Muhiddin uzun bir konuşma yapmış, Kadın Birliği'ni nasıl kurduğunu anlatmıştır.³⁶¹

Hayatına 40 romanı, çok sayıda öykü, operet, çeviri, makale ve pek çok farklı konunun tartışıldığı *Türk Kadın Yolu* dergisini sığdıran, kadın davasını örgütlemek uğruna çok önemli mücadeleler veren öğretmen, müdür ve müfettiş olarak Türk eğitim tarihine de hatırı sayılır bir katkı sunan Nezihe Muhiddin, 10 Şubat 1958 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonrası İstanbul'da vefat etmiş, sınırlı sayıda kişinin katıldığı bir cenaze töreniyle uğurlanmıştır.³⁶²

Eserleri

Romanları: Şebab-ı Tebah (1911), Hasret³⁶³ (1925), Benliğim Benimdir (1929), Gözü Çöplükte Kalanlar (1932), Güzellik Kraliçesi (1933), Haydudun Sonu (1934), İstanbul'da Bir Landru (1934), Kevser Nine (1934), Boz Kurt (1934), Küçük Mehmet'in Romanı (1934), Ateş Böcekleri (1935), Bir Aşk Böyle Söndü (1939), Billur Köşk (1938), Ah Şu Hayat (1938), Ahretlik Kızlar (1938), Taşkın Ruhlar (1939), Hicran (1940), Aşkın Manası (1940), Bir Palyaço Dört Cambaz Bir de Hokkabaz (1942), Avare Kadın (1943), Bir Yaz Gecesi (1943), Çıngıraklı Yılan (1943), Çıplak Model (1943), İzmir Çocuğu (1943), Kalbim Senindir (1943), O Nerede (1944) Gene Geleceksin (1944), Aşk Melunlaşınca (1944), Sabah Oluyor (1943), Sus Kalbim Sus (1944), Son Tablosu (1945), Gönül Oyunları (1945), Anneciğim! Anneciğim! (1945), Arkasından Koşturan Kız (1946), Yarasalar (1946), Unutma Beni (1946), Dişi Pars (1948), Kokteyl Parti (1953), Zulmeden Şefkat (1953), Komşumun Yelpazesi (1955).

Hikayeler ve Mensureler: Cenk Ninnisi (1912), Ay ve Genç Kız³⁶⁴ (1918), Rüzgarlar Neler Söylüyor (1918), Sühadan (1918), Meleke-i Sulh ve Heyula-i Harb

³⁶¹ “Nezihe Muhittin için Jübile”, *Vatan*, 8 Ekim 1952, s.1. *Akşam*, 9 Ekim 1952, s.7. *Vakit*, 20 Ekim 1952, s.1,6. *Vakit*, 21 Ekim 1952, s.1.

³⁶² “Nezihe Muhittin”, *Kadın Gazetesi*, 15 Şubat 1958, s.1,5. “Nüfus Kütüğü”, *Milliyet*, 17 Şubat 1958.

³⁶³ Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu dergisinde 21 tefrika olarak yayımlanmış bu roman, derginin eksik nüshalarının tamamlanamamış olması nedeniyle, incelenmeyi beklemektedir.

³⁶⁴ Yazarın İzmir'de çıkan *Muallim* dergisinde yayımlanan bu öyküsü araştırmacı Efdal Sevinçli tarafından ortaya çıkarılmıştır. Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2019. Öykü metni için: <https://www.kentyasam.com.tr/2020/07/27/nezihemuhiddinvebirizmiroykusuayvegenc-kiz/103621>, Erişim Tarihi: 17 Şubat 2025.

(1918), Hayatın Acısını Nasıl Duydum (1918), Karanlık Yollar (1918), Ümit ve İntizar (1918), İstanbul'da Bir Mahallenin Sabahı Levhaları (1918), Nevmedi (1918), İtiraf (1925), İstanbul ve Beyoğlu'nda İki Levha (1925), Gönül: Muamma (1925), Sarhoş (1926), Türbedarın Gelini (1932), Gönül Bu Ya (1932), Ya Rabbi! Mümin Kullarının Kalbine Sen Merhamet Sun (1932), Bir Şüphenin Azabı (1933), Haydudun Sonu (1934), Kevser Nine (1934), Perili Evin Esrarı (1934), Bir Hatıra (1937), Kanlıkavak Efsanesi (1937), Dört Kardeşler (1937), Boğaziçi'nde Mehtap (1938).

İnceleme: Türk Kadını (1931)

Makaleler: *Ati, İkdam, İleri, Vakı, Milliyet* gibi gazeteler ile *Kadınlar Dünyası, Kadın Yolu, Süs, Edebiyat-ı Umumiye* gibi dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale, yazı ve hitabesi bulunmaktadır.³⁶⁵

Masal: Periler Mağarası (1934)

Oyun ve Operetler: Florya, Bir Rüya Gördüm, Zelzele, Şair Nedim'in Aşkları, Bahar Opereti, Teneşir Horozu, Fani Tanrılar, Yalan, Cürmü Meşhut, Ana Aşk, Talihin Bir Cilvesi, Vicdanların Hakkı, Kadınlar Kulübü

Çeviriler: Kızıl Ağaç Ormanının Sahibi- Goethe (1926), Mayıs Gecesi (1933), Japon Rekabeti (1934), Bir Tablo-Edgar Allan Poe (1934), Kara Kedi (1934), Deliler Arasında (1934), Amok³⁶⁶-Stephen Zweig (1935)

2.2. SABIHA SERTEL'İN YAŞAMI (1895-1968)

Ailesi ve Çocukluk Yılları

Sabiha Sertel 1895 yılında, Emine Atiye Hanım ile gümrük memuru İsmail Nazmi Bey'in altı çocuğunun en küçüğü olarak Selanik'te dünyaya gelmiştir. Sabetaycı³⁶⁷ bir

³⁶⁵ *Milliyet ve İkdam* gazetesi haricindeki bu yazılar için: Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

³⁶⁶ Daha önceki çalışmalarda bahsedilmeyen bu çevirisi *Yeni Adam* dergisinin 58. Sayısından başlanarak 70. sayıya kadar tefrika olarak yayımlanmıştır. "Amok", *Yeni Adam*, S.58, Şubat 1935, ss. 117-118.

³⁶⁷ 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Haham Sabetay Sevi, Padişah IV. Mehmet döneminde idamla karşı karşıya kalır ve ancak İslamiyet'e geçerse bundan kurtulacağı bildirilir. Sabetay Sevi de dinini değiştirerek İslamiyet'e geçme kararı alır. Takipçileri üç farklı yol izlemişlerdir. Birinci grup Sevi'yi reddederek Yahudilikte kalır. İkinci grup, din değiştirmez, gizliiden gizliye Sevi'ye bağlı kalır. Üçüncü grup ise Sevi'ye bağlı kalır, din değiştirip İslamiyet'e geçer, Sevi'ye bağlılıklarını sürdürürler. Bu üçüncü gruba Sabetaycılar ya da Dönmeler denir ve Sabiha Sertel'in ailesi bu gruba mensuptur. Sabetaycılar ya da Dönmeler hakkında bilgi edinmek için bkz. Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, Çev. Sevinç Kayır, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2016. Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yüğü, Sabetay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi*, Çev. Ahmet Demirhan, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

aileden gelmekte olan Sabiha Hanım'ın çocukluk yıllarına ilişkin anılarının merkezinde “yoksulluk” ve “babasının annesine köle gibi davranması” önemli bir yer tutmaktadır. Erken yaşta emekli edilen İsmail Nazmi Bey, emekli maaşıyla evi geçindirememenin faturasını eşine kesmiş ve sık sık tekrar edilen kavga anlarından birinde Emine Atiye Hanım'ı şeriat kurallarına göre boşamıştır. Annesinin dikiş dikerek, çamaşırcılık yaparak ona ve kardeşlerine baktığını, çocuklarının okuması için çaba harcadığını anılarında işlemektedir.³⁶⁸ Babası Nazmi Bey'i, Balkan Savaşı'ndan sonra Selanik'i terk etmek zorunda kaldıkları güne kadar bir daha görmemiştir.³⁶⁹

Selanik Terakki Mektebi'nde okurken *Singer* şirketinde katiplik yapan büyük abisi Mecdi Bey, İstanbul'da Hukuk Fakültesinde okurken bir avukatın yanında çalışan diğer abisi Celal Bey, Fransa'ya eğitime giden abisi Neşet Bey onun düşünsel dünyasında etkili olmuş aydın kişilerdir. Dönemin sosyal ve siyasî gelişmelerini takip etmekte, *Jön Türklere* sempati duymaktadırlar. Zaten okudukları Terakki Mektebi Sabetaycıların kurduğu bir okuldur ve adını da ittihat ve Terakki Cemiyeti'nden almaktadır. Bulgar ve Rum komitacıların yarattığı tehdit Selanik'te yaşayan tüm Türkler gibi aile tarafından endişeyle izlenmektedir.³⁷⁰

Entelektüel yolculuğunun ilk durağı olan Selanik şehrinin onun yaşadığı dönemki arka planı da üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır. Sanayileşmenin Osmanlı'nın diğer vilayetlerine kıyasla daha erken başladığı, Türkçe, Yunanca, Fransızca ve Bulgarca gazete ve kitapların basılıp okunduğu, eğitim seviyesinin ve okul sayısının yüksek olduğu, bir liman kenti olarak ulaşım ve bayındırlık alanında dönemine göre ileri seviyede bulunan bu kozmopolit kent,³⁷¹ hayatının erken döneminde onu pek çok yönden beslemiştir.

Çocukluğunun ve ilk gençlik yıllarının Selanik'inde yaşanan güzel günler, Balkan Savaşı'ndan sonra yerini puslu ve belirsiz bir sürece bırakmıştır. Pek çok Selanikli Türk ailesi gibi İstanbul'a göç kararını vermek zorunda kalmışlardır.

³⁶⁸ Sertel, *Roman Gibi*, ss.26-28. Yıldız Sertel, *Annem*, Can Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 27-35.

³⁶⁹ Sertel, *Roman Gibi*, ss.26-28.

³⁷⁰ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.32-43.

³⁷¹ Selanik şehri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mark Mazower, *Selanik, Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, Aralık 2013. Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik (1830-1912)*, 2. Basım, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017.

Eğitim Hayatı

Sabiha Hanım, eğitim hayatına 1902 yılında diğer kardeşleri gibi Selanik Rüştîyesi'nin üç yıllık sıbyan mektebine giderek başlamış, sonra da Terakki Mektebi'ne devam etmiştir. Zekâsı ve okuma merakıyla ön plana çıkmış bir öğrencidir. Dönemine göre ilerici fikirlere sahip yöneticilerin bulunduğu bu okulda verilen eğitim, yapılan konuşmalar, ezberlenen şiirler, *Vatan yahut Silistre*'den³⁷² okunan parçalar küçük Sabiha'nın okul hayatına dair aklında kalan önemli ayrıntılar arasında durmaktadır.³⁷³

Okul hayatı annesi ile babasının boşanması sonrasına denk gelmiştir ve eğitimiyle annesi ilgilenmiştir. Her ne kadar onun erkek evlatları gibi okuduktan sonra çalışmasını çok istemediyse de kızının bu konudaki kararlılığına karşı durmamıştır. O günlere dair Atiye Hanım'ın onunla ilgili gözlemi şu şekildedir:

Her şeyde müfritti Sabiha. Okumaya başladı mı 12 saat okur, yemeğe bile inmezdi. Onu ev işine bir türlü alıştıramadım. Gergefe oturur, kitabını gergefinin altına gizlerdi. Ben odadan çıktım mı, gergefi atardı. Elişine, ev işine hiç ehemmiyet vermezdi.³⁷⁴

Meşrutiyet ilan edildiğinde Terakki Mektebi'nde okumaya devam eden Sabiha Hanım, İmparatorluğun önemli şehirlerinden biri haline gelen Selanik'teki devrim coşkusunu, İstibdadın sona erişini ve bunun yarattığı heyecanı en yoğun haliyle yaşamıştır.

Beni okumağa ilk sevk eden hadiselerden biri de yaşadığım devir ve muhitti... Büyük ağabeyim Abdülhamit istibdadına karşı Selanik'teki Genç Türkler teşkilatına dahildi. Onun eve getirdiği gizli eserleri, Namık Kemal'in şiirlerini Ziya Paşa'nın yazılarını gizli gizli okurdum. Bende ki isyankâr ve ihtilalci ruhun ilk nüveleri bu devre aittir.³⁷⁵

Sabiha Hanım, 1908 sonbaharında Terakki Mektebi'nin İdadi kısmına başlamıştır. Edebiyat ve Felsefe derslerine duyduğu ilginin yanı sıra, okuldaki konferanslara,

³⁷² *Vatan yahut Silistre*, Namık Kemal'in 1872 yılında kaleme aldığı, Türk Edebiyatında romantik tiyatronun ilk örneği kabul edilen dört perdelik tiyatro oyunudur. Kırım savaşına gönüllü olarak katılan İslam Bey ile sevgilisi Zekiye Hanım arasındaki aşk hikayesini ve vatan mücadelesini anlatan bu oyun nedeniyle Namık Kemal Magusa'ya sürgüne gönderilmiştir ve piyes, özgürlüğün simgesi haline gelmiştir. Abdülhamit döneminde de yasaklı metinler arasındadır. O nedenle İstibdad dönemine ilişkin anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkar. Namık Kemal'in Zekiye karakteri üzerinden çizdiği "eğitilmiş, erkeklerle konuşabilen, savaşa katılan özgür kadın" portresi devrin kadınları tarafından da örnek alınmış, özellikle kadınların bu piyesi çok sevmesine neden olmuştur.

³⁷³ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.43-51.

³⁷⁴ *A.g.e.*, s.51.

³⁷⁵ Naci Sadullah, "Sabiha Zekerîya Bize Hayatını Anlatıyor", *Yedigün*, Sene 3, No: 135, Cilt 6, İstanbul, 9 İlkteşrin 1935, s. 8.

kütüphanedeki kitaplara ve eski gazetelere de zaman ayırarak ilgi alanlarını derinleştirmeye çalışmıştır. Siyaset ve kadın sorunları üzerine düşünmeye, kadınların çarşaf giymeye mecbur edilmesi, görücü usulü evlenme, boşanma, aile gibi konulara kafa yormaya, *Genç Kalemler*³⁷⁶, (ileride eşi olacak Mehmet Zekeriya'nın³⁷⁷ da yazdığı) *Yeni Felsefe*³⁷⁸ gibi dergileri okumaya bu yıllarda başlamıştır. Ayrıca, arkadaşlarıyla bilgi düzeylerini yükseltmek için *Tefeyyüz Cemiyeti* adında bir okuma grubu kurmuş, aralarında para toplayarak özel müderrisler tutmuşlar, Selanik'te yaşayan İtalyan bir felsefeciden, Hukuk Fakültesi profesörlerinden hukuk felsefe, mantık, sosyoloji iktisat gibi dersler almışlardır.³⁷⁹

Bu dönemde *Yeni Felsefe*ye gönderdiği yazı ve mektuplarla dikkat çekmeye başlamıştır.³⁸⁰ 1919 yılında Mehmet Zekeriya Bey ile evlendikten sonra Halide Edip'in aracılığı ile Amerika'ya gitmiş, yarım kalmış eğitimine burada devam etmiştir. Eşi Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik okurken o da önce Bernard Kolej'de İngilizce öğrenmiş sonra da New York School of Social Work'de eğitim almıştır. Burada aldığı sosyoloji eğitiminden, sınıf bilinci ve sosyalizm gibi kendisi için yeni olan kavram ve fikirlerden etkilenmiş, bundan sonraki hayatını da bu fikirler etrafında şekillendirmiştir.

³⁷⁶ Kasım 1910-Ekim 1912 tarihleri arasında Selanik'te Ali Canip, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi aydınlar tarafından yayımlanan, Millî Edebiyat akımının öncüsü olmuş dergidir. *Genç Kalemler* dergisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi*, Marmara Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

³⁷⁷ Gerçek adı Mehmet Zikri'dir ancak bu ismi beğenmediği için ömrü boyunca Mehmet Zekeriya adını kullanmıştır.

³⁷⁸ Zekeriya Sertel *Yeni Felsefe* dergisinden şöyle bahsetmektedir: Kadın köle hayatı yaşıyordu. Peçe ve çarşaf kadını küçültüyordu. Toplumsal gelenekler ayaklarımızda ağır bir zincir gibiydi. Bu geçmişi yıkmak, halkı geçmişin kötü geleneklerinden kurtarmak gerekti. Her genç gibi biz de atalarımızı beğenmiyor, yeni bir ufuk açmak, yeni bir âlem yaratmak istiyorduk. Dergimize *Yeni Felsefe* adını verişimizin nedeni de buydu". Sertel, *Hatırladıklarım*, s.14. *Yeni Felsefe* dergisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dilek Arslan, *Selanik Gazetesi'ne Göre Yeni Felsefe Mecmuası Yeni Hayat Müdafidir Yazısının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2015. *Yeni Felsefe* dergisinin tıpkıbasımı da yapılmıştır. *Yeni Felsefe Mecmûası*, "*Yeni Hayat*" *Müdâfiidir*, Müessisler: Nebizâde Ahmet Hamdî ve M. Zekeriya, Haz. Fatih Taştan, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, Aralık 2020.

³⁷⁹ Y. Sertel, *a.g.e.*, s.76-77. Mehmet Ö. Alkan Türkiye'de laik milliyetçiliğin ilk savunucusunun bu dergi olduğunu belirtir. Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluktan Ulus Devlete Sabiha Sertel'e Dair Notlar", *Sabiha Sertel: Hayatı ve Entelektüel Mirası* içinde, Der. Barış Çatal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, s.2.

³⁸⁰ Pek çok kaynakta *Yeni Felsefe*'ye gönderdiği yazılar olduğu bahsedilse de Çatal'ın araştırmasına göre dergide Sabiha Nazmi adına rastlanmaz. Bu yazılar ve mektuplar ya yayımlanmamış ya da Tefeyyüz Cemiyeti adıyla yayımlanmıştır. Çatal, Sabiha Sertel'in ilk yazısının *İnci* dergisinde yayımlandığını belirtmiştir. Çatal, *a.g.e.*, s.35. *İnci* dergisindeki yazısı için bkz. Sabiha Zekeriya, "Kadın Müesseselerini Ziyaret: Biçki Yurdu Müessesesi", *İnci*, Numero 1, 1 Şubat 1919, s. 11.

ABD’de “sosyal yardım” konusunda uzmanlaşmış, dünyanın değişik ülkelerinden gelen göçmenlerin hayatlarını inceleyerek saha çalışması yapmıştır.³⁸¹

Meslek Hayatı

Sabiha Sertel’in gazetecilik serüveni 1919 yılında eşi Zekeriya Sertel ile birlikte çıkardıkları *Büyük Mecmua* ile başlatılabilir. Zekeriya Bey’in tutuklanıp *Bekirağa Bölüğüne* götürülmesinin ardından gazeteyi yasal olarak devralması önemli bir milattır.³⁸² İngiliz sansürüne, İstanbul’daki baskı ortamına rağmen gazeteyi ayakta tutmaya çalışmışsa da *Büyük Mecmua* 1919 sonlarında İngiliz baskısıyla Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından kapatılmıştır.³⁸³

Serteller işsiz kalıp ne yapacaklarını düşünürken Halide Edip’in aracılığı ile zengin bir Amerikalının verdiği bursla eğitimlerini tamamlamak üzere kızlarını da alıp Amerika’ya gitmişlerdir. Burada bir yandan eğitim alırken bir yandan da orada yaşayan Türk işçi ve öğrencilerle iletişim halinde olarak Türk Teavün Cemiyeti adında bir dernek kurmuşlardır. Ayrıca Amerikan kamuoyunu Millî Kurtuluş Savaşı ve Atatürk hakkında bilgilendirmek üzere yazılar yazmışlardır. Millî Mücadele devam ederken yurttan gelen haberlere de kayıtsız kalmamış, Himaye-i Etfal Cemiyeti yararına, oradaki Türklerden yardım toplamışlardır.³⁸⁴ 1923 yılında TBMM tarafından Amerika’ya gönderilen Himaye-i Etfal Cemiyeti Başkanı Fuat (Umay) Bey’i Amerika’da misafir etmişler, pek çok şehri birlikte gezerek Türk göçmenlerden yardım toplayarak ülkeye göndermişlerdir.³⁸⁵ Ankara’daki Çocuk Sarayı binası büyük ölçüde bu yardımlarla inşa edilmiştir. İzmir’in kurtuluşunun ardından artık dönmeye karar vermişlerse de Sabiha’nın hamileliği nedeniyle ancak ikinci kızları Yıldız’ın doğumundan sonra, 1923 Temmuz’unda ülkeye dönerek Ankara’ya yerleşmişlerdir.³⁸⁶

Mehmet Zekeriya kısa süre sonra Matbuat Umum Müdürü tayin edilmiş, Sabiha Hanım da Amerika’da tanıştığı Fuat (Umay) Bey ile irtibat kurarak Himaye-i Etfal

³⁸¹ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.114-122.

³⁸² Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* (1956) adlı Millî Mücadele Dönemi’ni anlatan eserinde, Nedime Hanım’ın, eşi İhsan Bey’in kürek cezasına çarptırılmasının ardından, çıkardıkları derginin sorumluluğunu üstlenmesini işlemiştir. Romanda işlenen bu ayrıntı, Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinin söz konusu sürecini hatırlatmaktadır. Takip edilebildiği kadarıyla romandaki bu benzerlik ile ilgili ayrıntılı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2022.

³⁸³ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.114-122.

³⁸⁴ Sertel, *Roman Gibi*, ss.48-52.

³⁸⁵ Y. Sertel, *a.g.e.* s.123. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968, ss.86-93.

³⁸⁶ Y. Sertel, *a.g.e.* s.124. Bu bilgiler Dr. Fuat Umay’ın anılarında da benzer biçimde işlenmiştir. Dr. Mehmet Fuat Umay, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*, Günümüz Türkçesine Çeviren: Cahit Kayra, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Temmuz 2003, İstanbul.

Cemiyeti’nde çalışmaya başlamış ve ülkenin yurt, okul, öğretmen sorunlarının çözümü için bir sosyal araştırma projesi yapılmasını önermiştir. Kendi aktarmasıyla, aynı dönem Himaye-i Etfal Cemiyeti’nde çalışan Latife Hanım projenin “ülkenin koşullarına uygun olmadığını” düşünerek veto ettiği için hayata geçememiştir. Mehmet Zekeriya da *basın sansürünü* eleştirerek istifa etmiş ve çift İstanbul’a dönmüştür.³⁸⁷

1924 yılında *Resimli Ay* adında yeni bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Sabiha Hanım, bu yeni gazetede yoksulluk ve demokrasi, kadın sorunları, evlilik gibi sosyal konular üzerine yazılar yazmış, aynı zamanda gazetenin hazırlanmasına da katkı sunmuştur. Bol fotoğraf, karikatür ve resim kullanılarak yeni bir teknikle çıkarılan gazete büyük ilgi görünce *Resimli Perşembe* adında haftalık bir dergi ile aylık bir çocuk dergisi olan *Resimli Yılı* yayımlamaya başlamışlardır. Bu dönem *Çocuk Ansiklopedisi*’ni de yayına hazırlayan yine Serteller olmuştur.³⁸⁸ Sabiha Hanım’ın *Cumhuriyet* gazetesinde de bazı yazıları yayımlanmıştır.³⁸⁹

Resimli Ay’daki bazı yazılar nedeniyle hükûmetle arası açılmış, Cumhuriyet’teki bir yazısı nedeniyle önce Sabiha Hanım yargılanmış, *Resimli Ay*’daki yazıları nedeniyle de Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan sonra Mehmet Zekeriya Bey yargılanmış, Sinop’ta üç yıllık sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bu sırada Sabiha Hanım tek başına gazeteyi çıkarmaya çalıştıysa da ortaklarının hesaplarla ilgili yolsuzlukları nedeniyle gazete fiilen kapanmış ve *Sevimli Ay* adıyla çıkmaya başlamıştır. Zekeriya Bey’in dönüşünden sonra 1928 yılında yeniden *Resimli Ay* adıyla devam edilmiş ve Nazım Hikmet, Peyami Safa, Sabahattin Ali, Nizamettin Nazif, Sadri Ethem, Vala Nureddin gibi aydın şair yazar ve gazetecilerle sosyal çevreleri canlanmıştır. Sabiha Hanım *Cici Anne* adını verdiği sütununda aile, kadın, kadın-erkek ilişkileri gibi konuları işleyen yazılar kaleme almıştır.³⁹⁰

1929 yılında çevirerek *Resimli Ay*’da yayımladığı “Savulun Geliyorum”³⁹¹ başlıklı yazı nedeniyle Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargılanmış³⁹², aydınların ve halkın ilgiyle

³⁸⁷ Sertel, *Roman Gibi*, ss.63-78.

³⁸⁸ Y. Sertel, *a.g.e.* s.136. Sertel, *Roman Gibi*, ss.79-81.

³⁸⁹ Sertel, *Roman Gibi*, s.83.

³⁹⁰ Y. Sertel, *a.g.e.* ss.157-183. Sertel, *Roman Gibi*, ss.85-100.

³⁹¹ *Savulun Geliyorum*, Çev. Sabiha Zekeriya, *Resimli Ay*, Aralık 1929, ss.7-9.

³⁹² Aynı sayıdaki, Emin Türk (Eliçin) in *Köyümde Neler Gördüm* başlıklı yazısının da dahil edildiği davada, savcının iddiası Türklüğe ve Cumhurbaşkanı’na hakaret edildiği yönündedir. Ancak Ağır Ceza Mahkemesi yazıları, “Türklüğe ve Cumhurreise hakaret mahiyetinde görmemiş, asılsız havadis olduğu” yönünde karar vermiştir. Emin Türk, “Köyümde Neler Gördüm?”, *Resimli Ay*, 10 Aralık 1929, 7-9.

izlediği duruşmaların ardından 2 ay ceza almış, ceza temyizde bozulmuştur. Sertel'in ifadesiyle bu olaydan sonra ve gazetede çalışan Nazım Hikmet'in sürekli izlenmesi nedeniyle *Resimli Ay* kapanmıştır.³⁹³

Sabiha Hanım, gazete kapandıktan sonra Karl Kautsky'nin *Sınıf Kavgası*, Adoratski'nin *Diyalektik Materyalizm*, August Babel'in *Kadın ve Sosyalizm* gibi yapıtlarını Türkçeye çevirip yayımlamıştır. Ayrıca çocuklar için *İkizler* serisini Türkçeye kazandırmış, Hindistan'daki İngiliz emperyalizmini konu edinen *Çitra Roy ile Babası* adında bir roman yazmıştır.³⁹⁴

Mehmet Zekeriya Bey, 1934 yılında Halil Lütü Dördüncü ve Ahmet Emin Yalman ile beraber *Tan* gazetesini çıkarmaya başlayınca Sabiha Hanım da yine bu yeni gazetenin yazarı olmuştur. Ancak farklı kesimlerden aydının yazdığı bu gazete onun için yeterli olmayınca *Projektör* adında siyasî içerikli sol çizgide bir başka dergi çıkarmaya başlamıştır. Dergi ikinci sayısından sonra toplatılmıştır.³⁹⁵

Ahmet Emin Yalman *Tan* gazetesinden ayrıldıktan sonra, gazete daha sol-sosyalist bir yapıya bürünmüş ve Sabiha Hanım *Görüşler* sütununda emperyalizme, faşizme ve Nazizme karşı çıkan, Türkiye'nin savaşın dışında kalması gerektiğini savunan yazılar yazmaya başlamıştır.³⁹⁶

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Demokrat Parti'nin kuruluş çalışmalarına destek vermişler, Halide Edip, Fuat Köprülü, Tefik Rüştü Aras, Celal Bayar, Adnan Menderes, Sabahattin Ali, Behice Boran, Muvaffak Şeref, Cami Baykurt, Esat Adil gibi farklı siyasî çevrelerden isimlerin de yazdığı *Görüşler* adında bir dergi çıkartmışlardır. Hukuk devleti, basın özgürlüğü, insan hakları çerçevesinde demokrasi mücadelesi yürütmeye çalışmışlarsa da, Demokrat Parti kurucuları daha sonra bu cephede yer almaktan vazgeçerek yazı vermeyi bırakmıştır.³⁹⁷ Dış politikada Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik³⁹⁸, *Tan*'ın Sovyetlerin temsilcisi olarak görülmesi, Sovyetlerin Türkiye'yi

“Resimli Ay Aleyhine Dava Açıldı”, *Hakimiyeti Milliye*, 26 Aralık 1929, s.1. “Resimli Ay Davası”, *Milliyet*, 23 Eylül 1930, s.3.

³⁹³ Sertel, *Roman Gibi*, ss.132-158.

³⁹⁴ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.206-207.

³⁹⁵ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.208-211.

³⁹⁶ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.230-36. Sertel, *Roman Gibi*, ss.271-283. Barış Çatal, daha önceki çalışmalarda Nazım Hikmet'e ait olduğu var sayılan “Adsız Yazıcı” imzalı yazıların Sabiha Sertel'e ait olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Çatal, *a.g.e.*, ss.452-453.

³⁹⁷ Y. Sertel, *a.g.e.*, ss.253-256.

³⁹⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru SSCB Türkiye üzerindeki taleplerini sertleştirerek 1925 Türk Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının gözden geçirilmesi gerektiğini belirtti. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesini, Boğazlar'da Sovyet üslerinin bulunmasını ve ayrıca Kars ve Ardahan'ı

Turancılık yapmakla suçlaması, *Tan*'ın Nihal Atsız başta olmak üzere Türkçü-Turancı çevrelere karşı yürüttüğü yayın politikası, Sertel'lerin de tarafı olduğu Türkçülük yargılamaları³⁹⁹, iç politikada Çok Partili Hayata geçiş sürecinin sancıları adım adım *Tan Olaylarına*⁴⁰⁰ giden süreci başlatmış, Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı yazısının ertesi günü 4 Aralık 1945'de *Tan* gazetesi on bin kişilik bir linçle tahrip edilmiş, matbaa kullanılamaz hale getirilmiştir.⁴⁰¹ Bu süreç, Serteller için sonun başlangıcı olmuş, mağdur oldukları bu olaylar sonrasında sanık sıfatıyla yargılanmaya başlamışlardır. Sabiha Sertel üç yıl ceza almış, ceza temyizde bozulunca serbest kalmıştır.⁴⁰² Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra, 1950 yılında, ülkeyi terk ederek gazetecilik hayatına son vermiştir.⁴⁰³

Özel Hayatı

Sabiha Hanım, öğrencilik yıllarında yazı gönderdiği *Yeni Felsefe* mecmuasını çıkaran hiç görmediği Mehmet Zekeriya Bey'e hayran olmuştur. Mehmet Zekeriya Bey de sadece yazılarından tanıdığı, eğitilmiş ve aydın bu genç kızla ilgilendiğini belli etmiş, Yunan işgalinden sonra Selanik'te işler kötü gitmeye başlayınca bir mektup yazarak evlenme teklif etmiş ve Paris'e giderek birlikte üniversite okumayı önermiştir. Ancak bu evlilik, Zekeriya Bey Sabetaycı olmadığı için Sabiha'nın ailesi tarafından şiddetle reddedilmiştir.⁴⁰⁴

talep ettiler. Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasındaki değişiklik, Türkiye'ye yönelik tehditkâr politikası, Türkiye'de üs ve toprak talepleri, konu ile ilgili Ermeni faktörü ve Sovyetlerin Türkiye'de Komünizmi yayma çalışmaları için bkz. Nejla Günay, Bolşevik Taşnak Kısacasında Türkiye, TTK Yayınları, Ankara, 2026, ss.137-229.

³⁹⁹ Serteller, II. Dünya Savaşı yıllarında *Tan* gazetesi aracılığı ile faşizme, Nazizme ve Nihal Atsız liderliğindeki Turancı harekete karşı sert bir yayın çizgisi izlediler. Nihal Atsız da 1 Nisan 1944'te *Orhun* dergisinde Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Celal Antel gibi isimleri komünizm propagandası yapmakla suçladı. 3 Mayıs 1944'te görülen Atsız-Sabahattin Ali davasının ardından Türkçülere yönelik geniş bir tutuklama dalgası başladı. Zeki Velidi Togan, Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan gibi isimlerin yargılandığı Irkçılık-Turancılık Davası (1944-1945) süresince Serteller, milliyetçi cephenin ana hedefi haline geldi. Savaşın ardından hem milliyetçi çevrelerin hem de giderek Sovyet karşıtı bir çizgiye kayan iktidarın şimşeklerini üzerlerine çekmişlerdi. Türkçülük Yargılamaları için bkz. Elif Akar, *Belgelerle 1944 Yargılamaları*, TTK Yayınları, Ankara, 2024. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Turancılıkla suçlaması hakkında bkz. Günay, a.g.e., s.224-229.

⁴⁰⁰ Tan Olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Öztekin, *Tan: Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

⁴⁰¹ *Tan Olayları* ile Türk Sovyet İlişkileri, Türk-Alman yakınlaşması ilişkisi için bkz. Günay, a.g.e., s.208-212.

⁴⁰² Y. Sertel, a.g.e., ss.269. Sertel, *Roman Gibi*, ss.285-300.

⁴⁰³ Y. Sertel, a.g.e., ss.279.,

⁴⁰⁴ Y. Sertel, a.g.e., ss.85-87. Naci Sadullah, "Sabiha Zekeriya Bize Hayatını Anlatıyor", *Yedigün*, 9 İlkteşrin 1935, ss.7-9.

Balkan Savaşı'ndan sonra ailenin İstanbul'a zorunlu göçünden ve Zekeriya Bey'in de İstanbul'a gelerek orada gazete çıkarmaya başlamasından sonra evlilik konusu yeniden gündeme gelmiş, daha açık fikirli olan Ağabeyi Celal Bey'in de oluruyla nişanlılık dönemi başlamıştır. Bu birliktelik sadece iki genç için değil İstanbul'daki aydın çevreler için de önemli bir başlangıç olarak görülmüştür. Mehmet Zekeriya Bey'in aktarımına göre İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Dr. Nazım Bey bu birlikteliğe dair şunları söylemiştir⁴⁰⁵:

Sen belki farkında değilsin fakat yüzyıllardan beri birbirine yan bakan iki toplumun birleşip kaynaşmasına yol açıyorsun. Biz bu olayı gereği gibi değerlendirmeli ve Türklerle dönmelerin birleşmesini bu vesileyle kutlamalıyız. Bunu millî ve tarihi bir olay gibi değerlendirmek gerek.⁴⁰⁶

Gerçekten de bu evlilik millî bir olay gibi değerlendirilmiş ve Şehzadebaşı Suphi Paşa Konağı'nda kıyılan nikahlarında şahitliklerini İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden ve dönemin Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa ve Tevfik Rüştü (Aras) Bey yapmıştır.⁴⁰⁷ Yeni evli çift, Zekeriya Bey'in Ömer Seyfettin, Falih Rıfkı, Ali Canip, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Köprülüzade Fuat, İsmail Hakkı gibi şair, yazar, bilim adamı siyasetçilerle dolup taşan Cağaloğlu'ndaki küçük dairesinde yaşamaya başlamıştır. Önce *Büyük Mecmua* gazetesini çıkaran Serteller sonraki yıllarda *Resimli Ay*, *Sevimli Ay*, *Resimli Perşembe*, *Resimli Yıl*, *Projektör*, *Tan* gibi pek çok gazete ve dergiyi, kitabı yayın hayatına kazandırmış, evliliklerini ve gazeteciliklerini birlikte sürdürmüşlerdir.

1937 yılında, *sert* yazılar yazdıkları için *Sertel* soyadını seçen ve ömür boyu evli kalan çiftin, Sevim (1917) ve Yıldız⁴⁰⁸ (1924) adında iki çocukları olmuştur. Zekeriya Sertel, "*Babialide Tanıdıklarım*" adlı yazı dizisinde eşinin portresini şöyle çizmektedir:

Sabiha Sertel, üç kimliği bir arada toplayan bir insandı: iyi bir ev hanımı, mükemmel bir ana ve kimliği kuvvetli bir yazardı. Bu üç kimlikten birini ötekinin zararına, üstün tutmaksızın, aralarında ahenkli bir denge kurmasını bilirdi. İyi bir ev kadını ve mükemmel bir ana olması, iyi bir fikir kadını olmasına engel olmamıştı.

⁴⁰⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*, ss.57-61

⁴⁰⁶ A.g.e., ss.61-62.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.62.

⁴⁰⁸ Sabiha ve Zekeriya Sertel'in ikinci kızı olan Yıldız Sertel (1923-2009) Tan Olayları'ndan sonra ailesi ile ülkeyi terk etmiş, eğitimine yurt dışında devam etmiştir. Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde İktisat alanında doktora yapmış, Paris Vincennes Üniversitesi'nde Türkiye ve Ortadoğu Tarihi okumuştur. İktisat alanında doçentlik unvanı alan Yıldız Sertel, İstanbul Üniversitesi İktisat bölümünden emekli olmuş, 2009 yılında vefat etmiştir.

İyi bir gazeteci ve yazar olması anneliğine ve ev hanımlığına en ufak bir zarar vermemiştir.⁴⁰⁹

Son Yılları ve Ölümü

Sabiha Sertel, Zekeriya Bey ve kızları Yıldız ile ülkeyi terk ettikten sonra sırasıyla Paris, Budapeşte, Moskova ve Bakü’de yaşamıştır. Büyük hayallerle gittiği Bakü’deki hayatının bir hayal kırıklığına dönüştüğü söylenebilir. Yıllarca *Tan* gazetesinde Sovyetler Birliği’ni savunduğu halde karşılamaya tek bir aydının ya da devlet ileri geleninin gelmemiş olmasından başlayarak, yönetimde olanların Türklere karşı olumsuz tavrı, hayat şartlarının zorluğu, özgürlüklerin kısıtlanması, Sovyetler Birliği’nin Stalin döneminde bir polis devletine dönüşmüş olması gibi nedenlerle özlemini kurduğu yaşamın burada mevcut olmayışı son günlerini mutsuz geçirmesine, hatta hayatını “sürgün” olarak nitelemesine neden olmuştur. 1968 yılında akciğer kanseri nedeniyle vefat etmiştir.⁴¹⁰

Kadın Hareketleri ve Millî Mücadele İçindeki Yeri

Sabiha Sertel, Millî Mücadele Dönemi’nde örgütlenme çalışmalarına *Büyük Mecmua*’yı çıkartarak, eşinin tutuklu olduğu dönemde derginin her tür emek yoğun çalışmasını üstlenerek hizmet etmiştir. Yeri gelmiş İngiliz sansürünün şefi Albay Armstrong’la, yeri gelmiş Matbuat Umum Müdürü Haydar Bey ile tartışmış, sansürlen yazıların sansürlü kısımlarını beyaz bırakarak durumu protesto etmiştir.⁴¹¹

İzmir’in İşgali her Türk aydını gibi Sabiha Sertel’i de derinden etkilemiştir. İşgalin ardından yazdığı *Şehidin Sesi* başlıklı yazısında, duyduğu derin üzüntüyü ve harekete geçmenin gerekliliğini işlemiş “*milletler ölmez hayatlarında duraklamalar olur fasılalar buhranlar felaketler isyanlar harpler her şey olur... Fakat her sükutun bir yükselişi, her yükselişin bir sükutu var*” diyerek umut ve güven aşılama çalışmıştır.⁴¹²

İşgalinden sonra toplanan İstanbul mitinglerine dinleyici ve bir eylemci olarak katılan Sabiha Hanım⁴¹³ Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya çıktıktan sonra, silah ve adam

⁴⁰⁹ Y. Sertel, *Annem*, ss.228-229.

⁴¹⁰ A.g.e., ss.293-306.

⁴¹¹ Y. Sertel, *Annem*, s.117. Z. Sertel, *Hatırladıklarım*, ss.74-80.

⁴¹² Sabiha Zekeriya, “Şehidin Sesi”, *Büyük Mecmua*, Numero: 8, 28 Mayıs 1919, s.114., Yeni harfli metin için bkz. Sabiha Sertel, *Kadınlığa Dair: 100. Yılında Sabiha Sertel’in Büyük Mecmua Yazıları*, Der. Hamit Erdem, Sel Yayınları, İstanbul, 2019, ss.99-101.

⁴¹³ Y. Sertel, *Annem*, s.116.

kaçırma faaliyetlerinin içinde yer almış, Esat Paşa⁴¹⁴ ile Halide Edip arasındaki gizli iletişim trafiğini yürütmüştür. O dönemi şöyle anlatmaktadır:

Akşamları gün ağarmadan önce, Halide Hanım'ın mektubunu alıyor, saçlarımın arasına yerleştiriyor; çarşafı da başıma geçirdikten sonra Milli Meclis binasının yolunu tutuyordum... Mektubu Esat Paşa'ya verir, cevabını aldıktan sonra yine aynı şekilde Halide Hanım'a getirirdim. Çarşafın aleyhinde olmakla beraber, bu işte çarşafın çok faydalı olduğunu gördüm⁴¹⁵

Osmanlı'nın son dönemindeki kadın hareketleri içerisinde aktif olarak yer almamışsa da yazılarında *Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti*'nden bahsettiği ve burada faaliyet gösteren kadınları övdüğü görülmektedir.⁴¹⁶ Dönemin eğitimli kadınlarının çoğunda görüldüğü gibi Sabiha Sertel'de de kadın hakları mücadelesi, kadının vatanın kurtuluşuna sunduğu katkıyla özdeşir.

Okula başlarken annesi ve ablasının zoruyla giydiği çarşaf, giymemek için ettiği itirazlar ilerideki bu duruşu hakkında fikir vermektedir. Babasıyla boşanmaları sürecinde annesinin uğradığı haksızlık çocuk benliğinde derin izler bırakmıştır. Yaşam öyküsünde “*Altı çocuklu bir ananın dövülmesi, kovulması benim çocuk ruhumda baskıya, istibdada karşı büyük bir kin bırakmıştı. Her haksızlığa karşı isyan ediyordum... Büyük Mecmua'da kadın konusunu ele almamın en büyük nedeni de bu olsa gerektir.*”⁴¹⁷ diye bahsedeceği bu boşanma feminist bilincinin ilk emarelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Büyük Mecmua'daki erken dönem yazıları incelendiğinde de bu açıkça tespit edilebilmektedir. “Türk Kadınlığının Terakkisi”, “Kadınlığın Hukuki Bahsi”, “Türk Feminizmi”, “Kız Darülfünunu Meselesi”, “Darülfünunda Kadın”, “Tesettür Meselesi”, “Sütnine ve Dadı Mektebi”, “Fransa'da Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı”, “Kadınlar ve İntihab” gibi başlıkları taşıyan 1919 yılına ait bu yazılar, onun kadınlığa dair düşünmeye ve yazmaya, kadın eğitimi, karma eğitim, kadın giyimi, kadının çalışması ve feminizm gibi pek çok konu üzerine kafa yormaya çok erken dönemde başladığını, kadın meselesini Osmanlı ve Batı'yı kıyaslayarak analiz etmeye çalıştığını göstermektedir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Mehmet Esat Işık Paşa (1865-1936), Mütareke Dönemi'nde Millî Kongre'nin oluşumuna katkı sunan önemli hekimlerimizdendir. 1919 Meclis-i Mebusan seçimlerinde görev almış, 16 Mart 1920 İstanbul'un işgalinin ardından Malta'ya sürgün edilmiştir.

⁴¹⁵ Y. Sertel, *Annem*, s.118.

⁴¹⁶ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti”, *Büyük Mecmua*, Numero:3, 20 Mart 1919, ss.41-42.

⁴¹⁷ Sertel, *Roman Gibi*, s.28.

⁴¹⁸ Sabiha Sertel'in *Büyük Mecmua*'daki yazıları yeni harflere aktarılmış ve kitap olarak basılmıştır. Yazıların tamamı için bkz. Sabiha Sertel, *Kadınlığa Dair: 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları*, Der. Hamit Erdem, Sel Yayınları, İstanbul, 2019.

Eserleri

Roman: Çitra Roy ile Babası (1936)

Anı: Roman Gibi (1969)

İnceleme: Yeni Kıraat (1928), Sebilürreşatçıya Cevap (1940), İkinci Dünya Savaşı Tarihi (1942), İlericilik Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret (1945), Davamız ve Müdafaamız (1946)

Çeviri:Sınıf Kavgası (1934), Kadın ve Sosyalizm (1935), Maymundan İnsana Geçişte Emegın Rolü (1958)

Makale ve Röportajları

İnci, Büyük Mecmua, Resimli Ay, Türk Yurdu, Hayat, Sevimli Ay, Cumhuriyet, Tan, Görüşler, Vatan gibi gazete ve dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

2.3. ŞÜKÛFE NİHAL'İN YAŞAMI (1896-1973)

Ailesi ve Çocukluk Yılları

1896 yılında İstanbul'da⁴¹⁹ dünyaya gelen Şükûfe Nihal, eczacı Miralay Ahmet Bey ile asker kökenli bir aileden gelen Nazire Hanım'ın kızlarıdır. Babasının soyu Kastamonu'nun ileri gelen ailelerinden Katipzâdelere, annesinin soyu ise Fatih'in nakkaşbaşı Mehmet Efendi'ye kadar uzanır.⁴²⁰

Dedesi Doktor Emin Paşa, Sultan V. Murad'ın hekimbaşılığını yaparken sürgün edilmiş ve hayatının sonuna dek sürgünde yaşamıştır.⁴²¹ Bu nedenle de sarayla ilişkileri mesafeli hale gelen babasının İstanbul'a ayak basması yasaklanmış⁴²², Şükûfe Nihal'in çocukluğu Manastır, Şam, Beyrut ve Selanik gibi şehirlerde, İstanbul'dan uzakta geçmiştir.⁴²³

⁴¹⁹ Yazar, Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* kitabına gönderdiği tercümeihâline göre doğum yılı ve yeri bu şekildedir. Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz 10, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.1849. Ancak Emekli Sandığı Arşivi'ne göre doğum yılının Rumi 1309 (1893-94), doğum yerinin de Hanya olduğu belirtilmelidir.

⁴²⁰ Mehmet Behçet Yazar, “Şükufe Nihal Başar” *Edebiyatçılar Alemi, Edebiyatımızın Unutulan Sıraları*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s.291.

⁴²¹ İnal, *a.g.e.*, s.1849.

⁴²² Bir makalesinde aile geçmişine ilişkin şu kısa notu düşmüştür: “Ben çocukluğumu sürgün bir babanın oğlu olduğu için İstanbul'a ayak basması yasaklanmış bir asker olan babamla dışarılarda geçirdim.” Şükûfe Nihal, “Etekleri Düşük İstanbul”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1935, s.5.

⁴²³ Gazeteci ve akademisyen Neriman Malkoç Öztürkmen 1954 yılında Şükûfe Nihal'le mülakat yapmıştır. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarına dair bu mülakatta şu bilgileri vermiştir: “Çocukluğum 8 yaşına kadar

Eğitim Hayatı

Eğitilmiş ve kültürlü bir aileye mensup olduğu için çocukluk ve ilk gençlik yılları fikrî tartışmaların, kültür ve sanat sohbetlerinin içinde geçmiş, bunun da etkisiyle çocukluktan itibaren düşün ve yazın dünyasına meraklı biri olmuştur.

Evde ve özel öğretmenlerle başlayan eğitim hayatı niteliklidir, bu yıllarda Arapça ve Farsça derslerinin yanında pozitif bilimlere ilişkin dersler de almıştır. Bunların yanı sıra evde yapılan toplantılar, babası ve arkadaşlarının entelektüel sohbetleri kişiliğini ve eğitimi şekillendiren en önemli etkenlerden olmuştur.⁴²⁴

Küçük yaşta evlendirilmesi nedeniyle⁴²⁵ sekteye uğrayacak eğitim hayatı Şükûfe Nihal'in kararlı duruşu ve okula devam etmek için eşinden boşanmayı tercih etmesi nedeniyle yeniden başlamış ve 1914 yılının Eylül ayında Edebiyat, Tabiiyat ve Riyaziyat olmak üzere yalnızca üç şubeyle açılan İstanbul İnas Darülfünunun ilk öğrencilerinden biri olmuştur. Evde eğitim görmüş öğrenciler için zorunlu olan giriş sınavına alınmış, başarılı bulunarak 4 Kasım 1916 tarihinde (8) numaralı öğrenci olarak okulun *Edebiyat* şubesine kaydedilmiştir.⁴²⁶ Okul kayıtlarından, Çapa'da Topkapı Caddesi'nde ikamet ettiği ve gündüzlü öğrenci olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁷

1916-1917 ders yılının sonunda yapılan sınavlarda ilk üç öğrenciyle aynı puanları almasına rağmen yirmi yedi (27) gün devamsızlığı olduğu için o seneyi *Edebiyat* şubesinin dördüncüsü olarak tamamlamıştır.⁴²⁸ 1919 yılında İnas Darülfünunu'nun yönetmeliğinde bir değişiklik yapılmış ve son sınıf öğrencilerine, erkek öğrencilere açılmış şubelerden birini seçerek Darülfünun mezunu olma hakkı tanınmıştır. Bu imkân doğrultusunda⁴²⁹ Darülfünun Coğrafya Şubesi'ne geçiş yapmak üzere başvurmuş, yazılı

Manastır'da geçti(...) Rüştîye'yi Şam'da okudum. Biraz Beyrut'ta biraz Selanik'te oturduk. Selanik'te bir hususi mektebe gittim. Fransızca öğrendim. Evde Arapça ve Farsça hocalarından ders aldım. Bir başka hocadan müspet ilimleri okudum. Babam entelektüel bir adamdı. Ondan da çok şeyler öğrendim.(...) İnas Darülfünununa imtihanla girdim. Kazandım. Cenab Şahabettin'in küçük kardeşi Osman Fahri'den aruz veznini öğrendim.” Neriman Malkoç Öztürkmen, “*Edibeler, Sefireler, Hanımefendiler*”, Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.25.

⁴²⁴ Öztürkmen, *a.g.e.*, s.25.

⁴²⁵ Evlilikleri bölümünde ayrıntılandırılmıştır.

⁴²⁶ Argunşah, *a.g.e.*, s.22. Maarif Nezareti tarafından 1914 yılında yayımlanan *İnas Darülfünunu Talimatnamesinde* “evli ve dulların okula alınmayacağı” belirtilmiştir. Şükûfe Nihal'in boşanmak istemesinin bir nedeni de bu kural olmalıdır. Talimatname için bk. Arslan, Selçuk ve Nam, *a.g.e.*, s.30.

⁴²⁷ *A.e.*, s.131.

⁴²⁸ Baskın, *a.g.e.*, s.156.

⁴²⁹ *İnas Darülfünunu Talebatının İmtihan-ı Umumi Hulasa Cetveli* 'nde adının yanına sınava girmedigine ve Darülfünun Coğrafya şubesine nakledildiğine dair not düşülmüştür. Argunşah, *a.g.e.*, s.26.

ve sözlü sınavlara girmiş, başarılı olunca da son sınıfı bu şubede okumuştur.⁴³⁰ Yönetmelik gereği coğrafya bölümünden dört zorunlu ders almış ve sınavlarından *aliyyüla'lâ* (pek iyi) derece ile mezun olmuştur.⁴³¹ Böylece Şükûfe Nihal, Darülfünun'dan mezun olan ilk kız öğrenci olarak tarihe geçmiştir.

Meslek Hayatı

Şükûfe Nihal, Darülfünundan mezun olduktan sonra, 1919-1920 eğitim öğretim yılında Darülmualimat-ı Aliye'ye⁴³² coğrafya öğretmeni olarak atanmıştır.⁴³³ Bu atamada, Darülfünun Edebiyat Fakültesi müdürü Mehmet Emin (Erişirgil) Bey'in Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazının etkisi olmalıdır. Çünkü Mehmet Emin Bey 14 Temmuz 1919 tarihli kurum içi yazışmada “*İlk defa Darülfünun şartlarına uygun biçimde sınav vererek başarılı olan Şükûfe Nihal Hanım'ın bu vazifeyi kemal-i emniyetle yerine getirebileceğine*” inandığını ifade ederek coğrafya öğretmeni olarak atanması yönünde bir tavsiyede bulunmuştur.⁴³⁴

Öğretmenliğe başladığı esnada yeniden Darülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne kayıt yaptırdığı görülür. Ancak devamsızlıktan dolayı 1927 yılında fakülte ile ilişkisi kesilmiştir.⁴³⁵ Büyük bir olasılıkla hem Millî Mücadele'nin ve İstanbul'un fiili işgalinin getirdiği sıkıntılar hem de öğretmenlik mesleğinin getirdiği sorumluluk okula devam etmeyi mümkün kılmamıştır.

Emekli Sandığı Arşivi'ndeki dosyası incelendiğinde, 1926 yılına kadar İstanbul Kız Sultanisi, Nişantaşı Orta Mektebi ve İstanbul Kız Lisesi gibi okullarda coğrafya öğretmenliği yaptığı görülmektedir. 1926 yılında -coğrafya öğretmeni olarak çalışmak artık onu mutlu etmediği için⁴³⁶- istifa etmiş, dört yıl evine çekilmiştir. 1929 yılından

⁴³⁰ Baskın, *a.g.e.*, s.164.

⁴³¹ Arslan, Selçuk ve Nam, *a.g.e.*, s.62.

⁴³² Darülmualimat-ı Aliye, 1870 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk ve ortaöğretim düzeyindeki kız okullarına öğretmen yetiştirmek için kurulan Darülmualimat okullarının 1914-1915 öğretim yılında liselere öğretmen yetiştirmek amacıyla oluşturulan yüksek kısmıdır. Cumhuriyet ile 1924-1925 öğretim yılına gelindiğinde İstanbul Kız Muallim Mektebi adını almıştır. Dumanoglu, *a.g.e.*, s.56.

⁴³³ Darülmualimat-ı Aliye'nin öğretmen kadrosu içinde, 1922-1923 eğitim öğretim yıllarına kadar, yani bu okul Kız Muallim Mektebi adını alana kadar, coğrafya öğretmeni olarak çalışmıştır ve 800 lira maaş almaktadır. Dumanoglu, *a.g.e.*, s.56.

⁴³⁴ BOA, MF. ALY.137-129, (1337 Za 24), 14 Ağustos 1919., Aktaran Mustafa Selçuk, *İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi* İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.278.

⁴³⁵ Arslan, Selçuk ve Nam, *a.g.e.*, s.65.

⁴³⁶ Enver Naci, *Yarım Ay* dergisindeki bir yazısında istifa olayının perde arkasından bahsetmiştir. İstanbul Kız Lisesi'nde coğrafya öğretmenliği yaptığı sırada elinde taş ve madenlerle ders yaparken, aşağıdaki müzik sınıfında güftesi kendisine ait bir eserin çalındığını duyunca coğrafyayı kuru ve cansız bularak istifa

itibaren İstanbul'daki çeşitli okullarda Türkçe ya da edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır.⁴³⁷ Sanat ve edebiyat sohbetlerine tutkun, çevresini bu dünyaya ait insanlardan kuran bir şair ve yazar için anlaşılır olan bu alan değişikliğinin ardından uzun yıllar öğretmenliğe devam ettiğini belirtmek gerekir. 1954 yılının ocak ayında, normal süresinden sekiz yıl önce, kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır.⁴³⁸

Özel Hayatı

İlk eşi Mithat Sadullah (Sander) ile ailesinin isteği üzerine evlenmiştir. Şam'a tayin edilen babası, kızının İstanbul'da kalabilmesi için bu evliliğin uygun olacağını düşünmüştür.⁴³⁹ Bu evliliğinden oğlu Necdet Sander⁴⁴⁰ dünyaya gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi eğitim hayatına devam edebilmek için, çocuk denecek yaşta gerçekleştirdiği bu evliliğini oğlu iki yaşındayken sonlandırmıştır.⁴⁴¹

İkinci eşi Ahmet Hamdi Başar⁴⁴² ile sosyal konulara ve memleket meselelerine gösterdiği ilgi nedeniyle, Millî Mücadele yıllarında kendi isteği ile evlenmiştir.⁴⁴³ Darülfünun Coğrafya şubesinde tanıştığı Ahmet Hamdi Bey'le İstanbul'daki gizli cemiyetlerin faaliyetlerinde yer almışlar, karı-koca ilişkisinin yanı sıra dava arkadaşlığı yapmışlardır. Şükûfe Nihal, Fatih Mitingi'nde konuşmacı olarak yer almış ve daha Millî Mücadele'nin başında bu yönüyle tanınan kadınlardan biri olmuştur. Kuşkusuz bu süreçte Ahmet Hamdi Bey'in etkisi büyüktür. Ancak ilerleyen yıllarda, sanata ve edebiyata ilgisi olmayan, sadece siyasetle ilgilenen eşiyle aralarında manevi anlamda bir uçurum oluşunca boşanmışlardır. Bu evlilikten dünyaya gelen kızları Günay ise doğum yaparken erken yaşta vefat etmiştir.⁴⁴⁴

etmiş ve dört yıl öğretmenlik yapmamıştır. Enver Naci, "Türk Edebiyatında Kadın Romancılar: Şükûfe Nihal" *Yarım Ay*, S.118, 15 Mayıs 1940, s.16.

⁴³⁷ Şükûfe Nihal'in Emekli Sandığı Arşivi için bkz. Dizdar, *a.g.e.*, ss.401-403.

⁴³⁸ *A.g.e.*, s.402.

⁴³⁹ Argunşah, *a.g.e.*, s.22.

⁴⁴⁰ Psikolog ve yazar olan Necdet Sander, Sander Yayınlarının da kurucusudur. 1983 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

⁴⁴¹ Boşanma ve okula geri dönme hikayesini Neriman Malkoç'a şöyle anlatmıştır: "*En büyük idealim sanat havası içinde yaşamak, kültürümü genişletmek ve bir sanatkâr olmaktı. Ne yapayım ki beni çok erken evlendirdiler. Buna mâni olmak için intihara bile teşebbüs ettim. Bu sırada hassas şairemiz bileğini uzattı. Bakınız dedi, jiletle kesmiş olduğu damarların bilekteki izini gösterdi. Bir an şaşırdım ve ancak o zaman sanatkarımızın okuma ve sanat aşkının ne kadar kuvvetli olduğunu anladım.*" Öztürkmen, *a.g.e.*, s.26.

⁴⁴² Ahmet Hamdi Başar (1897-1971) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyelerinden, Ahali İktisat Fırkası'nın kurucularından ve 1. Dönem TBMM milletvekillerindendir.

⁴⁴³ Adile Ayda, *Böyle İdiler Yaşarken... (Edebi Hatıralar)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1984, s.109.

⁴⁴⁴ Dizdar, *a.g.e.*, s.35.

Şükûfe Nihal, evlilikleri ile olduğu kadar gönül ilişkileriyle de kendinden söz ettirmiş biridir. İlişki yaşadığı isimler Osman Fahri ve Faruk Nafiz gibi kamuoyunca tanınmış aydınlar olduğu ve bu ilişkiler edebiyat tarihi açısından önem arz ettiği için burada da bahsedilmelidir.

Ünlü şair Cenap Şahabettin'in üvey kardeşi ve eşi Mithat Sadullah Bey'in de arkadaşı olan Osman Fahri, Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde okumuş bir aydındır. Şükûfe Nihal'e âşık olmuş ancak yakın arkadaşının eşine âşık olmayı bir onur meselesi yaparak, İstanbul'dan uzaklaşmak amacıyla doğuya tayinini istemiştir. Elazığ'da öğretmenlik yaparken yaşadığı derin depresyonlardan birinde intihara teşebbüs etmiştir. Yaralı olarak kurtulmasına rağmen beyninde oluşan hasar nedeniyle aylarca hastanede kaldıktan sonra yaşamını yitirmiştir.⁴⁴⁵ Kuşkusuz bu aşk, Şükûfe Nihal'in hayatında ömür boyu devam edecek bir yara açmış, şiirlerine ve romanlarına da yansımıştır.⁴⁴⁶

Şükûfe Nihal'in yaşamındaki ve ebedi üretiminde iz bırakan bir başka önemli figür ise Faruk Nafiz (Çamlıbel)'dir.⁴⁴⁷ Gerek Şükûfe Nihal'in gerek Faruk Nafiz'in edebi eserlerine de konu olan bu aşk edebiyat tarihi alanında da incelenmiştir. Faruk Nafiz tarafından Şükûfe Nihal'e yazılan mektuplar ayrıca yayımlanmıştır. O dönem Ahmet Hamdi Başar ile evli olduğu ve kızını bırakmak istemediği için Faruk Nafiz'in evlilik teklifini reddetmiş Ahmet Hamdi Başar ile olan evliliğini 1950'lerin sonuna kadar sürdürmüştür.⁴⁴⁸ Bu tarihlerde ortak evlerini eşine bırakarak kendine küçük bir ev kiralamış ve ölümüne dek yalnız yaşamıştır.⁴⁴⁹

Son Yılları ve Ölümü

Emekliliğin ardından, çalışırken ve hatta çocukluğunun geçtiği evde de adet olduğu üzere edebiyat ve sanat toplantıları düzenlemeye devam etmiştir. Çeşitli yıllar içinde bu toplantılara katılanlar arasında Adile Ayda, Faruk Nafiz Çamlıbel, Müfide Ferit Tek, Fahri Celal Göktulga, Mithat Cemal Kuntay, Refik Halit Karay, Abdülhak Şinasi Hisar, Asaf Halet Çelebi, Behçet Kemal Çağlar gibi dönemin tanınmış aydınları bulunmaktadır.

⁴⁴⁵ Zeynep Kerman, *Osman Fahri- Hayatı ve Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.7-15.

⁴⁴⁶ Dizdar, *a.g.e.*, s.36.

⁴⁴⁷ Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973) Ünlü Beş Hececi şairlerimizden, edebiyatçı, öğretmen ve siyasetçidir. Behçet Kemal Çağlar ile birlikte Onuncu Yıl Marşı'nın sözlerini yazmıştır.

⁴⁴⁸ Kerman, *Gölgeden Güneşe: Faruk Nafiz'den Şükûfe Nihal'e Mektuplar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021. İki ünlü edebiyatçının aşkını konu alan bir diğer roman da Selim İleri tarafından yazılmıştır. Selim İleri, *Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın*, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 8.

⁴⁴⁹ Öztürkmen, *ag.e.*, s.26.

“Etrafımda sanat ve edebiyat bahisleri edilmezse, fikir münakaşaları yapılmazsa beynimin uyuştüğunu hissediyorum” diyerek yakın çevresinin itirazlarına rağmen uzun yıllar bu toplantıların masrafını da kendi karşılamıştır.⁴⁵⁰

1962 yılında geçirdiği bir trafik kazası ise onun hayatını alt üst etmiştir. Kazadan sonra pek çok ameliyat geçirmiş, acılar çekmiş, yatağa bağlanmıştır.⁴⁵¹ Koltuk değneği olmadan yürüyemediği için evden çıkmayı kendine yedirememiş, arkadaşlarının desteği ile İstanbul Huzurevi’ne⁴⁵² yerleştirilerek tedavisi ve bakımı üstlenilmiş ve 24 Eylül 1973’te sessizce bu dünyaya veda etmiştir.⁴⁵³

Kadın Hareketleri ve Millî Mücadele İçindeki Yeri

Şükûfe Nihal, Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet ile devam eden Osmanlı kadın hareketleri içinde önemli bir yerde durur. Ulviye Mevlan’ın başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti’nin⁴⁵⁴ 1914 yılı yönetim kurulu listesinde adı bulunmaktadır.⁴⁵⁵ Henüz Darülfünun eğitimine başlamadığı ve 18 yaşında olduğu düşünülürse, oldukça erken denecek bir yaşta örgütlü kadın mücadelesi içinde yer almıştır. Bu yıllarda diğer pek çok kadın aydın gibi Türk Ocağı’nın toplantılarına katıldığı da bilinmektedir.⁴⁵⁶

Kadın hakları konusunda düşünmeye ve yazmaya ise çok daha erken yaşta başladığını belirtmek gerekir. 1909 yılında, yani 13 yaşında iken *Mehasin* gazetesinde yayımlanan “İnas Mektepleri Hakkında” başlıklı yazısında kızlar için Bakırköy’de açılacak kız okulu haberine çok sevindiğini ama somut adım atılmadığı için üzüldüğünü anlatır. “Anlayışlar değişmiş, kadınlarla ilgili ön yargılar kırılmıştır” ancak bu konuda yol alınmamaktadır. Şükûfe Nihal’in yayımlanan bu ilk yazısının kadın meselesine yoğunlaşması onun bu konudaki duyarlılığının ve öncülüğünün de habercisidir. Bu

⁴⁵⁰ Argunşah, *a.g.e.*, s.68-70

⁴⁵¹ Cengiz Yarbağ, “Şair Şükûfe Nihal Çile Dolduruyor”, *Hayat*, Sayı 9, 23 Şubat 1967, s.20.

⁴⁵² İstanbul Huzurevi, Türkiye’nin ilk huzurevidir ve Kadınlar Dayanışma Birliği ve Darülaceze Yardım Vakfı tarafından İffet Halim Oruz’un öncülüğünde Melek Celal Sofu tarafından 1938 yılında yapılan Atatürk madalyonunun çok sayıda bastırılarak satılmasıyla elde edilen gelir sayesinde yapılmıştır.

⁴⁵³ Argunşah, *a.g.e.*, s.69-74. Oruz, *a.g.e.*, s.106.

⁴⁵⁴ Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti, o dönemki kadın hareketleri içindeki en önemli oluşum olarak, hatta tek feminist hareket olarak nitelendirilir. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, ss.107-125

⁴⁵⁵ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyet-i İctimai Umumi-İntihabat”, *Kadınlar Dünyası*, 23 Mayıs 1330 (5 Haziran 1914), No:144, s.6.

⁴⁵⁶ Dizdar, *a.g.e.*, s.38.

tarihten başlayarak pek çok gazete ve dergide kadın hakları, kadının eğitimi, kadın-erkek eşitliği gibi pek çok alanda fikirlerini açıklayacaktır.⁴⁵⁷

Millî Mücadele Dönemi'nde kadın hareketleri ile direniş hareketlerinin içi içe geçtiğini söylemek yanlış bir değerlendirme olmaz. Şükûfe Hanım da pek çok aydın kadın gibi Anadolu'daki direnişe destek vermiş, halkı bilinçlendirme konusunda eşi Ahmet Hamdi Bey ile çalışmalara ve protestolara katılmıştır.⁴⁵⁸

1918 yılında Asri Kadınlar Cemiyeti'nin⁴⁵⁹ faaliyetleri içinde yer almaya başlamıştır. Daha İzmir işgal edilmeden İstanbul'da gerçekleştirilen protesto toplantılarının da örgütleyicilerinden olan Asri Kadınlar Cemiyeti, Şükûfe Nihal'in Millî Mücadele'ye katkıda bulunma sürecindeki önemli duraklardandır. Zaten İnas Darülfünunu mezunları ve öğrencilerinin kurduğu bu cemiyetin en önde gelen isimlerinden biri de kendisidir.⁴⁶⁰

Asri Kadınlar Cemiyeti, İzmir'in işgalinin ardından İstanbul'da gerçekleşen mitinglerin örgütlenmesinde aktif rol almıştır. Dördüncü büyük miting olan⁴⁶¹ 30 Mayıs 1919 tarihli İkinci Sultanahmet Mitinginde konuşmacı olanlardan biri cemiyet adına Şükûfe Nihal Hanım'dır: “*Ey sevgili İstanbul, güzel vatanım, alil talihsiz toprağım! Seni kaybetmek korkusunun ruhuma yaptığı derin zehirnâk acıyı bilmem bununla kaçınıcı defadır duyuyorum...*” şeklinde başladığı konuşması dönemin Zaman gazetesinde de yayımlanmıştır.⁴⁶²

Şükûfe Nihal ve eşi Ahmet Hamdi (Başar), Millî Mücadele'ye destek vermek için M.M grubu içerisinde faaliyet göstermişlerdir. General Kemal Koçer anılarında “*evrak naklinde ve muhafazasında Türk kadınlarından istifade edilmişti. Şükûfe Nihal'le kardeşi*

⁴⁵⁷ “Bugünün Genç Kadınına”, *Kadınlık*, Sayı:1, 8 Mart 1330 (1914), ss.4-5; “Evli Barklı Hanımlar”, *Türk Kadını*, S.6, 1 Ağustos 1334 (1918), ss.83-85. “Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, S.11, 17 Teşrinievvel 1918, ss.162-163. Burada örnekleri verilen yazıların yeni harfli baskılarına Şükûfe Nihal'in *Bütün Eserleri* serisinin 5. cildinden ulaşılabilir.

⁴⁵⁸ MM, 1920 yılı Nisan-Mayıs aylarında İstanbul Topkapı'da kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın da devamı sayılabilecek ve Anadolu'ya yardım sağlamak amacıyla kurulmuş bir gizli cemiyet olan Müdafâ-i Milliye'nin baş harflerinden oluşturulan kısa adıdır.

⁴⁵⁹ 1918 yılının sonunda kurulan bu cemiyetle ilgili haberler 1919 yılının Şubat ve Mart aylarında basında çıkmaya başlar. *İnci*, *Genç Kadın*, *Müşahede* gibi dergilerde konusu edilir. “Asri Kadın Cemiyeti”, *İnci*, S.1, 1 Şubat 1919, s.2., “Asri Kadın Cemiyeti”, *Müşahede*, S.5, 22 Şubat 1919, ss.228-229., “Asri Kadın Cemiyeti”, *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1919, s.84.

⁴⁶⁰ N. Özdemir, *a.g.e.*, s.107.

⁴⁶¹ Millî Mücadele Dönemi ve Kadın başlıklı bölümde ayrıntılandırılacaktır.

⁴⁶² *Zaman*, S.383, 31 Mayıs 1335 (1919), s.1

Muhsine'nin hizmetleri sebk etmiştir." demektedir.⁴⁶³ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul* adlı eserinde Şükûfe Nihal'in "küçük broşürler aracılığıyla bir hayli propaganda yaptığını" belirtmiştir.⁴⁶⁴

Şükûfe Nihal, Nezihe Muhiddin öncülüğünde kurulmaya çalışan Kadınlar Halk Fırkası⁴⁶⁵ girişiminin de genel sekreteridir. "Fırkamızın Mefkûresi" başlıklı yazısında Nezihe Muhiddin kendisini fırka kuruluşuna davet ettiğinde bunun "milletvekili ve bakan olabilmek için bencilce ortaya atılan kadınlar" oldukları algısı yaratmasından çekindiğini, ama özünde böyle olmadığını anlayınca bu girişime katıldığını, kadınların annelikleri öncelikli olmak şartıyla ihtiyaç halinde çalışmalarına olanak tanıyan, "içtimai, iktisadî, siyasî sahalarda haklarını sağlamanın" önemli olduğunu anlatır. Şükûfe Nihal, kamuoyundan tanıdığı Nezihe Hanım'la bu vesileyle tanışmıştır. Kadınlar Halk Fırkasının sadece siyasî haklar bağlamında değil, kadının yükseltilmesi, çocuğun korunması anlamındaki hedefleriyle geniş bir yelpazede faaliyet göstereceğinden bahseder.⁴⁶⁶ "Kadınların siyasî temsilinin olmaması" nedeniyle fırkanın dilekçesi valilik tarafından reddedilmiş ve girişim Türk Kadın Birliği'ne dönüşmüştür.

Şükûfe Nihal, Türk Kadın Birliği'nin yönetim kurulu listesinde olmasa da aktif üyelerinden biridir. Muhtemelen kızı Günay'ın doğduğu yıl olan 1924'te yönetim faaliyetinde bulunmamış ama dernekle de ilişkisini kesmemiştir. Örneğin 1927 yılında Diyarbakır şubesinin kuruluşu için İffet Halim Hanım'a destek vermiş⁴⁶⁷, 1932 yılında oluşan yeni yönetimde yer almış ve aktif olarak toplantılarına da katılmıştır.⁴⁶⁸

Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı İstanbul'da düzenlenen 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'nin organizasyonunda da aktif görev alan Şükûfe Nihal, "ahlâkta müsavat" komisyonunda *kadın ticaretine* karşı kamuoyu oluşturmak için çalışmış⁴⁶⁹, Kongre kapsamında düzenlenen Boğaz gezisine eşiyile birlikte katılarak, dünyanın dört bir yanından gelen kadınlara ev sahipliği yapmıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶³ Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul: İşgal senelerinde M.M. grubunun Gizli Faaliyeti*, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1946, s.128.

⁴⁶⁴ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2018, ss.161-162.

⁴⁶⁵ Tezin Nezihe Muhiddin ile ilgili bölümünde Kadınlar Halk Fırkası ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁴⁶⁶ Şükûfe Nihal, "Fırkamızın Mefkûresi", *Süs*, 30 Haziran 1923, s.3.

⁴⁶⁷ İffet Halim Oruz, *Atatürk Döneminde Türkiye'de Kadın Devrimi*, s.29.

⁴⁶⁸ Koyuncuoğlu, *a.g.e.*, s. 208. "Kadınların Kongresi", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1934, s.3

⁴⁶⁹ "Kadın Birliği Kongresi: Beynelmilel Kongrenin Raporları Hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1934, s.2

⁴⁷⁰ "Dünya Kadınlarının Dünkü Boğaz Gezisi", *Akşam*, 22 Nisan 1935, s.1

Eserleri

Şükûfe Nihal, bugüne kadar yapılan edebiyat tarihi çalışmalarında yer bulmuş, erken tarihlerden itibaren edebiyatçı yönüyle incelenmiş ve hakkı teslim edilmiş bir isimdir. Özellikle şiirleri ve şairliğiyle övgü toplamış ve bu alandaki eserleri daha fazla analiz edilmiştir. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (1983) “*Hece ile ve hazan âşık söyleyişle terennüm ettiği manzumelerinde saf ve temiz bir Türkçenin dile getirilmiş olması ve bu dile güzel bir ses kazandırılması, şairin muvaffakiyetleri arasındadır*” derken onu Türk kadınlığının Cumhuriyet yıllarına kadar yetiştirdiği en değerli isimler arasında sıralar.⁴⁷¹ Vasfi Mahir Kocatürk ve İnci Enginün gibi edebiyat tarihçilerinin eserlerinde özellikle şairliği üzerinde durulmuş, adı Halide Edip Adıvar ve Halide Nusret Zorlutuna gibi isimlerle birlikte anılmıştır.⁴⁷² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* adlı ansiklopedi de *Beş Hececiler* başlığı altında ve *Millî Edebiyat* akımı içerisinde incelenmiş, kendisinden övgüyle bahsedilmiştir.⁴⁷³

Şiir, roman, öykü ve gezi yazısı türünde eserler veren Şükûfe Nihal, şiirlerini *Yıldızlar ve Gölgeler* (1919), *Hazan Rüzgarları* (1928), *Gayya* (1930), *Su* (1933), *Şile Yolları* (1935), *Sabah Kuşları* (1943), *Yerden Göğe* (1960) başlıkları altında kitaplaştırmıştır. Romanları ise *Renksiz İstirap* (1928), *Yakut Kayalar* (1931), *Çöl Güneşi* (1933), *Yalnız Dönüyorum* (1938) isimlerini taşır. *Tevekkülün Cezası* (1928) adlı öykü kitabı, *Finlandiya* (1935) ve *Domaniç Dağlarının Yolcusu* (1946) başlıklı gezi kitapları bulunur. Ayrıca pek çok gazete ve dergide kaleme aldığı, köşe yazısı da Türk yazın hayatına sunulmuş önemli eserler olarak karşımızda durur.⁴⁷⁴ Bunlara ek olarak

⁴⁷¹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, ss. 1222-1223.

⁴⁷² İnci Enginün, “Cumhuriyet Devrinde Kadın Edebiyatçıları” *Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974, s.79-86; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1964.

⁴⁷³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, s.342.

⁴⁷⁴ Bu yazıların yeni harfli baskılarına Şükûfe Nihal Bütün Eserleri Cilt 5'ten ulaşılabilir. Bu kitaptaki yazılarına ek olarak, Yasemin Sancar Koyuncuoğlu, yaptığı doktora tez çalışmasıyla daha önce ulaşılamayan bazı yeni yazıları olduğunu da ortaya çıkarmıştır: “Ye’s ve Hırmân”, *Sada-i Millet*, 9 Teşrin-i evvel 1909, S.8, s.2; “Hanımlarımız, Afife Hikmet Hanım Efendiye”, *Sada-i Millet*, 22 Teşrin-i evvel 1909, S.21, s.4.

basılacağı duyurulan ancak tefrika roman olarak arşivlerde kalmış *Mavi Şeytan* adlı bir eseri daha tespit edilmiştir.⁴⁷⁵

2.4. SUAT DERVİŞ'İN YAŞAMI (1905-1972)

Ailesi ve Çocukluk Yılları

Suat Derviş, resmî kayıtlardaki adıyla Hatice Saadet Baraner⁴⁷⁶, 1905 yılında İstanbul Küçük Çamlıca'da dünyaya gelmiştir.⁴⁷⁷ Babası Darülfünun'un kurucularından Müşir Derviş Paşa'nın oğlu, dönemin tanınmış kadın doğum uzmanı hekimlerinden İsmail Derviş Bey (1874-1932), annesi de Sultan Abdülaziz'in mabeyincilerinden Kâmil Paşa ve yine Saray çevresinden Perensaz Hanım'ın kızı Hesna Hanım'dır. Anne ve babasının birbirlerine karşı saygı ve sevgi dolu olduğu, mutlu ve varlıklı bir aile yuvasının içine doğmuştur.⁴⁷⁸

Annesi Hesna Hanım, at binen, kürek çeken, iyi yüzme bilen, piyano çalan ve evde özel eğitim almış, günlük gazete ve kitap okuyan, kendince öyküler yazan, yalı hayatı yaşayan batılı hayat yaşayan bir kadındır. Suat'ın yetişmesinde katkısı büyüktür. Hayatındaki bir diğer önemli kadın karakter de son yıllarına kadar dert ortağı ve en yakın

⁴⁷⁵ 1930'lu yıllardan itibaren "yakında basılacağı" duyurulan ancak bugüne kadar basılmadığı gibi, tefrika olarak nerede olduğu da tespit edilemeyen *Mavi Şeytan*'ın, İffet Halim Oruz tarafından çıkarılan *Kadın Gazetesi*'nin 1965 yılına ait nüshaları arasında olduğu, Yasemin Sancar Koyuncuoğlu tarafından tespit edilmiştir. *Mavi Şeytan*, 18 Ocak 1965 tarihinden başlayarak 48 sayı boyunca yayımlanmış tefrika bir romandır. Koyuncuoğlu, *a.g.e.*, s.342.

⁴⁷⁶ Kendi aktarımına göre ailesi Hatice Suat ismini vermek istemiştir ama duasını okuyan imam, erkek ismi olduğu için uygun olmadığını söyleyerek "Hatice Saadet'i önermiş, resmî kayıtlara da böyle geçmiştir. Ancak aile ona Suat demeyi sürdürmüş, ömür boyu da bu ismi kullanmıştır. Tatarlı, *a.g.e.*, s.609.

⁴⁷⁷ Çeşitli kaynaklarda 1901, 1903, 1904, 1905 şeklinde farklılıklar gösteren doğum tarihine ilişkin- resmî kayıtların hatalı olabilme gerçeğinden hareketle- Suat Derviş'in kendi beyanı esas alınmıştır. Suat Hanım doğum tarihinin kayıtlara yanlışlıkla 1903 olarak geçirildiğini belirtmiştir. Tatarlı, *age*, s.609. Mülakatlarından çıkarılabilecek ipuçları da bu tarihi destekler. Örneğin ilk yazısı yayımlandığında 15 yaşında olduğunu, ilk romanı basıldığında 16 yaşında olduğunu ya da 2. Meşrutiyete dair anılarına ilişkin ailesinin "bunları hatırlayamayacak kadar küçüktün, bizim anlattıklarımızdan hatırladığını sanıyorsun" şeklindeki uyarıları dikkate alınmıştır.

⁴⁷⁸ Derviş, *Anılar-Paramparça*, ss.36-44. Suat Derviş'in hayatına ve çocukluk anılarına dair birincil kaynaklardan biri kendisinin 1969 yılında yazmaya başladığı ancak bitiremediği yarım kalmış öz yaşam öyküsüdür. Bu öz yaşam öyküsü *Tarih ve Toplum* dergisinin 1986 Mayıs ve Haziran sayılarında Rasih Nuri İleri tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Behçet Necatigil'e *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*'nün yeni baskısı için gönderdiği mektuptaki yaşam öyküsü de bir diğer önemli kaynaktır. Tüm bu belgelere ek olarak çeşitli tarihlerde verdiği mülakat ve anketler toplanmış ve kitap olarak 2016 yılında basılmıştır. Ayrıca araştırmacı ve gazeteci Liz Behmoaras tarafından yazılmış olan biyografik roman da, kurgu bir çalışma olmasına, eksikleri ve hataları olmasına karşın iyi bir araştırma sonunda yazıldığı için Suat Derviş'in hayatına dair önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Son yıllarda Serdar Soydan tarafından yapılan çalışmalar yaşam öyküsüne ilişkin boşlukları doldurmaya çalışmıştır. Ancak şu da belirtilmelidir ki her yeni çalışma bir öncekindeki hata ya da eksikleri ortaya çıkarmakta, yeni araştırmacılar için bir pencere açmaktadır.

dostlarından olan ablası Hamiyet Hanım'dır.⁴⁷⁹ II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasına dair Suat'ın aklında kalanlar, onun nasıl bir aile ortamında bulunduğunu anlamak adına önemli bir fikir vermektedir:

...Sonra bir çatana dolusu güzel kadın hatırlıyorum. Çarşaflarının üstünde bir omuzdan bele doğru giden ve gene sırttan çapraz olarak gelen, kırmızı beyaz ve çok geniş bir kurdele takmış, göğüsleri kokartlı, genç, yaşlı fakat hepsi coşkun, hepsi güzel mutlu kadınlar...⁴⁸⁰

Babası İsmail Derviş Bey, II. Meşrutiyetin ilanından çok önce Jön Türklere katılmış bir kişidir. 31 Mart gecesi, Suat Derviş'in çocukluk anılarının merkezinde yer almaktadır. Babası, isyancı askerleri ikna etmeye çalışmış isimlerden olduğu için sonraki günlerde de devam eden korku dolu günlerden Suat Derviş'in aklında kalan kadınlı erkekli yapılan silah talimleri ve bu ortamda çocuklar için oluşan denetimsiz ve görece özgür ortamdır. Suat Derviş, babasının Mesudiye Zırhlısı'na giderek donanmanın isyanın dışında tutulması için gösterdiği çabayı ve annesinin bu tehlikeli görevle ilgili üstü örtülü onayını yıllar sonra öğrenmiş ve anne-babası ile gurur duyduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Hesna Hanım'ın İttihat ve Terakki'nin kadın kolları gibi çalıştığını da ayrıca belirtmek gerekir. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı piyesinin İstanbul'un çeşitli yerlerinde gösterilmesi için Saraylı kadınlardan para toplamış bir isimdir.⁴⁸¹

Eğitim Hayatı

Suat Derviş, eğitim hayatına evde babasından, mürebbiye ve özel öğretmenlerden aldığı derslerle başlamıştır. Baba İsmail Derviş, Suat'ı ve ablası Hamiyet'i Notre Dame de Sion'a göndermek istemişse de dedeleri Kâmil Paşa'nın "*onları öğretmen mi yapacaksın diploma nelerine gerek, kültürlü olsunlar yeter*" şeklindeki ısrarı nedeniyle bu mümkün olmamıştır.⁴⁸²

Küçük yaşta evlerinde yaşamaya başlayan Matmazel Ner'in yanısıra, Türkçe, Arapça ve Farsçayı -Abdülhak Hamit'in ağabeyi- enişteresi Abdullah Nasuhi Bey'den, felsefe, mantık ve fen bilimlerini baba İsmail Bey'den, matematik dersini de amcaları Tevfik Derviş'ten almışlardır. İlerleyen yıllarda bu derslere Almanca ve Fransızca gibi

⁴⁷⁹ Derviş, *Anılar- Paramparça*, ss.16-46

⁴⁸⁰ *A.e.*, s.31.

⁴⁸¹ *A.e.*, ss.20-32.

⁴⁸² Behmoaras, *a.g.e.*, s.40.

yabancı dil dersleri, şan ve piyano dersleri eklenmiş, Suat Derviş ve ablası kendi istekleri üzerine edebiyat, şiir okuma ve sanat üzerine yoğunlaşmışlardır.⁴⁸³

1914 yılında, Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde ablası telefon idaresinde çalışmaya başlayınca Suat'ın okul durumu yeniden gündeme gelmiştir. İsmail Bey, kızının Alman Mektebi⁴⁸⁴ veya Amerikan Kız Koleji'nde okumasını gündeme getirmişse de bu “ecnebi” okulları ailenin geri kalanından yine veto yemiş, Suat öğrenimini sırasıyla Kadıköy Numune Rüştîyesi'nde ve lise belgesi alabilmek için Bilgi Yurdu Dershanesi'nde⁴⁸⁵ sürdürmüş ve mezuniyet belgesini almıştır.⁴⁸⁶

Kadıköy Numune Rüştîyesi'nde okulun edebiyat dergisindeki rolü ve yazdığı kompozisyonlarla öne çıkmıştır. Çok küçük yaştan itibaren yazmaya başladığını her fırsatta belirten Suat Derviş için eğitim hayatı da hep bu alana odaklanmak anlamına gelmiş, diploma için değil daha fazla yazabilmek için okumuş ve kendini geliştirmiştir. Daha sonra Darülfünun'a devam etmek istemişse de savaş koşulları ve biraz da okul derslerini önemsememesi nedeniyle bu mümkün olmamıştır.⁴⁸⁷

1919 yılının ikinci yarısından sonra Almanya'ya giden Suat Hanım⁴⁸⁸, burada Sternisches Konservatuari'na devam etmiş, müziğe hevesli olmadığı için bir süre sonra

⁴⁸³ Necatigil, *a.g.e.*, s.601.

⁴⁸⁴ 1868 yılında Beyoğlu'nda açılan *Deutsche Schule zu Konstantinopel*, bugünkü adıyla İstanbul Alman Lisesi, o dönemde daha çok Alman Mektebi olarak anılmaktadır.

⁴⁸⁵ “Ev hanımlarına, muallime hanımlara, mektebe devam edemeyen veya kısmen devam edip aile arasına karışarak eğitimi yarıda kalan hanım kızlara velhasıl yükselmek isteyen bütün ileri fikirli hanım efendilere mahsus ücretle ders verilen bir ev” açıklamasıyla eğitim öğretim hayatına başlayan Bilgi Yurdu Dershanesi 1916-1918 yılları arasında hizmet vermiş, Maarif Vekaleti'ne bağlı özel bir okuldur. İnas Darülfünü'nun yanında açılan okul İstanbul'da kadınlara has, özellikle evde özel eğitim alanlara diploma vermek ve onları üniversiteye hazırlamak için açılan özel bir dershanedir. Dershanenin aynı zamanda *Bilgi Yurdu Işığı* adında bir de yayın organı vardır. Savaş Karagöz, “İlk Özel Öğretim Kurumlarından Bilgi Yurdu'nun Kadın Eğitimine Yönelik Eğitim Programı ve Faaliyetleri (1916-1918)”, *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, 2021, Cilt 2, Sayı 1, ss.25-43. *Bilgi Yurdu Işığı* dergisinin yeni harfli baskısı için bkz. *Yeni Harflerle Bilgi Yurdu Işığı (1917-1918)*, Libra Kitap, İstanbul, 2019, s.18.

⁴⁸⁶ Necatigil, *a.g.e.*, s.602.

⁴⁸⁷ Derviş, *Anılar-Paramparça*, ss.231-232.

⁴⁸⁸ Suat Derviş'in Almanya'ya ne zaman gidip geldiği ne kadar kaldığı, kaç kez gittiği onunla ilgili araştırmalarda hep bir soru işareti olarak kalmıştır. İbrahim Tatarlı bu tarihlerin araştırılması gerektiğini, tahminlerine göre 1924-1932 yılları arasında olduğunu belirtmiştir. Ancak, Suat Hanım'ın 1921 yılında Almanya'ya gittiği, 1922 yılında İstanbul'da olduğu ve Refet Paşa'dan demeç aldığı bilinmektedir. Ayrıca *Dergâh* Dergisi'nde 1921 yılının Eylül ayında yayımlanan *Kara Kitap* adlı eseriyle ilgili yazıda Almanya'ya eğitim amacıyla gittiği yazılmış, Arapça, Aceince ve Hintçe dersleri aldığından bahsedilmiştir. 24 Ekim 1921'de *Yeni Şark*'ın yazar kadrosuna alındığını haber veren yazıda da o sırada Almanya'da olduğu belirtilmiştir. Suat Derviş bir röportajında 14 yaşından 20 yaşına kadar Almanya'da bulunduğunu belirttiğine göre bu yıllar kendi beyanına göre 1905 olan doğum tarihi hesap edildiğinde 1919-1925 yılları arasına denk düşmekte ve bu seyahatin İstanbul'a gidip gelmeli aralıklı bir seyahat olduğu anlaşılmaktadır. 1926 yılına ait bir gazete haberinden 1926'da İstanbul'da olduğu, Moda'daki evine hırsız girdiği bilgisinden anlaşılmaktadır. *Halk gazetesi*, 19 Ocak 1926, s.4. 1929 yılı başındaki bir habere göre yine kısa süreli olarak bir Almanya seyahati yaptığı anlaşılmaktadır. “Alman Gazeteleri İnkılabımızdan, Edebiyatımızdan

bundan vazgeçip Berlin Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Filoloji bölümlerinde ders dinlemiştir. Ayrıca burada Doğu Dilleri bölümünde Eski Hint dilleri kurslarında Sanskritçe eğitimi almıştır.⁴⁸⁹ Bu bölümlere kayıtlı olmadığı için mezun da olmamıştır. İbrahim Tatarlı'ya verdiği mülakatta oradaki eğitim geçmişini “*Çeşitli profesörlerin derslerine devam ediyorduk, ilginç olanların derslerini dinliyorduk, o zaman herkes böyle yapıyordu.*” şeklinde özetlemiştir.⁴⁹⁰ Almanya'daki eğitiminin gönüllü bir ders dinleme, genel kültür edinme çabası olduğu anlaşılmaktadır. 1936 yılında verdiği bir başka mülakattan, eğitimini yarım bırakmış olduğu için pişmanlık duyduğu ve erken yaşta eserlerini basmaya başlayan yayıncı/gazetecilerin bundaki payına yaptığı vurgu, şu sitemkâr sözlerinden anlaşılmaktadır:⁴⁹¹

O Zavallı Suat Derviş, ilk romanını on altı yaşında bastırdı. Bunun mesuliyeti, o on altı yaşındaki zavallı kızcağızda değil, o çocukça yazıları cazip kapaklar içinde basanlarda idi! Onlar o kadar kabahatlidirler ki, bu sözüm ona teşvikleriyle (!) biçarenin tahsilini bile yarım bıraktırdılar. Kızcağız daha on sekiz yaşındayken kendisini adam olmuş sandı...⁴⁹²

Meslek Hayatı

Yazmayı bir yaşam biçimine dönüştüren Suat Derviş'in gazetecilik serüvenine başlaması 1920 yılına kadar götürülebilir.⁴⁹³ *Alemdar* gazetesinde 1920 yılının Ekim ayında yayımlanan “Hezeyan” onun ilk yazısıdır, kendisi de verdiği mülakatlarda hep bu yazıya işaret etmiştir. Komşuları, aile dostları ve çocukluk arkadaşı olan şair Nazım Hikmet'in Suat'ın masasında bulduğu mensureyi *Alemdar*'a götürüp bastırması onu her

Bahsediyorlar”, *Milliyet*, 2 Şubat 1929, s.1. 1930-1933 arasında tekrar ve 1953'ten sonra yine Almanya'ya gittiği ve orada yaşadığı bilinmektedir. Bu seyahatlerin tarihlerini net olarak tespit etmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Tatarlı, *a.g.e.*, s.610. Mustafa Nihat, “Kara Kitap”, *Dergâh*, C:1, S.11, 20 Eylül 1921, s.9. *Yeni Şark*, 24 Ekim 1921, s.3.

⁴⁸⁹ Derviş, *Anılar-Paramparça*, s.231.

⁴⁹⁰ Tatarlı, *a.g.e.*, s.610., Necatigil, *a.g.e.*, s.602.

⁴⁹¹ Naci Sadullah, “En Kuvvetli Şair, Romancı ve Hikayecimiz Kim? - Suat Dervişin Cevabı”, *Son Posta*, 2 Nisan 1936, s.7.

⁴⁹² *A.y.*

⁴⁹³ Liz Behmoaras, 25 Ocak 1919 tarihinde *İleri* gazetesinde Saadet Zihni adıyla yayımlanmış “Anadolu Kadınlarımız” başlıklı yazının, Suphi Nuri İleri'nin anılarında verdiği bilgilere de dayanılarak, onun ilk yazısı olabileceğini belirtir. Ancak Saadet Zihni, gerek Cumhuriyet öncesi dönemde çeşitli dergilere gönderdiği yazılarla, gerek Cumhuriyet sonrası öğretmen kimliğiyle karşımıza çıkan bambaşka biridir. Suat Derviş müstear isimler kullanmıştır ancak kendisi bunun 1943-44'ten sonra olduğunu belirtir. Suphi Nuri'nin Suat Derviş'e ilişkin, yazılarını ilk kendisinin yayınladığına dair verdiği bilgi, yine kendisinin çıkardığı *Yarın* dergisindeki-şimdiye kadar dikkatlerden kaçan- *Cemiyet Hayatı* başlıklı yazıyla ilgili olmalıdır. Suat Derviş, “Cemiyet Hayatı”, *Yarın*, 27 Nisan 1922, S.28, s.53-54. Ayrıca Suphi Nuri burada Suat Derviş'in adını Rezzan Arif (Yalman) ile birlikte anmış, ikisinin yazılarını aynı dönem bastığından ve bu alanda başarılı olan kadın yazarlardan olduklarından söz etmiştir. Rezzan Arif'in, Suphi Nuri'nin de sözünü ettiği *Kandahar Aşıkları* adlı tefrikası *Yarın*'da yayımlanmıştır. Suphi Nuri İleri, *Gazetecilik Hatıralarım*, Çolpan Kitap, İstanbul, 2019, ss.39-40. Behmoaras, *a.g.e.*, s.57.

ne kadar kızdırmış olsa da bu durum unutamadığı anıları arasında yer alacak, onun gazetecilik serüveni de böylece başlayacaktır.⁴⁹⁴ Yusuf Ziya (Ortaç) Suat Derviş'in "Hezeyan" başlıklı mensuresini ve genç yazarı okuyucuya şöyle takdim etmiştir:

Suat Derviş Hanımefendi, kadınlık aleminin cidden iftihar edebileceği, ruhu kadar tettebbuatı da geniş bir simadır. Bu nüshamızı tezyin eden "Hezeyan" unvanlı mensureleri, liyakatleri hakkında sarıh bir fikir edinmeye kafidir. Kendilerini karilerimize takdim ile güzide eserleriyle her hafta edebi nüshamızı kıymetlendireceklerdir, tebşir ederiz.⁴⁹⁵

Heyecansız ve amaçsızca yaşayan bir gencin serzenişlerini yansıtan bu kısa öykü Suat Derviş'in en iyi eseri değilse de bu takdimin ardından yine *Alemdar*'da yayımlanan "Nasıl Çalışırlar?"⁴⁹⁶ adlı kısa hikâyesiyle yazın dünyasında kalıcı olacağının müjdesini vermiş, kısa süre sonra da *Ümid*, *Yeni Şark*, *İkdam*, *Süs*, *Servet-i Fünun* gibi dergi ve gazetelerde öykü ve romanları yayımlanmaya başlamıştır. Artık o Yusuf Ziya⁴⁹⁷, Mustafa Nihat⁴⁹⁸, Ahmet Haşim⁴⁹⁹, Falih Rıfkı⁵⁰⁰, Mehmet Rauf⁵⁰¹, Faruk Nafiz⁵⁰², Halit Fahri⁵⁰³ gibi edebiyatçı ve meşhurların adından söz edeceği bir yazar hâline gelmektedir. İlk kitabı olarak basılacak olan *Kara Kitap* da bir ay kadar sonra *Alemdar*'da tefrika edilmeye başlanacaktır.⁵⁰⁴ İkinci romanı *Hiçbiri*, *Yeni Şark* gazetesinde 1922 yılında tefrika edilmiştir. Tefrika edilmeden basılan ilk kitabı ise 1923 yılında yayımlanan *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes* olmuştur.

1921 yılı sonbaharından itibaren *Yeni Şark* gazetesinin hikâye ve romanlarını maaşlı olarak yazmaya başlamış, Almanya'ya gittiğinde de gazetenin Almanya temsilciliğini üstlenmiştir.⁵⁰⁵ 1922 yılı ortalarından itibaren *İkdam* gazetesinde muhabir ve yazar olarak çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Mudanya Mütarekesi'nden sonra Refet Paşa'nın 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelişi aylardır işgal altında olan şehir kadar Suat Derviş'in hayatında da bir dönüm noktası olmuştur. Pek çok meslektaşını

⁴⁹⁴ Tatarlı, *a.g.e.*, s.610., Necatigil, *a.g.e.*, ss.602-603.

⁴⁹⁵ Suat Derviş, "Hezeyan", *Alemdar*, 3 Ekim 1920, ss.3-4.

⁴⁹⁶ Suat Derviş "Nasıl Çalışırlar", *Alemdar*, 11 Ekim 1920, ss.3-4.

⁴⁹⁷ Yusuf Ziya, "Edebiyatımız ve Kadınlar", *Alemdar*, 11 Ekim 1920, s.6.

⁴⁹⁸ Mustafa Nihat, "Kara Kitap", *Dergâh*, 20 Eylül 1921.

⁴⁹⁹ Ahmet Haşim, *Akşam*, 22 Şubat 1923. Ahmet Haşim, "Beni mi", *Akşam*, 2 Haziran 1926, s.3.

⁵⁰⁰ Falih Rıfkı, "Ne Bir Ses Ne Bir Nefes", *Yeni Mecmua*, Sayı 71, 1 Mart 1923, s.90.

⁵⁰¹ Mehmet Rauf, *Süs*, S.1, 16 Haziran 1923.

⁵⁰² Faruk Nafiz, "Olanlar Bitenler", *Yarın*, 13 Teşrinievvel 1921.

⁵⁰³ Halit Fahri, "Beni mi", *Servetifünun*, 20 Mayıs 1926, s.11.

⁵⁰⁴ Suat Derviş, "Kara Kitap", *Alemdar*, 5 Kasım 1920, s.1.

⁵⁰⁵ Derviş, *Anılar-Paramparça*, s.233. Niyazi Acun'a verdiği röportajda bu bilgiyi vermekte, *Yeni Şark* gazetesindeki Suat Derviş imzalı öykü ve yazılar da bunu doğrulamaktadır. *Yeni Şark*'ta 24 Ekim 1921 ile 21 Aralık 1922 arasında neredeyse her gün Suat Derviş'in imzasına rastlanmaktadır.

atlatarak, Refet Paşa'dan *İkdam* gazetesi için demeç almayı başardığını belirterek bunun gazetecilik kariyerinde önemli bir adım olduğunu ifade edecektir.⁵⁰⁶

Cumhuriyetin ilânından sonra *Türkiye Edebiyat Mecmuası*, *İkdam*, *Servet-i Fünun*, *Fikirler*, *Yeni Kitap*, *Hayat*, *Hareket* gibi pek çok süreli yayında öyküleri tefrika edilmeye devam etmiş *Ne Bir Ses*, *Ne Bir Nefes*, *Buhran Gecesi*, *Fatma'nın Günahı*, *Gönül Gibi* adlı romanları basılmıştır.

1929 yılından sonra kurgu dışı eserleriyle dikkat çekmeye başladığı, aynı zamanda Almanya ve Türkiye arasında “kültür elçisi” gibi hareket ettiği söylenebilir. 1929 yılında *Milliyet*'te çıkan bir haberde Almanya'ya bir seyahati olduğundan, pek çok gazetenin kendisiyle röportajlar yaptığından ve Türk Güzel Sanatlar Birliği⁵⁰⁷ ile Almanya'daki meslektaşları arasında bir birliktelik kurmaya çalıştığından söz edilmektedir.⁵⁰⁸ Ayrıca Grace Ellison⁵⁰⁹ *Turkey To-Day* adlı kitabında Suat Derviş'in kendisini görmeye gelerek başarı ve hedeflerinden söz ettiğini aktarmış ve “yazdığı her şeyin tercüme edildiği Almanya'da adeta bir sansasyon yaratmıştı” diyerek kitabında *şapkalı* bir fotoğrafını yayımlamıştır.⁵¹⁰

Bu dönemde, 40'lı yıllarda başına çokça gelecek yargılamaların ilkinin yaşadığını da ayrıca belirtmek gerekir. 1927 yılında *Servet-i Fünun*'da çıkan “Denize Söyledikleri” adlı hikayesi nedeniyle “dini tahkir” suçlamasıyla yargılanmış bir ay hapis cezası almışsa da bu karar üst mahkemeden dönmüştür.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Necatigil, *a.g.e.*, s.603., Kemal Sülker, “Çileli, Onurlu Yaşamın Temsilcilerinden Biri: Suat Derviş Baraner”, *Sanat Edebiyat* '81, Yıl:2 S.15, 1 Ağustos 1982, ss.23-27. Dönemin *İkdam* gazetesi taranmış, doğrudan Suat Derviş'in adının geçtiği bir demece rastlanmamıştır. Behmoaras, *İkdam*'da yayımlanan “Refet Paşa Diyor ki: İstanbul, büyük vatanının kalbi, dimağı, ruhu ziyasıdır. Onsuz Türklük yoktur.” başlıklı imzasız yazının Suat Derviş'e ait olduğunu söyler. Behmoaras, *a.g.e.*, s.69.

⁵⁰⁷ 1909 yılında *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti* ismiyle Sanay-i Nefise Mektebi mezunları tarafından oluşturulan bu örgütlenme, 9 Mart 1927 tarihinden itibaren Güzel Sanatlar Birliği adını almıştır.

⁵⁰⁸ “Alman Gazeteleri İnkılabımızdan, Edebiyatımızdan Bahsediyorlar”, *Milliyet*, 2 Şubat 1929, s.1.

⁵⁰⁹ İngiliz kadın gazeteci Grace Ellison (1880-1935) Türkiye'ye ilgisi ve bu konudaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. 1905-1912 yılları arasında Türkiye'de yaşamış, Türk kadınlarıyla ilişki kurmuş, 1922 yılında Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ile tanışmış ve *An Englishwoman in Angora* adlı ses getiren kitabını yazmıştır. *Turkey To Day* Cumhuriyet dönemini tanıtan kitabıdır. Bu kitabı yazmak için 1927 yılında Türkiye'ye gelerek kız okullarını gezme talebinde bulunmuş, büyük olasılıkla bu talep kabul edilmiştir çünkü kitapta bu gözlemlerine yer vermiştir. Ekim 1929 yılında yeniden Türkiye'ye gelerek tetkikler yapmak ve yeni bir kitap yazmak istemiş, bunun için para talep etmiş, bu kez isteği kabul edilmemiştir. BCA, Fon Kodu:534 Kutu:37633 Gömlek: 151031 Sıra:3 Belge Tarihi:14.08.1929; BCA, Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu: 234, Gömlek: 577 Sıra: 2 Belge Tarihi:13.10-1930.

⁵¹⁰ Bu görüşme büyük olasılıkla Türkiye'de gerçekleşmiştir. Grace Ellison, *Turkey To Day*, Hutchinson Co-Publishers Ltd, London, 1928, s.251.

⁵¹¹ “Dini Tahkir”, *Milliyet*, 20 Şubat 1929, s.3. Davaya konu olan öyküsü ilerleyen bölümlerde irdelenecektir.

1929 yılında Nezihe Muhiddin sonrası, Latife Bekir'in başkanı olduğu dönemde Türk Kadın Birliği'nin çeşitli komisyonlarında üye olarak adı geçmektedir. “Kadın ve erkekler arasında müsavâtı temin için teşebbüsatta bulunacak komisyon” ve “fakir çocuklara yardım komisyonu” gibi komisyonlar onun çalıştıkları arasındadır.⁵¹²

1930 yılı başında *Cumhuriyet* gazetesinin açtığı güzellik yarışmasının, Yunus Nadi, Hüseyin Rahmi, Şükûfe Nihal, Abidin Dino gibi isimlerle birlikte jüri üyelerinden biri olarak görürüz.⁵¹³

Kadınların belediye seçimlerine katılma hakkını elde etmesinin ardından 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Eminönü ilçesi adayı olmuş, Nezihe Muhiddin ile birlikte kapı kapı dolaşarak ve konferanslar vererek propaganda çalışmalarına katılmıştır.⁵¹⁴ Ancak ikisi de yeterli oy alamamıştır.

1930 yılının sonuna kadar bu şekilde devam eden Türkiye'deki gazetecilik yaşamına, ablası Hamiyet Hanım'la yeniden gittikleri Berlin seyahatiyle⁵¹⁵ bir ara vermiş ama orada da çalışmaya devam etmiştir. *Vossische Zeitung*, *Querschnitte*, *Ulstein*, *Tempo*, *Uhu*, *Die Literatur* gibi yayınlara makale ve hikayeler vererek geçimini sağlamış, bir ayağı Almanya'da bir ayağı Türkiye'de bir yaşam sürmeye başlamıştır.⁵¹⁶ 1933 yılında Hitler'in iktidara gelişinin ardından hem Almanya'nın artık “ecnebler” için yaşanılacak

⁵¹² “Kadın Birliğinde Dünkü Toplanma”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1929, s.3.

⁵¹³ “1930 Güzellik Müsabakası”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1930, s.2.

⁵¹⁴ *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1930, s.8.

⁵¹⁵ Bu seyahati “Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan aday olup seçimi kazanamayınca “Almanya'ya sürgüne gittiğine” bağlayan yorumlar yapılmış ve bu yorumlar doğru kabul edilerek bazı akademik çalışmalarda da gündeme getirilmiştir. Suat Derviş hayatı boyunca Almanya'ya gidip gelmiş ve o yıllarda da zaten *bir ayağı Almanya'da* bir hayat sürdürmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra Fethi Okyar'ın yurtdışına gidişini de “sürgün”e bağlamak doğru değildir. Atatürk'le bu nedenle aralarında bir kırgınlık ya da küskünlük de olmamıştır. Kendisi zaten bir diplomattır. Fırka'nın kuruluşundan önce de Türkiye Büyükelçisi olarak Paris'te yaşamaktadır. 1934 yılında Londra Büyükelçisi olarak atanmıştır. Buradan hareketle Suat Derviş'in politik nedenlerle gittiğine dair yapılan çıkarımları doğru kabul etmek mümkün değildir. Aslında bu yorumlara en net yanıtı Suat Derviş'in kendisi vermiştir. Çünkü bu Almanya seyahatinde Kadın Kulübü'nde bir konferans vererek Türk kadınının durumunu, belediye seçimlerine katılma hakkı elde ettiğini, her sahada çalıştığını, bunu da Atatürk'e borçlu olduğunu söyleyen uzun bir konuşma yapmış ve bu konuşma *Yarın* gazetesinde de yayımlanmıştır. Suat Derviş, “Türk Kadını”, *Yarın*, 11-12 Mart 1931, s.2. Söz konusu yorumlar için bkz. Serdar Soydan, “Biyografi ve Sunuş”, Ahmet Ferdi Bir Kış Gecesi içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017, s.13., Dilan Şahin, *Köşklerden Sokaklara Röportajları, Hikâyeleri ve Romanlarıyla Suat Derviş*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2025, s.13. Fethi Okyar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası için bkz. Osman Okyar-Mehmet Seyidhanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları-Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, ss.48-52.

⁵¹⁶ Derviş, *Anılar Paramparça*, ss.53-123., Suat Derviş'in Almanya'daki gazete ve dergilerde yazdığı yazı örnekleri ve içerikleri hakkında bilgi için bkz. Beatrice Hendrich, “Suat Derviş ve Almanya: Almanya'da Yazmak, Almanya Hakkında Yazmak”, *Ben Yazar Suat Derviş* içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024, ss.161-196.

⁵¹⁶ Behmoaras, *a.g.e.*, s.213-215.,

bir ülke olmaması, hem de babası vefat ettikten sonra annesine destek olmak amacıyla yeniden İstanbul'a dönmüştür.⁵¹⁷

Yurda döndükten sonra *Son Posta* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Fıkraları, tefrika romanları, röportajları ve kısa romanları *Cumhuriyet*, *Tan*, *Bugün*, *Açık Söz*, *Vakit*, *Haber Yedigün* gibi pek çok gazetede yayımlanmaya başlamıştır. Sayısı iki yüzü bulan kadın, çocuk ve yoksulların sorunlarına, gecekondu mahallelerine odaklanan bu röportaj dizisi Suat Derviş'i dönemin hikâye- roman yazarları ve gazete muhabirlerinin dışında bir seviyeye taşımıştır.

1936 yılında *Son Posta* gazetesi için Montrö Boğazlar Konferansı'nı takip etmiş olması⁵¹⁸- yazdıkları her ne kadar konferans odaklı yazılar değilse de- gazetecilik kariyerinde önemli bir yerde durmaktadır.⁵¹⁹ 1936 yılının sonlarından itibaren de *Tan* gazetesinde çalışmaya başlamış, 1937 yılında *Tan*'ın muhabiri olarak SSCB'ye gitmiş, gözlem ve izlenimlerini kaleme almış ardından da kendi ifadesi ile “kızıl komünist” damgası yemiştir. Hatta bu yazı dizisinin ardından Şükrü Kaya tarafından Pera Palas'a çağrılarak uyarılmıştır.⁵²⁰

1930'ların sonlarına daha toplumsal içerikli romanlar yazmaya başladığı görülür. “Gazetecilik beni hayatın gerçekleriyle yüz yüze getirip bana daha iyi romanlar yazma imkanını sağlamıştır, yani gazeteciliğim romancılığıma beslemektedir”⁵²¹ diyen Suat Derviş'in *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır* başlıklı eseri bundan sonra yazacağı

⁵¹⁷ Suat Derviş, *Anılar Paramparça*, s.s53-123., Kemal Sülker, Suat Derviş'in Hitler'e çok öfkeli olduğunu belirtmiştir. 6 Ekim 1939 günü *Haber* gazetesine gittiğinde radyo başında Hitler'in bir konuşmasını dinlemekte olan Suat Derviş'in “dünyayı kana bulayacaksın katil herif” diye söylendiğini aktarmıştır. Sülker, *a.g.e.*, ss.23-27.

⁵¹⁸ Suat Derviş'le ilgili çalışmalarda, Lozan Konferansı'nı da takip ettiğine ilişkin bir bilgi aktarımı vardır. Bununla ilgili atıflar genellikle Behmoaras'a yapılmıştır ama kendisi bu konuya ilişkin bir kaynak göstermez. Çimen Günay Erkol ise makalesinde Tatarlı'ya atıfla bu bilgiyi vermiştir. Ancak Tatarlı'nın ilgili yazı ve verilen sayfasında böyle bir bilgi yoktur. Bu bilginin kaynağı Fatmagül Berktaş gibi görülmektedir zira bilginin paylaşıldığı en erken çalışma ona aittir, makalesinde herhangi bir kaynak göstermeden “Nitekim 1921 yılında gazeteciliğe başlar, 1923 Lozan Konferansı'nı izleyen gazeteciler arasında o da vardır.” şeklinde ifade etmiştir. Fatmagül Berktaş, “İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suat Derviş, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* içinde, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.292. Farklı bir başlıkla *Tarihin Cinsiyeti* kitabında yer verdiği aynı makalede de cümle aynı şekilde yer almıştır. Fatmagül Berktaş, “Yıldızları Özgürce Seyretmek İsteyen Yazar: Suat Derviş” *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003 s.211. Ancak Lozan Konferansı ile ilgili bilimsel çalışmalarda, o döneme ilişkin basında, Suat Derviş'in o dönem çalıştığı gazetelerde ve kendi öz yaşam öyküsünde, röportajlarında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Büyük olasılıkla Montrö ve Lozan karıştırılmıştır.

⁵¹⁹ *Montrö Mektupları* 29 Haziran 1936- 24 Temmuz 1936 tarihleri arasında 5 ayrı yazı olarak *Son Posta* gazetesinde yayımlanmıştır.

⁵²⁰ Behmoaras, *a.g.e.*, s.132-134. Sülker, *a.g.e.*, s.23-27.

⁵²¹ Behmoaras, *a.g.e.*, s.64.

toplumcu gerçekçi romanların ilki olarak kabul edilir.⁵²² Daha realist bir yazın tarzını benimsemesini ise şöyle anlatmaktadır:

Ben rüya gördüm. Hayatı tanımıyordum. Hayattan anlatacak şeyler bilmiyordum. Rüyalarımı anlattım...Artık uyandım. Etrafımı görüyorum. Etrafımda olan şeyleri hissediyorum. Beni hayal değil insanlar alakadar ediyor. Beni hayal değil hayat alakadar ediyor.⁵²³

1937 yılında yakın dostu Neriman Hikmet (Öztekin)⁵²⁴ ile birlikte çıkarmaya başladığı- sahipliğini Neriman Hanım üstlenmiştir- *Yeni Edebiyat*⁵²⁵ gazetesi ise edebiyat alanındaki çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmış ancak bir yıl sonra gazete kapanmıştır. 1938 yılında *Haber* gazetesinde yer yer siyasî, yer yer toplumsal içerikli köylü ve işçi sorunlarına değinen fıkralar kaleme almasının yansıması, dış haberleri takip ederek çeviriler yaparak gazeteye katkı sunmuştur. Aynı yıl Ziraat Vekili Muhlis Erkmen'in SSCB'ye gerçekleştirdiği gezide *Haber* gazetesi yazarı olarak heyette yer almıştır.⁵²⁶

Atatürk'ün ölümünün ardından, Dolmabahçe Sarayı'ndan Ankara'ya giden cenazeyi gün gün takip ederek halkın nabzını tutmuş, röportajlar gerçekleştirmiş ve

⁵²² Suat Derviş ve romanları üzerine çalışan edebiyatçı ve edebiyat tarihçiler arasındaki kanı “tüm yapıtlarının toplumcu gerçekçiliğin ortodoks ilkelerine uyan yapıtlar olmadığı” ve onun belli kalıplara sığdırılamayacağı yönündedir. Çimen Günay Erkol, “Cemiyet Hayatı ve Muhayyile: Suat Derviş'in Edebiyat Anlayışı”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.76. Asuman Susam, “Toplumsal Dönüşüm Odağında Değişen Cevriyeler”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.97.

⁵²³ “Suat Derviş Diyor ki: Ruhta ve Muhtevada Hiçbir Yenilik Sezmiyorum”, *Resimli Uyanış (Servetifünun)*, Yıl:47, Cilt:81/17, 8 Nisan 1937.

⁵²⁴ Neriman Hikmet Öztekin (1912-1987), hem edebiyatçı hem de gazeteci kimliği ile adını duyurmuş ve adı daha çok Suat Derviş ile anılagelmiş aydınlardan biridir. Birlikte *Yeni Edebiyat* dergisini çıkarmış, *Devrimci Kadınlar Derneği*'ni kurmuş olan iki isim uzun yıllar süren bir dostluk geliştirmiştir. Neriman Hikmet'in çok bilinmeyen bir şiir kitabının yanı sıra roman ve araştırma kitapları da vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Varlık, “Neriman Hikmet (Öztekin)”, *1940'ların Dergileri* içinde, C. II, Ankara, Sosyal Tarih Yayınları, 2020.

⁵²⁵ 1937 yılında Neriman Hikmet ve Suat Derviş'in çıkardığı *Yeni Edebiyat* gazetesi 11 sayı yayımlanmış, aynı yıl kapanmıştır. İlk sayısı 5 Ekim 1940 tarihli olan ve toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışının Türkiye'deki ilk temsilcisi kabul edilen ikinci *Yeni Edebiyat* gazetesi, ilkinin devamı gibi değerlendirilebilir. Dergide Suat Derviş ve Reşat Fuat Baraner'in yanı sıra Sabahattin Ali, Zeki Başımar, Abidin Dino, Attila İlhan, Nazım Hikmet, Kemal Sülker, Sabiha Zekeriya Sertel, Hasan İzzettin Dinomo gibi aydınlar da yazmıştır. Dergi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nur Özkaya, *Erken Cumhuriyet Döneminde Fikir Sanat Yayıncılığı: Yeni Edebiyat*, Marmara Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024. Turhan Bozkurt'un sahip olduğu, Doğan Hızlan yönetiminde 1969 yılında çıkmaya başlayan *Yeni Edebiyat* dergisiyle karıştırılmamalıdır. Suat Derviş'lerin çıkardığı *Yeni Edebiyat*'tan sıklıkla dergi olarak bahsedilse de yayın kendisini gazete olarak tanımlamıştır ve formatı da gazete formatındadır. Suat Derviş de haftalık gazete olarak bahsetmiştir.

⁵²⁶ Behmoaras, a.g.e., s.149. Kemal Sülker, 1937 yılında SSCB gezisinden döndükten bir süre sonra *Tan* gazetesinin sahibi Halil Lütfü (Dördüncü)'nün “bu hanım kıpkızıl komünist onu çalıştıramam” dediğini, bu nedenle daha düşük bir ücretle *Haber* gazetesine geçtiğini aktarmaktadır. Bir dönem *Son Telgraf* gazetesi Suat Derviş'i transfer etmişse de sonra *Haber*'e geri dönmüştür. Sülker, a.g.e., s.23-27.

yazılar yazmıştır. 10 gün süren ve Atatürk'ün cenazesine ilişkin önemli bir tarihi belge niteliği taşıyan bu yazı dizisi⁵²⁷ ve ardından yine Atatürk için kaleme aldığı “Dünya Feminizminin Lideri Öldü” başlıklı makalesi Atatürk’e dair fikirleri hakkında da önemli ipuçları taşımaktadır.⁵²⁸

1940 yazında Reşat Fuat Baraner’le⁵²⁹ yaptığı evliliğinin ardından, enerjisinin önemli bir bölümünü yeniden çıkarmaya başladıkları *Yeni Edebiyat* gazetesine vermeye başlamıştır.⁵³⁰ Ancak sadece 26 sayı yayımlanabilen ve Abidin Dino, Attila İlhan, Orhan Kemal, Sabahattin Ali gibi aydınların da imzasının bulunduğu dergi, 1941 Kasım ayında sıkıyönetim kararıyla “komünizm propagandası yaptığı” gerekçesiyle kapatılmıştır.⁵³¹ Bu dergideki fıkra ve roman eleştirileri Suat Derviş’in roman anlayışına, Millî Mücadele Dönemi ve sınıf çelişkileri hakkındaki görüşlerine de ışık tutmaktadır.⁵³²

Suat Derviş, bu dönem Türk Basın Birliği’ndeki çalışmalarıyla da dikkat çekmektedir. 1941 yılı haziran ayındaki kongrede Basın Birliği kâtibi seçilmiştir.⁵³³ Halkevleri başta olmak üzere çeşitli sivil toplum kuruluşlarında verdiği konferanslarla toplumsal alandaki görünürlüğünü ve etkisini sürdürmüştür.⁵³⁴

1942 yılında, Sovyet Rusya gezilerindeki izlenimlerini “Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum” başlıklı bir risaleye dönüştürerek yayımlatmıştır. Sovyet sisteminin övüldüğü ve oradaki müzik, sanat, tarım, eğitim anlayışı hakkında bilgi verilen, Türk-Sovyet dostluğunun gerekliliğine ilişkin bir propagandanın yapıldığı risale kısa zamanda büyük ilgi görmüş olsa da bir süre sonra toplatılmıştır.⁵³⁵

Bunun ardından yaşanan gelişmeler meslek hayatının en zorlu yıllarını oluşturmuştur. Üzerlerindeki siyasî baskı, Reşat Fuat’ın askere alınması ve yaşanan maddi zorluklar sancılı bir döneme işaret eder. Bu gelişmeyi 1944 yılında eşi Reşat Fuat’ın tutuklanması olayı takip etmiş ve Suat Derviş’in yıllar sürececek cezaevi-görüşçü

⁵²⁷ *Bugün* gazetesinde 11-19 Kasım tarihleri arasında yayımlanan bu dizi hakkında ayrıntılı inceleme ilerleyen bölümlerde verilecektir.

⁵²⁸ Suat Derviş “Dünya Feminizminin Lideri Öldü”, *Foto Magazin*, S.8, Aralık 1938, ss.22-23.

⁵²⁹ Özel yaşamı bölümünde bahsedilecektir.

⁵³⁰ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.162-163.

⁵³¹ Özkaya, *a.g.e.*, s.65.

⁵³² Suat Derviş’in *Yeni Edebiyat*’ta konu edindiği ve eleştirdiği romanlar *Yaban*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *İçimizdeki şeytan*, *Çete*, *Yol Palas Cinayeti*, *Yalnız Dönüyorum*, *Tatarcık*, *Sürgün*, *Utanmaz Adam*, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*, *Eski Hastalık*, *Posta Yolu*, *Çocuk Adam*, *Fahim Bey* ve *Biz* romanlarıdır. Bu eleştiri yazıları ile ilgili bir analiz için bkz. Esra Dicle Başbuğ, “Suat Derviş ve Roman Eleştirileri”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.243-254.

⁵³³ “Basın Birliği Kongresi”, *Vatan*, 10 Haziran 1941, s.2.

⁵³⁴ “Suat Derviş Konferansı”, *Vatan*, 22 Mayıs 1941, s.2,3.

⁵³⁵ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.197-200.

mesaisi başlamış, kendisinin de yargılanmasıyla daha da sıkıntılı bir hâl almıştır.⁵³⁶ 1950 affıyla çıkmış olsa da sonra tekrar yargılanan Reşat Fuat'ın 1961 yılına kadar cezaevinde kalmış olması maddi ve manevi sorunları beraberinde getirmiştir. Artık gazetelerin sayfaları Suat Derviş'e büyük ölçüde kapanmış, *İkdam*, *Haber*, *Son Telgraf* gibi gazetelerde kısa bir dönem yazmışsa da geçimini *Biz Üç Kız Kardeşiz*, *Kendine Tapan Kadın*, *Fosforlu Cevriye*, *Çılgın Gibi*, *Zeynep İçin* adındaki tefrika romanlarıyla ve editörlük yaparak sürdürmek zorunda kalmıştır.⁵³⁷

Özel Hayatı

Suat Derviş, ilk evliliğini Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kurucularından olan güreşçi Seyfi Cenap Bey⁵³⁸ ile gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Ticaret Odası'nda sekreter olarak çalışan Seyfi Bey ile olan evliliği biraz aile teşviki biraz da gençlik heyecanıyla gerçekleşmiş ve çok uzun sürmemiştir. Çiftin ilgi alanlarının farklı oluşu, birbirlerinin hayatlarına ve zevklerine olan kayıtsızlıkları ve maddi sıkıntılar evliliğin sonlanmasına neden olmuştur.⁵³⁹

İkinci evliliğini gazeteci yazar Selami İzzet Sedes ile yapmıştır. İlk evliliğinden kısa süren bu evlilik hakkında İzzet Bey de Suat Derviş de açıklama yapmamıştır.⁵⁴⁰ Aynı dönemde aynı gazete ve dergilerde yazan çiftin⁵⁴¹ arasında meslektaş olmanın, aynı alanlara ilgi duymanın getirdiği bir yakınlaşma olduğu açıktır. Ayrıca Selami İzzet Bey 1922 yılında yayımlanan *Geceye Aşık* kitabının içindeki *Kadın Dostluğu* adlı öyküsünü Suat Derviş'e ithaf etmiştir.⁵⁴²

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu ile olan evliliği (1933) en fazla ses getiren evliliklerinden biridir. Tepedelenli Ali Paşa ailesinden olan gazeteci yazar Nizamettin Nazif, *Deli Nizam* lakabıyla ün salmış “deli dolu” bir isimdir.⁵⁴³ İki de sözünü

⁵³⁶ Suat Derviş'in gözaltına alınma ve yargılanma süreci ile ilgili olarak bkz. “Kapatılan Tahrik Yuvaları”, *Vakit*, 18 Aralık 1946, s.1. Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar 4:1947 TKP Davası*, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003. Bu dönemin sıkıntılarını işleyen eseri elimizde sadece Rusça çevirisi olan “Aşk Romanları”dır. Bu romanla ilgili ayrıntılı inceleme için bkz. Nergis Ertürk, “Rusçada Çeviri Bir Suat Derviş Romanı: Aşk Romanları (Liubovnye romany) ve Düşündürdükleri”, *Ben Yazar Suat Derviş* içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024, ss. 40-70.

⁵³⁷ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.213-215.

⁵³⁸ 1924 Paris olimpiyatlarına katılmış sporcularımızdandır. Ayrıca *Güreş Kılavuzu* adlı bir kitabı vardır. Ahmet Fetgeri-Seyfi Cenap, *Güreş Kılavuzu*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

⁵³⁹ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.66-72.

⁵⁴⁰ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.73-75.

⁵⁴¹ *Yeni Şark* gazetesi buna bir örnektir.

⁵⁴² Selami İzzet Sedes, *Geceye Aşık*, Teşebbüs Matbaası, *Dersaadet*, 1339-1922, s.135

⁵⁴³ Nazım Hikmet, eşi Piraye Hanım'a yazdığı 25 Aralık 1933 tarihli mektupta “Nizamettin Nudiye'den ayrıldı demek. Suat Derviş Hanımla Nizamettin Beyin kuracakları aile yuvası garip bir karga yuvası olur,

sakinmeyen karakterde olan bu çiftin kavgaları da kıskançlıkları kamuoyuna yansımış, Suat Derviş'in hem çok mutlu olduğu hem de çok hırpalandığı bir tabloyla neticelenmiştir. Nizamettin Bey bazen yazdıklarını eleştirerek, bazen ona sıradan bir ev kadını gibi davranarak, bazen şiddetli kavgalarla, bazen de çapkınlıklarıyla Suat Derviş'i bıktırmış dört-beş yılın sonunda boşanmışlardır.⁵⁴⁴

Suat Derviş, 1940'lı yılların başında, *Yeni Edebiyat* gazetesi çalışmaları sırasında tanıdığı, Türkiye Komünist Partisi kurucularından Reşat Fuat Baraner ile evlenmiştir. 1900 yılında Selanik'te dünyaya gelen ve Atatürk'ün anne tarafından akrabası olan Reşat Fuat ile olan evliliği Nizamettin Nazif ile olanın aksine karşılıklı saygı ve beğeni esası üzerine kurulan, birbirlerine üstünlük kurmaya çabalamayan çiftlerin eşitlik ilkesi üzerine inşa ettikleri bir evliliğdir.⁵⁴⁵ Reşat Fuat Baraner ile olan evliliğinden hamile kalmışsa da erken doğum esnasında çocuğunu kaybetmiş, hayatı boyunca bir daha çocuk sahibi olmamıştır.⁵⁴⁶

Son Yılları ve Ölümü

Suat Derviş, eşi Reşat Fuat'ın cezaevi⁵⁴⁷ süreci ve yaşanan maddi sıkıntıları biraz da olsa azaltabilmek için 1953 yılında ablası Hamiyet Hanım'la birlikte Paris'e gitmiştir. Burada bir dönem parasızlık çekmiş, bir süre sonra Fransız Komünist Partisi sayesinde edindiği çevreler aracılığı ile hayatını sürdürmeyi başarmıştır. Önce *Europe* dergisinde birkaç yazısı yayımlanmış, sonra da 1957 yılında *Zeynep İçin* adlı romanı *Le Prisonnier d'Ankara* (Ankara Mahpusu)⁵⁴⁸ adıyla basılmış ve bu eseriyle edebiyat çevrelerinden

Allah afiyet versin" demiştir. Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*, YKY Yayınları, İstanbul, 1998, s.47. Kemal Sülker, Suat Derviş'le ilk tanıştığı gün, 1936 yılında, eşi Nizam Bey'in pisliğinden ve çapkınlıklarından bıktığını söyleyerek ondan ayrılma kararı aldığını aktarmaktadır. Sülker, *a.g.e.*, s.23-27.⁵⁴⁴ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.115-145. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun yeğeni Tuna Tepedelenlioğlu, yaptığımız görüşmede büyük amcasının pek çok kadınla evlendiğini, Suat Derviş ile ilgili ailede en çok konuşulan konunun "Suat Hanım'ın geceleri yatakta kitap okuması, çalışması ve bu nedenle de Nizamettin Nazif'in bundan rahatsız olması" şeklinde aktarmıştır. Suat Derviş ve Nizamettin Nazif'in tam olarak hangi tarihlerde evlenip boşandıkları bilinmese de 1933 yılı sonlarında evlendikleri, 1938'in ikinci yarısında boşandıkları tahmin edilmektedir. Mayıs 1938'te hâlâ evlidirler çünkü Son Telgraf gazetesinde Suat Derviş "hayat arkadaşı" olarak tanıtılan Nizamettin Nazif ile bir röportaj yapmış, çift genel olarak evlilik müessesini konuşmuştur. "Nizamettin Nazif Hayat Arkadaşı Suat Derviş'e Cevap Veriyor", *Son Telgraf*, 6 Mayıs 1938, s.5.

⁵⁴⁵ Tatarlı, *a.g.e.*, s.611.

⁵⁴⁶ Behmoaras, *a.g.e.*, s.192.

⁵⁴⁷ 7 yıl hapis, 2 yıl 4 ay sürgün bkz. Sülker, *a.g.e.*, ss.23-27.

⁵⁴⁸ Suat Derviş, *Le Prisonier d'Ankara*, Paris, 1957. Roman daha sonra Bulgarca ve Rusça'ya da çevrilmiştir.

övgü almayı başarmıştır. Bu çeviriyi *Les Ombres du Yalı* adıyla çevrilen *Çılgın Gibi* romanı izlemiştir.⁵⁴⁹

Bu gönüllü sürgün hayatının ardından 1961 yılında, Reşat Fuat'ın tahliye olmasıyla birlikte İstanbul'a dönmüştür.⁵⁵⁰ Reşat Fuat'ın sürekli takipte oluşu artık siyasî çalışmalar içinde yer almak istememesi ile sonuçlanmış, Suat Derviş de tefrika romanlarına devam etmiştir.⁵⁵¹ 1962-1963 yıllarında *Gece Postası*'nda *Aksaray'dan Bir Perihan* adlı romanı tefrika edilmiştir. 1965 yılında Roma'da düzenlenecek olan Avrupa Yazarlar Birliği Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen davet edilmesi Avrupa'da kayda değer bir etki bıraktığını göstermektedir.⁵⁵² Suat Derviş'in edebiyat, siyaset ve gazeteci çevrelerinden dostları, evlerine gelen gençlerin yarattığı umut dolu ve görece özgür hayatı 1968 yılında Reşat Fuat'ın vefatı ile sarsılmıştır. *Fosforlu Cevriye* romanının Yeşilçam'a uyarlanması ve May Yayınları tarafından yeniden basılması son yıllarında maddi ve manevi bir tatmin yaşatmışsa da daha çok eve bağlı bir yaşam sürmüştür.⁵⁵³ 1970 yılında kurmuş olduğu *Devrimci Kadınlar Derneği*, onun sosyal ve siyasî alandaki son eylemi olmuş, 23 Temmuz 1972 tarihinde tedavi gördüğü Kasımpaşa Askerî Deniz Hastanesi'nde hayata veda etmiştir.⁵⁵⁴

Kadın Hareketleri ve Millî Mücadele İçindeki Yeri

Suat Derviş, ilk yazısını 1920'de yazmış, çok küçük denecek yaşta basın dünyasıyla tanışmıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde ilk eserlerini vermeye ve yazılarını yayımlatmaya başlamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi ilk iki öyküsü (mensuresi) *Alemdar* gazetesinde yayımlanmıştır. 1921 yılı başında olan *Ümid* dergisinde bir iki öykü yayımlattıysa da bunu devam ettirmemiştir. 1921 -1922 yıllarında maaşlı olarak çalıştığı *Yeni Şark*'ta otuza yakın öyküsü ve *Hiçbiri* adında bir romanı yayımlanmıştır. Bu öyküler incelendiğinde aşk, yalnızlık, kişisel buhranlar gibi temaları içerdiği görülür.

Suat Derviş'in Millî Mücadele Dönemi eserleri bu öykülerden ibaret değildir. Erken dönemine ilişkin yazın faaliyetlerinin tefrika şeklindeki öykü ve romanlarla sınırlı

⁵⁴⁹ Behmoaras, *a.g.e.*, s.244-250. Suat Derviş, *Les Ombres du Yalı*, Les Editeurs Français, Paris, 1957.

Kemal Sülker bu dönem ablasının yanına İsveç'e gittiğini aktarmıştır. Sülker, *a.y.*

⁵⁵⁰ Behmoaras, *a.g.e.*, s.257. Kemal Sülker 1961'de döndüğünü belirtir. Sülker, *a.y.*

⁵⁵¹ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.262-263.

⁵⁵² "Avrupa Yazarları Toplantısı", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1965, s.4.

⁵⁵³ Behmoaras, *a.g.e.*, ss.280-287. Sülker, *a.y.*

⁵⁵⁴ "Yazar Suat Derviş Öldü", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1972, s.1,7. Cenazesinde bulunan Kemal Sülker, sadece birkaç gazeteci ve yazarın olduğunu, az kişinin bulunduğunu belirtmiştir. Bu isimlerden biri Naci Sadullah'tır. Sülker, *a.y.*

olduğu, kurgu dışı yazılarının olmadığı genel kanısı doğru bir çıkarım değildir. Örneğin, *Berlin Mektupları* başlığı ile Almanya’da bulunduğu dönemde⁵⁵⁵ kaleme aldığı *Yeni Şark*’ta yayımlanan yazı dizisi, eldeki verilerle onun ilk inceleme yazıları olarak kabul edilebilir. 11 mektuptan oluşan bu yazı dizisi sadece Berlin’deki hayatı değil, Alman kadınına tahlil eden ve Türk kadınlarıyla kıyaslayan bir içeriğe sahiptir.⁵⁵⁶ Derviş’in “Berlin’de Hayat” başlıklı yazısına⁵⁵⁷ cevaben Hatice Sezai’nin Alman kadınlarını öven⁵⁵⁸ açık mektubuna verdiği yanıtta “*Türk kadınlarının sürekli olarak tenkit edildiğini, haksızca yargılandığını söylemekte ve üslubundan dolayı da Hatice Sezai’nin bir erkek olduğunu*” düşündüğünü de ayrıca eklemektedir. Hatice Sezai’nin geçmişteki kadınlardan övgüyle söz ederken bugünün kahraman kadınlarına atıfta bulunmamasını eleştirmektedir. Sakarya Savaşı’ndan birkaç ay sonra yazılmış bu satırlar onun Millî Mücadele konusundaki görüşleri hakkında da fikir vermektedir.⁵⁵⁹

Ecdat ile, nineler ile iftihar etmek herkesin hakkıdır. Ben kendileri kadar mütevazı olmadığımın, uzun ve meşakkatli harp senelerinde ve hatta hâlâ her şeyden mahrum, evlat, baba, koca ve kardeşlerini cephelere yollayan, her yoksuzluğa, her sefalete, her acıya sessizce katlanan, bunca senelerin perişanlığına, felaketlerine, yorgunluklarına rağmen; Erkeklerine memleket için ölmeye şevk veren yeni Türk kadınlarından olduğum için müftehirim.

O Türk kadınları ki, İstanbul’da memur, muallim, zabıt zevcesi -parasız çalışan kocalarını-ümitsizlikle, isyana sevk etmeye uğraşmadan Almanya’da yaşayan bir dilencinin bile kabul etmeye tenezzül etmeyeceği bir hayatı, erkekleriyle beraber bir mütevekkilâne paylaşıyorlar. Anadolu’da cephenin arkasında erkeklerinin işini tutuyorlar, her gün bin şehit için gözyaşı dökerek şikâyet etmeden erkeklerindeki imanı bedbahtlıkları ile söndürmeden yetimlerini geçindirmeye çalışıyorlar.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ 1921 yılının ikinci yarısından sonra ve 1922’nin ilk aylarında Almanya’da bulunduğu belirtilmelidir.

⁵⁵⁶ 17 Teşrinisani 1921’de yayımlanmaya başlanıp, 11 Şubat 1922’ye kadar devam etmiş olan bu dizideki 11 yazı bazen *Almanya Mektupları* bazen de *Berlin Mektupları* ana başlığı ile yayımlanmıştır. *Berlin Mektupları*’nın 5 adedinin Suat Fuat imzasıyla yayımlandığı da ayrıca belirtilmelidir. Yazar, bu yazılara ek olarak aynı gazetenin *Kadınlık Sütunu* köşesinde yazı dizisine gelen bir eleştiriye cevap verdiği iki ayrı yazı daha yazmıştır. Yazı dizisindeki yazıların yer bilgisi için bkz. A. Y. Çelik, *a.g.e.*, ss.1377-1384.

⁵⁵⁷ Suat Derviş, “Berlin Mektupları: Berlin’de Hayat -3”, *Yeni Şark*, 4 Aralık 1921, s.3.

⁵⁵⁸ Hatice Sezai, “Kadınlarımızla Alman Kadınları Arasındaki Mukayeseye Dair”, *Yeni Şark*, 7 Aralık 1921, s.3.

⁵⁵⁹ Suat Derviş, *Kadınlık Sütunu: Türk ve Alman Kadınları*, *Yeni Şark*, 5 Ocak 1922, s.3.

⁵⁶⁰ A.y.

Suat Derviş'in bu dönem yazı verdiği yayınlardan biri de Millî Mücadele'nin en büyük destekçilerinden bir olan Suphi Nuri İleri'nin çıkardığı *Yarın*⁵⁶¹ mecmuasıdır.⁵⁶² Derginin Nisan 1922 tarihli 27.sayısında "Cemiyet Hayatı" başlıklı yazısı yayımlanmıştır.⁵⁶³ Bu yazısında "kadının sosyal hayatta çektiği sıkıntılar cemiyetin bütününe suçudur, kabahatler yalnızca kadınlara yüklenemez, kadınlar ve erkekler aynı oranda sorumlu tutulmalıdır" fikrini işlemiştir:

Kadınlarımızın cehaletini öne sürenler, acaba niçin daha dün denecek kadar yakın bir tarihe kadar, onlara bir mektep bile açmak zahmetini ihtiyar etmemişlerdi? Ortadaki çirkinliklerin sebebi ne eski Şark ne de yeni Garb hayatına uymayan bugünkü acayip hayatımızdır. Bazı yerlerde daima tekrar edildiği gibi, eğer kadınlarımızı asrî hayata karıştırmaya vermiş isek; bunun ortası olamaz. Onlara ya birdenbire, bütün diğer medenî akvamın kadınlarına bahşedilmiş olan hakk-ı hayatı vermeliyiz yahut da ta eski zamanlara rücu edip büyük annelerimiz gibi evlerine kapamalıyız.⁵⁶⁴

Tıpkı "Berlin Mektupları" gibi bu yazısına da cevap niteliğinde bazı eleştirilerin çeşitli gazetelerde yayımlandığı görülmektedir. Server Ziya⁵⁶⁵, Dergâh'ta⁵⁶⁶ "*kadınla erkeği birbirinden ayırmak doğru değildir, kadınlar istedikleri haklara kavuşacaklardır ama daha zamanı gelmemiştir*" diyerek Suat Derviş'i eleştirmektedir.⁵⁶⁷ Muhtemeldir ki, o sırada Ankara'da bulunan Server Ziya Bey, oklarını daha çok İstanbullu kadınlara yöneltmiş ve Suat Derviş'i de bu *kümeye* dahil ederek eleştirme ihtiyacı hissetmiştir. "Cemiyet Hayatı", Süheyla Muhterem imzalı bir başka yazıda, daha gelenekçi bir yerden "*modern hayatın kadınların terbiyesini bozduğu*" gibi bir bakış açısıyla eleştirilmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶¹ 13 Teşrinievvel 1921 ile 15 Teşrinisani 1922 tarihleri arasında toplam 46 sayı yayımlanan ve haftalık bir mecmua olan *Yarın*'ın sahibi ve sorumlu yazı işleri Suphi Nuri (İleri)'dir. Millî Mücadele'nin en ateşli günlerinde yayımlanan bu dergide dönemin önemli aydın ve edebiyatçıları yazmış, siyasetin yanında sanat, spor, edebiyat gibi pek çok alandaki yazılarla zenginleştirilmiştir. *Yarın* mecmuası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Salma Meikel, *Yarın Mecmuasının Tafsilli Fihristi (1-10 Sayılar)*, Gaziantep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014.

⁵⁶² Derginin birinci sayısında F.N imzalı (Faruk Nafiz olmalı) *Olanlar Bitenler* köşesinde genç bir edebiyatçı olarak Halide Nusret'le birlikte adının anıldığı görülür. Derginin 21. sayısında Ömer Seyfettin'in ölüm yıldönümü vesilesiyle gönderdiği bir demeci yer almaktadır. *Olanlar Bitenler*, *Yarın*, 13 Teşrinievvel 1921, S.1, s.1

⁵⁶³ Suat Derviş, "Cemiyet Hayatı", *Yarın*, 27 Nisan 1922, S.28, ss.53-54.

⁵⁶⁴ A.y

⁵⁶⁵ Server Ziya (Gürevin) olmalıdır. Uzun yıllar Türk Hava Kurumu Başkanlığı yapmış olan Gürevin'in çok sayıda kitabı da bulunmaktadır.

⁵⁶⁶ 1921-1923 yılları arasında Yahya Kemal ve Ahmet Haşim tarafından çıkarılmaya başlanan dergidir. Gelenekçi çizgisiyle bilinen dergiye Nurullah Ataç, Falih Rıfkı, Halide Edip, Fuat Köprülü gibi isimlerin de katkı sunmuştur.

⁵⁶⁷ Server Ziya, "Suat Derviş Hanıma Cevap", *Dergâh*, Mayıs 1922, s.3.

⁵⁶⁸ Süheyla Muhterem, "Suat Derviş Hanımefendiye...", *Yarın*, 28 Mayıs 1922, C.2, S.32, s.7.

“Berlin Mektupları” ile başlattığı *kadınlık* tartışması, “Cemiyet Hayatı” yazısı ile devam etmiş, onun hayatı boyunca sürdüreceği kadın hakları savunuculuğunun ya da üzerine atfedilen “feminist yazar” tanımlamasının habercisi olmuştur. Aynı yıl ağustos ayında *İkdam* gazetesi için *Kadınlık ve Kadınlarımız* ana başlığı ile bir köşe hazırlamaya başlamıştır.⁵⁶⁹ Suat Derviş ile ilgili çalışmalarda bugüne kadar değinilmeyen⁵⁷⁰ bu yazı dizisi 14 ayrı makaleden oluşmaktadır ve Millî Mücadele’nin en çetin günlerinde, Türk kadınının mücadelede aldığı sorumluluğa atıfla ateşli bir kadınlik tartışması yürütmüştür. Türk kadınının bu zaferi yeterli bir sevinçle karşılayıp karşılamadığına ilişkin sorulara sinirlenmiş ve “*Türk kadınlığını, bütün bir millet için ibkâ-yı mevcudiyet ve bu milletin her ferdi için ayrı ayrı yaşamak kavgası olan bir harbe ve bu harbin mesut netayicine bigâne ve lâkayd zannetmek için bilmiyorum ki insan nasıl bir dimağla düşünüp muhakeme etmeli?*” diyerek hayret ettiğini belirtmiştir.⁵⁷¹

Türk kadının Millî Mücadele’ye olan katkısı ve ilgisine yönelik Cumhuriyet döneminde de sıklıkla tekrar edilecek bir gerçeği oldukça erken dönemde ortaya koyan Suat Derviş, düşman işgaline karşı yürütülen cephedeki savaş ile kadınlik mücadelesini birbirinden ayırmadığını da göstermektedir. Bu köşedeki yazılarında bu vurguyu yer yer yapacaktır.

Buradan hareketle, Suat Derviş’in hayatının ve yazarlığının çok başında ülke ve kadın sorunlarıyla ilgilenmekte olduğunu, sadece hayatını sürdürmek için tefrikalar kaleme alan bir yazar olmadığını ortaya koymak gerekir. Bu çizgisini hayatı boyunca sürdürmüş, zamanla değişen siyasî fikirleri ekseninde kadınlik mücadelesini siyasî mücadelenin bir yerlerine konumlandırmayı tercih etmiştir. Yukarıda bahsedilen, 1970 yılında kuruluşunda yer aldığı *Devrimci Kadınlar Derneği* de hayatının son günlerine kadar bunu devam ettirdiğine işaret etmektedir.

⁵⁶⁹ Aslında Behçet Necatigil’e yazdığı mektupta “Cevdet Bey’in *İkdam* gazetesinde kadın sayfeleri hazırlayan ve sahife modasını çıkaran ilk gazeteci yine benim” diyerek bu makalelerden bahsetmiştir ancak neredeyse ona ilişkin yapılan tüm çalışmalarda “yukarıdaki cümlesinden hareketle “1926 yılında *İkdam* gazetesinde yayımlanan imzasız kadın sayfasının Suat Derviş’e ait olduğu” tekrar edilmiş ve ne yazık ki kendi imzası ile yayımladığı bu makaleler gözden kaçmıştır. 12 Ağustos 1922’de yayımlanmaya başlanan yazı dizisi 11 Kasım 1922’ye kadar devam etmiş ve toplam 14 yazı yayımlanmıştır. Bu yazıların ayrıntılı yer bilgisi için bkz. Yapar, *a.g.e.*, ss.1321-1322.

⁵⁷⁰ Liz Behmoaras başlık vermeden bu yazıların bir tanesinden alıntı yapmıştır. Behmoaras, *a.g.e.*, s.58.

⁵⁷¹ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Zafer Karşısında Türk Kadını”, *İkdam*, 16 Eylül 1922, S.9158, s.3.

Eserleri

İlk eserlerinin yayımlanmasıyla birlikte Suat Derviş ve edebiyatına ilişkin değerlendirmelerin, eserlerinden ve kendisinden bahseden önemli aydınların bulunduğunu belirtmiştik. 1940'lı yıllardan itibaren Edebiyat sözlüklerinde, Edebiyat Tarihi eserlerinde ve antolojilerde adının bulunduğunu belirtmek gerekir. Murat Uraz'ın hazırladığı *Edebiyat Antolojisi*'nde, *Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz* adlı biyografik sözlüğünde, yine Murteza Gürkaynak'ın *Kadın ve Şair Muharrirler* adlı çalışmasında yer bulmuş, İsmail Habib Sevük ve Nihad Sami Banarlı'nın eserlerinde ayrıntılı yaşam öyküsü bulunmasa da adına yer verilmiştir.⁵⁷² Ancak edebiyat tarihi çalışmaları içinde daha detaylı olarak incelenmesi 1967 yılını bulacaktır. Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* adlı eserinin 1960,1961,1966 yıllarında çıkan ilk üç baskısında Suat Derviş'in adının yer almamasından duyduğu rahatsızlık üzerine ona bir mektup yazmış ve yeni baskı için ayrıntılı yaşam öyküsünü ve eserlerinin listesini istemiştir.⁵⁷³ Suat Derviş, yurt dışında bile pek çok antolojide yer aldığı halde⁵⁷⁴ ülkesindeki ilgisizlikten üzüntü duyduğunu ve Necatigil'in çağrısından duyduğu memnuniyeti belirterek başladığı cevap mektubunda kısa yaşam öyküsüne de yer vererek eserlerini listelemiştir. Bu döküm, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*'nin Nisan 1967'de yayımlanan 4. baskısına eklenmiştir.⁵⁷⁵ Ancak buradaki listede bazı eserlerinin tarih ve yer bilgisine dair hatalar ve eksikler bulunmaktadır. Suat Derviş'in eserlerine ilişkin en ayrıntılı araştırmanın, yakın zamanda Serdar Soydan tarafından yapıldığını belirtmek gerekir.⁵⁷⁶

⁵⁷²Murat Uraz, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, Numune Matbaası, İstanbul, 1941, s.280-292; Murteza Gürkaynak, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1940, s.21. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 1948, s.404. İsmail Habib Sevük, *Tanzimattan beri I*, 1940, s.547.

⁵⁷³ Behçet Necatigil, "Dünya Kadın Yılında Suat Derviş Üzerine Notlar", *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1976*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.593.

⁵⁷⁴ Bu kaynakların listesini de yine Behçet Necatigil vermiştir. Bkz. Necatigil, "Dünya Kadın Yılında Suat Derviş Üzerine Notlar", *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1976*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.594.

⁵⁷⁵ Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 4.basım, 1967.

⁵⁷⁶ Serdar Soydan, tefrika olarak yayımlanan öykü ve romanlarının hatta çeviri ve adaptelerinin yer ve tarih bilgisini araştırmacılarla paylaşmış ve bu alana önemli bir katkı sunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serdar Soydan, "Suat Derviş Külliyyatı", <https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-roman-tefrikalari/>

<https://sanatkritik.com/eski/kuliyat/suat-dervisin-butun-romanlari/>

<https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-oykuler/>

<https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-oy><https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-ceviri-ve-adapteleri/kuler/> Erişim Tarihi 30/04/2025.

Romanları

Kara Kitap (Tefrika Tarihi 1920), *Ne Ses Ne Bir Nefes* (1946, Tefrika Tarihi 1923), *Hiçbiri* (1923), *Emine* (1931-Tefrika Tarihi 1928), *Onu Bekliyorum* (1935) *Bu Roman Olan Şeylerin Romanı* (Tefrika Tarihi 1937), *Hiç* (1939), *İstanbul'un Bir Gecesi*" (Tefrika Tarihi 1939) *Fosforlu Cevriye* (Tefrika Tarihi 1943-1944), *Çılgın Gibi* (Tefrika Tarihi 1943-1944), *Sınır* (1944), *Ankara Mahpusu* (1957).

Hikâyeleri

Ahmet Ferdi, (1923), *Behire'nin Talipleri* (1923), *Daktilo Nebahat* (2022, 1930-1938 yıllarında yazdığı kadın öyküleri), *Fukara Ölüsü* (2022, 1921-1924 yıllarında yazdığı yoksulluk öyküleri)

Anı: *Ben Kimim?* Haz. Rasih Nuri İleri, 1986.

İnceleme: *Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum* (1944).

Makale ve Röportajları

Yeni Şark (1921-1922), *Yarın* (1922), *İkdam* (1922), *Vakit*, *Cumhuriyet* (1935-1939) *Son Posta* (1936-1937), *Tan* (1937), *Haber-Akşam Postası* (1939), *Bugün* (1938) *Foto Magazin* gibi gazete ve dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

2.5. YAŞAM ÖYKÜLERİNE İLİŞKİN ORTAK DEĞERLENDİRME

Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Suat Derviş'in yaşam öyküleri incelendiğinde ve bütüncül bir analize tâbi tutulduğunda, sosyo-ekonomik geçmişlerinin, ailevî arka planlarının, eğitim süreçlerinin, içine doğdukları dönemin siyasî iklimi ve bulundukları çevrelerin ideolojik yaklaşımları gibi bazı temel konularda benzer özellikler bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Modernleşmenin etkilerinin hissedildiği, Meşrutiyetin ve parlamentolu siyasî hayatın ülke gündemine girdiği bir ortamda, imparatorluğun başkentinde ya da Selanik gibi kozmopolit bir şehirde (Sabiha Sertel özelinde) dünyaya gelen ve çocuklukları büyük ölçüde II.Abdülhamit dönemine denk gelen söz konusu kadın yazarların ailelerinin bu rejimin ideolojik olarak karşısında konumlandıkları, aydın ve eğitim taraftarı kimseler olduklarını belirtmek gerekir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Sabiha Sertel, yoksul bir ailede büyümüş olmasına rağmen, Selanik'in entelektüel ortamı, abilerinin İttihat ve Terakki mensuplarıyla olan yakınlığı, İstanbul'daki aydın çevreyle kurduğu ilişkiler sayesinde bu seçkin kültürel çevrenin bir parçası haline gelmiştir.

Evde özel hocalar ya da ailenin eğitimli fertleri tarafından başlatılan eğitim hayatlarının, bir biçimde modernleşme sürecinin yeni eğitim kurumlarıyla kesiştiği, ailelerinin bu eğitimi desteklediği bir gerçektir. Annelerinin, ablalarının aile çevresinde kadın akrabaların yine bu entelektüel çevreye mensup olması; baba ve dedelerinin eğitim taraftarı olması veya geniş aile içinde ilerici fikirlere sahip kimselerin sayısının çokluğu eğitimlerini ve kültürel dünyalarını beslemiştir.

Eğitimleri, çalışma hayatında yer bulmalarını mümkün kılmış, Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal'in yaptığı gibi öğretmenlik; Suat Derviş ve Sabiha Sertel'in yaptığı gibi gazetecilik mesleğini icra etme imkânı elde etmişlerdir. İlerleyen yıllarda geçimlerini de bu meslekler sayesinde sürdürerek kendi ayakları üzerinde durmuşlar, ekonomik olarak bağımsız kalabilmişlerdir.

Politik geçmişlerine bakıldığında, II. Abdülhamit Dönemi'ndeki muhalif duruştan ve II. Meşrutiyetin yarattığı özgürlük ortamından beslendikleri, Avrupa'da yaşanan kültürel ve siyasî gelişmeleri takip ettikleri, aile içerisinde Namık Kemal, Tefik Fikret ve Ziya Gökalp gibi aydınların etkisinin büyük olduğu, Jön Türk hareketine katılan, destekleyen, yasak kitap ve gazeteleri okuyan akraba ve aile fertlerinin varlığı ortak ya da benzer siyasî geçmişleri hakkında bir fikir vermektedir. Türkçü ve Batıcı fikirlerin siyasî bilinçlerinin oluşumunda önemli bir yer ve etki bıraktığı görülmektedir.

Uzun süren savaşların ardından Mondros Mütarekesi ile imparatorluğun yıkılma noktasına gelmesi ve Millî Mücadele hareketinin başlamasıyla erken yaşlarında bu mücadelenin bir parçası oldukları, İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da gerçekleşen mitinglerde konuşmacı ya da katılımcı olarak bulundukları, direnişe destek veren cemiyetlerde yer aldıkları, dönemin gazete ve dergilerinde yazarak fikir beyan ettikleri görülmektedir. Atatürk'ün başlattığı Anadolu'daki direnişi destekledikleri özellikle Şükûfe Nihal ve Sabiha Sertel örneğinde olduğu gibi Anadolu'ya silah ve adam kaçırma faaliyetlerine destek verdikleri, kurtuluşun ardından Cumhuriyeti ve devrimleri destekledikleri, kadının siyasî katılımı, eğitimi ve çalışması gibi temel konularda öncü ve destekçi oldukları da ayrıca belirtilmelidir.

Osmanlının son döneminde başlayan kadın hareketlerinden etkilendikleri, bu bilinçle ortaya çıkan cemiyet ve dergilerin takipçisi ve/veya kurucusu olarak yer aldıkları, bu bağlamda fikir üretmeye çok erken yaşta başladıkları da bir gerçektir. Avrupa'da ortaya çıkan *feminizm* hareketini ilgiyle takip ettikleri, bu kavramı kullanmaya, Türk-

Osmanlı kadın hareketini bu kavram çerçevesinde konumlandırmaya, ona yeni anlamlar yüklemeye ve uyarlamaya çalıştıkları da ayrıca belirtilmelidir.

Aldıkları nitelikli eğitim sayesinde iyi düzeyde yabancı dil öğrenen söz konusu kadın yazarlar, bu sayede yabancı basını ve yayınları takip ederek kendilerini geliştirmişler; bu yetkinliklerini uluslararası bağlantılar kurmanın yanı sıra zengin bir çeviri külliyyatı oluşturmak için de kullanmışlardır. Örneğin Nezihe Muhiddin Almanca ve Fransızca bilmektedir. Stephen Zweig'in *Amok (Koşucusu)* adlı eseri ile Goethe ve Edgar Alan Poe'dan yaptığı çevirilerle Türk yayıncılığına önemli bir katkı sunmuştur.⁵⁷⁸ Benzer biçimde ABD'de eğitim alan Sabiha Sertel iyi düzeyde İngilizce bilmekte ve İngilizceden Türkçeye yaptığı çeviriler bulunmaktadır. Karl Kautsky'nin *Sınıf Kavgası* August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*, Engels'in *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü* kitaplarının yanı sıra *Himaye-i Etfal Çocuk Külliyyatı*, *On Kuruşa Bir Kitap* serisi içindeki pek çok kitabı ve Dört ciltlik *Çocuk Ansiklopedisi*'ni Türkçeye kazandırmıştır.⁵⁷⁹ Şükûfe Nihal Fransızca bilmektedir. Suat Derviş iyi düzeyde Fransızca ve Almanca bilmektedir, uzun yıllar Almanya ve Fransa'da yaşamış, bulunduğu ülkelerdeki gazeteci ve yazarlarla bağlantılar kurmuş, yaşam öyküsünde de belirtildiği üzere kitaplarını ve gazete yazılarını yurt dışında da yayınlatabilmiştir. Bunun yanı sıra John Steinbeck, Jack London, Agatha Christie gibi pek çok önemli yazarın eserini Türkçeye kazandırmıştır.⁵⁸⁰ Çalıştığı gazetelerde yabancı radyolarda dinlediklerini anında Türkçeye çevirerek dış haberleri hazırlayabildiği bilinmektedir.⁵⁸¹

Söz konusu zaman diliminde yaşamış bir kadın yazar için yabancı dil bilmek, yurt dışına gidip gelmek, yabancı dillerde yazılmış gazete ve dergileri, basılmış kitapları takip edebilmek, yabancı dostlar edinmek, edebî akımları, ideolojik ve politik tartışmaları takip etmek, ana kaynaklardan beslenmek evrensel sorunları gözlemlemek ve tüm bunları Türkiye ile kıyaslamak açısından hayatî önemdedir. Bu avantaj dört kadın yazarın

⁵⁷⁸ "Amok", *Yeni Adam*, S.58, Şubat 1935, ss.117-118.

⁵⁷⁹ Karl Kautsky, *Sınıf Kavgası*, Çev. Sabiha Zekeriya, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul, 1934. Augustus Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, Çev. Sabiha Zekeriya, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul, 1935. Friedrich Engels, *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü*, Çev. Sabiha Sertel, Narodno Prosveta Neşriyatevi, Sofya, 1958. Sabiha Sertel'in çocuk edebiyatı alanında yer alan çevirilerinin listesi ve ayrıntılı bir analiz için bkz. Ayşe Banu Karadağ-Eshabil Bozkurt-Nilüfer Alimen, "Çeviri ve Yönlendirme: Sabiha ve Zekeriya Sertel'in Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserleri", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2015, S.2, ss.93-112.

⁵⁸⁰ Suat Derviş'in çevirmenlik yönü, Türkçeye kazandırdığı çeviri eserler ile ilgili ayrıntılı bilgi ve analiz için bkz. Sevinç Arı, *Yazar Gazeteci Çevirmen Suat Derviş*, Paradigma Akademik, Çanakkale, 2023.

⁵⁸¹ Kemal Sülker, *Anılara Yolculuk*, Yazko Yayınları, İstanbul, 1983.

duruşuna, yazma biçimlerine, kadın hakları alanındaki duyarlıklarına doğrudan yansımış onların “öncü” konumuna ulaşmasında anahtar bir etki yaratmıştır.

İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerindeki siyasî eğilimleri benzeşmekle birlikte, Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal, milliyetçi ve Türkçü duruşlarını korurken, Sabiha Sertel ve Suat Derviş’in daha çok sol eğilim içinde oldukları, eserlerini daha sol-sosyalist bir perspektifle ele aldıkları söylenebilir. Bu kırılmalar yaşam öykülerinde de gözlenmekte, geçirdikleri bu dönüşümün sonucu olarak çevreleri, yazdıkları gazeteler, bulundukları sosyal cemiyet ve siyasî partiler de ayrıışmaktadır. Farklılıklarına rağmen dört Türk kadın yazarın siyasî çalışma ve fikir üretme eyleminin her daim içinde olduğu görölmektedir. 1930 yılında gerçekleştirilen Belediye Seçimlerinde Nezihe Muhiddin ve Suat Derviş’in Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan, Sabiha Sertel’in de bağımsız olarak aday olmaları ilginç bir tesadüftür. Toplumun önünde, kadın hareketlerinin merkezinde, edebiyatın ve sanat çevrelerinin içinde olan kadın yazarlar siyasetin de içinde bulunmuşlardır.

Tüm bu kişisel ve politik geçmişleri göz önüne alındığında, Osmanlı’nın son döneminde başlayıp Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen gençlik yıllarının faaliyetleri, Cumhuriyet döneminin siyasî atmosferinin ve kadın hareketlerinin merkezinde yer almaları, devrimlerin başlaması ve uygulanmasındaki öncü ve ilerici konumları, ortaya koydukları eserlerin zenginliği ve çeşitliliği dikkate alındığında Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Sabiha Sertel’in “Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Devrimi” konusundaki fikirlerinin önem kazandığı, ürettikleri eserlerin ortak geçmiş ve ortak yaşam öyküleri bağlamında derin bir analizi hak ettiği ortaya çıkmaktadır.

3. BÖLÜM

KADIN YAZAR GÖZÜYLE CUMHURİYET ve TÜRK DEVRİMİ

3.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEME BAKIŞ

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Modernleşme Çabalarına Bakış

Giriş bölümünde ele alınan *Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık, liberalizm* ve *sosyalizm* gibi fikir akımları dar anlamda siyasî program olmanın ötesine geçmiş, toplumsal hayatın bütününe yön veren çok katmanlı tartışmaları başlatmıştır. Kadın konusu, bu akımların modernleşmeye bakış açılarını, gelenekle kurdukları bağı ve geleceğe ilişkin hayal ve hedeflerini yansıtan önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Kadının eğitiminden sosyal hayattaki rolüne kadar pek çok konu, bu fikir disiplinleri çerçevesinde yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.⁵⁸²

Modernleşmeyle birlikte filizlenen fikrî tartışmalar ve değişen yaşam koşulları sayesinde kadınlar, yayın dünyasında kendilerine yavaş yavaş yer bulmaya başlamış ve artık bir “kadın yazar” kimliğinden söz edilebilecek bir ortam doğmuştur. Kuşkusuz erken dönem kadın yazarlar halkın içinden ya da taşradan değil İstanbul’dan ve saray çevresinden çıkmıştır. Devlet adamı, hukukçu, tarihçi Ahmet Cevdet Paşa’nın⁵⁸³ kızları Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Emine Semiye Hanım (1864-1944) Macar

⁵⁸² Kadınlardan önce erkek yazarların kadın konusunu tartışmaya açtığı hem kurmaca eserlerinde hem de fikrî yazılarında bir başlık ve tartışma konusu haline getirmeye başladıkları söylenebilir. Örneğin, Şemsettin Sami’nin *Taaşuk-u Talat ve Fitnat* (1872) adlı eseri görücü usulü evlenmeye dikkat çekerek kadının ezilmesine, eş seçiminde özgür olmamasına ilişkin eleştiriler getiren, erkek yazar tarafından kadın konusunu gündeme alan ilk romanlardan biridir. Gökalp, Osmanlı kadın hareketinin oluşmadığı bir dönemde bir erkeğin kadın meselesini bu kadar düşünen bir eser kaleme almasının önemli bir öncülük olduğunu belirtmiştir. Namık Kemal *İntibah*’ta ahlâksız kadın ve ideal kadın ikilemini ele almakta, Ahmet Mithat ise *Mihnetkeşan, Yeryüzünde Bir Melek, Henüz On yedi Yaşında, Diplomalı Kız* gibi eserlerinde görücü usulü evliliğin yol açtığı yıkımlar ve kadın eğitiminin önemi gibi temaları işlemekte, kadının modernleşme sürecindeki konumunu irdelemektedir. Hüseyin Rahmi (Gürpınar) *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* romanında gelenekleri eleştirerek kadınlık durumunu konu edinmektedir. Gonca Gökalp Alpaslan, “Modern Türk Edebiyatında Kadın İmgesi ve Kadın yazarlar Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s.674.

⁵⁸³ Adliye, Maarif, Evkaf, Ticaret, Dahiliye ve Ziraat Nazırlığı görevlerinde bulunmuş Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Tanzimat Dönemi’nin önde gelen devlet adamlarından biridir. I. Meşrutiyet’in ilanında ve sonraki süreçte Meclis-i Mebusan’ın kapatılmasında II. Abdülhamit’i desteklemiştir. Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketi’nde Bir Öncü: Emine Semiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, ss.21-23.

Osman Paşa'nın kızı Şair Nigâr Hanım(1856-1918)⁵⁸⁴ ve ilerleyen yıllarda Halide Edip (1882-1964) gibi aydın kadınlar yazar kimlikleriyle ön plana çıkmaya ve modernleşmeye ilişkin fikir üretmeye ve bunu kamusal alanda ifade etmeye başlamıştır.

Fatma Aliye (1862-1936) Osmanlı kadın hareketi ve Tanzimat Dönemi Edebiyatı'nın simgeleşmiş kadın yazarlarından biridir.⁵⁸⁵ İslamcı fikirleriyle bilinen Fatma Aliye Hanım, İslam'ı eleştiren Batıcı aydınlarla bir tartışma yürütmüş, İslamiyet'in yanlış yorumlandığını savunarak kadın özgürlüğüne İslamcı çerçeveden yaklaşmış, çok eşliliği ve örtünmeyi belli bir noktaya kadar savunmuştur.⁵⁸⁶ Kadın eğitimini iyi anne-iyi eş çerçevesinden yaklaşarak destekleyen ve bunu özellikle *Nisvan-ı İslam* adlı eserinde tartışan Fatma Aliye Hanım, fikirleriyle olduğu kadar duruşu ve yarattığı güçlü kadın imgesiyle kendinden sonraki kadın yazar ve aydınlara örnek oluşturmuştur.⁵⁸⁷

Yurt dışında eğitim alan ilk kadın yazarlardan biri kabul Emine Semiye, ablası Fatma Aliye'nin yolundan giderek *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yazmış, ancak onun gölgesinde kalmadan kendi üslubunu ve özgün fikirlerini oluşturmuştur.⁵⁸⁸ Kadın ve kadınlığa ilişkin sorunlara eğilmiş, kadın eğitiminin, kadını hak ve özgürlüğüne ulaştıracağını dile getirmiş, çok eşliliğe ve görücü usulü evliliğe karşı çıkmıştır. Aynı zamanda siyasî faaliyetlerin de içinde yer alarak Selanik'te açılan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin *Kadınlar Şubesi* başkanı olarak görev yapmıştır. *İstibdat* aleyhinde yazılar yazan ve II. Meşrutiyetin ilanını destekleyen Emine Semiye, Osmanlıcılık ve İslamcılık

⁵⁸⁴ Nigâr Binti Osman adıyla da tanınan Şair Nigâr sekiz dil bilmekte, şairliği kadar konağında gerçekleştirdiği sanat edebiyat toplantılarıyla da hatırlanmaktadır. Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketi'nde Bir Öncü: Emine Semiye*, s.115.

⁵⁸⁵ Meram (Bir Hanım imzasıyla), Hayal ve Hakikat (Bir Hanım ve Ahmet Mithat imzasıyla), Muhadarat Ref'et, Udi, Levayih-i Hayat, Enin, Teracim-i Ahval-i Felasife, Nisvan-ı İslam gibi eserleri bulunan Fatma Aliye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yazdığı yazılarla ön plana çıkmıştır. Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketi'nde...*, s.114.

⁵⁸⁶ Örtünün bir gelenek olduğunu ama bunda aşırıya kaçmamak gerektiğini, peçe, çarşaf yaşmak ve feracenin sonradan başka kültürlerden gelen giysiler olduğunu, israf etmeden dini kurallardan çıkmadan bu konuda reforma gidilebileceğini savunmuştur. Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi için Mücadele Eden Öncü Kadınlar", Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, s.235.

⁵⁸⁷ Bilgen Şengül, *a.g.e.*, ss.96-99.

⁵⁸⁸ *Sefalet* adlı bir romanı ve *Hülasa-i İlm-i Hisab* adlı bir matematik kitabı olmak üzere iki adet basılmış kitabı vardır. Bunun dışındaki eserleri tefrika olarak kalmış, ölümünden çok sonra bir araya getirilmiştir. Tuğçe Önalın, *Emine Semiye'nin Eserlerinde Kadın*, Erzurum Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2025, s.13. Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketi'nde...*, ss.68-84.

fikirlerinden etkilenmiş olsa da bu bağlamda ablasından farklı olarak Türkçü fikirleri benimsemiştir.⁵⁸⁹

Aldığı Batı eğitimi ile dönemine göre sıra dışı bir kadın haline gelen ve ilk yazıları 1897 yılında yayımlanmaya başlanan Halide Edip (1882-1964) II. Meşrutiyet döneminde öne çıkan aydınlar arasında yer almış, Türkçü milliyetçi fikirlerin savunucularından biri haline gelmiştir. Bu yıllarda kaleme aldığı *Yeni Turan* onun ideal kadın ölçütünü de ortaya koymaktadır. Kültürlü, ahlâklı, sosyal hayata katılan, milletini ve dinini seven aynı zamanda iyi anne iyi eş olan bir Türk kadını prototipi yaratmıştır. Kadının kamusal alana katılımı ve sosyal varlığı Halide Edip için modernleşmenin en temel taşlarından birini oluşturmuştur. Halide Edip Hanım, Batı'nın teknolojik ilerlemeler yanında insan hakları, sosyal adalete verdiği önem gibi üstün tarafları olduğunu dile getirmekle ve Batılılaşmayı savunmakla birlikte, Batı dünyasının çirkin ve haksız taraflarının bulunduğu da değinmiştir.⁵⁹⁰

1877 yılından 1923'e uzanan zaman diliminde, kadın yazarların yazdığı romanlar üzerinden⁵⁹¹ Türk modernleşmesinin izini süren Betül Coşkun, "*Tanzimat başlarındaki modern kadın yazarın çekingen sesinin Meşrutiyet'ten sonra yükseldiğine ve modernleşme sürecinde kadın yazarın etkisinin önemli derecede arttığına dikkat çekmektedir. İki uçta yer alan "geleneksel kadın" ile "alafranga ve züppe kadın" bu romanlarda sıklıkla eleştirilmiştir. İdeal kadın; Batılı eğitim almış, haklarının farkında ve modern olan ama aynı zamanda millî bilinci yüksek, erkeklere iyi eş, çocuklarına iyi anne olan kadın tipidir. Erken dönem romanlarda konak eğitimi alan kadın, kadın eğitimine ilişkin gerçekleştirilen iyileştirmelerle eş güdümlü olarak, yerini yavaş yavaş yabancı okullarda sonra da yerli okullarda eğitim alan kadına bırakmıştır. İdeal kadın kahraman, sıklıkla piyano çalmakta, gazete, dergi ve Batı romanları okumakta, tiyatroya gitmektedir. Bu romanlarda çok eşlilik ve görücü usulü evlilik eleştirilmiş, ideal evliliklerde eşler önceden az da olsa birbirini tanıyarak evlenmiştir. Evli çiftler dostluk ilişkisi, uyum ve sadakat içindedir, ihanet şiddetle eleştirilmiştir. Aile kurumunun devamı için geleneksel*

⁵⁸⁹ Şahika Karaca, *Emine Semiye: Hayatı Fikir Dünyası Sanatı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2010, Eserleri, ss.399-399., Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi için Mücadele Eden Öncü Kadınlar", Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, ss.235-237. Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketi'nde...*, s.138-146.

⁵⁹⁰ Avcı, s.241. Bilgen Şengül, *a.g.e.*, s.123

⁵⁹¹ Bu araştırma için Fatma Aliye, Halide Edip, Güzide Sabri, Suat Derviş, Müfide Ferit, Zafer Hanım, Nezihe Muhiddin, Halide Nusret gibi sekiz kadın yazarın 23 romanı incelenmiştir.

roller reddedilmemiş ve sınırlı olsa da kadının çalışma hayatında yer alması örneğin öğretmenlik ve hasta bakıcılık yapması olumlanmıştır. Kadın romancılar kadın giyimini erkek romancılara göre daha ayrıntılı işlediğinden bu romanlar aracılığı ile çarşıftan yeldirmeye, yeldirmeden mantoya, palto ve başörtüsüne giden değişim sürecini takip etmek mümkündür.⁵⁹²

Nezihe Muhiddin'in erken dönem eserleri, modernleşmenin getirdiği toplumsal dönüşümün sancılarını ve dönemin ruhunu yansıtan niteliktedir. 1911 yılında kaleme aldığı "Terbiye-i İnâs Etrafında" başlıklı yazısında kadının eğitilmesinin ve yabancı dil öğrenmesinin şart olduğunu vurgulamış ancak kadının bunu annelik görevlerini unutmadan, aile ve vatanın saadeti için çalışmayı ihmal etmeden yapmasını önermiştir. Cehaletin sadece ilim ve irfan bilmemek anlamına gelmediğini, yarım yamalak bir Fransızcayla *dejenere* olmuş nesillerin de cahil kaldığının altını çizerek "*hazm ve temsil olunamamış bir garp terbiyesiyle milliliğinden tecerrüd etmiş zavallılar gözümüzün önünde duruyor*" diyerek bu yozlaşmaya dikkat çekmiştir.⁵⁹³ 1911 yılında yazdığı "Şebab-ı Tebah" romanındaki melankoli ve trajedi ise geçiş döneminin yarattığı o kimlik bunalımının edebi bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁵⁹⁴

Balkan Savaşı'nın kadını toplumsal sahaya iten seferberlik ruhuyla Nezihe Muhiddin de coşkulu ve sahiplenici bir havaya bürünmüş, eğitilmiş ideal kadın imajının yanında "milletin anası" olarak gelecek nesilleri yetiştirecek, vatan için fedakârlık yapacak, tasarruf yapacak, lüksten kaçınacak bir kadın imajının altını çizmeye başlamıştır. Örneğin Balkan Savaşı devam ederken gerçekleştirdiği "*evet hanımefendiler vatan ana hasta*" hitabıyla başladığı o ünlü konuşmasında ülkenin içinde bulunduğu savaş koşullarına dikkat çekerek fedakarlığın ve eğitimin öneminden söz etmiş, yabancı devletlere tanınan ayrıcalıkları eleştirmiştir. Kadınlara "*Memleketin selameti namına tahassusat-ı hodkamanelerinden*"⁵⁹⁵ vazgeçmelerini öğütleyerek "*kabalığına rağmen yalnız yerli emtiası ile telebbüs edeceğinizi vaat ediyor musunuz?*" sorusunu sorarak yerli malı kullanacaklarına dair söz almıştır.⁵⁹⁶

⁵⁹² Betül Coşkun, "Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak-Tanzimat'tan Cumhuriyete", *Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.613-632.

⁵⁹³ Nezihe Muhlis, "Terbiye-yi İnâs Etrafında", *Tanin*, 16 Haziran 1911, S.1002-26, s. 4.

⁵⁹⁴ Roman Süreyya ve Fazıl arasındaki gayrimeşru aşk ilişkisini ve Süreyya'nın ölümü ile sonuçlanan bir trajediyi anlatmaktadır. Nezihe Muhlis, *Şebab-ı Tebah*, İstanbul, Muhtar Halis Kütüphanesi, 1911. Yeni harfli metin için bkz. Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri 1*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss.3-54.

⁵⁹⁵ Bencilce duygulardan vazgeçmelerini

⁵⁹⁶ Nükhet Sirman, "Önsöz", *Bütün Eserleri 4* içinde, s. XVI.

Şükûfe Nihal “İnas Mektepleri Hakkında” başlıklı ilk yazısından başlayarak artık kadınların da erkekler gibi eğitim hakkına sahip olduğuna ve bundan geri dönüş olmayacağına değinmiş ve pek çok yazısında eğitim başta olmak üzere kadınların elde ettiği bu yeni yaşam biçimine temas etmiştir. 1914 yılında yazdığı “Bugünün Genç Kadınına” başlıklı yazısında kadınların “milletin anası” olduğunun altını çizmiş “*bu harap milleti sen kurtaracaksın*” diyerek yeni kadının vatan kurtarıcı misyonuna değinmiştir. Bir başka yazısında tıpkı Nezihe Muhiddin’in yaptığı gibi “*geçen sene yirmi liraya aldığımız kostümü modası geçti diye giymeyiz*” diyerek kadınların lüks harcamalarını eleştirmiştir.⁵⁹⁷

Kadının ev içi görevleri ve anneliğine ilişkin vurgular, Sabiha Sertel’in erken dönem yazılarında da dikkat çekmektedir. “Tefeyyüz Cemiyeti” imzalı mektubunda “*Türk kadınları siyasiyatla uğraşarak aile kadınının vezaifini unutmak, etfalın terbiyesi gibi mühim bir meseleyi ihmal etmek programını takip etmek istemezler. Onlar yalnız kendilerine ailevi ve içtimai bir mevki hazırlamak ve gasp olunan haklarını müdafaa ederek istirdad etmek isterler.*” diyerek kadının eğitimi ve hakları kadar önemli olan bir diğer konunun aile ve çocuğa gösterilen ilgi olduğunun, kadınların bunları bir yana bırakmadan haklarının peşinde olması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁸

Suat Derviş’in 1922 yılı Ağustos ve Kasım ayları arasında kaleme aldığı, *İkdam* gazetesinde yayımlanan “Kadınlık ve Kadınlarımız” ana başlığı ile yayımlanan on dört farklı yazısında, modernleşmenin getirdiği “yeni hayat” anlayışını, bunun etkilerini ve eleştirisini okumak mümkündür. Büyük Taarruz öncesinde başlayıp, zaferden sonra da devam eden ve Cumhuriyet’in ilanı öncesine gelen bu yazılar genç bir Osmanlı kadınının modernleşme sancıları olarak da değerlendirilebilir. Modernleşmeyi şekilsel bir Batı taklitçiliğinden ziyade yerli kimlik (Türk ve Müslüman kimliği) ile asri ihtiyaçlar arasında kurulan bir denge olarak tanımlamaya çalışırken “Nasıl olmalıyız?” diye sormakta ve Türk kadınının bu sorunun yanıtını bulmaya çalışırken özgür bırakılması gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ “İnas Mektepleri Hakkında”, *Mehasin*, Eylül 1909, S.10 ss.732-733., “Bugünün Genç Kadınına”, *Kadınlık*, 8 Mart 1914, S.1, ss.4-5; “Evli Barklı Hanımlar”, *Türk Kadını*, 1 Ağustos 1918, S.6, s.83-85. “Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, 17 Teşrinievvel 1918, S.11, s.162-163. Yeni harfli metinler için bkz. Şükûfe Nihal, *Bütün Eserleri-5*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.9-28., Ayrıca bkz. “Ye’s ve Hırmân”, *Sada-i Millet*, 22 Ekim 1909, S.8, s.2. “Hanımlarımız, Afife Hikmet Hanım Efendiye”, *Sada-i Millet*, 4 Kasım 1909, S.21, s.4.

⁵⁹⁸ “Yeni Hayat Karşısında Türk Kadınları”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, S.15, 15 Mart 1327, s. 25.

⁵⁹⁹ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Nasıl Olmalıyız?”, *İkdam*, 19 Ağustos 1922, S. 9130, s.3

Onun yeni Türkiye hayalinde kadının rolü ilim ve fende kendini geliştiren ama bir yandan Müslüman Türk ruhunu koruyan “münevver bir valide” modelidir. Türk ailesinin yapısının bozulmasından rahatsızlık duymakta olan Suat Derviş, “*Türk’ün harsı, Türk’ün terbiyesi*” yerine geçmeye çalışan “*başka ırkların başka iklimlerin başka dinlerin terbiyelerinden şikâyet etmekte ancak bunun tüm sorumluluğunun kadına yüklenmesine de karşı çıkarak sorunun biraz da “iktisadî” sıkıntılardan kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir.*⁶⁰⁰

Aslında bu erken dönem yazılar, Suat Derviş’in fikirlerinin uğradığı dönüşümü görmek, onun Osmanlı ile Cumhuriyet döneminde modernleşmeye bakışı arasındaki değişimi göstermek bakımından da ilginçtir. Bir yandan kadının giyimine peçesine artık karışılmaması gerektiğini söylerken⁶⁰¹, diğer yandan “erkekleşmeden”, “şarklı ruhunu koruyarak” asri çağa ayak uydurmasını önermekte, bir yandan Türk kadının “*mebus sandalyesinde, devlet memuriyetinde*” gözünün olmadığını, bunları istemeyecek kadar “*mütevazı*” olduğunu, kadınların çalışmasını çok da gerekli bulmadığını söylerken, diğer yandan modern zamanlar çalışmayı gerektiriyorsa buna uyum sağlamak gerektiğini belirtmektedir.⁶⁰² Bir yazısında eski Müslüman geleneklerinden ve Türk kadınının dindar olması gerektiğinden söz ederken, diğer yandan Batılı kadınlar gibi spor yapması ve kadın kadına spor yapılabilir mekan ihtiyacından söz etmektedir.⁶⁰³ Yeni rollere uyum sağlamayan, romanlardaki kadın karakterlere öykünen kadınların bir noktada hata yapabileceğini belirtirken diğer yandan kadının bu yolculuğunda kendi başına bırakılması gerektiğini, ideal bir kadın anlayışının doğru olmayacağını, her kadının idealinin kendi çizdiği yolda olacağını ifade etmektedir.⁶⁰⁴

Yukarıda değinilen örnek yazılarından da anlaşıldığı gibi modernleşme kadın yazarların kaleminde çoğunlukla bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır. Her zaman derinlemesine ve bilinçli şekilde gerçekleşmemiş, *taklitçilik*, *aşırı alafrangalaşma*, *degenerelik* gibi ifadelerle karşımıza çıkan ve yüzeysel bir kopyalama şeklinde ilerleyen

⁶⁰⁰ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Bizde Aile Buhranı”, *İkdam*, 26 Ağustos 1922, S.9137, s.3., Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Yine Aile Buhranına Dair”, *İkdam*, 2 Eylül 1922, S.9144, s.3.

⁶⁰¹ Suat Derviş, “Peçesiz Türk Kadını”, *İkdam*, 23 Eylül 1922, s.3.

⁶⁰² Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Bir Mukayese”, *İkdam*, 9 Eylül 1922, S.9151, s.3. Suat Derviş, “Eşyası Ortasında Türk Kadını”, *İkdam*, 30 Eylül 1922, s.3.

⁶⁰³ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Genç Türk Kadınlarında Din”, *İkdam*, 8 Teşrinievvel Ekim 1922, S.9180, s.3. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Kadında Spora İhtiyaç”, *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1922, S. 9186, s.3. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Yeni Hayat ve Türk Kadını”, *İkdam*, 21 Teşrinievvel 1922, S.9193, s.3.

⁶⁰⁴ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Nasıl Olmalıyız?”, *İkdam*, 19 Ağustos 1922, s.9130, s.3.

bu dönüşüm dönemin aydınlarının fikrî dünyasında da çelişkileri ve kararsızlıkları beraberinde getirmiş, bu durum modernleşmenin çelişkileri, ikilemleri olarak yazı ve eserlerine yansımıştır.

Modernleşmeyi⁶⁰⁵, *insan bilgisinin hızla ilerlemesine paralel olarak, geçmişten gelen kurumların yeni koşullara uyum sağlaması süreci* olarak tanımlayan C. E. Black, modernleşme sürecinde “*siyasî önderlerin kendi toplumlarına özgü geleneksel kültürün çağdaş bilginin sağladığı olanaklarla bağdaşabilen bir yaşam biçimine uyarlama*” konusunda sorunlar yaşadıklarından söz etmiştir.⁶⁰⁶ Türk modernleşmesinde de zaman zaman toplumun ihtiyaçlarına uygun bir dönüşümden ziyade, gündelik hayatın bazı sembolik unsurlarının (giyim tarzı, eğlence alışkanlıkları, dil kullanımı vb.) biçimsel olarak benimsenmesiyle sınırlı kaldığı, böylelikle modernleşmenin özünü oluşturan toplumsal eşitlik, özgürlük, bilimsellik ve hukuk devleti gibi esaslı unsurların ikinci plana itildiği görülmektedir.

Modernleşmenin ürünü olarak ortaya çıkan bu paradoks, Türk modernleşmesinin kuramcıları tarafından da tartışılmış bir konudur. Örneğin Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* adlı eserinde, alaturkalık-alafrangalık meselesini tartışırken modernleşmenin yalnızca yüzeysel bir taklit biçiminde gerçekleştiğinde kalıcı olamayacağını, asıl meselenin “toplumun iç dinamikleriyle birleşen bir sekülerleşme ve rasyonelleşme süreci” olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁰⁷ Ülken ise modernleşme tartışmalarında “kopyacılık” ile “yaratıcı üreticilik” arasındaki farkı vurgulamış, Türk toplumunun kendi tarihî ve kültürel temelleri üzerine inşa edilmeyen bir modernleşmenin yüzeysel kalacağını ifade etmiştir.⁶⁰⁸ Mümtaz Turhan da *Garplılaşmanın Neresindeyiz? ve Kültür Değişimleri* adlı eserlerinde modernleşmenin yalnızca dış görünüş ve kültürel formlarla sınırlı kaldığında “kültürel bir yabancılaşma” yarattığını, gerçek ilerlemenin ise ancak bilimsel düşüncenin ve üretim ilişkilerindeki dönüşümün benimsenmesiyle mümkün olabileceğini savunmuştur.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ C.E. Black, Modernleşme (Çağdaşlaşma) ifadesinin “Batılılaşma”, “Avrupalılaşma”, “Sanayileşme” ya da “ilerleme” ifadelerinden daha geniş kapsamlı ve daha az yıpranmış olduğunu söylemektedir. C.E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986, s.6.

⁶⁰⁶ Black, *a.g.e.*, s.57.

⁶⁰⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, ss.451-456.

⁶⁰⁸ Ülken, *a.g.e.*, s.22.

⁶⁰⁹ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1980, ss.17-18. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, ss.40-45.

Batı'dan gelen değişim, toplumun ekonomik yaşamını da etkilemiş, en büyük değişim kadının yaşam tarzında olmuştur. “*Osmanlı kadını yaşam tarzını değiştirirken Batılı tüccarların en yakın işbirlikçisi olmuştur*” diyen Güzel, bu durumun ekonomik hayatın içindeki etkisine dikkat çekmiştir.⁶¹⁰ Avrupai giyim kuşam, süslenme, mobilya gibi yeni ihtiyaçları doğurmuş, bu da zaman zaman “alafrangalaşma”, “aşırı Batılılaşma” ya da “taklitçilik” adı verilen yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

Bu çalışmada “taklitçilik” olarak nitelendirdiğimiz bu olgunun, edebi metinlerde de sık sık konu edildiği görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Beyle Rakım Efendi* (1875) romanındaki Felatun Bey⁶¹¹, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896) romanındaki Bihruz Bey karakterleri alafranga züppe tiplerine örneklerdir. Hüseyin Rahmi'nin *Şık* (1889) romanındaki *Şöhret Bey* ya da Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey* (1919) karakteri bu yanlış modernleşmenin hiciv yoluyla temsil edildiği örnekler arasındadır. İsmail Bey Gaspıralı'nın *Molla Abbas Fransevi*⁶¹² karakteri bu tiplere bir başka önemli örnektir.

Tanzimat ile başlayan ve imparatorluğun son döneminde şiddeti artan modernleşme ile taklitçilik arasındaki gerilimli ilişki, kadın yazarların Cumhuriyet dönemindeki temel problematiklerden biri olmayı sürdürmüştür.

Bu durumu eserlerinde en gözle görülür biçimde işleyen yazarlardan biri şüphesiz Nezihe Muhiddin'dir. Ona göre, modernleşme adı altında sergilenen aşırı harcama, gösteriş ve israf, toplumsal ilerlemenin önünde ciddi bir engeldir. Özellikle kadınların tüketim alışkanlıklarını merkeze alan eleştirilerinde, bu eğilimin hem aile bütçesini hem de toplumun iktisadî yapısını zedelediğini belirtmiştir. Muhiddin'in, Avrupa'dan verdiği örneklerle kadınların umuma açık balolarda smokin giymelerini önermesi, bu yaklaşımın çarpıcı bir göstergesidir. Ona göre bu uygulama, kadınların kıyafet masraflarını azaltacak ve gösterişe dayalı tüketim anlayışının önünü kesecektir. Hatta bu konuda, kadın

⁶¹⁰ Şehmus Güzel, “Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, C.27, ss.857-864.

⁶¹¹ Saim Selenga Gökgöz, özellikle Ahmet Mithat'ın Batı'yı felsefesiyle değil biçimsel olarak kavrayan *bu yanlış bilinç motifini* metinlerinde çokça inceleyen bir kalem piri olduğuna dikkat çekmektedir. Gökgöz, *a.g.e.*, s.412.

⁶¹² İsmail Bey Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinde 1807 yılından 1908 yılına kadar tefrika olarak yazdığı *Frengistan Mektupları*, *Darürrahat Müslümanları*, *Sudan Mektupları* ve *Kadınlar Ülkesi* adlı dörtlemesinin Batı hayranı karakteridir. İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri 3- Dil Edebiyat Seyahat Yazıları*, Haz. Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.

milletvekillerinin sorumluluk üstlenmesi önererek *lüksün* kanunla sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur.⁶¹³

Nezihe Muhiddin'in eleştirilerinin bir diğer boyutu, kadının alkol kullanımı ve bar kültürüdür. Ona göre annelik kimliğiyle bağdaşmayan bu davranış, kadınlık onurunu zedelemektedir. “*Bir işret meclisinde bulunan bir kadın, hatta afif ve münevver de olsa kadınlığı etrafında ağılatacak kadar feci ve müellim bir manzardır. En giranbaha purlantalarla bezenmiş, içki kadehini kaldıran bir kadın eli, ruhunun en kıymetli mücevheri olan şefkat ve ulviyetini kendi eliyle kirli bir çamaşıra atması kadar günah işler.*”⁶¹⁴ sözleri bu sert tavrını ortaya koymaktadır. Bir başka yazısında ise kadınların bara gitmesini eleştirerek, “*Maksat Avrupalılık derecesinde bir medeniyete yürümek ise mahiyeti değiştirmeyen iğreti elbiselerin sonunu büsbütün çıplak kalmakla anlıyoruz... Esasen Avrupa'da bile akli başında faziletkâr bir aile kadını barlara bu sefil menbalardan zevk toplamak için gidemez*” demiştir. Bununla birlikte Muhiddin, bu meselelerin yalnızca kanunla değil, terbiye ve ahlâki eğitimle çözülebileceğini de ifade etmiştir.⁶¹⁵

Modernleşmenin yol açtığı yozlaşmayı sadece inceleme yazılarında değil kurgu eserlerinde de ortaya koyan Nezihe Muhiddin'in *Güzellik Kraliçesi* ve *Ateş Böcekleri* romanları bu tartışmayı merkeze almaktadır. *Güzellik Kraliçesi*'nde genç kızların, değeri otuz beş lirayı geçmeyen bir elbiseyi iki yüz on liraya *pek ucuza* aldıklarını söylemeleri, modernleşmenin çoğu zaman lüks tüketim ve gösterişe indirgenerek yanlış anlaşılmasının çarpıcı bir örneğidir.⁶¹⁶

Ateş Böcekleri ise, Suzan ve Hacer karakterleri üzerinden bu meselenin kadın kimliği bağlamında işlendiği önemli bir metindir. Muhiddin, bir yandan “*asri bir koca*” arayan Suzan'ı eleştirirken, diğer yandan hukuk öğrenimi görerek kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan Hacer'i öne çıkarır. Suzan'ın *asrilik* anlayışı, zenginlik ve eğlenceye dayalı bir yaşam, nişanlılıkta özgürce farklı erkeklerle vakit geçirmek ve tüketim merkezli bir hayat sürmekle özdeşleştirilmiştir.⁶¹⁷ Örneğin Suzan ve Necat'ın “her gün saat dörtte

⁶¹³ Nezihe Muhiddin, “Balolarda Kadın Kıyafeti”, *Kadın Yolu*, 1 Ocak 1927, S.25, s.1-2. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.273.,

⁶¹⁴ Nezihe Muhiddin, “Kadınlar Ayyaşlıktan Tiksinmelidir”, *Kadın Yolu*, 15 Aralık 1926, S.24, s.1-2. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.268

⁶¹⁵ *Türk Kadını ve Barlar*, 23 Teşrin-i Evvel 1923, s.2. Yeni harfli metin için bkz Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, ss.209-210.

⁶¹⁶ Nezihe Muhiddin, “Güzellik Kraliçesi”, *Bütün Eserleri-1*, s.140.

⁶¹⁷ Nezihe Muhiddin, “Ateş Böcekleri”, *Bütün Eserleri-1*, s.396.

buluşup bir sinema matinesinde vakit öldürmeleri, ardından çay veya dans salonunda eğlenmeleri, sabaha kadar poker oynamaları” ve bunu *asri nişanlılık* olarak tanımlamaları, yazar tarafından hicvedilmiştir.⁶¹⁸ Buna karşılık, Muhiddin’in gözünde gerçek anlamda *asri* olan, bireysel emek ve eğitimle kendi kimliğini inşa etmeye çalışan Hacer’dir. Roman, bu karşıtlığı yalnızca davranışlar üzerinden değil, dış görünüş tasvirleriyle de pekiştirerek yanlış modernleşme eleştirisini güçlendirmiştir:

...Gazetede genç kızın emsalsiz bir muvaffakiyetle hukuk fakültesinde verdiği doktora imtihanından bahsederken “Düzensiz Gemiler” ismiyle ilk yazmış olduğu eseri halka tanıtıyordu. Hacer bu resminde ne cazip bir masumiyetle gülüyordu ... Düz siyah saçları, zeki, parlak siyah gözleriyle ne temiz, kibar ve vakur bir ruhun ifadesiydi... Necat utangaçlığına dayanamayarak sayfayı çevirdi. Yan kısmında bir kadın resmi daha vardı. Bu da Suzan’ın fotoğrafı idi! Mübalağalı bir dekolte üstünde bu şuhane gülen, kabarık boyama sarı saçlı çehre tıpkı laternaların aynallığında gördüğü güzel fakat bayağı, güzel kadın resimlerine benziyordu. Genç adam gazeteyi ikrahla elinden atarak sokağa çıktı.⁶¹⁹

Suzan, Batılı yaşam tarzını benimsemiş, dış görünüşe ve eğlenceye düşkün bir genç kadındır. Onun modernleşme anlayışı, balolar, şatafatlı kıyafetler, lüks tüketim ve “görünür” modernlik unsurlarıyla sınırlıdır. Bu açıdan Suzan, yanlış modernleşmenin tipik örneği olarak çizilir: kültürel içeriği boş, yalnızca “görünüşe” dayalı bir Batılılaşma. Hacer ise daha derinlikli ve kalıcı bir modernleşme arayışını temsil eder. Hacer, eğitimin ve toplumsal faydanın önemini vurgular; kadınların sadece süs objesi olmaktan çıkıp, toplumun ilerlemesine katkıda bulunması gerektiğini savunur. Bu yönüyle Hacer, Batı’nın değerlerini körü körüne kopyalamak değil, akılcı ve faydalı bir biçimde toplumsal hayata uyarlamak olarak nitelenen doğru modernleşme idealini temsil etmektedir.

*Çingiraklı Yılan*⁶²⁰ romanında da bu toplumsal yozlaşmaya temas eden Nezihe Muhiddin, modern hayata fazla kapılan kişilerin aile hayatının nasıl etkilendiğini anlatır. Büyükkada’da bir otelde yaşadıkları alkol, dans ve ihanet dolu çılgın günlerin ardından pişmanlık duyarak bir Anadolu kasabasından memuriyet alarak İstanbul’u terk etme kararı alan Tevfik ve Asude’nin üzerinden *Anadolu* ve *İstanbul* arasındaki çelişkiye dikkat çekilmiştir. İstanbul, taklitçiliğin merkezi iken, Cumhuriyetle birlikte gelişip güzelleşen Anadolu ideal yenileşmenin merkezi olarak konumlandırılmıştır.⁶²¹

⁶¹⁸ A.e., s.389

⁶¹⁹ A.e., s.401.

⁶²⁰ Nezihe Muhiddin, *Çingiraklı Yılan*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1943.

⁶²¹ Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.79.

Nezihe Muhiddin, 1932 yılında *Resimli Şark* dergisinde yayımladığı “*Türbedarın Gelini*”, “*Gönül Bu Ya*” ve “*Ya Rabbi Mümin Kullarının Kalbine Sen Merhamet Sun*” gibi öykülerinde modernleşme tartışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır. Bu metinlerde özellikle modernleşme ile dindarlık arasındaki gerilimi ele aldığı, tarafların karşılıklı önyargılarını ve anlayışsızlıklarını eleştirdiği görülmektedir. Nezihe Hanım, dini inancı kuvvetli kişilerin de modern hayatın ve Cumhuriyetin gereklerini benimseyebileceğine dikkat çekerek modernleşmeyi savunanların dindarlara yönelik önyargılı tutumlarını aşmaları gerektiği mesajını vermektedir.⁶²²

Özellikle “*Ya Rabbi Mümin Kullarının Kalbine Sen Merhamet Sun*” adlı öykü, bu yaklaşımın en çarpıcı örneklerinden biridir. Yazar, burada kendi ifadesiyle *İstibdat*, *Meşrutiyet* ve *Cumhuriyet* olmak üzere üç dönemi yaşamış dindar bir kadın olan Ziba Hanımefendi üzerinden modernleşme-dindarlık ilişkisini sorgular. Ziba Hanımefendi, torunu Vecdet Bey’in eski bir imarethaneyi yıktırarak yerine apartman yaptırtmasından ve buradan yükselen gramofon seslerinden derin üzüntü duyar. Ancak rüyasında, imaretin yerinde kurulan “Yardım Yurdu”nu görür. Burada öksüz kızların, kimsesiz kadınların modern yöntemlerle barındırıldığı ve üretime katıldığı bir manzara ile karşılaşır. Öykünün sonunda, eski hayır kurumlarının yerini Cumhuriyet’in kurumsal ve modern yardım yurtlarının alması gerektiği vurgulanmıştır.⁶²³

Nezihe Muhiddin’in seçtiği sembolik isimler de anlam yüklüdür: Ziba Hanımın torununun oğlu *Özdemir*, Cumhuriyet kuşağını temsil eder. Burada Cumhuriyet, yalnızca zevk ve sefaya indirgenen yüzeysel bir modernleşme anlayışını değil; sosyal sorumluluk, yoksulların korunması ve devletin kurumsal modernleşme yoluyla topluma hizmet etmesi fikrini sembolize etmektedir. Bu bağlamda, Muhiddin’in modernleşme anlayışı hem dini değerlerle çatışmak zorunda olmadığını hem de toplumsal dayanışmayı esas alan bir Cumhuriyetçi vizyonu barındırdığını göstermektedir.⁶²⁴

Şükûfe Nihal’in makalelerinde de modernleşme, karşıtlarıyla, yani lüks tüketim, dejenere olmak, aşırı alafrangalaşmak gibi *istenmeyen sonuçlarıyla* işlenmiştir. Nihal, özellikle moda anlayışının toplumsal israfı körüklediğini vurgular. Ona göre, “moda” adına her şeyin satın alınması gereksiz bir tüketim alışkanlığı doğurmuş; hatta çirkin bile

⁶²² “*Türbedarın Gelini*”, *Resimli Şark*, 18 Haziran 1932, sS.10-11. “*Gönül Bu Ya*”, *Resimli Şark*, 20 Ağustos 1932, sS.17-18. “*Ya Rabbi Mümin Kullarının kalbine Sen Merhamet Sun*”, *Resimli Şark*, 21 Eylül 1932, s.13.

⁶²³ “*Ya Rabbi Mümin Kullarının kalbine Sen Merhamet Sun*”, *Resimli Şark*, 21 Eylül 1932, s.13.

⁶²⁴ A.y.

olsa, sırf pahalı ve moda olan eşyaların tercih edilmesi yaygınlaşmıştır. Kadınların gündelik yaşamda uzun elbiselerle dolaşmasını da eleştiren Nihal, bunların aslında yalnızca gece giysisi olduğunu, gündüz kullanımının hem işlevsiz hem de kumaş israfı anlamına geldiğini belirtir. Dönemin yardım toplama pratiklerine de eleştirel yaklaşan Nihal, cemiyetlere destek amacıyla düzenlenen balolar ve davetlerde, katılımcıların görünürde yalnızca birkaç lira bağış yaptıklarını, fakat bu etkinlikler için yüzlerce liralık tuvalet, yemek ve eğlence masrafına girdiklerini aktarır. Şükûfe Nihal, bu durumu toplumsal bir çelişki olarak tanımlar: Yardım adı altında yapılan gösterişli tüketim, aslında yardım olgusunun içini boşaltmaktadır.⁶²⁵ Seçme ve seçilme hakkının elde edilmesinden sonra milletvekili kadınlara da bu konuya eğilmeleri yönünde çağrı yaparak yasama görevlerini hatırlatmıştır: “*Burada Millet Meclisi’nde söz söyleyebilen kadınlarımıza düşecek bir vazife var. Bir kanunla bizim için büyük bir yıkım olan “lüks”ü ortadan kaldırmak, memlekete ancak bizim mali durumumuza uygun malların girmesini sağlamak!*”⁶²⁶

Şükûfe Nihal’e göre taklitçilik, toplumsal hayatta en basit davranış kalıplarına dahi yansımış; insanların yürüyüşünden birbirine duydukları saygıya kadar birçok hususta bir bozulma doğurmuştur. “*Hayretler içindeyiz, o zarif ince Türk terbiyemize ne oldu? O çekingen, vakur halimiz nereye gitti? Garplılaşmak, modernleşmek bu ise; ben bin defa, yüz bin defa Şarklı kalmaya razıyım.*”⁶²⁷ sözleriyle bu dönüşümü eleştiren Nihal, çözümün eğitimde aranması gerektiğini vurgulamış ve toplumun köklü bir inkılâp programına ihtiyaç duyduğunu, bunun eğitim ile çözülebileceğini dile getirmiştir:

Uzun, bakımsız bir mazinin bugüne kadar sürüklediği zararlı inanışlar, kötü gelenekler, hurafeler birdenbire ortadan kalkamaz; kökünden sökölüp atılamaz. Birçok muhitler, aileler, hâlâ bunların en koyu tesirleriyle büyölüdür. Bir yandan da yanlış anlaşılmış bir medenileşme, Garplılaşma veya Amerikalılaşma düşüncesiyle her zaman iyi sayılan, yaşaması, unutulmaması beklenen birçok ahlâk geleneklerimizi ulu orta yıkarak başka memleketlerin bizi dejenere bir hale koyan, millî ruhumuzu kökünden söken âdetlerini taklide özenenler çoğalmaktadır. Bunlarla da savaşılabilecek olan şüphesiz en başta mekteptir.⁶²⁸

⁶²⁵ Şükûfe Nihal, “Çirkin Moda Psikolojisi”, *Kadın Gazetesi*, 24 Mayıs 1948, S.65, s.3. Şükûfe Nihal, “Yerinde Olmayan Üzüntüler”, *Kadın Gazetesi*, 7 Haziran 1948, S.67, s.3. Şükûfe Nihal, “Gösteriş Değil Vazife Vardır”, *Kadın Gazetesi*, 12 Temmuz 1948, S.72, s.3.

⁶²⁶ Şükûfe Nihal, “Milletvekili Bayanlarımızdan Bir İstek”, *Kadın Gazetesi*, 29 Mart 1948, S.57, s.1,3.

⁶²⁷ Şükûfe Nihal, “Pardon Neyi Tamir Eder?”, *Kadın Gazetesi*, 11 Ekim 1948, S.85, s.3.

⁶²⁸ Şükûfe Nihal, “Terbiyede Milli Ruh”, *Kadın Gazetesi*, 10 Ocak 1949, S.98, s.1,7.

Şükûfe Nihal de tıpkı Nezihe Muhiddin gibi edebi metinlerinde bu konuya sık temas etmiştir. “Çölde Sabah Oluyor”, “Çöl Güneşi” ve “Domaniç Dağlarının Yolcusu” gibi eserlerinde yanlış modernleşme sorununa çeşitli boyutlarıyla değinmiştir. Ancak bu meseleye ilişkin en çarpıcı örneklerden biri, toplumsal değişimin bireysel yaşamlar üzerindeki etkilerine dikkat çektiği *Yalnız Dönüyorum* adlı romanıdır. Millî Mücadele’nin ardından ivme kazanan Batılılaşma sürecinin yanlış algılandığına ve uygulanış yönteminin sakatlıklarına temas etmiş, yeni zenginleşen sınıfın dış görünüşe hitap eden tüketim alışkanlıkları ile yüzeysel Batı hayranlığına dikkat çekmiştir.⁶²⁹

Şükûfe Nihal’in *Yalnız Dönüyorum* romanını *Yeni Edebiyat* gazetesindeki köşesinde tahlil eden Suat Derviş, Nihal’in eserinde hicvettiği Batı taklitçiliğini ve yüzeysel modernleşme eleştirisini, romandaki karakterler özelinde değerlendirmiş ve şöyle ifade etmiştir:

...Romanın esas kahramanlarından Hasan’ın şahsında Şükûfe Nihal çok canlı bir tip yaratmış ve onun macerasıyla da eserin temel direği olan bir meseleyi teşrih etmiştir. Bu cihet, Millî Kurtuluş İnkılâbı’ndan sonra hızlanan, garplılaşma cereyanının muayyen sosyal muhitlerde nasıl telakki ve suiistimal edildiği noktasındadır. Yeni zenginleşmeye başlamış olanların evvelce aldıkları terbiye ve etraflarını çevreleyen âdetlerin tesirinden birdenbire sıyrılarak medeni ve modern olabilmek kaygısıyla şekilsiz, ileri gidemeyen, körü körüne bir garp taklitçiliğine ne kadar acınacak bir vaziyete düştüklerinin çok canlı sahnelerini *Yalnız Dönüyorum* eserinde ne kadar çok ve iyi görüyoruz.⁶³⁰

Suat Derviş’in *Yalnız Dönüyorum* üzerine yaptığı bu kapsamlı değerlendirme, yalnızca Nihal’in romanına değil, aynı zamanda kendisinin de modernleşmeye dair düşüncelerine ışık tutmaktadır. *Aksaray’dan Bir Perihan* (1962-1963), *Hiçbiri*, *Çılgın Gibi* benzeri romanlarında olduğu gibi Batılı kadını yüzeysel biçimde taklit eden, lüks tüketim ve sefahate yönelen *küçük burjuva* kadın tiplerini eleştirmesi bunun somut örneklerindendir. Romanda, “zengin ve kibarlar semti Nişantaşı’nda oturan akrabası” ile övünen ve en büyük şerefi zenginlik olarak değerlendiren Perihan eleştirilmektedir.⁶³¹

⁶²⁹ Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938.

⁶³⁰ Suat Derviş, romanı beğenmekle birlikte toplumcu gerçekçi pencereden bakarak bazı eksikler tespit etmiştir. Türk toplumunun gerçek ihtiyaçlarını kavrayan ve millî kültürle uyumlu bir modernleşme anlayışını temsil edecek “müsbet tipler”in romanda yeterince işlenmediğini, yazarın, Batılılaşma sürecindeki yozlaşmayı teşhis etmede başarılı olduğu, ancak olumlu örnekler sunma konusunda yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Romanın Yıldız karakterinin çocukluğu ve aşk hayatı etrafında şekillenen kısımlarda romantik bir üslubun hâkim olduğunu, eserin toplumsal eleştirel yönünü kısmen gölgede bıraktığını söyler. Suat Derviş, “Her Sayıda Bir Roman: *Yalnız Dönüyorum*”, *Yeni Edebiyat*, S.8, 1 Şubat 1941, s.3.

⁶³¹ Suat Derviş, *Aksaray’dan Bir Perihan*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s.39, 45.

Ancak Derviş'in yaklaşımı, söz konusu tipleri bireysel ahlâki zaafılarla değil, toplumsal ve ekonomik koşulların ürünü olarak değerlendirmesi bakımından Şükûfe Nihal ve Nezihe Muhiddin'den farklılaşır. Eleştirisini toplumcu gerçekçi bir perspektife yaslayan Suat Derviş, modernleşmenin yarattığı eşitsizlikleri sınıfsal bir çerçeve içinde irdelemeyi amaçlamıştır.

Sabiha Sertel'in modernleşmeye yaklaşımı da Suat Derviş gibi sınıfsaldır. Üst sınıfların lüks yaşantısını, Batı taklitçiliğini, üretime katılmadan ortaya çıkan tüketiciliğini pek çok yazısında konu edinmiştir. Modernleşmeyi “kadın hakları” ve “sosyal eşitlik” bağlamında tartıştığı görülmektedir. Kadının çalışmasının, kendi gelirini elde etmesinin şart olduğunu vurgulayan Sertel'in üslubu da polemiğe sahiptir. Kadınların özgürlüğünü engelleyen irticai çevrelere ve Batı'yı yanlış anlayan seçkinlere karşı keskin eleştiriler yöneltmiştir. “*Garp medeniyetini kabul eden Türk cemiyeti kadın hakkındaki bu telakkiyi de (eşitlik) benimsemeye mecburdur. Yalnız bu benimsemeye yanlış noktadan başladık*” diyen Sertel, Batı medeniyetinin Türklere her zaman yüksek sınıflardan geldiği için örneğin kadına saygının da “elini öptürmek” “tramvayda yerini vermek” şeklinde algılandığını ancak Amerikalı kadının bu saygıyı beklemediğini tersine erkekle eşit olmaktan mutlu olduğunu söyleyerek gerçek eşitliğin de bu olduğunu belirtmektedir.⁶³²

Yukarıda örneklerini verdiğimiz “taklitçilik” eleştirisine dair örnekler kuşkusuz sadece kadın yazarların işlediği bir konu değildir. Örneğin Yakup Kadri *Kıralık Konak* (1922), *Sodome ve Gomore* (1928), *Ankara* (1934) gibi romanlarında köksüz Batı hayranlığını sıklıkla işlemiş ve modernleşmenin “ruh köklerinden koparılmadan” yapılması gerektiğini, aksi halde yozlaşmaya yol açacağını savunmuştur. Reşat Nuri Güntekin *Yaprak Dökümü*'nde modernleşme yanlış yorumlandığında aile yapısının nasıl çözülebileceğini işlerken, *Acımak*'ta öğretmen Zeynep üzerinden tersi bir örnek modernleşmenin nasıl olması gerektiğine temas etmiş ve köksüzleşmenin zararlarına dikkat çekmiştir. Doğu-Batı çatışmasının en çarpıcı romanlarından biri Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* adlı romanında Neriman karakteri üzerinden modernleşmenin yanlış anlaşılıp yüzeysel olarak hayata geçirilmesi anlatılmıştır.

Kadın yazarlar ile erkek yazarlar arasında konuya yaklaşım bakımından bir fark olmamakla birlikte erkek yazarların söyleminde yanlış modernleşme aileyi, toplumsal

⁶³² “Türk Kadını ve Türk Hanımı”, *Sevimli Ay*, S.4, 4 Haziran 1926, s. Yazı imzasızdır ancak Çatal, o dönem dergiyi Sabiha Sertel'in çıkardığını, ele alış biçimi ve üslubu nedeniyle yazının kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Çatal, *a.g.e.*, ss.182-183.

ahlâkı ve ulusal kimliği tehdit eden bir unsur olarak kurgulanır. Kadınlar çoğunlukla bu tehdidin taşıyıcısıdır. Kadın yazar söyleminde ise kadın öznedir. Örneğin Nezihe Muhiddin Hacer'in kişiliğinde örnek ve özne olan bir kadın kahraman yaratmıştır. Şükûfe Nihal *Yalnız Dönüyorum*'da *Yıldız* karakteri üzerinden yozlaşmış burjuva çevresini eleştirirken taklitçiliğin kadın kahramanın hayatına doğrudan yansımaları göstermektedir. Oysa *Yaprak Dökümü*'ndeki *Nejla* ve *Leyla* modernleşmenin yozlaştırıcı etkisinin temsilcisi olarak işlenmiştir. Berna Moran'ın da dikkat çektiği gibi Peyami Safa'nın neredeyse tüm romanlarında kadın karakter Batılılaşmış zengin ailelerin yanında büyümüş, tam olarak o aileye ait olmasa da eğitim almış genç kadınlardır. Kızlar o çevrenin ahlâk anlayışını paylaşmaz, yurt sevgisinden yoksun değildir. Ancak *Batı uygarlığının bazı göz kamaştırıcı değerlerine* kapılmaktan kendini alamaz. Moran'ın ifadesiyle Peyami Safa onları hem çekici ve ilginç bulmakta hem de *aşağılayarak hor görmektedir*.⁶³³

Modernleşmeyi daha çok aile, toplum düzeni, ulusal kimlik açısından tartışan erkek yazarların kadını tehdit unsuru ya da sembolik bir figür olarak görme eğilimine karşın modernleşmeyi kadının özgürleşmesi, vatandaşlık hakları ve toplumsal eşitlik üzerinden inceleyen kadın yazarların, kadın kahramanları özne haline getirme çabası öne çıkmaktadır.

Modernleşmenin sancılarının en yoğun hissedildiği bir dönemde yazılarına başlayan Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Sabiha Sertel'in bu sürece yönelik değerlendirmeleri ve bunu eserlerinde işleme biçimleri dönemin ruhuna uygundur. Modernleşme hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde genellikle zıttıyla, yani taklitçilikle birlikte işlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde "analık", "milletin anası", "münevver valide" sıfatlarıyla tanımlanan kadın, Cumhuriyet döneminde yerini "eğitimli asri kadına" bırakmıştır. Her iki döneme dair yazı ve eleştirilerde lüks tüketim, süs, moda ve eğlence düşkünlüğü eleştirilmiş ve konu kadın merkezli işlenmiştir. Sabiha Sertel ve Suat Derviş'in geç dönem yazılarında "zengin semtler", "yeni zenginler" şeklindeki vurgularla sınıfsal bir eleştiriye tabi tuttukları görülmektedir. Kadın yazarların eserleri kronolojik olarak takip edildiğinde Türkiye'nin

⁶³³ Moran, *a.g.e.*, s.226. Moran *Sözde Kızlar*'daki Müberra, *Mahşer*'deki Muazzez, *Biz İnsanlar*'daki Vedia ve *Fatih Harbiye*'deki Neriman'ı örneklemiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devam eden iki yüz yıllık modernleşme serüveninin sancıları, sonuçları ve etkileri takip edilebilmektedir.

3.1.2. Meşrutiyet Dönemine İlişkin İzlenimleri

Osmanlı'nın son döneminde dünyaya gelmiş kadın yazarların yaşam öykülerinde dikkat çeken önemli ayrıntılardan biri, *İstibdat* dönemi olarak anılan, anayasal hak ve özgürlüklerin feshedildiği iki Meşrutiyet arası dönem ile II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası ortaya çıkan görece özgürlük ortamını bizzat yaşamış ve bunu dünya çapında yükselişe geçen kadın hak ve özgürlükleri bağlamında değerlendirme fırsatı bulmuş olmalarıdır. Gerek o günlerde gerek Cumhuriyet döneminde kaleme aldıkları eserlerinde, fikrî ya da kurgu- bu tarihi döneme ilişkin fazlaca deneyim, anı, fikir ve eleştiri olduğu görülmektedir.

Nezihe Muhiddin'in "*halkı bizar eden jurnalcilik, nefy-ü tagrib (sürgün), rüşvet, keyfi muamelat gibi ahlâksızlıklar*" ifadeleriyle tanımladığı Abdülhamid dönemine yönelik eleştirileri erken dönem yazılarında dikkat çeken unsurlardandır.⁶³⁴ 1931 yılında kaleme aldığı *Türk Kadını* adlı eserinde de *İstibdat* devrinin özgürlükleri kısıtlayan atmosferini hatırlatmış "*dört peşli entarisini uzun eteğinin beline saracak kadar bir kabiliyet gösteren dişiye kadın denilen bir devre*" diye tanımladığı bu dönemde kadının en basit haklardan bile mahrum bırakıldığını "*...okumak ayıp, gezmek ayıp, yüzünü göstermek günah, hızla gülmek mekruh...*" betimlemesiyle özetlemiştir.⁶³⁵

Nezihe Muhiddin, istibdat dönemini pek çok kurgu eserinde de tasvir etmiş, devrin şartlarını kadının günlük yaşamına dikkat çekerek eleştirmiştir: "Benliğim Benimdir" adlı romanında II. Abdülhamid'in baskı rejimi, sadrazama satılan bir cariye'nin duygu dünyası üzerinden anlatılmıştır. Bir kadının kişisel esareti ile vatanın esareti birbirine benzetilmiş; özgürlük, baskı, haksızlık, mücadele ve direniş temaları incelikle işlenmiş, her ikisinin kurtuluşu üzerinden bir hikâye kurgulanmıştır. Sadrazama satılan bir Çerkes kızı olan Zeynep, kısa sürede okuma yazma öğrenmiş, piyano çalmaya başlamış ve Paşa'yı kendisine aşık etmiştir. Ancak Zeynep, Sultan Abdülhamid'in en yakınlarından olan ve *kötü* düzeni temsil eden bu yaşlı adamdan tiksiniş ve onun Jön Türklere katılan

⁶³⁴ Nezihe Muhiddin, "Felaketlerin Esbab-ı Hakikiyesi", *Atı*, 11 Teşrinisani 1918, s.4.

⁶³⁵ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.26.

Harbiyeli oğluna âşık olmuştur. Genç adamın hediye ettiği Namık Kemal kitaplarında, onun öğrettiği hürriyet marşlarında adeta kendini bulmuştur. Nezihe Muhiddin, öz babası tarafından jurnallenen ve idam cezasına çarptırılan Ferruh'u kurtarmak için hayatını tehlikeye atan Zeynep'in özgürlük ve kurtuluş özlemiyle, ülkenin kurtuluş ve özgürlük mücadelesini aynı hikâye örgüsü içinde irdelemektedir:

“Gizli gizli, gece gündüz çalışıyorlar... Bir gün bu karanlık memlekete aydınlık bir güneş doğacakmış ...” diyerek gizlice “*Namık Kemal'in, Abdülhak Hamid'in, Tevfik Fikret'in eserlerini okuyan*” Zeynep aracılığı ile Jön Türkler hatırlatılmış, “...*bütün Saray erkânı birer obur sülükten başka bir şey değildir*” diyen Ferruh'un sözleriyle rejimin çürümüşlüğüne gönderme yapılmıştır.⁶³⁶

Benliğim Benimdir romanındaki en çarpıcı ayrıntı, Meşrutiyet döneminin sadece kadın yazar gözüyle yazılmış olması değil, kahramanın da kadın olmasıdır. *Memnu* kitaplar okuyan, *duvarları dinleyen casus kulaklara* aldırmayarak piyanosuyla *Vatan yahut Silistre* marşını çalan Zeynep, gizli cemiyete maddi yardımda bulunabilmek ve Fizan'a sürülen Ferruh'u kurtarabilmek için Paşa'nın koynuna girmeyi kabul etmiş, ama bunu yapmayı kendine yakıştıramadığı için bedenini sıradan bir köşk görevlisine teslim ederek Paşa'dan kendince intikam almış bir genç kadındır. *Hürriyetin* ilanından sonra ilk aşkı Ferruh'u gördüğünde heyecanlanmış olsa da, Meşrutiyet'i temsil eden Ferruh günden güne cazibesini yitirmiş ve tıpkı yazarın gözündeki Meşrutiyet gibi gözden düşmüştür:

...Üç dört sene sonra ona zengin bir otomobile kurulmuş olarak tesadüf ettim: Fakat sarışın, narin, asil simâlı Ferruh'un yerine neşeli ve tekerlek bir sima ve şişman karınlı azametli bir vücut kaim olmuştu!.. Kalbimde yaşayan o ilk sevgili hayali yavaş yavaş silindi. Ferruh ismini tahattur ederken karşıma testekerlek, yayvan bir çehre geliyor.⁶³⁷

Buna ek olarak, Meşrutiyet devrinde- daha önceki mücadelesine binaen elde ettiği ayrıcalık, beğenilme ve ilgiyi de hicvetmiş, Meşrutiyet döneminin getirdiklerini yetersiz bulduğunu ima ederek “*vatanperverler arasında ismimin hürmet ve takdirle yad edildiğini; hayatımın vakalarına, malumat ve irfanına yaptığım hizmetlere ait şişirilmiş, mutantan ve şaşaalı sütunlar okudum!*” ifadelerini kullanmıştır.⁶³⁸

Nezihe Muhiddin, sadece bu romanında değil, bir Cumhuriyet kadını kimliği ile yazdığı yazılarında da Meşrutiyetin kadına verdiklerinin eksikliğine vurgu yapmakta ve

⁶³⁶ Nezihe Muhiddin, “*Benliğim Benimdir*”, *Bütün Eserleri-1*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.80-86.

⁶³⁷ A.e., s.113.

⁶³⁸ A.e., s.112.

Meşrutiyet kadınına “bir mücrim gibi yüzündeki nikabı kaldırıp kaldırmamakta mütereddit, kendi benliğine temas etmekten ürken, varlığını idrakten aciz bir mahluk!” olarak tanımlamaktadır. “Yüzünün peçesi mağşuş siyaset oyunlarında cehil ve taassup heyulasını kudurtan bir bahane, eteğinin darlığı ve kısalığı müftü fetvalarıyla tahdit edilen sözde dişi bir melek sokaklarda sopa ve tükürük hışmına maruz kalan bir zavallıydı” diyerek kadın bakışıyla kadının yaşadığı esaret, kısıtlılık ve arada kalmışlık hissine gönderme yapmaktadır.⁶³⁹ Bir ay kadar sonra kaleme aldığı “Kadınlar ve İntihap” başlıklı yazısında aynı konuya bir kez daha dikkat çekmekte ancak bu sefer Meşrutiyet dönemindeki sözde özgürlüklerle cumhuriyet dönemini kıyaslamaktadır.

Kadın istibdat hengamında varla yok arası bir şeydi, Meşrutiyet ona fazla bir varlık atfedemedi. Kanunlar lakaydisini, örf, adet ve anane hemen hemen aynı hükümlerini muhafaza etti. Kadın bu kayıtsızlık ve ihmale dilsiz bir inkıyatla teslim oldu. Fakat Cumhuriyet onu birdenbire o kadar şefkat ve adaletle düşünerek camiası arasına kabul etti ki bu mukadderatına karşı münkat bir kanaat beslemeğe alışmış olan kadınlığımız bu adil telakki ve temenniler önünde de içli ve sessiz teşekkürlerle iktifa etmek istiyor, zannediyorum.⁶⁴⁰

Nezihe Hanım’ın birkaç yıl sonra kaleme aldığı, önemli incelemelerinden biri olan *Türk Kadını* adlı kitabında “hakikaten kadınlarımız karanlıktan kurtulur gibi oldular, peçeler inceldi, biraz dünya ışığına kavuştular, fakat kafesler baki...” sözleriyle eski dönemin yetersizliklerine ilişkin eleştirilerini sürdürdüğü ve Cumhuriyetin kadına sunduğu hak ve özgürlüklere dair geniş değerlendirmeler yaptığı görülmektedir.⁶⁴¹ Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük havasının yetersizliğine, kanunların örf ve adetlerin bu durumu değiştirmedigine, kadınların da bu ilgisizlik karşısında sessiz biçimde boyun eğdiğine dikkat çekerken Muhiddin aynı zamanda “kendisine sunulan haklar karşısında sessiz kaldığı ve haklarının peşine düşmediği için” Cumhuriyet kadınına da eleştirmektedir.⁶⁴²

“Ben çocukluğumu sürgün bir babanın oğlu olduğu için İstanbul’a ayak basması yasak edilmiş bir asker olan babamla dışarılarda geçirdim”⁶⁴³ diyen Şükûfe Nihal de İstibdat devrini “üç kişinin bir araya gelip konuşamadığı”, aydınların kamusal alanda sohbet dahi edemediği, insanlığa ve ülkeye yararlı eserlerin döşeme tahtaları altında

⁶³⁹ N.M, “Cumhuriyet Kadını”, *İkdam*, 10 Nisan 1929, s.6.

⁶⁴⁰ Nezihe Muhiddin, “Kadınlar ve İntihap”, *İkdam*, 2 Mayıs 1929, s.3

⁶⁴¹ Nezihe Muhittin, *Türk Kadını*, s.31.

⁶⁴² Muhiddin, “Kadınlar ve İntihap”, s.3.

⁶⁴³ Şükûfe Nihal, “Etekleri Düşük İstanbul”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1935, s.5.

saklanarak” gizlice okunduğu ve dolaştığı, yakılıp yırtıldığı ve bu süreçte yeterince temkinli olmayanların *sürüldüğü* günler” olarak tanımlamış⁶⁴⁴; kadın özelinde “*duvar, ev, kafes*” üçgenine dikkat çekerek kadının kişiliğini, özgürlüğünü ve zekasını bu baskıcı ortam nedeniyle kaybettiğini ve geliştiremediğini vurgulamıştır.⁶⁴⁵ “*Kerevet tahtaları altına saklanan el yazısı kitaplar, vatani kurtarmak için yazılıp ezberlenen şiirler*”in hatırasıyla büyüyen *Yalnız Dönüyorum* romanının kahramanı Yıldız’ın çocukluk anılarının resmedildiği gibi roman kahramanlarının dünyasından da İstibdat devrinin sıkça anlatıldığı görülür.⁶⁴⁶

Nezihe Muhiddin’e benzer biçimde o da Meşrutiyetin başlangıçta getirdiği “hürriyet” ortamını coşkuyla karşılamış, ancak zamanla kadınlar açısından beklenen toplumsal dönüşümü gerçekleştirmede uygulamaların yetersiz kaldığını hatırlatmıştır:

Evet İstanbul'da bir gün bir kıyamet koptu: “Hürriyet oldu!” dediler. Bu kelimenin manasını pek iyi anlamamakla beraber birçok iyi şeyler olacak sandım. Lakin seneler geldi geçti biz birbirimizi yemekten başka bir şey yapmadık... Beklediğimiz güneşe hiçbir zaman hiçbir sahada kavuşamadık.⁶⁴⁷

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte toplumsal hafızaya yerleşen özgürlük fikrinin ilerleyen süreçte kurumsallaşamamasına ve toprak kayıpları sonucunda siyasî ve ekonomik krizlerin daha da derinleşmesine dikkat çeken Şükûfe Nihal, bunun kadın yaşamını dramatik hale getirmesini, dönemin muhafazakar çevrelerinin kadına yönelik tepkisini ve yaşanan sorunların sorumlusu olarak kadını görmelerini “*hocalar sokak ortalarında kadınların çarşaflarını keserlerdi*” ya da “*polisler arabaları durdurarak ‘erkeklerle beraber gidilmez!’ diye bizi babamızdan ayırırlardı*” şeklindeki ifadeleriyle gözler önüne sermektedir. Kadınların eğitim hakkından mahrum bırakılışını, sosyal yaşamdan tecrit edilmesini, toplumsal krizlerin sorumlusu olarak görülmesinin sonucunda başta verilen hak ve özgürlüklerin geri alınışını, uygulamadaki aksaklıkları ve tüm bunların kadın psikolojisine yansımalarını “*bu devirde herkes bedbahttı, lakin, kadın çok*

⁶⁴⁴ Şükûfe Nihal, “Eski Hikâye”, *Tan*, 14 Temmuz 1939, S.1419, s.5,11.

⁶⁴⁵ Şükûfe Nihal, “İstanbul Kız Öğretmen Okulu’nun 77. Yıldönümünü Kutlarken”, *Kadın Gazetesi*, S.19, 5 Temmuz 1947, s.1.

⁶⁴⁶ Şükûfe Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, *Bütün Eserleri-2* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 198-200.

⁶⁴⁷ Şükûfe Nihal, “Kara Günler, Işıklı Yıllar ve Ant”, *Yeni Türk Mecmuası*, 11 Teşrinievvel 1933, S.11, s.956-959.

daha bedbahtı.” şeklindeki sarsıcı sözleriyle sunmaktadır.”⁶⁴⁸ *Yalnız Dönüyorum*’un Yıldız’ı Meşrutiyet’i ve Meşrutiyet’in yarattığı hayal kırıklığını şu sözlerle tasvir eder:

Kadınlarına serbestlik veren ailelerde şuur yoktu. Bunların çoğu millî duygulardan uzaklaşmış, Frenkleşmeye mütemayil insanlardı. Bazı ailelerde de kadın hâlâ kafesinin peçesinin altında esirdi. Memlekette zaman zaman irtica hareketleri bile oluyordu. Hatta İstanbul’da softalar ara sıra azıtarak şık kadınların çarşaflarını kesiyordu. Meşrutiyet’ten beklediğimiz, umduğumuz şeyler boşa çıkmıştı. Bilakis İtalyan ve Balkan savaşları ile yeni bir umutsuzluğa düşüyorduk.⁶⁴⁹

Hangisi Budala Oldu (1925) adlı öyküsünde *mazinin cahil kadını* olarak andığı kadını “onu böyle cahil bırakarak günahlara sevk eden mazinin idraksiz erkeğinin günahı vardı” diyerek bu durumdan *eski erkeğin* de sorumlu olduğunu hatırlatmıştır.⁶⁵⁰

Suat Derviş, yaşı itibarıyla (1905) *İstibdad* dönemini hatırlayamayacak kadar küçüktür. Ancak gerek ailesinden duydukları gerek Meşrutiyet’in ilk yıllarında hatırladıklarıyla bir fikir edinmiş ve anılarını yazarken hem Abdülhamit’in baskı dönemine hem de Jön Türklerin hürriyet mücadelesine yer vermiştir. Anne ve babası Jön Türk örgütlenmesine destek vermiş kimseler olduğu için devrin *sanstür, sürgün, işkence ve idam* uygulamalarını hayatı boyunca unutmamış ve pek çok eserinde bu döneme ilişkin göndermeler yapmıştır.⁶⁵¹ O günleri, 1931-32 yıllarında tefrika olarak yazdığı “Frauen des Sultans” (Sultanın Kadınları) adlı kitabında ayrıntılı biçimde işlediği görülmektedir. Kitap aslında Almanya’da bulunduğu dönem oradaki bir yayınevinin siparişi üzerine-biraz da para için yazılmış, oryantalist bir romandır.⁶⁵² Ancak Suat Derviş, siyâsî bilgi ve tecrübesini de katarak politik içeriğe sahip bir roman çıkartmış, Abdülhamit’in *korku* ve *paranoyaları* etrafında, Jön Türklerin uğradığı baskı ve cezalandırmaları eserinde işlemiştir.⁶⁵³

Hürriyetperverlere yapılan işkenceler de bu kadar şiddetliydi... Fikir ve görüş sahipleri hücrelerde iki üç sene sorgu ve sualsiz, bir gün güneşe ve ışığa çıkarılmadan orta çağa yakışır bir ceza anlayışıyla tutuluyorlar, dayanabilenler dayanıyor,

⁶⁴⁸ A.y.

⁶⁴⁹ Şükûfe Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, *Bütün Eserleri-2* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.211.

⁶⁵⁰ Şükûfe Nihal, “Hangisi Budala Oldu”, *Bütün Eserleri-2* içinde, Kitap Yayınevi, 2008, s.89.

⁶⁵¹ Örneğin “Aksaray’dan Bir Perihan” romanında Nuri’nin anne ve babası *İstibdad* ve II. Abdülhamit aleyhine çalışmış, sürgüne gönderilmiş Jön Türkler olarak işlenmiştir. Kanun-ı Esasî’nin ilanının yarattığı coşku, evdeki bayram havası da işlenen konular arasındadır. Suat Derviş, *Aksaray’dan Bir Perihan*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s.42,74,76.

⁶⁵² Roman daha sonra 1933-1934 yıllarında *Bir Haremağasının Hatıraları* adıyla *Son Posta* gazetesinde tefrika edilmiş, 1953 yılında da *Hürses* gazetesinde ve *Saray Kadınları-Haremağasının Hatıraları* ismi ve S.B imzasıyla tefrika edilmiştir.

⁶⁵³ Suat Derviş, *Bir Haremağasının Hatıraları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.

dayanamayanlar ölüyordu. Abdülhamit bütün bu işleri sonsuz bir gaddarlıkla şahsen idare ediyordu.⁶⁵⁴

Suat Derviş'in Meşrutiyet'e ilişkin değerlendirmelerine, Şükûfe Nihal'e ait *Yalnız Dönüyorum* romanını değerlendirdiği kritik yazısında da rastlanmaktadır. Eserin “*Meşrutiyet ve Millî Mücadele devrimlerini karşılaştırmalı biçimde ele alarak iki dönem arasındaki benzerlik ve farklılıkları değerlendirme imkânı sunduğunu*” belirttikten sonra Meşrutiyet'e ilişkin kendi fikirlerini ifade etmiştir. 1908 Meşrutiyet inkılabının, halkın temel çıkarlarını gözeten köklü bir değişim yaratamadığını, Jön Türk hareketinin din ve feodaliteye dayanan Osmanlı düzenine karşı “cezri ve halkçı” bir alternatif sunamadığını, mevcut sistemin paydaşları olan “*derebey ve yarı derebey istihsal sistemiyle*” ilgisini kesemediğine hatta ilk zamanlarda Abdülhamit ile uzlaştığına vurgu yapmıştır. Suat Derviş'e göre bu “*oportünist tutum*” Meşrutiyet'i demokratik bir dönüşümden ziyade, elitist ve yüzeysel bir siyasî hamleyle sınırlı bırakmıştır. Büyük toprak mülkiyeti, yarı-feodal üretim biçimi, yabancı sermaye, büyük ticaret sermayesi gibi kavramlar kullanarak doğrudan Marksist bir sınıf çözümlemesi dilini ifadelerine yansıtmış, rejimin sınıfsal yapıyı dönüştürmediğini, bu nedenle yüzeysel kaldığını söyleyerek, o günkü dünya görüşünü de yansıtacak biçimde- sol-sosyalist bir pencereden Meşrutiyet düzenini analiz etmiştir.⁶⁵⁵

Derviş, istibdat ve Jön Türk eleştirisine II. Dünya Savaşı günlerini anlatan *Sınır* (1943-1944) romanında da yer vermiştir. “*Gerçekleşmesi için uğraştığım, uğrunda dayak sille kötek yediğim işkenceler çektiğim inkılabın, memlekete saadet getirmediğini gördüm*” diyen ihtiyar adam⁶⁵⁶, ülkeyi kurtaracaklarına inandığı Jön Türkleri yeni *cellatlar* olarak anmaktadır. Derviş, romanın yan karakterlerinden birinin serzeniş ve nasihatleri aracılığı ile Meşrutiyet dönemlerine ilişkin fikirlerine değinmiştir.⁶⁵⁷

Sabiha Sertel'in anılarında da İstibdat ve Meşrutiyet dönemleri önemli yer tutmaktadır. Çocukluğu, Jön Türklerin merkezi diyebileceğimiz Selanik'te geçmiştir. Ağabeyleri ile yakın akrabaları arasında örgüte sempati duyan çok fazla kimse olduğu için o da Suat Derviş gibi gizli gazetelerin okunduğu, kapalı kapılar ardında planların yapıldığı bir ortamda büyümüştür. Okuduğu Terakki Mektebi'nde yapılan konuşmalar,

⁶⁵⁴ A.e., s.142.

⁶⁵⁵ Suat Derviş, “Her Sayıda Bir Roman: Yalnız Dönüyorum”, *Yeni Edebiyat*, 1941, S.8, s.4.

⁶⁵⁶ Muhsin karakterinin babası

⁶⁵⁷ *Sınır* romanı 14 Ağustos 1943- 2 Ocak 1944 tarihleri arasında *Son Telgraf* gazetesinde 137 tefrika olarak yayımlanmıştır. Suat Derviş, *Sınır*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021, s.73.

ezberlenen şiirler ve *Vatan yahut Silistre*'den okunan parçalar sonraki hayatını ve fikirlerini de etkilemiştir. Bunu anılarında şöyle vurgulamıştır:

Beni okumağa ilk sevk eden hadiselerden biri de yaşadığım devir ve muhitti... Büyük ağabeyim Abdülhamit istibdadına karşı Selanik'teki Genç Türkler teşkilatına dahildi. Onun eve getirdiği gizli eserleri, Namık Kemal'in şiirlerini, Ziya Paşa'nın yazılarını gizli gizli okurdum. Bendeki isyankâr ve ihtilaleci ruhun ilk nüveleri bu devre aittir.⁶⁵⁸

Jön Türk hareketini, özellikle *Selanik* özelinde övmekle birlikte, birinci dünya savaşının bitimi sonrasında İstanbul'u resmederken yaptığı gibi "*Türkiye'yi Almanya'nın çıkarları için savaşa sürükleyen İttihatçılar*"ı hatırlatarak başlamıştır:

Yıl 1919... Türkiye'yi Birinci Dünya Harbine sürükleyen 'İttihat ve Terakki' Partisi'nin kodamanları, Talat Paşalar, Enver Paşalar, Cemal Paşalar, Doktor Nazım ve diğerleri kaçmışlar...⁶⁵⁹

Kuşkusuz, dönemi yaşayan kadın-erkek pek çok aydın İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerine ilişkin benzer tespitler yapmış ve dönemin sınırlılıklarına dair benzer çerçeveler çizmişlerdir. O günleri anlatan araştırma yazıları ve kurgu eserlerde *sansür*, *sürgün*, *memnu kitap*, *jurnal*, *hürriyet*, *esaret* gibi kavramlarla sık karşılaşırız. Ancak söz konusu kadın yazarları, devrin erkek yazarlarından ayıran temel bazı ayrımlar ve üslup farklılıkları bulunduğu belirtilmelidir. Özellikle kadın giyim ve yaşayışına ilişkin; *peçe*, *çarşaf*, *kafes*, *duvar* (evi temsilen) gibi kavramların daha sık kullanıldığı ve kadının esaretinin daha fazla olduğunun vurgulandığı görülür. Örneğin, ilerleyen yıllarda kadın özgürlüğünü savunacak olan Yakup Kadri, *Kadınlık ve Kadınlarımız* (1923) adlı eserinde peçe ve çarşafı, kadını koruyan, vazgeçilmemesi gereken bir giysi olarak olumlarken kadın yazarlardan ayırır.⁶⁶⁰ *Okumak, yazmak, gülmek, sokağa çıkmak, yüzünü göstermek* gibi en basit eylemlerin kadınlar için biraz daha kısıtlanmış olduğu hem inceleme yazılarında hem de kurgu eserlerde kadın yazarlar tarafından doğrudan işlenmiştir.⁶⁶¹ Şükûfe Nihal'in dikkat çektiği "*herkes bedbahttı ama kadın daha bedbahttı*" ya da Nezihe

⁶⁵⁸ Naci Sadullah, "Sabiha Zekeriya Bize Hayatını Anlatıyor", *Yedigün*, 9 İkteşrin 1935, Sene 3, S.135, Cilt 6, İstanbul, s.8.

⁶⁵⁹ Sertel, *Roman Gibi*, s.17.

⁶⁶⁰ Yakup Kadri, *Kadınlık ve Kadınlarımız*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923, s.78-79. Eser 1923 yılında basılmıştır ancak yazar 1912-1913 yıllarında yazdığını belirtir.

⁶⁶¹ Burada özellikle Yakup Kadri, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa gibi, incelediğimiz kadın yazarların çağdaşı olup, İstibdat, Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerini yaşamış, değişimi deneyimlemiş ve bu devirlerde de eserler vermiş, bu süreçleri eserlerinde konu etmiş yazarlar seçilmiştir. Özellikle Yakup Kadri'nin Osmanlı Döneminin izlerini taşıyan Kiralık Konak, Hüküm Gecesi, Bir Sürgün gibi romanları, Reşat Nuri'nin *Gizli El*, *Damga*, *Akşam Güneşi* gibi romanları örnek olarak verilebilir.

Muhiddin'in “*kadın iki kere esirdi*” söylemlerinde olduğu gibi, kadının mutsuzluğu ve esareti kadın yazarlarca daha farklı zeminlerde ve daha yoğun işlenmiştir. Erkek yazarların eserlerinde- tespit edilebildiği kadarıyla- “hürriyet kahramanı” olan kadın tiplmesine çokça rastlanmazken ya da kadınların Meşrutiyet dönemi ve öncesindeki siyasî katkıları konu edilmezken; Nezihe Muhiddin'in *Benliğim Benimdir* romanında Zeynep'in -yani bir kadının- *cemiyete* olan maddi ve manevi katkısı resmedilmektedir. Yakup Kadri'nin Kiralık Konak romanındaki kadın karakter Seniha, taklitçiliği, aşırı alafrangalaşmayı, ahlâki çöküntüyü temsil ederken, *Benliğim Benimdir* romanındaki Zeynep, mücadeleyi, erdemliliği ve entelektüel bilinci temsil etmekte, Şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* romanındaki Yıldız, hürriyet hayali kuran ve kendini bunun için yetiştiren kadını temsil etmektedir.

İstibdat dönemi, kadın yazarların söyleminde baskıyla eş değerdir. Söz konusu dört kadın yazarın dışında da pek çok isim buna dikkat çekmiştir. Zeynep Hanım⁶⁶², *istibdat* dönemine atıfla “Günlük yaşamımızın acılarını ve aklımızdan hiç çıkmayan gelecek korkumuzu ancak bizim gibi o hayatı yaşamış olan Türk kadınları algılayabilir.” demiştir.⁶⁶³ Halide Edip de *Sinekli Bakkal* (1942) romanında Abdülhamid dönemine sert eleştiriler getirmiş özgürlüklerin kaldırılmasının sorumlusu olarak görüp, baskıcı ve adaletsiz bulduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁴ Ancak buradaki kadın yazarlardan farklı olarak Halide Edip, Jön Türklere de sempatiyle yaklaşmamış, devrim taraftarı değil evrim taraftarı olmuş, bunu da *Osmanlı İslam değerlerini* temsil eden Sinekli Bakkal mahallesini idealize ederek gerçekleştirmiştir.⁶⁶⁵

Zafer Toprak'ın da belirttiği gibi “*Feminist hareketin dünya ölçeğinde güç kazandığı 1910'lu yıllar, Türkiye'de de kadın özgürlükleri doğrultusunda önemli*

⁶⁶² 1906-1912 yılları arasında yazılan bu mektuplar, 1913 yılında Ellison'ın derlemesiyle “A Turkish Woman's Impressions: Zeynep Hanoum, Heroine of Pierre Loti's Novel *Les Désenchantées*” başlığı ile yayımlanmıştır. Pierre Loti'nin *Les Désenchantées* (Bezgin Kadınlar) romanının kahramanlarından biri olarak bilinen, Abdülhamit dönemi'nde Avrupa'ya kaçan, ancak orada da aradığını bulamayan Zeynep Hanım-gerçek adı Hatice Zinnur- yurda dönmüş, burada da alışılmışın dışındaki yaşam tarzıyla dışlanmıştır. Hayatının geri kalanına ilişkin detaylı bilgi yoktur. Yazdığı mektuplar, o dönemin Türk kadının Avrupa'ya ve kendi ülkesine yönelik bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Detaylı bilgi için bkz. Gonca Gökalp Alpaslan, “Özgürlüğün Kuşkulu Büyüsü: Zeynep Hanım'ın Yalnızlığı”, *Yalnızlığın On Altı Hali*, Ed. H. Reis, A. Özüm, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2021, ss. 211-226., Gonca Gökalp Alpaslan, “Pierre Loti'nin Bezgin Kadınlar'ı: Hayal Değil Gerçek Kadınlar”, *Prof. Dr. Nâzım Hikmet Polat Armağanı*, Ed. T. Haykır-D. Apaydın-M. Akbaş, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, ss.417-437.

⁶⁶³ Zeynep Hanım, *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri*, Çev. N. Fincancıoğlu, Everest Yayınları, İstanbul, 2016, s.42.

⁶⁶⁴ Bilgen Şengül, *a.g.e.*, s.123.

⁶⁶⁵ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss.153-177.

adımların atıldığı bir dönemdir.” Meşrutiyet’in sloganı haline gelen “hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet” gibi temel ilkeler, kadınlarla ilgili eşitlik ve özgürlük tartışmalarının da merkezindedir.⁶⁶⁶ Dolayısıyla kadın yazarların Meşrutiyet algısında, kendi yaşamlarına ilişkin, özgürlüklerine ve kısıtlılıklarına dair simgelerin daha fazla yer bulmuş olması olağandır.

Ancak burada dikkati çeken nokta, Meşrutiyet dönemine ilişkin Cumhuriyet penceresinden yaptıkları eleştiridir. II. Abdulhamit’in baskı rejimi vurgusu, dönemin aydınlarının Cumhuriyet yazınına da devreden, sıklıkla karşılaşılan bir hatırlatmadır. Ancak, 1908 tarihi, devrin aydınları tarafından genellikle *hürriyet* sözcüğü ile anılmakta, anayasal hak ve özgürlüklerin sağladığı bu yeni ortam övülmektedir. Kadın yazarlarda dikkat çeken nokta, Meşrutiyet’le ilgili bu övgüye rağmen, kadın hakları bağlamındaki yetersizlik ya da geri dönüşlere yapılan kuvvetli vurgudur.

Buna örnek olarak, 1917 yılında kabul edilen *Hukuk-i Aile Kararnamesi* verilebilir. Dönemin aydınlarının baskısıyla gündeme getirilen ve İttihatçıların bir çeşit kanun *hükümünde kararnameyle* yürürlüğe koydukları bu yeni düzenleme, aile hayatına- görece- kadın lehine bir yenilik getirmiş, evlenme boşanma gibi özel alanı ilgilendiren konular ilk kez devletin denetlemesine tabi tutulmuşsa da iki yıl sonra Damat Ferit Hükûmeti tarafından kaldırılmış ve eski siteme dönülmüştür.⁶⁶⁷ Bu geri dönüş örneğinde olduğu gibi, uygulamadaki başarısızlıklar ya da sistemin sınırlılıkları devrin aydın kadınları için bir hayal kırıklığı olmuştur.

Ayrıca, iktidarın her türlü iyileştirme çabasına karşın, İslamcı cephenin baskıları devrin kadınları tarafından unutulmamıştır. Tarık Zafer Tunaya’nın da dikkat çektiği gibi kadının doğal özgürlükleri Kanun-i Esasi’ye rağmen, İslamcı cephe tarafından engellenmiş, 1911 yılında kadınların ortada dolaşmaları, İstanbul Muhafızlığınca ceza tehdidiyle sınırlandırılmış, Şeyhülislam bile çok kadınla evlenmeyi savunmuştur.”⁶⁶⁸

Kadın üzerindeki baskının ağırlığı, iyi niyetle yapılan yasal düzenlemelerin hayata geçemeyişi, yazı ve romanlara da yansımıştır. Şükûfe Nihal, uzun süren savaşların, işgallerin ve siyasî istikrarsızlıkların bunda etken olduğunu belirtmekle birlikte “*beklediğimiz güneşe hiçbir zaman sahada ulaşamadık*” diyerek -özellikle kadınların -

⁶⁶⁶ Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, s.4.

⁶⁶⁷ A.e., s.12-13.

⁶⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2024, s.449.

gerçek anlamda o güneşe cumhuriyetle birlikte uzanabildiğini ima etmektedir. Dolayısıyla, Jön Türk hareketinin bizzat içerisinde yer almış, istibdadın yarattığı haksız ortamdan nasibini almış, *Meşrutiyet* ve *hürriyeti* eşanlamli iki sözcük gibi kullanmış söz konusu kadın yazarların *Meşrutiyet* eleştirisinin altında *Cumhuriyet* övgüsünün yattığını belirtmek gerekmektedir. Suat Derviş ve Sabiha Sertel'in daha çok sınıf temelli *Meşrutiyet* eleştirilerinde bile *Cumhuriyet*'e övgünün söz konusu olduğu ve gerçek toplumsal dönüşümün *Cumhuriyet*le başladığı hatırlatılmaktadır.

3.1.3. Mütareke Dönemi ve Millî Mücadele İzlenimleri

*Meşrutiyet*in ilanı ve ardından gelen iktidar değişikliği, 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı'da hız kazanan modernleşme ve yenileşme hareketlerine yeni bir ivme kazandırmış olsa da birbiri ardı sıra patlak veren ve uzun süren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi toplumsal ve siyasî krizleri derinleştiren gelişmeler kuşkusuz kadınların hayatını da etkilemiştir.

Devrin münevver kadınları hem dergi ve gazetelerde hem de kadın cemiyetlerinde faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışsa da savaşın kadınlara artık yeni bir misyon yüklemekte olduğu açıktır: Yaraları sarmak ve vatanın kurtuluşuna katkı sunmak... Savaş koşulları kadınlara artık yalnızca eşitlik mücadelesinin değil, vatan müdafaasının da sorumluluğunu yüklemiştir. Kadın hak ve özgürlükleri bağlamında sürdürülen, *müsavat-i tamme*⁶⁶⁹ ana başlığı altında yürütülen mücadele, yerini hastabakıcılık, savaş gazilerine ve şehit ailelerine yardım toplamak gibi faaliyetler ile bu bağlamda sürdürülen propaganda faaliyetlerine bırakmıştır. Türk kadını artık yalnızca cemiyetlerde değil; askerî üretimden sağlık hizmetlerine, basından edebiyata kadar pek çok alanda görünür hâle gelmiştir. Şefika Kurnaz, devrin kadınlarını içinde bulundukları şartlar ve faaliyetleri açısından birkaç grupta toplamanın mümkün olduğunu söyler:

- 1-İşgal bölgesinde maruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar sebebiyle erkekleri göreve çağıran mazlum kadınlar,
- 2- Eline silah alarak bizzat savaşa katılanlar veya cephe gerisine hizmet verenler,
- 3- Geniş kitleyi uyandırmak için dernek ve basın faaliyetlerine katılanlar,
- 4- Faaliyete moda diye bakanlar, İstanbul sosyete hanımları, bu faaliyetlerin dışında kalanlar.⁶⁷⁰

Bu tasnif içerisinde iki ve üçüncü grupta değerlendirilebilecek Nezihe Muhiddin, Şükûfe Nihal, Sabiha Sertel ve Suat Derviş gibi söz konusu kadın yazarlar da- yaşam

⁶⁶⁹ Eksiksiz eşitlik anlamına gelen bu tamlama özellikle kadın-erkek eşitliğini vurgulamak için kullanılmıştır.

⁶⁷⁰ Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde...*, s.212.

öykülerinde belirtildiği üzere hem gizli örgütlenme faaliyetlerinin hem de çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarıyla propaganda faaliyetlerinin içinde yer almışlardır. Cumhuriyet dönemi eserlerinde de yeni ulus-devletin kurulması arifesindeki bu tarihi dönemi hatırlattıklarını, Cumhuriyet penceresinden o devrin panoramasını çizdiklerini görürüz.

Nezihe Muhiddin Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık üç hafta ve İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a demirlemesinden 11 gün sonra "İzzetinefsimize Hürmet Bekleriz" başlıklı çok önemli bir yazı kaleme almıştır. İngiliz ve Fransız medeniyetini, sanatını, kültürünü yıllarca derinlemesine öğrenip benimsediklerine, çocuklarını mürebbiyelerine teslim edip yabancı gözü ile bile görmediklerine değindikten sonra bir *ama* koyarak "*daha ilk günlerde bazı uygunsuz ahval ve vekayiin tecellisi bizi rencide etmektedir. Bahusus Türk kadınlığının bundan hissesi pek amiktir.*" diyerek mütareke şartlarının özellikle kadınları rencide ettiğini belirtmiştir. Nezihe Muhiddin daha ilk günden bazı Türklerin kendi hakkını bırakıp da Ermeni ve Rumların zulüm gördüğünü söyleyenleri "*Türk unsuru, anasır-ı sairenin hukukunu kendininkine takdim ve tercih eyliyor*" diyerek eleştirmiştir.⁶⁷¹

1919 yılı ekim ayında kaleme aldığı "Tezvirat Devam Ediyor" başlıklı yazısında 10 Temmuz⁶⁷² ve Anadolu kıyamının zulme ve istibdada karşı başlamış olmasına rağmen siyasî hedef ve toplumsal taban bağlamında önemli farklara sahip olduğunu belirtir. Meşrutiyetin sadece bir hükümdarın (II. Abdülhamid) idaresine karşı gerçekleştiğini söyleyen Nezihe Muhiddin, Millî Mücadele'nin sistemi değiştirmeye yönelik bir hedefinin olduğunu vurgulayarak oldukça erken bir dönemde hareketin amacına yönelik önemli bir tespit ve çıkarımda bulunmuştur. İkinci olarak, Meşrutiyet hareketi sadece Rumeli'ye dayanırken, Millî Mücadele'nin hem Rumeli hem de Anadolu'dan beslendiği tespitini yapmış ve bunun topyekûn bir halk hareketi ve Türklük mücadelesi olduğunu söylemiştir:

On Temmuz kıyamının hedefi bir hükümdar-ı mutlakın idaresine teveccüh ettiği halde millî kıyam, alelittlak hükûmet sisteminin esasından tebdilini hedef ittihaz etmiştir. Monarşiye oligarşiye karşı saltanat-ı milliyeyi ikame eylemek millî

⁶⁷¹ Nezihe Muhiddin, "İzzetinefsimize Hürmet Bekleriz", *Atı*, 24 Teşrinisani 1918, s.3.

⁶⁷² II. Meşrutiyet, Rumi takvime göre 10 Temmuz (23 Temmuz) 1908 tarihinde ilan edilmiş, 1909'dan itibaren de bayram olarak kutlanmıştır. Cumhuriyet döneminde de kutlanmaya devam edilmişse de 1935 yılında tatil günleri ve millî bayramlar listesinden çıkarılmıştır. 10 Temmuz'un bayram olarak kutlanmasına ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı:10 Temmuz İd-i Millisi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart 2008, S.38, ss.323-342.

hareketin başlıca gayesidir. Saniyen On Temmuz kıyamı Rumili'nin asayişsizlik içinde çırpınan bir iki vilayetine inhisar edip Anadolu'nun bunda hiçbir iştiraki olmadığı halde son harekatda Rumili'nden Anadolu'ya kadar bütün Türklük muhafaz-i mevcudiyet ve istiklal namına ayağa kalkmıştır.⁶⁷³

Nezihe Muhiddin, bu döneme ilişkin değerlendirmelerine *Türk Kadını* adlı eserinde de ayrıntısıyla yer vermiştir. Sultanahmet mitinglerinin millî benliği uyandıran, Türk milletinin direniş ve uyanış kabiliyetini ortaya çıkaran, onu “*Büyük Gazi Kahraman Mustafa Kemal'in etrafında*” kadın-erkek herkesi aynı amaç altında toplayan, aynı fedakârlık ve cesaretle buluşturan önemli bir şaheser olduğunu vurgulayarak Millî Mücadele'yi şu sözlerle hatırlatmıştır⁶⁷⁴:

Büyük millî harekette rüştünü ispat eden Türk kadını harpte ve zaferde erkekten bir an ayrı kalmadı ve hissesine isabet edeni yaptı. Aynı sahada münevver Türk kadını aziz köy kadınıyla beraber çalıştı. Biri lisanı ile teşci hitabeleri söyledi, öbürü elleri ve sırtı ile cephe taşıdı.⁶⁷⁵

Nezihe Muhiddin, Millî Mücadele Dönemi'ni *Boz Kurt*, *İzmir Çocuğu* gibi kurgu eserlerinde de işlemiştir. *Boz Kurt* romanı İstanbul'un işgali öncesinde başlayıp Millî Mücadele'ye uzanan bir sürecin içinde hasta annesi de ölünce memlekette kimsesiz kalıp İstanbul'a gelen bir çocuğun kahramanlaşma öyküsüdür. “*Mütareke namı altında güzel şehir düşman istilasına uğramıştı... Her gün istilacılarla onlara uyan nankörlerin yürek paralayıcı, tüyler ürpertici bir vakaları İstanbul mahallelerine yayılıyor ve öz Türklere kanlı yaşlar döktürüyordu.*”⁶⁷⁶ diyerek Mütareke döneminde yaşanan ve Türk milleti için tarihi travmalardan biri olarak kabul edilen Şehzadebaşı Karakolu Baskını⁶⁷⁷ anımsatmıştır:

Lakin ... İki gün sonra dört İngiliz neferiyle Mehmetçiğin yaptığı mücadelenin sonu ta Mehmet'in kulağına kadar geldi. İzzetinefsiyle oynatmak istemeyen kahraman Mehmetçik ile beş arkadaşı yataklarında uyurken süngülenmişlerdi.⁶⁷⁸

Küçük Mehmet'in etrafında dönen bu kurgu hikâyede dönemin tarihi koşul ve gerçekliklerine bağlı kalarak önemli olay ve olguların romanın içine yedirildiği

⁶⁷³ Nezihe Muhiddin, “Tezvirat Devam Ediyor”, *İleri*, 12 Teşrin-i Evvel 1919, ss.4-5. Yeni harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, ss.197-204.

⁶⁷⁴ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.58.

⁶⁷⁵ *A.e.* s.59.

⁶⁷⁶ Nezihe Muhiddin, “Bozkurt”, *Bütün Eserleri-1* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.271.

⁶⁷⁷ Şehzadebaşı Karakolu Baskını, 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Kuvvetlerinin Şehzadebaşı semtinde bulunan Mızıka Karakolu'na yaptıkları baskındır. İstanbul'un resmî işgalini başlatan önemli olaylardan biri olarak kabul edilen bu baskında silahsız erlere ateş açılmış ve beş Türk askeri şehit edilmiştir. Şehit sayısı bazı kaynaklarda dört ya da altı olarak da geçmektedir.

⁶⁷⁸ Muhiddin, “Bozkurt”, s.273.

görülmektedir. Devrin aydın kadınlarının her vesile ile hatırlattıkları İzmir'in işgali sonrası başlayan İstanbul mitingleri, Nezihe Hanım'ın bu romanında da ko nu edilmektedir. Sultanahmet Mitingi, *Boz Kurt*'ta şöyle hatırlatılmıştır:

Günlerden beri bütün ruhlarda feci bir sükutla dolan sabır ve sükûn, nihayet bir gün: İzmir'in can evimizi yaralayan işgalinin ferdasında Sultanahmet Meydanı'nda olanca heyecanı ile taşıdı. O tarihi, büyük günde Türk'ün ulu ruhu coşmuş ve önüne geçilemez yekpare ve yalçın bir dağ gibi o tarihi meydanda kenetlenmişti. Geniş meydanı dolduran halk bir insan, bir kalp, bir duygu halinde kürsüden göklere asılan, siyahlar giymiş bir kadının temiz ve berrak sesini dinliyorlardı. Mehmet'le analığı da halkın arasında idiler. Bu canlara ve göklere seslenen ses derin ve azametli sükutun ortasında gittikçe daha berrak, daha şeffaf akisler bırakıyordu.⁶⁷⁹

*Siyah çarşaf*larıyla bir matem havası yaratan dinleyici kadınların yarattığı toplu görüntü, kürsüden konuşan yine *siyah çarşaf*lı kadınların verdiği umut ve mücadele aşkıyla bir başka boyuta taşınmış ve bu nedenle bu mitinglerdeki kadın varlığı döneme ilişkin pek çok eserde gündeme getirilmiştir. Özellikle kadın yazarların bu başkaldırıyı, tıpkı Nezihe Muhiddin'in yaptığı gibi, eserlerinde sıklıkla işlediği görülmektedir. *Boz Kurt* romanında Avrupa'ya ilişkin beklentilerin yarattığı hayal kırıklığına değinmiştir:

Bugün artık aramızda Wilson prensiplerinden, daha bilmem nelerden ... Ve nihayet bütün bu yalanlardan ümit bekleyen bir Türk yoktur. Bu afyonlu haplar ile aylardan beri kendimizi uyuttuk. İzmir'in işgali bu gaflet uykusunun üstüne soğuk bir düş tesiri yaptı. Öyle uykunun böyle uyanışı elbette pek heyecanlı olacaktı. Bu heyecan ile kalktık. Tevakkufun intizarın Avrupa'dan beklediğimiz şeyi bize getireceğine inanmamakta haklıyız! Güvendiğimiz asırlık dostlarımız bu felaket günlerimizde bize yar olmadılar!... Onlar bizi yalnız, kendi kendimize bıraktılar!⁶⁸⁰

Söz konusu pasajda geçen “tek başımıza kaldık” ifadesi, Wilson Prensipleri'ne yönelik beklentilerin boşa çıkmasına dair duyulan derin hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Nezihe Muhiddin, eserlerinde yalnızca miting meydanlarında konuşan “münevver” kadın tipini değil, aynı zamanda Anadolu'da cephede ve cephe gerisinde doğrudan mücadele eden kadın figürlerini de işlemiştir. *Boz Kurt* romanında yedi aylık bebeğiyle cepheye kağnılarla mermi taşıyan *Gülsüm Gelin*'in⁶⁸¹ hikayesine yer verirken, “Haydudun Sonu” adlı eserinde İstiklal Harbinde asker olan Ali'nin ihtiyar annesinin köydeki diğer kadınlarla beraber cephe taşıyarak⁶⁸² mücadeleye katkıda bulunduğunu işlemektedir.

⁶⁷⁹ A.e., s.274.

⁶⁸⁰ Muhiddin, “Bozkurt”, s.275.

⁶⁸¹ A.e., s.288.

⁶⁸² Nezihe Muhiddin, *Haydudun Sonu*, Anadolu Türk Kütüphanesi, İstanbul,1934. Nezihe Muhittin, “Haydudun Sonu”, *Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.107.

Bu örnekler, Muhiddin'in edebî perspektifinde kadınların yalnızca entelektüel ya da sembolik rollerle değil, doğrudan savaşın öznesi olarak da ele alındığını ortaya koymaktadır.

Nezihe Muhiddin, 1925 yılında *Kadın Yolu* için yazdığı bir yazısında, Anadolu kadınının savaşta gösterdiği yararlılığa övgüde bulunurken İstanbul kadınının bu işte geride kaldığını belirterek bunun gururlarına ağır geldiğini söylemektedir. “*Felekten intikam almanın zamanı gelmiştir*” ifadesiyle İstanbul kadınlarına “*süse para harcamayı bırakıp*” Türk Tayyare Cemiyeti’ne destek olma çağrısı yapmaktadır.⁶⁸³

“İzmir Çocuğu” (1943), Millî Mücadele Dönemi’nde *İngilizlerle iş birliği yapan İstanbullu paşazadelerle Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer almayı tercih eden vatanperverler* arasındaki çelişkinin romanıdır. İstanbul’un ve İzmir’in işgaline, Yunan ordusunun geri çekilirken verdiği tahribata yer yer göndermeler yapan romanda, ailesi Millî Mücadele’ye ihanet içinde olan bir *paşa kızı* ile babası İzmir’de şehit düşen bir *asker oğlunun* aşkı anlatılmış ve Millî Mücadele övülmüştür.⁶⁸⁴

Şükûfe Nihal, bilindiği üzere 30 Mayıs 1919 tarihli Sultanahmet Mitingi’nin konuşmacılarından. Cumhuriyet döneminde yazdığı yazılarında kendisinin o günkü konuşmasına ya da İstanbul’da yürüttüğü gizli faaliyetlere çok değinmediği ve mütevazı bir tavır sergilediği görülmektedir. İnas Darülfünunun’da İngiliz işgalinin ardından yaşanan korku dolu anları ve kendisinin de dahil olduğu direnişi farklı yazılarında hatırlatmıştır. Bir sabah mektebin yarısını İngiliz askeriyle işgal edilmiş bulduklarını, Darülfünunda gençliğin birbirine girdiğini, sınıflarını bırakarak çareler düşündüklerini, herkesin farklı vazifeler aldığını, miting gününde göğüslerine siyah rozetler takarak sokaklarda dalga dalga yayıldıklarını “*yüzlerce Türk çocuğu; kara peçe ellerinin altında hıçkırarak gözyaşı döken yüzlerce Türk kızı sokaklara döküldük.*” betimlemeleriyle aktarmıştır.⁶⁸⁵

Darülfünundan arkadaşı Münevver Saime Hanım’ın (Asker Saime) 1951 yılında ölümü üzerine şu satırları yazmış ve onu yüceltirken kendilerinin onun kadar cesur ve kutlu bir mücadele yürütemediğine vurgu yapmıştır:

⁶⁸³ *Kadın Yolu*, 30 Temmuz 1925, S.3, ss.2-3. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.235.

⁶⁸⁴ Nezihe Muhiddin, *İzmir Çocuğu*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943.

⁶⁸⁵ Nihal, “Kara Günler...”, ss.956-959. “Gazinin En Büyük Eseri Nedir: Şükûfe Nihal Hanımın Cevabı, *Milliyet*, 30 Haziran 1929, s.1,3.

Ve ben gözyaşları içinde arkadaşımın şerefli ölümüne gıptalarla bakarak eski günlere dalıyorum: İstanbul'un işgal günleri... Vatan gökleri korkulu, şüpheli bulutlarla örtülü. Biz, Darülfünun sıralarındaki gençler; her gün biraz daha kasvetli, biraz daha ümitsiz bir duruma giren yurdu kurtarabilmek için çocukça düşüncelere, hayallere heyecanlara kapılırken; o, hepimizden daha keskin, daha reel bir yoldan yürüdü; hepimizden daha mert, cesur bir varlık gösterip aramızdan birdenbire kayboldu, Anadolu'ya kaçtı. Millî Mücadele'ye karıştı. Oradan; aydın, zeki mert bir Türk kızına yaraşır kahramanlıklarla ve bir de yara alarak ayrıldı. Yurdun kurtuluşundan sonra burada, her alanda savaşıarak devam etti.⁶⁸⁶

Şükûfe Nihal, Millî Mücadele'nin kadın kahramanlarına pek çok roman ve yazısında atıfta bulunmakta; Nezihe Muhiddin'e paralel biçimde, "cephede ve Anadolu'da yürütülen mücadeleye özel bir önem atfetmektedir. Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında, Sakarya ve Büyük Taarruz'da kadınların "12'lik, 15'lik mermileri düşman topçu yayılımının ateşleri altında" nasıl omuzladıklarını, nasıl yaralandıklarını, ikisini birden taşıyamadığı için yavrusunu yolun kenarına bırakıp askere ulaştıracağı erzağı nasıl da bırakmadıklarını anlatmış, kadınların kağnılarla sürdürülen İnebolu, Kastamonu ve Ankara yolculuğunu coşkulu bir dille destanlaştırmıştır:

Anadolu toprakları; köyüne yaklaşan düşmana, silah bulamazsa taşla baltayla saldıran; düşman askerini dişleriyle boğan, bıçağını düşman kumandanının böğrüne saplayan, yere seren ve zaferin kazanılmasına yardım eden kadınların, genç kızların, ninelerin tüyler ürperten kahramanlık menkıbeleriyle doludur.⁶⁸⁷

Nihal'in, kurgu eserlerinde de Anadolu'da kadınların verdiği mücadeleye çokça değindiği görülmektedir. Yunan mezaliminden ve kadınların mücadelesinden bahsettiği *Çöl Güneşi*, *Yalnız Dönüyorum*, *Çölde Sabah Oluyor* gibi romanları örnek olarak verilebilir. *Yalnız Dönüyorum* romanının kahramanı Yıldız'ın mütareke döneminde cesurca ortaya çıkışı, "talebe mitinglerini" örgütleyişi, isyancı gençlerin başındaki lider konumu dikkat çekicidir. Yıldız'ın kahramanlaştırıldığı örgüye paralel olarak kronolojik bir Millî Mücadele tarihi anlatısı sunulur. Bu anlatı, Şükûfe Nihal'in şairliğiyle de birleşerek destansı bir hikâyeye dönüşmüştür. *Yalnız Dönüyorum*, Mondros'ta *Agamemnon zırhlısında* imzalanıp milleti uçuruma sürükleyen mütarekenin ardından, *mukaddes binaların önünde düşman neferinin nöbet tuttuğu İstanbul'da*, *sabaha kadar kara bayraklar diken kadınların*, *Darülfünun'da*, *Ocak'ta* bir araya gelerek miting örgütleyen genç kızların hikayesidir. Mustafa Kemal'in Samsun'dan Ankara'ya gidişi, Meclis'in kurulması, Sine-i Millete dönüşü hep bu destanın içinde ayrıca verilen bir tarih

⁶⁸⁶ Şükûfe Nihal, "Asker Saime", *Kadın Gazetesi*, 4 Haziran 1951, S.223, ss.1-6.

⁶⁸⁷ Şükûfe Nihal, "Türk Kadınının Mazisine Bakış ", *Kadın Gazetesi*, 11 Haziran 1941, S.2088, s.2.

dizimidir. Bugün İzmir Marşı olarak söylediğimiz marşın, İnönü zaferinin ardından “*İnönü Dağlarında Çiçekler Açar*” şeklinde söylenmeye başlandığını de yine Şükûfe Nihal’den öğreniriz.⁶⁸⁸

Bir Kuva-yi Milliye dönemi romanı olan *Vatanım İçin*’de Çerkes Ethem’in *hainliğinden*, Mustafa Kemal’in kahramanlığından bahsetmiş, Sakarya ve Büyük Taarruzu tasvir etmiş ve özellikle Ege Bölgesinde Efelerin yürüttüğü Demirci ve Gördes kahramanlıklarını anlatmıştır. Burada öne çıkan isimlerden biri bugün artık Gördesli Makbule olarak tanınan Halil Efe’nin nişanlısı Makbule Hanım’dır. “*Kadınlara ‘dağların dışı efeleri’ diyorlar. Onlar, hamur tahtaları ile, sacları ile, erzak torbaları ile gelmişler, henüz doğmuş yavruları bile bir torba içinde sırtlarına bağlanmış...Bunlar ağır, vakur, savaşçı Türk kadınları...*”⁶⁸⁹ diyerek tarif ettiği Kuvayi Milliyeci kadın kahramanlardan biri olan Makbule’nin çocukluğundan itibaren erkekler gibi savaşmaya özendiğini ve düşman yaklaşırken bir kez bile tereddüt etmeden dağlara çıkıp savaşarak şehit oluşunun hikayesini anlatmıştır.

Sadece yazı ve romanlarında değil şiirlerinde de Millî Mücadele konusunu işleyen Şükûfe Nihal, 1932 yılında kaleme aldığı “Bizim Destanımız” adlı şiirinde Türk kadının yalnızca cephe gerisinde değil, şehit düşen erkeklerin boşluğunu doldurarak vatan savunmasına bedenleriyle dahil oluşlarını; “*Tarihte sönük kalır bir Kartaca kadını, Biz ateş harfle yazdık Türk kızının adını*” dizeleriyle betimlemektedir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁸Şükûfe Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, *Bütün Eserleri-2* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.221-243. *İzmir Marşı*’nın aslının “Kafkasya Dağlarında Çiçekler Açar” olduğu ve Enver Paşa için söylendiği yaygın bir kanıdır. Ancak bugün *İzmir Marşı* olarak söylediğimiz marşın asıl adı Millet Marşı’dır, bestesi İzzettin Hümayi Elçioğlu’na aittir. Notaları da İstanbul Üniversitesi Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi OMarşiv’de kayıtlıdır. Şükûfe Nihal’in de dikkat çektiği gibi özgün sözleri şu şekildedir:

İnönü dağlarında çiçekler açar
Altın gümüş ordu ateşler saçar
Bozulmuş Yunanlılar yel gibi kaçar
Kader böyle imiş ey dertli ana
Yaşa Mustafa Kemal Paşa

Marşın aslının *Kafkasya Dağlarında Çiçekler Açar* şeklinde olduğuna dair en erken kayıtlar 1950’li yıllara aittir. Oysa eski harfli bu notalar çok daha öncesine aittir. Eğer gerçekten ilk önce *Kafkasya* şeklinde söyleniyor idiyse de bunun daha önceki tarihlere ait nota ya da yazılı belgelerle ispatlanması gerekir. <https://omarsiv.istanbul.edu.tr/Details?EntryId=9137> Erişim Tarihi: 20/06/2025.

⁶⁸⁹Şükûfe Nihal, “Vatanım İçin”, *Bütün Eserleri- 3* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.350.

⁶⁹⁰“...Kumandan zabıt nefer kadın düştük yollara

Kağnılar gıcırdadı geceyi yara yara
Bu yolda bağı yanık analar, dullar vardı,
Bu yolda Türk kızları bir ateşli rüzgârdı
Dönmeyen erkeklerin onlar geçti yerine
Silah kurşun taşıdı omzunda neferine”

Şükûfe Nihal, *Bütün Eserleri 1*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 216.

Domaniç Dağları'nın Yolcusu, Şükûfe Nihal'in 1946 yılında kaleme aldığı bir gezi yazısıdır. Millî Mücadele Dönemi'nin artık anlatılarda kaldığı bu tarihte, duyduğu bir savaş hikayesinin peşine düşmüştür. Bir arkadaşından duyduğu hikâyeye göre Millî Mücadele Dönemi'nde, Domaniç dağları civarındaki bir köyde, kandırılarak Yunan Ordusu'na istemeden casusluk eden bir delikanlı, annesi tarafından öldürülmüştür. “*Bu olay, aylarca bir ateş dalgası halinde içimi sardı. Gece düşündüm, gündüz düşündüm, rüyalarım bu eşsiz kahramanlığın ürpertisiyle doldu. Kahraman ananın bütün ruh çarpışmasını, onu yakıp kavuran cehennem ateşini kendi ruhumda duydum.*” diyen yazar ne olursa olsun bu olayı yerinde incelemeye karar vermiş ve kalkıp İnegöl'e gitmiştir.⁶⁹¹ Ancak sonuç yazar için hayal kırıklığı olur çünkü ne bölgede yaşayan köylüler ne İnegöl'dekiler ne devlet memurları ne belediye başkanı ne kahvedekiler hiç kimse “oğlunu vuran kahraman anne” hikayesini duymamıştır. Bununla birlikte Şükûfe Nihal, eli boş dönmüş olmasına rağmen bu yolculuğunu yazıya dökmekten çekinmemiştir. *Domaniç Dağlarının Yolcusu* bu bağlamda, başka bir zaman diliminde, başka şartlarda yazılmış bir *Yaban*, aydın- halk çelişkisinin bir başka yorumu olarak da değerlendirilebilir. “*Galiba savaş köylüler için bir fedakârlık değil, tabi bir şey. Onu biz şehirliler gözümüzde büyütüyoruz.*” diyerek hayal kırıklığını okuruyla paylaşmış, Dumlupınar Abidesi'nin yakınlarındaki kalabalığı köylü kadına sorduğunda “*kim bilir, biz ne biliriz? Türbe mi var, ziyaret mi var. Her yıl böyle akın akın gelip yukarı çıkarlar*” sözlerine yüreğinin derinden sızladığını belirtmiştir. “*Toprakları kavuran, çatlatan Ağustos güneşi gibi ruhu bu vatanın göklerinde kızıl alevler halinde yanan Mehmetçik ne çabuk unutulmuştu*” diye soran Şükûfe Nihal, şehitlerin orada neden yattığını o köylü kadına öğretememiş olmanın acısını duymuştur. Tüm bunları bir aydın eleştirisi olarak satırlarından anlamak mümkündür.⁶⁹²

Sabiha Sertel, Millî Mücadele Dönemi'nde örgütlenme çalışmalarına *Büyük Mecmua*'yı çıkartarak, eşinin tutuklu olduğu dönemde derginin imtiyazını üzerine alıp her tür emek yoğun çalışmasını üstlenerek hizmet etmiştir.⁶⁹³ Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya çıktıktan sonra, Anadolu'ya silah ve adam kaçırma faaliyetlerinin içinde de yer almış olan Sabiha Hanım, kendi ifadesi ile “*Esat Paşa ile Halide Edip arasındaki gizli*

⁶⁹¹Şükûfe Nihal, “Domaniç Dağlarının Yolcusu”, *Bütün Eserleri-4* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.225.

⁶⁹² A.e., s.245.

⁶⁹³ Y. Sertel, *Annem*, s.117. Z. Sertel, *Hatırladıklarım*, ss.74-80.

iletişim trafiğini” yürütmüştür.⁶⁹⁴ Sultanahmet Mitinglerine ilişkin gözlemlerini anılarında daha sonra şöyle anlatmıştır:

Sultanahmet Meydanı on binlerce insanla dolu. Halk kenar mahallelere taşmış...Meydana girebilmek hemen imkânsız bir şey... Evlerin balkonları, pencereleri damların üstü insanla dolu... Ağaçların üzerinde yaprak gibi insanlar sallanıyor. Meydanın bir tarafına Fuad Paşa Türbesindeki dar sokaktan girebildim. Çarşaf devriydi. Yüzümü sımsıkı örttüm. Hocalar, peçesi açık kadınların yüzüne tükürüyor, küfrediyor, ‘Bütün felaketler başımıza sizin yüzünüzden geldi. Yüzünüz açık, baldırınız açık. Millette ne din ne iman bıraktınız’ diyorlardı.⁶⁹⁵

Millî Mücadele’yi sıklıkla “*millî kurtuluş savaşı*” olarak anan ve “*millî istiklali kurtarmak için dövüşmek*”, “*ecnebi istila ve tazyikinden kurtulup müstakil bir vatan kazanmak*” olarak değerlendiren Sabiha Sertel, sosyalist bakış kazandığı yıllarda yazdığı makalesinde şöyle demektedir:

Umumi harbin sonunda, ta Anadolu’nun göbeğine kadar istila orduları, Türkiye’nin mukadderatını bugünkü Habeşistan’ın kara talihine benzetmişti. Mağlup bir Türkiye’nin topsuz tüfeksiz, teşkilatsız, Halife ordularına, muazzam devletlerin ordularına göğüs gereceğini, Avrupa’nın en büyük siyasileri bile bir hayali ham olarak görüyorlardı. Atatürk’ün iradesiyle, Türk milletinin birleşen iradesi bu ham hayalden ortaya bütün siyasî tarihleri hayrette bırakacak olgun bir hakikat çıkardı.⁶⁹⁶

Sertel’in değerlendirmelerinde “müstemleke” olmayı reddetmek, “Sevr’in yırtılması” gibi ifadeleri kullandığını, Millî Mücadele’yi anti-emperyalist zeminde değerlendirdiğini belirtmek gerekir. Anılarında, yurdun işgalcilerden temizlenmesi sonrasına ilişkin çizdiği panoramada da emperyalistlerle iş birliği yapan “gerici” ve “hainler”i hatırlatmaktadır:

Zaferden zarar gören saray ve onun etrafında toplananlar, Anzavur’un hıyanet ordusuna bağlı hocalar, gericiler, politika hayatından uzaklaştırılan politikacılar, İngiliz ve Amerikan emperyalizmine hizmet eden Osmanlı Paşaları, matem içindeydi.⁶⁹⁷

Sertel, Millî Mücadele’nin sadece bir vatan kurtarma değil topyekûn bir mücadelenin de başlangıcı olduğunu belirterek “ideolojik manası”nın büyük olduğunu söylemiştir:

Yüzyıllar boyu Asya, Afrika, Güney Amerika memleketlerini sömüren emperyalistler, ilk defa böyle bir Millî Kurtuluş Savaşı’yla karşılaşmış ve yenilmişti.

⁶⁹⁴ Y. Sertel, *a.g.e.*, s.118.

⁶⁹⁵ *A.e.*, s.116.

⁶⁹⁶ Sabiha Sertel, “Lozan Anlaşması”, *Tan*, 24 Temmuz 1938, s. 5.

⁶⁹⁷ Sertel, *Roman Gibi*, ss.26-28., Y. Sertel, *Annem*, s. 63.

İstiklal Savaşı, saltanat ve hilafetin Türk halkına artık bir fayda değil, zarar getirdiğini açığa çıkarmıştı.⁶⁹⁸

Suat Derviş, yaşam öyküsünde de belirtildiği üzere, Kurtuluş Savaşı'na ilişkin görüşlerini, *İkdam* ve *Yarın* gazetelerinde yazdığı yazılarında paylaşmış, bu kutsal mücadelenin kadınlar için anlamını, “hak için dövüşen ordu”nun vatanı “iğrenç istiladan” nasıl kurtardığını coşkulu bir üslupla ifade etmiştir.⁶⁹⁹ 1922 yılının sonlarına doğru yazdığı bu yazılarda dikkate değer bir öngörünün de olduğu ayrıca belirtilmelidir. Özellikle zaferden sonra Türk kadınının artık yeni bir dönemin arifesinde olduğunu, yeni hayata hazırlık yapması gerektiğini, kadın giyiminin artık eskisi gibi olmayacağı olmaması gerektiği, erkeklere de bu konuda görevler düştüğü gibi konuları “Peçesiz Türk Kadını”, “Nasıl Olmalıyız”, “Yeni Türkiye’de Kadının Rolü”, “Hanımlarımızın Kıyafeti Meselesi” gibi pek çok yazısında işlemiştir.⁷⁰⁰

Cumhuriyet Dönemi’nde yazdığı yazılarında Milli Mücadele’ye ilişkin görüşlerinin tıpkı Sabiha Sertel’in yaptığı gibi kavramsal olarak anti-emperyalist bir üslupla tartışıldığı görülmektedir. Dumlupınar zaferinin yıldönümünde yazdığı “Dumlupınar” başlıklı kısa yazısında bu zaferin sadece Türk tarihinin değil bütün insanlık tarihinin önemli olaylarından biri olduğunu belirterek zaferi “*Türk milletinin boynuna vurulmak istenilen boyunduruğu parçalayışının, kendini esir etmek isteyen emperyalist kuvvetlere karşı kat’i darbeyi indirişinin remzidir.*” şeklinde tanımlamıştır. Suat Derviş bu zaferi “mütecaviz ve istilacı” orduların zaferlerinden ayırarak kutsal bir yere koymaktadır.⁷⁰¹

Her sayısında bir roman eleştirisinin yayımlandığı *Yeni Edebiyat* dergisinde Yakup Kadri’nin *Yaban* romanının tahlilini yaparken, Millî Mücadele’yi antiemperyalist pencereden yaptığı benzer bir bakış açısıyla irdelemiştir:

Kurtuluş mücadelesi zamanına ait bazı meseleleri ve hususiyetleri o, bir objektif sadakati ile ve iyi tespit ediyor. Bu devirde Anadolu’da irticayı temsil eden zümreleri müstevli yabancılarla ve onların yordakçılığını yaparak memleketi emperyalistlere peşkeş çeken saltanat ve hilafet mensupları ile bir tutarak inkılâpçı kuvvetlerin karşısına harici düşmanla beraber yerli irticanın nasıl dikildiğini güzel anlatıyor. Anadolu köylerindeki mahalleleri köylülerimiz ile İstanbul münevverliği arasındaki

⁶⁹⁸ Sertel, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁹⁹ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Zafer Karşısında Türk Kadını”, *İkdam*, 16 Eylül 1922, S.9158, s.3.

⁷⁰⁰ Suat Derviş, “Peçesiz Türk Kadını”, *İkdam*, 23 Eylül 1922, s.3. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Nasıl Olmalıyız?”, *İkdam*, 19 Ağustos 1922, s.3. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Hanımlarımızın Kıyafeti Meselesi”, *İkdam*, 12 Ağustos 1922, s.4.. Suat Derviş, “Yeni Türkiye’de Kadının Rolü”, *İkdam*, 28 İlkteşrin 1922, s.3.

⁷⁰¹ Suat Derviş, “Dumlupınar”, *Yeni Edebiyat*, S.21, 1 Eylül 1941, s.1.

uçurumu keskin hatlarla resme edebiliyor. Hilekâr zengin köylü tahakkümünü, köyün sinsi imamını çok iyi canlandırabiliyor. Fakat bütün bunlar için sadece dış tarafını tespit etmekten ibaret kalıyor, menfi tarafları böyle uzun uzun tebarüz ettiren bu romanda müspet hiçbir şey göremiyoruz.⁷⁰²

“İrtica”, “müstevli yabancı”, “vatanı emperyalistlere peşkeş çeken saltanat ve hilafet mensupları”, inkılâpçı kuvvetler”, “harici düşman” , “yerli irtica”, “sinsi imam” gibi sözcük dizimi tercihlerinin dikkat çektiği 40’ların başında yazılmış bu yazıda, Derviş’in tıpkı Sertel’in yaptığı gibi Millî Mücadele’ye *anti-emperyalist* bir gözlükle yaklaştığı görülmektedir.

Suat Derviş’in Millî Mücadele perspektifi gazete yazıları aracılığıyla net biçimde ortaya konmuştur. Ancak Suat Derviş, bu döneme ilişkin bakış açısını kurgu eserlerinde de ayrıntılı biçimde işleyebilen bir yazardır. Örneğin, Baba-Oğul adlı uzun öyküsünde⁷⁰³ Mütareke sonrası İstanbul’daki gizli bir örgütte⁷⁰⁴ *silah kaçırma ve adam saklama* faaliyetleriyle Anadolu’daki direnişe destek olan Feriha’nın yaşamından uzun bir bölüm anlatılmıştır. Darülfünun öğrencisi olan genç kız, paşa dedesinden gizlice aileye ait büyük konakta İstanbul Hükûmeti tarafından idama mahkûm edilen bir mühendisi saklamış ve ona âşık olmuştur. “*Darülfünun konferans salonu ve Sultanahmet Mitinginden sonra hepimiz bambaşka birer insan olmadık mı*” diyen Feriha, kadınlı erkekli verilen bağımsızlık mücadelesinin bir parçası olarak “*ecnebi sermayedarlara pazar hazırlamak için topraklarımıza giren, yurttaşlarımıza saldıran orduya karşı sapanı ve kazma küreği olmayan Türk köylüsüne silah yetiştirmeye çalışan*” taraftadır artık. Suat Derviş, düşman saflarında sadece bu orduyu tanımlamaz. *Emperyalist düşmanın mümessili şeklinde çalışan saray ve onun aylıklı uşakları* da bu saflara dahildir. 1938 yılının gözünden yapılan bu tahlillerde aynı zamanda *eskiyi yıkmak, eski uluslararası ananeleri ve tekamülleri yıkmak için çarpışan genç, yeni ve inkılâpçı milletlerin* safında anılmak amacı vardır.⁷⁰⁵

II. Dünya Savaşı öncesine dair bir roman olan *Aksaray’dan Bir Perihan*’da da zaman zaman geçmişe dönerek Millî Mücadele’ye ilişkin tespit ve betimlemeler

⁷⁰² Suat Derviş roman tahlilinde, *Yaban*’ı beğendiğini belirtmekle birlikte, eserin realist olmadığını, çıkışsız olduğunu, köylünün inkılâpçı tarafının görmezden geldiğini ve karamsarlık aşıladığını belirtmiştir. Suat Derviş, “Her Sayıda Bir Roman: Yaban”, *Yeni Edebiyat*, İlk Teşrin 1940, S.1, s.3.

⁷⁰³ 25 Haziran-30 Temmuz 1938 tarihleri arasında *Son Posta* gazetesinde 35 tefrika olarak yayımlanmıştır.

⁷⁰⁴ Örgüt ismi verilmez.

⁷⁰⁵ Suat Derviş, “Baba-Oğul”, *Sen Benim Babam Değilsin* içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024, ss.91-108.

yapmıştır. Romanın kahramanı Nuri'nin babası ve Nuri'nin dadısının eşi İstiklal Harbi'ne katılmış kimselerdir. Nuri'nin dadısı Gülder'in gözünden o dönemi şöyle tasvir etmektedir:⁷⁰⁶

... köy erkekleri bu defa kendi arzularıyla İstiklal Ordusu'na katıldılar. Fakat bunların arasında düşmanların tarafına kaymış olan sultanın ordusuna iltihak edenler de oldu...Köylüler ikiye bölünmüştü. Artık düşmanın ne tarafta olduğunu anlamak imkansızdı. Pek kısa bir müddet sonra her taraf kanlı bir kıyamet şeklini alıverdi...Köyler, kasabalar elden ele geçiyor, bazen sultanın ordusunun, bazen Yunanlıların bazen de İstiklal Savaşçılarının istilasına uğruyordu. Bütün köylüler gibi Gülder de bu afetin önünden kaçmak için evini ve tarlalarını bırakmıştı. Dağdan dağa, köyden köye perişan bir halde kaçıyorlardı... Yaklaşan istilacı ordusunun mezaliminden kaçmaya mecbur oldukları zaman (dizanteriden yeni vefat eden iki çocuğunun) cesetleri henüz soğumamıştı bile ...Yapılan mezalim öyle müthişti ki ondan korkmamak mümkün değildi.⁷⁰⁷

Görüldüğü gibi Suat Derviş, hem İstiklal Harbi'nin halk nazarında yarattığı yıkıma hem Yunan mezalimine hem de bizzat padişah tarafından kurulan ve İngilizler tarafından desteklenen Kuvay-i İnzibatiye'ye dikkat çekmektedir. Ayrıca bu savaşı bir kadının- Gülder'in gözünden aktararak Millî Mücadele'ye ilişkin kadın bakışına yer vermektedir.

Tüm bu atıf ve değerlendirmelerden hareketle, Millî Mücadele Dönemi'ni bizzat tecrübe etmiş kadın yazarların, bu devri eserlerinde özel bir önemle işledikleri görülmektedir. Cephe ve cephe gerisindeki kadın katkısını vurgulamaları, bu katkıyı yalnızca bir hatırlatma değil, aynı zamanda millî hafızada yer etmiş kurucu bir unsur olarak değerlendirmeleri dikkate değerdir. Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923) romanlarında yaptığı gibi söz konusu kadın yazarlar da Ayşe ve Aliye gibi güçlü kadın kahramanlar yaratarak Millî Mücadele'deki kadın rolünü hatırlatmak istemişlerdir. Kuşkusuz “kadın-erkek omuz omuza mücadele vermiş olma” söylemi yalnızca kadın yazarların değil, dönemi değerlendiren hemen tüm aydınların söylemlerinde karşımıza çıkar; bu ifade, siyasî ve tarihî metinlerde de sıklıkla tekrarlanmıştır. Bununla birlikte Şükûfe Nihal'in *Gördesli Makbule*, *Asker Saime* ve *Yıldız* örneklerinde olduğu gibi, kadın yazarların söyleminde kadın kahramanların daha aktif olduğu ve erkeklerle eşdeğer bir düzlemde konumlandırıldığı bir gerçektir.⁷⁰⁸ Aynı

⁷⁰⁶ Suat Derviş, *Aksaray'dan Bir Perihan*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s.31.

⁷⁰⁷ *A.g.e.*, s.107.

⁷⁰⁸ Aziziye kahramanı Nene Hatun'u da Türk kamuoyuna tanıtan kişinin Şükûfe Nihal olduğunu belirtmek gerekir. 1949 yılında Erzurum'a gidip onunla röportaj yapmış, sefil yaşantısını gözler önüne sererek ona sahip çıkılması gerektiğini söylemiştir. Şükûfe Nihal, “Erzurumlu Nine”, *Kadın Gazetesi*, 24 Ekim 1949, s.1,5.

şekilde Nezihe Muhiddin'in *Gülsüm Gelini* ya da Şükûfe Nihal'in şiirlerinde tekrar tekrar karşımıza çıkan *Ayşe* figürü, kadın fedakârlığının anonimleşmiş bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda *Ayşenin*, Millî Mücadele edebiyatında *Mehmetçik*'e eş değer bir kavramsal karşılık olarak üretildiğini söylemek mümkündür. Suat Derviş'in İstiklal Harbi'ni *Gülter* karakterinin hafızasıyla resmetmesi de yine kadın yazar söyleminin ve karakter seçiminin bir yansıması olarak karşımızda durmaktadır.

Serpil Çakır'ın da belirttiği gibi, kadınların bu dönemdeki faaliyetleri yalnızca ulusal bağımsızlık mücadelesine katkıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda erken bir feminist bilinçle hak arayışını da içermiştir.⁷⁰⁹ Bu nedenle “vatanı birlikte kurtarmış olma” söylemi, Cumhuriyet sonrasında kadınlara yönelik gerçekleştirilen reformların meşruiyet zeminini güçlendiren bir anlatıya dönüşmüştür. Kadın yazarların eserlerinde Cumhuriyet devrimleriyle özdeşleştirilen kazanımların sıklıkla bu bağlamda gündeme getirilmesi tesadüf değildir. Afet İnan da bu noktada kadınların Millî Mücadele'deki fedakârlıklarının, Cumhuriyet devrimlerinin kadın hakları alanındaki düzenlemelerine ilham verdiğini vurgulamaktadır.

Millî Mücadele anlatılarında dikkat çeken bir diğer boyut, kadın giyimi etrafında şekillenen sembolik vurgulardır. Özellikle *kara peçe* ve *kara çarşaf* gibi giysilerin bir “esaret” metaforu olarak kurgulandığı görülmektedir. Kadın kalabalıklarının “*Mavi göğün altında büyük kara bir kefen gibi dalgalanması*”⁷¹⁰, hocaların *peçesi açık kadınların yüzüne tükürmesi* ve onları *belanın sorumlusu* olarak görmesi vatanın işgaliyle birlikte kadınların iki kere esaret altında olduğuna yapılan bir başka vurgudur. Yalnızca işgalin değil, kadınların geleneksel kıyafetleriyle özdeşleştirilen toplumsal baskıya da göndermedir. Bu bağlamda, kadınların işgalin yarattığı esareti iki katmanlı bir biçimde hem vatanın kaybı hem de beden ve kimlik üzerindeki ataerkil tahakküm altında yaşadıkları ima edilmiştir: Suat Derviş ve Sabiha Sertel'in eserlerinde özellikle altı çizilen *gerici imamlar*, *Anzavur'la iş birliği yapan hocalar* ve kadın giyimine müdahale eden dini otoriteler, irticanın işgalcilerle özdeşleştirilmesine aracılık etmiştir. Böylelikle düşmanla iş birliği yapan gerici unsurların kadınların yaşamına müdahaleleri, Millî Mücadele söyleminde “iç düşman” kategorisi içerisinde hatırlatılmıştır.

⁷⁰⁹ Çakır, *Osmanlı Kadın...*, ss.289–295.

⁷¹⁰ Nihal, “Kara Günler...”, ss.956-959.

Cumhuriyet döneminin penceresinden yapılan bu değerlendirmeler, kadın yazarların nazarında kurtuluşun yalnızca işgalciye karşı bir zafer değil, aynı zamanda gericiliğe ve kadınları ikincilleştiren toplumsal yapılara karşı kazanılmış bir özgürlük olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle vatanın ve kadının kurtuluşu eş zamanlı ve iç içe geçmiş bir süreç olarak resmedilmiştir. Nitekim Şükûfe Nihal'in "*İstiklal Savaşı'nın yıldırımlı tufanlı göklerinden, kan renkli dağlarından bir değil, birkaç İliada doğacaktı; bunu yaratacak tek bir Homer'imiz çıkmadı. Ne yazık!*"⁷¹¹ sözleri, kadın yazarların Millî Mücadele anlatılarını yeterli bulmadıklarını, daha kapsamlı ve edebî bir destan ihtiyacını hissettiklerini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Tüm bunlara ek olarak kadın yazarların Millî Mücadele'ye ilişkin değerlendirmelerinde kadın mücadelesi erkek yazarların eserleriyle kıyaslandığında daha etkin ve aktif bir mücadele olarak işlendiği görülmektedir. Örneğin Yakup Kadri Yaban romanında Emine'ye⁷¹² dair, Emine'nin duygu ve düşüncelerine dair çok sınırlı bir çerçeve çizmiştir. Emine'nin savaşa, aşka, ülkeye dair fikirleri hakkında pek fikrimiz yoktur. Onu sadece Ahmet Cemil'in penceresinden, başka bir deyişle Yakup Kadri'nin gözlükleriyle görürüz. Birer meşe kütüğüne benzettiği Zeynep Kadın ya da Emeti Kadın'ı da öyle... "*Kadına inanmaktansa onu aldatmayı daha tatlı bulurum. Zira sevildiğinin hisseden kadın kadar çekilmez bir şey yoktur*" diyen Ahmet Cemil'in sözlerinde eril bakışı hissetmek mümkündür.⁷¹³ Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece* romanında *sarıklı fesli* softalarla, *muallim* Ali Şahin arasındaki çelişkileri verirken, gericilerin kadından nefret eden taraflarına yer verir ama yine de kadının duygusu, iç dünyası, özne tarafı eksiktir.⁷¹⁴ Yahya Kemal'in *Eğil Dağlar* başlığı ile derlenen Millî Mücadele Dönemi yazılarında, Millî Mücadele'nin, Mustafa Kemal'in, "yeni Türk ruhu" olarak tanımladığı yeni dönemin yeni insanının, istibdat ve Meşrutiyet dönemleri kuşağının portrelerini şiirsel bir dille, yerinden ve içinden, günü gününe yazdığı yazılarda çok iyi tahlil etmesine karşılık o yazılarda kadına ait, kadının iç dünyasına ait, kadın gözüyle işgal ve direnişe ait duygu eksiktir.⁷¹⁵ Bu eksiklik doğal olarak kadın yazarlarca tamamlanmış ve ortak bir *İstiklal Harbi* portresi çizilmiştir.

⁷¹¹ Nusret Safa Coşkun, "Millî Bir Edebiyat Yaratabilir miyiz?", *İnkılâp Kitabevi*, İstanbul, 1939, ss.52-56.

⁷¹² Yaban romanının ana karakteri Ahmet Cemil'in platonik olarak âşık olduğu köylü kadını. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

⁷¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.62.

⁷¹⁴ Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2018.

⁷¹⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Eğil Dağlar*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2012.

3.2. CUMHURİYET DEVRİMLERİNE BAKIŞ

3.2.1. Cumhuriyet Rejimine İlişkin Görüşleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin 29 Ekim 1923'te ilanı, yalnızca bir yönetim biçiminin değişimi değil, aynı zamanda yüzyıllar boyunca süregelen imparatorluk düzeninden modern ulus-devlete geçişin sembolü olarak Türk tarihinin en köklü dönüm noktalarından biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, devletin tüm kurum ve yapıları ulusal egemenlik, laiklik ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca siyasî alanla sınırlı kalmamış; hukuk, eğitim, ekonomi, kültür ve toplumsal yaşam gibi geniş bir yelpazede köklü reformları beraberinde getirmiştir. 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitimi laik ve bilimsel bir temele oturtarak toplumsal ilerlemenin ön koşullarını oluşturmuş, 1926 tarihli Medeni Kanun ise, kadın ve erkek arasında hukuksal eşitliği tesis ederek bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlamıştır. Alfabe ve dil devrimi ile okuryazarlık oranının artırılması yönündeki atılımlar, Cumhuriyet'in kültürel seferberliğinin en güçlü göstergelerinden biri olmuştur.

Kuşkusuz, bu devrimlerin en dikkat çeken taraflarından biri kadınlara tanınan haklardır. Cumhuriyet, kadının özel alanla sınırlı konumunu değiştirerek onu kamusal alanın aktif bir öznesi haline getirmiştir. Kadınların eğitim, çalışma ve siyaset sahnesine dâhil olmaları, toplumsal kalkınmanın bir gereği olarak görülmüş; 1930'da belediye seçimlerine, 1934'te ise genel seçimlere katılma hakkı tanınması, kadınların yurttaşlık bilinciyle donanmış bireyler olarak Cumhuriyet idealinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Tüm bu nedenlerle, bu dönüşümün tanığı olan kadın yazarlar, Meşrutiyet yıllarında tam anlamıyla elde edemedikleri hakların Cumhuriyet ile mümkün olacağına inanmışlar, yalnızca aile içinde değil, kamusal ve siyasal alanda da eşit bireyler haline geldiklerini görerek bunu yazı ve eserlerinde işlemişlerdir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, kadın yazarların Cumhuriyet'in ilan edildiği döneme ve hemen sonrasına ilişkin yazıları bulunmaz. Bununla birlikte, Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli vesilelerle ya da bayram kutlamaları nedeniyle cumhuriyetin ilanına ilişkin fikirlerini dile getirmişlerdir.

Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet Bayramı'nı kimi zaman "Kurtuluş Bayramı", kimi zaman da "Saadet ve Yükseliş Bayramı" olarak nitelendirmiştir.⁷¹⁶ Ona göre Cumhuriyet, yalnızca siyasî bir dönüm noktası değil, aynı zamanda kadınların özgürleşmesini simgeleyen bir kazanımdır. Benzer şekilde Şükûfe Nihal de bu dönüşümü "kurtuluş" olarak tanımlamış ve Cumhuriyet'in değerlerini, "*namus ve haysiyetin, doğruluk ve faziletin, hürriyet ve istiklalin, insanlığın ölçüsüz kıymetini taşıyan bir taç*" sözleriyle mecazlaştırmıştır. Örneğin, Onuncu yıl vesilesiyle kaleme aldığı yazısında Cumhuriyet'i, Türk kadını için onur ve eşitlik ideallerinin gerçekleştiği bir sembol olarak yüceltmıştır.⁷¹⁷

Sevgili Cumhuriyetimizin on yılı hepimize kutlu olsun. Sonsuz on yılları daha büyük bir sevinçle kutlayalım. Bugün al bayrağın gölgesi altında bir dile, bir dileğe, bir hakka sahibiz. İnsanlığımızı milletimizi yükseltmek uğrunda yine bir tek el, bir tek kalp gibi, icap ederse ölersek, icap ederse yaşayarak çalışmaya ant ediyoruz. Ve sen Türk kızı daima iyi, temiz yollarda yürüyerek seni hürriyete güneşe bilgiye mevkie ulaştıran Cumhuriyetin asil, ona layık bir kadını olmak şerefini kazan... İstiklal zaferi ve Cumhuriyet idaresi bizi yalnız siyasî bir kurtuluşa ulaştırmadı; biz bu on yılda, orta zaman insanları gibi geri, cahil yaşamaktan kurtulduk, dünya yüzünde bugünün en medeni insanları sırasına geçtik!⁷¹⁸

Bu satırlarda Nihal, Cumhuriyet'in yalnızca siyasî değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir kurtuluş sağladığına dikkat çekmiş; Türk toplumunun artık "orta zaman insanı" olmaktan çıkarak medeniyetler sırasına katıldığını vurgulamıştır. Aradan geçen yıllar içinde de benzer fikirlerini tekrar eden Şükûfe Nihal, 1947 yılındaki kutlama yazısında Cumhuriyet'in tarihsel bir dönüm noktası olduğunu bir kez daha hatırlatarak onu "ışıklı bir sabah-ışıklı yıllar" metaforuyla tasvir etmiştir:

Cumhuriyet, bize yüzyıllar süren boğucu bir geceden sonra erişilmiş ışıklı bir sabahın neşe dolu heyecanını verdi. Onu düşünür de bulabileceğimizi ummazdık. Nihayet yirmi yıl önce o büyük güne kavuştuk. 'Cumhuriyet' adı, bizim için her alanda bir millî kurtuluş ve yükseliş sembolü ise; onun hasretini çekenler, uğrunda can verenler az değildir; kahramanlarını unutmak imkânı var mı? Nihayet, onu bize getirmek şerefî, büyük Ata ile büyük İnönü'ye ve onların ardında yürüyen fedakâr Türk milletine nasip oldu. Hepsinin önünde minnet ve saygı ile eğiliriz.⁷¹⁹

Bu yazılar, Şükûfe Nihal'in Cumhuriyet'i salt siyasî rejim değişikliği olarak değil, bir "medeniyet ideali" ve "kadınların eşit yurttaşlık zemini" olarak değerlendirdiğini

⁷¹⁶ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.62.

⁷¹⁷ Şükûfe Nihal, "Kara Günler, Işıklı Yıllar ve Ant", *Yeni Türk Mecmuası*, 11 Teşrinievvel 1933, S.11, ss.956-959.

⁷¹⁸ A.y.

⁷¹⁹ Şükûfe Nihal, "Cumhuriyette Kadın", *Kadın Gazetesi*, S.35, 27 Ekim 1947, s.1.2.

göstermektedir. Onun kaleminde Cumhuriyet, Türk milletinin yalnızca esaretten kurtuluşu değil, kadın ve erkeğin birlikte çağdaş dünyaya katılımının sembolüdür.

Nezihe Muhiddin 1925 yılında kaleme aldığı erken dönem yazısında, yukarıdaki bölümde de işlendiği üzere, Cumhuriyet ve Meşrutiyet rejimleri arasındaki net ayrım dikkat çekmektedir. Cumhuriyet'in özellikle kadınlar için gerçek bir özgürlük ve ilerleme dönemi olduğunu vurgulamaktadır. Meşrutiyet'in, kadınlara kayda değer bir hak kazandırmadığını, çünkü irticanın etkisiyle kadınların hâlâ "fıkrî esaret" altında kaldığını belirtmektedir. O dönemde kadınların eğitim almasının ve kamusal hayata katılmasının hoş karşılanmadığını hatırlatmış ve kadınlar için bir "inkılâp" niteliği taşımadığını ifade etmiştir:

Kadınlarımız bu kadar da istifade edemedi. Maatteessüf siyasî bir sistemin tebeddülünden ibaret kalan meşrutiyet hakiki bir inkılâp değildi: bütün müessesatında ve kanunlarında irticanın zail olmayan izleri görünüyordu. O devrelerde kadın yine esir kaldı. Kadının umumi hayatta layık olduğu mevkiyi almasını değil hatta okuyup yazmasını hoş bir nazarla göremeyen bir zihniyet hakim oldukça meşrutiyetin kadınlıkta bir inkılâp yaratması imkanı yoktu... Cumhuriyet, bu hakikatleri, büyük bir isabet-i nazarla keşfetmiş ve terakkimize engel olan düşmanın imhası için kolu bükülmez bir azim ve muvaffakiyet göstermiştir... Çarşafın eteği ile peçenin kalınlığını bir siyaset oyunu bir hükûmet hikmeti telakki etmek küçüklüğünden münezzehtir: İptidaiyeden darülfünun tesisatına kadar kadın da erkeğin yanında aynı hakkı tahsile maliktir içtimai hayatın birçok hususatında erkeklerle müşterektir.⁷²⁰

Muhiddin'e göre Cumhuriyet, kadın-erkek eşitliğini hedefleyen, zayıfın hakkını da tanıyan adil bir sistemdir. Çarşaf ve peçe gibi sembollerle kadın özgürlüğünün kısıtlanmasına karşı çıkarak, kadınların eğitim ve toplumsal yaşamda erkeklerle eşit haklara sahip olmasını sağlamaktadır. Cumhuriyet devrimlerine karşı yapılan hareketleri *kurun-u vustaya* ait eylemler olarak eleştirmektedir. İrticanın can çekişmesi olarak tanımladığı Şeyh Sait İsyanının *Cumhuriyetin kudretli eli* sayesinde bastırıldığını hatırlatmış ve "*Türkiye'de asırlardan beri devam eden muhafazakarlık-teceddüdperverlik mücadelesinde ilk defa olmak üzere ikinci ve hayırlı kuvvet galebe çalmıştır.*" diyerek ayaklanmayı muhafazakarlığın dışavurumu olarak değerlendirmiş, Cumhuriyeti ise ilericilikle özdeşleştirmiştir.⁷²¹

⁷²⁰ Nezihe Muhiddin, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi", *Kadın Yolu*, 23 Temmuz 1925, S.2, s.18. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri* 3, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss.225-227.

⁷²¹ A.y.

Sabiha Sertel'in yazılarında da diğer kadın yazarlarda olduğu gibi Cumhuriyet'in yarattığı heyecan ve buna atfedilen önem sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. 1939 yılında kaleme aldığı yazısında Cumhuriyet Bayramı'nda "taklar ve donanma için yapılan masrafları eleştiren, dünyanın harbe gittiği bir ortamda bunun gereksiz olduğunu, İngilizlerle şimdi dost olduğumuzu, bu bayramı kutlamanın onlara saygısızlık olacağını" söyleyen bir okuruna şöyle yanıt vermiştir:

Bu iki mütalaayı okuduktan sonra, birincisi için verdiğim hüküm irtica, ikincisi için verdiğim hüküm köle ruhu hükmü oldu... Bu düşünüşte samimiyet arama imkanını bulamıyorum. Ancak cumhuriyet heyecanını duymamış, mazi ile alakasını kökünden koparmamış bir kafanın Cumhuriyete karşı bir lakaydisi olabilir... Herhangi bakımdan alırsak alalım, bir memleketin, bir halkın, kurtardığı istiklali ve hakimiyeti için bayram yapmasını, masraf yapmasını çok görmek, o istiklal ve Cumhuriyete karşı candan bağlı olmamağı ifade eder. Cumhuriyet Bayramı'nı tesit etmeyelim de hangi bayramı tesit edelim!⁷²²

Ertesi yıl, yine Cumhuriyet Bayramı kutlamaları çerçevesinde Cumhuriyetin o gün için ne anlama geldiğini, harbin ortasındaki bir ülke için ne ifade ettiğini açıklarken Türk Cumhuriyetinin kendine has bir idare biçimi olduğundan, diğer yönetim şekillerine benzememesinden söz etmektedir:

Türk Cumhuriyeti ne liberal ne faşist veya nazist ne de sosyalisttir. Türk Cumhuriyeti Atatürk'ün de dediği gibi "Kendi kendine benzer bir sistemdir. Fakat umumi hatları içinde sağa geriye giden bir cumhuriyet değil, kapitalizm ve emperyalizmin idamesine çalıştığı geri şartlardan ziyade ileri şartlara uymayı istihdaf etmiş bir Cumhuriyettir."⁷²³

Cumhuriyete ve yeni ulus-devlete ilişkin fikirlerini anlatırken, tasvir ettiği dönemin bakış açısına ilaveten öz yaşam öyküsünü yazdığı dönemin bilinci, siyasî duruşu ve perspektifini de satırlarına dahil etmiştir:

Bununla beraber 1924 Anayasası burjuva demokratik devrimi sağlayacak bir anayasa olmadı. Toprak reformu Anayasa'da yer almamıştı. İşçi haklarının, grev hakkının tanınması söz konusu değildi. Oysa Türk işçileri Kurtuluş Savaşı'na büyük ölçüde katılmış, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane taşımış, cephelerde büyük fedakarlıklar göstermişlerdi. Buna bakmayarak meclise gelen temsilciler, halkın temsilcisi olamadı. Mebuslar, Halk Partisi'nin listesine koyduğu adaylar arasından adeta tayin edildi. Demokratik bir seçim yapılamadığı gibi, demokratik bir rejim de kurulamadı. Atatürk öldükten sonra ise Halk Partisi zamanla devrimci niteliğini yitirdi. Tek parti tek şef parolasıyla diktatörlük sistemini kuvvetlendirdi.⁷²⁴

⁷²² Sabiha Zekeriya Sertel, "Cumhuriyet Bayramı Karşısında Eski Nesil", *Tan*, 31 Ekim 1939, s.5.

⁷²³ Sabiha Zekeriya Sertel, "Cumhuriyetimizin Karakteristikleri", *Tan*, 29 Ekim 1940, s.5.

⁷²⁴ Sertel, *Roman Gibi*, s.69.

Sabiha Sertel'in sınıfsal dünya görüşünün izlerini taşıyan bu değerlendirmelerden hareketle, onun erken Cumhuriyet dönemi analizlerinde “burjuva demokratik devrim” ölçütünü kullandığı için, 1924 Anayasası'nı toprak reformunu içermediği, işçi sınıfına grev ve örgütlenme hakları tanımadığı için eleştirdiği söylenebilir. Cumhuriyetin kazanımlarını bütünüyle reddetmese de Marksist bir şablona uyarak, sınıfsal bir eleştiriyle irdelemiş ancak bunlar hiçbir zaman Cumhuriyet idaresine karşıtlık biçimini almamıştır. Türkiye’de sınıf ilişkilerinin yeniden yapılandırılması bakımından yapılan teorik değerlendirmeler çerçevesinde ideolojik eleştirilerini Cumhuriyetin temel prensiplerine değil, kendince tespit ettiği sosyo-ekonomik boyuttaki eksiklerine yöneltmiştir.

Kadın yazarların gözünde *teceddüdperverliğin* simgesi olan Cumhuriyet, Nezihe Muhiddin'in *Kurun-u Vusta*, Şükûfe Nihal'in de *orta zaman insanı* şeklinde tanımladığı gerici orta çağ zihniyetinin son bulmasına eş değer bir dönüşümü simgelemektedir. “Kurtuluş Bayramı”, “Saadet ve Yükseliş Bayramı”, “ışıklı bir sabah” gibi benzetme ve mecazlarıyla tanımladıkları Cumhuriyet, kadın özgürlüğünün, peçe ve kafesten kurtuluşun, istiklal ve millî egemenliğin de simgesi olmuştur. Hangi siyasî görüşe sahip olursa olsun hayatlarının ilerleyen yıllarında da cumhuriyet rejimini benimsedikleri, *cumhuriyeti koruma ve sonsuza dek yaşatma* fikrini her fırsatta vurguladıkları görülmektedir.

Söz konusu erken dönem kadın yazarların literatüre kazandırdığı söylemlerden birinin *Cumhuriyet Kadını* söylemi olduğunu belirtmek gerekir. *Osmanlı hanımından* bir kopuş çizgisinin ifadesi olan bu söylem, günümüze dek kabul gören, Türk devrimlerinin yarattığı yeni *kadın* tipidir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Cumhuriyet Kadını ifadesi ilk kez Nezihe Muhiddin'in çıkardığı *Türk Kadın Yolu* dergisinin sayfalarında karşımıza çıkar. Enver Behnan, “Cumhuriyet Kadını Ne Düşünüyor?” başlığı ile açtığı anketinde Medeni Kanun'un kabulünden sonra kadınların fikirlerini öğrenmek istemiştir.⁷²⁵ Bir sonraki sayıda yazdığı “Belediye İntihabatında Cumhuriyet Kadını” başlıklı yazısında bu ifadeyi tekrar kullandığı görülür.⁷²⁶ Nezihe Muhiddin'in *İkdam* gazetesinde yayımlanan “Cumhuriyet

⁷²⁵ Enver Behnan, “Cumhuriyet Kadını Ne Düşünüyor”, *Türk Kadın Yolu*, 15 Teşrinisani 1926, Yıl:2 S.23, s.1. (Anket sadece bir sayı yayımlanmış, sonraki sayılarda devam etmemiştir.)

⁷²⁶ Enver Behnan, “Belediye İntihabatında Cumhuriyet Kadını”, *Türk Kadın Yolu*, 15 Kanunuevvel 1926, s.3.

Kadını” başlıklı makalesi ise başka bir simge örnektir.⁷²⁷ 1932 yılında yayımlanan *Türk Kadını* adlı kitabının alt başlıklarından bir yine *Cumhuriyet Kadını*’dır. Türk Kadın Birliği’nin 1934 yılında çıkardığı *Cumhuriyet Kadını*⁷²⁸ adlı dergi bu söylemin artık kadın literatüründe benimsenmeye başlandığının bir göstergesidir. Şükûfe Nihal’in zaman zaman *Cumhuriyet Kadını*⁷²⁹, zaman zaman da *Cumhuriyet Türkiyesi Kadını*⁷³⁰, *İnkılâp Kadını*⁷³¹ Sabiha Sertel’in *İnkılabın Kadını* şeklinde ifade ettiği kavram aynı ideolojik anlamın başka bir biçimde görünümüdür. Tüm kadın yazarların sıklıkla başvurduğu *Türk Kadını* söylemi de bu zincirin bir başka halkasıdır. Cumhuriyetin modernleşme ülküsünü temsil eden, cumhuriyet devrimlerinin taşıyıcısı olan kadını ifade etmektedir, farklı adlandırmalar, derindeki ideolojik anlamın hizmet ettiği kavramdan çok da uzaklaşmaz. Nitekim, TKB kurucu ve yöneticilerinden Efzayiş Suat’ın Nezihe Muhiddin’le aynı adı verdiği kitabı *Türk Kadını* ile İffet Halim Oruz’un *Yeni Türkiye’de Kadın* adlı eserleri aynı anlam bütünlüğü içinde Cumhuriyet kadınının konumunu, haklarını, tarihini tartışan eserlerdir.⁷³²

Kadın yazarlar, metinlerinde *Cumhuriyet*, *İnkılâp* veya *Türk* sözcüklerini kadının önüne koyarak yeni rejimin ve devrimlerin kurucu değerleriyle kadını eklemlemişler, kadının bu rejimi sahiplenene özne durumunu güçlendirmişlerdir. Mütareke’den itibaren kadın-erkek omuz omuza yürütölen mücadele, yeni rejimin, ulus-devletin ürünü olan kadının edilgen değil etken bir kurucu unsur olduğunun göstergesi, kadın yazarların bunu bir biçimde ifade etme şeklidir. Akademik feminizm çalışmalarında zaman zaman ifade edildiğı gibi devlet feminizminin ürünü⁷³³ değil, kadın yazar aklının bir ürünüdür.

⁷²⁷ N.M, “Cumhuriyet Kadını”, *İkdam*, 10 Nisan 1929, s.6.

⁷²⁸ Nisan 1934’te sadece bir sayı çıkmıştır.

⁷²⁹ Şükûfe Nihal, “Kuvvetimiz İkileşti”, *Tan*, 1 Nisan 1939, s.5. Şükûfe Nihal, “Cumhuriyette Kadın”, *Kadın Gazetesi*, 27 Ekim 1947, s.1-2. Şükûfe Nihal, “Kurtarma Bayramı”, *Kadın Gazetesi*, 27 Ekim 1947, s.3.

⁷³⁰ Cumhuriyet, “Köklü Barışı Kurmakta Kadın Nasıl Muvaffak Olur”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, s.4

⁷³¹ Şükûfe Nihal, “İnkılâp Kadını Böyle mi Evlat Yetiştiriyor?”, *Kadın Gazetesi*, 28 Haziran 1948, s.1,3.

⁷³² Efzayiş Suat, *Türk Kadını: Müsbet - Menfi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932. İffet Halim Oruz, *Yeni Türkiye’de Kadın*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

⁷³³ Zihnioğlu, “Kemalistler, resmî/egemen/otoriter ideolojiye uygun olan ‘Cumhuriyet Kadını’ tiplemesini topluma dayattı. Kemalistlerin Cumhuriyet Kadını tiplemesi, Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğini kayıtsız şartsız kabullenene ona tapınma derecesinde bağlı olan bir ‘çocuk kadın’ya da ‘yetişkin olmayan kadından’ ileri gidemedi.” demiştir. Zihnioğlu, a.g.e., s.23. Ahmet Yılmaz, makalesinde “Türk Devrimi, çağın gerektirmesine karşın kadınların daha önce elde edemedikleri hakların kazanımının gerçekleştirilmesini gerekli görüyordu. Fakat dönemin toplumsal bilinci açısından bu haklarla ilgili olarak tabandan gelen ciddi bir talep bulunmamaktaydı. Bu da kadınlar ile ilgili yeniliklerin yönetim tarafından belirlenmesine, tanımlanmasına ve tayin edilmesine neden olmakta ve “Devlet Feminizmi” diye adlandırılan bir sürecin işlemlerine neden olmaktadır. Bu süreç de sonunda, yeni kurulmuş bir devlet olarak Yeni Türkiye’nin, monarşinin ardından benimsediğı devlet ve toplum algısıyla özdeş ve “Cumhuriyet Kadını” olarak nitelenen

Dönemin resmî ya da yarı resmî belgelerinde, Atatürk'ün konuşmalarında bu ifadelere çok rastlanmaz. Kadın modernleşmenin bir vitrin unsuru değil, bizatihi mimarı olarak kendi tanımını kendi yapmış, bunu da kabul ettirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında türetilmiş olmasına rağmen Cumhuriyet Kadını söylemi asıl anlamını Türkiye'nin Çok Partili Hayata geçiş sürecinden sonra kazanmıştır. Özellikle Şükûfe Nihal'in 1947 sonrası yazılarında daha sık karşımıza çıkan bu söylem, günümüzde Cumhuriyeti koruyup kollamakla görevli Türk kadınına yüklenen bir misyonla özdeşleşmiştir.

3.2.2. Medeni Kanun'un Kabulü ve Uygulamalarına İlişkin Görüşleri

1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu⁷³⁴, hukuk devriminin en temel dayanaklarından biri olmuş, toplumsal yapının çağdaş ve laik esaslar üzerine inşa edilmesini hedeflemiştir. İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilerek hazırlanan bu yasa, dinî temelli Osmanlı aile hukukunun yerine bireylerin hak ve sorumluluklarını eşitlik ilkesine dayandıran modern bir hukuk düzenini öncelemiştir. Medeni Kanun'un en önemli sonuçlarından biri, kadının toplumsal konumunda yarattığı köklü dönüşümdür. Kadınlar evlenme, boşanma, miras ve velayet gibi konularda erkeklerle eşit haklar elde etmiş; tek eşlilik esasının kabul edilmesiyle kadının aile içindeki yasal ve toplumsal statüsü güçlendirilmiştir. Böylece Medeni Kanun, Türk kadınının kamusal alanda ve özel yaşamda eşit yurttaş olarak varlık göstermesinin hukuki temelini oluşturmuş, Cumhuriyet'in toplumsal modernleşme sürecinde dönüştürücü bir rol üstlenmiştir.⁷³⁵

Birinci bölümde de bahsedildiği gibi, Medeni Kanun yasalaşmadan önce aile hukuku alanında 1923 ve 1924 yıllarında iki kanun tasarısı hazırlığı gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili olarak oluşturulan Ahval-i Şahsiye komisyonu ilk toplantısını 2 Mayıs 1923'te İstanbul'da gerçekleştirmiş ve Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin bir benzerini Meclis'e sunmuş, tasarı bu nedenle Adliye Vekaleti tarafından geri alınmıştır. Bu

kadın imajının yaratılmasını getirdi.” diyerek devlet aklının bir ürünü olduğunu söyler. Ahmet Yılmaz, “Osmanlı'dan Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.20, 2010, s.202.

⁷³⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Türk Kanunu Medenîsi* (No. 743). Resmî Gazete, 4 Nisan 1926, Sayı: 339.

⁷³⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, Cilt II Aile Hukuku Cüz I, Sermet Matbaası, İstanbul, 1960, ss.9-13.

komisyonlarda görev alan kişilerin⁷³⁶ ve 1923-1924 yıllarında Adliye Vekili olan Seyyid Bey'in⁷³⁷ ortak fikri, kanunların bir ülkenin kendi örf ve adetlerinden beslenmesi gerektiğidir.⁷³⁸ Mahmut Esat Bey⁷³⁹ başta olmak üzere karşı grup ise kanunların evrensel olduğunu, milletlerin müstakil olarak değil insanlığın bir bütün olarak ele alınması gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Bu görüş ayrılıkları nedeniyle 1923 komisyonu dağıtılmış ve hilafetin kaldırılmasından sonra, yani laikleşme yolunda atılan adımların ardından 11 Mayıs 1924'te yeni bir komisyon kurulmuştur.⁷⁴⁰ Bu komisyon, İslam hukukunda olmayan boşanma gerekçelerini ekleyerek Batı'daki yasalardan faydalanmışsa da yeterince ileri bir adım olarak görülmemiştir. Örneğin çok eşlilik hâkimin iznine bağlanarak devam ettirilmiştir. Sonuç olarak komisyon Adliye Vekili Mahmut Esat Bey tarafından dağıtılmış ve Türk Kanun-u Medenisinin İsviçre'den iktibas edilmesi çalışmalarına 20 Aralık 1925'te başlanmıştır.⁷⁴¹

Medeni Kanun'un hazırlanmasıyla ilgili görüş ayrılıkları basında da konu edilmiştir. Ahmet Ağaoğlu, Aralık 1923'te *Akşam*'da kaleme aldığı bir yazıda, iki zıt zihniyetin çarpışmakta olduğunu, çatışmanın toplumda kadına layık olduğun yerin tanınmasını isteyen ilerleme yanlılarıyla geleneği korumaya çalışan tutucular arasında olduğunu ve kadının artık bu haksız durumdan kurtulması gerektiğini söylemiştir.⁷⁴² Kadınlar bu tartışmaların dışında kalmak istemedikleri için Nezihe Muhiddin öncülüğünde 1924 yılı Ocak ayında, İstanbul Türk Ocağı binasında bir araya gelmişler, kalabalık bir toplantı olmasına rağmen, birliğin oluşmaması, farklı görüşlerin biraz da hararetli biçimde dile getirilmesi nedeniyle verimli bir sonuç alınmamış, bu durum

⁷³⁶ Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi reisi Sadettin Bey başkanlığındaki Ahval-i Şahsiye komisyonu, Hukuk müderrislerinden Muammer Bey, Hafız Şevket Efendi, Mişon Vantura Efendi, Şura-yı Evkaf üyelerinden Kemal Atıf Bey, Darülfunûn muallimlerinden Ahmet Samim Bey, Gönenli Mehmet Efendi ve Erzurumlu Ömer Nasuhi Efendi'den oluşmaktadır.

⁷³⁷ Seyyid Bey (1873-1925) hukukçu, siyasetçi ve yazardır. Osmanlı Meclis-i Mebusanında milletvekili olarak çalışmış, TBMM 2. Dönem'de İzmir milletvekilliği yapmıştır. 30 Ekim 1923- 6 Mart 1924 tarihlerinde Adliye Vekilliği yapmıştır. Hilafetin kaldırılmasında etkin bir görev yürütmüştür. https://tr.wikipedia.org/wiki/Seyyid_Bey

⁷³⁸ Caporal, *a.g.e.*, ss.353-354.

⁷³⁹ Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943) Kasım 1924'ten Eylül 1930'a kadar Adliye Vekili olarak görev yapmıştır. Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Kabotaj Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu gibi temel yasalar onun bakanlığı döneminde kabul edilmiştir.

⁷⁴⁰ Komisyon, Hacı Adil Bey, Şevket Bey, Muammer Raşit Bey, Şükrü Kaya Bey, Ahmet Samim Bey ve Cemal Atıf Bey'den oluşmaktadır. Ahmet Ağaoğlu, "Ananeyeye Sadakat", *Akşam*, 26 Aralık 1923. Aktaran, Taşkıran, *a.g.e.*, s.105. Elif Dursunüst, "Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-u Medenisi", *Usûl İslam Araştırmaları*, Aralık 2009, C.12, S.12, ss.159-170.

⁷⁴¹ Dursunüst, *a.g.e.*, s.165. Akipek, *a.g.e.*, s.36-38.

⁷⁴² Ahmet Ağaoğlu, "Ananeyeye Sadakat", *Akşam*, 26 Aralık 1923.

basında da eleştiri konusu olmuştur. *Akşam* gazetesinde Necmettin Sadak, tartışılmakta olan yasanın kadınların onuruna tecavüz ettiğini ancak onların bir araya gelerek buna yeterince karşı duramadıklarını belirtmiştir.⁷⁴³ Halide Edip, aynı gazetede verdiği yanıtta, kadınların biraz heyecanlı davrandıklarını ve toplantının çok verimli olmadığını kabul etmekle birlikte bunu “*hukuk alanında uzman olmamalarına*” dayandırmıştır.⁷⁴⁴ Henüz hilafet kaldırılmadan, 3 Mart 1924 yasalarından önce başlayan bu tartışmalar ekseninde içinde Halide Edip, Nezihe Muhittin, Nahiye Hanım, Azize Hanım, Rezzan Emin Hanım, Sema Hanım, Aliye Esat Hanım, Sabiha Zekeriya Hanım, Naciye Faham Hanım gibi kadınların olduğu bir komisyon kurulmuşsa da çalışmalar çok uzun soluklu olamamış, yukarıda da belirtildiği gibi Türk Medeni Kanunu’nun İsviçre’den iktibas edilmesi kararıyla birlikte tartışmalar son bulmuştur.⁷⁴⁵

Türk Ocağı’ndaki toplantıya katılan ve komisyonda görev alan Sabiha Sertel’in o günlerde *Vatan*’da yazdığı yazısı tam da bu gündemle ilgilidir. Sertel, Halide Edip ile benzer bir yaklaşımla toplantının somut bir sonuç vermediğini kabul etmiş ama kadınlığın o günkü durumunu göstermek açısından bunu kıymetli bir başlangıç saymıştır.⁷⁴⁶ Çağdaş bir sosyal yapı inşasında kadınların seviyesinin gözetilmesi gerektiğini söyleyen Sabiha Hanım, “*Ocak’ta toplanan hanımlar hayatın müşkülâtları, cemiyetin kayıtları ve kanunları altında ezilmiş, isyan etmek isteyen, fakat hedefini bilmeyen dertlilerden ibaretti*” diyerek kadınların o günkü durumuna dikkat çekmiştir. Sertel, yasa çalışmalarını küçümsememekle birlikte asıl değişmesi gerekenin *zihniyetler* olduğunu vurgulamış, ayrıca kadının ekonomik durumu değişmedikçe hiçbir şeyin değişmeyeceğini söyleyerek iktisadî temelli bir değerlendirme yapmıştır. “*Belki de kim bilir belki o gün Türk Ocağı’nda doğan isyan bizde de Türk feminizminin başlangıcı olur*” diyerek kadınların haklarının peşine düşmesinin her şeyden önemli olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁷

Nezihe Muhiddin’in toplantıdaki konuşmasının tam metni *Süs* dergisinde yayımlanmıştır. Davetliler arasında dönemin önemli hukukçu, hekim ve eğitimcilerinin

⁷⁴³ Necmettin Sadak, “Hanımlarımız ve Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Akşam*, 21 Ocak 1924, s.1.

⁷⁴⁴ Halide Edip, “Hanımlarımızın Maksadı Nedir?”, *Akşam*, 9 Şubat 1924.

⁷⁴⁵ Bu tartışmaları takip için bkz. Caporal, *a.g.e.*, ss.360-370. Nezihe Muhiddin de *Türk Kadını* adlı eserinde bu komisyondan ve TKB olarak yasanın çıkması için verdikleri mücadeleden söz etmiştir. Muhiddin, *Türk Kadını*, s.118.

⁷⁴⁶ Sabiha Zekeriya, “Kadın İktisadî Bir Âmil Olmalıdır, Türk Kadınının Hukukî Vaziyetinde Ciddi Bir Salâh Husûle Gelmesi İktisadî Faaliyet ve İrfân İtibârıyla Yükselmesine Bağlıdır”, *Vatan*, 26 Kânunusani 1340, s. 3.

⁷⁴⁷ *A.e.*

de bulunduğu bu toplantıda evlenme, boşanma gibi konulara temas ederek kadının hak ve ödevlerinden bahsetmiştir. “Yirminci asır medeniyetinde de Türk kadınının en akdes ve birinci vazifesi şüphesiz valide olmaktır... Yirminci asırda da izdivaçtan maksat yine hiç şüphesiz neslin idamesidir.” diyen Muhiddin çok eşli evliliği eleştirmiştir. “Türk kadınının aziz vazifelerinden biri de ev kadınlığı” derken erken evliliğe, kızların tahsil ve terbiyesini bitirdikten sonra evlenmelerini önererek *boş ol* kelimesiyle boşanmaya karşı çıkmıştır. Basit meselelerden boşanmayı uygun bulmasa da kadının boşanma hakkı olması gerektiğini savunmaktadır: Medeni Kanun’un kabulünden iki yıl kadar önce yaptığı bu konuşmada “Kadını millet camiasından ayırmayan laik Cumhuriyetimiz’den izdivaçta, talakta ve verasette kadın ve erkek hukukunun müsavaten gözetileceğini beklemek hakkımızdır.” diyerek aslında Medeni Kanun’a yönelik kadın beklentisini vurgulamıştır.⁷⁴⁸ Benzer biçimde Şükûfe Nihal’in daha 1923 yılı ortalarında yazdığı yazısında mevcut “*aile ve nikah kanunu*”nun kadının boşanmasına izin vermemesini eleştirmesi, bu durumu “*müsavatsızlık*” olarak değerlendirmesi, “*bu çirkin facialara nihayet vermenin*” gereği üzerinde durması da kadın yazarların Medeni Kanun’u ne büyük umutlarla beklediklerinin bir göstergesidir.⁷⁴⁹

1926 Türk Medeni Kanunu bazı çağdaş feminist yaklaşımlar tarafından, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini koruduğu gerekçesiyle eleştirilmekte ve sorunlu bulunmaktadır.⁷⁵⁰ Ancak bu düzenlemeyi kendi tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirmek, yasanın o günkü şartlar içindeki etkisi ve devrimci yönünü anlamak açısından zorunludur. Dönemin öncü kadın figürleri *Mecelle*’nin dar kalıplarından çıkan bir toplumda, Medeni Kanun’un getirdiği kazanımları sorunlu bir metin olarak değil aksine devrimci bir milat kabul etmişlerdir.⁷⁵¹ Ayrıca belirtilmelidir ki iktibas edildiği İsviçre Medeni Kanunu, o günkü Fransız ve Alman Medeni Kanunlarından daha sonra yapılmış ve kadın hakları bağlamında zamanın ihtiyaçlarına uygun ve daha ilerici bir içeriğe sahip olduğu düşüncesiyle tercih edilmiştir.⁷⁵² Caporal, İslam ülkelerinin o günlerde benimsediği yolun

⁷⁴⁸“Türk Ocağında Türk Kadın İctimaında Nezihe Muhiddin Hanımefendi Tarafından İrad Edilen Hitabe”, *Süs-Hukuk-ı Aile Nüsha-i Mahsusası*, 26 Ocak 1924, s.33.,Yeni harfli metin için Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss.211-215.

⁷⁴⁹ Şükûfe Nihal, “Fırkamızın Mefkûresi”, *Süs*, 30 Haziran 1923, s.3.

⁷⁵⁰ Zehra Arat, *a.g.e.*, s.56.

⁷⁵¹ İslam hukuku ile Medeni Kanun arasındaki kıyaslama için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Türk Hukukunda Kadının Yeri”, *Ülkü (1. Seri): Halkevleri Mecmuası Dergisi*, Haziran 1935, C.5, S.28, s.268.

⁷⁵² Fındıkoğlu ve G. Sauser-Hall’dan aktaran Caporal, *a.g.e.*, s.385; Medeni Hukuk Profesörü Akipek’in de belirttiği gibi “evlilik harici nesebe müteallik olan hükümleri ve bilhassa nesebin ana tarafında doğumla tahakkuk edeceğini kabul etmesi”, “evlilik birliği içinde karı kocaya tanıdığı az çok birbirine eşit durum

Türkiye'ninkinden çok farklı olduğunu, cinslerin eşitliği konusunda Türkiye'nin pek çok Batılı ülkeden bile titiz davrandığını, onların önüne geçtiğini belirtir. Örnek olarak da Fransız Medeni Kanunu'nun Fransız kadınına uzun yıllar Türk kadınından daha az hak sağladığını, örneğin evli kadının hukuksal sorunlarını çözmek için 1938 yasının çıkmasını beklemek gerektiğini söylemiştir. İspanya'da evli kadının hâlâ (1982) hukuksal yeterliliğinin olmadığını, ABD'de bazı eyaletlerde kadınların kendi malları ile kısıtlılıklar olduğunun da altını çizmektedir.⁷⁵³

1935 yılında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Kadınlar Birliği (UKB) kongresinde Necile Tevfik'in sunduğu rapor, yaptığı konuşma ve aldığı notlardan dönemin feminist TKB üyelerinin Türk Medeni Kanun'un sağladığı hakların pek çok Avrupa ülkesine kıyasla çok daha ileri bir noktada buldukları anlaşılmaktadır. Aslı Davaz'ın Necile Tevfik Arşivi'nde yaptığı çalışmadan hareketle; Necile Hanım'ın Fransız, Alman ve Türk Medeni Kanunlarını kıyaslayarak el yazısı ile bazı notlar aldığı, bu notlara göre “*Fransa’da bekâr, dul, boşanmış ve evli kadınların aynı hukuki statüde olmadıklarının, evlenen kadının yasal statüsünü ve tabiiyetini kaybettiğinin, kadının kocasına itaat etmek zorunda olduğunun, hukuki bir özgürlüğünün kalmadığının*” altını çizdiği görülmektedir. Aynı zamanda babanın çocuklar üzerinde mutlak egemenlik hakkına sahip olduğunu, babanın anneyi dışarda bırakıp mal yönetimini çocuklara bıraktığına da dikkat çekmiştir. Notlarında, Fransa’da kadınların mahkemeye başvurmak, mallarını ipotek etmek, ticaretle uğraşmak, seyahat etmek, çalışmak gibi konularda kocasının iznini alması gerektiğini, siyasî haklarının da olmadığını belirtmiş, Alman Medeni Kanunu ile ilgili benzer tespitler yaparak eksikleri üzerinde durmuştur.⁷⁵⁴ Necile Hanım UKB’nin 12. Kongresi’nde yaptığı konuşmada Türk kadınlarının 1935’teki konumunun 11 yıl önceyle kıyaslanmayacak düzeyde olduğunu ve medeni haklar bağlamında kadınların talep edeceği hiçbir şey kalmadığını belirttikten sonra Türk Medeni Kanunu hakkında detaylı bilgi vermiş, yasanın kadın lehine olan içeriği üzerinde durmuştur.⁷⁵⁵ Necile Hanım'ın dikkat çektiği önemli konulardan birisi de evli kadının

da” Alman ve Fransız Medeni kanunlarından ileridedir. Örneğin Fransız Medeni Kanunu evlenme ile karının kocanın vesayetine gireceğini kabul etmektedir. Alman Medeni Kanunu da koca lehine pek çok madde içermektedir. Akipek, *a.g.e.*, s.48.

⁷⁵³ Caporal, *a.g.e.*, ss.440-441.

⁷⁵⁴ Davaz, *Necile Tevfik Arşivi*, ss.143-145.

⁷⁵⁵ “Uluslararası Kadınlar Birliği 12. Kongresi'nde Cumhuriyet Kadını ve Atatürk Devrimleriyle Birlikte Kadınların Elde Ettikleri Haklarla İlgili Konuşma Metni” 23 Nisan 1935, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi, *Necile Tevfik Özel Arşivi*, Arşiv No:10046-001-077.

tabiiyeti meselesidir. İsviçre Medeni Kanunu’nda kadının evlendiğinde kocasının tabiiyetine geçtiğini, Türk Medeni Kanunu’nda ise Türk kadınlarının yabancı bir erkekle evlendiklerinde tabiiyetini kaybetmediklerini, Türkiye’nin yasayı İsviçre’den ıktibas ederken maddeyi kadının lehine değiştirdiğine dikkat çekmiştir. Bunun Avrupa’daki diğer ülkelerle kıyaslandığında daha eşitlikçi bir uygulama olarak değerlendirildiği, Avrupa’da kadınların evlendiklerinde tabiiyetlerini değerıştirmek zorunda kaldıkları ve UKB’nin bu konu ile ilgili girişimlerde bulunduğu kongrede sunulan *Evli Kadının Tabiiyeti Raporu*’ndan da anlaşılmaktadır.⁷⁵⁶ Necile Hanım’ın Türk Medeni Kanunu ile ilgili tek eleştirisini kadının “*çalışmak için kocasının yazılı iznini alma zorunluluğu*”dur. İzin alamadığı durumlarda mahkemeye başvurma hakkı olmakla birlikte en basit memuriyet için böyle bir zorunluluğu bulunmasını eleştirmiştir.⁷⁵⁷

Necile Tevfik’in Medeni Kanun’la ilgili yaptığı ön çalıřmalar⁷⁵⁸, kongrede yaptığı konuşma ve sunduğu yazılı rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Türk Medeni Kanunu, dönemin Türk feministleri ve TKB üyeleri tarafından ileri bir noktada görölmekte, durumlarını sadece Osmanlı dönemindeki koşulları ve Mecelle ile değil ABD ve Avrupa’daki medeni kanunlarla kıyaslamakta ve Türk Medeni Kanun’un sağladığı geniş hak ve yetkilere vurgu yapmaktadırlar.

Bugünün penceresinden bakıldığında 1926 Medeni Kanun’u, kadın ve erkek arasında mutlak bir eşitlik getirmiş değildir. Örneğin, “koca evlilik birliğinin reisidir”⁷⁵⁹, “evli kadın kocasından olan çocuklarıyla birlikte kocasının soyadını taşır”⁷⁶⁰, “evli kadın ikametgah bakımından kocasına tabidir”⁷⁶¹, “kadının bir meslek veya sanatla uğraşabilmesi kocanın iznine bağlıdır”⁷⁶², “çocuklar üzerindeki velayet hakkının kullanılmasında eşler arasında bir anlaşmaya varılamadığı takdirde kocanın oyu üstün tutulur”⁷⁶³ şeklinde maddeler çağdaş perspektifle değerlendirildiğine kadın hak ve özgürlükleri ile bağdaşmasa da dönemin şartları ve zorunluluklar nedeniyle yasa ilk

⁷⁵⁶ Davaz, *Necile Tevfik Arşivi*, s.158.

⁷⁵⁷ “Modern Türk Kadının Medeni Durumu Hakkında Rapor”, 1935, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi, *Necile Tevfik Özel Arşivi*, Arşiv No:10046-002-131.

⁷⁵⁸ İleri düzeyde Fransızca bildiği notlarından ve hazırladığı konuşma metninden anlaşılan Necile Hanım bu raporları hazırlarken dönemin kadın hukukçularından destek aldığını belirtmiş ve konuşmasının sonunda “Avukat Güzide (Lütfi Peki), Av. Süreyya (Ağaoğlu) ve Av. Faika’ya teşekkür etmiştir. Davaz, *a.g.e.*, s.146.

⁷⁵⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Türk Kanunu Medenisi* (No. 743). Resmî Gazete, 4 Nisan 1926, Sayı: 339, Mad.152/1

⁷⁶⁰ *Türk Kanunu Medenisi*, Mad.153/1

⁷⁶¹ *Türk Kanunu Medenisi*, Mad.21/1

⁷⁶² *Türk Kanunu Medenisi*, Mad.159/1.

⁷⁶³ *Türk Kanunu Medenisi*, Mad.263.

çıkıldığında bu şekilde düzenlenmiş ve Anayasa Mahkemesi'nin 1990,1991,1999 yıllarındaki iptal kararlarıyla yapılan değişiklikler⁷⁶⁴ ve 2002 yılındaki 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun kabulüne kadar bu şekilde uygulanmıştır.⁷⁶⁵

Ayrıca belirtmelidir ki, o günün toplumsal ve siyasal ikliminde yasa üzerindeki temel tartışma, kadınların kazandığı hak ve özgürlüklerin yetersizliği değildir. Medeni Kanun'a yönelik eleştiriler tersi yönde olmuş, kadınlara getirilen hak ve ayrıcalıklar, Mecelle, İslam Hukuku geleneği ve Avrupa'daki haklarla kıyaslanmıştır. Dönemin muhalefeti çok eşliliğin kaldırılması, boşanma yetkisinin mahkemeye devri ve mirasta eşitlik gibi düzenlemeleri geleneksel aile yapılarına ve dini kurallara yönelik bir tehdit olarak değerlendirirken, dönemin öncü kadınları yasayı eleştirmek bir yana, bu muhafazakâr dirence karşı yasanın getirdiği hak ve özgürlüklere dört elle sarılmışlardır.⁷⁶⁶ Yasa tasarısının hazırlandığı günlerden itibaren özellikle Ahmet Emin'in *Vatan* gazetesinde çok eşliliğinin kaldırılması eleştirilmiş, Mısır'da bulunan Osmanlı Devletinin son şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi bunun açıkça Kuran-ı Kerim'e muhalefet olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁷ Bazı gazete ve dergilerde yayımlanan karikatürlerde, Medeni Kanun'un muhafazakar bir yerden ve kadınları küçümseyici şekilde hicvedildiği de ayrıca belirtmelidir. Örneğin, *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir karikatürde “özgürleşen bir Türk kadını balona binerken ve fazla ağırlık olarak da “namus, utanma ve fazilet”i atarken tasvir edilmiştir.⁷⁶⁸ *Akbaba* dergisinde yayımlanan bir karikatürde ise eve çikolata getirmediği için eşine “vallahi seni boşarım” diye tehdit eden bir kadın, Karagöz dergisinde ise “istediğim olmazsa boşarım” diyen bir başka figür resmedilmiştir. “Kadınlara hakk-ı talak verildikten sonra...” cümlesiyle başlayan ve dönemin gazetelerinde sıkça rastlanan bu tür karikatürler, boşanma hakkını elde eden

⁷⁶⁴ Çalışmak için kocadan izin alma şartını iptal eden karar için bkz: Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas: 1990/31, Karar: 1990/40, Tarih: 29.11.1990; *Resmî Gazete* Tarihi: 02.07.1991, Sayı: 20917., “Koca evin reisidir” maddesinin iptali için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas: 1997/65, Karar: 1999/14, Tarih: 14.05.1999; *Resmî Gazete* Tarihi: 03.11.1999, Sayı: 23865.

⁷⁶⁵ Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001; *Resmî Gazete* Tarihi: 08.12.2001, Sayı: 24607 (Yürürlük Tarihi: 01.01.2002).

⁷⁶⁶ Caporal, *a.g.e.*, 387-388.

⁷⁶⁷ Taner Aslan, *İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Dönemi Düşünce Yapısının Cumhuriyet Üzerine Tesirleri*, Cilt II, Gazi Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.961.

⁷⁶⁸ Caporal, *a.g.e.*, s.386.

kadınların duygusallıklarının ağır basacağı, rasyonel davranamayacağı imasında bulanarak Medeni Kanun’u eleştirmeyi hedeflemiştir.⁷⁶⁹

Halide Edip ve Sabiha Sertel’in de belirttiği gibi “*kadınların bu yasaları yapma ve tartışma noktasındaki bilgilerinin yetersiz olması*”, yasa tasarısının hazırlanmasında yeterince katkı sunmalarına engel olmuştur. Ancak Nezihe Muhiddin, TKB’deki faaliyetleri ile yeni bir aile hukuku yasasının hayata geçmesi için çaba harcamış, bu yasanın çıkması için kamuoyu oluşturmada aktif davranmıştır. Onun başkanlığındaki Türk Kadın Birliği’nin, aile hukukunun yasalaşması için bir miting tertip ettiği ve konuyla ilgili bir kurul oluşturarak hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmuş olduğu, ileriki yıllarda yayımlanan faaliyet raporlarından anlaşılmaktadır.⁷⁷⁰ Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt Türk Kadın Birliği’ni ziyaret ederek yasanın kadınların istediği şekilde çıkacağını sözünü vermiş⁷⁷¹, Türk Kadın Birliği de “Medeni Kanunun kabulünden sonra Mahmut Esat Bozkurt’u ziyaret ederek bir *teşekkürname* takdim etmiştir.⁷⁷² Bununla birlikte TKB Hukuk Komisyonu’nun “*Türk kadınının, Avrupalı kadınlara nazaran sahip olmadığı haklar*” olup olmadığını araştırmakta olduğu yine TKB’nin raporlarından anlaşılmaktadır.⁷⁷³

Yasanın kabulünün ardından bu yeni hak ve kazanımları en fazla alkışlayan isimlerden biri olan Nezihe Muhiddin’in, *Türk Kadını* (1931) adlı eserinde Medeni Kanun’a çok defa atıfta bulunduğu görülmektedir. “*Dün kanun nazarında kıymeti sıfır olan kadın, bugün erkeklerimizin hemen hemen bütün medeni haklarına malik olmuştur*”⁷⁷⁴ diyerek sık sık *dört zevce beş müstefreşe*⁷⁷⁵ sahibi cedlerden, “*dokuz on yaşının masum devresinde basit bir meta halinde akt edilip zevceliğe başlayan*” büyük analardan, erkeğin “*boş ol*” demesi ile sona eren evliliklerden, Medeni Kanun’un getirdiği kanun önündeki eşitlikten, kadının kurtuluşundan söz etmiş, 1924 yılında Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmayı ve o günlerde verdikleri mücadeleyi de hatırlatarak kanun yoluyla kadının önündeki engellerin kalktığını vurgulamıştır.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ Akbaba, 17 Mart 1924, s. 11. Karagöz, 16 Ocak 1924, s. 271. Akbaba, 12 Mart 1925, s. 81. Zümriüdüanka, 17 Aralık 1923, s. 302.

⁷⁷⁰ “Türk Kadınlar Birliği”, *Türk Kadın Yolu*, 1 Ağustos 1927, S.30, ss.15-16.

⁷⁷¹ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.119.

⁷⁷² “Türk Kadın Birliği Havadisleri”, *Türk Kadın Yolu*, 15 Teşrinisani 1926, S.23, s.16

⁷⁷³ “Türk Kadın Birliği Havadisleri”, *Türk Kadın Yolu*, 1 Ağustos 1927, S.30, ss.11-12.

⁷⁷⁴ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.76.

⁷⁷⁵ Dört eşli beş cariyeli erkek demektir. Çok kadınlı harem hayatı yaşayan eski devrin erkekleri için kullanılan bir tabirdir.

⁷⁷⁶ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.109.

Sabiha Sertel'in Medeni Kanun'un kabul edilişinden hemen sonra yazdığı yazısında hukukun laikleşmesine yaptığı vurgu kayda değerdir.

Kânûn-ı medenî bugün asırların yerleştirdiği ictimâ'î nizâmı temelinden yıkacak bir inkılâb ile yeni bir devir açıyor. İctimâ'î mü'esseselerin, dinin velâyet ve saltanatından kurtulup ictimâ'îleştiği bu devirde en cezrî inkılâb ailemizde yapılıyor. Düne kadar tamamen bir aşiret kominitesi zihniyetiyle yazılan kanunların yaşattığı aile, dinî bir mü'essese idi. Kadının ve ailenin ictimâ'î hizmet ve mevki'leri, hakları şer'in ve şerî'atın, dinin velâyeti altına verilmişti.⁷⁷⁷

Kadının dinler tarafından nasıl baskı altına alındığını tarihsel süreci ile anlatan yazar, Batı aleminde kadının elde ettiği haklara da değindikten sonra Türk kadınının önündeki engellerin bir bir kalktığını belirtmiş “*Türk inkılabının*” aileyi dinin tahakkümü altında bırakmadığına değinmiştir:

Bugün kânûn-ı medenî karşısında Türk kadını ilk defa olmak üzere medenî bir insan sıfat ve haklarını iktisâb etmiş bulunuyor. Kânûn-ı medenînin Türk kadın ve ailesine getirdiği en büyük haklar, dinî nikahın ilgâsıyla ailenin ictimâ'îleştirilmesi, ta'addüd-i zevcâtın ilgâsıyla kadının şahsiyyet ve istiklâlinin tanınması, talakın her iki taraf için müsâvî sebepler tarafından talep ve hâkinin kabulüyle ailenin bir parmak ipliğine bağlanmak fecâ'atinden kurtulması, kadının mu'ayyen bir para mukâbilinde bir erkeğe satılmak felâketinden halâsıdır.⁷⁷⁸

Sabiha Sertel'in bu yazısında yapmış olduğu “*İsviçre’de kânûn-ı medenî bugün dünya feministlerini tatmine kâfi değilse de Türk kadını için hiç yorulmadan, mücadele etmeden sahip olduğu bu haklar, pek çok şükranla karşılanacak mâhiyettedir.*” vurgusu akademik feminizmin Medeni Kanun’un “yeterince eşitlikçi olmadığına” yönelik tezlerine dönemin kadın bakış açısını ortaya koymak bakımından önemlidir. Yazar “*Kânûn-ı medenî aileyi bir birlik addediyor, birliğin reisi olarak erkeği kabul ediyor. Bu feministler için şayân-ı i'tirâz bir noktadır.*” demiş ancak kendisi bunu eleştirilecek bir konu olarak görmediğini tam tersine “*yorulmadan mücadele edilmeden*” alınan bu hakların “*şükranla karşılandığını*” belirtmiştir. Medeni Kanun, dönemin Türk kadını için o kadar çok *sorunu* çözmüştür ki, feminist bir yaklaşımla itiraz edilecek bu noktanın altını çizmekle birlikte, günün şartlarında bunun tolere edilebilir olduğunu ima etmektedir.⁷⁷⁹

⁷⁷⁷ Sabiha Zekeriya, “Kanun-ı Medeni Karşısında Türk Kadını”, *Sevimli Ay*, Sayı 2, Nisan 1926, s. 1, Yazı anonim yayımlanmıştır ancak Sabiha Sertel daha sonra bu yazıyı kendisinin yazdığını söylemiştir. Çatal, *a.g.e.*, s.177.

⁷⁷⁸ Sabiha Zekeriya, “Kanun-ı Medeni Karşısında Türk Kadını”, *Sevimli Ay*, Sayı 2, Nisan 1926, s. 1. Yeni harfli metin için bkz. Çatal, *a.g.e.*, s.177-182.

⁷⁷⁹ *A.y.*

Burada, Medeni Kanun'un uygulama safhasındaki sorunları ve uygulayıcıların bu konuda yetersizliklerini anlamak için Sabiha Sertel'in bizzat yaşadığı bir olaydan söz etmek de yerinde olacaktır. 1927 yılında *Resimli Ay* ve *Çocuk Ansiklopedisi* aleyhine açılan bir davada vekalet vermeye çalışırken şahit gerekmiş ve dört yayıncı arkadaşıyla birbirlerine şahitlik etmeyi teklif etmişler ancak kadın olduğu için Sabiha Sertel'in şahitliği kabul edilmemiştir. “Eski kanunun öyle olduğunu biliyordum ancak kanun-ı medenin benden bu kadarcık hakkı esirgemediğini zannediyordum” diyen Sertel, memurla tartışmış, yasanın değiştiğini söylemiş ancak kabul ettirememiştir. Bunun üzerine *Resimli Ay*'da “Ben İnsan değil miyim” başlıklı bir yazı kaleme alarak konuyu kamuoyuyla paylaşmış ve ayrıntılı bir tartışma yürütmüştür. “Cemiyetin bana verdiği büyük vazife ile benden esirgediği küçük hak arasında müthiş bir tezat vardı” diyerek bir derginin sahibi olduğu halde şahitliğinin kabul edilmemesini doğal olarak çok yadırgamıştır:

Bana bütün bir memleketin irfan ordusuna hitap etmek salahiyetini vermekle şuurumu kabul etmişti. Şimdi bir vekaletname tanziminde şuurumdan nasıl ve niçin şüphe ediyordu?... Kanunun, bilhassa kanun-ı medenînin kadına verdiği birçok haklar var. Bunlar nâkıs olmakla beraber ictimâ'î tekâmülde kadının oynadığı role nazaran şâyân-ı şükrandır. Kadına sahib-i imtiyaz olmak, muallim olmak, doktor olmak hülâsa tamamen kadını şuurlu farz ettiren birçok şeyler olmak hakkını veren kanun bugün artık kadının sözüne itimad yok diyemez.⁷⁸⁰

Sabiha Sertel'in kadının henüz şahitlik yapamayan, vasi olamayan, ailede erkeğe bağımlı ve fert olamamış bir “yük” olduğunu belirttiği yazısı kısa sürede kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Medeni haklar kazanılmadan siyasî haklar peşinde koşulmasını bir çeşit “yüksek atlama” çabası olarak nitelendiren Sertel'in siyasî haktan önce *insanlık hakkını* istediğini belirttiği bu eleştirisi Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'a kadar ulaşmıştır.⁷⁸¹ Şahitliği kabul etmeyen noter kâtibinin yasayı bilmediği anlaşılmış, yanlışlık düzeltilmiştir. “Kadınların hürriyet ve istiklallerini almak için açtıkları cidal kanuna karşı değil hayata karşıdır” diyen Sertel yazdığı ikinci bir yazıyla yasalardansa onları uygulayanların sorumluluğunun çok daha büyük olduğunu, kâğıt üzerindeki kurallardan ziyade uygulama aşamasının önemine değinmiştir. Sertel, yazar olarak

⁷⁸⁰ Sabiha Zekeriya, “Ben İnsan Değil miyim?”, *Resimli Ay*, Temmuz 1927, S.41, s.48.

⁷⁸¹ Bozkurt'un konuya çok önem verdiği ve çözülmesi için uğraştığı Sertel'in birkaç ay sonra yazdığı bir başka makalesinden anlaşılmaktadır. Sabiha Zekeriya, “Kadının Hakk-ı Sa'yi Var mıdır”, *Resimli Ay*, Eylül 1927, S.43, ss. 1-2.

sorumluluğunu yerine getirmiş ve kamuoyunun dikkatini çekmeye başarmış, kadınları da hakları konusunda bilgilendirmiştir.⁷⁸²

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in konuyla yakından ilgilenmesi Sertel'i bir ay sonra başka bir yazı yazma konusunda cesaretlendirmiş ve “*üç kadın birlikte bir Limited Matbaacılık Şirketi kurmaya çalıştıklarını ancak eşlerinin onayı olmadan şirket kuruluşunun gerçekleşmediğini*” ayrıntısıyla anlatmıştır. Eşleri onay verdiği için sorun çıkmamıştır ancak Sertel “*bizi en ziyade müteessir eden şey orada zevçlerimizin bizi bundan menedebilmek hakkının kendilerine verilmesidir.*” diyerek kanunla ilgili bu ayrıntı gibi görünen eşitsizliğe dikkat çekmiş, “*Ticaret Kanunu bir maddesi ile kadına ticaret etme hakkı verirken bir başka maddesi ile kocasının buna engel olmasına hak veriyor*” şeklindeki haklı itirazını belirtmiştir. Görüldüğü kadarıyla Sertel'in bu eleştirisi Medeni Kanun ile ilgili kadın yazarların erken dönemde getirdiği az sayıda eleştiriden biridir.⁷⁸³ Yazar, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'a açık mektup şeklinde yazdığı yazısını şu şekilde sürdürmüştür

Bütün dinler, bilhassa Hristiyan, Yahudi dinleri kadına en az hak veren dinlerdir. Kadın hürriyetini kazanmak, dinin saltanatından kurtulmak için evvela dinle, sonra cemiyetle, daha sonra devlet ve siyasetle mücadele etmiştir. Bizim dinle yapacağımız cidalı, siz bizim namımıza kanun-ı medenînin ile yaptınız ve başardınız. Şimdi bizim cemiyetle yapacağımız cidalde de sizi en büyük zahîr tanıdığım için kanunu size karşı münakaşada bir mahzur görmüyorum.⁷⁸⁴

Sertel, İsviçre Medeni Kanunu'nun Hristiyanlığın baskılarını tam olarak kıramadığını ve “*ailenin reisi erkektir*” ibaresini yasaya koyduğunu, Türk Medeni Kanunu buradan hareketle kadına çalışma hakkı vermekle birlikte kocasının da buna engel olma hakkını dolaylı olarak vermiş olduğunu söylemiştir. Yazısına bakanlıktan herhangi bir yanıt gelip gelmediği eldeki verilerle bilinmemektedir.⁷⁸⁵ Ancak Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu bu tarihlerde böyle bir yazının yazılabilmiş olması bile kadın yazarların cesaretini, iktidarın da bu ve benzeri tartışmaları ilgiyle takip edişini, bir önceki örnekte olduğu gibi yapıcı müdahalesini göstermek bakımından kıymetlidir.

⁷⁸² Sabiha Zekeriya, “Başmuharririn Köşesi: Kadının Şehadet Hakkı”, *Resimli Ay*, Ağustos 1927, S.42, s. 44.

⁷⁸³ Sabiha Zekeriya, “Kadının Hakk-ı Sa'yi Var mıdır”, *Resimli Ay*, Eylül 1927, S.43, ss. 1-2.

⁷⁸⁴ A.y

⁷⁸⁵ Sertel, anılarında şahitliğini kabul edilmediği ilk olayın kısa sürede çözüldüğüne değinmiş ancak eşinin onayı konulu yazısından ya da ona verilen yanıtta söz etmemiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Sertel'in itiraz ettiği "ailenin reisi erkektir" maddesi 1990'lı yıllara kadar yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

Sabiha Sertel'in ilerleyen yıllarda da Medeni Kanun'un uygulamalarına ilişkin eleştirilerini sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin gazetelerde çıkan "*on üç yaşındaki Hayriye'nin 40 yaşında bir adamla nişanlandırılması*" haberleri üzerine bir eleştiri yazısı yazmış, kadının aile iznine bağlı olarak evlenme yaşının 15'e indirilmesinin⁷⁸⁶ kabul edilemez olduğunu belirterek "*kanunlar içtimai zaruretlerden doğar fakat bizi geriye götürecek zaruretleri içtimai terakkinin seyrine göre muvazelenestirmemiz lazımdır*" demiştir.⁷⁸⁷

Şükûfe Nihal, Türk Kadınlar Birliği'nin yeniden kuruluşu arifesinde (1947), yani dönemin öncü feministlerinin artık birtakım uygulamaları eleştirmeye başladığı tarihlerde Medeni Kanun'un artık ihtiyacı karşılamadığına vurgu yapmıştır:

Medeni Kanun, kadının ailedeki haklarını daha iyi tanıdı, Atatürk'ün siyaseti, ona Millet Meclisi'nde de yer verdi. Kadın işte, eğlencede , ilk yüksek Türk Cemiyeti gibi, gene erkeğin yanında hayata karıştı... Bir dış görüşle hepsi mükemmel! Lakin... Bütün bu sosyal, siyasal haklardan sonra kadın, tam bir saadete erişebildi mi? Zannetmiyoruz.⁷⁸⁸

Şükûfe Nihal, sistemin kadını henüz tam manasıyla koruyamadığını söylemektedir. Özellikle çalışmayan ve ekonomik özgürlüğü olmayan kadınların kocaları tarafından terkedildiğinde ya da boşanmaya zorlandığında korumasız kaldıklarından söz etmekte, bu nedenle de kadının o dönem ihtiyacı olsun olmasın mutlak çalışması ve meslek sahibi olması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁸⁹

Halide Edip'in *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* (1955)⁷⁹⁰ adlı kitabında Medeni Kanun'a ilişkin yaptığı değerlendirmeler üzerinde durulmalıdır. Medeni Kanun'u laikleşmenin önemli aşamalarından biri olarak kabul eden Halide Edip,

⁷⁸⁶ Medeni Kanun'un ilk halinde evlenme yaşı erkekler için on sekiz, kadınlar için de on yedi yaş olmasına rağmen 1936 yılında yapılan bir değişiklikte erkeğin on yedi, kadının ise on beş yaşını tamamlamak kaydıyla evlenebileceği hükme bağlanmıştır. Dilşad Keskin, "Küçük Yaşta Evlenmenin Müeyyidesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XV, S.4, 2011, s.67.

⁷⁸⁷ Sabiha Sertel, "Beyaz Çocuk Ticareti", *Tan*, 13 Temmuz 1938, s.5.

⁷⁸⁸ Şükûfe Nihal, "Sakat Cemiyet", *Kadın Gazetesi*, S.6, 5 Nisan 1947, s.1,3.

⁷⁸⁹ Şükûfe Nihal, "Sakat Cemiyet", *Kadın Gazetesi*, S.10, 3 Mayıs 1947, s.1,3.

⁷⁹⁰ Bu kitap yazarın 1930'da yayımlanan *Turkey Faces West* ile 1935'te Hindistan'da yayımlanan *Conflict of East and West in Turkey* adlı eserlerindeki yazılarından hareketle yazarın Türkiye'de ilk kez 1955 yılında kendi çevirisi ile yayımlanmış, düzenlenmiş yer yer güncel eklemeler yapılmış bir versiyonudur. İngilizce ilk çevrilir de tarafımızca incelenmiş, odaklandığımız konularla ilgili olarak görüş değişikliği olup olmadığı kontrol edilmiştir. Halide Edip Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yayınları, İstanbul, 2009.

kapsamı bakımından “zihniyet değişmesinin en derine gideni” olarak değerlendirmiştir. Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nin kabulü dönemini de yakından takip eden Halide Edip, Vahdettin tarafından kaldırılan ve aslında tarafların tercihinine göre evlilik öncesi bir sözleşmeye bağlı olarak uygulanan bu yasanın o yıllarda köylerde hiç, şehirlerde de çok az rağbet gördüğünü hatırlatmış ve Medeni Kanun’un çok büyük bir kopuş olduğunu belirtmiştir. “*Cumhuriyet, aile de dahil bütün insan haklarını insan yapısı kanunlara istinat ettirmiş, bunu fiilen tatbik ettirdiği zaman bilerek bilmeyerek dinle devleti ayırmış ve yani laisizmi ilk defa kabul eden bir Müslüman millet olarak meydana çıkmıştır*” diyen yazar bu yasanın aile ya da kadına ait taraflarını değil daha çok laikliğe olan katkısı bakımından değerlendirdiği görülür. Hatta ilginç biçimde 1955 yılında yaptığı eklemelerde “*kanunun sadece kadının hakkını muhafaza ettiği iddia eden bir hayli erkeklerle konuştuğunu*” belirtmiş ve “bugünkü şeklin en makulü olduğunu” söylemişse de her iki cinsi koruyan bazı ilaveler yapılmasının uygun olacağını “*mademki kadın her sahada erkeklerle müsavidir o sahada da hissesine düşen yükü üzerine alması lazımdır*” sözleriyle vurgulamıştır. Halide Edip, 1955 yılında yasayı kadın hakları bakımından ya da daha feminist bir bilinçle tartışmamış, yasaya daha ataerkil bir yerden egemen bakışa eleştiri getirmiştir.⁷⁹¹

3.2.3. Soyadı, Lakap ve Unvan Kanunlarına İlişkin Görüşler

Türkiye Cumhuriyeti’nde yurttaş kimliğini modern ve laik bir temele oturtmayı amaçlayan önemli toplumsal reformlardan biri olan 2525 sayılı Soyadı Kanunu, 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiştir. Osmanlı dönemindeki *baba adı*, *unvan*, *aşiret*, *lakap* ya da *dini sıfat* gibi geleneksel tanımlamaların yerine, her Türk vatandaşının tek ve kalıcı bir soyadı taşıması zorunlu kılınmış ve düzenleme, idarî ve hukukî işlemlerde düzen ve kolaylık sağlamayı, vatandaşlar arasında eşitlik ve yurttaşlık bilincini yerleştirmeyi hedeflemiştir.⁷⁹² Soyadı Kanunu aynı zamanda Türklük bilinci ve Türkçe kullanımını yaygınlaştırmak, bu konuda farkındalık kazandırarak Türkçeyi günlük hayata

⁷⁹¹ Halide Edip Adivar, *Türkiye’de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s.209-214.

⁷⁹² Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1934). *Soyadı Kanunu* (No. 2525). Resmî Gazete, 2 Temmuz 1934, S.2741.

adapte etmek gibi bir hedefe de sahiptir. Bu nedenle alfabe ve dil devrimi ile eşzamanlı olarak ilerlemiştir.⁷⁹³

26 Kasım 1934 tarihinde ise 2590 sayılı *Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkında Kanun* ile Ağa, Hacı, Hafız, Hoca Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi toplumsal hiyerarşiyi çağrıştıran unvanların resmî kullanımı yasaklanmış; bu durum, Cumhuriyet'in "sınıfsız ve ayrıcalıksız yurttaşlık" anlayışını pekiştiren ve halkçılık ilkesine gönderme yapan sembolik de bir adım olmuştur.⁷⁹⁴ 27 Aralık 1934'te yayımlanan Soyadı Nizamnâmesi ise uygulama esaslarını belirleyen bir rehber niteliğindedir. Yasanın nasıl uygulanacağına, soyadlarının Türkçe olma ve genel ahlâka uymak zorunluluğuna, yabancı ırk ve millet isimlerinin kullanılmayacağına, rütbe ve memuriyet belirtmeyeceğine dair ayrıntılı bir açıklama getirmiştir. Nizamnâmenin de ortaya koyduğu gibi yasa sadece bir isim değişikliği değil ulusal bilinci yerleştirme amacı gütmektedir.⁷⁹⁵

Takip edilebildiği kadarıyla kadın yazarlar, Soyadı Kanunu görüşmeleri ya da yasanın kendisi ile ilgili herhangi bir fikir belirtmemişlerdir. Bununla birlikte *Soyadı Kanunu*'nun yarattığı yeni yaşam tarzı ve bunun dildeki yansımalarına kısa zaman içerisinde olumlu yanıt vermiş, dağarcıklarına yeni kullanımları dahil ederken, problemli buldukları eski ifadelere dikkat çekmişlerdir.

Nezihe Muhiddin *İstanbul'da Bir Landru* (1934) adlı romanında eski unvanların kullanımına yönelik ironik eleştirisini sosyal dönüşümü yansıtan çarpıcı bir sahneyle ortaya koymuştur. Romanın kahramanı Nazlı, hizmetkârın kendisine "prens" diye hitap etmesi üzerine, alaycı ve sorgulayıcı bir tavırla bu hitabı şu şekilde reddetmiştir:

'Emrinizi bekliyorum prens' diye kekeledi.

Çapkın ve alaycı bir kahkaha attım:

'Hangi prens, Beşir Ağa? Prens nerede? ...'

Zavallının derisinde renk göstermek kabiliyeti olsa kim bilir nasıl kızaracaktı. Başını kaldırmadan kekelemekte devam etti:

'Efendimiz, maşallah bugün pek neşelisiniz ...'

'Efendimiz ... Prens!.. Bu unvanlar iflas etti Beşir Ağa.'⁷⁹⁶

⁷⁹³ Sabit Dokuyan, "Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 11-1, 2016, s.129-166.

⁷⁹⁴ *Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkında Kanun*, Kanun No. 2590, 26 Kasım 1934. *Resmî Gazete*, 29 Kasım 1934, S.2867.

⁷⁹⁵ Soyadı Nizamnamesi, *Resmî Gazete*, No:2891, 27 Aralık 1934, s.7-9.

⁷⁹⁶ Nezihe Muhiddin, "İstanbul'da Bir Landru", *Bütün Eserleri-1* içinde, İstanbul, 2006, s.296.

Bu kısa diyalog, Cumhuriyet rejimi ve *Soyadı Yasası* ile toplumsal hiyerarşinin ve sınıfsal ünvanların nasıl çözüldüğünü ortaya koymaktadır. Karakterin ağzından hem eski rejimin “*efendimiz*”, “*prenses*” gibi hiyerarşik hitap biçimlerini hem de bu ünvanların yarattığı saygınlık anlayışını hicvetmiştir. Kadın karakterin “*Bu ünvanlar iflas etti*” sözü, yalnızca bir dil eleştirisi değil, aynı zamanda yeni dönemin eşitlikçi ve modern değerlerinin bir ilanıdır. Yazar, bir diyalog üzerinden, toplumun eski alışkanlıklarla vedalaşma sürecine ironik bir biçimde dikkat çekmiş ve *inkılabın* bu yeni hamlesini benimsediğini hatırlatmıştır.

Soyadı Kanunu ve *Lakap ve Ünvanların Kaldırılması Hakkında Kanun* ile birlikte hayata giren yeni bir kullanım da *bay* ve *bayan* ifadeleridir. İlk kez 1934 yılının Ekim ayında, eski ünvanların kaldırılmasıyla ilgili 2867 nolu yeni yasa henüz çıkmadan Ankara Radyosunda *bayan* ünvanı kullanılmıştır. İlerleyen günlerde bunun devam ettirilmesi bir kamuoyu yoklaması yapıldığının da bir göstergesidir.⁷⁹⁷ Basındaki haberlerde *bayan* ifadesi artık çok açık ve net biçimde hem bir hitap şekli olarak hem de yer yer *kadın* ya da *hanım* sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁹⁸

Bu kavramların türetilmesi aşamasında Atatürk’ün katkısı açıktır. Türkiye İktisat Kongresi (1923) döneminde İzmir’e gittiği günlerde halka yaptığı konuşmada “*Efendiler, affedersiniz, bir noktayı açıklamak için bir an bekleyeceğim. Efendiler dediğim zaman hanımefendiler ve beyefendiler demektir. Kolaylık gereği ve hanımlarla efendilerin tam birliğini ifade etmek için bu konuşma şeklini uygun gördüm.*” diyen Atatürk’ün topluluğa hitap ederken kadınları dahil etme ihtiyacı içinde olduğunu, efendiler söylemini her iki cinse yönelik kullandığını belirtmesi dikkate değerdir.⁷⁹⁹

26 Kasım 1934’te çıkan *Lakap ve Ünvanların Kaldırılması Hakkında Kanun*’un görüşmeleri esnasında bu kelimelerin kökeninin de tartışıldığı görülmektedir. Yeni yasanın gerekçesinde *bay* ve *bayan*ın eski Türkler tarafından kullanılan öz Türkçe kökenli kelimeler olduğu ve kullanımlarının sınıf farklarını kaldıracağı özellikle vurgulanmıştır:

Bununla beraber Türkler hususî muhabere ve muhaverelede bir kimseye ve cemaate hitap ederken adın önünde gelmek şartile erkeğe, ere yani er kişiye bay, kadına da bayan diye hitap edebilirler. Bu tabirler öz Türkçedir ve Türklerin ilk devirlerinde kullanılmıştır. Tefevvuk ve imtiyaz ifade etmez.

⁷⁹⁷ İsmet Paşa Kız Enstitüsü Müdür Muavini Bayan Süheyla...”, *Ulus*, 1 Ekim 1934, s.5.

⁷⁹⁸ “Şimdiden bazı bayanlarımız namzetlikleri için çalışmaya başlamıştır.” *Ulus*, 4 Ekim 1934, s.3

⁷⁹⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., s.452.

Yapılan tartışmalar sonucunda “bay” ve “bayan” kullanımına ilişkin yasal zorunluluk koymanın doğru olmayacağına karar verilmiş⁸⁰⁰, yasaya “*Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmî belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar.*” ibaresi eklenmiştir. Bununla birlikte, resmî dairelerde ve belgelerde bu hitap biçimlerinin kullanılmasının uygun olacağı, ayrıca günlük yaşamda da teşvik edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.⁸⁰¹

Ertesi gün gazetelerde bu gelişme, “*Adın önüne gelmek şartıyla er kişiye bay, kadına da bayan denecek.*” şeklinde manşetten duyurulmuştur.⁸⁰² Bu kullanım, yabancı dillerdeki *Madam*, *Mösyö*, *Matmazel*, *Mister*, *Misses* ve *Miss* gibi hitap biçimlerinin Türkçedeki karşılığı olarak önerilmiştir. Özellikle kadınlar için -evli ya da bekâr ayrımı gözetmeden-tek bir kelime olan *bayan* sözcüğünün önerilmesi, kadını cinsel ve sınıfsal etiketlerden koparan, kadının evli olup olmaması, bakire olup olmamasına önem atfetmeyen, kamusal alanın problemi hâline getirmeyen çağın ötesinde bir çıkıştır.

Türkçede kadınlara yönelik olarak yalnızca tek bir hitap biçiminin kabul edilmesi, Batı dillerindeki gibi medeni durum üzerinden ayırım yapılmaması önemli bir eşitlik göstergesidir. Bu durum, Cumhuriyet ideolojisinin temelinde yer alan cinsiyet eşitliği ve modern yurttaşlık anlayışının dildeki yansıması olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle, *bayan* kelimesinin “*madam/matmazel*” ikiliğini ortadan kaldırması, kadını küçümseyen veya medeni durumuna göre sınıflandıran bir yaklaşımı reddetmiştir. Böylece dildeki sadeleşme ve eşitlikçi dönüşüm, Cumhuriyet’in kadın kimliğini toplumsal hiyerarşiden ve evli olup olmadığından bağımsız özgür bir yurttaş olarak konumlandırışının göstergesi olmuştur. Nitekim, *Kurun* gazetesi “*Ne Madam ne Matmazel Bayan Oluyor*” başlıklı haberiyle de bu duruma dikkat çekmiştir.⁸⁰³ Ayrıca

⁸⁰⁰ Bunda Hakkı Tarık Us’un önerisi dikkate alınmıştır: Us, “bay” ve “bayan” kelimelerinin kanunla zorunlu hale getirilmesine karşı çıkarak, bunların kullanılmasının kişisel tercihe bırakılmasını savunmuştur. Bu hitap biçimlerinin kanunla değil, toplumun doğal alışkanlığıyla (teamül yoluyla) yerleşmesi daha uygun olacağını savunmuş ve haklı bulunmuştur.

⁸⁰¹ Şükrü Kaya 1937 yılında bu durumu bir resmî yazıyla tüm parti teşkilatlarına hatırlatmış, hükûmet teşkilatlarına da göndermek için İsmet İnönü’den izin istemiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce bazı unvanların ilgası hakkında kabul edilen kanunda Türkçe konuşmada ve yazıda erkek isimleri yanına, herhangi millettten olursa olsun *Bay* ve kadın isimleri yanına *Bayan* konulması kabul edilmişti.

Bazı gazete ve risalelerde buna riayet edilmediği, gelişi güzel kullanıldığı görülmektedir.

Her ecnebi lisanda kendi lehçeleriyle müteradifen kullanılan bu unvanın Türkçeye yerleşmesi, dilimizin güzelliği ve zenginliği için lâzımdır.” BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Kutu:3, Gömlek:15, Sıra:4, 16.02.1937, Bay ve bayan kelimelerinin kullanılma tarzları hakkında parti teşkilatına gönderilen genelgenin bütün kamu kurum ve kuruluşlarına da gönderilme isteği.

⁸⁰² “Mecliste Büyük Bir Gün”, *Milliyet*, 27 Kasım 1934, s.1

⁸⁰³ *Kurun*, 22 Kasım 1934, s.1

bayan kelimesinin sadece unvan ve hitap olarak kullanılmadığı, *kadın* ya da *hanımın* karşılığı olarak da kullanıldığı gazete ve resmî belgelerden de anlaşılmaktadır.⁸⁰⁴ *Halkın Sesi* gazetesinde yayımlanan “Bayanlardan İsteğimiz” başlıklı yazıda, *bayanın* hem “hanım”, hem “kadın”, hem de hitap olarak kullanıldığı görülmektedir. Hatta “Kurultay üyeleri bayanlarıyla geldiler”, ya da “Ahmet Bey ve Bayanı” ifadelerinde olduğu gibi *eşi* ya da *zevcesi* sözcüklerinin yerine kullanıldığı görülmüştür.⁸⁰⁵ Türk Kadınlarına seçme ve seçilme hakkı verilmesiyle birlikte bu kullanımların daha da yaygınlaştığı gözlemlenmektedir:

Dün Halkevinin salonu, Türk kadınlık dünyasında yeni ve özlü bir devrenin başlangıcını gösteren heyecanlı bir gün yaşadı...Ankara Bayanlarının hepsi Halkevine toplanmıştı...Ankara Kız Lisesi muallimlerinin hazırladığı toplantıya bütün Ankara bayanlığı çağırılmıştı...Bayan İsmet İnönü, Bayan Kâzım Özalp, Bayan Celal Bayar...⁸⁰⁶

Bu ifade zaman zaman köşe yazılarında da irdelenmiş, dilde yapılan sadeleştirme çalışmaları kapsamında değerlendirilmiştir. Örneğin Burhan Belge “Demokrat Dil” yazısında Öz Türkçe soyadı kullanımına vurgu yaparak “bayan” kullanımını önermiştir.⁸⁰⁷ Ekim ayından itibaren özellikle *Ulus* gazetesinde *bay* ve *bayan* kullanımının yaygınlaştığını, siyasetçilerin hitaplarında “baylar ve bayanlar” sözünü benimsemeye başladığını görmekteyiz.⁸⁰⁸ Resmî hitaplarda, gazete ve dergilerde ve hatta kurgu eserlerde bu ifadelerin kısa sürede yaygın biçimde kullanılmaya başladığı görülmektedir.⁸⁰⁹ Atatürk de, Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı’nı açarken yaptığı konuşmasında (9 Mayıs 1935) ilk kez “*Bayanlar, Baylar*” hitabını kullanmış, sonraki konuşmalarında da bunu sürdürmüştür.⁸¹⁰

Kadın yazarların bu tarihî süreç içerisinde *bay* ve *bayan* ifadelerini benimsemeye başladığını ve kurgu eserlerinde buna dikkat çektiğini de belirtmek gerekir. Örneğin Nezihe Muhiddin’in *Kalbim Senindir* (1943) romanında günlük yaşamda “baylar ve

⁸⁰⁴ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Kutu:14, Gömlek: 76, Sıra:3, 28.01.1935., CHP’ye üye olan bayanların sayılarını gösterir pusulalar.

⁸⁰⁵ “Kayseri’de Soysallık Savaşı”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1934, s.3.

⁸⁰⁶ Türk Kadınlığının Bayram Günü, *Ulus*, 7 Aralık 1934, s.1

⁸⁰⁷ “Demokrat Dil”, *Ulus*, 12 Ekim 1934, s.3

⁸⁰⁸ Yasanın Meclis’te tartışıldığı ve kabul edildiği gün daha önce bayan kullanımına yer vermeyen *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri ilginç biçimde artık radyoda *bay* ve *bayan* kelimelerinin kullanılmayacağını belirten küçük bir haber geçmişlerdir. *Milliyet*, 26 Kasım 1934, s.1. *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1934, s.2.

⁸⁰⁹ Aka Gündüz’ün yasanın çıkışından bir gün sonra yayımlanan Kaplan Tırnağı adlı tefrikasında *bayan* ifadesini çok kez kullandığı görülmüştür. Aka Gündüz, “Kaplan Tırnağı”, *Ulus*, 28 Kasım 1934, s.1, 4.

⁸¹⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.327.

bayanlar” ifadesinin sık kullanıldığı, mahkemede hâkim ya da barda garsona, bu hitabı olağan biçimde kullandığı görülmektedir.⁸¹¹ *Gene Geleceksin* (1944) romanının kahramanı avukat ve hâkim *Bayan Şükran*’dır. Zaman zaman *Bayan Avukat*, zaman zaman da *Bayan Şükran* olarak anılan kadın karakter Cumhuriyet’in okumuş ve aydın yeni kadını temsil etmektedir. Bir diğer kadın karakter Semra da *Bayan Semra* olarak hitap edilen “Dame de Sion mezunu ve daktilo olarak çalışan” bir kadındır.⁸¹²

Şükûfe Nihal’in yazılarında *bayan* ifadesini yalnızca bir “hitap” ya da “unvan” olarak değil, kimi zaman “kadın” kelimesinin doğrudan karşılığı olarak da kullandığı görülmektedir. Yazarın zaman zaman *bayan* ve *kadın* sözcüklerini aynı metin içinde bir arada kullanması, bu ifadenin diline yerleştiğini ve gündelik anlatımında doğal bir karşılık bulduğunu göstermektedir. Özellikle belirli bir kadından söz ederken —örneğin “Amerikalı bir bayan” ifadesinde olduğu gibi— *bayan* kelimesini tercih ettiği dikkati çeker. Bu durum, hem dönemin resmî dilinde teşvik edilen yeni hitap biçimlerinin yazarın üslubuna yansıdığını hem de Nihal’in söyleminde toplumsal dönüşümün izlerinin açıkça görüldüğünü ortaya koymaktadır.⁸¹³

Suat Derviş, yazı ve romanlarında bay ve *bayan* ifadelerini sıklıkla bir hitap ve unvan biçimi olarak kullanmıştır. *Bayan Afet*, *Bayan Makbule*, *Bayan Seniha* ya da *Bay Atıf* örneklerinde olduğu gibi bu sözcük, dönemin toplumsal diline yeni yerleşmekte olan resmî bir saygı ifadesi olarak yazarın üslubunda önemli bir yer edinmiştir.⁸¹⁴ Buna karşılık, *kadın* sözcüğünün yerine kullandığı durumlar daha çok toplumun varlıklı, eğitilmiş ya da yüksek statüye sahip kesimlerine atıfta bulunduğu bağlamlarda görülür. Örneğin, Meclis’teki kadın milletvekillerinden söz ederken “*Kamutayda bizi temsil eden saygı bayanlarımız, siz de müstahsil Türk kadının Türkiye’deki vaziyetini bir tetkik ediniz.*” ya da “*zengin bayanlarımızın içinde yüzde kaç memlekete bu sayıda evlâd yetiştiriyor?*” ifadelerinde olduğu gibi, *bayan* kelimesi “hanım” ve “kadın”ın karşılığı olarak kullanılmıştır.⁸¹⁵

⁸¹¹ Nezihe Muhittin, “*Kalbim Senindir*”, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.214, 220, 321.

⁸¹² Nezihe Muhittin, “*Gene Geleceksin*”, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.323, 348.

⁸¹³ Bütün Yazıları, 140, 141, 165.

⁸¹⁴ “Atatürk Ceviz Bir Karyola İçinde Son Uykusunu Uyurken”, *Bugün*, 12 Kasım 1938, s.2. “Çöken Boğaziçi-Göksu’da Bir Gezinti”, *Son Posta*, 3 Mayıs 1936, s. 6,11. “İstanbul’un En Şık Kadını Kim?”, *Son Posta*, 3 Ekim 1937, s. 9,11.

⁸¹⁵ “Türk Kadını Nasıl İş Bulur?-İşçi Kadını Kurtaracak Çare Nedir”, *Tan*, 19 Ocak 1937, s.7. “Düşündüğüm Gibi-Beş Türk Yavrusunun Anası Yaşamak İçin Avuç Açıyormuş”, *Haber*, 9 Nisan 1939, s. 2.

Toplumsal dezavantajlı kesimiyle, kenar mahallerde yaşayan yoksul insanlarla, sıradan esnaf ya da satıcılarla hatta suçlu ve sabıkalarla sıklıkla röportaj yapan Derviş, bu röportajlarında bayan kelimesinin halk arasında nasıl benimsendiğine ve toplumun bu kesiminde bu hitap biçiminin o dönemde nasıl kullanıldığına ilişkin ipuçları vermektedir. Örneğin bir sokak satıcısının “*Tövbe estağfurullah, insanı günaha sokma bayanım! İş çok olur mu? İçimizde bir senedir buraya gelip de iş bulamamış olanlar var.*” sözleri veya bir mahzende yaptığı röportajda sabıkasının “*Bizden korkuyor musun, bayan?*” hitabı, bu kelimenin halk diline bu bağlamda yerleştiğini göstermektedir.⁸¹⁶ *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*’da (1937) benzer biçimde Kapıcı Hilmi’ye “*Bay müdürü görsen ne hâlde biçare! Adamcağız melek gibi*” dedirtmektedir.⁸¹⁷ *Sınır* (1943-1944) romanında kenar mahallede yaşayan Rabia “*ben de avukat bayan*” kılığı var mı diyerek sınıfsal farka dikkat çekerek sınıfsal bir imayı da barındırabileceğini sezdirmektedir.⁸¹⁸ Nezihe Muhiddin ise, *bay* ve *bayan* ifadelerine sık sık yer verdiği *Çıngıraklı Yılan* (1943) romanında “*Yemek salonundaki zengin, alafranga bayanlar gibi mi?*”, “*kibar ve güzel bayanlar*” “*yaşlı ve kibar bir bay*” ifadelerinde olduğu gibi bayanı burada *statü* farkına işaret ederek, alafranga ve alafrangalık eleştirisini de hissettirerek daha farklı bir bağlamda kullanmıştır.⁸¹⁹

Bu kullanımın en çarpıcı örneklerinden biri, Suat Derviş’in *Fosforlu Cevriye* romanında karşımıza çıkmaktadır. Romanda, yoksulluk içinde sokaklarda yaşayan bir hayat kadını olan Cevriye, kendisine *insanca* yaklaşan, siyasî bir kaçak olduğu anlaşılan, -adını hiç öğrenemediğimiz- erkek kahramanın “*siz*” hitabından derin biçimde etkilenmiştir. Her “*siz*” deyişinde hayranlıkla onu dinlemeye devam eden Cevriye’nin “*Beni adeta bir bayan zannediyor*” cümlesi, onun zihninde *bayan* kelimesinin sınıfsal ve statü farkına işaret eden bir anlam taşıdığını düşündürmektedir.⁸²⁰ Cevriye için *bayan*, toplumda saygın, okumuş, varlıklı ya da *yeni* kadına ait bir kimliği temsil etmektedir. Dolayısıyla *bayan* kelimesi, Derviş’in eserlerinde yalnızca dilsel bir yenilik değil, aynı zamanda sınıf, statü ve kadın kimliği ile ilgili bakış açılarına da dikkat çeken bir kullanım olarak karşımızda durmaktadır. Elbette kelimenin sınıfsal çağrışımlarının kesin biçimde

⁸¹⁶ “İstanbul Halkı Nerelerde Otururlar-Bekâr Yatağı Sultan Odaları”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1935, s.9. “İstanbul’un Altında Kimler Yaşıyor?”, *Son Posta*, 27 Haziran 1936, s.6.

⁸¹⁷ Suat Derviş, *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, s.130.

⁸¹⁸ Suat Derviş, *Sınır*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021, s.143.

⁸¹⁹ Nezihe Muhiddin, “Çıngıraklı Yılan”, *Bütün Eserleri-3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.17, 18, 37.

⁸²⁰ Suat Derviş, *Fosforlu Cevriye*, İthaki Yayınları, 2021, s.136.

saptanabilmesi için, sosyo-ekonomik sınıf ya da toplumsal statü bağlamında kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek için daha geniş bir metin külliyatını kapsayan ayrıntılı bir çalışmaya, metinlerin karakter çizimine ve her birinin eril-dişil söz varlığının analizine ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir.

Kadın yazarların *bay* sözcüğünü kullanmaya daha mesafeli durmaları ayrıca işlenmesi gereken bir durumdur. Şükûfe Nihal “Halk Terbiyesi” makalesindeki “...tramvayda yaşlıca bir bay-daha doğrusu birkaç yıl önce pek yerinde kullandığımız bir sıfatla beyefendi...” cümlesi ⁸²¹ *bay* ifadesine çok da ısınmadığını, mesafeli bir tutum sergilediğini göstermektedir. Bu cümledeki düzeltme, yazarın *bay* sözcüğünü devrimlerin sonucunda ortaya çıkan bir yenilik olarak gördüğünü, ancak toplumsal ilişkilerde hâlâ eski saygı ve nezaket biçimlerini (örneğin *beyefendi* hitabını) daha doğal bulduğunu göstermektedir.

Benzer biçimde Nezihe Muhiddin’in de eş zamanlı olarak yazdığı- *Kalbim Senindir* (1943) adlı romanında bu ifadelerin halk arasında çok da kabul görmediğine vurgu yaptığı görülmektedir:

“Ferhat bu sefer sıcak bir sesle,
“İsminiz nedir sizin şoför?”
“Haydar efendim.”
“Bay Haydar. . .”
“Buyur beyim? Fakat bu kadar ağır adı kaldıramam.”
“Ya ne diyeyim?”
“Kısaca Haydar . . . Hem benim size kanım kaynadı.”⁸²²

Ancak aynı romanındaki bir başka diyalogda bayan ifadesini tramvaycıya bir hitap olarak kullandırmıştır:

“Biletçi güldü.
“Bu tramvay Taksim'e gitmez bayan!”
“Nereye gider?”
“Bu, Ortaköy arabası, istersen ilk istasyonda in . . .”⁸²³

Şükûfe Nihal’in “*beyefendi*” kelimesini “*pek yerinde kullandığımız bir sıfat*” olarak nitelemesi ve Muhiddin’in romanındaki şoför karakterinin “*Bay Haydar*” ifadesini kendisine yakıştıramaması, kadın yazarların bu yeni hitap biçimlerinin halk arasında

⁸²¹ Şükûfe Nihal, “Halk Terbiyesi”, *Kadın Gazetesi*, S.30, 22 Eylül 1947, s.3.

⁸²² Nezihe Muhiddin, “Kalbim Senindir”, Bütün Eserleri-Cilt 3, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.142.

⁸²³ *A.g.e.*, s.160.

henüz doğal bir kullanım hâline gelmediğine yönelik bir tespit yaptıklarını ortaya koymaktadır. Buna karşın *bayan* kelimesinin kısa sürede daha geniş mecralarda kabul gördüğü ve yaygın biçimde kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Kanımızca bu durum, kadının kamusal alanda görünürlüğünün artması, eşit yurttaş konumuna ulaşması ve yaşamının devrim niteliğindeki dönüşümlerle yeni bir toplumsal boyut kazanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Erken Cumhuriyet döneminin kadın yazarları, *eskiyi* deneyimlemiş bir kuşaktan gelmektedirler; dolayısıyla onların dilinde *hanım* ya da *hanımefendi* gibi geleneksel hitap biçimleri, Osmanlı döneminin çarşafli, peçeli, kamusal alanda görünmeyen ve hukuk önünde hak sahibi olmayan kadınlarını çağrıştırmaktadır. *Bayan* kelimesi ise bu tarihsel imajdan kopuşu, yani Cumhuriyet'in kadın kimliğine kazandırdığı yeni, modern ve kamusal varlığı simgelemektedir. Özellikle kadının seçme ve seçilme hakkını elde etmesi ve Mecliste milletvekili seçilmesiyle eş zamanlı olarak dile geçen bu ifade, kelimenin yaygınlaşmasının bir diğer nedenidir. Her ne kadar yeni ve alışılmışın dışında bir kelime olarak doğmuş olsa da *bayan* ifadesi dönemin kadınları arasında güçlü bir karşılık bulmuş, devrimlerin dildeki yansıması hâline gelmiştir.

Bay ve *bayan* sözcüklerini bir hitap biçimi olarak ve özellikle mesafeli kalmak istediği durumlarda yazılarında sıklıkla kullanan Sabiha Sertel⁸²⁴, 1935 yılında kaleme aldığı “İngiliz Bayanın Gururu” başlıklı yazısında, “...İngiliz mümessili bayan kürsüden demokrasi hakkında bir söylev söylemiş... kürsüden indikten sonra yanına Hintli bir bayan yaklaşmış...” cümlesinde *bayan* ifadesini “hanım”ın karşılığı olarak kullanmıştır. Burada belli bir kadından söz edilmektedir ve nezaket ifadesi olarak tercih edilmiştir. 1936 yılında kadın milletvekillerine hitaben “Bayan Mebuslar Neye Bağırmyorsunuz?” başlıklı yazısında da bir nezaket ifadesi olarak açık ve net biçimde “hanım”ın karşılığı olarak kullanmıştır.⁸²⁵ 1969 yılında kaleme aldığı anılarında o günleri “*Projektör dergisini bazı arkadaşlarla beraber çıkarıyordum. Tek nüsha çıkan bu dergide “Mebus Hanımlar Niçin Susuyorsunuz?”* başlıklı bir yazım vardı” şeklinde hatırlatmıştır. Yazarın belleğinde başlığın “hanım” biçimiyle yer etmesi, “bayan” sözcüğünün artık kendi sözcük dağarcığında kalıcı bir yer edinmediğini göstermektedir. Başka bir deyişle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumsal dile yerleşen *bayan* ifadesi, Sertel'in ilerleyen

⁸²⁴ Bay Ağaoğlu Ahmed, Bay Necmeddin Sadak, Bay Cahid Yalçın ifadelerinde olduğu gibi...Bkz. Sabiha Sertel, “İngiliz Bayanın Gururu”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1935, s.7. Sabiha Sertel, “İnkılâpçı Parti”, *Tan*, 21 Kasım 1945, s.1. Sertel, “Hükûmette İnkılâpçılık”, *Tan*, 24 Kasım 1945, s.1.

⁸²⁵ Sabiha Zekeriya, “Bayan Mebuslar Neye Bağırmyorsunuz? *Projektör*”, Mart 1936, s.16-19.

yıllardaki dilinde eski karşılığı olan *hanım*la yer değiştirmiştir. “Bayan” sözcüğü 1935’ten sonra, özellikle 1940’lı yıllarda yaygın biçimde kullanılmış olmasına rağmen, ilerleyen zamanlarda kadın yazar söyleminde de “bayan” ve “hanım” birbirinin karşılığı olarak birlikte kullanılmaya başlanmış, “hanım” ifadesi ise eski “ayrıcalıklı ve sınıfsal” bağlamından çıkmıştır.

Sabiha Sertel’in 1926 yılında kaleme aldığı “Türk Kadını ve Türk Hanımı” başlıklı yazısı o günün koşullarında “kadın” ve “hanım”ın karşılığını anlamak için önem arz eden bir yazıdır. “*Yekdiğerine müradıf gibi zannedilen iki kelimenin ifade ettiği mana arasında müdhiş fark vardır*” diyerek bazı kadınların “kadın” sözcüğünü kendileri için hakaret saydıklarından söz etmiş ve “kadın” ile “hanım” arasındaki farkları açıklamıştır.

“*Hanım deyince biz güzel, cazib, tuvaleti taşkın, etrafından muhabbet ve aşk toplayan kimseleri hatırlarız. Hanım efendi evinin bütün işini hizmetçilerine gördürür, çocuklarını mürebbiyelere teslim eder. Kendisi öğleye kadar uyur.*” şeklindeki tarif ettiği Sabiha Sertel’in nazarında kadın; namuslu, iş bilen, evine önem veren, iyi bir anne, iyi bir ev kadınıdır. Giyinişi temiz ve düzgündür, vazifelerini bilen bir tiptir. “Hanımefendi” ise sadece kocasının “*iştihasını tatmin etmek*”te olan çocuk ve ev işleriyle ilgilenmeyen kadındır. Sertel, “hanım ve hanımefendinin” kaynağının saray ve paşazadeler olduğunu belirtmiş, Türk kadını ile bu kesim arasına özellikle Anadolu kadını örneğiyle bir sınır çizmiştir. Onun nazarında Türk kadını artık tüketen değil üreten kadındır ve “fabrikada, mağazalarda, müesseselerde doğrudan doğruya müstahsildir”. Sabiha Sertel toplumdaki “hanımefendi” tiplmesine gösterilen (el öpme vb.) gibi *aşırı* saygıyı gereksiz bulmakta, kadının değerini fiziksel görünüşüne indirgeyen anlayışı eleştirmektedir. Saygı duyulması gereken asıl figürün bu eski sığ kalıplardan sıyrılmış, üretim aşamalarında yer alan yeni Türk kadını olduğunu söylemektedir. “Bayan” sözcüğünün henüz dile geçmediği 1926 Türkiye’sinde kaleme alınmış bu yazı, “hanım” ve “hanımefendiye” karşı türetilen bu yeni sözcüğün, hangi ihtiyaçtan doğduğunu iyi ifade etmekte, bu yerleşik hitap şekillerine karşı neden yeni bir terime (*bayan*) ihtiyaç duyulduğunu, yani kadının toplumdaki yerini yeniden tanımlama arzusunu ortaya koymaktadır.⁸²⁶

Özetle, *Soyadı Kanunu* ve akabinde kabul edilen *Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına İlişkin Kanun*, öncelikle demokratik bir rejimin gereği olarak eşit

⁸²⁶ “Türk Kadını ve Türk Hanımı”, *Sevimli Ay*, S.4, 4 Haziran 1926, s. Yazı imzasızdır ancak Çatal, o dönem dergiyi Sabihal Sertel’in çıkardığını, ele alış biçimi ve üslubu nedeniyle yazının kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Çatal, *a.g.e.*, s.182-183.

yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi amacıyla çıkarılmıştır. Bununla birlikte, bu yasalar yalnızca toplumsal statülerin eşitlenmesine değil, aynı zamanda dilde sadeleşme ve modernleşme çalışmalarına da hizmet etmiştir.

Söz konusu düzenlemelerin yürürlüğe giriş tarihleri, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan 5 Aralık 1934 tarihli değişiklik ile neredeyse eş zamanlıdır. Bu durum, Cumhuriyet yönetiminin toplumsal dönüşümü bir bütün olarak ele aldığını göstermektedir. Yakın bir gelecekte kadın milletvekillerinin de Meclis'te yer alacak olması, yeni dönemde kadınlara nasıl hitap edileceği meselesini de gündeme getirmiştir. Dolayısıyla *bayan* sözcüğünün benimsenmesi, hem modern toplumlardaki örneklerle uyum sağlama hem de kadının kamusal kimliğini eşit ve saygın bir biçimde tanımlama çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenlerle kadın yazarların *bay* ve *bayan* ifadelerini gerek inceleme yazılarında gerek kurgu eserlerinde kullanmaya başladıkları, sahiplendikleri ve benimsedikleri görülmektedir.

Kadın yazarların Soyadı Kanunu'nu kendi hayatlarına ne şekilde uyarladıkları ise üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere söz konusu yazarların dönem dönem karşımıza farklı isimlerle çıktıkları görülmektedir: *Nezihe Muhlis*, *Nezihe Muhittin*, *Nezihe Muhittin Tepedelenligil*, *Nezihe Muhiddin Tepedelenligil*; *Sabiha Zekeriya*, *Sabiha Zekeriyya*, *Sabiha Zekeriya Sertel*; *Şükûfe Nihal Başar*; *Suad Derviş*, *Suat Derviş Baraner*, *Hatice Saadet Baraner* gibi bu kullanımlar zaman zaman farklı evlilikler ve değişen imla kuralları ile ilgili olsa da Soyadı Yasası ile de doğrudan ilişkilidir. *Nezihe Muhiddin*, yasadan sonra da *Nezihe Muhiddin* olarak anılmaya devam etmiş, röportajlarında ve gazete haberlerinde kendisinden hep bu şekilde söz edilmiştir. Basılan kitaplarının bir bölümünde *Tepedelenligil* soyadını kullanmış bir bölümünde kullanmamıştır.⁸²⁷ *Sabiha Sertel*, eşi ile birlikte Sertel soyadını aldıktan sonra, yazı ve eserlerinde 1938 yılına kadar *Sabiha Zekeriya*, 1938'den itibaren *Sabiha Zekeriya Sertel*, 1945'ten sonra da *Sabiha Sertel* imzasını kullanmıştır. *Şükûfe Nihal*, Soyadı Kanunu'ndan hemen sonra çıkan *Şile Yolları* adlı kitabında "Başer" soyadını kullanmış ancak daha sonraki kitaplarında soyadı kullanımını sürdürmemiş, gazete yazılarında da tanındığı isimle yazmaya devam etmiştir.⁸²⁸ *Suat Derviş*, aile adını hayatı boyunca soyadı

⁸²⁷ Soyadı kullanmadığı kitaplar: *Nezihe Muhittin*, *Ateş Böcekleri*, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1935. *Nezihe Muhiddin*, *Çingiraklı Yılan*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1943. *Nezihe Muhittin*, *Bir Aşk Böyle Bitti*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941.

⁸²⁸ *Şükûfe Nihal Başar*, *Şile Yolları*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935.

gibi kullanmış, gerçek adı Hatice Saadet'i resmî evraklar dışında kullanmamıştır. Soyadı Kanunundan sonra evlendiği Reşat Fuat'ın soyadı Baraner'i de ailesinin aldığı *Dervişoğlu* soyadını da eserlerinde hiç kullanmamıştır. Görüldüğü gibi Sabiha Sertel haricindeki kadın yazarlar, eserlerini kamuoyu tarafından bilinen isimleriyle vermeye devam etmiş, yeni edindikleri soyadlarını edebi kimlikleriyle birleştirmemiştir. Ancak bu durum, yasaya muhalefet ya da yasayı benimsememe olarak değerlendirilemez çünkü dönemin pek çok aydınının da “kabul gördüğü isimle” yazmaya ve o şekilde anılmaya devam ettiği bir gerçektir. Bu tercihler, tanınırlık ve alışkanlıklarla ilgili bir tutum olarak değerlendirilmelidir.

3.2.4. Alfabe ve Dil Devrimine Yönelik Görüşler

Alfabe değişikliği, Arap harflerinin Türkçeye uygun hâle getirilmesi ve imlâya ilişkin tartışmalar bilindiği üzere Tanzimat döneminde başlamış⁸²⁹, II. Abdülhamit Dönemi'nde azalmışsa da Kırım'da İsmail Bey Gaspıralı'nın çalışmaları⁸³⁰, Kazan ve Orenburg'taki harf ıslahatı çalışmalarıyla İstanbul'da yeniden gündeme gelmiş, II. Meşrutiyet Döneminde gözle görülür biçimde artmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Ordu'da okuma yazma öğrenmeyi kolaylaştırmak için geliştirdiği ve 1914 yılı Mart ve Ağustos ayları arasında uygulanan *Ordu Elifbası* denemesi dışında da herhangi bir somut adım atılmamıştır.⁸³¹

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından alfabe değişikliğinin yeniden tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Latin alfabesini eskiden beri savunan gazeteci Hüseyin Cahit, zaferin ardından Mustafa Kemal'e “*Latin yazısının niçin alınmadığını*” sormuş ve “*daha zamanı gelmemiştir*” yanıtını almıştır.⁸³² Erzurum Kongresi sırasında

⁸²⁹ Fevziye Abdullah Tansel, bu konuya ilk temas eden kişinin 1862 yılında Münif Paşa olduğunu bir yıl sonra da Mirza Feth Ali'nin Babıali'ye “harflerin tecdidi” konulu bir layiha gönderdiğini belirtir. Fevziye Abdullah Tansel, “Arap Harflerinin İslâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)”, *Belleten*, Nisan 1953, C.17, S.66, s.223-249.

⁸³⁰ İsmail Bey Gaspıralı'nın “dilde birlik” fikrinin temel dayanağı bütün Türk topluluklarının ortak bir Türkçeyle yazı ve konuşma dilinde birleşmeleri ve bunun için Osmanlı Türkçesinin seçilmesi ilkesidir. Usul-u Satviyye adını verdiği fonetik alfabe ile Arap harflerini Türkçe seslere göre basitleştirerek kırk günde Türkçe okuma yazma öğretebileceğini dile getirmiş ve bu yönde çalışmalara başlamıştır. Onun yaktığı bu ışık İstanbul'daki Türkçülere de ilham vermiştir. Mustafa Tokur, “İsmail Gaspıralı ve “Dilde Birlik” Fikri Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, S.16, ss.31-45.,

⁸³¹ Sadık Emre Karakuş, “Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası”, *Tarih Okulu Dergisi* 2018, Yıl.11, S.36 ss. 443-484.

⁸³² Hüseyin Cahit, *Resimli Gazete*'de yazdığı yazısında okur yazar sayısının azlığına, bunun bir türlü çözülemediğine, eğitimin bu şekilde sürdürülemeyeceğine değinmiş ve Türk milletinin millî harflerimiz olmayan Arap harfleriyle devam edemeyeceğini belirtmiştir. Ayşegül Şentürk, “Harf İnkılabının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2012, S.26 s.30.

Mazhar Müfit Kansu'ya aldırıldığı notları arasında da bulunan⁸³³, 1922 Haziran'ında Adnan (Adivar) Bey'e Latin harflerini kabul etmekten söz eden⁸³⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın "Latin hurufunun kabulü" için uygun zamanı beklediği anlaşılmaktadır.⁸³⁵

Cumhuriyet Dönemi'nde alfabe değişikliği tartışmalarının özellikle 1926 yılından sonra hız kazandığı söylenebilir. Bakü'de toplanan Türkiyat Kongresi'nde Latin harfleri lehinde bir karar çıkması⁸³⁶, Prof. Dr. Alfred Kühne'nin hazırladığı *Türk Eğitim Raporu*'nda gündeme getirilerek akademik olarak da tartışılmış olmasının ardından konunun gazete ve dergilerde gündem olmaya başladığı, Latin alfabesine geçilip geçilmemesi ile ilgili anketler yapıldığı görülmektedir.⁸³⁷

Sonuç olarak Arap harflerinin Türkçenin ihtiyaçlarını karşılayamaması, öğrenmenin zorluğu ve buna bağlı olarak okuryazar oranlarının çok düşük olması gibi nedenlerle Arap alfabesinden Latin temelli yeni Türk alfabesine geçiş süreci başlatılmıştır.⁸³⁸ Öncelikle 20 Mayıs 1928'de Arap rakamlarını Latin asıllı rakamlarla değiştirmek için "*Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkındaki Kanun*" *Resmî Gazetede* yayımlanmıştır.⁸³⁹ Sonra da aynı gün Başbakanlığın Maarif Vekaletine verdiği talimat uyarınca Türk diline uygun bir Latin alfabesi hazırlamak için "*Dil Encümeni*" oluşturulmuş ve Encümen ilk toplantısını Mustafa Kemal başkanlığında 26 Haziran 1928 tarihinde gerçekleştirmiştir.⁸⁴⁰

⁸³³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2022, s.131.

⁸³⁴ Halide Edip'in aktardığına göre Mustafa Kemal Batı Cephesinde "*Adnan sen tıbbiye ile ordunun en önce garplılaşmasından dolayı ilerlediğini söyledin. Şimdi bütün memleketi garplılaştıracağız.*" demiş ve Latin harflerinin kabulünden söz etmiştir. Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul, 2018, 19. Baskı, s.283.

⁸³⁵ İsmet İnönü, hatıralarında bu gecikmeye, "*bütün devlet muamelatı her şey bozulacak, herkes iki yazı kullanacak...başa çıkamayız*" diyerek kendisinin iki yıl gecikmeye neden olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.221.

⁸³⁶ 1924 yılında Gabiyev başkanlığında hazırlıklarına başlanan Bakü Türkoloji Kurultayı, Sovyet yönetiminin Türk halklarını kademeli olarak Kiril alfabesine geçirme stratejisinin ilk durağı olmuştur. Tepkileri önlemek amacıyla doğrudan Kiril yerine önce Latin alfabesi bir geçiş aşaması olarak sunulmuş; kurultaydaki asıl mücadele ise Arap ve Latin alfabesi savunucuları arasında geçmiştir. Tartışmaların sonunda Latin alfabesi taraftarları üstün gelmiştir. Muhammed Sarı-Hatice Gedik, "*Türkiye'de Harf Devrimi Öncesinde Basına Yansıyan Görüşler*" *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/7 Summer 2014, s.500.

⁸³⁷ Dr. Kühne, *Mesleki Terbiye'nin İnkişafına Dair Rapor*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1939.

⁸³⁸ Şentürk, *a.g.e.*, s.27-44.

⁸³⁹ "*Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun*", *Resmî Gazete*, No. 900 (28 Mayıs 1928), Kanun No: 1288.

⁸⁴⁰ Dil Encümeni'nde Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı Mehmet Emin (Erişirgil), Talim ve Terbiye Dairesi üyesi Mehmet İhsan (Sungu), Falih Rıfkı (Atay), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ragıp Hulusi (Özdem), Ahmet Cevat (emre), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İbrahim Osman (Karatay), Talim ve Terbiye Dairesi üyesi Avni (başman), İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Rasim, Celal Sahir (Erozan), İsmail

Harf Devrimi'nin müjdesi kamuoyuna ilk kez, Mustafa Kemal'in 9-10 Ağustos 1928 gecesi yaptığı tarihi Sarayburnu konuşmasında verilmiştir. “*Güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk alfabesini kabul ediyoruz. Bizim güzel ahenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir*” diyen Atatürk yeni Türk harflerinin bir an önce herkese öğretilmesi gerektiğini söyleyerek bunun “*vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi*” olduğunu belirtmiş, toplumun yüzde sekseninin okuma yazma bilmemesinin ise bir utanç vesilesi olduğuna vurgu yapmıştır.⁸⁴¹

Dil Encümeni'nin hazırladığı 29 harfli Yeni Türk alfabesi, bir yasa önerisiyle TBMM'ne sunulmuş, 1 Kasım 1928'de Meclis'te görüşülen yasa oy birliğiyle kabul edilmiş ve 3 Kasım 1928'de *Resmî Gazete* 'de yayımlanarak “*Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun*” başlığı altında yürürlüğe konmuştur.⁸⁴²

Yukarıda da belirtildiği gibi, Latin alfabesine geçme düşüncesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde ağırlık kazanmış bir meseledir. Ülkütaşır, özellikle Batıcı'ların, yani Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi isimlerin Latin Alfabesi ve yeni Türk alfabesinin hayata geçirilmesi üzerine cesur yazılar yazdıklarını ve *ıslah-ı huruf, tadil-i huruf* başlığı altında konunun çokça tartışıldığını belirtmiştir.⁸⁴³

Örneğin Hüseyin Cahit, 1910 yılında, Arnavutça alfabe risalesinin⁸⁴⁴ yayımlanmasının ardından yazdığı, kullanılmakta olan harflerin Türklük ve Müslümanlıkla ilgili olmadığını, Arnavutların bu konuda serbest bırakılması gerektiğini söyleyerek imkân varsa Osmanlı Devleti'nin de Latin harflerini kabul etmesinin doğru olacağına vurgu yapmıştır.⁸⁴⁵

Celal Nuri, Türkçe'nin Turani özelliğini kaybetmediğini, uygun olanın Latin harfleri gibi *huruf-i münfasilanın* (ayrık harfler) gerektiğini, mevcut harflerin yetersiz

Hikmet (Ertaylan) bulunmaktadır. M, Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, s.59-61.

⁸⁴¹ *Ayın Tarihi*, Ağustos 1928, S.53, s.1-3.

⁸⁴² “Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, No:1030, 3 Kasım 1928, Kanun No:1353.

⁸⁴³ Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.28-33.

⁸⁴⁴ Arnavut milliyetçileri arasında bir Arnavut alfabesi oluşturma düşüncesi 1840'lara kadar götürülebilir. 1871 yılında Şemsettin Sami ve Mehmet Ferit Vlora gibi aydınlar bu konuda öncü olmuşlardır. 1879 yılında Latin harflerine dayanan “İstanbul Alfabesi” kabul edilmiştir. 1908 yılında Manastır'da Arnavut alfabesi oluşturmak için Maarif Kongre'si toplanmıştır. Uzun soluklu tartışmaların ardından Arnavutlar 1910 yılında Latin alfabesine geçme kararı almışlardır. Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s.11,61. İrena Emîni, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, *Assos İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi*, 2024, C.2, S.1, s.23-34.

⁸⁴⁵ Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurufatı”, *Tanin*, 20 Kânunusani 1910, s.1.

olduğunu, ihtiyacı karşılamadığını, dilde, edebiyatta ve harfte bir inkılabın şart olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁶ “*Hurufatımız berbatır*” diyen Celal Nuri harflerin gayr-i ilmi olduğunu ve yetersiz kaldığını farklı eserlerinde de dile getirmiş, Latin harflerini kabul etme cesaretinin şart olduğunu söyleyerek daha önce “*Rumenlerin kirili, Almanların da gotik harfleri*” bıraktığını hatırlatmıştır.⁸⁴⁷

Recaizade Mahmut Ekrem Bey tarafından kurulan *Islah-ı Huruf Cemiyeti* ile Müşir Gazi Ahmet Paşa tarafından kurulan *Islah-ı Huruf Encümeni* harf değişikliğine ilişkin aydın görüşlerinin ortaya konmasında etkili olmuş, *Encümen*’in Darülfünun Konferans Salonu’nda gerçekleştirdiği toplantıda İsmail Hakkı Bey uzun bir konuşma yaparak harf ıslahının şart olduğunu belirtmiştir. Ancak harf değişikliğinden yakınan aydınların hepsi Latin alfabesine geçişi doğru bulmamıştır. İsmail Hakkı Bey, yazının doğru okunmasının mümkün olmadığını söylemekle birlikte doğrudan Latin harflerini almak yerine Arap harflerini tadil etmek görüşündedir. Benzer biçimde gazeteci ve siyasetçi Hüseyin Kazım Kadri de *İçtihat* dergisinde eski Türk harflerinin (Uygur) bırakılıp Arap harflerinin kullanılmasının en başından hata olduğunu söyler ancak harf değişikliğinden yana değildir, düzenleme taraftarıdır.⁸⁴⁸

Tüm bu tartışma ortamında İslamcıların ve şeyhülislamın alfabe değişikliği düşüncesinden rahatsız olduğu Kılıçzade Hakkı’nın çıkardığı *Hürriyet-i Fikriye* dergisinde imzasız ve seri biçimde yayımlanan Latin alfabesi taraftarı yazıların ardından derginin süresiz biçimde tatil edilmesinden anlaşılmaktadır.⁸⁴⁹ Yazar açık mektubunda şöyle seslenmektedir:

Şeyhülislam yahut fetva emini hazretlerinden şu sualime cevap almayı pek arzu ederdim. Fransızlar İslamiyetin esaslarını pek makul bularak milletçe ihtida etmek istiyorlar! Acaba onları Müslüman addedebilmek için o pek zarif dillerinin Arap harfleriyle yazılması şart-ı esasi mi ittihaz edilecek?⁸⁵⁰

Alfabe tartışması, Millî Mücadele Dönemi’nin ardından ilk kez Türkiye İktisat Kongresi’nde bir öneri olarak sunulmuş ancak Kazım Karabekir bu değişikliğin “İslam

⁸⁴⁶ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal: Mesail-i İçtimaiye*, C.2, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1912, s.165-166.

⁸⁴⁷ Celal Nuri, *Tarih-i Tedeniyat-i Osmaniye-ı Tarihiye*, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1912, s.180-188.

⁸⁴⁸ Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.36-38.

⁸⁴⁹ Kılıçzade Hakkı, 1923 yılında *İçtihat* dergisinde çıkan makalelerinde, söz konusu yazı dizisinin Mustafa adında bir arkadaşı tarafından yazıldığını, Talat Paşa’nın kendisini çağırarak yazılara devam edilmemesini istediğini belirtmiştir. Kılıçzade Hakkı, *İçtihad*, 1 Haziran 1923, S.154. Aktaran: Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.41.

⁸⁵⁰ Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.40.

alemi ile aramızı bozacağını” belirterek şiddetle karşı çıkmış ve yaptığı uzun konuşma ertesini gün *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde “Latin Harflerini Kabul Edemeyiz” başlığı ile yayımlanmıştır.⁸⁵¹ Bunun üzerine alfabe tartışmalarının yeniden gündeme geldiği belirtilebilir. Halit Ziya (Uşaklıgil), Ali Canip (Yöntem), İbrahim Alaattin (Gövsâ), Ahmet Zeki Velidi (Togan), Fuat Köprülü, Cenap Şahabettin, Avram Galantı, Abdullah Battal (Taymas) gibi aydın ve yazarlar Arap harflerini desteklerken, Abdullah Cevdet, Yunus Nadi, Fali Rıfkı (Atay), Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi aydınlar da Latin harflerinin kabulü için istekli yayınlar yapmışlardır.⁸⁵²

Alfabe değişikliği taraftarı olmayan aydınların genel görüşü şudur: “Türkçe’nin Arap harfleriyle olan bağı bir uyum içerisinde ve imlâ sorunları alfabenin kendisinden değil, gramer eksikliği ve yetersiz eğitimden kaynaklanmaktadır. Harf değişikliği Batılılaşma hamlesi için olmazsa olmaz bir adım değildir. Alfabenin ıslahı ile mesele çözülebilecektir. Ayrıca Latin harfleri kabul edilirse pek çok eserin tercümesi gerekecek, bu çok zor olacağından yeni nesil ilmi ve fikrî mazisinden haberdar olmayacaktır. İslam ülkeleriyle olan bağ zayıflayacak ve ticari ilişkiler zedeleneyecektir.”⁸⁵³

Gerek II. Meşrutiyet’te gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında kadın yazarların alfabe değişikliğine ilişkin fikirleri, bu tartışmaya dahil olup olmadıkları, fikir beyan edip etmedikleri hakkında elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak 1928 yılındaki tartışmalarla birlikte konuya dahil oldukları görülmektedir.

Sabiha Sertel’in, Atatürk’ün Sarayburnu konuşmasından sonra ve Latin harflerinin kabulünden kısa bir süre önce kaleme aldığı “Şarkla Olan Son Rabıtamızı da Kestik” başlıklı yazısından anlaşıldığı kadarıyla “*Artık Türk hurufatını öğrenmek, Türk kıraatını sevmek için seneler sarf eden, bu güç ve mürekkep lisanı öğrenmek için dimağı melekelerini lüzumsuz yere yoran çocuklarımız, lisanlarını konuştukları gibi suhûletle okumak fırsatlarını bulacaklardır*” diyerek harf devrimini coşkuyla karşılamış ve bunu bir Batılılaşma hamlesi olarak değerlendirmiştir. Arap harflerinin, zorluğu yüzünden öğrenilemediğini, halkın bu nedenle cahil kaldığını, yeni harflerin sadece halkın okuma yazma öğrenmesini kolaylaştırmayacağını, yabancıları da Türkçeyi öğrenmeye heveslendirerek “*inkılabımızı, harsımızı daha kolaylıkla tedkik etmelerine ve bizi daha*

⁸⁵¹ Kazım Karabekir, “Latin Harflerini Kabul Edemeyiz”, *Hakimiyeti Milliye*, 5 Mart 1923, s.1.

⁸⁵² Ülkütaşır, *a.g.e.*, s.53-56.

⁸⁵³ Sarı-Gedik, *a.g.e.*, ss.485-505.

yakından tanımlarına” yardım edeceğini belirtmiştir. Sabiha Sertel harf devriminin sadece kültür meselesi olmadığını, ekonomiyi de canlandıracağını altını çizmiştir.⁸⁵⁴

Memleket dâhilindeki ekalliyet zümrelerinin lisanımızı okumalarına ve daha süratle temsillerine hizmet edecek, memleketteki kârî zümresini çoğaltacaktır. Bütün dünya sınaî, iktisadî, siyasî her dairesinde işleri teshîl için kullanılan daktilo makineleri bizde de işe azamî sürat verecek, masa başlarında sabahtan akşama kadar iki üç layihayı tebeyyüz ile uğraşan memurların sarf ettiği zamanı tasarruf edecektir. Her sahada tasarruf edeceğimiz bu zamanın iktisadî ve ictimai kıymeti terakkî merhalesinde bize çok şeyler kazandıracaktır.⁸⁵⁵

Nezihe Muhiddin’in harf devrimine yaklaşımı kadın odaklı bir perspektife dayanmaktadır. Yeni alfabenin okuma yazma oranlarını artıracığını ve dolayısıyla kadın eğitimine devrim niteliğinde bir katkı sunacağını düşünmektedir. Kadınların siyasî hak taleplerine “henüz erken” ya da “kadınların cehaleti” gibi gerekçelerle karşı çıkanlara verdiği yanıtta vatandaşlık haklarının eğitim seviyesine indirgenemeyeceğini söylemiş, kadınlar şimdilik çok eğitilmiş olmasa bile yeni harflerle bunun kısa süre içinde değişeceğini belirtmiştir.⁸⁵⁶

İkdam’da *Ferda* müstear ismiyle yayımladığı “Demokrasi ve Kadın” adlı yazısında demokrasi kavramının meşrutiyetle birlikte halk arasında duyulmaya başladığını ve o dönemde tam anlaşılamadığını söylemekte, *demokrasinin* asıl manasına Cumhuriyet ve Atatürk’le kavuştuğuna dikkat çekmektedir. (EK-6) Bunun en büyük örneklerinden biri olarak harf devrimini vermekte ve bu devrimin toplum arasında sınıf farkları ile kadın-erkek ayrımını ortadan kaldırdığına vurgu yaparak anlatmaktadır:

Avam ve havas zümrelerini ilim ve irfan itibariyle tasnif edersek en büyük gazamız olan yeni harf seferberliğiyle ilmin cehle galebesi yani Avrupanın havasa doğru tereffü ve hululunu ve tam bir demokrasiye vusûlümüzü fethetmiş oluyoruz. Yeni harf devriminin en candan gönüllüleri hiç şüphesiz kadınlarımız arasındadır. Şimdiye kadar cehlin siyah ve paslı kafeslerinde asırlarca seirane ve makhur bir tarzda mahbus olan kadın bu nurlu cihadın en cesur ve mütehalik bir silahlısıdır.⁸⁵⁷

Nezihe Hanım, *Türk Kadını* (1931) adlı eserinde de harf devriminden söz ederek bu yasanın özellikle kadınların önünü açtığını şu sözlerle ifade etmiştir.

Aradan geçen bir iki sene sonra büyük halaskar yeni Türk harflerini kabul ederek millete yeni, büyük, parlak bir şehrah daha temin etti. Burada kadınlığın şükranı sonsuz ve payansız olmuştur. 1927-1928 tarihi Türk kadınının hakiki bir

⁸⁵⁴ Sabiha Zekeriya, “Şarkla Olan Son Rabıtamızı da Kestik”, *Resimli Ay*, S.55, Eylül 1928, s. 1.

⁸⁵⁵ A.y.

⁸⁵⁶ N.M, “Türk Kadınları Mebus Olmak İstiyorlar”, *İkdam*, 23 Nisan 1929, s.4.

⁸⁵⁷ Ferda, “Demokrasi ve Kadın”, *İkdam*, 20 Ocak 1929, s.5.

kurtuluşudur. En cahil bir sınıf halinde kalmış olan kadın okumak minnetine mazhar oldu.⁸⁵⁸

Bilindiği gibi, *Latin Harflerinin Kabulüne Dair Kanun*'un yürürlüğe girmesini takiben hızla gündeme alınan konuların başında da *Dil Devrimi* gelmektedir. Türkçenin Arapça, Farsça ve hatta İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinden arındırılmasını, sadeleşmesini, kendi kaynak ve kurallarından beslenerek yeniden yapılandırılmasını ve zenginleştirilmesini hedefleyen Dil Devrimi aynı zamanda bir kültür devrimi olarak da tanımlanmaktadır. 19. yüzyılın sonuna dayanan dilde sadeleşme arayışlarının temelleri Ahmet Mithat Efendi ve Şemsettin Sami gibi Tanzimat aydınları tarafından atılmıştır.⁸⁵⁹ II. Meşrutiyetle birlikte Türkçülük akımının bir hükûmet politikası hâline gelmesi ve toplumsal taban kazanmasıyla başta Ziya Gökalp⁸⁶⁰, Ömer Seyfettin ve Ali Canip (Yöntem) gibi *Yeni Lisan* ekolünü destekleyen aydınların öncülüğünde ve *Genç Kalemler* dergisi etrafında güçlenen dilde sadeleşme adımları sistemli bir hâle gelmeye başlamıştır.⁸⁶¹

“Millî his ile dil arasındaki bağın çok kuvvetli” olduğunu söyleyen Atatürk'ün dil konusundaki çalışmaları ve bunu kurumsallaştırma çabaları Dil Devrimi'nin hayata geçmesinde belirleyici olmuştur. 1930 Kasım'ında Sadri Maksudi (Arsal)'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabına el yazısı ile yazdığı sözünde “*Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil bu şuurla işlensin*” demiş ve Türkçenin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulması

⁸⁵⁸ Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, ss.393-394.

⁸⁵⁹ 1871 yılında “*Osmanlı kitabeti o dereceyi bulmuştur ki kaleme alınan bir şeyi ne Arap, ne Acem ne de Türk anlamamaktadır*” diyen Ahmet Mithat ve 1897 yılında “*Bizim yazmak gibi sade muhtasar ve güzel sırf Türkçe bir tabirimiz varken “ketbü tahrir etmek” gibi dört veya “yeraranı bahs ü makal olmak” gibi altı kelimeden mürekkep ve yarı Farisi alaca ve gülünç tabirler kullanmak zevk-ı selim işi midir? İnsaf buyurulsun*” diyen Şemsettin Sami, Türkçe'nin sadeleşmesi gerektiğini savunan ilk aydınlar arasındadır. Ömer Asım Aksoy, *Atatürk ve Dil Devrimi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, s.11.

⁸⁶⁰ 1916 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'ne sunduğu layihada “*Bilhassa lisan tedrisinde gayet fena usuller takip edilmektedir. Çocuklara lisanımızda yaşamaya hakkı olmayan birçok Arapça ve Acemce lügatler ve terkipler ezberletiliyor. Milli harsın en kolayca keşfolunacak sahası lisandır.*” diyen Ziya Gökalp dilde sadeleşme konusundaki öncü isimler arasında yer almaktadır.

⁸⁶¹ *Genç Kalemler* dergisi etrafında filizlenen Yeni Lisan Hareketi, Türkçeyi yabancı dil bilgisi kurallarından arındırmayı, sözcük tasfiyesinde aşırıya kaçmadan halkın benimseyebileceği sadeleşmeyi esas almıştır. İstanbul Türkçesini hem konuşma hem de yazı dili için ortak payda kabul eden Yeni Lisancı'lar dilde merkezîleşmeyi ve standartlaşmayı hedeflemiştir. Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp'in fikirlerinin birbirini tamamladığı bu süreç, Dil Devrimi'ne giden yolda Türk dilinin modern kimliğini belirleyen en stratejik aşamalardan biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat Özyurt, “Dilde ve Edebiyatta Uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2005, C.2, S.5, s.53-79.

gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁶² 1932 yılında *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin⁸⁶³ kurulmasıyla Dil Devrimi artık resmî makamlarca desteklenen bir harekete dönüşmüştür.⁸⁶⁴ Birinci, İkinci ve Üçüncü Dil Kurultaylarında hazır bulunan Atatürk, Güneş Dil Teorisi'nin⁸⁶⁵ oluşturulması, Geometri kitabının yazılmasından anlaşılacağı gibi Türk dilinin sadeleşmesi, gelişmesi konularıyla yakından ilgilenmiş ve bunu milliyetçilik ve millî birlik ilkelerinin de bir parçası olarak görmüştür.⁸⁶⁶

Nezihe Muhiddin'in Dil Devrimi'ne ilişkin fikirlerinin 1933 yılında *Milliyet* gazetesinin kendisine yöneltilen soruya verdiği yanıtta ayrıntılı biçimde okunmaktadır. Halkevi'nde verilen Dil Konferansı'na katılan⁸⁶⁷ Nezihe Hanım, dil işinde çok iyi çalışıldığını, Büyük Gazi'nin işaretine milletin yine olumlu yanıt verdiğini, kendisinin 3-4 sene önceki yazılarını tanıyamadığını, 10 sene önceki yazılarına ise, Arapça duaları anımsattığı için olsa gerek- artık “âmin”⁸⁶⁸ dediğini söylemektedir. Ancak bunda abartıya kaçılmaması gerektiğini, “*Türkçe yıkadım demek varken yudum demenin anlamının olmadığını*” örnekleyerek açıklamıştır. Dilde yabancı dilden gelen kelimelerin de olabileceğini, Öztürkçe ısrarcılığının doğru olmadığını söyleyen Nezihe Muhiddin “*fen ve ilim kitaplarında fen istilahlarının beynelmilel olanlarını kabul etmeğe taraftarım. Arapçaları bir tarafa atmalıyız*” demiştir. Gündelik gazetelerin bulduğu karşılıkları sevdiğini ve munis bulduğunu söyleyen yazar “*ben bazılarında kaybolan bir şeyi bulmuş gibi tuhaf bir sevince uğruyorum*” demiştir.

Kadın yazarlar içinde Türk dil devrimini en coşkulu karşılayan isimlerden biri Şükûfe Nihal'dir. 1947 yılında kaleme aldığı “Dil Bayramı” başlıklı yazısında Şinasi'den,

⁸⁶² Sadri Maksudî, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, İstanbul, 1930; Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1960.

⁸⁶³ Türkçenin sadeleşmesini ve bilim-teknik ve sanat kavramlarını karşılayacak şekilde gelişimini devrimci bir anlayışla ve bilimsel yöntemlere uygun olarak sağlama amacıyla kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurucu genel başkanı Atatürk'tür. Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Celal Sahir (Erozan), Samih Rıfat (Horozcu) gibi aydınlar da kurucuları arasındadır. Türkçenin gücünü ortaya koyarak sözcük türetmek en temel amaçları arasındadır. Cemiyet, 1934 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu, 1936 yılında da Türk Dil Kurumu adını almıştır.

⁸⁶⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atatürk ve Dil Devrimi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, s.21.

⁸⁶⁵ 24 Ağustos 1936 tarihinde toplanmış olan Üçüncü Dil Kurultayı'nın başlıca konularından biri olan Güneş Dil Teorisi, Atatürk'ün geliştirdiği ve kurultaydan önce ilk kez yabancı dil bilginlerine verdiği çayda açıklamış olduğu bir teoridir. Türk Tarih Tezi ile de uyumlu olan bu teze göre tüm diller Türkçeden doğmuştur. Aksoy, *a.g.e.*, s.32. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936*, Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

⁸⁶⁶ Aksoy, *a.g.e.*, s.25-29.

⁸⁶⁷ Halkevi'nde düzenlenen konferansı Köprülüzade Fuat Bey vermiş ve çok sayıda aydın bu konferansta hazır bulunmuştur. “Münakaşalı Konferans Dün Halk Evi'nde Yapıldı. Nezihe Muhiddin Hanım Ne Diyor”, *Milliyet*, 31 Mart 1933, s.1,5.

⁸⁶⁸ Yazar burada Arapça ve Farsça ağırlığını kastediyor olmalı.

Namık Kemal'den, Ziya Paşa'dan, Muallim Naci'den, Ahmet Mithat'tan, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'den örnekler vererek dilde sadeleşme çalışmalarının tarihi seyrini hatırlatmış ve bu işin Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün çabalarıyla sistematik bir hâl aldığı şü sözleriyle vurgulamıştır:

Lakin dili kurtarmak öz varlığına kavuşturmak için en köklü çalışmalar ancak Cumhuriyet inkılabından sonra oldu. 1933'te başlayan dil savaşına sürekli bir çalışma ile, Atatürk başkanlık etti. Bu yolda bütün bir milletin seferber olmasını ve bir düşman kovulur gibi, yabancı kelimelerin dilimizden atılmasını istedi. Böylece Türkçe her an yeni yeni kelimelere kavuşuyordu. Bu kelimelerin çoğu, medrese diliyle ilgisi olmayan halkın, köylünün ağzında zaten hâlâ yaşamaktaydı. Bir kısmı da eski kitaplardan bulunup derlendi. Bunlar bir medeni dili tamamlayacak kadar zengin manalı kelimelerdi.⁸⁶⁹

Birinci, Üçüncü ve Beşinci Türk Dil Kurultayı'na da üye olarak katılan Şükûfe Nihal⁸⁷⁰, yüzyıllardan beri Türkçe'nin Arapça ve Farsça boyunduruğu altında olmasını eleştirmiş, dil devrimi ile birlikte artık “öz sesini bulmaya başladığını, temiz ve berrak ahengine kavuştuğunu” hatırlatmıştır.⁸⁷¹ “Nasıl Derler Türkçede” başlıklı bir başka yazısında da Fransızca ve İngilizce sözcük kullanımını ve bunun *aydın görünmek* adına yapılmasını eleştirmiş, Dil Devrimi ile birlikte bunun örneklerinin eskisi kadar duyulmamasına “*millî davalar tez yetişt, hepimiz temiz öz Türkçemize döndük*” sözleriyle dikkat çekmiştir.⁸⁷² Ancak sayıları azalmış olsa bile yabancı kelimeleri kullanarak konuşan insanların var olduğunu sitemkâr bir şekilde hatırlatmaktadır:

Nedir o ikide bir, lüzumlu lüzumsuz yabancı kelimeler kullanmak? Sanki Türkçemizde kelime kıtlığı varmış gibi bir yabancı, Fransızca veya İngilizce kullanmak... Hani millî dil, hani öz Türkçe? Bunların hiçbirini halka öğretemedikten başka, köylünün bile bu özentilere düştüğünü görüyoruz... Eğer yüzyıllardan beri alıştığımız benimsediğimiz, Türkçe mi, Arapça mı, Acemce mi olduğunu artık unutup dilimize mal ettiğimiz bazı kelimeleri mutlak atmak gerekiyorsa; onun yerine bize daha uzak dillerden kelimeler getirmek ve bunların aramızda dolaşmasına göz yummak, çok saçmalık olmuyor mu?⁸⁷³

Şükûfe Nihal, 1950'li yıllara gelindiğinde Dil Devrimi'nin tam anlamıyla başarıya ulaşmadığını ve uygulamada bazı eksiklikler olduğunu dile getirmiştir. Bu aksaklıkların en önemli nedeni bu yıllarda göze çırpın *eskiye* dönüş sürecidir. Bu eleştirisini, verdiği

⁸⁶⁹ Şükûfe Nihal, “Türk Dil Bayramı”, *Kadın Gazetesi*, S.31, 29 Eylül 1947, s.1,6.

⁸⁷⁰ *Birinci Türk Dil Kurultayı* Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s.XXVIII. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı* 1936, Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi İstanbul 1937, s.XXII. *Beşinci Türk Dil Kurultayı* Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi İstanbul 1945, s.308.

⁸⁷¹ Şükûfe Nihal, “Türk Dil Bayramı”, *Kadın Gazetesi*, S.31, 29 Eylül 1947, s.1,6.

⁸⁷² Şükûfe Nihal, “Nasıl Derler Türkçede”, *Kadın Gazetesi*, 8 Mart 1948, S.54, s.3.

⁸⁷³ Şükûfe Nihal, “Bazı Kimselerin Derdi”, *Kadın Gazetesi*, 18 Ekim 1948, S.86, s.3.

güncel bir örnek ile somutlaştırmıştır. İstanbul’da yeni otobüslerin kapısındaki “*hinihacette kapıyı açmak isteyenler*” levhasına dikkat çeken yazar “*Bu ne dildir? Hangi çağın, hangi neslin dilidir? Bugünkülerin değil, benim de değil, ancak babamın yaşadığı günlerin dili...*” şeklinde bir sorgulamayla bu eskiye dönüşe dikkat çekmiştir. “*Toplantılar, kitaplar, sözlükler, öğütler, masraflar sonu eski hamam eski tas*” diyerek bu uğurda ciddi bir uğraşı verildiğine- ki kendisi de Türk Dili Kurultayı üyelerinden biridir- ancak bir arpa boyu yol katedilmediğine değinmiştir.⁸⁷⁴

Çölde Sabah Oluyor (1951) romanında ise Türkçe’nin bazı Anadolu illerinde yaygınlaştırılmadığına dikkat çekmiştir. Bir yol romanı olan eserin kahramanlarından biri olan Kâtip Bey, trenle Gültepe’ye (Hatay-Kırıkhan) geldiğinde Arapça konuşmaların fazlalaştığına, “*yüzyıllarca Türk egemenliğinde kalan bu topraklarda*” Türkçe konuşulmamasını, bilet kesen memurun bile Arapça konuşmasını örnek vererek eleştirmiştir. Diyarbakır, Mardin ve bazı Orta Anadolu illerinde de yaygın olan bu durumu biraz da yanlış politikalara bağlamıştır. Kâtip Bey’e göre “*Okullar çoğalmıştır, kurultaylar kongreler yapılmıştır, Anadolu’ya folklor dil tarama ekipleri gönderilmiştir, kütüphaneler dolusu eserler yazdırılarak masraflar edilmiştir ama umulan sonuç elde edilememiştir. Zamanında bu bölgelerle yeterince ilgilenilmeyerek şimdi de aksi yönde halktan kopuk bir Türkçe yaratarak yine aynı sonuca hizmet edilmektedir:*

Arapçanın Türkçeden ziyade yayılmış olduğu bu Türk topraklarında mesela “talebe velisi” gibi bir Osmanlıca Türk dili, yabancı bir tesir yapmaz. Talebe de veli de kolay anlaşılır. Böyle bir konuşma onları ürkütmez yavaş yavaş Türkçeye alışır. Lakin bu kelimeleri kökünden kaldırıp da talebe velisi yerine öğrenci egesi dersiniz o zaman Türkçe onlara içinden çıkılmaz, Çince kadar güç bir şey olur.⁸⁷⁵

Buradaki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, Şükûfe Nihal, bizzat parçası olduğu bu sürecin, Dil Devrimi’nin, 1950’lere geldiğinde beklenen başarıya ulaşmamış olmasını iki temel nedene dayandırmaktadır. Birincisi dilde sadeleşmenin abartılması ve halka uzak sözcük tercihleriyle onların Türkçeden soğutulması, ikincisi de yeni yönetimin⁸⁷⁶ Dil Devrimi’nden vazgeçerek eskiye dönüş yapmasıdır. Yani iki uç kutup, dilde aşırı sadeleşme ve ağdalaşma Şükûfe Nihal’in farklı eserlerinde dikkat çektiği dil sorunları olarak karşımızda durmaktadır.

⁸⁷⁴ Şükûfe Nihal, “Hinihacette”, *Kadın Gazetesi*, 31 Aralık 1951, s.1

⁸⁷⁵ Şükûfe Nihal, “Çölde Sabah Oluyor”, *Bütün Eserleri-3* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.176-177.

⁸⁷⁶ Şükûfe Nihal herhangi bir iktidar eleştirisi yapmaz ancak yazıyı yazdığı dönem Demokrat Parti’nin iktidara geldiği ve yavaş yavaş CHP iktidarının uygulamalarından geri dönüşün başladığı bir dönemdir.

Harf ve Dil Devrimi'ne yönelik yapıcı tutumuyla öne çıkan bir diğer kadın yazar da Suat Derviş'tir. Dil devrimine karşı çıkmayı *muhafazakarlık* olarak değerlendiren yazar, dile yeni sözcükler katmak ve onu zenginleştirmenin zaruri olduğuna dikkat çekmiştir. *Arap ve Acem dillerinden* geçen sözcükleri kullanmak yerine sanayileşmesini tamamlamış *garp* dillerinden *fabrika*, *atölye* gibi dilde henüz karşılığı olmayan sözcükleri almanın sakıncası olmadığını belirtmiştir. Bunun dışında öz Türkçe kaynaklardan değilse halka yabancı kelimeleri dile sokmanın anlamı olmadığını, böyle kelimelerin dilde tutunamayacağını söylemiştir. “*Halkımızın kullandığı dili alalım ve yeni doğan ihtiyaçlarımızın ifadesi için de garp dillerinde kullanılan tabirleri kendimize mal etmekten çekinmeyelim.*” diyen Suat Derviş, dilde sadeleşmeyi halkın anlayacağı kelimeleri kullanmak olarak görmektedir.⁸⁷⁷

1941 yılında yazdığı yazısında, Dil Bayramı'nı diğer millî bayramlardan ayrı bir yere koymadan, mutlaka kutlanması ve hatırlanması gereken bir gün olarak anmıştır. “*Bu bayram münasebetiyle münevverlerimiz dil inkılâbımızın ilerlemesi çare ve yollarını aramak ve bu hususta hisselerine düşen vazifeleri başarmakla mükelleftir.*” diyen yazar Dil Devrimi'ni olumlayarak devam ettirilmesi gereken bir başlangıç olarak anmıştır.⁸⁷⁸ *Yeni Edebiyat* gazetesinde yayımlanan hemen yan sütundaki bir başka yazıda harf ve dil devrimleri Atatürk'ün halkçılık ilkesinin bir yansıması olarak değerlendirilmiş, halkın anladığı kelimelerin dilde kalmasında sakınca olmadığı, önemli olan dili dile ait olan kurallardan temizlemek olduğu hatırlatılmıştır.⁸⁷⁹ Kurmacalarında da zaman zaman Türkçe ve dil meselesine değinen Suat Derviş varlıklı kesimin araya yabancı sözcükler katarak konuşmasını, *Zengin Ölüsü* (1937) öyküsünde sosyetik bir aileye gelin giden ve eşinin vefatından sonra ona seslenen tütün işçisi Şekure'nin şu sözleriyle eleştirmiştir:

Sizin bir şeyiniz bize benzemiyor. Mesela siz Türkçe konuşmasını bilmiyorsunuz. Ah Mazlumcuğum, rabbim rahmet eylesin ne sen ne kaynanam ne de görümcelerim ortasına Frenkçe katmadan üç Türkçe sözü bir araya getirebiliyordunuz.⁸⁸⁰

“Dil inkılabının gayesi çok yüksektir” diyen Sabiha Sertel, dili yabancı kelimelerden arındırmanın, Osmanlı devletinin “saray edebiyatı” şeklinde kabul ettiği ağdalı dille halk dili arasındaki uçurumu kaldırmanın ve dilde sadeleşmenin çok önemli

⁸⁷⁷ Suat Derviş, “Dilimizde Islahat”, *Haber*, 14 Ekim 1940, s.3.

⁸⁷⁸ Suat Derviş, “Dil Bayramı”, *Yeni Edebiyat*, 15 Eylül 1941, S.22, s.1.

⁸⁷⁹ Ali Rıza, “Dil Bayramı Münasebetiyle”, *Yeni Edebiyat*, 15 Eylül 1941, S.22, s.1, 2. Kemal Sülker'in aktardığına göre Ali Rıza imzalı yazılar Suat Derviş'in eşi Reşat Fuat Baraner tarafından yazılmaktadır.

⁸⁸⁰ Suat Derviş, “Zengin Ölüsü”, *Fukara Ölüsü* içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.

olduğunu ancak bunu yaparken çok dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. “*Halkın yaşayan lisanına giren kelimeleri fertlerin arzusuna göre atmak, bunların yerine üç beş kişinin arzusuyla yeni kelimeler koymak, fesin yerine şapkayı koymak kadar kolay değildir.*” diyen Sertel, dilin değişen, yeni ihtiyaçlara göre kendini yenileme özelliği üzerinde durmuştur. Sertel, dilde sadeleşmeyi ifrata vardırmanın ve uydurma kelimelerle dili değiştirmeye çalışmanın, ölmüş kelimeleri “*ecdadımız kullanıyordu*” diyerek diriltmeye çalışmanın yanlışlığına dikkat çekmiştir.” Sertel’in “*lisanın uydurma kelime, uydurma mefhum, uydurma ıstılah almadığını kabul etmek şartıyla bu gayeye daha selamette yürüyebiliriz.*” şeklindeki ifadeleri ise düşündürücüdür. Kavram yerine mefhum, terim yerine ıstılah sözcüklerini kullanan Sertel, o günlerde türetilmiş ve sözlüklerde yer alan bu yeni kelimeleri tercih etmemiş, belki de *uydurulmuş* sözcüklerde arasında değerlendirmiştir.⁸⁸¹

Sertel dilde sadeleşme meselesini 1969 yılında kaleme aldığı anılarında da tartışmıştır. Nazım Hikmet’in eski edebiyatı tamamen reddeden tavrını o günlerde eleştirdiğini *Tanzimat Edebiyatı, Divan Edebiyatı ve Edebiyatı Cedide’nin kendi devirlerinin ürünü olduğunu*, top yekûn silinip atılamayacağını ancak Nazım Hikmet’in bu konuda çok radikal düşündüğünü ve dilde de daha sadeleştirme yanlısı olduğunu ama *uydurma* kelimeleri kullanmadığını şu sözlerle ifade ederek kendi fikirlerine de açıklık getirmiştir:

Dil meselesinde bir çoğumuz Nazım’ın haklı olduğunu kabul ediyor fakat lisanı zenginleştiren birçok Arap ve Fars kelimelerinin Türkçede karşılığını bulmanın zor olduğunu söylüyorduk. Uydurma kelimelerin, Çağatay lugâtlarından aktarılan kelimelerin de kullanılmasına karşıydık... Nazım uydurma kelimeleri kullanmıyordu. Onun kullandığı dil Türkçenin kemale ermiş şeklidir.⁸⁸²

Harf ve Dil Devrimine ilişkin bir kadın yazar olarak Halide Edip’in bakış açısına yer vermek de yararlı olacaktır. Halide Edip, Latin harflerinin kabulü meselesinin, kültür ve dil bakımından en az Medeni Kanun kadar önemli bir aşama olduğunu belirtmiştir. Alfabe ile ilgili tartışmaların Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki tarihçesine değindikten sonra bu değişimin sadece Arap harflerinin zorluğundan kaynaklanmadığını, eskiden beri Batılılaşmanın bir parçası olarak görüldüğünü hatırlatarak yeni yasa ile “*garplılaştırma temayülünün temposunun şiddetlenmesi*” arasında bir bağ kurmuştur.

⁸⁸¹ Sabiha Zekeriya Sertel, “Dil İnkılabı İstikrar Safhasına Giriyor”, *Tan*, 20 Ocak 1939, s.5

⁸⁸² Sertel, *Roman Gibi*, s.146.

Halide Edip’e göre alfabe değişikliği ile ilgili temel sıkıntı Dil Devrimi ile birlikte gerçekleşmiş olmasıdır. Farklı devirlerin önemli yapıtları yeni harflere çevrilseydi, alfabe değişikliğinin yol açtığı karmaşanın er geç yatışacağını belirtmiş, “*bir anda, bir de dil inkılabı ortaya çıkınca fikir ve sanat sahasındaki tekamülümüz aksamış, yolunu şaşırmıştır.*” demiştir.⁸⁸³

Halide Edip, dilde sadeleşmenin eski bir tartışma olduğunu hatırlatarak Dil Devrimi’nin gerekliliğine vurgu yapmış hatta Türk Dil Kurumu’nun faydalı işler de yaptığını belirtmiştir ancak bu işin devlet eliyle, olağan akışına bırakılmadan yapılmasını “*ani bir sıçrama ile yani bir Evolution Brusque*⁸⁸⁴ *ile fevri bir harekete dönüştürdüğü*” gerekçesiyle eleştirerek, *uydurma* kelimelerin fazlalığına dikkat çekmiştir. “*Cumhuriyet inkılâpları içinde en fazla tenkide uğramış ve uğrayacak olan Dil İnkılabıdır*” diyen Halide Edip’in kendi üslubu incelendiğinde de 1955 gibi ileri bir tarihte dahi, Öz Türkçe yazıma mesafeli durduğu, Arapça ve Farsça kelimelerle örülü dil kullanımını yeğlediği görülmektedir.⁸⁸⁵

Bu bağlamda yazarların yeni alfabeyi benimseme düzeyleri, dildeki sadeleşmeyi metinlerine yansıtma biçimleri de üzerinde durulması gereken bir konudur. Buradan hareketle şu soru diğer yazarlar için de sorulmalıdır: Kadın yazarlar harf ve dil devrimlerini günlük yaşam pratiklerine, yazı, makale ve kurmacalarına ne ölçüde dahil etmiş, bu hızlı geçiş sürecine ne ölçüde ve hangi hızla uyum sağlamışlardır?

Nezihe Muhiddin’in 1928 yılının Ekim ayında, yani harf devrimi resmî olarak kabul edilmeden önce İsmet Paşa’ya Latin harfleri ile yazdığı mektubu (EK-4) kayda değerdir. Dönemin yabancı dillerine hâkim aydınları için kuşkusuz Latin harfleri ile okuyup yazmak zaten olağan bir durum olsa da Türkçe’yi yeni harflerle, yeni imlaya uygun olarak ve el yazısı ile yazmak Nezihe Hanım’ın bu devrimi ne ölçüde benimseyip kabul ettiğine ilişkin önemli bir göstergedir.

Birinci Türk Dil Kurultayı’na da katılan Nezihe Muhiddin⁸⁸⁶, Dil Devrimi’ne de aynı hızla tepki vermiştir. Eserlerinin yıldan yıla sadeleşme gösterdiği, dilinin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındığı görülmektedir. Romanlarında, Cumhuriyet devrini temsil eden kahramanlarına Öz Türkçe isimler seçmeye başlamıştır. *Ya Rabbi Mümin Kullarının*

⁸⁸³ Halide Edip Adıvar, *Türkiye’de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s.221.

⁸⁸⁴ sert değişim

⁸⁸⁵ Kitabın 2009 baskısında yayınevi her sayfanın altına 8-10 kelimelik mini sözlük koymuştur.

⁸⁸⁶ *Birinci Türk Dil Kurultayı 193*, Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. XXIII.

kalbine Sen Merhamet Sun (1932)⁸⁸⁷ adlı öyküsünde Cumhuriyeti temsil eden hayali kahramanına *Özdemir* adını, *Kevser Nine*⁸⁸⁸ (1934) öyküsünde Kevser'in oğluna *Özdoğan* adını seçmiş olması bilinçli bir tercihin göstergesidir.

Şükûfe Nihal'in roman kahramanlarında da benzer şekilde Öz Türkçe ve eski Türk destanlarından isimler görülmektedir. Örneğin, *Çölde Sabah Oluyor* (1951) romanının kahramanına Fahri Manas ismini seçmiştir. *Renksiz Istırap* (1926), *Yakut Kayalar* (1931) gibi romanlarında Arapça ve Farsça sözcükler ve daha ağıdalı ve tamlamalı bir dil tercih edilirken, *Çöl Güneşi* (1933), *Yalnız Dönüyorum* (1938), *Çölde Sabah Oluyor* (1951) ve *Vatanım İçin* (1955) adlı romanlarında yıldan yıla sadeleşme olduğu görülmektedir. Aynı örüntü inceleme yazılarında da karşımıza çıkmaktadır. Artık ilk dönem eserlerinde kullandığı *hercümer-i beşeriyetin saha-i zulmü, sema- irfanın sehhar güneşi, bizar-i tahassüs, hayatın kademe-i fecaati*⁸⁸⁹ gibi uzun Arapça Farsça tamlamalara yer vermez ve cümle dizimi Türkçenin söz dizimine uygun bir hâl almaya başlar. Dil devrimi ile ilgili yazılarında da belirttiği gibi dile yerleşmiş, halkın kullandığı kelimelerin kullanılması gerektiğini, uydurma sözcüklerin kabul görmeyeceğini düşünen yazar kendi yazılarında da bu anlayışı sürdürmüş ve halkın diline yerleşen Arapça Farsça kökenli sözcükleri kullanmaya devam ederek yeni türetilen kelimelerin bir kısmına mesafeli yaklaşmıştır. Ancak *hodbin, mektep, talebe, muallim, terbiye-tahsil, münevver, endişe, inkılâp* gibi sözcükleri kullanmaya devam etmiş olsa da bunların karşılığı olarak türetilen *bencil, okul, öğrenci, öğretmen, eğitim, aydın, kaygı, devrim* gibi sözcüklerin ilerleyen yıllarda diline yerleşmeye başladığı bir gerçektir.⁸⁹⁰

En son yazılı eseri olması bakımından, Sertel'in *Roman Gibi* adlı anıları dili bakımından incelemeye tabi tutulduğunda o dönem kendisinin ve Nazım Hikmet gibi diğer aydınların kullanmakta tereddütlü olduğu sözcüklerin yavaş yavaş diline yerleştiği, dilinin sadeleştiği, *aydın* ve *münevver, talebe* ve *öğrenci, mektep* ve *okul, inkılâp* ve *devrim*, hatta önceden uydurma bulduğu *kavram* ve *mefhum* kelimelerini birlikte kullanmaya başladığı görülmektedir.⁸⁹¹ Mehmet Ö. Alkan'ın aktarımıyla, Sertel Latin

⁸⁸⁷ “Ya Rabbi Mümin Kullarının kalbine Sen Merhamet Sun”, *Resimli Şark*, 21 Eylül 1932, s.13.

⁸⁸⁸ *Nezihe Muhittin Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.115.

⁸⁸⁹ Şükûfe Nihal, “Bugünün Genç Kadınına”, *Kadınlık*, 8 Mart 1914, S.1, s.4-5. Şükûfe Nihal, “Sefiller”, *Talebe Defteri*, 12 Nisan 1917, S.38, s.621.

⁸⁹⁰ 1909 yılından 1966 yılına kadar yazarın düz yazılarının derlendiği bu eserde dilindeki değişim net biçimde gözlenmektedir. Şükûfe Nihal, *Bütün Eserleri-5*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

⁸⁹¹ Sertel, *Roman Gibi*.

harflerini kullanmaya da eşi Zekeriya Bey'den çok daha önce başlamıştır. Alkan'ın Terakki Vakfı Lisesi arşivinde yaptığı çalışmaya göre, Sabiha Hanım kızlarının okuluna gönderdiği dilekçeleri 1928 sonu itibarıyla yeni Türk harfleriyle yazmaya başlamıştır.⁸⁹²

Harf devrimini sonuna kadar desteklediği bilinen Nihal'in özel yazışmalarında ve mektuplarında ileri yaşlarına dek eski yazıyı kullanmaya devam etmesi ise dikkat çeken bir başka ayrıntıdır. Süreyya Ağaoğlu'na yazdığı 1930 tarihli mektup⁸⁹³, Necile Tevfik'e yazdığı 1947 tarihli mektup⁸⁹⁴ ve Halide Nusret Zorlutuna'ya yazdığı 1964 tarihli mektup örnek olarak verilebilir.⁸⁹⁵ Bu durumu alışkanlıklarla ve hızlı yazma isteği ile açıklamak daha doğru olacaktır. Bilindiği üzere, devrin eski yazı ile okuma yazma öğrenmiş pek çok aydını yabancı dil bilmesine ve Latin harflerine aşina olmasına rağmen özel yazışmalarında eski yazı alışkanlığını sürdürmüştür.⁸⁹⁶

Görüldüğü gibi kadın yazarlar, Harf ve Dil Devrimleri'ne dair olumlu ve destekleyici fikirlere sahip olmuşlardır. Bu devrimleri sadece teknik bir değişim olarak değil, kadınların eğitimini, okur yazarlık oranını artıran, sosyal hayata katılımını hızlandıran bir özgürleşme aracı olarak görmüşler, bu değişime modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin bir parçası ve demokrasinin de gereği olarak yaklaşmışlar aynı

⁸⁹² Alkan, *a.g.e.*, ss.67-76.

⁸⁹³ “Şükûfe Nihal Tarafından Süreyya Ağaoğlu'na Yazılmış Eski Harfli Özel Mektup”, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi, *Süreyya Ağaoğlu Özel Arşivi*, 9 Ocak 1930, 10001-002-0046.

⁸⁹⁴ “Şükûfe Nihal'in Kadın Gazetesi ile ilgili Necile Tevfik'e Gönderdiği Mektup”, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi, *Necile Tevfik Özel Arşivi*, 21 Nisan 1947, 10046-001-040.

⁸⁹⁵ Bir müzayede sitesinde satılmakta olan mektup 21 Ağustos 1964 tarihini taşımaktadır. <https://www.nadirkitap.com/sukufe-nihalden-el-yazisi-imzali-mektup-efemera40449949.html>, Erişim Tarihi:09-04-2026

⁸⁹⁶ Süreyya Ağaoğlu'nun, Necile Tevfik'in, Avukat Güzide Lütfi'nin mektupları da eski harflerle yazılmıştır. Bir başka örnek, Vedat Nedim Tör'ün 1930'lerden sonra yayımlanmış bazı kitaplarının el yazmalarının da yine eski harfli olmasıdır. Ayrıca bir başka örnek de yazar ve ressam Rifat Osman'ı (1874-1933) Süheyl Ünver'e yazmış olduğu mektuplardır. Rifat Osman, başta mesafeli durduğu harf devrimini sonradan desteklemesine ve bu alfabe ile kızının ve eşinin çok kısa sürede okuma yazma öğrenmeye başladığını belirtmesine rağmen kendisinin yeni harflerle yazmakta çok zorlandığını şu sözlerle ifade etmektedir (orijinal mektupta düzeltme yapılmamıştır): “*Artık Latin harfleri tamamen tebellür etdi. Ben de bu gün sâna bu harfler ile bir mektub yazıyorum; fakât oldoukca güç. Ben ki 40 seneden ziade bu harflerle ülfet etmiş oldığım halde satırlar kolay gitmiyor; bunun sebebi sesli harflerin bir sürü işaretli olmasıdır. Şu altı satiri yazıncıya kadar sarfetdiğim vakit zarfında eski harflerle belki yirmi satir yazardım. Ya bü harfler hiç bilmienlere daha güç gelecek. Sana gönderdiğim elifbenin bir eşi de önümde duruyor; belki bazi yanlışlar da yaptım.*” Yeni imlâya henüz alışmadığı anlaşılan yazar bu nedenlerle özel yazışmalarında çoğunlukla eski yazıyı tercih etmiştir. Yasin Beyaz, “Rifat Osman'ın Süheyl Ünver'e Yazdığı Mektuplar: Bir Osmanlı Aydınının Harf İnkılabı ile İmtihanı”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2015, C.20, S.38, ss.83-112. Tüm bunlara ek olarak Prof. Dr. Seçil Karal Akgün de harf devrimini sonuna kadar destekleyen babası Enver Ziya Karal'ın ölene kadar eski yazı kullanmaya devam ettiğini, benzer biçimde Afet İnan'ın da zaman zaman özel notlarında eski yazıyla yazmayı sürdürdüğünü belirterek, bunun tamamen yazım hızı nedeni ile tercih edildiğini vurgulamıştır. Afet İnan'ın aktardığına göre Atatürk ömrü boyunca bir daha hiç eski yazı ile yazmamıştır. Afet İnan, “Ellinci Yılda Türk Harf Devrimi”, *Türk Devriminin 50. Yılı Sempozyumu* içinde, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1981, s.83.

zamanda kültür hayatını ve ekonomiyi canlandıracağı düşüncesi ile sonuna kadar desteklemişlerdir.

3.3. KADIN HAKLARI ALANINDAKİ TÜRK DEVRİMLERİNE BAKIŞ

3.3.1. Feminizm Hakkındaki Görüşleri ve “Türk Feminizmi” Söylemi

Latince “kadın” anlamına gelen *femine* kelimesinden türemiş olan *feminizm*, kadınların, *kadın oldukları için* karşılaştıkları ayrımcılığı, baskıyı, zorluk ve ezilmişliği ve tüm bunlarla mücadele etmesini ifade eden bir fikir akımıdır. *Feminizm* kavramı ilk olarak İngiltere’de 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve 1792’de yayımlanan Mary Wollstonecraft’ın *A Vindication of The Rights* adlı kitabıyla sistematik olarak tartışılmaya başlanmıştır. Ancak feminizm sözcüğünün izlerine 1870’lerden önce rastlanmaz. Karen Offen’in yaptığı araştırmaya göre kendini *feminist* olarak tanımlayan ilk isim Fransız kadın hakları savunucusu ve *La Citoyenne* adlı derginin sahibi Hubertine Auclert’dir. Terim, 1892’de Paris’te düzenlenen bir kadın hakları kongresinin ardından yaygınlık kazanmış ve 1895’ten sonra İngiltere’ye ulaşmış, yavaş yavaş Batı dışındaki dillere de girerek tüm dünyaya yayılmıştır.⁸⁹⁷

Nicole A.N.M. Van Os, feminizmin tek bir anlamının olmadığını, kadının toplumdaki konumunu değiştirmek isteyen feministlerin bunun nasıl olacağı ile ilgili fikir birliği içinde bulunmadıklarını ve genel olarak iki ana akım olduğunu söylemektedir. Birincisinin, toplumun ataerkil kodlarını tamamen değiştirmek isteyen, cinsiyeti dikkate alınmaksızın herkesin eşit hak ve olanaklara sahip olmasını isteyen radikal feminizm (siyasî ya da bireysel feminizm), ikincisinin de ataerkil toplumu kabul edip kadınların yerinin bu sınırlar içinde düzelmesini isteyen, eşitliğin yerine eşdeğerliği savunan liberal feminizm (burjuva ya da sosyal feminizm) olduğunu belirtir.⁸⁹⁸

Osmanlı’da feminizmin kavramsal olarak kadın hakları ve kadın meselesi çerçevesinde, *Terakki* gazetesinin çıkışından itibaren 19. yüzyılın ikinci yarısında literatüre girmeye başladığı söylenebilir. Feminizmin, *terim* olarak açıkça telaffuz

⁸⁹⁷ Karen Offen, *European Feminisms 1700-1950*, Stanford University Press, California, 2000, s.19.

⁸⁹⁸ Nicole A.N.M. Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 1- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Ed.Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 335-347.

edilmesi ise Avrupa'daki kullanımlara paralel olarak 1895'ten sonraki tarihlere denk gelmektedir.⁸⁹⁹ Feminizmin kavramsal olarak etraflıca tartışıldığı dönem II. Meşrutiyet'tir. Toprak'ın da dikkat çektiği gibi "hürriyet, müsavat, uhuvvet" feminizmin de söylemidir ve siyasî, ekonomik, toplumsal her alanda yaşanan kırılmalar kadının ortaya çıkışını ve haklarının tartışılmasını sağlamıştır.⁹⁰⁰ Bu yıllarda, Halil Hamid, *İslamiyette Feminizm Yahut Alem-i Nisvan'da Müsavat-ı Tamme* başlıklı bir kitap kaleme almış, Baha Tevfik ise Odette Laguerre'in *Feminizm* kitabını Türkçeye çevirmiştir.⁹⁰¹ O günkü literatürde, dönemin basınında ve kadın dergilerinde *müsavat-ı tamme*, *nisaiyyun*, *nisvaniyye*, *nisvan-ı hukuk ya da mesele-i istinaiyye* gibi kavramsal ve terim değerli başlıklar altında tartışılan feminizmin terime dönük anlamlandırarak yer bulduğu ilk kaynaklardan biri de Selanik Hukuk Mektebi müdürü Muslihiddin Adil'in *İktisat Dersleri* adlı kitabıdır.⁹⁰² Eserini, pek çok Batılı kaynaktan faydalanarak ortaya koyan Muslihiddin Adil Bey, *feminizmi* kadınların da erkekler gibi "mesalik-i ilmiyeye ve sınıaiyyeye dahil olmalarını, her ikisinin de aynı hukuk ve vazifeye sahip olmaları" şeklinde tanımlamıştır.⁹⁰³ Tanzimat'tan itibaren *Nisvan* meselesi olarak ifade edilen bu olgu özellikle İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Ziya Gökalp ve Celal Nuri gibi aydınlar tarafından *feminizm* olarak da (harfiyen, çevirmeden) ifade edilmeye başlanmış, bu alıntı terim Türkçe literatüre de bu şekilde girmiştir.

Celal Nuri'nin 1913 yılında yayımlanan "Kadınlarımız" adlı eseri başta olmak üzere çeşitli eserlerinde kadın meselesini tartıştığı⁹⁰⁴, feminizm terimini kullanarak "Türk feminizmi" şeklinde yeni bir anlayışı tartışmaya açtığı görülmektedir. Özellikle *Ati/İleri*

⁸⁹⁹ Bizim tespit edebildiğimiz ilk yer, *Servet-i Fünun* dergisinin Ekim 1899 tarihli sayısında Ahmet İhsan'ın Fransız yazar Emile Faguet'in feminizm hakkındaki fikirlerine yer verdiği yazısıdır. Ahmet İhsan, "Asar-ı Matbuat", *Servet-i Fünun*, 17 Ekim 1899, s.449-450. *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki bir başka yazıda "Avrupa'da feminizm meselesidir gidiyormuş" şeklinde mizahi biçimde bu kavramın ne ifade ettiği tartışılmıştır. Nazenin, "İstanbul İçinde", *Hanımlara Mahsus Gazete* 28 Aralık 1899, s.5. Türk matbuatında feminizm teriminin kullanıldığı ilk yazıların tespiti için daha ayrıntılı bir çalışma yapılmalıdır. Bunlar tespit edebildiğimiz ilk örneklerdir.

⁹⁰⁰ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, s.1

⁹⁰¹ Halil Hamid, *İslamiyette Feminizm yahut Alem-i Nisvanda Müsavat-ı Tamme*, Kitapçı Tahir Efendi Kütüphanesi, İstanbul, 1910. Odette Laguerre, *Feminizm- Alem-i Nisvan*, Çev. Baha Tevfik, Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi, İstanbul, 1910. Halil Hamid'in eseri hakkında kadın araştırmaları literatüründe pek bir bilgi yoktur.

⁹⁰² Muslihiddin Adil, *İktisat Dersleri*, Birinci Kitap, Selanik, Zaman Matbaası, 1328.

⁹⁰³ Toprak, *a.g.e.*, s.29-42.

⁹⁰⁴ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-ı İctihad, İstanbul, 1331. Celal Nuri, *Mukadderât-ı Tarihiye*, Matbaa-ı İctihad, İstanbul, 1330, s.72-82. Celal Nuri, *Tarih-i İstikbâl*, C.3, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332, s. 139-147. Celal Nuri, *İl-el-i Ahlâkiyemiz*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1332, ss. 40-48.

gazetesinde Afife Fikret mahlasıyla- bir kadın kimliğiyle- yazdığı “Hanımefendinin Musahebeleri” adlı köşesinde Türk feminizminden ne anlaşılması gerektiğini tartışmış; eğitim ve iktisadî açıdan Batılı devletler gibi gelişmediğimizi söyleyerek kadının en önemli görevinin *aile* olduğunu, *millî terbiyenin* dikkate alınmasının, boşanma ve çok eşliliğin çağın koşullarına göre yeniden düzenlenmesinin önemli adımlar olacağının altını çizmiştir. Celal Nuri, bu tartışmayı yürütürken *feminizmin* doğru anlaşılması gerektiğini, erkeklerin yaptıklarını yapmak anlamına gelmediğini, arada fizyolojik ve anatomik farklılıklar olduğunu hatırlatmıştır. Türk feminizminin Avrupa feminizminin hedeflerini değil, Avrupa ailelerinin yaptığı gibi -çekirdek aileyi kastederek-Türk aileleri kurmak olduğunu özellikle vurgulamıştır.⁹⁰⁵ “İşte yeni Türk feminizmi, kadınları siyasetle meşgul etmeden evvel onları ailenin bir direği, bir temel taşı haline getirmelidir. Biz kadınlar mebus, ayan, vükela olmadan evvel iyi bir kerime bir hemşire bir zevce bir valide iyi bir büyüknine olalım.” diyerek, bir kadınmış gibi yazdığı yazılarında feminizmi toplumun değer yargılarına uygun biçimde tanımlamaya çalışmıştır.⁹⁰⁶

Benzer biçimde “Dünyanın en demokrat kavmi eski Türkler olduğu gibi, en feminist nesli de yine eski Türklerdir” diyen⁹⁰⁷ Ziya Gökalp, Avrupa’da yeni yeni kavramsallaşmaya başlayan bu hareketin Türk kültüründe eskiden beri var olduğunu ortaya koymuştur. Gökalp, feminizmi ithâl bir kavram olarak değerlendirip benimsemek yerine Türklerin *aslına rücu etmesi* olarak sunmayı tercih etmiştir. Bu eğilimi dönemin Türkçü ve milliyetçi yöneliminin bir parçası olduğu kadar, Batı’dan gelen fikir ve değerlere yönelik olumsuz algıyı, feminizmi radikal bir istek, kökü dışarda *uygunsuz* bir eğilim olarak gören muhafazakâr tepkiyi frenlemenin ya da ehlileştirmenin bir çeşit dışa vurumu olarak da değerlendirmek mümkündür.

Kadın yazarların feminizm kavramına ve bu aktarma ve alıntı terimi kullanmaya yönelik eğilimleri de bu bağlamda ele alınmalıdır. Odağa aldığımız kadın yazarlar içinde feminizmi doğrudan kullanan ilk isim Sabiha Sertel’dir. *Büyük Mecmua*’daki “Kadınlığa Dair” köşesinde yazdığı “Türk Feminizmi” başlıklı yazı tam da yukarıda sözünü ettiğimiz millileştirmenin ilk ortaya çıkışlarından biridir. Yazar *feminizm* değil de *Türk Feminizmi*

⁹⁰⁵ Âti, 2 Kânunusani 1334, s.1. Âti, 6 Kânunusani 1334, s.1. Âti, 12 Kânunusani 1334, s.2. Âti, 16 Kânunusani 1334, s.2.

⁹⁰⁶ Afife Fikret, “Hanımefendinin Musahebesi”, *Ati*, 12 Kânunusani 1334, s.1-2.

⁹⁰⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339 (1923), s.140. Yeni harfli baskı için bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2019, s.151.

diyerek onu Avrupa'daki hemcinslerinin bağlamından farklı biçimde kullandığını ima etmiş, Batı kaynaklı bu kavrama yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu terimleştirme, *Büyük Mecmua* dergisinin yayın hayatına başlarken dile getirdiği *Türkçülük* ülküsü ve *asri millet* anlayışıyla da ilgili ve derginin kadın konusuna yaklaşımındaki bir başka ifadesidir. Dergi, yayın hayatına başladığı ilk sayıdan itibaren kadın eğitimi, kadın istihdamı, kadın hukuku ve aile gibi konularda ilerici bir yaklaşım sergilemiş; Sertel ise söz konusu makalesine dek yazdığı köşe yazılarında feminizm fikrini düşünsel zeminde zaten tartışmıştır. Celal Nuri'nin literatüre kazandırdığı *Türk feminizmi* fikri bu kez bir kadın yazarın kalemiyle tartışılmaktadır.⁹⁰⁸

“*Garpta kadının muvaffakiyetini şüphe yok ki mektepleri, darülfünunları hazırladı. Fakat bizim için bu neticeye erişmek pek uzun.*” diyen Sabiha Sertel, Türk kadının Batı'daki hemcinslerine kıyasla katetmesi gereken uzun bir yol olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak ona göre asıl sorun bu mesafe değildir, bunların bir şekilde eğitim yoluyla çözüleceğini düşünmektedir. Asıl sorun kadınlık fikrinin henüz bir *meşkûre* etrafında toplanmamasıdır, bu nedenle de *feminizm cereyanından söz* edilemez. Bununla birlikte karamsar değildir, savaşın zorlu koşulları kadını toplumsal alana ittiği için artık geri dönülmez bir sürecin başladığını, tüm bunların zamanla çözüleceğini düşünmektedir. Açıkça belirtmese de Sertel, savaşın dünya kadınlarına açtığı *asrilik* yolunu Türk kadınına da açtığını ve yükselmek isteyen bir *kadınlık zümresinin* var olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁰⁹

Bilindiği üzere Serteller bu tarihte henüz ABD'ye gitmemiştir ve bu günlerde tarif ettiği feminizm, sosyalist ve Marksist bir perspektifle değil, modernleşme penceresinden, dönemin Türkçü/Batıcı aydınlarının yaklaşımına da uygun bir çerçevede ele alınmıştır. İlerleyen yıllarda feminizmi daha sınıfsal ve iktisadî temelde tartışmış olmasına rağmen *Türk feminizmi* ifadesini kullanmaya devam etmiştir. 1924 yılında, Medeni Kanun çalışmalarına ilişkin yazdığı yazıda “*Belki de kim bilir belki o gün Türk Ocağı'nda doğan isyan bizde de Türk feminizminin başlangıcı olur*” diyerek, 1928 yılında “*Türk feminizminin fikir adamlarından beklediği kadını kitap ve nazariyelerde münakaşa değil, hayata tetkiktir.*” sözleriyle feminizmi milliyetçi atıfla tanımlamayı sürdürmüştür.⁹¹⁰

⁹⁰⁸ Zafer Toprak, *Türk Feminizmi* söylemini ilk kez Sabiha Sertel'in kullandığını belirtir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere ilk kez Celal Nuri tarafından kullanılmıştır. Toprak, *a.g.e.*, s. 177.

⁹⁰⁹ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Türk Feminizmi”, *Büyük Mecmua*, 27 Mart 1919, s.63.

⁹¹⁰ Sabiha Zekeriya, “Kadın İktisadî Bir Âmil Olmalıdır, Türk Kadınının Hukukî Vaziyetinde Ciddi Bir Salâh Husûle Gelmesi İktisadî Faaliyet ve İrfân İtibârıyla Yükselmesine Bağlıdır”, *Vatan*, 26 Kânunusani

Sabiha Sertel, *feminizm* ifadesini sık sık kullanmış olmasına rağmen kendini *feminist* olarak tanımlama eğiliminde olmamıştır. Ancak kadını, kadına ilişkin sorunları, kadının kadın olduğu için ezilişini Cumhuriyet dönemindeki pek çok yazısında konu edinerek eleştirmiştir. Örneğin kadının *mal* gibi alınıp satılması ve mülk olarak görülmesi onun en çok tartıştığı meselelerden biridir. “Bir Eşeğe Bedel Bir Kadın” başlıklı yazısında evli kız kardeşini bir eşek karşılığında başkasına satan adamın eylemini mülkiyet kanununa karşı bir eylem olduğu için “*Küstah Eşe, tapu senedi başkasında olan bir malı bir üçüncü adama satmağa nasıl cüret eder?*” diyerek ironik biçimde hicvetmiştir.⁹¹¹ Bu yazısına “*artık kadın ve erkek eşittir, kadın satılamaz*” şeklinde cevap veren okuyucusuna “*bir hakkın kanunen verilmesi o hakkın benimsenmesi, işlenmesi, hayata girmesi demek değildir.*” demiştir. Buna benzer pek çok münferit örnek olduğunu hatırlatarak “*münferit vakaların kökünün cemiyette*” olduğunu belirtmiştir.⁹¹²

Sabiha Sertel, yasaların kadına pek çok hak verdiğini ancak uygulamada hâlâ sorunların çözülmediğini düşünmektedir. “*İçtimai akideler, içtimai telakkiler kanunların değişmesiyle değil iktisadî bünyelerin değişmesiyle değişir.*” ifadesinde olduğu gibi bunun çözümünün de iktisadî sorunların çözümünde yattığına vurgu yapmıştır.⁹¹³

Sertel, günümüzde *kadın cinayetleri* olarak tartışılan olguya da erken dönemde dikkat çeken yazarlardan biridir. “*Bir erkeğin karısını balta ile katlederek ağır yaralamasını*” konu yapmış, bu gibi adli vakalarda erkeğin esbab-ı muhaffefe (hafifletici sebep) ile ceza indirimi almasını kadın hakları bağlamında eleştirmiştir. Erkeklerin namus bahanesine sığınarak daha az ceza almasının kabul edilemez olduğunu söyleyen Sertel, bu durumun hukukun erkeğe tanıdığı bir ayrıcalık hâline gelmesine karşı çıkmıştır. “*Kadınla erkek arasındaki münasebetler bir namus meselesi değildir. Namus birbirlerini aldatmak ihtiyacını duyanlara ayrılmak hakkını verir. Bundan ötesi cinayettir*” diyerek sadakatsizliğin çözümünün şiddet değil, yasalar çerçevesinde boşanmak olduğunu vurgulamış, erkeğin toplumsal vicdanda ve yasalar önünde elde ettiği bu imtiyazı eleştirmiştir.⁹¹⁴ Bu metni modern literatürde “kadın cinayetleri”⁹¹⁵ başlığı altında

1340 (Ocak 1924), s. 3. Sabiha Zekeriya, “Bizde Feminizm Bir İlim Olarak Var mıdır? *Resimli Ay*, Eylül 1928, s.3. Yeni harfli metin için bkz. Pala, *a.g.e.*, ss.176-177.

⁹¹¹ Sabiha Zekeriya, “Bir Eşeğe Bedel Bir Kadın”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1935, s.5.

⁹¹² Sabiha Zekeriya, “Kadın Satılık Mal Mıdır?”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1935, s.5.

⁹¹³ Sabiha Zekeriya, “Kız Kapısı Vezir Kapısı”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1935, s.5.

⁹¹⁴ Sabiha Zekeriya, “Baltalı Namus”, *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1935, s.5.

⁹¹⁵ Kadın cinayetlerine Şükûfe Nihal’in de hassasiyet gösterdiği ve ilerleyen yıllarda bununla ilgili birkaç yazı kaleme aldığı belirtilmelidir. Şükûfe Nihal, “Vahşete Doğru”, *Kadın Gazetesi*, 14 Haziran 1947, s.3.

incelenen olgunun ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği tartışmalarının erken ve nitelikli bir analizi olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Konu ettiği gerçek sosyal olay-olgu üzerinden örnekli, gazetelere düşmüş haber ve mahkeme vd. kayıtları kaynak tutarak dikkat çekme yöntemi de göz önüne alındığında feminist bir söylemde yürüyen Sertel'in Türk Kadın Birliği çalışmaları içinde yer almadığını belirtmek gerekir. Türk Kadın Birliği'ne “*yeterince çalışmadığı*”, asıl sorunlar yerine *tali sorunlara* odaklandığı gerekçesiyle pek sıcak bakmamıştır. Örneğin, Medeni Kanun'un “*kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan*” maddesine dayanarak kendisinden izinsiz çalışan karısı Havva Hanım'a dava açan Faik Usta vakasını ele aldığı yazısında, Türk Kadın Birliği'ni bu konuda sessiz ve pasif bulduğunu şu sözlerle ima etmiştir:

Hâkimin söylediğini anladın mı Bayan Havva? Kadınlar Birliği'ndeki hemşirelerin her haklarını aldıkları için salonlarına döndüler ama seni böyle yoksul ortada bıraktılar. Faik ustaların inadı tuttu mu Bayan Havvalar hapı yutar...⁹¹⁶

Aslında Sabiha Sertel, sadece pasif bulduğu bu tutum nedeniyle değil Türk Kadın Birliği'ne “emperyalizmin bir uzantısı, Uluslararası Kadın Birliği'nin ve Milletler Cemiyetinin maşası” olduğunu düşündüğü için de karşı çıkmaktadır.⁹¹⁷ Daha 1929 yılında kaleme aldığı yazısında “*kadınlar kongresi beynelmilel emperyalizm ve irtica hareketlerinin bir uzvudur. Bizim kadınlar birliği bu gayenin körü körüne aleti olmaktan çekinmelidir*” diyerek TKB'yi uyarılmış ve eski anlayışı temsil eden *yanlış ve geri bir teşekkül* olarak tanımlamıştır.⁹¹⁸ TKB'nin feshinin ardından kaleme aldığı yazısında bunu açıkça ifade etmiştir. TKB'nin kadınlar “*haklarını aldığı için değil, alamadığı için kapandığı*” fikrindedir ve neden başarısız bulduğunu da şu şekilde dile getirmiştir:

Ulusal Milletler Cemiyetine bağlı Ulusal Kadın Birliğinin çığırkanlığını yaptığı için, kendi davasını ve müdafaasını bilmediği için, koskocaman içtimai bir davayı

Şükûfe Nihal, “Madde İhtirası”, *Kadın Gazetesi*, 22 Kasım 1948, s.1,3. Şükûfe Nihal, “Yazık Olmuş Ayşe Sana”, *Kadın Gazetesi*, 4 Aralık 1950, s.1-2.

⁹¹⁶ Sabiha Zekeriya, “İnadı tuttu”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1935, s.5.

⁹¹⁷ “Hakiki Demokrasi” başlıklı yazısında İngiliz delege Lady Astor'un demokrasi ile ilgili oturumu yönetirken diğer tüm kadınlara tepeden baktığını, İngiliz sömürgesindeki kadın delegelere söz verirken aslında emperyalizmin bu kongrede bile kendini hissettirdiğini şu ilginç sözlerle ifade etmiştir: “Lady Astor kürsüde. Sevimli çehresi zeki bakışlarıyla İngiltere nasıl İrlanda, Hind, Avustralya, Jamayka ve sair müstemlekelerine hakimse ben de bu söz kraliçelerinin hepsine hakimim diyor... Kuzguni siyah, ince, zayıf, dişlek bir kız Jamayka murahhası demokrasinin vatani İngiltere'nin müstemlekesi Jamayka'da ne erkek ne kadın rey hakkımız yoktur. Rey vermek için her ferdin mülk sahibi olması, mülkü nisbetinde bir vergi vermesi lazımdır.... Lady Astor'un bahsettiği demokrasi bu mudur?” Sabiha Zekeriya, “Hakiki Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1935, s.5.

⁹¹⁸ Sabiha Zekeriya, “Kadınlar Kongresi Bize Neler Öğretiyor”, *Resimli Ay*, 6 Ağustos 1929, ss.6-7.

bir salon dedikodusu hâline getirdiği için, ezilen kadının salondaki kadın değil işteki kadın olduğunu bilmediği için, daha bazı içinler var ama ölünün arkasından bu kadar söylenmek zebunküslük olur.⁹¹⁹

Sabiha Sertel'in *kadın birliklerine* karşı olmasının bir diğer nedeni de kadın sorununa olan yaklaşımındaki farklılıktır. Bu ve benzeri organizasyonların kadınların sorunlarının çözümüne katkı sunduklarını kabul etmekle birlikte asıl çözümün *cemiyet sistemleri, cemiyetlerin iktisadî ve içtimai mekanizmaları* olduğunu söylemektedir. Ona göre kadın esaretini kaldırmak için sadece kadınlarla değil, *kadın-erkek, siyah beyaz, geri ve ileri millet ayırmaksızın esarete ve tazyike maruz kalan bütün insanlarla* birleşmelidir. Sertel, sorunun kaynağını sistematik biçimde ortaya koymuştur:

1-Kadının hayatında meydana gelen tekâmül, cemiyetin tarihi tekamülünün bir neticesidir. 2-Kadını tazyik ve esarete tabi tutan erkek değil, cemiyettir. 3-Kadınlar haklarını cinsi teşekküllerle değil, tazyik edilen ferdlerle birleşerek koruyabilirler. 4-Kadının kurtuluşu için superstructure'de değil, structure'de müdafaaya ve tecavüze geçmek lazımdır.⁹²⁰

Bu analiziyle, Sertel'in kadın meselesini, *burjuva feminizmini* reddeden; sınıfsal, tarihsel materyalizme uygun, yapısal bir zeminde tartıştığı açıkça görülmektedir. Marksist kuramın merkezinde yer alan *altyapı/üst yapı* kavramlarıyla konunun iktisadî boyutuna dikkat çekmiş, *müsavi hak, siyasî hak, medeni hak* gibi üst yapısal çözümlerin gerçek çözümlerin uzağında geçici çözümler olduğuna vurgu yaparak kendisini *sosyalist feminist* bir yerde konumlamıştır.⁹²¹

Nezihe Muhiddin, Zihnioğlu'nun da belirttiği gibi feminizm kavramını sık kullanan aydınlardan biri değildir. Hatta “*biz müfrit feministlerden değiliz, süfrajeterler gibi değiliz*” şeklinde açıklamalar yaparak kadınlık meselesini memleket meselesi ile, ülkenin kalkınması ile eş değer tuttuğu söylenebilir.⁹²² TKB'deki öncü rolü nedeniyle dönemin ataerkil ve muhafazakâr anlayışının hedefi olduğu için Batı dillerinden aktarılan bu

⁹¹⁹ Sabiha Zekeriya, “Kadınlar Birliğine Geçmiş Olsun”, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1935, s.5.

⁹²⁰ Sabiha Zekeriya, “Yanlış Yolda Giden Bir Feminizm”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1935, s.5.

⁹²¹ Sabiha Sertel'in Türkiye'deki sosyalist feminizmin öncülerinden olduğuna ilişkin ayrıntılı ve alternatif çalışmalar için bkz. Şevval Çalış Dedeoğlu, *Türk Siyasal Düşüncesinde Sosyalist Feminizmin Kurucusu Olarak Sabiha Sertel ve Düşüncesi*, Kırklareli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2025. Bengü Aydın Dikmen, “Liberal Feminizmden Sosyalizme Sabiha Sertel'de Kadın Meselesi ve Türk Kadın Hareketinin Ahvalı”, *Sabiha Sertel: Hayatı ve Entelektüel Mirası* içinde, Der. Barış Çatal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, ss.77-87. Dikmen, Sertel'in birinci döneminin eşit haklar, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini talep eden liberal feminizmde karşılığını bulduğunu, sonraki yıllarda Marksist kuramın etkisiyle *Resimli Ay* ve *Cumhuriyet* ile devam eden ikinci döneminde sosyalist feminizme yakın olduğunu belirtir. Dikmen, *a.g.e.*, s.79.

⁹²² Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.98.

sözcüğü özellikle mesafeli kullanmış da olabilir. Bununla birlikte “*benim gibi açık açık kadına hak istemek için ananeleri, telakkileri, senelerin ördüğü zihniyetleri hiçe sayıp sesini gür çıkaran bir kadın*” ifadesiyle eylemlerinin bilincinde ve arkasında olduğunu, bir bakıma “biz hakiki feministler” şeklindeki sahiplenışı ile kendisini *feminist* olarak da tanımladığını, bu tanımlamayı da 1932 yılında kaleme aldığı Türk Kadını adlı eserinde “*Kadınla Erkek Arasındaki Farklar ve Ben Feminizmi Nasıl Anlıyorum*” başlığıyla açtığı bölümde ayrıntılandırıldığını belirtmek gerekir.

Nezihe Muhiddin öncelikle “*ne farkımız kaldı*” sor parçacık söylemiyle kadınla erkek arasında artık bir fark kalmadığı şeklindeki, özellikle belediye seçimlerine katılma hakkının elde edilmesinden sonra ortaya çıkan bu *moda tabiri* reddetmektedir. Kadınla erkek arasında ciddi bir fizyolojik fark olduğu, bunun korunması gerektiği, kadının erkek gibi giyinmesine, erkek gibi düşünmesine onun yaptığı sporları yapmasına gerek olmadığı düşüncesindedir. Ona göre, *hakiki feministler* kadın ve erkeğin birbirine benzemesi görüşünde değildir, hayatın doğal akışının devamı taraftarıdır. Buradan kastı kadının bilinçli ve eğitimli anne olarak kendini geliştirmesidir. Özellikle köylerdeki bilinçsizliğin bir an önce giderilmesi, kadının evinde iyi bir hastabakıcı ve doktor olmasının da sağlanması gerekmektedir. Ancak Nezihe Hanım, kadının meslek sahibi olmasını bunların dışında tutmaz. “*Kadın, doktor, avukat, tüccar, memur, muallim, sanatkâr, mebus hatta vekil olmalıdır ki hayatını tanzim eden münevver ve nazım zümre arasında kadın varlığını hissettirebilsin.*” vurgusundan da anlaşıldığı gibi iş hayatında olmalı, kadın olarak farkını koruyarak ve kadınlığını hissettirerek topluma yön verebilmelidir. *Eski kadın* ve *yeni kadın* ayrımını da koyarak aslında atıf anlamı olarak ‘Türk İnkılabı’na bağlandığından bu ‘yeni kadın’ın artık bilinçli, eğitimli, haklarından mahrum olmayan ama aynı zamanda kadın olarak durduğu yerde toplumu bilinçlendiren vasfına dikkat çekmekte, feminizmi, Avrupa kadınlarının durumunu da takip ettiklerinden, bu referans alanından hareketle tüm bu statü kazandırıcı gelişmenin değer örgüsüne sahip çıkan bir akım olarak tanımlamaktadır.

Nezihe Muhiddin 1935 yılında gazeteci Suat Derviş’e verdiği bir mülakatta “*ben feministim ama elimin hamuru ile büyük işlere karışmamak şartı ile*” sözü üzerinde de durulmalıdır. Suat Derviş’in “Nelere sinirlenirsiniz?” sorusuna İstanbul’da düzenlenen Uluslararası Kadın Birliği Kongresi’nde konuşma yapan kadınları işaret ederek “*şu İstanbul’da toplanıp sulhu biz sağlayacağız diyen kadınlara sinirlenirim*” şeklinde

yanıtlamıştır. “Yıllardan beri parlamento kürsülerinde haykıran Alman kadınları Hitlerin bir işaretille süklüm püklüm evlerinin yolunu tuttular. Ben feministim ama elimin hamuru ile büyük işlere karışmamak şartı ile. Çünkü gülünç olur.” diyerek kongredeki kadınları hem hayalci olmak ile hem de boş barış çıkırtkanlığı yapmak ile eleştirmiştir. Çocuklara “sulh ninnisi” söylemenin faydasız, hatta zararlı olduğunu, gerektiğinde savaşa gidileceğini söyleyen Nezihe Muhiddin kadınların savaşı tek başlarına önleyemeyeceğine vurgu yapmıştır. Kadın Birliği ile arasındaki çatışma ve bu büyük organizasyonun dışında kalmasının getirdiği *tahammülsüzlük* de bu söylemlerinde etkili olmuş olabilir⁹²³ ancak feminizm kavramını kullanış biçimine odaklanacak olursak feminizmi tanımlama ve çerçeveleme ihtiyacı duyduğu bir gerçektir.⁹²⁴ Nezihe Muhiddin’in zaman zaman TKB ile olan çekişmeleri nedeniyle, sadece onlara karşı çıkmak adına anti feminist bir üslup takındığı da ayrıca belirtilmelidir.⁹²⁵

Suat Derviş, 1967 yılında verdiği bir röportajda “faşizm ve Nazizmle mücadele eden bir sosyalist olduğunu, devrimci, toplumcu ve sosyal adaletçi olduğunu, adaletsizliğe karşı savaş açtığını, emekçi ve sendikacı olduğunu” söylerken kendisiyle ilgili uzun bir değerlendirme yapmıştır. Ancak burada kendisi için *feminist* kimlik bildirimini kullanmaz. Yazılarında ve siyasî tahlillerinde *feminizmi* çok fazla irdeleme ya da tartışma derdinde olmamışsa da zaman zaman bu tartışmaya dahil olduğu görülmektedir.

Örneğin, *Vakit* gazetesinden A. Sırrı’ya verdiği bir röportajında “Eskiden feminist değildim, kadın kadın kalmalı derdim. Fakat bunlar teori imiş hayata girince anladım ki kadının kadın kalmasına imkân yoktur” diyerek artık *feminist* olduğunu söylemiştir. “Kimseye muhtaç olmadan, kendi mesleğim, kendi hürriyetim ve iktisadî hürriyetime sahip olarak yaşamak isterim. Bittabi siyasî hürriyetime de...” diyen Suat Derviş kadının çalışmasının öneminden, siyasî haklarını almasının şart olduğundan söz ederek feminizmi “erkek-kadın müsavatı” olarak tanımlamıştır.⁹²⁶

Bu röportajının haricinde, feminizmi kavramsal olarak tartışmalarının ve yazılarının merkezine oturtmasa da onu kadınlıkla ilgili sorunlardan ve feminist söylemden uzakta bir kadın yazar olarak değerlendirmek mümkün değildir. A. Sırrı’ya

⁹²³ Nezihe Muhiddin, 1927 yılından sonra TKB yönetiminde olmadığı için 1935 yılında İstanbul’da düzenlenen bu kongrede aktif görev almamıştır.

⁹²⁴ *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935, s.1,11.

⁹²⁵ Bunun örnekleri için bkz. Serap Yeşiltuna, “Nezihe Muhiddin’in Türk Kadın Birliği Sonrası Yaşamı ve Atatürk’e Dair Görüşleri” (Makale Türk Bilig dergisinde yayım sürecindedir.)

⁹²⁶ Suat Derviş, “İş Hayatında Kadın: Bir Erkek Düşmanlığı”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 15 Nisan 1929, s.1,5.

“Kadınlar niçin süfrajete oluyor? Niçin ayrıca bir erkek cemiyeti yok!” retorik sorularını sorarak, kadınların feminist olmasının nedenini erkeklerin kötü yönetiminde, kadınlara haksızlık etmesinde, *istibdat* yapmasında aramak gerektiğini söylemiştir.

Aslında Suat Derviş’in erken dönem yazılarından itibaren kadın sorununu merkeze aldığını hatırlatmak gerekir. 1922 yılında *İkdam* gazetesi için hazırladığı *Kadınlık ve Kadınlarımız* başlıklı yazı dizisi tamamen Türk kadınının sorunları, toplumdaki yeri ve konumu, uğradığı haksızlık ve eşitsizliklerle ilgilidir. Kadınların maruz kaldığı cinsiyetçilik, şiddet ve eşitsizlik ilerleyen yıllarda romanlarının, röportajlarının ve yazılarının konusu olmuş, çoğunlukla da merkezinde yer almıştır. Ataerkil ilişkilerin doğurduğu sorunlar ekseninde hemcinslerinin sorunları yakınında yer almayı tercih etmiş, kadın kahramanları aracılığıyla toplum ve kadın ilişkisini her fırsatta mercek altına almıştır.⁹²⁷ Suat Derviş’in röportajlarında işlediği konular da kadın odaklıdır.

Özellikle 8 Nisan- 16 Nisan tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen 12. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi sırasında yabancı delegelerle yaptığı röportaj ve anketleri içeren “*Dünya Feministleri ile Görüşmeler*” başlığı ile yayımladığı dizinin feminist bir bilinçle ele aldığını belirtmek gerekir.⁹²⁸ Anketlerde sorduğu “*Kadın asker olabilir mi?*”, “*Kadınlar dünya sulhu için ne yapmalıdırlar?*”, “*Hangi şartlarda çocuk düşürülebilir?*”, “*Ahlâkta müsavat denildiğini zaman ne düşünüyorsunuz?*” şeklindeki sorular bu bilincin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Atatürk’ün ölümünden sonra yazdığı yazılarında Atatürk’ü “dünya feminizminin lideri” olarak

⁹²⁷ Suat Derviş’in eserlerindeki feminist unsurları, toplum ve kadın ilişkisini inceleyen eserlerinden Bazıları Burada Belirtilebilir: Gizem Özkan, Suat Derviş’in Eserlerinde Toplum ve Kadın İlişkisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2025. Çiğdem İlker Oğurel, Suat Derviş’in Romanlarında Kadınlar ve Yoksulluk Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020. Emek Yılmaz, *Suat Derviş’in Romanlarında Kadın* İstanbul Aydın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

⁹²⁸ “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: MM Adel Şrayber Pek Nikbin Görünmüyor”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1935, s.6. “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Büyük Erkeklerin En Büyük Kusurları Nedir?”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1935, s.5. “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Büyük Erkeklerin En Büyük Kusurları Nedir?”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1935, s.5. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Biz Türk Kadınlarına Ciddeden Gıpta Ediyoruz?”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.5. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Biz Türk Kadınlarına Ciddeden Gıpta Ediyoruz?”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.5. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Harp Tehlikesine Karşı En İyi Çare Ne İmiş”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1935, s.5. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Atatürk’e hayranım yaptığı devrim harikadır.”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1935, s.5-6. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Mısırlı ve Hindli Kadınların Söyledikleri”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1935, s.2. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Erkekler için iyi düşünürüm onlarsız pek yapamıyoruz”, *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1935, s.3. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Atatürk Dünyaya Yeni Bir Devir Getirmiştir”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.8. Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Kadınlar Harbi Değil Sulhu Yapacaklar”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1935, s.5.

tanımlayan Suat Derviş'in, Atatürk ve onun yaptığı devrimlere de kadın odaklı yaklaştığını söylemek mümkündür.⁹²⁹ Sabiha Sertel gibi onun da Türk Kadın Birliği'ne mesafeli yaklaştığı belirtilmelidir. Dünya feministleriyle yaptığı görüşmeler esnasında TKB'nin bazı delegelerinin bu görüşmeleri yapmasına engel olmaya çalıştığını, güçlükler çıkarttığını hatta TKB başkanı Latife Bekir'in anketleri kontrol etmek isteğini kendisinin reddettiğini söylemiş ve *"Türk Kadın Birliğinin halka tanıtılıp üzerlerinde halkın alakasını uyandırmaları icab eden ecnebi kadın murahhaslarla görüşüp onu halkımıza tanıtan gazetecilere karşı gösterdiği bu sert muamele nedir?"* şeklinde itiraz ve eleştirisini dile getirmiştir.⁹³⁰

Şükûfe Nihal, Cumhuriyetin erken döneminde Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucusu ve savunucularından olmuş, Türk Kadın Birliği ve sonradan kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin üye ve yöneticisi olarak hayatının son günlerine dek kadın hakları mücadelesini sürdürmüştür. Feminizm kavramını sık ve doğrudan kullanmamış olsa da odağına kadın meselesini aldığı hem köşe yazılarında hem de kurgu eserlerinde görülmektedir.

"Feminizm" ifadesi Şükûfe Nihal'in sözcük dağarcığına oldukça geç tarihlerde girmiştir; takip edilebildiği kadarıyla bu ifadeye ilk kez Türk kadınının milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmesi vesilesiyle yazdığı yazısında yer vermiştir. "Eski Türkler kadınsız hiçbir iş görmezlerdi" başlıklı bu yazısına *"ilk Türk Cemiyetinde dinden, sihirden, töreden doğan bir demokrasi ve feminizm görüyoruz. Anti feminist fikirlere rastlayamıyoruz."* cümlesiyle başlamıştır. Türk töresindeki kadın algısına ilişkin ayrıntılı bilgi verdikten sonra, İslamiyet'in yanlış anlaşılması nedeniyle *"manevi bir ölüme terkedilen"* Türk kadınının hak etmediği bu yaşam tarzından cumhuriyetle birlikte kurtulduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Kadını bu bayağı, çirkin oyuncak hayattan kurtaran Cumhuriyetimiz onu, büyük analarının yaşadığı temiz, yüksek hayata kavuşturuyor. Yaşadığı toprak üzerinde ona da bir mesuliyet hissesi veriyor. Bugün, birçok medeni acun kadınlarının imrenerek baktığı en yüksek haklar Türk kadının elindedir...Eline verilen bu son, yeni, kutlu ve ağır vazifesini de yüksek kabiliyetiyle temiz bir alınla başarmaya çalışacağını, böylece kendisini ışığa kavuşturan büyük Cumhuriyete karşı son borcunu da ödeyeceğini umarız.⁹³¹

⁹²⁹ Suat Derviş, "Dünya Feminizminin Lideri Öldü", *Foto Magazin*, 1 Birincikanun 1938, S.8, s.22-26.

⁹³⁰ Suat Derviş, "Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Mısırlı ve Hindli Kadınların Söyledikleri", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1935, s.2.

⁹³¹ Şükûfe Nihal, "Eski Türkler Kadınsız Hiçbir İş Görmezlerdi", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1935, s.6.

Aslında Şükûfe Nihal'in feminizm kavramını siyasî hakların elde edilişinin hemen ertesinde ve 12. Uluslararası TKB kongresi nedeniyle dünya feministlerinin İstanbul'a gelişinin hemen öncesinde dile getirmesi bir tesadüf değildir. Kongre vesilesiyle basın tarafından Uluslararası Kadın Birliği delegeleri sık sık "feministler" şeklinde anılmış, Kongre'nin adı da gayri resmî biçimde "feminizm kongresi" olarak kayıtlara geçmiştir. Bu tarihten sonra kamuoyunda da feminizm kavramının cesurca ve gururla dile getirilmeye başlandığı görülmektedir. Siyasî haklarını uzun ve sancılı mücadelelerle elde etmeye çalışmış ve çalışmaya devam eden Batılı süfrajistlerin aksine bu haklara görece erken kavuşan Türk kadınının bu zaferi, dönemin aydınlarında bir *feminist üstünlük* algısı yaratmıştır. Şükûfe Nihal'in "*İngiliz Süfrajeterleri gibi ne bağırıp çağırmaya ne parlamento üyelerini tokada, çürük yumurtaya tutmaya hapslere girip mahkûm olmaya zaman kaldı. Elimiz dilimiz yorulmadan bize sandalyeler, kürsüler bağışlandı*" ifadelerindeki gurur, dikkati çekmektedir.⁹³²

Şükûfe Nihal gibi pek çok aydın da feminizmi Batı karşısında geriden takip ettiğimiz marjinal bir fikir akımı olarak değil, modernleşme yarışında, muasır medeniyetlerin önüne geçme savaşında *cephe* kazandıran yeni bir adım olarak değerlendirmişlerdir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta, Ziya Gökalp ve Celal Nuri gibi pek çok Türkçü ve Batıcı aydının İkinci Meşrutiyet sonrasında yaptığı gibi, Şükûfe Nihal'in de feminizmi, eski Türk tarihine, kadim Türk töresine atıf yaparak telaffuz etmiş olmasıdır. Tarihsel bir gerçekliğin yeniden hatırlatılması kadar "feminizmi Batı'dan öğrenmedik" düşüncesinin ve öncülük duygusunun dışı vurumu olarak da okunabilir. "*Türklerde Poligami*" başlıklı yazısında İslam öncesi kültürlerinde *eski Türkler*'in kadının "*hukukunu, haysiyetini korumak için mümkün olduğu kadar onların lehine kanunlar yaptığını*", sonraları bunun *İslam medeniyetinin tesiriyle değiştiğini*, Cengiz Han'ın sülalesinden gelen Mehmet Özbek Han'ın hatunlara davranış biçimini ve onları el üstünde tutuşunu örneklendirerek anlatmıştır.⁹³³

Meşrutiyet döneminde telaffuz edilmeye başlanan *Türk Feminizmi* ifadesi artık bir adım öteye taşınmış ve feminizmin *eskiden beri* Türk'e ait bir kavram olduğu dile

⁹³² Şükûfe Nihal, "Köklü Barışı Kurmakta Kadın Nasıl Muvaffak Olabilir", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, s.4. Bir başka yazısında bu duyguyu şu şekilde ifade etmiştir. "*Dünyanın dört bucağından akın akın İstanbul'a gelen Uluslararası Feminizm kongresi üyeleri, Türk kadınına içlerini çekerek bakacaklar.*" Şükûfe Nihal, "Dünyanın Her Yerinde Kadının Kurtuluşu Yakındır", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.5

⁹³³ Şükûfe Nihal, "Türklerde Poligami 1", *Kadın Gazetesi*, 9 Şubat 1948, s.3. Şükûfe Nihal, "Türklerde Poligami 2", *Kadın Gazetesi*, 16 Şubat 1948, s.1,3.

getirilerek sahiplenilmiştir. Feminizm, İngiliz süfajistlerin *cam kırma*, *yangın çıkarma* gibi militan eylemlerinin yarattığı olumsuz algıdan uzaklaştırılmış, Türk kimliğiyle eşitlenmiştir. Dışardan gelen değil, buraya ait olan, hep var olan bir anlam kazanmıştır. Feminizmin *terim* olarak Batı kaynaklı olduğunu kabul ederken, *kavramsal* olarak Batı kaynaklı oluşuna şerh düşme, ulusal karakter atfetme ve değer biçme olarak da ifade edilebilir.⁹³⁴

Bu vurgular sadece Şükûfe Nihal'in değil, *Türk Feminizmi* ifadesini kullanan ilk isimlerden biri olan Sabiha Sertel'in ve hatta Nezihe Muhiddin'in yazılarında da hissedilir. Benzer biçimde, Suat Derviş'in Atatürk'ün vefatı üzerine attığı “Dünya Feminizminin Lideri Öldü” manşeti Cumhuriyet ile inşa edilen ve 1935 kongresiyle zirveye ulaşan özgüvenin bir başka yansımasıdır. TKB yöneticilerinden Efzayiş Suat Hanım da *Türk feministlerinin* “ecnebi harsı sayesinde yükselen ama artık Türk inkılabının ürünü, Türkçülük düşüncesinin savunucusu olan” kadınlar olduğuna dikkat çekmiştir.⁹³⁵ Kadın yazarların söylemi, Feminizmi sadece Batı'dan öğrenen değil, Atatürk'ün kimliğinde ve öncülüğünde onu kendi millî kodlarıyla harmanlayarak Batı'ya öğreten özgün bir manifesto niteliğindedir.

İffet Halim, *Yeni Türkiye'de Kadın* (1933) adlı eserinde Türkiye'nin şartlarının İngiltere'den, Fransa'dan, Rusya'dan farklı olduğunu, Türkiye'deki kadın hareketinin tarihsel ve toplumsal dinamiklere bağlı olduğuna, kendi şartlarına uygun bir yol çizmek zorunda olduğuna, süfajet hareketinin özgürleşmeyi savunurken bir yandan kadını “kadınca bir çerçeve içinde hapsedtiğine” dikkat çekmiştir.⁹³⁶ İffet Halim'in “*Biz kadınlığımızı ne Süfajet mantığının tesiri, ne de komünist kadınlığın cazibesi altına bırakmamalı onu yalnız Türklük, medeniyet, doğruluk potasında kaynatmalıyız. Bu potadan çıkacak kadınlığını yeryüzü kadınlığına örnek olmaması için hiçbir sebep yoktur.*” şeklinde çizdiği çerçeve, bu anlayışın bir başka biçimde ifade edilmesidir.⁹³⁷

Söz konusu kadın yazarların feminizmi, “ben feministim” türünden açık bir ilana ya da her edebî üründe ve eylemde ‘meydan’a çıkıp, ‘devlet’ ve onun temsilleriyle doğrudan

⁹³⁴ Bu iddia, Kumari Jayawardena'nın sömürge ve sömürge sonrası coğrafyaya ilişkin alan yazından ve bu yazındaki tezler sonrasında *maduniyet* bakışına alternatif ve üçüncü dünya ülkeleri bağlamında dikkat çektiği, feminizmin Batı kaynaklı değil, o coğrafyadaki kadınların kendi ilgileri ya da çıkarları doğrultusunda geliştiği biçimindeki tezleri bağlamında da tartışılabilir. Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, London, 1986.

⁹³⁵ Efzayiş Suat, *Türk Kadını*, ss.41-43.

⁹³⁶ İffet Halim, *Yeni Türkiye'de Kadın*, s.27.

⁹³⁷ *A.g.e.*, s.38.

mücadeleye dayanmaz. Feminist kimliği politik, toplumsal ve kamusal alanda tanınır, bilinir bir aidiyet olarak açıkça benimsedikleri de söylenemez. Ancak bu, onların feminist olmadıkları anlamına gelmez. Nitekim kendi yazdıklarından hareket edildiğinde, feminizmleri açık bir kimlik beyanında değil, metinlerinin taşıdığı duruşta kendini gösterir; onları hem diğer kadın yazarlardan hem de politikacı, milletvekili gibi kamusal kadın kimliklerinden ayıran bu örtük ama belirleyici feminist tutumdur. Feminizmin Türk literatürüne girdiği ilk döneme ilişkin “kadınlar düşündüklerini ortaya koyarken genellikle kendilerini feminist olarak tanımlamıyorlar ama feminizm sözünü kullanmaktan da kaçınmıyorlar” tespitini yapan Demirdirek, Avrupa’daki kadın hareketlerine tamamen katılmadıklarında “Avrupa feministleri” tabirini kullanarak ya da “feministten feministe fark olduğunu” dile getirerek ayırım koyduklarını söylemektedir.⁹³⁸ Bu ayırım, aslında günümüze kadar süregelen bir durumdur. Tıpkı Nezihe Muhiddin’in yazısında olduğu gibi “feminizmden ne anlıyorum”, “feministim ama elimin hamuru ile büyük işlere karışmamak şartıyla”, “bana göre feminizm...”, eğer... feministlikse ben feministim” gibi kalıplar, radikal görünmemek adına feminizmi önce tanımlayarak söze başlama ihtiyacı, kavramın meşruiyetini belli sınırlar içinde kazanabildiğini, kadın yazarların da onu tehdit olmaktan çıkarıp rasyonelleştirme, milliyetçi hassasiyetlere göre tercüme etme ihtiyacı içinde olduklarını ve *süfrajet*lerden farklı olduklarına yönelik bir vurgu yaptıklarını düşündürmektedir.

Ayrıca, dönemin ruhuna uygun olarak, toplumun genel kabulünün Batı tarzı sınıf ve çıkar çatışmalarını reddeden halkçı anlayış olduğunu hatırlatmak gerekir. Batılı feministlerin erkek devletine karşı kadın dayanışması ya da kadın mücadelesi geleneği, Türk feministlerine yabancı, tehlikeli ve savunmasız görünmektedir. “Burnumuz bile kanamadan”, “patırtısız”, “kırıp dökmeden” gibi söz dizimlerinin sık kullanılmasının ardında erkelerle çatışarak değil, Millî Mücadele Dönemi’nde olduğu gibi *omuz omuza* mücadele etme fikrine olan inanç yatmaktadır. Türk Kadın Birliği’nin feshedilmesinin kabulü ve kadınların zaferi olarak görülmesinin ardında da kadınlar arasındaki bu *sessiz ve güçlü mutabakat* ve *Türk feminizmi* anlayışı vardır.

Burada akademik feminizmin de sıklıkla vurguladığı ancak problemli bulduğu feminizm ve milliyetçilik ilişkisi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Akademik yazında

⁹³⁸ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayizi Yayıncılık, 1993, s.69.

genellikle Cahetterjee⁹³⁹, Enloe⁹⁴⁰, Walby⁹⁴¹, Yuval Davis ve Anthias⁹⁴² gibi toplumsal cinsiyet, milliyetçilik, devlet ve çatışma gibi alanlarda fikir üreten teorisyenlere atıfla Türkiye’deki milliyetçilik ve feminizm ilişkisi sorgulanmaya çalışılmaktadır. Milliyetçiliğin “*tüm ulusu kucaklayan eşit ve homojen bir yapı değil cinsiyetçi ve ataerkil bir anlayış olduğu*” anlayışı üzerine odaklanan bu kuramcılardan Yuval Davis ve Anthias, kadınların etnik ve millî sürece dahil olmalarının beş temel yolundan söz ederek kadınların ulusal projeye bazen gönüllü, bazen zorla, bazen soyun sürdürücüleri olarak (doğum ve annelik gibi), bazen kültürün yeniden üreticileri olarak (çocuğu toplumsallaştırmak) bazen de pasif semboller olarak katıldıklarını söylemişlerdir.⁹⁴³ Bu tezler göre kadınlar bir yandan ulusun geleceğini garanti eder ve değerlerini korurken diğer yandan da bu değerlerin yozlaşmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, her türlü tehdide karşın projenin içinde kaldıkları sürece, görüşlerine ve bir liberal modern paradigma olarak milliyetçilik eleştirilerinde “*milliyetçi ideoloji kadınlara eylemde bulunabileceği alanları açarak belli bir çerçevede içinde feminizme ya da kadın hareketlerine izin verir.*” Genel olarak “*...milliyetçilik kadının mücadelesini, doğurganlığını, bedenini ulusun inşasında kullanır ancak ona özgürlüklerini vermez.*” Akademik feminizmin Türkiye odaklı yaklaşımı da bu çerçevede ele alınmaktadır. Bu anlayışa göre, kadınlar, ulus-devlet sürecine geçişte, Osmanlı döneminde edindikleri bilinçten hareketle, hak ve özgürlüklere ilişkin taleplerini bağımsızlık ve milliyetçiliği şiar edinerek bir adım öteye taşımak istemiş, ancak ataerkil devlet projesi onun sınırlarını kendi belirlemek istemiş, bu sınırın dışına çıkanları (KHF-TKB’nin engellendiği ön kabulü üzerinden) cezalandırmıştır.

Peki bu anlayışı doğru kabul edersek milliyetçi söylemi benimseyen kadın yazarları nereye koyacağız?

1-Bu politikaları savunurken *samimi olmadıklarını* mı varsayacağız?

2-Yoksa bu fikirleri *savunmaya zorlandıklarını* mı varsayacağız?

⁹³⁹ Partha Chatterjee, “Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm”, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, Ayşe Gül Altınay (der), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

⁹⁴⁰ Cynthia Enloe, “Feminizm, Milliyetçilik, Militarizm”, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, Ayşe Gül Altınay (der), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches, Bases: Making Feminist Senses of International Politics*, Londra, 1989.

⁹⁴¹ Sylvia Walby, “Kadın ve Ulus”, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, Ayşe Gül Altınay (der), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

⁹⁴² Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias, *Woman Nation State*, Londra, 1989. Nira Yuval Davis, *Cinsiyet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

⁹⁴³ Davis ve Anthias, *a.g.e.* Davis, *a.g.e.*

Her iki durumda da onları *öncü, ilerici, ya da feminist* olarak kodlamamıza ilişkin problem yaratacaktır. Gerçek şudur; odağa aldığımız dört kadın yazar başta olmak üzere, toplumun önde gelen münevver kadınları, savundukları her fikri cesaretle savundukları gibi, ulus-devletin şiar edindiği milliyetçi prensibi, modernleşme söylemini, “hükûmet siyasalarını” gönülden benimsemiştir. Bunu sadece belli bir dönemde değil, hayat boyu sürdürmüştür. Örneğin Nezihe Muhiddin’in 1931 yılında kaleme aldığı *Türk Kadını* adlı kitabı adındaki *Türk* sıfatından başlayarak sonuna kadar milliyetçi öğeler bulunduran bir yapıttır. Nüket Sirman’ın da “*Türk Kadınlar Birliği’nden uzaklaştırıldıktan sonra kendini savunmak için yazdığı bir metin olarak milliyetçiliğe fazla vurgu yaptığı düşünülse de orada ortaya koyduğu fikirlerin çoğunu Kadın Yolu makalelerinde de görmek mümkün*” sözleriyle ifade ettiği gibi Nezihe Muhiddin’in milliyetçiliği samimi ve gerçektir.⁹⁴⁴

Milliyetçiliğin *cinsiyetçi ve ataerkil* olduğu yönündeki teorilerle ilgili bir diğer problem, sömürge geçmişi olan Üçüncü Dünya Ülkeleri ile sömürge geçmişi olmayan Türkiye’nin bu teori sarmalı içinde aynı havuza atılmasıdır. Özellikle Afrika ve Ortadoğu’daki *antiemperyalist milliyetçi mücadelelerde kadınların cepheye ve meydanlara çağrıldığını ama kurtuluştan sonra haklarının verilmediğine, zaferden sonra kadınların tekrar eve hapsedildiğine* dikkat çeken bu yaklaşım, hiçbir zaman sömürge olmamış, başka kültürlerin hegemonyası altında yaşamamış ve yaşamamak için kadınlı erkekli savaşmış Türkiye’deki deneyimi göz ardı etmektedir. Kadınlar eve hapsedilmemiş tam tersine kamusal yaşamın merkezine girmiştir. Milliyetçilik ve kadın hakları mücadelesi birlikte ilerlemiş, Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkan, Rusya Türklerinin laik milliyetçi öncülüğünden etkilenen, Ziya Gökalp’in sistematik hâle getirdiği ve Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliği etrafında yepyeni bir biçim kazanan bu milliyetçilik kuşkusuz üçüncü dünya pratiklerinden bambaşka bir yol izlemiştir. Türk kadınının bu bağlamdaki bilinçli ve aktif rolünü görmezden gelmek mümkün değildir. Laiklikle iç içe geçmiş, eskinin gerici ve irticacı kalıplarını reddeden milliyetçi söylem sayesinde, kulluktan vatandaşlığa geçiş prensibiyle kadınlar kendi hak arayış mücadelelerini de meşrulaştırmışlardır.

⁹⁴⁴ Nüket Sirman, “Önsöz”, Nezihe Muhiddin, “Benliğim Benimdir”, *Bütün Eserleri-1* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.XIX.

3.3.2. Kadının Eğitim ve Çalışma Hayatına Katılımına İlişkin Görüşleri

Kadın eğitimine dair tarihsel süreç yukarıda da ayrıntısı ile verildiği gibi Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte filizlenmeye başlamış, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı sayesinde ivme kazanmıştır. Bu tarihlerden itibaren eğitim yalnızca ilk öğretimle sınırlı kalmamış yüksek öğretim ve meslek eğitimi de dahil olmak üzere kadınlar için geniş bir yelpazede kurumsallaşmıştır. Söz konusu gelişim kadının toplumsal statüsünü yükselttiği gibi artık çalışma hayatında geri dönülmez biçimde yer almasını, istihdam alanlarının vazgeçilmez bir parçası olmasını sağlamıştır.

Kadın dergileri yayın hayatına geçtiği ve kadın yazarların ellerine kalem alarak yazmaya, bunu kamusal alanla paylaşmaya başladıkları andan itibaren en temel gündem maddelerinden biri kadın eğitimi olmuştur. Nezihe Muhiddin, Şükûfe Nihal, Sabiha Sertel'in II. Meşrutiyet döneminde, Suat Derviş'in 1920'lerden itibaren yayımlanmaya başlayan ilk yazıları da istisnasız biçimde kadın eğitimi üzerindedir.

Kendisi de bir eğitimci olan Nezihe Muhiddin'in 1911 yılında *Tanin* gazetesinde yayımlanan "Terbiye-i İnas Etrafında" başlıklı ilk makalesi buna önemli bir örnektir. Erken dönemde kaleme alınan bu yazıda Nezihe Muhiddin kadınların en temel vazifesinin iyi bir anne, iyi bir eş ve ev kadını olmak olduğunu belirterek doktor, avukat, kimyager olmalarını bir *hayal* olarak değerlendirmiş, kadın eğitimi, kadınların çalışmasının bir basamağı değil iyi anne ve iyi eş olmalarına hizmet eden bir araç olarak tanımlamıştır. Benzer değerlendirmeler Şükûfe Nihal, Sabiha Sertel ve Suat Derviş'in yazılarında da gözlemlenmektedir.⁹⁴⁵ Kadın yazarların Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde kadın eğitimine bakışlarının dönemin ihtiyaç ve anlayışıyla uyumlu ancak Cumhuriyet Dönemi'ndeki yönelim, ilgi ve isteklerinin gerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kadın eğitimi ile ilgili her gelişmeyi büyük bir coşkuyla karşılamış, açılması düşünülen her kız okulunu sabırsızlıkla bekleyip bunu yazılarına yansıtmışlardır. Örneğin Nezihe Muhiddin'in Kandilli'de açılması düşünülen yeni kız okulundan⁹⁴⁶; Şükûfe Nihal'in Bakırköy İnas Mektebi Sultanisi'nden; Sabiha Sertel'in ise *Kız*

⁹⁴⁵ Bkz. Bölüm. 3.1.1

⁹⁴⁶ Nezihe Muhiddin'in bahsettiği okul bugünkü Kandilli Kız Lisesi, o günkü adıyla Adile Sultan İnas Mektebi Sultanisi olmalıdır. Okul, Balkan Savaşı'nın araya girmesi nedeniyle ancak 1916 yılında açılabilmiştir. Tunca Özgişi, "Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Adile Sultan An Ottoman Women's Education Volunteer: Adile Sultan", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cil:6, S:26, Bahar 2013, s.467

Darülfünunu Meselesi başlıklı yazısında yeni okullardan bahsederken takındıkları tutum kadın eğitimi konusundaki coşku ve heyecanlarını ortaya koymaktadır.⁹⁴⁷ Nezihe Muhittin Meşrutiyet günlerini Cumhuriyet penceresinden anlattığı *Benliğim Benimdir* (1929) adlı romanında kadınların o günlerdeki eğitim alma arzusunu, kahramanı aracılığı hatırlatmış ve bunu “*selamlıkla harem arasındaki bir odada aksakallı, beyaz sarıklı bir muallim bana elif dedirttiği zaman saadetim içime sığmayacak kadar büyüktü.*” ifadesiyle somutlaştırmıştır.⁹⁴⁸

Şükûfe Nihal artık “*kızlar okuyup da kâtip mi olacaklarmış*” gibi bir düşüncüyü benimseyen kalmadığını, ama buna rağmen erkeklerin kadınların eğitimi için yeterince çaba harcamadığını da şu sözlerle belirtmektedir:

Düşünmüyorlar ki bugün kadınlar da erkekler kadar kuvayı zihniyete, hissiyat-ı insaniyeye, maarife karşı şedit bir arzu ve inhimak hissi besliyorlar... Hayfa ki bizim gibi tahsil zamanları artık geçmeye başlayan gençleri büsbütün varta-i cehalete düşürmüş olacaksınız. Mamafih tamim-i maarif her şeyden evladır fikr-i acizanesindeyim. Şimdiye kadar hayatı enin ve ıstırap içinde yaşadık. Badema böyle devam edecekse Türkiye'nin mahrumiyet için yaratılmış zavallı kadınları. Oh artık hiç yaşamayalım, hiç...⁹⁴⁹

Şükûfe Nihal'in 13 yaşında kaleme aldığı, “gayri münasip sözlerinin affını isteyerek” bitirdiği bu yazısında çekingen bir üslubu vardır. Ancak hem yaşına ve kadınların kendilerini ifade etmedeki sınırlılığa karşın cesur ve ne istediğini bilen bir mesaja sahiptir. Kızların eğitim hakkını sonuna kadar savunan Şükûfe Nihal bilindiği gibi bu yazısından birkaç yıl sonra açılan İnas Darülfünunu'na kayıt yaptırabilmek için eşinden boşanmış ve bu okulun ilk mezunlarından biri olmuştur. Cumhuriyet penceresinden o günleri değerlendiren yazar, öğrenci ve eğitimci olarak her aşamada içinde yer aldığı Osmanlı eğitim sistemini ise şu sözlerle eleştirmiştir:

Gerek Tanzimat'tan gerekse İkinci Meşrutiyet'ten sonra; daha ziyade, bize benzemesine imkân olmayan yabancı memleketlerden mektep ve tedris usulleri aldık. İktidar mevkiine geçen şahsın sempati duyduğu, dilini bildiği herhangi milletin maketçilik sistemi, programlarımıza hâkim oldu ve böylece, o mevkie geçen şahısların arzusuna, kaptislerine göre, durmadan, program değişti; Mektep, muallim, talebe, durmadan sürprizler karşısında kaldı; dün alışmaya başladığını bugün unutmaya, yeni programa uymaya çalıştı, bocaladı... Ve hiçbir zaman anlaşılamadı

⁹⁴⁷ Şükûfe Nihal, “İnas Mektepleri Hakkında”, *Mehasin*, S.10, Eylül 1325 (1909), s.732-733. Nezihe Muhlis: “Terbiye-yi İnâs Etrafında”, *Tanin*, 16 Haziran 1911; S.1002-26; s. 4. Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Kız Darülfünunu Meselesi”, *Büyük Mecmua*, 10 Nisan 1919, s.5. Yeni eğitim kurumlarına ve kız okullarına yönelik kadın yazar heyecanı Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bunun bir örneği Suat Derviş'in yazısıdır: Suat Derviş, “Darüşşafaka Mektebinde Kız Kısmı”, *Haber*, 27 Nisan 1940, s.2.

⁹⁴⁸ Nezihe Muhiddin, “Benliğim Benimdir”, *Bütün Eserleri-1* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.73.

⁹⁴⁹ Şükûfe Nihal, “İnas Mektepleri Hakkında”, *Mehasin*, S.10, Eylül 1325 (1909), ss.732-733.

ki, mektep, yalnız kafalara bilgi verecek bir laboratuvar değildir! Mektep, bilgiyle beraber, “millî ruh” aşılacak içtimai bir kuruldur.⁹⁵⁰

Kadın eğitimi konusu, Sabiha Sertel’in *Büyük Mecmua*’daki yazılarında sıklıkla değindiği bir konudur. Kamuoyunda İnas Darülfünunu’na ilişkin karma eğitim tartışmaları başladığında konuya dahil olarak kadın ve erkeğin birbirinden ayrılamayacağını, “fikir ve emek yolunda da birbirine dayanarak yürümek zorunda” olduğunu söylemiştir. Bu tartışmanın tesettür gibi, tramvayda perde ile ayırma gibi diğer başka tartışmalardan bağımsız olmadığına, bunun “muhafazakârlarla teceddüdperverler arasında” kadın özgürlüğüne dair bir konu olduğuna şu şekilde dikkat çekmiştir⁹⁵¹:

Kadınla erkeği bir Karagöz perdesiyle ayırmak gülünç olmaktan başka bir netice vermez. Ahlâk kadının tesettürünü değil, masumluk ve inceliğini ister. Bu ise bir başörtüsü, bir çarşaf ve sonra dersaneleri ayırmakla mümkün olan bir şey değildir.⁹⁵²

Sabiha Sertel, konuyu çok önemseydiği için sadece kendi yazılarıyla irdelemekle yetinmemiş aynı zamanda *Büyük Mecmua*’nın anket sayfalarını da açıp dönemin aydınlarını dahil ederek tartışmayı derinleştirmeye çalışmıştır. Halide Edip Hanım, Müfide Ferit Hanım, Köprülüzade Fuad Bey, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Kazım Nami gibi aydınlara “muhtelit eğitimle” ilgili düşüncelerini sormuştur, verilen yanıtlar dikkat çekicidir.⁹⁵³

Halide Edip, mağazalarda erkek ve kadın nasıl birlikte çalışıyorsa Darülfünun’da da kadın-erkek birlikte ders görülebileceğini “asri olmaya karar verilmişse asri olan fikir müessesatını kabul etmek” gerektiğini söylemiştir. Batılılaşırken kurumlar gelişi güzel alınacaksa hiç Batılılaşmanın daha doğru olacağını söyleyen Halide Edip, uygulamayı eleştirmiş, Darülfünun’da eğitimin karma olarak devam etmesini daha doğru bulduğunu söylemiştir.⁹⁵⁴

Müfide Ferit Hanım ise Darülfünun’a giden kız öğrencilerin varlıklı ailelere mensup olmadığını, okullarını bitirip iş hayatına atılacakları için zaten erkeklerle birlikte

⁹⁵⁰ Şükûfe Nihal, “Terbiyede Millî Ruh“, *Kadın Gazetesi*, 10 Ocak 1949, S.98, ss.1,7.

⁹⁵¹ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Darülfünunda Kadın”, *Büyük Mecmua*, 24 Nisan 1919, s.89.

⁹⁵² A.y.

⁹⁵³ *Büyük Mecmua*’nın karma eğitim için açtığı savaş kısa süre sonra *Sebilürreşâd* çevresinin karşı taarruzuna neden olmuştur. *Büyük Mecmua*’yı çıkaranların “dönme” kimliğine yönelik bir saldırıyla eski dinlerini korudukları, ismen Müslüman olduklarını dile getirmiştir. *Sebilürreşâd*’a göre kimliklerini açıklarlarsa “mukadesatı-ı diniyyeye karşı laubali tavrı ortaya çıkar tesettür aleyhtarlığının nedeni ile kadınlar ve erkeklerin birlikte bulunmalarını savunma gerekçisi tezahür ederdi.” Toprak, *a.g.e.*, s.220. “Büyük Mecmua’ya”, *Sebilürreşâd*, 1 Mayıs 1335, ss.195-196.

⁹⁵⁴ Sabiha Zekeriya, *a.g.e.*, s.89.

çalışacaklarını dolayısıyla bu tartışmanın anlamsız olduğunu söyleyerek karma eğitimi desteklemiştir. Müfide Ferit Hanım'ın “*Kadın ve erkeğin cemiyette bir arada bulunması, bir arada çalışması artık bir mecburiyet-i kat'iyedir, zaruret-i iktisadiyenin emrettiği bir ihtiyaç-ı mübremdir.*” şeklindeki sözü ise dönemin kadın yazarlarının kadınının eğitim ve çalışma hayatına katılımı yönündeki fikirlerini ne kadar net biçimde ifade ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁹⁵⁵

Suat Derviş, erken dönem yazılarında ideal kadının nasıl olması gerektiğini tartışırken kadın eğitimine de değinmiştir. Kadın eğitimi savunmakla birlikte bu sürecin idealleştirilmeye çalışılan tek tip ve taklit ürünü olmasını eleştirmiştir. Ona göre kadın eve hapsolan geleneksel bir model de olmamalıdır, “*Halide Edip'in Yeni Turan'ındaki Kaya karakteri gibi ruhsuz ve sert mizaçlı da*” olmamalıdır.⁹⁵⁶ “Nasıl Olmalıyız” (EK-7) başlıklı yazısında, bu konuda kadınların özgür bırakılması gerektiğini savunan Suat Derviş ideal kadını sorgularken önemli ve yıllar içinde çokça tartışılacak şu soruyu yöneltmiştir okurlarına:

Her tarafta her işte, her mücadelede erkeğin yanında mevkii olan; her yerde onunla beraber çalışıp kazanan, kendini şimdiye kadar hayatta lüzumsuz bir mevcudiyet gibi telakki etmiş olan küflenmiş beyinlere faydasını göstermek isteyen, mektepler açan, mebus olan, mebus intihap eden, her türlü siyasî ve içtimai harekate erkekler kadar iştirak eden fırkacı ve nazır olmaya heveskar, bu medeni dünyanın medeni bir kadını mı? Yoksa, saadeti, hayatı evine bağlayan bütün düşüncesi, sıhhatli çocuklar yetiştirmeye fedakâr bir zevce ve muktedir bir ev hanımı olmaya münhasır kalan kadınlar mı münnekkitlerimizi memnun edebilir? Bunlar öyle mühim ve şimdiye kadar, hiçbir kimse tarafından, cevapları verilmemiş, öyle muğlak sualler ki...⁹⁵⁷

Suat Derviş, okula giden, siyasetle ilgilenen, çalışan kadının yanında olmakla birlikte onun ruhunu, kültürünü ve benliğini kaybetmeden bunu başarmasını istemekte, modernleşmenin sancılı günlerinde yolunu arayan pek çok Türk kadını gibi bu değişimleri sorgulamaktadır ancak o günkü yazılarında (1922) zihninin Cumhuriyet dönemindeki yazılarına göre *bulanık* olduğu görülür. (EK-8) Kadını, *mücadeleci, müteşebbis ve meslek sahibi olmaya heves etmeyi* kusur saydığını söylerken, diğer yandan kızların Tıp fakültesine kabul edilmesinden memnun olduğunu, bir taraftan kadının zahmetli mesleklerde olmasına gerek olmadığını söylerken diğer yandan da artık kadının erkekle birlikte iş hayatında bulunmasının çağın gereği olduğunu söyler. Ama kadının

⁹⁵⁵ A.g.e., s.90.

⁹⁵⁶ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Nasıl Olmalıyız?”, *İkdam*, Sayı: 9130, 19 Ağustos 1922, s.3

⁹⁵⁷ A.y.

kadınlığını, şiirini güzelliğini kaybetmemesi gerektiğini, erkekleşmemesini de önemli olduğunun altını çizer.⁹⁵⁸

Cumhuriyetle birlikte, kadın yazarların kadının eğitim alması ve çalışması ile ilgili soru işaretlerinin azaldığı görülmektedir. Eski devirde daha temkinli bir dille ifade ettiklerini artık Türk devriminin getirdiği yeni yaşam biçimi sayesinde doğal hak olarak görmeye başlamış, bu konudaki isteklerini bir üst seviyeye taşımışlardır.

Örneğin Şükûfe Nihal, Meşrutiyet devrindeki o çekingen üslubunu tamamen terk etmiş ve kadının çalışması ile ilgili tartışmaların artık eski dönemin konusu olduğuna, ekonomik ve kişisel özgürlüğünü elde etmek için bunun gerekliliğine dikkat çekmiştir. “Ev ne olacak diyenlere ya kadın ne olacak cevabını verimiz” diyerek dışarıda çalışmanın kadın için belki daha yorucu ve yıpratıcı ama daha *şerefli ve sigortalı* olduğunu belirtmiştir. “*Bugün kaşanelerin sultanı iken yarın erkeğin bir kaprisi yüzünden kırılmak, ortada kalmak tehlikesi yoktu.*” sözleriyle bir yandan *iktisadî* bir yandan *içtimai* nedenler yüzünden kadının artık evinden çıktığını ve bir daha dönmeyeceğini vurgulamıştır.⁹⁵⁹

Şükûfe Nihal’in romanlarında çalışmayı en doğal hak ve eylem olarak gören kadın kahramanlar sıklıkla bir ideal tip olarak karşımıza çıkar. *Çöl Güneşi* (1933)’nin kahramanı Zehra, *münevver erkeklerin* bile kadının çalışmasına tahammülünün olmadığını, çalışan kadınlardan *müstehzi* biçimde bahsettiklerini, kadınların gösteriş için çalıştığını, ciddi iş başına geçme niyetlerinin olmadığını düşündüklerini söyler. “*Kadını asırlarca kafes, dam, peçe altına hapsederek büyüün kabiliyetlerini körlettikten sonra, uluorta muhakeme yürütüyorlar*” diyen roman kahramanı Zehra, “ta Amerika’ya kadar giden” ve “orada gazetelere manşet olan kadın operatörden” haberleri bile olmadığını, erkeklerin kadını *saksıda çiçek ve kukla* gibi gördüğünden yakınmaktadır. Şükûfe Nihal’in kahramanlarına göre *istikbalin kadını çalışan kadındır*. Erkekler onların arkadaşlarıdır, *efendileri ya da vekilharçları* değildir.⁹⁶⁰

Şükûfe Nihal, çalışan kadının ev işleri ve çocuklarının sorumluluğunu taşımaya devam ettiğine ve bunun bir sorun olduğuna ilişkin tespiti üzerinde de durulmalıdır. Günümüzde *toplumsal cinsiyet rolleri* ana başlığı altında tartışılan bu olguyu “*çalışan kadın eve gelince, her şeyi karşısında hazır bulmaz. Evde ailenin rahatı için gereken*

⁹⁵⁸ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Yeni Hayat ve Türk Kadını”, *İkdam*, Sayı: 9193, 21 Teşrinievvel 1922, s.3.

⁹⁵⁹ Şükûfe Nihal, “Eski Hikâye”, *Tan*, 14 Temmuz 1939, S.1419, s.5,11.

⁹⁶⁰ Şükûfe Nihal, *Çöl Güneşi*, Bütün Eserleri-2 içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.150-153.

bütün işler onu bekliyordur” sözleriyle irdelenmiştir. Erkeğin dışarda işi ne olursa olsun “eve gelince vazifesi bittiğine” dikkat çeken yazar, bunun haksızlık olduğunu “*mektepe görmüş; kalem, kâğıt sahibi bir kadın para kazanmak için, evine, eşine yardım etmek için dışarıda bir işte çalışıyor, sonra, evde de “kadınlık vazifesi” diye ona hiç benzemeyen işler yapıyor.*” ifadeleriyle tartışmaya açmıştır. 1948 yılında yapılan bu itiraz aslında kadının annelik ve ev kadınlığına yönelik ilk itirazlardan kabul edilmelidir. Çünkü bu tarihlere kadar kadının iş hayatında bulunması annelik ve eş olma rollerine zarar vermediği ölçüde kabul edilmiştir. Ancak Şükûfe Nihal bu itirazını ileri bir seviyeye taşımaz, kadın bu işleri yapmasın ya da erkek de bu işleri yapsın demez. “*Evdeki küçük bir tamir işi, pek âlâ erkeğin vazifesi olmalıdır... Evde bozulan bir radyoyu, bir zili, bir elektriği de artık kadın yapamaz ya!*” şeklindeki sözleri erkeklerin o günlerde bu gibi işleri bile yapmadığını, bu erken itirazın çok da ileri bir noktaya gidemediğini göstermektedir. Ancak çalışan kadının sorunlarını mercek altına alması bakımından önemli bir tespit, eleştiri ve itiraz olarak kabul edilmelidir.⁹⁶¹

Nezihe Muhiddin’in Cumhuriyet döneminde yazdığı kurgu eserlerinde de çalışan ve eğitilmiş kadının olumlandığı pek çok örnek bulunmaktadır. *Ateş Böcekleri*’ndeki (1935) Hacer bu bağlamda öne çıkan karakterlerden biridir. *Türkiye’nin ilk kadın avukatı* olan Hacer’in okuyarak elde ettiği bu başarısının toplumda yarattığı karşılık Nezihe Muhiddin tarafından övgüyle tasvir edilmiştir. Ağır ceza mahkemesindeki ilk savunmasından önce “*memleketin bütün münevverlerinin inkılabın çok değerli bu irfan sahnesini*” görmek ve sadece onu dinlemek için mahkeme salonunu doldurduğunu, “*İlmin, irfanın, zekanın yüksek, nurlu, ışıklı ahenginin izleyenleri büyülediğini, hakimler dahil herkesin onu huşu içinde dinlediğini yazmıştır.*”⁹⁶² Hacer’in başarısı toplumun bir kesimi için olumlu bulunurken diğer yandan bunu henüz hazmedememiş toplumsal kesimin varlığı aynı zamanda Hacer’in de müstakbel kayınpederi olan “ihtiyar mübaşir”in bakış açısı ile şöyle resmedilmiştir:

İhtiyar mübaşir müstakbel gelininin her şeyini beğeniyor, fakat adliyeciliğini bir türlü havsalasına sığdıramıyordu. Kadından hâkim veya avukat ona ortaoyunundaki zenne kadar gülünç görünüyordu. Hukuk talebesi Hacer’i gördüğü zaman alaylı alaylı gülmek isterken yayvan ağzının kenarında acı bir buruşuk peyda oluyordu. Nereden geldiğini bilmediği bir gurur acısının buruşuğu! ... Kırk beş senelik kulak dolgunluğunun verdiği derin(!) malumat karşısında, bu yirmi bir yaşındaki genç ve

⁹⁶¹ Şükûfe Nihal, “Erkeğin Evdeki Vazifeleri”, *Kadın Gazetesi*, 27 Aralık 1948, s.3.

⁹⁶² Nezihe Muhiddin, “Ateş Böcekleri”, *Bütün Eserleri-1* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.416.

körpe kız çocuğunun adliyeciliği ne feci ne tahammül olunmaz bir maskaralıktı. Allah fesuphanallah!⁹⁶³

Cumhuriyet'in yeni kadın idealini temsil eden Hacer ile Osmanlı'dan devralınan geçmişe ait bürokratik anlayışı ve geleneksel toplumsal yapıyı temsil eden "ihtiyar mübaşir" figürü Nezihe Muhiddin'in gözünde sadece bir kuşak çatışmasının değil açık biçimde belli bir toplumsal tabanda henüz kırılmayan Cumhuriyet devrimlerine yönelik toplumsal direnci temsil etmektedir. Metindeki *zenne* benzetmesi de ilginçtir çünkü ortaoyununda *zenne*, *kadın kılığına girmiş erkek* anlamına gelmektedir ve burada mübaşirin gözünde kadın avukat da "adliyecilik" oynayan, erkek kılığına girmiş "genç ve körpe kız çocuğu" olarak bir durum ve ahlâk komedisi oyununun figürü olarak algılanmaktadır.

Nezihe Muhiddin, romanındaki bu satırlarla, Cumhuriyet devriminin artık toplumun tüm katmanlarına yayıldığını ancak "eski anlayışın" kaygı ve tepkisinin henüz kırılmadığını, yasalar değişse de zihniyetlerin zamana ihtiyacı olduğunu, erkeğin kamusal alandaki tekelinin yerini eşitliğe bırakmakta zorlandığını çarpıcı biçimde resmetmiştir.⁹⁶⁴

Burada A. Sırrı (Uzelli) tarafından 31 Mart-9 Mayıs 1929 tarihleri arasında yapılan "İş Hayatında Kadın" başlıklı röportaj dizisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Öğretmen Nakiye (Elgün) Hanım'dan, ilk avukatlarımızdan Güzide Lütü (Peki) Hanım'a, Asistan Doktor Suat Rasim Hanım'dan Halide Nusret Hanım'a, zabıt kâtibesi, telefon memuresi, terzi, telefon şirketi müfettişi, tezgahdar, diş doktoru gibi toplumun çeşitli kesimlerinden çalışan kadınlarla yapılan bu röportajlar dönemin kadınlarının sadece çalışma hayatına değil, kadın-erkek eşitliği, siyasî haklar gibi pek çok soruya da yanıt verdiği için zengin bir arşiv kaynağıdır. Yazı dizisi içinde, Şükûfe Nihal, Suat Derviş ve Sabiha Sertel ile de röportaj yapılmış olması sebebiyle çalışmamız açısından ayrıca önem arz etmektedir.⁹⁶⁵ (EK-9)

⁹⁶³ A.g.e., s.351.

⁹⁶⁴ 1944 yılında kaleme aldığı "Gene Geleceksin" romanında ise Ağır Ceza Mahkemesi üyesi hâkim Şükran'ın haklı olduğu halde kendini savunmayan Semra'nın vekaletini alabilmek için hakimlikten istifa edip baroya kaydolarak avukatlığa başvurmasını konu edinmiştir. Nezihe Muhiddin'in ilerleyen yıllarda yazdığı bu romanı, çalışan kadının gücünü ve bunun toplumda bulduğu karşılığı göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Nezihe Muhiddin, "Gene Geleceksin", *Bütün Eserleri-3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.339.

⁹⁶⁵ "İş hayatında Kadın", Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 31 Mart- 9 Mayıs 1929, s.1.

“*Bizzat çalışmak, bir mevkii içtimai kazanmak, kimseni himayesine girmemek daha 9-10 yaşında iken en büyük arzumdur*” diyerek söze başlayan Şükûfe Nihal, Darülfünun’u bitirdiği zaman bu konuda pek çok insanla, hatta babasıyla bile kavga ettiğini ama yine de çalıştığını söylemiştir. Hayat şartları ve ekonomik buhranın kadını çalışmaya zorladığını, sadece erkeğin maaşıyla geçinmenin zor olduğunu ortaya koyan Nihal, kadının çalışmasındaki tek motivasyonun *geçim* olmadığını da ayrıca belirtir. “Münevver” kadının artık dışarıda yani “ev dışı”nda olmak, üretken olmak, meslek sahibi olmak istediğini, erkeğe bağımlı olmak istemediğini “*benim erkeğin kazancıyla geçinmek gururuma dokunur*” sözleriyle ifade etmiştir. Şükûfe Nihal, evli ve çocuklu kadınların da çalışabileceğini, kadının her işi yapabileceğini hatta *vatman* bile olabileceğini ancak çocukların bırakılabileceği yurtların hayata geçmemesini bir problem olarak ortaya koymuştur.⁹⁶⁶

Çalışmanın kendisi için bir ihtiyaç olduğunu söyleyen Sabiha Sertel, aynı röportajda kadının iş hayatında bulunmasının “*iktisadî bir zaruret*” olduğunu, ailenin kadın ve erkeği mutlu edebilecek bir yuva olabilmesi için *manevi bir şirket* hâline gelmesi gerektiğini, kadının ve yetişkin çocukların mutlaka yuvaya maddi katkı sağlaması gerektiğini belirterek kadının çalışmasına engel konuların hâlâ var olduğunu hatırlatmıştır. Şükûfe Nihal’in de dikkat çektiği gibi çocukların bakımının halledilmediğini, kadınların *nısıf maaş* (yarım maaş) almaması gerektiğini, bunun kadının *istismarı* olduğunu dile getirerek her zamanki eleştirel üslubunu korumuştur.⁹⁶⁷

Suat Derviş, aynı röportajda, artık *feminist* olduğunu, kadın-erkek eşitliğinden yana olduğunu ve kadının mutlaka çalışması gerektiğini ısrarla söylemiştir. Erkek meslektaşlarından, ad vermeyerek basın ve yayın camiasından, *haksızlık ve müşkülât gördüğü* hâlde çalışmaktan memnun olduğunu, bunun kendisini güçlendirdiğini dile getirmiştir.⁹⁶⁸

1929’da röportaj veren Suat Derviş’in, 1937 yılında *Tan* gazetesi ve *Haber Akşam Postası* için çeşitli anket ve röportajlar gerçekleştirdiği, *çalışan kadının* sorunlarına eğilerek bu kez soru soran koltuğunda yer aldığı görülür. Tezgâhtar, sekreter, doktor, eczacı, terzi, işçi, köylü, öğrenci gibi farklı sosyal kesimlerden ve meslek gruplarından

⁹⁶⁶ Şükûfe Nihal “İş Hayatında Kadın: Kadın Vatman Bile Olmalı”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 22 Nisan 1929, s.1,2.

⁹⁶⁷ Sabiha Zekeriya, “İş Hayatında Kadın: Tufeyli Kadın Satılıktır”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 5 Nisan 1929, s.1,3.

⁹⁶⁸ Suat Derviş, “İş Hayatında Kadın: Bir Erkek Düşmanlığı”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 15 Nisan 1929, s.1,5.

kadınlarla yaptığı bu röportajlarda çalışan kadın algısını kadınların gözünden tartışmaya açmıştır. 1937 yılında *Tan* gazetesinde yayımlanan “Türk Kadını Nasıl İş Bulur?” başlıklı yazı dizisi kadının çalışmasına yönelik önyargıları ve kadınların iş koşullarını ortaya koyan önemli bir örnektir. Bu yazı dizisinde, on sekiz yaşında hem okuyup hem çalışmak isteyen bir genç kızın gazeteye ilan verdikten sonra aldığı “ahlâksız ve anlamsız teklifler”,⁹⁶⁹ bir başka genç kadının “erkek işçi kadar çalıştığı halde erkek yevmiyesinden çok aşağı yevmiye alması”⁹⁷⁰, kadınlara aynı iş için daha az ücret verilmesi nedeniyle erkeklerin işten çıkarılması, hatta daha da ucuz olduğu için çocukların çalıştırılması ile aile bütçesinin ve aile yaşantısının sarsılması gibi sorunlar konu edilmiştir⁹⁷¹. Yine bu röportajlarda ve Suat Derviş’in sorularından anlaşıldığı kadarıyla “daktiloluk, veznedarlık, kasadarlık ve kâtibelik eden” kadın çalışanların patronları ya da iş arkadaşlarının tacizine, “sarkıntılıklarına” uğramaları yaygındır ve bu sorunlar kadınları iş yaşantısından soğutmaktadır.

Suat Derviş’in dikkat çektiği konulardan bir diğeri de kadınların gece çalışması meselesidir. 1936 İş Kanunu kadınların çalışma hayatını düzene sokan, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılığın gündeme alındığı önemli bir değişim başlatmıştır ve bu kanun kapsamında kadınların gece ve ağır işlerde çalıştırılması yasaklanmıştır.⁹⁷² Röportaj yaptığı kadınlardan biri dokuma fabrikasında gece çalıştığını ancak bunun çok yorucu olduğunu ve mesai saatlerini gündüze çekemediği için çalışmayı bıraktığını söylemektedir. “*Gece işi amelenin canını alan bir iştir. Hem belki kuvvetli erkekler böyle on iki saat çalışmaya tahammül ederler. Fakat bizim gibi körpe kızların bu kadar zahmete böyle ağır bir işe tahammülleri yoktur. Hani İş Kanunu çıkmıştı, nerde bu İş Kanunu?*” şeklinde itirazını dile getirmiştir.⁹⁷³ Hem kadın çalışanların hem de Suat Derviş’in bu konuda bir beklenti içinde olduğu açıktır. Suat Derviş’in, “*bu çocuğun sözlerini dinlerken kendi kendime ‘sanayi müfettişleri nerede, fabrikalara hiçbir tanesi uğramıyor mu’*” şeklindeki sözleri uygulamaya yönelik bir eleştiri olarak kaydedilmelidir.⁹⁷⁴

⁹⁶⁹ Suat Derviş, “Bir Genç Kız Anlatıyor”, *Tan*, 1 Ocak 1937, s.9.

⁹⁷⁰ Suat Derviş, “Büro İşçileri ile Fabrika İşçileri Arasından Ne Fark Vardır?”, *Tan*, 5 Ocak 1937, s.7.

⁹⁷¹ Suat Derviş, “Erkeğin İşi Kadından Çocuğa mı Geçiyor?”, *Tan*, 6 Ocak 1937, s.7.

⁹⁷² Yasanın 110. maddesinin 15.bendinde kadınlara gece mesaisi yaptıran işletmelere ceza kesileceği açıkça belirtilmiştir. 3008 Nolu İş Kanunu, *Resmî Gazete*, 15.06.1936, Sayı: 3330.

⁹⁷³ Kabul edildikten bir yıl sonra yürürlüğe girecek olan İş Kanunu, röportajın yapıldığı tarihte henüz uygulamaya geçmemiştir.

⁹⁷⁴ Suat Derviş, “Küçük Yaşta İşçi Olan Bir Kızcağız”, *Tan*, 13 Ocak 1937, s.7.

1937 yılının sonlarına doğru “Genç Kızlarımız” başlıklı bir diğer yazı dizisinde bazı kızların tek hayalinin zengin olmak olduğunu söyleyen Suat Derviş bunu kaygı verici bulduğunu belirtmiş, kızların kitap okumamasını, sorulan soruya düzgün cevap verememesini, süse ve modaya fazla kıymet vermelerini eleştirmiştir. Ancak eskiye göre kızların daha öz güvenli oluşu, çalışma heveslisi olması ve kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmaları olumlu olarak değerlendirilmiştir. Tıp Fakültesinde okuyan kız öğrencilerle de röportaj yapan Suat Derviş, onların kadavraları hiç korkmadan incelemesini şaşırtıcı bulmuş ve “Neden tıp tahsil ediyorsunuz?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. “*Evvela tıbbı sevdiğim için, sonra da yükselmek kendi bilgimle içtimai hayatta bir mevkii sahibi olmak için. Kadınla erkek arasında hiçbir fark olmadığını bize öğretiler. Annelerimiz gibi biz yalnız filan meşhur askerin, filan meşhur hekimin karısı olmakla iftihar duymayız.*” şeklinde aldığı bir cevap ise onu memnun etmiştir.⁹⁷⁵

Suat Derviş, sahada gözlem yaparken karşılaştığı eksikleri dile getirmesine rağmen, kadının çalışma hayatında geldiği noktanın çok önemli olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Atatürk’ün ölümünden sonra kaleme aldığı yazısında Almanya ve Türkiye’yi karşılaştırmış, kadınlara pek çok hak veren Almanya’da kadının adliyede hâkim olmasının mümkün olmadığını zayıf ve sinirlerine mağlup düşen bir mahluk olarak dile getirenler olduğuna tanık olduğunu söyleyerek Türkiye’nin farkını şu sözlerle ifade etmiştir:

Bugün Türkiye’nin yalnız büyük şehirlerinde değil en ufak taşra şehirlerinde bile Türk kadınının hâkim olarak çalışmakta olduğunu ve bunu kimsenin yadırgamadığını görüyoruz...Türk üniversitesinin talebesinin ekseriyete yakın bir kalabalığını okumaya, öğrenmeye her ilimle mücehhez olmaya azmetmiş Türk kızları teşkil ediyor.⁹⁷⁶

Çalışma hayatında kadına kısıtlamalar getiren Nazilerin politikalarını öven Cafer Seno imzalı yazıya cevaben kaleme aldığı makalesinde Türk kadınının artık eve döndürülemeyeceğini net biçimde ifade etmiştir. “*Türk kadını ne bir Cafer Seno ’yu dinler ne de dünyanın bilmem neresinde oturan bazı liderlerin sözüne kulak asar. Büyüklüğünün en mühim tefahür hissesini kadına bugünkü haklarını vermiş olan Kemalizm, Türk*

⁹⁷⁵ Suat Derviş, “Ölüden Hiç Korkmayan Kızlar”, *Tan*, Kasım 1937, s.

⁹⁷⁶ Suat Derviş, “Dünya Feminizminin Lideri Öldü”, *Foto Magazin*, 1 Birinci Kanun 1938, Sene:1, Sayı:8, s.26.

kadının uğrunda öleceği bir inançtır.” sözleriyle de kadına bu hakları verenin Atatürk olduğunu ayrıca vurgulamıştır.⁹⁷⁷

Kadın yazarların yazı ve röportajlarından hatta kurmacalarından anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyet’in ilk yıllarında “ihtiyacı olan kadınlar”ın çalışmasının daha doğru olduğu anlayışı yaygındır. Evini geçindiren erkeğin eş ve kızlarının ancak kültürlü olmak için okutulması düşüncesi kabul görmektedir. Suat Derviş’in bir röportajında yer verdiği genç kadının “*Tahsilim hususi mürebbiyelerle hususi hocalarla görülmüştü. Fakat elimde okuryazar olduğumu ispat edecek ilk mektep diplomam bile yoktu. Ailem bir gün benim çalışıp yaşayacağımı düşünmemiş olduğu için beni mekteplerde okutmamıştı.*” ifadeleri genel eğilimi ortaya koyar niteliktedir.⁹⁷⁸ Bir başka genç kızın tezgâhtar olarak çalıştığı için küçümsendiğini, bu nedenle evlenemeyeceğini, erkeklerin zengin kızları tercih ettiğini söylemesi de toplumdaki çalışan kadın algısını göstermesi bakımından üzerine eğilinmesi gereken bir meseledir.⁹⁷⁹ Kadınların bir bölümünün her mesleği kadınlara uygun görmemesi de yine dikkate alınması gereken dönemsel bir genel kabuldür. Örneğin Suat Derviş’in görüştüğü terzi kadın aile bütçesine katkıda bulunduğu için memnundur ama her işin kadınlara göre olmadığını şu sözlerle ifade eder: “*Mesela kadın müşfiktir hasta ile uğraşabilir. İyi bir doktor ya da hastabakıcı, eczacı, daktilo, memur olabilir. Fakat bence avukat, hâkim, emniyet memuru olmak istemesi doğru değildir.*”⁹⁸⁰ Bu röportajlardan anlaşıldığı kadarıyla kadının çalışması ile ilgili önyargılar sadece erkeklerin bu konudaki tutucu tavrının değil kadınların da muhafazakâr anlayışı henüz yıkamadığının göstergesidir. Suat Derviş’in sorduğu sorulardan bu genel kabulleri ve “*kadın evin içinde yaşamak için yaratılmış bir mahluktur. Evinin dışında çalışmaya yaramaz. Bunun için çalışmasın evde otursun!*” anlayışını eleştirmekte olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸¹

Sabiha Sertel de diğer kadın yazarlar gibi Cumhuriyetle birlikte kadının hem eğitim hem de çalışma hakkına sahip olduğunu vurgulayarak bunun Atatürk sayesinde mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Bir gazetenin üniversiteli kızlar arasında açtığı bir ankette “Ev mi? İş mi” sorusuna, çoğu kız öğrencinin “ev” şeklinde cevap vermesine üzüldüğünü,

⁹⁷⁷ Suat Derviş, Amatör Bir Sosyoloğun Bir Yazısı Münasebetiyle”, *Haber*, 27 Nisan 1939, s.2

⁹⁷⁸ Suat Derviş, “Lisan Dersi Vermek İsteyen Bir Kız Söylüyor”, *Tan*, 6 Ocak 1937, s.7.

⁹⁷⁹ Suat Derviş, “Bir Tezgahtar Bayanın Fikri Şu: Kadın Evinin İçinde Yaşamak İçin Yaratılmıştır”, *Haber*, 6 Aralık 1937, s.7.

⁹⁸⁰ Suat Derviş, “Erkek Aileyi tek Başına Geçindiremiyor”, *Haber*, 8 Aralık 1937, s.7.

⁹⁸¹ Suat Derviş, “Kadını İş Hayatında Yıldırان Şey Çocuktur”, *Haber*, 10 Aralık 1937, s.7.

bazı gelişmiş ülkelerde de zaman zaman işsizlik oranlarını düşürmek için gündeme getirilen bu modası geçmiş fikirlerin Atatürk Türkiye'sine uygun olmadığını şu sözlerle eleştirmiştir:

Atatürk, bu yeni kuruluş üzerinde memleketin bütün fertlerini, kadın-erkek herkesi işe çağırdı. İki unsur el ele vererek bu geriliği izale edeceğiz...Nerde kaldı ki bütün müterakki milletler kadınlarına müsavi hak vermek için müsavi vazifeyi şart koşmuş ve faaliyet cihazında kadınlara büyük roller vermiş ve kadınlar da her sahada büyük işler yapmışlardır. Fakat bunun bizim üniversitede yer bulması gönülde hüznün verecek kadar acıdır. Atatürk kızları daha dün Atatürk'ün ölüsü önünde inkılâbını sapasağlam koruyacaklarına dair and içtiler.⁹⁸²

Sabiha Sertel Atatürk devrimlerinin kadını anne olarak görmeyi önemseydiği kadar üretim sahasında olmasını da önemseydiğini, azim ve irade ile kadının her ikisini de birlikte başarabileceğini söylemektedir. “Niçin Okumalı?” başlıklı yazısında “*bugünkü akış kadını eve değil hayata çekiyor. Kadının iktisadî şartlar karşısında bir zaman eve dönmesi lazım gelse bile bu geçicidir*” diyerek kadının yükseltilmesi gerektiğini, bunun evlenip aile kurmasına engel olmadığını kadın ve erkeğin her şeyi birlikte el ele yapacağını söylemiştir. Sabiha Sertel kadının çalışmayıp ev hanımı olması durumunda bile okumuş olmasının çok önemli olduğunu, okumuş kadının çok daha iyi ev hanımı olacağını ayrıca belirtmiştir.⁹⁸³

Sertel, Sabiha Gökçen'in *tayyaresiyle* yaptığı Balkan seyahatinin⁹⁸⁴ ardından yazdığı yazısında Türk kadınının başarılarının “beynelmilel alemde” de ilgiyle izlendiğinin, “yavaş yavaş mekteplerin, üniversitenin yetiştirdiği kadınların ilim şubelerine devlet memuriyetlerine kadar yükseldiğinin” altını çizerek hangi sahaya bakılırsa bakılsın “kadın avukatla, kadın doktorlar, kadın yazıcılar, kimyager ve sanatçılarla” karşılaşıldığını söylemiştir.⁹⁸⁵ Ancak Sabiha Sertel, gereken yolun tamamen açılmadığını, “kanunun verdiği bütün haklara rağmen cemiyetin kadının ayağına bağladığı kösteklerin çözülmediğini” söyler. Bunun nedeni de “muhitin şüphesidir”. Kadının ilerlemesine karşı “ailede erkek hakimiyetinin, cemiyette kadını tufeyli bırakmak zihniyetinin, kadının yeri evidir” zihniyetinin büyük sorunlar olarak varlığını koruduğunu

⁹⁸² Sabiha Zekeriya Sertel, “Atatürk Kızlarından Bu Cevabı Beklemezdik”, *Tan*, 21 Nisan 1939, s.5.

⁹⁸³ Sabiha Zekeriya, “Niçin Okumalı?”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1935, s.5.

⁹⁸⁴ Sabiha Gökçen Haziran 1938'de Balkan ülkelerinden gelen taleple, Balkan ülkelerine uçağı ile tek başına bir seyahat gerçekleştirmiş, Atina, Sofya, Belgrad ve Bükreş büyükelçiliklerimiz ve bu devletlere ait üst düzey protokol tarafından karşılanmıştır. Dünya çapında yankı uyandıran bu seyahati anılarında ayrıntısıyla anlatmıştır. Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Ed. Oktay Verel, THK Yayınları, Ankara, 1982, ss.385-402.

⁹⁸⁵ Sabiha Zekeriya Sertel, “İnkılâbın Kadını”, *Tan*, 16 Eylül 1938, s.5.

hatırlatmıştır. Sabiha Sertel bu muhafazakâr anlayışla mücadele etmek gerektiğini düşünmektedir.⁹⁸⁶

Devam eden bir başka yazısında erkeklerin okumuş değil güzel kadın aradığına yönelik bir eleştiriye cevaben, güzel ama işlevsiz olan “vazo”nun bir süre sonra atılacağına ilişkin bir metafor kullanarak bilgi ve güzelliğin birlikte bir anlam ifade ettiğini vurgulamıştır. Sertel, kadın-erkek gençlerin eğitimden mahrum bırakılamayacağını vurgularken “evliliğin” de piyasa ve meta ilişkilerine dönüşmesini eleştirmiştir.⁹⁸⁷ “*Çalışmak isteyen bir kadının ayağına vurulan bukağı ve zincir kökü mazide bir ağacın bugün hâlâ meyve veren zihniyetinin eseridir*” diyen Sertel, kızlarını çalıştırmak istemeyen baba ve kocaları da eleştirmiştir. Burada kullandığı *bukağı ve zincir* ifadesi ne yazık ki mecazi bir ifade değildir. Kayseri’de yaşanan güncel bir örnekten esinlenmiştir. Bir baba, “çalışıp para kazanmasın kendine manto almasın” diyerek kızını bukağı ile zincirleyerek eve hapsedmiştir. Sertel, bu olayı da örnekleyerek kadınların iş hayatında bulunmalarını engelleyen muhafazakâr ve ataerkil zihniyeti eleştirmiştir.⁹⁸⁸ Kadının iş hayatına katılımının önündeki engellerin sadece hane içindeki ataerkil baskılar değil aynı zamanda maruz kalınan ağır ve elverişsiz çalışma koşulları olduğunu ise şu çarpıcı sözleriyle ortaya koymuştur:

Çalışan kadınların bu kadar çok vefiyat vermelerinin sebepleri şunlardır; Vücutlarının kabiliyetinden fazla mesai saatleri ev çocuk iş yükünün kadının sırtına yüklenmesi az ücret sıhhi şikayeti bozuk yerlerde boya gaz kokuları içinde çalışma sanayi hastalıklar kadının sarf ettiği enerjiye karşılık az gıda alması kalabalık evlerde fena şerit içinde yaşaması hastalıklarla mücadele için maddi vasıtalarla kültür ve hastalarından malum olması fakr-u sefalet cehalet daha bunun gibi birçok sebepler...⁹⁸⁹

Sertel, İş Kanunu hazırlanırken yazdığı yazılarda da bu yasayı sonuna kadar savunmuş; patron ve sermayedarların kadınların gece çalıştırılmasına engel olan yasaya yönelik direnç ve itirazlarına yanıt vermiştir. Bütün medeni ülkelerde artık kanunların buna engel olduğunu, aynı anda hem *evinin hem çocuğunun hem de işinin yükünü* sırtlanan kadının gece çalışmasının sağlık açısından da uygun olmadığını belirtmiştir.⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ Sertel, “Beynelmilel Alemden Türk Kadını”, *Tan*, 17 Temmuz 1938, s.5.

⁹⁸⁷ Sabiha Zekeriya, “Hiçbir İşe Yaramayan Vazo”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1935, s.5.

⁹⁸⁸ Sabiha Zekeriya, “Bukağılı Namus”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1935, s.5.

⁹⁸⁹ Sabiha Zekeriya, “Yedi Akıllı Adam”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1935, s.5.

⁹⁹⁰ Sabiha Zekeriya, “Vatani Vazife”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1935, s.5.

Kadının çalışmasını hayatı boyunca savunan isimlerin başında gelmekte olan Şükûfe Nihal “sadece yoksul kadın çalışır” anlayışının değişmesi gerektiğini şu sözlerle ifade eder:

Her kadın cemiyet içinde içtimai bir mevkie, bir işe sahip olmalıdır. Bazılarının sandığı gibi, maksadımız aileyi yıkmak, zayıflatmak değil, tersine olarak onu yükseltmek, kuvvetlendirmek, sağlam temel üzerine kurmaktır. Bunu yaparken de kadının ve onunla beraber çocuğun hayatını en inanılır bir şekle bağlamalıyız... Bugün yurdumuzda gerek ihtiyacı gerek ideali yüzünden çalışan kadınları hâlâ küçümseyenler, onları aşağı görenler vardır... Halbuki bir milletin yarı azası demek olan kadının tembel, verimsiz kalması bizim gibi çok kola, çok kafaya ihtiyacı olan bir memlekette ne büyük bir eksiklik yaratabileceğinin düşünmeliyiz.⁹⁹¹

1940’lı yıllarda da kadın istihdamı üzerine yazmaya devam etmiş olan Şükûfe Nihal, kadınların çalışma koşullarına ilişkin fikir üretmekle yetinmemiş, çalışan kadınlarla ilgili bir saha çalışması da yapmıştır. Örneğin Şişli Çocuk Hastanesi’ne giderek oradaki kadın doktorlar ve hastabakıcılarla görüşmüş⁹⁹², Tütün İdaresi’nin Üsküdar fabrikasına giderek kadın işçilerin çalışma koşullarını yerinde incelemiştir. Fabrikanın içinde kurulan çocuk yuvasının çok iyi düşünülmüş, çok temiz ve muntazam olduğunu anlatmıştır. Bir başka yazısında öğretmenlerin yaz tatilinin bir ihtiyaç olduğunu, okul dönemi gece gündüz çalışan bu meslek grubundan bu hakkın alınmaması gerektiğini yazmıştır.⁹⁹³ İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’ni de ziyaret ederek burada işçinin her türlü ihtiyacının düşünüldüğünden revir, okuma odası ve kreşinin olduğundan, dolayısıyla çocuklu kadın işçilerin göz ardı edilmemiş olmasından övgüyle söz etmiştir.⁹⁹⁴

Kadın yazarlar, kadınların iş hayatında bulunmasını desteklemekle kalmamış, çalışma koşullarındaki olumsuzlukları, yasaların ya da uygulayıcıların eksiklerini de yerinde görerek bu sorunlara dikkat çekmişlerdir. Bilindiği gibi *eşit işe eşit ücret*, kadınlar çalışma hayatına girdiği andan itibaren dünya çapında bir tartışma konusudur ve feminist söylemde de dikkate değer bir çalışma alanı olmuştur. İş Kanunu’nda bu eşitsizliği destekleyen bir madde olmamasına rağmen, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile ilk sözleşmenin imzalandığı ve *Resmî Gazete*’de yayımlandığı 1967 yılına kadar Türkiye’de de yasal koruma kapsamı dışında kalmıştır. Erkek ve kadın işçiler arasında

⁹⁹¹ Şükûfe Nihal, “Sakat Cemiyet”, *Kadın Gazetesi*, S.11, 10 Mayıs 1947, s.1.,3.

⁹⁹² Şükûfe Nihal, “Şişli Çocuk Hastanesi’nde Geçen Bir Saat”, *Tan*, 14 Haziran 1941, S.2091, s.2.

⁹⁹³ Şükûfe Nihal, “Çalışan Kadınlar Arasında İki Saat”, *Tan*, 1 Temmuz 1941, S.2108, s.3-4.

⁹⁹⁴ Şükûfe Nihal, “İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Türk Kızının Bu Çalışmalar İçindeki Rolü”, *Kadın Gazetesi*, S.29, 15 Eylül 1947, s.1,7.

ücret eşitliği sağlanmasını öngören 100 Nolu Eşit Ücret Sözleşmesi 1951 yılında imzalanmışsa da TBMM tarafından onaylanması ve yasalaştırılması 1967 yılını bulmuştur.⁹⁹⁵ 111 Nolu Ayrımcılık Sözleşmesi, 122 Nolu İstihdam Politikası Sözleşmesi gibi Uluslararası Çalışma Örgütü ile imzalanan diğer sözleşmelere⁹⁹⁶ ek olarak 1982 Anayasa'sı ile kadınlar ve erkeklerin çalışma ve sosyal güvenlik şartlarının eşitliği (Mad.10, 49, 60) ve çalışma şartları bakımından kadınların korunması (Mad.50) anayasal güvence altına alınmıştır.⁹⁹⁷

1967 ILO sözleşmeleri öncesi döneme bakacak olursak her ne kadar 1936 İş Kanunu cinsiyete dayalı bir eşitsizliği yasal bir hâle getirmemişse de konu işverenlerin inisiyatifine bırakıldığı için uygulamada bazı eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1940lı yıllardan sonra bu eşitsizliğin daha da gözle görülür hâle geldiği söylenebilir çünkü II. Dünya Savaşı şartlarında çıkarılan Millî Korunma Kanunu kadını koruyan sosyal hükümlerin bir bölümünü askıya almıştır.⁹⁹⁸ Makal, döneme ilişkin verileri değerlendiren çalışmasında “hangi sektör ya da faaliyet alanı söz konusu olursa olsun kadın işçilerin ücretlerinin erkek işçilerden daha düşük olduğunu” belirtmiştir.⁹⁹⁹

Bilindiği üzere 1935 Uluslararası Kadın Kongresi'nde de en çok tartışılan konulardan birisi *eşit işe eşit ücret* konusudur. Henüz 1936 İş Kanunu'nun yürürlüğe girmedığı bir ortamda düzenlenen bu toplantıda Avrupa ülkelerinden gelen kadınların genel algısı Türkiye'de böyle bir ayrımcılık olmadığı yönündedir. Suat Derviş, Avustralya delegesi Linda Littlejohn ile yaptığı mülakatta ona “*sizde kadın her meslekte çalışabiliyor mu?*” sorusunu yöneltince “*Evet her meslekte çalışıyor. Fakat sizde vaziyetlerinin daha iyi olduğunu öğrendim. Çünkü sizde müsavi iş için kadınla erkeğe müsavi ücret veriliyormuş.*” şeklinde bir yanıt almıştır. Suat Derviş'in “*kendisine bu*

⁹⁹⁵ 100 Nolu Eşit Ücret Sözleşmesi, ILO kabul tarihi: 29 Haziran 1951, *Resmî Gazete*, 12620, 13 Haziran 1967.

⁹⁹⁶ 111 Nolu Ayrımcılık Sözleşmesi, ILO kabul tarihi: 24 Haziran 1958, *Resmî Gazete*, 12705, 21 Ağustos 1967., 122 Nolu İstihdam Politikası Sözleşmesi, ILO kabul tarihi: 9 Temmuz 1964, *Resmî Gazete*, 1693, 23 Ekim 1977. Kadın çalışanlara yönelik hükümler içeren ILO sözleşmeleri ve kadınların çalışma koşullarını düzenleyen yasal yaptırımlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kübra Nur Öztürk, Ali Kemal Nurdoğan, “İşgücü Piyasasında Kadınlara Yönelik Ayrımcılık ve Eşitsizliğin Önlenmesinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Etkisi”, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 2021, ss.141-166.

⁹⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kabul Tarihi:18 Ekim 1982, *Resmî Gazete*, 17844, 20 Ekim 1982.

⁹⁹⁸ Millî Korunma Kanunu ile kadınların gece vardiyalarında çalıştırılmasının önü açılmış, günlük çalışma süreleri 11 saate kadar uzatılmış, ağır ve tehlikeli sınıfa giren bazı iş kollarında kadınların çalışmasına izin verilmiştir. Millî Korunma Kanunu, Kanun No.3780, *Resmî Gazete*, 4417, 26 Ocak 1940.

⁹⁹⁹ Ahmet Makal “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum*, C.2, S.25, 2010, s.28.

malumatı yanlış verdiklerini söylemedim ve konuşmakta devam ettik.” şeklindeki ara notu onun eşit işe eşit ücret verilmediğine ilişkin bir gözlem ve eleştirisinin olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁰⁰

Şükûfe Nihal’in 1941 yılında işçi kadınların ve evde kalan çocuklarının durumunu yerinde incelemek üzere gittiği Tütün İhisar İdaresi’nin Şemsipaşa Fabrikası’ndaki incelemeleri üzerinde de durulmalıdır. İşçi ve işverenle yaptığı görüşmeler sonucunda eşit işe eşit ücret ödenmediğini öğrenen yazar bu durumu şu sözlerle eleştirmiştir:

Çalışma ücreti 5 kuruştan başlarsa da işçi acemilik zamanını çabuk geçirdiğinden bu para çabuk artar, 20 kuruşa kadar... Saat başına 20 kuruş zararsız bir ücret... Erkeklerle bu ücret 16 kuruştan başlar, 30 kuruşa kadar. İş Kanunu’nun bu kararını doğru bulmadım. Eski ve eksik bir düşünceye göre ‘erkek aile babasıdır, çoluk çocuk besler.’ derler. İyi ama kadın da çok defa tek başına ailenin hem anası hem babası oluyor. Erkeksiz kalan kadın hem kendisini hem çocuklarını geçindirmeye mecbur kalıyor. Şu hâlde hiç olmazsa kocası olmayan, çocukları ve kendisine muhtaç ana baba ve kardeşleri bulunan ve bir erkek gibi aile hamisi olan kadın için olsun istisnai bir şey yapılsaydı diye düşündüm.¹⁰⁰¹

Şükûfe Nihal’in uygulamaya yönelik eleştirileri Çok Partili Hayata geçiş sonrası artmıştır. 1948’de tasarruf tedbirleri gereği kadın memurların işten çıkarılması ile ilgili anlayışı *dar görüşlülük* olarak değerlendirmiş ve artık kadınların çalışma hayatında bulunmasının geri dönülmez bir ilerleme olduğuna vurgu yapmıştır: “*Kadın çalışsın mı, çalışmasın mı meselesi hâlâ ortadan kalkmadı mı acaba? Kadının çalışması acaba hâlâ bir lüks bir fantezi ve bir kapris mi sanılıyor? Erkek gibi yaşamaya ve yaşatmaya ihtiyacı olan kadına, “Çalışmasın” demek ona: “Yaşamamasın!”* demekle birdir diyen Şükûfe Nihal “*Ona her türlü hayat ve saadet yolları açan Cumhuriyet Türkiye’sinin yüksek şuurundan doğan prensiplerle uzlaşabilecek bir karar olmayacağına inanmak zorundayız.*” diyerek kadının bu hakları Cumhuriyet döneminde elde ettiğine ve geri dönüşünün olmayacağına vurgu yapmıştır.¹⁰⁰²

Bu bağlamda akademik feminizm çalışmalarının Atatürk dönemindeki kadın eğitimi ve kadının çalışma hayatındaki yerine ilişkin fikirlerine de değinilmelidir. Söz konusu çalışmalarda yaygın düşünce Zehra Arat’ın ifade ettiği biçimiyle “*Kemalist reformların kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı değil, Türk kadınlarını, onları daha iyi eş ve anne*

¹⁰⁰⁰ Suat Derviş, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Atatürk’e Hayranım Yaptığı Devrim Harikadır”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1935, s.5-6.

¹⁰⁰¹ Şükûfe Nihal, “Çalışan Kadınlar Arasında İki Saat”, *Tan*, 1 Temmuz 1941, S.2108, ss.3-4.

¹⁰⁰² Şükûfe Nihal, “Kadın Memurlar”, *Kadın Gazetesi*, 26 Temmuz 1948, S.74, ss.1,3.

yapacak eğitim ve becerilerle donatarak cumhuriyetçi ataerkil düzene katkılarını artırmayı amaçladığı”¹⁰⁰³ yönündedir. Arat, “Atatürk’ün analığı kadının en önemli işlevi ve erdemi olarak tanımladığını, kadın eğitimi gelecek erkek kuşakların daha iyi yetiştirilmesinin yöntemi olarak benimsediğini” belirtir.¹⁰⁰⁴ Oysa Atatürk’ün hiçbir söyleminde erkek kuşakların daha iyi yetiştirilmesi gibi bir ifade yoktur. Gelecek kuşakların daha iyi yetiştirilmesi için *analığa* yapılmış güçlü bir vurgu vardır ve nüfusun artırılmasının gerekliliği çerçevesinde söylemsel düzlemde anneliğin önemine sık sık atıf yapılmıştır. Ancak kadına sadece annelik misyonu verildiği doğru bir çıkarım olmadığı gibi Cumhuriyetin erkek ya da kız çocuk ayrımı olmadığı da belirtilmelidir. Hatta anneliğe yapılan vurgu kadar babalığa da bir vurgu yapıldığı görülmektedir.

Burada Çocuk Esirgeme Kurumu yayınlarından biri olan *Ana* dergisinin yayın politikası üzerinde durmak yerinde olacaktır. Dergide, babalığa yönelik yazıların da bulunduğu, kadınlar kadar erkeklerin de çocuk yetiştirmeye katkı sunması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁰⁰⁵ Kurumun himayesinde çıkmış olması nedeniyle resmî bir yayın olarak da kabul edilebilecek bu dergi “Her Kadın mutlaka Biraz Anadır” sloganıyla yayımlanmış ve bilinçli anneliği aşılama çalışmış olsa da kadına hiçbir zaman sadece anne olarak yaklaşmamıştır.¹⁰⁰⁶ Tersine “*Türk kadını her sahada çalışır. O sayılabılır, o tayyarecidir, o hakimdir, o kimyagerdir, doktordur, hatiptir, sporcudur, öğretmendir ve nihayet saygı ile anılan anadır.*” denerek kadının meslek hayatının önde olduğuna vurgu yapılmıştır.¹⁰⁰⁷ Derginin görselleri incelendiğinde de belli bir kadın profilin öncelenmediği, çeşitliliğe önem verildiği, kadının kamusal alanda ve iş hayatında bulunduğu, her türlü sosyal sınıftan, köy ve kentten kadın örneklerine yer verildiği, kız ve erkek çocuklar arasında ayırım yapılmadığı ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin öneminin

¹⁰⁰³ Zehra F. Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. A. Berkay Hacımırzaoglu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.51-70. Bu tezi savunanlar durumun sadece Türkiye’ye özgü olmadığını, gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir yönelim olduğu üzerinde ayrıca durmuştur. Nilüfer Çağatay- Yasemin Nuhoğlu Soysal, “Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler”, *Kadın Bakış Açısından 1980ler Türkiye’sinde Kadın* içinde, Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, ss.301-311.

¹⁰⁰⁴ Arat, *a.g.e.*, s.53.

¹⁰⁰⁵ Ana dergisinde “baba” profili, babalığın ve ailenin önemi pek çok farklı yazıda dile getirilmiştir. Bu yazılarla ilgili ayrıntılı bilgi ve çeşitli örnekler için bkz. Serap Yeşiltuna, “Çocuk Esirgeme Kurumu Yayını Ana Dergisinde Kadın Algısı”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2024, S.40, s. 283-285.

¹⁰⁰⁶ Ana dergisinin 19 ve 24. sayıları arasında “Her Kadın Her Vakit Her Yerde Anadır” biçiminde kullanılan slogan 27 ve 50. sayıya arasında değişerek “Her Kadın Bir Parça Anadır” şeklini almıştır.

¹⁰⁰⁷ Huriye Öniş “Dünkü ve Bugünkü Kadın”, *Ana Dergisi*, Sayı 2, Şubat 1938, ss.6-7.

-henüz kavramsal olarak kullanılmasa da- dergi sayfa ve görsellerinde yer bulduğu görülmektedir.¹⁰⁰⁸

Bu bağlamda okul müfredatının da bu anlayışa göre yeniden düzenlendiği belirtilmelidir. Gümüšoğlu, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik* adlı çalışmasında erken Cumhuriyet dönemine ait ders kitaplarında kadının kamusal alanda, eğitim ve iş hayatında eşit vatandaşlar olarak resmedildiğini geniş görsel örneklerle ortaya koymuştur. Örneğin bu yıllara ait *Fen Bilgisi* ve *Hayat Bilgisi* kitaplarında kız ve erkek çocuk ayrımı yapılmadan öğrencilerin birlikte deney yaptıklarını, Alfabe kitaplarında annelerin kitap ve dergi okurken resmedildiklerini, *Yurt Bilgisi* kitaplarında kadın ve erkek avukatların fotoğrafına yer verildiğini, annelerin ev dışında çocuklarıyla oynarken, onlara öğretmen kimliği ile okuma yazma öğretirken resmedildiğini örnekleriyle ve fotoğraflarıyla ortaya koymuştur. 1950lere kadar mutfak önlüğüyle ve mutfakta iş yaparken gösterilen bir kadın imgesine rastlanmazken bu yıllardan sonra durumun tersine döndüğünü, kadınların daha çok ev işi yaparken, örneğin kız çocuklarının ütü yaparken, erkek çocuklarının deney yaparken resmedildiğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁹

Akademik feminizmin kadının çalışma hayatında bulunmasına ilişkin *ilginç* bir eleştirisi daha vardır. “*Kemalizm kadının ezilmişliğini tam olarak kavrayamadığı gibi kadınlara bir de kalkınma görevi vererek yüklerini artırmıştır.*”¹⁰¹⁰ Kadının hem çalışma hayatına ek olarak, annelik ve ev hanımlığı yüklerinin, ataerkil toplum yapısı değişmediği için *kadının daha fazla sömürülmesine neden olduğunu* iddia eden bu eleştiriye göre durumun sorumlusu Kemalizm’dir. Oysa Cumhuriyetin erken dönem devrimleri incelenirken günümüz koşullarıyla değil, Osmanlı dönemindeki uygulamalarla kıyaslamak daha bilimsel ve anakronizmden uzak bir değerlendirme olacaktır. Çalışan kadının iki kere sömürüldüğü hem anne hem ev hanımı olmaya devam ettiği- günümüzde de- bir gerçekliktir ancak erken cumhuriyet dönemi uygulamalarında kadınlar ekonomik özgürlüklerini ellerine alarak, eğitim ve çalışma hayatında desteklenerek Osmanlı dönemiyle kıyaslanmayacak kadar büyük ve hızlı bir dönüşüm geçirmiştir. Bu durum devlet eliyle garanti altına alınarak ev içi özgürleşmenin de önü açılmıştır. Bu hukuki

¹⁰⁰⁸ Ana dergisindeki bu bağlamdaki yazı ve görseller için bkz. Yeşiltuna, *a.g.e.*, ss.269-300.

¹⁰⁰⁹ Firdevs Gümüšoğlu, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-2013*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s.138, 141, 217, 219.

¹⁰¹⁰ Arat, *a.g.e.*, s.68. Şirin tekeli, *Kadınlar İçin*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.316-317., Fatmagül Berktaş, “Osmanlıdan Cumhuriyet Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 1- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Ed. Tanıl Bora- Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.358.

haklar ve devlet güvencesi olmasaydı, eğitimli bir kadın tabanı ya da başka bir ifadeyle *cumhuriyet kadını* tabanı olmasaydı, 1980lerden sonra feminist hareketin ya da akademik feminizmin kendisini ifade edebileceği bir ortam da oluşmamış olurdu.

Nezihe Muhiddin, Şükûfe Nihal, Sabiha Sertel ve Suat Derviş'in Osmanlı'nın son döneminde başlayıp Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında devam eden tespit ve gözlemleri incelendiğinde Türk kadın hareketinin hak isteyen, hatta bazen en temel hakları isterken bile mesafeli yaklaşan konumundan, haklarını kullanan, koruyan, eksikliklerini takip eden, uygulayıcıları eleştiren bir özneye dönüştükleri görülmektedir. Meşrutiyetin ilk yıllarında eğitimi sadece iyi "valide ve zevce" olma amacıyla isteyen çekingen dilin, Cumhuriyet'in ilanı ile yerini iktisadî bağımsızlığı odağına alan bir özgüvene bıraktığı görülmektedir.

Kadın yazarların; yazar, gazeteci, romancı olarak kamusal alana çıkmaları, eleştiri ve gözlemlerini sunma fırsatı bulmaları, eğitim ve çalışma hayatını yerinde gözlemleme, *eşit işe eşit ücret* gibi güncel tartışmaların da merkezinde olan sorunları takip etme konusundaki ısrarları kadınların *modernleşmenin vitrini* değil hak arama mücadelesinin bir parçasını olduklarını göstermektedir. *Cumhuriyet kadını* misyonunun yukarıdan aşağıya kurgulanmadığını, aksine kadınların bu süreci tüm engellere ve muhafazakâr dirence rağmen büyük bir istekle sahiplendiklerini ortaya koymaktadır. Nezihe Muhiddin'in kahramanı Hacer'in mahkeme salonundaki savunmasını coşkuyla tasvir etmesi, Suat Derviş'in röportaj yaptığı kadavra inceleyen Tıp öğrencisi kızların özgüveniyle gurur duyması, Sabiha Sertel'in Sabiha Gökçen'in pilotluğuyla tüm dünyanın hayranlığını kazanmasına yaptığı vurgu ve onu *İnkılabın kadını* olarak tanımlaması, kadın yazarların cumhuriyet devrimini *kurtuluş* ve özgürlük olarak gördüğünün en önemli kanıtıdır. Cumhuriyet hemcinslerinin başarılarıyla gururlanarak mağduriyetlerine çözüm bulmaya çalışan bir kadın kuşağı yaratmıştır.

3.3.3. Kadının Siyasî Katılımına İlişkin Görüşleri

Kadının siyasî katılımına ilişkin tartışmalar, Batı toplumlarında Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin ardından, 19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere ve ABD'de başlayan süfrajist hareketlerin oy hakkı talebiyle başlamış; bu alandaki

kazanımlar ancak savaş sonrasında elde edilmiştir.¹⁰¹¹ Her 50.000 erkek için bir milletvekilinin seçildiği Osmanlı'da bilindiği kadarıyla kadının siyasî katılımı Meşrutiyet süreçlerinde de söz konusu olmamış, kadın yazını ve tartışma alanına girmemiştir.¹⁰¹²

Bununla birlikte bu konunun bazı çeviri hukuk kitaplarında Türkçe literatüre girdiğini belirtmek gerekir. Raoul de la Grasserie'nin (1839-1914), Mehmed Ata tarafından *Usul-i İntihab* olarak Osmanlı Türkçesine çevrilen *Systèmes Électoraux Des Différents Peuples* adlı eseri buna bir örnektir.¹⁰¹³ Kitabın “Kadınlıktan Dolayı Adem-i Ehliyyet” başlıklı bölümünde kadınların neden siyasî hakkının olmadığı ile ilgili farklı görüşlere yer verilmiş, değişen toplumsal koşullarla birlikte bunun geçerli bir talep olduğuna ilişkin fikirler kitapta yer almıştır. Çevirmeni Mehmed Ata kitaba bir şerh koyarak İslam kadınının belli başlı konularda Avrupa kadınından daha özgür olduğunu vurgulamış, kadının parlamentoda bulunmasının barışa katkı sağlayacağını belirtmekle birlikte, kadının önce bilgi ve eğitim sahibi olması gerektiğine, “seviye-i irfan”ının yükseltilmesine değinmiştir.¹⁰¹⁴ Toprak'ın da dikkat çektiği gibi dönemin Türkçe hukuk kitaplarında da, örneğin Babanzade İsmail Hakkı ve Celaleddin Arif Bey'in *Hukuk-i Esasiyye* adlı eserlerinde kadınların siyasî katılımına ilişkin görüşler, tartışılmıştır.¹⁰¹⁵ Her iki yazar da fizyolojik farklılıklar ve siyasî yetenek nedeniyle kadınların siyasî haklarının olmasına karşıdır. Erkekler gibi askerlik hizmetinde bulunmadıkları, vergi vermedikleri, eğitimce tam donanımlı olmadıkları ve *cins-i zayıf* oldukları için kadınların oy hakkına sahip olmaları gerekmemektedir. Her iki yazar da iki cins arasında eşitlik değil iş bölümü olması gerektiğini tartışarak bunun İslam hukukuna göre uygun olmadığını da dile getirmişlerdir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹¹ Kadınların dünya çapında oy hakkı mücadelesini ve bunu elde etme süreçlerine giriş bölümünde yer vermiştik.

¹⁰¹² Özçelik, I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Diyarbakır Valiliği'ne gönderilen bir telgrafta, “kanunen her ferd-i Osmani serbestdir. Binaen-aleyh mevzû bahs kadınların rey ve ihtiyârlarında serbest bırakılması lüzumunun ehemmiyetle icab edenlere tebliği” şeklinde ibarelere rastlandığını, ancak bunun sınırlı ve yerel bir uygulama olduğunu, Osmanlı arşiv belgelerinde bunun dışında böyle bir uygulama ve tartışmaya rastlanmamıştır. Şeyda Özçelik, *Kadın Tarihi Açısından Statünün Değişen Görünümleri (1876-1935)*, Mersin Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2017, s.132-133.

¹⁰¹³ Raoul de la Grasserie, *Usul-i İntihab*, Çev. Mehmet Ata, İstanbul, Kanaat Kütübhane ve Matbaası, 1329.

¹⁰¹⁴ Toprak, *a.g.e.*, s.162-163.

¹⁰¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, *Hukuk-i Esasiyye*, İkinci tab'ı, Konstantiniyye Mülkiye Kütüphanesi, Meştürükül Menfaa Osmanlı Matbaası, 1329., Celaleddin Arif, *Hukuk-i Esasiyye*, Üçüncü tab'ı, İstanbul Matba-i Amire, 1329.

¹⁰¹⁶ Toprak, *a.g.e.*, s.164-172.

Bu bağlamda Türk kamuoyunda kadınların *rey ve ihtiyar hakkı, intihap hakkına* ilişkin tartışmaların Millî Mücadele Dönemi'ne ve Cumhuriyet'in ilanı öncesinde başladığı söylenebilir. Siyasî katılım, kadın yazarlar için sadece bir oy verme ya da aday olma süreci değil, kadının ev içindeki statüsünden sıyrılarak kamusal alana çıkması ve vatandaş olarak kabul edilme mücadelesinin de bir parçası olarak görülmüştür. Kadın-erkek eşitliğinin en çarpıcı biçimde toplum ve yasalar önünde kabul edilmesinin ispatıdır. Çalışmanın odağına alınan kadın yazarların “kadının intihap hakkı” ana başlığı altında tartışılan bu olguya ve aşama aşama ortaya çıkan yasal düzenlemelere yönelik bir fikir ortaya koydukları, bir refleks geliştirdikleri ve tartışmanın merkezine yerleştikleri görülmektedir.

Türk kadının siyasî katılımı dendiğinde kuşkusuz ilk akla gelen isim Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadın Birliği'nin kurucusu Nezihe Muhiddin'dir. Nezihe Muhiddin ilk kez 1923 yılı Haziran ayında *Vakit* gazetesine yazdığı makalede “hakk-ı siyasî”den bahsetmiş, kadınların Millî Mücadele'ye sunduğu iktisadî ve askerî katkının bu alanda bir “hak ediş”i doğurduğunun altını çizmiştir:

Fedakâr erkeklerimiz memleket için kanlarını akıtırken Anadolu'nun asil kadını, ele kazma kürek alarak çocuklarının nafakasını temin etti, onunla da kalmadı aziz toprağını tehlikede görür görmez tüfengini omuzlayıp hududa şitaban olarak bu vatanın sadık ve hakiki evlatları olduğunu ispat etti. Bünye-i ictimaiyemizin her bir uzvunda bariz ve fiili bir rolü olan kadınlarımız hakk-ı siyasiyesinden de istifade etmeye hak kazanmıştır.¹⁰¹⁷

Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş aşamasında olduğu bu günlerde Nezihe Hanım'ın basının yakın takibi altında olduğu görülmektedir. *İleri* gazetesi kendisiyle uzun bir röportaj yaparak kadınların bu siyasî hakları almak için yeterince “yükselip yükselmediğini” sormuştur. Nezihe Hanım, bu soruya “*aramızda hiçbirimiz vekil veya sefir olmayı düşünmüyoruz*” diyerek sadece “medeni bir insan gibi” seçme ve seçilme hakkını kullanmak istediklerini belirtmiştir.¹⁰¹⁸ Nezihe Muhiddin, kadınların da vatandaş olduğunu ve bu nedenle doğrudan hak sahibi olduğunu belirtmiş, erkeklere verilmiş olan *hakk-ı siyasiyeden* faydalanmanın da bu vatandaşlık hakkının bir parçası olduğunu dile

¹⁰¹⁷ Nezihe Muhiddin, “Türk Kadınının Hakkı”, *Vakit*, 4 Haziran 1923, s.2.Yeni harfli metin için bkz: Muhiddin, *Bütün Eserleri 4*, s.207.

¹⁰¹⁸ “Kadınlar Halk Fırkası Müessislerinin Niyeti”, *İleri*, 26 Haziran 1923, s.1-2.

getirmiştir. Kadının siyasî ve toplumsal hayatta yer almadığı bir ortamda kadın-erkek eşitliğinden söz etmenin de mümkün olamayacağını düşünmektedir.¹⁰¹⁹

Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşu aşamasında basın aracılığı ile yürütülen bu tartışmalardan, erkek yazarların ve basının konuya dahil oluşundan yukarıda söz etmiştik. KHF ile ilgili yapılan çalışmalarda çok bahsedilmese de bu gündem içerisinde Şükûfe Nihal'in de tartışmaların merkezinde olduğu belirtilmelidir. *Süs* gazetesine yazdığı "Fırkamızın Mefkûresi" başlıklı yazıda KHF'yi mebus olmak amacıyla kurmadıklarını, genel bir kadın hakları mücadelesi yürüteceklerini, sosyal, ekonomik ve siyasî haklar için mücadele edilirken ailenin de önemli olmaya devam edeceğini, kadınların kendi sorumluluklarının farkında olduğunu vurgulamıştır. Yakup Kadri'nin *İkdam* gazetesindeki köşesinden, KHF için "*hoş ve güzel ancak; zaruri ve elzem değil*" diyerek başladığı yazısına cevaben Şükûfe Nihal'in *Vatan* gazetesi aracılığı ile "Nur Baba muharririne"¹⁰²⁰ verdiği yanıt dikkat çekicidir. (EK-10) Yakup Kadri'nin "İstanbul hanımları ve Anadolu kadınları" ayırımına dikkat çekerek yazdığı bu yazıda İstanbul hanımlarının son 10 yıl içinde çok ilerleme kaydettiğini, bunu biraz sindirmeleri gerektiğini, bazı şeylerin zamana yayılması gerektiğini, "Batılı kadınlarla rekabet etmeye gerek olmadığını", Batılı kadınların da henüz seçme ve seçilme hakkının olmadığını, öncelikle onlarla "eğitim alanında rekabet etmesi gerektiğini", "intihab hakkını elbet alacaklarını" ama buna biraz daha hazırlıklı olmaları gerektiğini vurgulayarak bu hareketi zamansız bulduğunu ima etmiştir.¹⁰²¹

Şükûfe Nihal'in "*Kadınların, haklarını tanıtmak maksadıyla vaki olan son teşebbüslerine karşı bilmem ki neden erkekler itiraz etmekte, hiddetlenmekte, hatta kadınları mukallitlikle, kıskançlıkla itham etmektedirler.*" şeklinde başlayan yanıtı sert olmuştur. Türk kadınının bu büyük eyleminin Batılı kadınlara duyduğu rekabet hissiyle açıklanamayacağını, bunun bir ihtiyaç olduğunu, Türk kadınının artık peçe ve kafes altında aciz ve beceriksiz kalmasına imkân olmadığını, en doğal haklarının peşinde olduğunu söylemiştir. Şükûfe Nihal, Yakup Kadri'nin *Anadolu kadını- İstanbul hanımı*

¹⁰¹⁹ "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tabi?", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1927, s.1.

¹⁰²⁰ Yakup Kadri'nin Nur Baba adlı eseri o günlerde yeni çıkmıştır.

¹⁰²¹ Yakup Kadri, "Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü", *İkdam*, 18 Haziran 1923, s.2. Süfajist hareketlere karşı çıktığını *Kadınlık ve Kadınlarımız* adlı eserinde de dile getirmiştir. Yakup Kadri'nin bu yıllardaki kadın yaklaşımın Cumhuriyet döneminden oldukça farklı, daha muhafazakâr bir çizgide, kadını anne ve eş olarak yüceltirken kamusal alandan uzak tutmaya çalışan bir tutum içinde olduğu görülür. Yakup Kadri, *Kadınlık ve Kadınlarımız*, a.g.e., s.88.

şeklindeki ayırımına da eleştirel bir yaklaşımla, kendisinin de içinde yer aldığı İstanbul kadınlarının verdiği mücadeleyi hatırlatarak yanıt vermiştir:

...İstanbul hanımı, burada beyaz elleriyle cephedeki askerlerin, Anadolu kadınının beceremeyeceği ihtiyaçlarını temine uğraştı. Bugünkü İstanbul hanımının faal ve şuurlu teşebbüsü olmasa, cephedeki kahramanları aç ve silahsız bırakmayan, ıssız ve yanık tarlaları erkek gibi çalışan Anadolu kadınının bütün fedakârlığı, nihayet kuru bir takdirle geçecekti. İstanbul hanımının ilk gayesi: Hemcinslerinin layık olduğu huzur ve saadeti ihzar etmek ve bu uğurda yürüyeceği salim ve emin yolların izlerini aramaktır.¹⁰²²

Şükûfe Nihal, KHF'nin tek amacının siyaset olmadığını, ama nihai amacının da “içtimai ve iktisadî safhalardan geçildikten sonra erişilecek bir merhale” olduğunu hatırlatmıştır. Kadının siyasî katılımını gereksiz ve faydasız bulan hatta toplumun uyumuna zarar verecek bir uygulama olarak gören ataerkil ve muhafazakar anlayışın, bu anlayışın basında yürüttüğü tartışmaların, cinsiyetçi şakaların, “kadınların mecliste bulunmasının doğuracağı zararlar” üzerine yazıp çizen aydınların varlığının¹⁰²³ ve Meclisteki muhafazakar duruşun yanı sıra henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği, ekonomik, sosyal, iktisadî ve eğitime ilişkin devrimlerin daha başlangıç aşamasında olduğu bu ortamda kadınların bu isteği karşılık bulamasa da tamamen kösteklenmemiş ve siyasî haklara ilişkin mücadeleyi TKB ve *Türk Kadın Yolu* dergisi etrafında sürdürmeleri için önleri açılmıştır.

Erken döneme ait bu tartışmalarda hem Nezihe Muhiddin'in hem de Şükûfe Nihal'in söylemlerinde dikkati çeken nokta mebus ya da vekil olmak *istemediklerine* yönelik vurgudur. Bu vurguyu kadınlarla bu konumlarını paylaşmaktan kaçınan anlayışın “kişisel kariyer peşinde” oldukları yönündeki eleştirilerine yönelik bir savunma mekanizması olarak değerlendirmek gerekir. İlerleyen yıllarda gerek Nezihe Muhiddin'in gerek KHF içindeki diğer kurucuların – en doğal hakları olarak- çeşitli seçimlerde aday olarak ortaya çıktıkları bilinmektedir.

Kadın yazarlar içinde kadınların seçme ve seçilme hakkına ilişkin en erken dönemde fikir üreten isim, Nezihe Muhiddin'den de önce- Sabiha Sertel'dir. Sertel, daha Millî Mücadele Dönemi'nde *Büyük Mecmua* yazılarında bu konuya temas etmiş,

¹⁰²² Şükûfe Nihal, “Mutarızlara Cevabım: Kadınlar Halk Fırkası”, *Vatan*, 30 Haziran 1923, s.2.

¹⁰²³ Bunun örneklerinin KHF tartışmalarından önce de var olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Sedat Simavi'nin *Kadınlar Saltanatı* adlı eseri kadın özgürleşmesinin toplumun değerlerini alt üst edeceğine ilişkin mizahi bir karikatür kitabıdır. Sedat Simavi, *Kadınlar Saltanatı*, İnci ve Diken Matbaası, İstanbul, 1920.

Hollanda, Amerika, Danimarka, İngiltere, Finlandiya, Almanya gibi ülkelerde kadınların seçme ve seçilme hakkını elde ettiğini, hatta milletvekili olmaya başladıklarının müjdesini vermiştir. Fransa’da bu hakka ilişkin taleplerin reddedildiğini söyleyerek Fransız hükûmetini eleştirmiştir.¹⁰²⁴ Sabiha Hanım, “Kadınlar ve İntihab” başlıklı bir başka yazısında doğrudan Türk kadınının siyasî haklarına ilişkin bir talepte bulunarak *“erkek kadar belki onlardan fazla bu vatana merbut ve aşık olan kadınlar bu heyecanı canlı şekilde yaşayamamak, memlekete ait düşünce ve fikirlerini bu topraklara verdikleri milyonlarca kurbanlar namına olsun söyleyememek bedbahtlığında bulunuyorlar”* sözleriyle dile getirmiştir. Sabiha Sertel, Türk kadın entelektüellerin bu konuyu gündeme taşıyacaklarına ilişkin erken uyarı niteliğinde olan bu itirazını güçlü bir sesle ve feminist bir talep olarak dile getirmiştir.¹⁰²⁵

Sabiha Sertel’in siyasî haklara bakışı diğer kadın yazarlardan biraz farklıdır. Türk Kadın Birliği’ne de mesafeli duran Sertel, başka pek çok konuda olduğu gibi yasal haklardan ziyade onların uygulamadaki hâliyle, sosyal ve iktisadî şartların bu yasaları kullanmaya uygun olup olmadığı ile ilgilenmiştir. *“Kadının siyasî haklarına gelince, şüphesiz her fert gibi kadının intihap etmek veya edilmek çok sarih bir hakkıdır. Fakat bir hakkı vermek kâfi değildir. ‘Kullanabilmek’ işte pek çok haklardan istifade edemeyişimizin yegâne amili budur. Ve bu da kanunla temin edilemez.”* diyen yazar bu hakkın kullanılabilmesi için gerekenin ekonomik bağımsızlık olduğunu dile getirmiş *“Ben intihab hakkımı, siyasî hakkımı istemezden evvel insanlık hakkımı istiyorum.”* diyerek yasaların değil uygulamaların ve zihniyetlerin önemli olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰²⁶

Yukarıda da bahsedildiği gibi Sertel, bu yazısında Medeni Kanun’un henüz uygulayıcılar tarafından tam olarak anlaşılmadığını konu edinerek, isim vermeden Türk Kadın Birliği üyelerine *“mebus olmak, kadının siyasî haklarını almak için hamleler yapmaya çalışan kadınlar acaba kanunun daha bizleri fert olarak kabul etmediğinden haberleri var mıdır?”* diye sormakta, bu gelişmelerin farkında olmadan siyasî hakların peşinde koştuklarını söyleyerek eleştirmektedir.

Sabiha Sertel, kuşkusuz kadınların siyasî haklarını istemesine ve bu uğurda mücadele etmesine karşı değildir. O, siyasî haklar mücadelesinin ekonomi-politik bir düzlemde ve daha bütüncül bir perspektifle yürütülmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona

¹⁰²⁴ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Kadınlığın Hukuki Bahsi”, *Büyük Mecmua*, 13 Mart 1919, s.29.

¹⁰²⁵ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Kadınlar ve İntihabat”, *Büyük Mecmua*, 30 Teşrin-i Evvel 1919.

¹⁰²⁶ Sabiha Zekeriya, “Ben İnsan Değil miyim?”, *Resimli Ay*, Sayı: 41, Temmuz 1927, s.48.

göre kadının siyasî hakları mücadele *merdiveninin en son basamağıdır*. TKB’yi her fırsatta eleştiren Sertel, “*kadın birliklerinin, kulak verip işitecekleri en kuvvetli ses, amele kadının sesidir*” diyerek bunun iktisadî bir mücadele olduğunu bir kez daha vurgulamıştır.¹⁰²⁷

Nezihe Muhiddin, oy hakkına ilişkin mücadeleyi ve bu konudaki kararlılığını TKB’nin kuruluşundan sonra *Türk Kadın Yolu* dergisinin sayfalarında sürdürmeye devam etmiştir. Kadının hak ettiği her görevi artık alması gerektiğini ve Meşrutiyet’ten beri Türk kadınının düşünsel ve eylemsel alanda yürüttüğü mücadelenin bu hakkı ona doğal olarak verdiğini belirterek “bize vermeseler bile biz onları alacağız” sözleriyle mücadeleye devam ettiklerinin altını çizmiştir. *Kadın Yolu*’nun ilk sayısında siyasî hakların medeni bir görev olduğuna dikkat çeken Nezihe Muhiddin, çarpıcı ve sert bir üslupla bunun gereğini şöyle tartışmıştır:¹⁰²⁸

İntihap meselesi bir vazife-i medeniyedir...En yeni, en kuvvetli esasata istinat eden âli ve aziz Cumhuriyetimizin kanunları da herhalde uzun müddet kadınlarını gayri meşru bir çocuk, bir mecnun veyahut hukuk-i medeniyeden mahrum bir mücrim vaziyetinde memleketin mukadderatından uzak görmeye tahammül edemeyecektir. Medhul ananeleri, çürük kanaatleri, batıl telakkileri kati hamlelerle yıkıp yerlerine kuvvetli ve asri umdeler ikame eden ateşin ve genç cumhuriyetimiz tetik nazarla kadının mevcudiyetini canlı bir şuurla anlamasına muntazırdır. İşte o zaman Türk kadınının bütün hukukunu tanımak için arada hiçbir hail kalmayacaktır.¹⁰²⁹

Nezihe Muhiddin kadınların siyasî haktan mahrum kalmasının onu “gayr-i meşru bir çocuk”, “mecnun” ve “mücrim” olarak görmekle eş değer olduğunun altını çizerek kendisinin de ifade ettiği gibi Türk kadınının buna *tahammülünün olmadığı* ve *olmayacağını* açık yüreklilikle ifade etmiştir. Gelenekle ve geçmişe dair genel kabullerle mücadele etmek gerektiğini düşünen Nezihe Hanım’ın siyasî katılımın bayraktarlığını üstlendiği ve bu davanın öncüsü olduğu bir gerçektir.

Nezihe Muhiddin, Kadın Birliği’nden ayrıldıktan sonra da seçme ve seçilme hakkına ilişkin yazmaya devam etmiştir. 1929 yılı Nisan ayında, belediye seçimlerine katılım ile ilgili konuşmalar kamuoyunda da tartışılmaya başlayınca, *erken* olduğunu savunan aydınları eleştirerek bunu “demode” bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir.

¹⁰²⁷ Sabiha Zekeriya, “Başmuharirin Köşesi: Meslek Hayatında Kadın Cinsiyetini Kullanmaya Mecbur mudur?”, *Resimli Ay*, Mart 1928, s.54.

¹⁰²⁸ Nezihe Muhiddin, “Kadın Yolu’nun Şiarı”, *Kadın Yolu*, 16 Temmuz 1925, s.2. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.217-223.

¹⁰²⁹ A.e.

Erkeklerle her konuda eşit vatandaş statüsüne gelen kadının artık siyasî haklarını alması gerektiğini, bu konuda vakit kaybedilmemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰³⁰

KHF'nin kuruluşunda aktif görev alan, siyasî haklarla ilgili mücadelenin öncülerinden biri olan Şükûfe Nihal, hayatının herhangi bir döneminde siyasî çalışmanın içinde yer almasa da bu konuyu hep gündemde tutmuştur. 1929 yılında A. Sırrı'ya verdiği röportajda bu konudaki beklentisini “*Kadınlar her sahada çalışmalıdır, siyasette bile. Kadın avukat, kadın doktor, kadın müderris olsun da niçin mebus olmasın*” sözleriyle ortaya koymuş, kadınlar hassas olduğu için sık sık kanaatini değiştireceğini söyleyenleri de eleştirmiştir.¹⁰³¹

Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verildikten sonra kadınların verdiği mücadeleyi ve bunu hak ettiklerini ve hâlâ bunun için dünyada mücadele eden pek çok kadın olduğunu hatırlatmıştır. “*En normal hakları yönünden bile birçok tutsaklığa uğrayan Türk kadınının ziyanını sevgili cumhuriyetimiz -ona değeri olan haklarını bu kadar kısa bir çağda vermekle- ödemiş oldu*” diyerek artık bir kadınlık davası kalmadığını, kaldıysa bile bundan sonrasının kolay olduğunu vurgulamıştır.¹⁰³² Şükûfe Nihal'in dikkat çektiği bir başka konu da bu hakların çok büyük bir mücadeleye gerek kalmadan alındığına ilişkin vurgudur:

İngiliz süfajetleri gibi ne bağırıp çağırmaya ne parlamento üyelerini tokada, çürük yumurtaya tutmaya, hapsilere girip mahkûm olmaya zaman kaldı... Elimiz, dilimiz yorulmadan bize sandalyeler kürsüler bağışlandı. Yüzyıllardan beri kimimiz bir şeyin farkında olmadan rahat rahat, kimimiz biraz sıkıntı duyarak lakin her hâlde ses çıkarmaya pek cesaret edemeden uyuduk. Gözlerimizi açtığımız gün, hatta bazılarımız daha pek açmadan bize layık görülen yerlere oturduk.¹⁰³³

Şükûfe Nihal bu tespiti yapmakla birlikte ilerleyen yıllarda Türk kadınının geldiği noktayı yabancılara anlatamamaktan dert yanmaktadır. Bunu “*Yabancıların gözündeki kendimizi harem dairesi, şalvarlı, çarıklı olarak yaşıyoruz belki*” sözleriyle dile getirmiş ve bu tanıtımın “millî bir ödev” olduğunu söylemiştir.¹⁰³⁴

¹⁰³⁰ N.M., “Türk Kadınları Mebus Olmak İstiyorlar”, *İkdam*, 23 Nisan 1929, s.4.

¹⁰³¹ Şükûfe Nihal “İş Hayatında Kadın: Kadın Vatman Bile Olmalı”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 22 Nisan 1929, s.1,2.

¹⁰³² Şükûfe Nihal, “Kadınlık Dünyası: Dünyanın Her Yerinde Kadının Kurtuluşu Yakındır”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, S.3919, s.5.

¹⁰³³ Şükûfe Nihal, “Kadınlık Aleminde: Köklü Barışı Kurmakta Kadın Nasıl Muvaffak Olabilir?”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, S.3931, s.4.

¹⁰³⁴ Şükûfe Nihal, “Kendimizi Yabancılara Tanıtalım”, *Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1947, s.1-2.

Suat Derviş, verdiği röportajda en kıymetli hakkın “*siyasî hak*” olduğunu söylemiş, kadınların *ekseriyet* olmasına rağmen *ekalliyet* olan erkekler tarafından yönetilmesini eleştirmiş ve “*adam öldürsek aynı cezayı alırız, kadınsınız demezler*” diyerek bu eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Kadınların seviyesinin henüz siyasete uygun olmadığı tezlerine ise “*Seviye iddiasına gelince bu yalandır daha doğrusu yanlıştır. Bir memurun zevcesi aşağı yukarı aynı tahsili görmüştür. Bir bakkal karısı hesap ve idare işinde kocasından geri değildir. Köylü kadını erkeği kadar münevverdir.*” sözleriyle karşı çıkmıştır.¹⁰³⁵

Suat Derviş, Atatürk’ün ölümünden sonra kaleme aldığı yazısında Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını elde etmesini Atatürk’e borçlu olduğunu söylemiştir. Fransız kadınının hâlâ elde etmediği siyasî haklara karşılık Türk kadınının farkını şu şekilde dile getirmiştir:

Avrupa medeniyetinin beşiği sayılan ve kadına en çok hürmet edilen bir diyar diye tanınan Fransa’da ise kadına bugüne kadar intihap hakkı verilmemiş memleketinin umumi işlerine karıştırılmamışken Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisinde yalnız Türkiye’nin büyük şehirlerinin kadını değil köylerinin saf kadını bile millet mümessilliği ediyor.¹⁰³⁶

Suat Derviş’in burada yaptığı *köy kadını* vurgusu dikkate değerdir. Büyük olasılıkla 1935 seçimlerinde Ankara’dan milletvekili seçilen Satı Kadın (Hatı Çırpan)’ın TBMM’de yer almasına dikkat çekmektedir.¹⁰³⁷ Satı Kadın’ın 18 kadın milletvekilinden biri olarak Meclis’e girmesi, Cumhuriyetin “*sınıfsız kaynaşmış millet*” vurgusu ve Atatürk’ün “*köylü milletin efendisidir*” sözünün söylemden çıkarak siyasî bir temsile dönüşmesinin somut bir örneğidir. Satı Kadın, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı’nda cephe ve cephe gerisinde çalışan ve her daim övgüyle hatırlanan “Anadolu kadını” tipolojisinin de canlı bir örneğidir. Fransa gibi gelişmiş Batı ülkelerinde kadınların seçme ve seçilme hakkı hâlâ tartışılırken köylü bir Türk kadınının parlamentoda yer alması Suat Derviş’in de vurguladığı ve yukarıda da tartıştığımız gibi Türkiye’yi onların gözünde

¹⁰³⁵ Suat Derviş, “İş Hayatında Kadın: Bir Erkek Düşmanlığı”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 15 Nisan 1929, s.1,5.

¹⁰³⁶ Suat Derviş, “Dünya Feminizminin Lideri Öldü”, *Foto Magazin*, 1 Birinci Kanun 1938, Sene:1, Sayı:8, s.26.

¹⁰³⁷ Satı Kadın, 1933 yılında Türk kadının muhtar olma hakkını elde etmesiyle Kazan köyü muhtarlığına seçilmiş ilk kadın muhtarlardan biridir. 1934 yılında Atatürk’ün bölgeye yaptığı bir yurt gezisi sırasında tanıdığı, cesur ve özgüvenli tavırlarından etkilenerek 1935 yılında Milletvekili aday listesine aldırıldığı Satı Kadın, TBMM’ne giren ilk 17 kadın milletvekilinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. O süreçte Orta Anadolu’da yaşamış bir zengin uygarlık olan Hattiler ile ilgili araştırma yapan Atatürk Satı kadına ismini değiştirmeyi önermiştir ve Meclis kayıtlarında Hatı Çırpan olarak yer almaktadır.

feminizmin öncüsü yapan ileri bir noktaya taşımıştır. Gerek Osmanlı toplumunda gerek Avrupa toplumlarında eğitilmiş, üst ve üst-orta sınıfa hitap eden feminizmin, Berktaş'ın da dikkat çektiği gibi *nasıl yol aldığı ve kimlerle ittifak yaptığı* önemli bir tartışmadır.¹⁰³⁸ Suat Derviş burada eğitimsiz, henüz okuma yazma bilmeyen Anadolu kadınına da el uzatılmasının feminizmi daha geniş bir tabana indirmeye çalışan Cumhuriyet nosyonuna dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren "hakk-ı siyasî" için mücadele veren Şükûfe Nihal ve Nezihe Muhiddin'in, siyasî haklar ile kadınının ekonomik bağımsızlığı arasında sıkı bağ kuran Sabiha Sertel'in, seçme ve seçilme hakkının gelişmiş Batı toplumlarından önce Türk kadınına verildiğini ve bunun tabana yayıldığını söyleyen Suat Derviş'in bu hakların Cumhuriyet ve Atatürk sayesinde gecikmeksizin elde edildiğine yaptıkları vurgu dikkate değerdir. Bu bağlamda modern Türkiye'nin *geriden geldiği* feminizm mücadelesinde yapılan tüm yasal ve toplumsal düzenlemelerle kısa sürede öne geçtiği savının da öncüsü oldukları söylenebilir.

Kadın yazarların *intihap hakkına* yönelik yaklaşımlarının sadece bu hakkı savunma ve fikir üretme düzleminde kalmadığı, Türk kadınının siyasî hakları elde ettiği her aşamada aday olarak, yani sadece *seçen* değil *seçilen* olarak da katılım gösterdikleri ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. 1930 yılında Belediye Kanunu'nda yapılan değişiklik ile kadınların da seçme ve seçilme hakkını elde etmesinin ardından yapılan ilk belediye seçiminde; Nezihe Muhiddin'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Beyoğlu 2. sıra adayı, Suat Derviş'in Serbest Cumhuriyet Fırkası Eminönü 1. sıra adayı, Sabiha Sertel'in ise İstanbul'dan bağımsız aday olması, söz konusu kadın yazarların siyasetin bilfiil öznesi olmaya yönelik taleplerini göstermek bakımından dikkate değer bir durumdur.

Kadınlar Halk Fırkası girişimi ve Türk Kadın Birliği'ndeki çalışmalarıyla siyasî haklara ilişkin talepleri en yüksek sesle dile getiren isimlerin başında gelen Nezihe Muhiddin, Yeni Belediye Kanunu'na ilişkin görüşmeler Meclis'te tartışılmaya başlandığı gün, Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmak için başvurmuş, yasa çıktıktan sonra başvurusunu yinelemiş ve CHF Beyoğlu şubesinin ilk kadın üyesi olmuştur. Bu süreçte TKB ile yaşadığı gerginliklerin devam etmesi ve büyük olasılıkla Halk Fırkası'ndan da

¹⁰³⁸ Fatmagül Berktaş, "Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 1- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* Ed. Tanıl Bora- Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.348-359.

aday gösterilmeyeceğini düşünmesi nedeniyle SCF kurulduktan sonra, fırkanın *umdelerinin kendi fikirleriyle örtüştüğünü* ve uzun yıllar siyasî haklar için mücadele etmiş biri olarak *intihabatta unutulmak istemediğini* söyleyerek yeni partiye üye olmuş, fırkanın kurucusu Fethi (Okyar) Bey ile yaptığı görüşme sonucunda hem kadın işleri sorumlusu hem de İstanbul şehir meclisi için partinin Beyoğlu ikinci sıra adayı olmuştur.¹⁰³⁹ Bu süreçte öğretmenlik mesleğinden istifa eden Nezihe Hanım¹⁰⁴⁰, partinin propaganda heyetinde de yer almıştır.¹⁰⁴¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'da toplam üç kadın adayı bulunmaktadır. Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Hanım¹⁰⁴² ve Nezihe Muhiddin'e ek olarak üçüncü isim Eminönü-Beyazıt ilçe listesinde birinci sırada yer alan Suat Derviş'tir.¹⁰⁴³ “*Nezihe Muhiddin ve Suat Derviş hanımlar bugün Beşiktaş kaza ocağında ve yarın merkez ocağında konferanslar verecekler. Bundan başka iki heyet halinde semt semt dolaşacak yeni fırka namzetleri lehinde propaganda yapacaklardır.*” şeklindeki haberlerle basının gündeminde siyasî faaliyetleriyle de yer alan iki isim propaganda yapmış, konferanslar vermiş, kürsü konuşmaları yapmış ve konuşmalarında sadece kendileri için oy istememiş, ilk kez oy kullanacak kadın seçmene sandığa gitme çağrısı da yapmışlardır.¹⁰⁴⁴

1930 belediye seçimlerinde şehir meclisi için yarışan bir başka isim de bağımsız olarak adaylığını koyan Sabiha Sertel'dir. “*Ben namzetliği ne Cumhuriyet Halk Fırkası ne de Serbest Cumhuriyet Fırkası namına koyuyorum. Müstakil olarak İstanbul şehrinin ekseriyet nüfusunu teşkil eden amele fakir köylü küçük esnaf küçük memuru temsil eden halk namına koyuyorum*” diyen Sabiha Hanım, fakir halkın ekonomik ve sosyal haklarını savunmak için aday olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁴⁵

18 Ekim 1930 günü tamamlanan İstanbul Belediye Seçimlerinde oyların dörtte üçünü CHF, dörtte birini de SCF almıştır. CHF'nin galibiyetiyle sonuçlanan seçimde¹⁰⁴⁶

¹⁰³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Mart 1930, s.3. *Vakit*, 8 Nisan 1930, s.3. *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Ağustos 1930, s.3. *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Ağustos 1930, s.3. *Vakit*, 24 Ağustos 1930, s.10. *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Eylül 1930, s.8. *Vakit*, 24 Ağustos 1930, s.10. *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Eylül 1930, s.8.

¹⁰⁴⁰ İstifası sonrası basına “*Evet fırka için hırkayı terk ettim. Muallimlikten istifa ettim. Mefkure insanları için hırkaya lüzum yoktur. Evli bir kadın olmam itibarile maişet için endişem yoktur.*” şeklinde bir demeç vermiştir. Bir yıl sonra tekrar göreve dönmek için dilekçe vermiş, seçim döneminde öğretmenlik yapmamıştır. *Milliyet*, 19 Eylül 1930, s.8.; *Vakit*, 22 Aralık 1931, s.3.

¹⁰⁴¹ *Vakit*, 26 Eylül 1930, s.3.

¹⁰⁴² Beyoğlu birinci sıra adayı olmuştur.

¹⁰⁴³ *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1930, s.8. *Son Posta*, 6 Teşrinievvel 1930, s.3.

¹⁰⁴⁴ *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1930, s.8. *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1930, s.8. *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1930, s.1. *Vakit*, 8 Ekim 1930, s.3.

¹⁰⁴⁵ *Milliyet*, 5 Teşrinievvel, 1930, s.2.

¹⁰⁴⁶ *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1930, s.1

SCF listelerinde bulunan Nezihe Muhiddin ve Suat Derviş ile seçime bağımsız olarak katılan Sabiha Sertel İstanbul şehir meclisine girememiştir.¹⁰⁴⁷

Seçimi kaybetmiş olsa da basın gündeminden düşmeyen Nezihe Hanım “sonuçların gerçeği yansıtmadığını, madden de manen de kazandıklarını” belirterek seçim sistemini eleştirmiştir.¹⁰⁴⁸ Serbest Fırka kapandıktan sonra “Cumhuriyetin tek parti ile kalmaması” gerektiğini ve başka bir partinin daha kurulmasının şart olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁹

Kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını da elde etmesinin ardından CHF’na adaylık için yeniden başvuruda bulunmuştur. “İstanbul’dan 50 kadın sayıslık istedi” başlığı ile verilen haberde Nezihe Muhiddin ile birlikte Latife Bekir, İffet Halim (Oruz), Nakiye (Elgün) gibi pek çok aydın kadının ismi yer almıştır.¹⁰⁵⁰ CHF’nin açıkladığı listede Türkiye genelindeki 17 kadın adayın arasında ismi yer almayan¹⁰⁵¹ Nezihe Hanım, bu kez seçimlerde bağımsız aday olacağına dair bir açıklama yapmıştır.¹⁰⁵²

4 senedir Halk Fırkası’na bağlıyım ve prensiplerine tamamen sadıkım. Önder Atatürk serbest mebuslar da çıksın, işleri samimi tenkid etsin dedi. Düşündüm ki ben içlerinden biri olmak itibarıyla daha samimi tenkidler yapabilirim... Program koymayacağım çünkü fırka programında her şey vardır. Bu memlekette kadınlık için ne lazımsa feragatle hepsini yaptım. 24 senelik mesaim meydanda.¹⁰⁵³

1935 seçimlerinde 26 bağımsız adayın yarıştığı İstanbul milletvekilliği seçimlerinde tek bağımsız kadın aday olan Nezihe Muhiddin’in nutuk verdiğine ya da konferans düzenlediğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁰⁵⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası’nın bağımsız adaylara yer açmak amacıyla 13 ilde listelerde boşluk bırakması ve İstanbul’da bağımsız aday olarak gösterilen Refet Bele’nin desteklenmesi yönünde açık

¹⁰⁴⁷ Cumhuriyet Halk Fırkası’nın aday listesinde bulunan Rana Sani Yaver (Eminönü), Refika Hulusi Behçet (Eminönü), Seniye İsmail Hanım (Beykoz), Ayşe Remzi Hanım (Beyoğlu) Nâkiye (Elgün) Hanım(Beyoğlu), Latife Bekir (Beyoğlu) Hanımlar İstanbul Şehir Meclisine seçilmişlerdir. İzmir Şehri Meclisine Hasene Nalan ve Benal Nevzat Hanımlar seçilmiştir. *Vakit*, 20 Teşrinievvel 1930, s.1. *Cumhuriyet*, 21 Teşrinievvel 1930, s.3.

¹⁰⁴⁸ *Milliyet*, 21 Ekim 1930, s.5. Sabiha Zekeriya (Sertel) sadece 1 oy almıştır. Son Posta “daha fazla kişinin Sabiha Hanım’a oy verdiğinin bilindiğini ve bu oyların nereye gittiğini” sormuştur. *Vakit*’in haberine göre “5 rey varakası Arap harfleriyle yazıldığı için, 33 rey varakası da imzasız olduğu için geçersiz sayılmıştır. *Milliyet*, 19 Teşrinievvel 1930, s.7. *Son Posta*, 22 Teşrinievvel 1930, s.1. *Vakit*, 19 Teşrinievvel 1930, s.1.

¹⁰⁴⁹ *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1930, s.2.

¹⁰⁵⁰ *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1935, s.2.

¹⁰⁵¹ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, s.1.

¹⁰⁵² *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1935, s.1.

¹⁰⁵³ *A.y.*

¹⁰⁵⁴ *Akşam*, 7 Şubat 1935, s.1,4. *Kurun*, 8 Şubat 1935 s.1. *Kurun*, 6 Şubat 1935.

çağrı yapılması, seçim atmosferini belirleyen temel unsurlardandır. Bu nedenle Refet Paşa'nın seçilmesine kesin gözüyle bakılmış, seçim sonuçları da bu durumu doğrulamıştır. Nitekim 1640 ikinci seçmenden 290'ı Refet Bele'ye oy vermiş, diğer bağımsız adaylara ise hiç oy çıkmamıştır.¹⁰⁵⁵ O yıllarda iki dereceli seçim sistemi uygulandığı, milletvekillerinin ikince seçmenler tarafından seçildiği, ikinci seçmenlerin de büyük ölçüde CHP tarafından belirlendiği unutulmamalıdır.¹⁰⁵⁶ Seçim sürecinde de sonrasında da 1930 seçimlerine kıyasla Nezihe Hanım'a yönelik basın ilgisi azalmıştır.

1935 seçimlerinde beklediği sonucu elde edememesi, Nezihe Muhiddin'in Meclis'e girme yönündeki kararlılığını engellememiştir. 1945 yılının mart ayında CHP İstanbul Milletvekili Ali Kâmil Akyüz'ün vefatı üzerine boşalan sandalye için İstanbul'da gerçekleşecek ara seçim onu yeniden harekete geçirecektir. Nezihe Muhiddin İstanbul'dan bir kez daha bağımsız aday olmuş, 95 adayın yarıştığı bu seçimde programını ve hedeflerini açıklama fırsatı bulmuş, kürsüde konuşarak seçim propagandası yapmıştır.¹⁰⁵⁷

Bayan Nezihe Muhiddin seçimi kazanırsa tahsisatının yarısını Hava Kurumu ile ÇEKe (Çocuk Esirgeme Kurumu) bırakacağını müşahedeye ve sıkı tecrübeye dayanan ve halkımızın karakterine uygun kanunlar çıkarmağa memurları maiyet endişesinden korkmağa, idari mekanizmadaki bozuklukların önüne geçmeğe, Türk milletinin layık olduğu kudrete yükseltilmeğe çalışacağını vadetmektedir.¹⁰⁵⁸

Her gün yeni adayların çıktığı, bazı günler bir kısmının adaylığını geri aldığı, 95 adayın yarıştığı İstanbul seçimi aday sayısının fazlalığı ile de gündem olmuş, kamuoyu Hakkı Tarık Üs, Muhittin Üstündağ ve Cemil Topuzlu isimlerine odaklanmış ve en güçlü adayların onlar olduğu, seçimin üçü arasında geçeceği konuşulmuştur.¹⁰⁵⁹ Sonuç olarak İstanbul'daki seçimi Muhittin Üstündağ kazanmıştır. Nezihe Muhiddin ise hiç oy alamamıştır.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁵ *Haber*, 9 Şubat 1935, s.4. *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1935, s. 6.

¹⁰⁵⁶ 1935 seçimlerinde, İstanbul'da 218 kadın, 1422 erkek olmak üzere toplam 1640 ikinci seçmen, 17 milletvekili seçmek üzere oy kullanmıştır. Yasaya göre her siyasî örgüt ikinci seçmen adayı gösterebiliyordu ancak CHP dışında siyasî örgüt olmaması bunu pek mümkün kılmıyordu. İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)* İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, ss.416-420.

¹⁰⁵⁷ 17 Haziran 1945 tarihli bu seçim sadece İstanbul'da değil, çeşitli nedenlerle açık bulunan milletvekillikleri için Sivas, Zonguldak, Burdur, Kocaeli ve Çorum'da da gerçekleşecektir ve basının özellikle İstanbul'daki seçime fazlaca ilgi gösterdiği görülmektedir. *Akşam*, 12 Haziran 1945, s.2. *Akşam*, 17 Haziran 1945, s.1.

¹⁰⁵⁸ *Akşam*, 12 Haziran 1945, s.2.

¹⁰⁵⁹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1945, s.1.

¹⁰⁶⁰ *Cumhuriyet* gazetesi, vali tarafından yapılan açıklamaya atıfla *en az üç oy* alanların listesini yayımlamış ancak Nezihe Hanım'ın ismine rastlanmamıştır. *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1945, s.1,2. *Akşam* gazetesinde

Nezihe Muhiddin'in siyasî serüveni genel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda, politik bir aidiyetin değil, kadınların seçme ve seçilme hakkını somutlaştırmanın ifadesi olarak karşımızda durmaktadır. 1930 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olurken, Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan aday olup propaganda yaparken, 1934 seçimlerinde CHF'ye milletvekili adaylığı olma başvurusunda bulunurken, 1935 ve 1945 seçimlerinde bağımsız milletvekili adaylığı olarak seçimlere katılırken, savunduğu davanın herhangi bir partinin politikası ya da ideolojisi değil *kadınlık davası* olduğu görülmektedir. Kendisinin de belirttiği gibi *Halk Fırkası'nın umdelerine bağlıdır* ve bunu her fırsatta dile getirmiştir. Kadınların seçmen olması, aday olabilmesi, seçim çalışması yürütebilmesi, sesini duyurabilmesi Meşrutiyet'ten beri onun varoluş nedenidir ve tüm bu adaylık süreçlerini nihayet bu hakkı *kullanabiliyor* olmanın motivasyonu ile yürütmüştür.

Bilindiği kadarıyla Suat Derviş ve Sabiha Sertel'in 1930 Belediye seçimleri dışında herhangi bir seçimde adaylıkları olmamıştır. Suat Derviş, Eşi Reşat Fuat Baraner ile birlikte Türkiye Komünist Partisi'nin çalışmaları içinde yer almışsa da aktif siyasetin içinde yer almamıştır.

Sabiha Sertel'in, 1930 Belediye seçimlerindeki temel motivasyonun sınıf temelli olduğu seçim beyannamesinden anlaşılmaktadır. O herhangi bir partinin fikirlerini ya da Nezihe Muhiddin gibi kadınlık davasını değil İstanbul'un yoksullarının sesini duyurmaya çalışmıştır. Suat Derviş gibi o da ilerleyen yıllarda Türkiye Komünist Partisi üyesi olsa da aktif siyasetin içinde olmamış, gazeteciliği tercih etmiştir. Bilindiği üzere TKP zaten yasal ve seçimlere katılan bir parti olmamış, illegal olarak örgütlenen, yayınlar aracılığı ile sempatzan toplayan, SSCB'ne bağlı bir örgüt görüntüsüne sahiptir. Dolayısıyla Suat Derviş ve Sabiha Sertel *illegal* TKP'nin üyeleri olarak kayıtlarda geçmekte ancak siyasî çalışmalarının ne düzeyde olduğuna ilişkin yeterli veri bulunmamaktadır.¹⁰⁶¹

1 oy alanların da adı vardır. Nezihe Hanım bu listede de yoktur. *Akşam*, 18 Haziran 1945, s.3. 1945 yılı seçimlerindeki ikinci seçmenlerden biri de Halide Edip'tir ancak onun da Nezihe Hanım'a oy vermediği anlaşılmaktadır. Aslında Nezihe Muhiddin ve Halide Edip'in hukuku eskiye dayanmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, Meşrutiyet'in ikinci yılında Kız İdadisi'ne öğretmen tayin edildiği zaman birlikte çalışmışlardır ve Teali Nisvan Cemiyeti'nin toplantılarına Halide Edip kendisini davet etmiştir. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, ss.35-36.

¹⁰⁶¹ “TKP ve ilerici Türk teşkilatlarının göçmen üyeleri ve partisizler listesi” başlığı altında SSCB arşivinden alınan belgede her ikisinin de adı geçmektedir. “RGASPI, fon, opis, dosya 296 TÛSTAV arşivinden alınmıştır” notuyla Behmoaras'ın kitabında yer almaktadır. Behmoaras, *a.g.e.*, s.327-33.

3.4. TOPLUMSAL YAPI ve SOSYO-EKONOMİK DİNAMİKLERE BAKIŞ

3.4.1. Ekonomik Yapı ve Kalkınma Üzerine Görüşleri

İkinci Meşrutiyet, Osmanlı devletinde sadece siyasî yapının değil ekonomik ve toplumsal yapının da sorgulandığı bir döneme işaret eder. İttihat ve Terakki iktidarının girişte de ana hatları çizilen “Millî İktisat” projesi bağlamında ekonomik bağımsızlığı ve yerli üretimi öncelediği, kadınların da bu süreçte aktif ve etkin bir misyon üstlendiği görülmektedir. Dönemin kadın yazarları da hem yerli malı tüketimini ve israftan kaçınmayı özendiren hem de üreten, çalışan, eğitilmiş ve meslek sahibi kadınlar olarak var olmanın, ülke ekonomisine bu anlamda hizmet etmenin savunusunu üstlenmişlerdir.

Nezihe Muhiddin, uzun süren savaşların ortasında, devletin sadece siyasî değil iktisadî olarak da çöküş yaşadığı günlerde, özgeçmişinde de değinildiği gibi ülke ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin içinde yer almış ve bu anlamdaki duyarlılığını yazılarına da yansıtmıştır. Balkan Harbi’nde, Darülfünun Konferans salonundaki o ünlü hitabesi iktisadî konulardaki hassasiyetine dair fikir veren ilk kaynaklardan biridir. “*Evet hanımefendiler vatan ana hasta*” hatırlatmasıyla başladığı konuşmasında *iktisadî bağımsızlığın* bir ülkenin kalkınmasındaki en temel koşullarından biri olduğunu vurgulamıştır. “*Hakimiyet-i iktisadiyeye malik olmayan bir millet hiçbir vakit payidarisini temin edemez*” diyen Nezihe Muhiddin, iktisadî bağımsızlıkla siyasî bağımsızlığın bir bütün olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶²

Nezihe Hanım’ın bu konuda dikkat çektiği hususlardan biri de Türklerin ticari hayattan uzak durmasının doğurduğu olumsuz sonuçlardır. “*Hayat-i iktisadiye ve ticareyiden*” mahrum olduğu için Osmanlının dağılmasıyla en fazla zararı görececek milletin Türkler olduğunu söylemiş, bunun eğitim ve fedakarlıkla çözülebileceğine dikkat çekerek, ailelerin eskiden beri yapageldiği gibi çocuklarını sadece *memur* olmaya değil *ticari faaliyetlere* de özendirmeye çalışmalarını öğütlemiştir. Üzerine eğildiği bir diğer önemli konu da yerli malı tüketiminin yaygınlaştırılması ile ilgilidir. Konuşmasında, *tüccarın kusurlarına müsamaha gösterip* ne olursa olsun yerli malı kumaşlarla giyinmek konusunda kadınlardan söz almaya çalışmıştır.¹⁰⁶³ Nezihe Muhiddin bu konuşmasıyla

¹⁰⁶² Nezihe Muhlis, *Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328, s.79-94. Yeni harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, ss.153-162.

¹⁰⁶³ A.y.

Balkan savaşlarının sancılı günlerinde sadece “günü kurtarmaya yönelik” bir program sunmamış, ticaretin özendirilmesi, yerli malı kullanımının benimsenmesi, sanayi ve ticaret erbabının desteklenmesi ile güçlenecek *iktisadî bağımsızlık* reçetesi ile *millî ekonomi* programı önermiştir.¹⁰⁶⁴

Aynı günlerde verdiği bir başka konferansın odak noktası ise *kapitülasyonlardır*. “*Bir millet birtakım milletlerin zincir-i esaret ve ihtirası altında yaşadıkça o millet her zaman mahkûm-u zeval ve fenadır*” diyen Nezihe Hanım, “*Müslümanlara büyükbabalarımızın verdiği fermanları yırtmak en büyük borçtur*” diyerek kapitülasyonları işaret etmiştir. *Felaketlerin en büyüğü olan, padişahlarımızın Avrupa devletlerine verdiği bu geniş salâhiyetlerden* en kısa sürede kurtulmak gerektiğini, yeryüzünde kendi ülkesinde oturan adamları mahkemelerinde yargılamaktan mahrum bırakılan başka bir bağımsız bir devlet olmadığını, tüm bunların Türk milletini küçülttüğünü ve *şan-ı istiklaline dokunduğunu* söylemiştir. Burada en büyük görevin kadınlara düştüğünü hatırlatarak *bir kuruş vergi vermeden zenginleşen ecneblerden alışveriş yapmamalarını* öğütlemiştir.¹⁰⁶⁵ Nezihe Muhiddin’in bu konferansı *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayımlandıktan sonra “ecneblerden alışveriş etmeyelim” cümlesi bir tartışma başlatmış, ayrı bir yazıyla buna da yanıt vermiştir. Küçük endişelere gerek olmadığını, önceliğin *kendi şahsiyetimiz ve kendi unsurumuzun tealisi olduğunu*, ülkenin bu şekilde kalkınacağını, her milletin önce kendi çıkarlarını düşünmek zorunda olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁶⁶

Nezihe Muhiddin’in ekonomi ile ilgili yazılarını Cumhuriyet döneminde de devam ettirdiği görülmektedir. “*Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız*” başlıklı yazısında kadınlara *ama öncelikle şehirli kadınlara* büyük görev düştüğünü söylemektedir. Köy kadınlarının zaten tarımsal faaliyet içinde yer alarak ekonomiye katkı sunduğunu söyleyen yazar, şehirli kadınların bir kısmının çalışma hayatında yer alarak, bir kısmının da ev kadını olarak bu görevi sürdürdüğünü ama “tufeyli” yaşam tarzı içinde olan kadınların sayısının hiç az olmadığını, *süs ve moda* düşkünlüğünden vazgeçip yerli malı tüketimini artırmak gerektiğini, üreticilerin de daha zevkli ürünler üretmesinin iyi olacağını belirtmiştir. Metinde dikkat çeken bir başka nokta ise eski yazılarında da “*katl fermanları*” şeklinde

¹⁰⁶⁴ A.y.

¹⁰⁶⁵ Nezihe Muhlis, “Konferans”, *Kadınlar Dünyası*, 6 Nisan 1913, s.3-4. Yeni harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, ss.163-168

¹⁰⁶⁶ Nezihe Muhlis, “Bir Mütalaa”, *Kadınlar Dünyası*, 17 Nisan 1913, s.2. Yeni harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, ss.173-175.

tanımladığı kapitülasyonların kaldırılmasından duyduğu memnuniyettir. Bu ayrıcalıkların kaldırılmasını, *genç ve zinde hükûmetin* siyasî ve iktisadî alandaki en önemli başarılarından biri olarak ortaya koymuştur. Artık eski ayrıcalıklar kalktığına göre fabrika ve tüccarların eski kanaat ve kayıtsızlıklarından vazgeçmesi gerektiğini hatırlatmıştır.¹⁰⁶⁷ Nezihe Muhiddin kadın kıyafetlerindeki gösteriş, süs ve moda düşkünlüğü, israf gibi konulardaki hassasiyetlerini yineleyerek yerli malı kullanımını teşvik etmeye devam etmiştir.¹⁰⁶⁸ *Türk Kadını* (1931) adlı eserinde “*Samatya’nın, Kumkapı’nın çividi boyalı kagir evlerinde çalışan Matmazel Marika, Katinalara, ecnebi dikiş ve fahiş moda müesseselerine etek dolusu verilen dikiş paraları Ayşe ve Fatma Hanımlara nasip oldu*” diyerek Biçki Yurdu’nun¹⁰⁶⁹ kuruluşunu hatırlatması, ecnebilere alışveriş yapılmaması ile ilgili tutumunu ilerleyen yıllarda da sürdürdüğünü göstermektedir.¹⁰⁷⁰

Şükûfe Nihal’in ekonomik yapı ve kalkınma hakkındaki görüşleri Nezihe Muhiddin ile paralellik gösteren çizgidedir. Yerli malı kullanmayı teşvik eden, israftan kaçınan, ekonomik bağımsızlık gibi konulara odaklanan, ideolojiler üstü, vatan savunması ve ekonomik kurtuluş odaklı bir çizgidedir. “*Türkiye’de İktisadi Kurtuluş Savaşı, yerli malı kullanmak düşünceleri pek yeni bir şey değildir*” diyen Şükûfe Nihal, Balkan Savaşı’ndan itibaren böyle bir farkındalık olduğunu ancak “lüksten, modadan, zevkten” vazgeçilmediğini, “boyası, ütüsü çeşidi iptidai” yerli ürünlerden ziyade yabancı mallara rağbetin hep daha fazla olduğunu ve kadının bu konudaki olumsuz etkisini farklı yazılarında vurgulamıştır.¹⁰⁷¹ Toplumun çeşitli toplumsal sınıfları arasındaki ekonomik eşitsizlikler de erken dönem yazılarından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Sokaktaki bir dilenciye hitaben “*sen elbisen için bir yama bulamazsın. Biz geçen sene yirmi liraya aldığımız kostümü modasız diye giymeyiz. Sen sefaletin biz israfın timsaliyiz*” sözleriyle

¹⁰⁶⁷ Nezihe Muhiddin, “Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız”, *Türk Kadın Yolu*, 1 Teşrinievvel 1926, s.2.

¹⁰⁶⁸ Nezihe Muhiddin, “Balolarda Kadın Kıyafeti”, *Türk Kadın Yolu*, 1 Kânunusani 1927, s.2-3.

¹⁰⁶⁹ Türk kadınlarına biçki dikiş öğretmek için Behire Hakkı Hanım tarafından açılan bir kursur. Bazı kaynaklarda yardım derneği olarak anılsa da bir eğitim kurumu olarak faaliyet sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mine Demir, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Kadın Eğitimi’nde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, Sakarya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017. Emine Kısıklı, “Behire Hakkı Hanım’ın Osmanlı Döneminde Açtığı İlk Biçki-Dikiş Yurdu ve Biçki”, *Biçki-Dikiş* içinde, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Libra Kitap, İstanbul, 2018, ss.45-55.

¹⁰⁷⁰ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s.49.

¹⁰⁷¹ Şükûfe Nihal, “Ekonomi Haftalarından Sonra”, *Yeni Türk Mecmuası*, Mart 1936, s.130-133. Şükûfe Nihal, “Bedii Siyaset ve İktisadi Kurtuluş”, *Kadın Gazetesi*, 7 Mart 1949, s.1,3. Şükûfe Nihal, “Erkeğin Ahlâkı Üzerinde Kadının Ekonomik Rolü”, *Kadın Gazetesi*, 22 Aralık 1947, s.,3. Şükûfe Nihal, “Geride Kalanlar”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1935, s.7.

bu eşitsizliğe ve israfın boyutlarına dikkat çekmiştir.¹⁰⁷² Ancak bu eşitsizliklerin nedenini sistemsal bir sorun olarak değerlendirmemiş, ahlâki bir çözüme ve toplumsal dayanışma kültürüne atıf yapmıştır.

Şükûfe Nihal'in Cumhuriyet döneminde yazdığı yazılarda da iktisadî kalkınma ve yerli üretimin artışına yönelik güçlü bir sahiplenme olduğu görülmektedir. Yüzyıllardır ham maddesini dışarıya kaptıran, en basit ihtiyaçları için *ecnebi mallarına* ihtiyaç duyan bir toplumdansa artık kendi kumaşını üreten, kendi fabrikalarında kendi emeğiyle hızlı üretim yapan yeni bir ekonomiye geçiş, onun nazarında Cumhuriyetin zaferi olarak değerlendirilmektedir:

Şimdi, o asırlardan beri ıssız, çorak Anadolu toprakları yer yer yükselen fabrika bacalarından bize hayatın, kuvvetin sesini veriyor. Bu, bugünkü dünya kalkışının, bugünkü ulusal kuvvetlenişin en canlı bir belgesidir. Bugün biz de dünya üzerindeki bütün hâkim devletler gibi kendi ihtiyaçlarımızın çamurunu kendimiz yoğuruyoruz. Daha dün her şeyimizi, en basitinden en büyüğüne kadar her şeyimizi dışardan almaya mecburduk; bugün, ufak tefek ihtiyaçlarımızdan sonra lüks eşyaya, kumaşlara kadar hepsini Türk toprağındaki Türk fabrikaları, Türk çocukları hazırlıyor.¹⁰⁷³

Şükûfe Nihal, ülke genelinde açılan pek çok fabrika ve işletmeyi de yerinde görerek bu konudaki izlenimlerini aktarmaya çalışmıştır. Örneğin, Tütün İdaresi'nin Şemsipaşa'daki Fabrikası, İzmir Tarih Fabrikası gibi müesseseleri ziyaret etmiş, bu ve benzeri fabrikaların *yurdun iktisadî inkişafına* etkisini, katkısını, kadınların bu fabrikalardaki emeğini de dikkate alarak gündeme getirmiş, üretimin ekonomik kalkınmaya olan katkısını ve ihracat artışını yazılarında işlemiştir.¹⁰⁷⁴

Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal, liberal ekonomi, sosyalizm, devletçilik gibi makroekonomik teorilere, sistem tartışmasına, ideolojik ayrımlara girmeden, teorik iktisat dilinden uzak daha pragmatik bir ekonomi tartışması yürütmüşlerdir. Onların dilinde, anti-emperyalizm ve millî ekonomi vurgusu, vatan savunması ve ülkenin kalkınması odaklı bir bakış açısı göze çarpmaktadır. Teorik dilden uzak duruşunu “ekonomik davalara pek aklım ermez” diyerek işaret eden Şükûfe Nihal¹⁰⁷⁵ iktisadî konuları, israftan kaçınma, rasyonel harcamalar yapma önerileriyle daha çok ahlâki

¹⁰⁷² Şükûfe Nihal, “Sefiller”, *Talebe Defteri*, 12 Nisan 1917, s.627.

¹⁰⁷³ Şükûfe Nihal, “Ekonomi Haftalarından Sonra”, *Yeni Türk Mecmuası*, Mart 1936, s.130-133.

¹⁰⁷⁴ Şükûfe Nihal, “Çalışan Kadınlar Arasında İki Saat”, *Tan*, 1 Temmuz 1941, S.2108, s.3-4. Şükûfe Nihal, “İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Türk Kızının Bu Çalışmalar İçindeki Rolü”, *Kadın Gazetesi*, S.29, 15 Eylül 1947, s.1,7.

¹⁰⁷⁵ Şükûfe Nihal, “Milletin Derdi”, *Kadın Gazetesi*, 8 Aralık 1947, s.3.

boyutta irdelemiştir. Nezihe Muhiddin Suat Derviş’e verdiği bir röportajında *bolşevizme* karşı olduğunu, bir toplum içinde “tam müsavatın mümkün olmadığını bunun bir masal olduğunu” söyleyerek ekonomide de liberalizme yakın olduğunu hissettirmiştir.¹⁰⁷⁶ Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal için ekonomik kalkınma, *üretim araçlarının mülkiyeti tartışması* değil, lüks tüketim üzerinden Avrupa’ya akan millî servetin durdurulması, israfın önlenmesi, yerli üretimin artırılması ve kadının *tufeyli* yaşamdan uzaklaşarak üretime katılması meselesidir.

Bununla birlikte Sabiha Sertel’in iktisadî görüşlerinin teorik bir çerçeve içinde olduğu görülmektedir. Pek çok yazısının merkezinde *liberalizm* eleştirisi bulunmaktadır. “Ferdin ve zümrenin hürriyetini kütlenin hürriyetine feda edemeyen liberalizm bocalıyor” diyen Sertel, liberalizmin düşünce ve tartışma özgürlüğünü sağladığını ancak bu hakkın sözde kaldığını çünkü yazmak konuşmak tartışmak gibi eylemlerin sistem için bir tehdit oluşturmadığını, sistem sorgulanmadıkça ve sermayeyi elinde tutanlar tehdit edilmedikçe de şartların değişmediğini söylemiştir.¹⁰⁷⁷ Yazılarında sıklıkla vurguladığı “*liberalizm fertlere istihkakını değil mensup olduğu iktisadî zümrelere ve bu zümrelerin menfaatlerine göre hak verir*” anlayışı onun savunduğu klasik Marksist iktisat teorisinin bir yansımasıdır.¹⁰⁷⁸ Ekonomik buhranların sebebinin *fazla ve plansız istihsal* olduğunu söyleyen Sertel, “*milyon tekerlekli saltanat arabasının sürücüsü iflas etmesin diye*” şeklindeki üslubuyla *milyonlarca insanın açlığa mahkum edilişinin* nedeni olarak *sermeye* sahiplerini göstermiştir.¹⁰⁷⁹

Sabiha Sertel’in sosyalist halkçı çizgisi ile Kemalist reformlara iktisadî olarak yüklediği anlam da ayrıca incelenmelidir. “Atatürk’ün Yeni İşaretleri” ve “Kemalizmin Ekonomik Doktrini” başlıklı makaleleri bu konudaki yaklaşımlarına yer veren tipik yazılardandır. Örneğin Atatürk’ün 1 Kasım 1937’de Meclisin açılışında yaptığı konuşmayı¹⁰⁸⁰ ekonomi merkezli değerlendiren Sertel, “*baştanbaşa realiteden alınmış*

¹⁰⁷⁶ Suat Derviş, “Nelere Sinirlenirsiniz?”, Cumhuriyet, 2 Mayıs 1935, s.1,11.

¹⁰⁷⁷ Sabiha Zekeriya, “Ferdin Hürriyeti Kütlenin Hürriyeti”, Cumhuriyet, 2 Eylül 1935, s.5.

¹⁰⁷⁸ Sabiha Zekeriya, “Liberalizme Dair”, Cumhuriyet, 24 Eylül 1935, s.5.

¹⁰⁷⁹ Sabiha Zekeriya, “1934 Senesinin Bilançosu”, Cumhuriyet, 7 Ağustos 1935, s.5.

¹⁰⁸⁰ Atatürk’ün TBMM 5. Dönem 3. Yasama Yılı açılışında yaptığı bu konuşma onun bizzat yaptığı son Meclis açış konuşmasıdır. Atatürk bu konuşmasında, belediyeçilik, şehircilik, halk sağlığı, güvenlik, dış ticaret, iç ticaret, madencilik, hayat pahalılığı, eğitim denizcilik, ordu, dış politika gibi pek çok farklı konuya değinmiş ancak konuşmasının belkemiğini ekonomi oluşturmuştur. “Millî ekonominin temeli tarımdır” diyen Atatürk, tarımsal kalkınmanın öneminden bahsederek “topraksız çiftçi”nin kalmaması gerektiğini vurgulamış ve tarımda makineleşmenin şart olduğunu söylemiştir. TBMM ZC, Devre V, İctima 3, Cilt 20, Birinci İnıkad, 1 Kasım 1937, s. 3-9. Atatürk’ün Meclis Açılış Konuşmaları, Haz. Özgür Erdem, İleri Yayınları, İstanbul, 2017, ss.203-216.

nazariyelere, tecrübeler, ameliyelere dayanan bu nutkun her kelimesi üzerinde bilhassa iktisadî, içtimai, zirai, kültürel ve demokratik prensiplerin” üzerinde durulması gerektiğini, yeni bir devrin açılmakta olduğunu söylemiştir. Atatürk’ün zirai kalkınmada köylü yararına aldığı önlemlerin, endüstrileşme programının, *hazinenin menfaati ile halkın menfaatini birleştirmek için gösterdiği yolların*, vergilerin hafiflemesi için alınan önlemlerin, kültürel hedeflerin yeni bir devri başlattığını, ilme, tekniğe dayanan bir devre girildiğinin işaretleri olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸¹

Yapılan reformları *sol* içerikli olarak değerlendiren Sertel, Kemalizm’in ekonomi programını da bu bağlamda ele alarak karşı çıktığı liberalizmden ayrıldığını vurgulamıştır. “Kemalizmin Ekonomik Doktrini” başlıklı yazısı bu konudaki görüşlerini ortaya koyan önemli vurgular içermektedir:

Kemalizmin şahsi teşebbüslere, mülki şahsiyete taraftar olmakla beraber, umumi menfaatleri şahsi menfaatlere feda etmez. Kemalizmi, liberal demokrasilere benzetenlerin hatası buradadır. Liberalizm, demokrasi hudutları içinde halka, umumi menfaatlere büyük bir yer vermekle beraber, en büyük kuvvetle şahsi menfaatleri müdafaa eder. Kemalizm bunun tam zıddıdır. Kemalizm demokrasi hudutları içinde her ferde şahsi teşebbüs ve ticaret hürriyetini verir, fakat en büyük kuvvetle umumi menfaatleri müdafaa eder. Umumi menfaatleri temin için ferdi teşebbüslerin yanında devlet teşebbüsleri, devlet sanayi yer alır, esas gayesi ferdi teşebbüslerin yanında devlet teşebbüsleri, devlet sanayi yer alır, esas gayesi içtimai ben yani içtimai fert, mütemmim gayesi ferdi ben yani individu’dur. Bu ikisinin menfaatini temine çalışır.¹⁰⁸²

Kemalizmin özel mülkiyeti savunmakla birlikte toplumun çıkarlarını önde tuttuğunu bu yönüyle liberal demokrasilerden ayrıldığını söylemiştir. Devlet sanayi, devlet teşebbüslerinin ve Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile devletin ekonomideki ağırlığının onu liberalizmden ayırdığını söyleyen Sertel, Kemalizmi, kamu yararını önceleyen duruşu nedeniyle liberalizm ve sosyalizmden bağımsız bir üçüncü bir yol olarak tanımlamıştır. Sadece bu yönüyle değil, iktisadî bağımsızlık yolunda atılan adımlar nedeniyle pek çok yazısında Kemalizmin ekonomi programını olumlamıştır.

Örneğin, havagazı, tünel, tramvay ve elektrik şirketlerinin millileştirilmesini değerlendirdiği bir başka yazısında *ecnebi devletlere verilen kapitülasyonların* bir uzantısı olan bu şirketlerin devlete devrini iktisadî istiklalin bir aşaması olarak değerlendirmiş “*Kalelerin üzerinde sallanan Türk bayrağı ancak ileri bir endüstriye ve iktisadî istiklaline sahip olduğu nispette hâkim bayrak olarak sallanacaktır.*” sözleriyle

¹⁰⁸¹ Sabiha Zekeriya, “Atatürkün Yeni İşaretleri”, *Tan*, 3 Kasım 1937, s.5.

¹⁰⁸² Sabiha Zekeriya, “Kemalizmin Ekonomik Doktrini”, *Tan*, 12 Mart 1938, s.5.

bu şirketlerin millileştirilmesini *harp kazanmak* ile eş değer tutmuştur.¹⁰⁸³ Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde yazdığı yazıda da kapitülasyonların kaldırılmasının *iktisadi bağımsızlık* bakımından en önemli aşamalardan biri olduğunu yinelemiştir.¹⁰⁸⁴

Roman Gibi adlı öz yaşam öyküsünde, mütareke döneminin iktisadî ağırlığını ve yabancı sermaye tahakkümünü yıllar sonra “*Yabancı sermayeye ajanlık eden azınlık sermayedarları Beyoğlu camekanlarını ilanlarla doldurmuşlar: ‘Türk malı almayınız.’*” sözleriyle hatırlatan Sertel’in *azınlık sermayesi ve ecnebi sermayedarlara* yaklaşım bakımından da diğer kadın yazarlarla ortak bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. “*Beyoğlu mağazalarına harbi kazanan devletlerin bayrakları çekilmiş. Rum mağazalarını, etekleri kıvrımlı, kırmızı fesli, uzun, mavi püsküllü Evzon*¹⁰⁸⁵ *askerleri bekliyor.*”¹⁰⁸⁶ diyen Sertel, Rumlara ait işyerlerini Yunan askerlerinin koruduğunu hatırlatarak sadece siyasî değil ekonomik bir işgalin de var olduğuna dikkat çekmiştir. Sertel’in “Türk malı almayınız” ilanlarına yönelik vurgusu da Şükûfe Nihal ve Nezihe Muhiddin’in yazılarındaki *yerli malı* tüketme hassasiyetinin bir başka açıdan yorumlanması olarak değerlendirilebilir.

Suat Derviş’in ekonomi yaklaşımını çözümlerken iktisat kuramları ya da millî ekonomi tartışmalarının izini sürmek pek mümkün değildir. O, ekonomi anlayışını liberal ya da devletçi iktisat parametreleriyle, hükûmet politikalarına yaklaşımıyla değil açlık, yoksulluk, hayatta kalma mücadelesi gibi insan trajedileri ve sınıfsal ilişkiler üzerinden tartışan bir yazardır. Sertel’in yaptığı gibi teorik kuramları sayfalarca tartışmak yerine bunun sokaktaki yansımasına, *geçim ve sömürü* ekonomisine, sistemin adaletsizliğine, yoksulluğun nedenlerinden çok sonuçlarına odaklanmıştır ve bunu da doğrudan sokağa, kenar mahallere, yoksul semtlere inerek yapmış, röportajları, roman ve öyküleri aracılığı ile okuyucusuna ulaştırmıştır.¹⁰⁸⁷

Suat Derviş “İstanbul Halkı Nerelerde Oturur” başlıklı yazı dizisinde¹⁰⁸⁸ İstanbul’un yoksul mahallelerdeki, gecekondu semtlerindeki sefil yaşantıyı gözler

¹⁰⁸³ Sabiha Zekeriya, “Bir Harp Kazandık”, *Tan*, 1 Mayıs 1938, s.5.

¹⁰⁸⁴ Sabiha Zekeriya, “Lozan Anlaşması”, *Tan*, 24 Temmuz 1938, s.5.

¹⁰⁸⁵ Yunan Ordusu’nun törensel muhafız birliği

¹⁰⁸⁶ Sertel, *Roman Gibi*, s.19.

¹⁰⁸⁷ Bu roman, öykü ve röportajlarla ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz. D. Şahin, *a.g.e.*, Abide Doğan, Erol Gökşen, “Suat Derviş’in Cumhuriyet(1935), Tan (1937), Son Posta (1936/1937/1938) Gazetelerinde Yayımlanan Röportaj ve Söyleşileri”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.297-322.

¹⁰⁸⁸ Bu yazı dizisi 25 Mayıs-9 Haziran 1935 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır.

önüne sermiş, “Düne Nazaran Nasıl Yaşıyoruz” adlı röportajlarında¹⁰⁸⁹ şoför, berber, kapıcı, kumaşçı, kitapçı, mezarçı, terzi, kasap, bakkal, otelci, lokantacı gibi farklı esnaf gruplarıyla görüşmüş, köşesinde onların sorunlarına da yer açmıştır. “Acı Bir Anket: Veremlilerle Konuştum” başlıklı dizide¹⁰⁹⁰ ise verem hastalığının fakir mahallelerde kol gezdiğini dile getirerek bu hastalığın *sefaletin kucağında doğan bir musibet* olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca bu yazı vesilesiyle memlekette memurlar dışında kimsenin “tekaüdiyesi, mazuliyet maaşı, ya da hayat sigortası” olmadığını hatırlatarak tıpkı Sabiha Sertel gibi *emeklilik ve sosyal sigortanın* gerekliliği fikri üzerinde durmuş, bir *işsizlik sandığının* kurulması, sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla bugünkü iş ve işçi bulma kurumu gibi bir kurumsallaşmaya gidilmesi yönünde çağrı yapmıştır.¹⁰⁹¹ İşçi ve işsiz sorunlarına odaklandığı “Günü Gününe Yaşayanlarımız” başlıklı bir başka röportaj serisi ise yine İstanbul’un yoksul semtlerinde gerçekleştirilmiştir. *Sigortasızlık, emekli maaşının* gerekliliği *işçi ve işvereni buluşturacak* kurumların olmayışı, hazırlanmakta olan *İş Kanunu* yine bu dizide işlediği konular arasındadır.¹⁰⁹² “İstanbul’un Altında Kimler Yaşıyor?”¹⁰⁹³ ve “Geceleyn Röportaj”¹⁰⁹⁴ adlı röportaj dizileri de İstanbul’un ve Beyoğlu’nun arka sokaklarındaki yoksul hayatlara, madde bağımlılarına, batakhanelere tuttuğu bir başka aynadır.¹⁰⁹⁵

“Düne Nazaran Nasıl Yaşıyoruz” başlıklı röportaj dizisinde “*dünyayı kasıp kavuran iktisadî buhranın memleket hudutları içinde ne derece tesir yaptığını anlamak için*” farklı sektörlerde çalışan esnafla yaptığı görüşmeler sonucunda herkesin *kendi nokta-i nazarlarına göre* durumunu anlattığını ama asıl nedenin *içtimai şeraitin eskisine nazaran tamamıyla değişmesi* olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Bir taraftan iktisadî şerait fenalaşırken onunla muvazi olarak medeni ihtiyaçların artması bugünkü hayatı müşkülâtla dolmuştur... Fakat hayat değişti. İnkılâp terbiyesi halkı çok medenileştirdi. Kagir ve konforlu bir apartmanda oturmanın, rahat bir karyolada yatmanın, süslü bir sofrada yemek yemenin, temiz bir banyoda yıkanmanın, iyi giyinmenin hatta eğlenmenin de yaşamak için zaruri bir ihtiyaç olduğu anlaşıldı. Böyle iyi yaşamak için içtimai şeraitin tamamıyla uygun olduğu

¹⁰⁸⁹ Bu röportajlar 30 Aralık- 17 Ocak 1936 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁹⁰ Bu dizi 20 Ocak-3 Şubat 1936 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁹¹ Suat Derviş, “Acı Bir Anketin Hulâsası-Veremle Mücadele İçin Hastane Kâfi Değildir”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1936, s. 5.

¹⁰⁹² Bu röportaj dizisi 3-17 Nisan 1936 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁹³ Bu yazı dizisi 24-28 Haziran 1936 tarihleri arasında *Son Posta* gazetesinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁹⁴ Bu yazı dizisi 6 Şubat- 6 Mart 1937 tarihleri arasında *Tan* gazetesinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁹⁵ Tüm bu röportaj dizileriyle ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz. Çekin Işık, *a.g.e.* Bu röportaj ve anketler *Çöken İstanbul-Röportajlar* başlığı altında İthaki Yayınları tarafından kitaplaştırılmıştır. Suat Derviş, *Çöken İstanbul- Röportajlar*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.

memleketimizde iktisadî şeraitin uygun olmayışı memleketimizdeki beynelmilel buhranın yerli bir yardımcısı oldu.¹⁰⁹⁶

Suat Derviş'in sosyal değişmeye yaptığı bu vurgu dikkate değerdir. Cumhuriyet rejimi sadece halka sadece yeni bir yönetim değişikliği değil, modern bir yaşam ve yeni bir vizyon sunmuştur. Beklentiler yükselmiş, ihtiyaçlar atmış orta ve alt sınıfların da standardı yükselmiştir. Halkın “dünyanın bütün medeni insanları gibi yaşamak” istediğini dile getiren yazar, yalnız zengin olanlar değil işçi sınıfının da medeni olduğunu “amele kızın” da artık kuaför ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. Terzilerin müşterisinin eksilmesinin doğal olduğunu çünkü “sanat mektebinde kendi esvabını kendi diken kızın terziye ihtiyacının kalmadığını” söyleyerek Cumhuriyetin eğitim kurumlarının artmasıyla bu sosyal ve ekonomik değişmeye sunduğu katkıya vurgu yapmıştır. Erkeklerin gecelerini dışarda değil evde ailesiyle geçirdiğini lokantacının barcının ekonomik sıkıntılarını biraz da buna bağlamak gerektiğine dikkat çekmiştir. “Hayatın durmayan, durmadan akan bir şey” olduğuna vurgu yapan Suat Derviş, bu dönüşümün etkilerinin zamanla evrileceği ve ekonomik yapının toplumsal şartlara ve değişen sosyal yaşama uyum sağlayacağı tespitini yapmakta, ekonomik buhrana denk gelen sıkıntıların biraz da bu iç dinamiklerle ilgili olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹⁷

Suat Derviş'in tüm bu röportaj ve anketlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu analizler, alt sınıfların yaşam biçimi, yokluğu ve sefaleti üzerinden göstermeye çalıştığı toplumsal gerçeklik ilerleyen yıllarda onun *Roman Olan Şeylerin Romanı* (1937), *İstanbul'un Bir Gecesi* (1938-1939), *Fosforlu Cevriye* (1948), *Ankara Mahpusu* (1944-1945) gibi romanlarının da habercisi olmuştur.¹⁰⁹⁸ Bu romanlarda işçi ve işveren sorunları üzerinden sınıfsal çelişkileri analiz etmiş, gecekondu mahallesindeki yokluklara, kadın

¹⁰⁹⁶ Suat Derviş, “Anketten Çıkan Netice”, *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1936, s.5.

¹⁰⁹⁷ A.y.

¹⁰⁹⁸ Bu romanlarla ilgili analizler için: Erendüz Atasü, “Suat Derviş'te Tutku ve Siyasal Bilinç Fosforlu Cevriye ve Ankara Mahpusu Romanları Üstüne Bir İnceleme”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.31-43. Fatmagül Berktaş, “Yıldızları Özgürce Seyretme Hakkını Savunan Bir Roman: Fosforlu Cevriye”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.45-66. Asuman Susam, “Toplumsal Dönüşüm Odağında Değişen Cevriyeler”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.97-115. Hazal Bozyer, “Yahya Kemal'in İstanbul'u Değil, Suat Derviş'in Galatası:Fosforlu Cevriye'de İstanbul'un Arka Sokakları”, Asuman Susam, “Toplumsal Dönüşüm Odağında Değişen Cevriyeler”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s.117-127. Yonca Güneş Yücel, “Ankara Mahpusundan Taşan Kadınlar Vardır!”, Asuman Susam, “Toplumsal Dönüşüm Odağında Değişen Cevriyeler”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.145-156.

sorunlarına, sosyal uçurumlara, yalnızlaşmaya dikkat çekmiştir.¹⁰⁹⁹ Bununla birlikte, toplumun dezavantajlı kesimleriyle, *öteki* olarak tanımlanabilecek kitleleriyle diyalog kurmak onu bir rejim eleştirisine götürmemiş, yazılarını denge kurarak yazmıştır. Sorunları, Cumhuriyetin değerlerini benimsemiş bir aydın kimliği ile ele almış, aydın olmanın sorumluluğunu ve bilincini taşıdığı için gördüğü eksikleri gazete sayfalarına yansıtmıştır.

Şükûfe Nihal'in tütün fabrikalarına ziyareti gibi Suat Derviş'in de Nazilli Basma Fabrikası inşaatına gerçekleştirdiği ziyaret, Cumhuriyetin ekonomi alanındaki atılımlarını gözlemleme ve tanıtma çabasına ve Suat Derviş'in ekonomi ve kalkınma hakkındaki görüşlerini anlamamızı sağlayabilecek önemli bir örnektir. Temelleri atılmış işçi ve memur lojmanlarını, yüzme havuzunu, tenis ve duş yerini, tiyatro ve kantin gibi sosyal tesisleri gören Suat Derviş *"hiç şüphesiz ki hususi sermayelerin kuracağı fabrikaların hiçbirinde çalışanın sıhhati ve rahatı böyle düşünülemez."* diyerek Sertel'in de dikkat çektiği Kemalizm'in devletçi ekonomi anlayışını somut bir devlet işletmesi üzerinden olumlamıştır. *"Fabrika kurulduktan sonra artık memleketin pamuklu mensucat ihtiyacı tamamen dahilden temin edilmiş olacak ve milyonlarca Türk lirası memleket içinde kalacak"* sözleriyle de *millî sermaye* taraftarı yaklaşımını okumak mümkündür.¹¹⁰⁰

Bilindiği gibi Nazilli Basma Fabrikası, planlı ekonomiye geçişin ardından *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın içinde yer alan, millî kaynaklarla üretim yapma, sanayileşmeyi artırma hedefinin ve Atatürk'ün *Sosyal Fabrikalar Projesi*'nin¹¹⁰¹ de somut yansımalarından biridir. Suat Derviş'in henüz inşaat halindeki *kombinaya* hayranlığı ve coşkusundan, devlet eliyle sanayileşme ve planlı ekonomiyi benimsediğini, *"oraya medeniyet getiriliyor, oraya medeniyetin pişdarı olan sanayi, oraya iş ekmek ve hayat getiriliyor"* sözlerinden sanayileşmeyi toplumsal kalkınmanın motoru olarak gördüğünü anlamak mümkündür.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁹ Bu romanlarla ilgili ayrıntılı analiz için bkz. Şahin, *a.g.e.*, ss.78-106.

¹¹⁰⁰ Suat Derviş, "İzmir'den Röportajlar: Nazilli Kombinası", *Tan*, 4 Ekim 1936, s.7.

¹¹⁰¹ Sinan Meydan, hazırladığı yüksek lisans tezinde Nazilli Basma Fabrikası'nı "Atatürk'ün Sosyo-Kültürel Fabrika" örneği başlığı ile incelemiş, farklı çalışmalarında da bunu *Sosyal Fabrikalar Projesi* olarak kalıplaştırmıştır. Sinan Meydan, *Cumhuriyetin Sosyo-Kültürel fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2023. Sinan Meydan, *Akl-ı Kemal: Atatürk'ün Akıllı Projeleri*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2015, ss.639-717.

¹¹⁰² *A.g.e.*

Kadın yazarların, İkinci Meşrutiyetten devraldıkları millî iktisat ideali, Cumhuriyetin ekonomi politikaları sayesinde somut bir üretim seferberliğine dönüşmüştür. Lozan Antlaşmasıyla kapitülasyonları tasfiye eden yeni rejim, ekonomik bağımsızlık, millî kalkınma ve devletçi sanayileşme hamleleriyle Osmanlıdan büyük bir kopuş çizgisi içinde olmuş bu da onların Cumhuriyetin iktisat politikalarına sempati besleyerek bunu her fırsatta dile getirmelerine neden olmuştur. Kadınların üreten, çalışan, bağımsız, toplumsal yaşama her anlamda katılan bireyler olması ve sıklıkla ifade edildiği gibi “tufeyli” durumundan kurtularak, yani bir asalak gibi değil kendi kendine yeterek yaşayabilmesi kadın yazarların önemli bir başka odak noktasıdır.

3.4.2. Sosyal Sınıf ve Statü Konusundaki Görüşleri

Sosyoloji, yani *ilm-i ictimai* ya da *ictimaiyat* II. Meşrutiyet ile birlikte Türk literatüründe, ağırlıklı olarak Emile Durkheim’in fikirleri ve pozitivizm etrafında tartışılmıştır.¹¹⁰³ *Solidarizm* (tesanütçülük) ya da dayanışmacılık, Durkheim’den hareketle ve Ziya Gökalp’in bunu Türkiye şartlarına uyarlaması ve sistematik hale getirmesiyle birlikte Cumhuriyet döneminde de temel felsefelerden biri haline gelmiştir. Halkçılık sözcüğünü dile kazandıran, yaygınlaştıran, Türk aydınının ve elbette Atatürk’ün de dikkatine sunan yine Ziya Gökalp olmuştur. Liberalizm ve sosyalizmin bir alternatifi, bir üçüncü yol olarak ortaya çıkan solidarizmde sınıf çatışmasının yerini iş birliği ve dayanışma ilkeleri almıştır ve solidarist toplum anlayışının siyasî sonucu olarak da halkçılık ortaya çıkmıştır.¹¹⁰⁴ 1931 seçimleri öncesinde Atatürk’ün yayınladığı ve halkçılığı tanımlayan bildiride de bu vurgulanmıştır:

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat erbabı ve esnaf, amele ve işçi serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir... Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüd temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir.¹¹⁰⁵

¹¹⁰³ Mehmet Cavid, Rıza Tevfik, Salih Zeki ve Ahmet Şuayib’in öncülüğünde yayımlanmaya başlanan *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuası* pozitivizmin Türkiye’deki kökleri açısından önemli bir başlangıç olarak kabul edilmektedir.

¹¹⁰⁴ Toprak, *Kurucu Felsefenin Evrimi*, ss.117-161.

¹¹⁰⁵ *Aydın Tarihi*, C.25, S.86, Mayıs 1931, ss.7560-7561.

Millî Mücadele Dönemi'nden başlayarak ve 1927 CHP Kongresinde halkçılığın parti tüzüğünde bir ana ilke olarak yer almasıyla birlikte, Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu özellikle 1930'larda genel kabul görmüş bir anlayıştır. Sermaye ile emeğin karşı karşıya geldiği bir çatışma alanı değil, iş bölümü esasına göre çıkarları dengeleyen bir sistem öncelenmiştir. 1908'den beri tartışılan ve Cumhuriyetle birlikte sistemin bir parçası haline gelen bu fikirler devrin aydınları tarafından tartışılmıştır.

Görüşlerini merkeze aldığımız kadın yazarlar, yaşam öykülerinde de ana hatlarıyla ortaya konduğu gibi Osmanlı'nın son döneminde yaşamış, İstanbul'un varlıklı ve saray çevresine yakın ailelerine mensup, eğitilmiş ve entelektüel birikime sahip,- Sertel'i dışında tutarsak- sınıfsal olarak *Osmanlı aristokrasisinin* içinden gelen kalemlerdir. İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin yaşandığı tarihi sürece tanıklık etmekle kalmamış, aynı zamanda uzun süren savaşların yarattığı yıkımla, sahip oldukları maddi ve manevi ayrıcalıkların adım adım eriyişine, köklü rejim değişikliğinin yarattığı sınıfsal çözülme ve dirilişi de yaşamışlardır.

Eserlerini incelerken bu bağlamda birkaç soru sormak yerinde olacaktır. Birincisi; eserlerinde sınıfsal eleştirinin olup olmadığı ve hangi düzlemde işlendiğidir? İkinci olarak, parçası oldukları bu ayrıcalıklı dünya sarsılırken, kendi sınıfsal çıkarlarını ve statülerini koruma eğiliminde olup olmadıkları, bu sınıfsal kimliği geçmişte bırakarak Cumhuriyetin *sınıfsız kaynaşmış kitle* idealine ve bunun mücadelesine odaklanıp odaklanmadıklarıdır? Üçüncü olarak da kendi “münevver”, “kentli”, “varlıklı” kimlikleri bir kenarda dururken toplumun *cahil* ve *yoksul* kesimleriyle nasıl bir ilişki kurdukları “Anadolu, kırsal, köy veya kenar mahalle”nin onların fikir dünyasında nasıl konumlandığı, bu farklı toplumsal katmanların eserlerine nasıl yansıdığıdır?

Işık'ın da dikkat çektiği gibi, aristokrat bir aileden gelen Suat Derviş, zaman içinde sol-sosyalist bir düşünce yapısını benimsemeye başlayarak kendi sınıfsal kimliğinden uzaklaşmıştır. Toplumcu gerçekçi roman anlayışının temsilcilerinden biri kabul edilen Derviş, eserlerinde de kadın ve çocuk sorunları başta olmak üzere sınıfsal ve toplumsal anlamda eşitsizliğe, haksızlığa maruz kalan, yoksul, işsiz, dezavantajlı ve engelli kesimlerin sorunlarına ve hayatlarına odaklanmıştır. Sadece romanlarının değil röportajlarının konusunu da bunu merkeze alarak seçmiş, röportajları yaparken edindiği deneyim ve gözlemleri sayesinde de romanlarını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁶ Işık, *a.g.e.*, s.1.

Toplumsal farklı sınıfsal kesimleriyle 28 Nisan-31 Mayıs 1936 tarih aralığında *Son Posta* gazetesi için yaptığı “Çöken Boğaziçi” başlıklı röportajları yukarıda sorduğumuz pek çok soruya yanıt veren katmanlı bir içeriğe sahiptir. Boğaziçi’nin Anadolu ve Avrupa yakasındaki semtlerinde yaşayan, bu semtlerin eski ve yeni sakinleriyle yaptığı görüşmelerde buranın neden eskisi gibi canlı ve hareketli olmadığını, İstanbul’un neden Şişli’ye, Adalar’a, Kadıköy’e ve Suadiye’ye kaçtığını sorgular. Zaman zaman kendi çocukluk anılarından bahsettiği ve semtlerin tarihine ilişkin bilgiler de verdiği yazı dizisinde kendi ifadesi ile Boğaziçi’nin neden *çöktüğünü* anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır.

Suat Derviş görüşmelerini yaparken sadece o muhitin eski sakinleri ya da yalı sahipleri ile değil *sandalcı, kahveci, imam, memur, öğrenci, öğretmen ve eczacı* gibi farklı sınıfsal kesimlerden gelen eski ve yeni sakinlerle görüşmüştür. Sorunun kaynağı kimine göre *Şirketi Hayriye vapurlarının pahalılığı*, kimine göre *yalılar masraflı olduğu için insanların burada yaşamak istememesi*, kimine göre Beyoğlu ve Şişli’deki gibi canlı ve sosyal aktivitelerin bulunmayışı, kimine göre buranın *sayfiye* yeri olarak görülmesi, kimine göre ise *Ankara’nın başkent olması* nedeniyle sadece Boğaziçi’nin değil tüm İstanbul’un eski ihtişamını yitirmesidir.¹¹⁰⁷

“Bir Anketten Çıkan Neticeler” başlıklı son bölümde, sorunu tek bir nedene bağlamamak gerektiğini söyleyen Suat Derviş, bilet ücretlerinin de, yeterli elektrik feneri olmamasının da, bölgede hastane olmamasında bir etken olduğunu belirtmiş ama asıl nedenin *kültür değişimi* olduğuna dikkat çekmiştir “*Vaktinde yirmi beş halayık, bilmem ne kadar uşak kaç aşçı ve yamağıyla*” bu yalıları çekip çeviren insanların artık kalmadığına, İstanbul’un *küçük, modern, duşu ve banyosu olan* binalara alıştığını söyleyen Suat Derviş’e göre *yapı ve bina kanunu* bu yalıların yeniden imarına izin vermemektedir ama oraya küçük ve yeni binalar inşa edilmesi şarttır. “*Memlekette muazzam bir inkılâp olmuş, içtimai vaziyet tamamıyla değişmiştir...Boğaziçi’ne büsbütün başka bir sınıf halkın yerleşmesi lazımdır*” diyen yazar Boğaziçi’ni asıl değiştirip dönüştüren nedenin yaşanan toplumsal dönüşüm olduğunu söylemektedir.¹¹⁰⁸

Bununla birlikte Suat Derviş, bu toplumsal dönüşümden rahatsız olan, eski günlere özlem duyan bir *Boğaziçili* üslubuyla yazmamıştır. Tam tersine “*Harpler, sarayların*

¹¹⁰⁷ Suat Derviş, *Çöken İstanbul- Röportajlar*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021, ss.185-280.

¹¹⁰⁸ Suat Derviş, “Boğaziçi Niçin Çöküyor: Bir Anketten Çıkan Netice”, *Son Posta*, 31 Mayıs 1936, s.6, 9.

yıkılışı ve saray devrinin sönüşü, inkılâp, mübadele ve nihayet son kriz seneleri Boğaz'ı tamamıyla boşaltmış gibidir. Ankara merkez olmuştur, İstanbul nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir.” diyerek bu dönüşümü doğal karşılamakta, bu yeni toplumsal çözülmeye paralel bir anlayışla Boğaziçi'ni canlandırmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Suat Derviş'e göre buraya hastane, yol, tramvay ve modern evler yapılmalı, Boğaziçi'ni *sayfiyeden ziyade şehir parçası* olacak şekilde düzenlemelidir.¹¹⁰⁹

“Çöken Boğaziçi”, Osmanlı aristokrasinin çözülmesi ve eski zenginlerin ayrıcalıklarını kaybedişine, kültürel ve toplumsal değişimin yeni sınıfları oluşturduğuna işaret eden önemli çıkarımlara sahiptir ve Suat Derviş'in durduğu yeri göstermek bakımından da muazzam bir kaynaktır. Çünkü yaptığı görüşmelerde *Osmanlı paşazadeleri ve ecnebi sefaretlerin* mesken edindiği bu bölgede artık modernleşen Rasathane, Büyükdere Meyve Müessesesi ve Paşabahçe Cam Fabrikası gibi Cumhuriyetin tesis ettiği yeni kurumlar vardır. Çevre halkı bu yeni kurumlardan son derece memnundur çünkü bölgedeki işsizlik sorununa çözüm üretmiş, esnafın ekonomik sorunlarına çare olmuştur.¹¹¹⁰ Suat Derviş Osmanlı döneminde kurulan Rasathane'nin Cumhuriyetle birlikte önemsenerek modernleştiğini, *son sistem malzeme ve yeni aletler getirilerek bir fen müessesesi* olmasına çalışıldığını, rasathane müdürünün sözleriyle okuyucuya aktarmıştır.¹¹¹¹ Büyükdere Meyve Enstitüsü bir başka örnektir. Suat Derviş'in kız erkek yatılı eğitim veren, ilkokul sonrası meslek eğitimi için önemli bir merkeze dönüşen, *köylü çocuklara fenni meyvecilik öğreterek* onlara en temel banyo ve temizlik alışkanlıklarını da kazandıran bu müesseseden etkilendiğini anlamak mümkündür.¹¹¹²

Bu röportajlar, Cumhuriyet'in Boğaziçi'nde sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik dönüşüm başlattığını, bunu da yeni kurumlarıyla tesis ettiğini, Boğaziçi'nin artık salt bir “manzara” olmaktan çıkıp “üretim alanına” dönüştüğünü göstermektedir. *Malikaneler, saraylar ve kâşanelerin* yerini artık fabrikalar, modern bilim merkezleri ve modern eğitim kurumları almaktadır. Suat Derviş'in konuya yaklaşımı da manşete taşıdığı şu cümlelerinden okunmaktadır:

¹¹⁰⁹ A.y.

¹¹¹⁰ Suat Derviş, “Çöken Boğaziçi 12: Paçasız, Dalyansız ve Kalkansız Beykoz!” *Son Posta*, 9 Mayıs 1936, s.6.

¹¹¹¹ Suat Derviş, “Çöken Boğaziçi 4: Rasathanede Bir Saat”, *Son Posta*, 1 Mayıs 1936, s.7.

¹¹¹² Suat Derviş, “Çöken Boğaziçi 22: Eski Boğaziçi'nde Yeni Bir Müessese: Büyükdere Meyve Enstitüsü,” *Son Posta*, 22 Mayıs 1936, s.6.

Biz Boğaziçi'nde hepsi birer sefahathaneye benzeyen muazzam saraylar görmek isteyen bir neslin çocukları değiliz. Biz Boğazın sahillerini süsleyen sahil saraylarının ihyasını değil, buralarda küçük, temiz, mütevazı evlerin çoğalmasını istiyoruz. İçinde bir pazar günü gezdiğimiz şu parkı, bütün hafta çalışan İstanbul hemşerilerinin doldurmasını istiyoruz. İstedığımız şey Boğaz'da sefahat âlemlerinin ihyası değildir. Memlekette çalışan sınıfların refahının artması ve şehrin güzel yerlerinden onların istifade etmesidir. Halbuki geçirdiğimiz bunca inkılâplardan sonra ve dünya üstünde böyle muazzam bir kriz hüküm sürerken umumi refahın gelmesini bir parça sabırla beklememiz icap ediyor.¹¹¹³

Aksaray'dan Bir Perihan (1962-1963) adlı romanında dikkat çektiği Nuri karakteri ile yaptığı çıkarım da dikkate değerdir. “*Bütün kibar ve zengin ailelerin çocuklarının devam ettiği Galatasaray Lisesi'ne yazılmayan*” Nuri'yi ailesi zengin çocuklarıyla değil halk çocuklarıyla büyütmek istemiştir. “*O devir paşazadelerden en çok nefret edilen bir devirdi. Cumhuriyet yeni ilan edilmiş, padişah yeni kovulmuş, eski kibarlar gözden yeni düşmüştü.*” diyen Suat Derviş Cumhuriyetin *paşazadeler* nesline son verdiğine ilişkin sınıfsal bir çözümlemeye gitmiş, buna ilişkin tespitini bu ve benzeri pek çok eserinde işlemiştir.¹¹¹⁴ Buna bir diğer örnek de *Baba-Oğul* adlı uzun öyküsüdür. Millî Mücadele'ye İstanbul'daki gizli bir örgütte silah kaçırma faaliyetlerinin içinde bulunarak katkı sunan paşa torunu Feriha bu kez karşımıza *inkılâp* döneminde çıkar. Aradan yıllar geçmiş, kendinden epey küçük üvey kız kardeşinin üniversiteden arkadaşlarıyla tanışmış ve sınıf farklarının artık eskisi gibi olmadığını fark etmiştir. Eskiden Feriha *kendisi gibi paşa torunu, paşa kızı vekil evladı olmayan ailelerin kızlarıyla* görüştürülmezken, kardeşi, *bakkalın kızı, mimarın oğlu, milletvekili çocuğu, fabrikatör torunu, kapıcı kızı* ile üniversitede arkadaşlık etmekte, bu gençler sınıfsal farklara rağmen birbirini yadırgamamaktadır. Suat Derviş bu durumu *bütün bir milletin birbiriyle kaynaşmak kabiliyeti* olarak tanımlamıştır.¹¹¹⁵ Ancak bir yandan cemiyette *asaletin* değil *paranın* bir kıymet haline gelmeye başladığını da ekler.¹¹¹⁶ Millî Mücadele'ye destek vermeyen İstanbul'daki bir kesim de eleştiriden nasibini alır. Eski hayatları değişmiştir ancak zihniyetleri çok değişmemiştir. “Çocuklara öz Türkçe isim takmakla, başörtüsü yerine şapka, fincan yerine poker, briç oynamakla inkılaba hizmet edilemeyeceğini” söylemektedir.¹¹¹⁷

¹¹¹³ Suat Derviş, “Çöken Boğaziçi 17: Emirgan Ne İdi Ne Oldu?” *Son Posta*, 15 Mayıs 1936, s.6.

¹¹¹⁴ Suat Derviş, *Aksaray'dan Bir Perihan*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s.96-97.

¹¹¹⁵ Suat Derviş, *Baba-Oğul*, s.139.

¹¹¹⁶ *A.g.e.*, s.143.

¹¹¹⁷ *A.g.e.*, s.132

Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır'da Avrupalı ve Türk işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını kıyaslayarak aradaki farklara odaklandığı, kahramanı aracılığı ile bu adaletsizliğe dikkat çekmektedir:

Türk amelesi başka... Avrupa amelesi başka...İki demir travers bir amele taşır ama bu sade Türk amelesi için böyle hesaplanabilir. Avrupa amelesi iki demir travers birden taşımaz... Türk amelesinin beden yapısı, fizyolojik teşekkülü İngiliz amelesinden farklı mıdır? Türk amelesi on beş saat çalışırsa yorulmaz mı?¹¹¹⁸

Suat Derviş, işçi sorunlarını sömürgecilik bağlamında analiz etmiş, doğrudan bu ifadeye rastlanmamakla birlikte, bu durumu *ezen ezilen ulus çelişkisi* olarak ortaya koymuştur. Batı kapitalizmi kendi ülkesindeki işçiyi korurken Avrupa dışı ülkelerde çalışan işçi için aynı yaşam koşullarını dikkate almamakta ve bir çeşit yarı-sömürge düzeni yaratmaktadır. “*Türk işçisinin büyük Türk inkılabındaki hissesi işte bu kadar barizdir*” diyen Suat Derviş, makineleşmeyi, modern üretim aletlerini yadırgamadan kadınıyla erkeği ile sanayileşmenin bir parçası haline gelen Türk işçisinin Avrupa işçisi kadar değerli olmamasını adaletsizlik olarak ortaya koymuş ve sınıfsal çelişkilerin ikincil bir boyutuna dikkat çekmiştir.¹¹¹⁹

Suat Derviş toplumun alt sınıflarıyla bir empati kurarken dönemin koşulları ve tarihsel dinamiklerinin de farkındadır. Yaşanan sorunların, uzun süren savaşlar ve bu savaşlar neticesinde ortaya çıkan nüfus sorunları, ekonomik ve toplumsal krizler, imparatorluktan bakiye kalan borçlar, dünya çapında yeni bir savaşın ve ekonomik buhranın arifesinde ortaya çıkan daha büyük ölçekli problemlerin de bir yansıması olduğunun analizini yapmıştır.

Sabiha Sertel, Çatal’ın da dikkat çektiği gibi, *sınıf, amele sınıfı, avam tabakası* gibi terimleri yazılarında sıklıkla kullanan bir isimdir. *Büyük Mecmuadaki* yazılarından anlaşıldığı gibi toplumsal meselelerle ilgilenmeye erken yaşta başlayan, Türk Ocağı toplantılarında Ziya Gökalp’in konferansları ve Durkheim sosyolojisiyle tanışan, 1919-1923 yılları arasında ABD’de üniversite eğitimi aldığı yıllarda Prof. Giddens’tan ve Ogburn’dan aldığı sosyoloji eğitimiyle fikirlerini derinleştiren ve bir süre sonra Marksizm’e ilgi duyan Sertel, *sınıf ve sınıf bilinci* kavramlarını yazılarının da temel dayanak noktası haline getirmiştir.¹¹²⁰

¹¹¹⁸ Suat Derviş, *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, ss.190-192.

¹¹¹⁹ A.y.

¹¹²⁰ Sertel, anılarında bu yıllarda okuduğu Engels’in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* ile Augustus Babel’in *Kadın ve Sosyalizm* adlı eserlerinden çokça etkilendiğini söylemiştir. Zaten Kadın ve

Türkiye’ye döndükten sonra erken dönem yazıları da dahil olmak üzere onun sınıf farklılıkları üzerine pek çok yazı kaleme aldığını görürüz. *Resimli Ay*’da yayımlanan “İstanbul’da Mağara Hayatı Yaşayanlar” başlıklı yazısında, Beyoğlu’nda lüks bir hayat süren, Pera Palas’tan tiyatrolara, barlara kafelere koşan zengin kesim ile sokaklarda yaşayan insan manzaralarını karşılaştırmış, sınıf farklarına ve bu farklardan doğan eşitsizliklere şu sözlerle dikkat çekmiştir.

Şehri ikiye ayıran köprünün öte tarafında süslü hanımefendiler bir gecelik güzellikleri, bir gecelik haşmetleri için terzilerinin avuçlarını altınla doldururken, köprünün beri tarafında bu yangın harabeleri altında yaşayan aynı kadın, çocuğu için beş on kuruş, soğuktan titreyen yavrusunun göğsüne saracak bir arşın kumaş bulamaz. Birinin arşınlarla kumaşını terzi doğrarken, ötekini mini mini yavrusunu soğukta titremeye mahkûm eden, işte bu köprünün ikiye ayırdığı şehir ve onun üstünde ikiye değil yüz ikiye ayrılan cemiyetidir.¹¹²¹

“Yanıp kül olmuş eski mahallelerin kalıntıları arasında” kendi ifadesi ile *mağarada* yaşayan ailelerle görüşmüştür. Savaş zamanı önce Ankara’ya sonra İstanbul’a getirilen, memlekete dönmek istedikleri halde götürecek vapurun bir türlü gelmediğini söyleyen *Bayburdlu bir Kürd kadının* hikayesini okuyucuya aktaran Sertel, sınıfsal bir eleştiri yöntemi benimsemiş, sistemsal sorunlara dikkat çekerek siyaset kurumunu eleştirmiştir.

Yolunuz Ankara’ya düşmüş. Devletinizin payitaht kurduğu ülkede efendilerinizin gözü önünde mısır suyu içmiş, sokaklarda yatmışsınız. Sizi memleketin efendisi ilan edenler, sırtınıza abanızı, kucağınıza çıplak çocuklarınızı takarak, sizi diyar diyar dolaştırıp, cennetten gelecek vapuru beklemek üzere buraya göndermişler... Vapurun niçin gelmiyor bilmiyor musun, kürd kadını, sana ve bana müsâvî hak getirdiklerini ilan eden efendiler siyasetle başları çok şişkindir. Şimdi senin ve benim haklarımızı müdafaa için partiler yapıyorlar. Bunlar iki canbaz gibi ip üzerinde düşmeden oynamağa çalışıyorlar. Kendi partilerini çoğaltmak, kendi mevkilerini tutmak için sedler yaparlar. Kendilerince memlekete hayat getirecek akidelerin arkasından koşarlar. Fakat bunlar hep kâğıt üzerindedir. Dünyanın en büyük feylesoflarına ders verecek kadar büyük bir belâgat ve ustalıkla dünyanın en ağır nazariyelerini konuşurlar. Fakat sen mağara içinde sürünür, cennetten gelecek vapuru beklersin. Ne zarar.¹¹²²

Bu satırları Sabiha Sertel’in sıklıkla yaptığı gibi siyasî sitemin işlemesine yönelik bir eleştiri olarak okumak mümkündür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın yeni kurulduğu bir ortamda yazılmış olan bu yazı sadece iktidara değil genel olarak politik

Sosyalizmi Türkçeye ilk kez çeviren de kendisidir. Bunlara ek olarak Marks, Engels Kautsky’nin pek çok eserini de okumuş, Jack London’ın romanlarından etkilenmiştir. Çatal, *a.g.e.*, s.67-70. Sertel, *Roman Gibi*, s.37.

¹¹²¹ Sabiha Zekeriya, “İstanbul’da Mağara Hayatı Yaşayanlar”, *Resimli Ay*, 12 Kânunusani 1925, ss.32-35.

¹¹²² Yeni harfli metin için ve ayrıntılı analiz için bkz. Çatal, *a.g.e.*, ss.102-108.

kavgalarla uğraşırken tabandaki halkın gerçek sorunlarını görmezden gelen tüm siyasilere yönelik bir eleştiridir. “Müsavi hak” söyleminin teoride kaldığını, toplumun farklı sınıfları arasındaki eşitsizliklerin sürdüğünü dile getirirken, rejimin ve sistemin vaat ettiği eşitlik ilkelerinin tabana yayılmamasına değinmektedir. Sertel’in aynı zamanda siyaset kurumunun kendisine yönelik bu eleştirisinde seçkinler ve halk arasındaki ayrıma dikkat çektiği de bir gerçektir. Benzer eleştirilerini ilerleyen yıllarda *dilencilik yapan çocuklarla* ilgili sorunu ortaya koyarken de işlemiştir: “...*Kasırgalar kopar, hilafetler istibdatlar, devrilir yıkılır... Zafer ve istiklâl gelir... Demokrasi ve inkılâp eski selleri götürür... Fakat selin götüremediği, hâlâ köprü üstlerinde yırtık paçavralar içinde nöbet bekleyenler, amca on paracık diye bağırlar...*”¹¹²³ Osmanlı’nın son döneminden başlayan bir tarihi süreci hatırlatarak zaferin kazanılıp devrimlerin yapılması, hilafetin kaldırılması gibi ses getiren önemli olaylara rağmen halkın yoksulluğuna çözüm bulunamamış olmasını konu edinmiştir.

Sertel’in *Adsız Yazıcı* mahlasıyla yazdığı “Çelyo Vapuru”¹¹²⁴ yazısı da sınıflı toplum eleştirisinin metaforik bir başka betimlemesidir. *Herhangi bir cemiyetin küçük bir modeli* olduğunu söylediği vapurdaki birinci, ikinci ve üçüncü mevki yolcularını gözlemlemiş ve toplumların da tıpkı buradaki gibi tabakalaştığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Hayatta birinci sınıfta seyahat ederken de böyle birinci güverteden aşağı tepeden, ikinciden üçüncüye biraz gururla bakarız. Teknik medeniyetin demir kerevet üzerinde çıplak yatırdığı, mahlûklar da yukardakilere kin ve gizli bir ıstırapla bakarlar... Bütün Avrupa cemiyetleri Çelyo vapurunun yolcuları gibi güvertelerden birbirlerine bakıyor.¹¹²⁵

Çelyo Vapuru benzetmesi ile alt sınıflarda oluşan kini, üst sınıflardaki kayıtsızlığı modernleşmenin yarattığı yeni insan tipi olarak ortaya koymuş, “*teknik medeniyetin demir kerevet üzerinde çıplak yatırdığı insan*” benzetmesiyle de endüstrileşme ve kapitalizmi eleştirmiştir. Sınıfsal eşitsizliği yerel değil küresel ölçekli bir sorun olarak tanımladığı da bir gerçektir. İngiliz monarşisi lüks içinde yaşarken halkın yoksulluk içinde oluşuna değindiği yazılarında¹¹²⁶, Almanya’da ve İtalya’daki faşist rejimleri tahlil

¹¹²³ Sabiha Zekeriya, “Bu Oyun Bitsin Bu Perde İnsin Efendiler”, *Resimli Ay*, 6 Teşrinievvel 1929, s.3, 37.

¹¹²⁴ İstanbul’dan Paris’e giden bu vapuru Sabiha Sertel, Avrupa’yı dolaşıp oradan Amerika’ya gittiği uzun seyahatinde kullanmıştır. Çatal, *a.g.e.*, s.398.

¹¹²⁵ Adsız Yazıcı (Sabiha Zekeriya), “Günün Fıkrası: Çelyo Vapuru”, *Tan*, 12 Mayıs 1937, s. 5.

¹¹²⁶ Sabiha Zekeriya, “Haşmetli Kral Hazretleri”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935, s.5.

etmek amacıyla yazdığı bazı yazılarında¹¹²⁷, *Çitra Roy ile Babası* adlı romanında sınıfsal sorunların küresel ölçekte ve daha büyük bir problemin uzantısı olduğuna temas ettiğini görürüz.¹¹²⁸

Türkiye özelindeki gözlemlerini sistematik bir şekilde günlük köşe yazılarına taşıyarak, toplumsal hayatın dışında kalmış, kâğıt üzerindeki yeni yasalardan habersiz alt sınıfların sorunlarına eğilmiş, modernleşme hedeflerinin uzağındaki bu kesimin dertlerini ve yaşam biçimleri kamuoyunun dikkatine sunmaya çalışmıştır.

Örneğin, özel hastanelerin acil durumdaki yaralı hastalara bakmamasını konu edinerek “*fen, sıhhat, hayat, hastane her şey cebi dolgun olanın. Ölüm ve ıstırap sokakların adamının*” sözleriyle alt sınıfların acil durumlarda ölüme terkedildiğini söyleyerek bu uygulamanın düzeltilmesini istemiştir.¹¹²⁹ Benzer biçimde, sanat okullarının malzeme masrafının çok olduğuna değinerek böyle giderse *yoksul* öğrencilerin devam edemeyeceği bu okulların sadece *zengin* öğrencilere hitap edeceği tehlikesine dikkat çekmiştir.¹¹³⁰

Sertel cürüm ve cezada fertler arasında eşitlik olması gerektiğini, ancak hak ve şartlar gibi cezaların da eşitsiz olduğunu, kumar gibi ahlâk dışı ve ceza gerektiren bir suçun cezasının da eşitsiz dağıtıldığını *boyacı çırağı Mehmedin cürmüyle Union françaisedeki kumar oynayan bay bilmem kimin cürmü arasında* farklı muamele olduğunu söylemektedir.¹¹³¹

Sertel’in dikkat çektiği önemli konulardan biri de uygulayıcıların, kâğıt üzerindeki yasaları, sahaya taşımakla yükümlü memurların bu aşamadaki hata ve eksikleri nedeniyle sistemi işlemez hale getirmeleridir. İkinci sınıf kompartımanda yer bulamadığı için birinci sınıfa binen ailenin kondüktör tarafından “*sizin ne haddinize bu vagon*” şeklinde aşağılanması buna bir örnektir.¹¹³² Ya da fabrikada çalışan köylülerin hakkının yenmesi, açlıkla sınanmaları, denetim yapması gereken jandarmanın, *zenginlerin, ağaların evlerinde konaklayıp köylünün işçinin çalışma koşulları hakkında en ufak bir fikri*

¹¹²⁷ Adsız Yazıcı (Sabiha Zekeriya), “Günün Fıkrası: Almanya’da Faşizm Niçin Muvaffak Oldu?”, *Tan*, 27 Nisan 1937, s. 5., Adsız Yazıcı (Sabiha Zekeriya), “Günün Fıkrası: Münevverler Faşizmi Niçin Sevmiyorlar?”, *Tan*, 13 Nisan 1937, s. 5.

¹¹²⁸ Sabiha Zekeriya, *Çitra Roy ile Babası*, Tan Matbaası, İstanbul, 1936, s.11, 56.

¹¹²⁹ Sabiha Zekeriya, “Hastaneden Atılanlar, Karakolda Dövülenler”, *Resimli Ay*, Haziran 1930, S.4, Yıl.7, s.1,19.

¹¹³⁰ Sabiha Zekeriya, “Bağdat Yolunu Tuttuk Fakat Basra’ya Çıktık”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1935, s.5.

¹¹³¹ Sabiha Zekeriya, “Kumar ve Ahlâk”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1935, s.5.

¹¹³² Sabiha Zekeriya, “Kavrayış Meselesi”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1935, s.5.

*olmamas*ı ise başka bir örnektir.¹¹³³ Sertel’e göre uygulayıcıların alt sınıflarla kurduğu bu mesafeli ve hiyerarşik ilişki toplumsal sınıflar arasında bir kopukluk yaratmakta, devletin yasalarla sağlamlaştırmaya çalıştığı yeni düzenin toplumun alt sınıflarına ulaşmasının önüne set çekmektedir. Aslında konu Sertel’in her zaman dikkat çektiği, yasaların düzgün uygulanmaması ya da uygulayıcıların gösterdiği keyfilik nedeniyle, var olan sistemsal ve sınıfsal sorunlara yenilerinin eklenmesidir. Buradaki örneklerde olduğu gibi alt sınıfların sorunları *jandarma* ve *kondüktör* eliyle daha da artmaktadır.

Suat Derviş ve Sabiha Sertel’in eserleri birlikte ve bütünlüklü olarak incelendiğinde kendi sınıfsal çıkarlarını ve ayrıcalıklı durumlarını göz ardı eden bir ideolojik tutum geliştirdikleri, Suat Derviş’in bunu daha çok roman ve röportajlarında ortaya koyarken Sabiha Sertel’in makale ve köşe yazılarında işlediği, hayatlarının belli bir noktasında edindikleri sosyalist bilinç ve Marksist formasyonun etkisiyle *sınıf çatışmalarını*, *sınıflı toplum eleştirilerini* eserlerine yansıttıkları görülmektedir.

Şükûfe Nihal ve Nezihe Muhiddin, bu ideolojik yaklaşımla değilse de toplumsal kutuplaşmaya ve tabakalaşmaya kayıtsız kalmamışlardır. Onların eserlerinde *zengin sınıf*, *yoksul sınıf*, *orta tabaka* gibi kavramlar sosyal dengesizlikleri tarif etmek için kullanılmıştır. Yoksulluk, onarılması gereken, sosyal yardımlarla düzeltilmesi gereken bir durum olarak işlenmiştir.

Örneğin Şükûfe Nihal, oklarını genellikle zengin sınıfa, özellikle de zengin sınıf kadınına yöneltmiştir. Lüksün, modanın gereksiz harcamaların peşinde koşan bu sınıf kadını üretime katkıda bulunmadığı gibi *tufeyli* yaşamaktadır. Ara sıra yaptığı yardımlarla topluma katkı sunduğunu düşünen bu kesimi “*Şu zengin, avuç avuç paralar harcamaya muktedir, kürkler ve mücevherler içindeki bayanların gözlerinde tutuşan bu kıvılcım, hangi solgun benizli yurt çocuğunun karşısında tutuşmuştur.*” sözleriyle bu toplumsal kesimi eleştirmiş, *kaldırımlarda*, *köpeklerle beraber yatan kimsesiz yurt çocuklarına* karşı kayıtsızlıklarına dikkat çekmiştir.¹¹³⁴ Zengin kesimin sosyal yardım cemiyetlerinin içinde olması gerektiği ama her zaman bunun uzağında olduğu düşüncesi erken dönem yazılarından itibaren karşımıza çıkmaktadır. “*Kaldırım kıyılarındaki bedbaht insan yavrularını şimdiye hangi zengin merhametli insan görmüş, mesaisiyle onu oradan kaldırmaya amil olmuştur*” hatırlatmasını yaparak Kadınlar Halk Fırkası’nın aynı

¹¹³³ Sabiha Zekeriya, “Hakkını Arayan Köylülerin İplerle Bağlandığını Görüyoruz Duyuyoruz”, *Resimli Ay*, Eylül 1930, S.7, Yıl.7, s.2,3.

¹¹³⁴ Şükûfe Nihal, “Ekonomi Haftalarından Sonra”, *Yeni Türk*, Mart 1936, ss.130-133.

zamanda sosyal yardım misyonuyla kurulacağına da dikkat çekmiştir.¹¹³⁵ Şükûfe Nihal'in sınıfsal sorunların sosyal yardımlarla çözülebileceğine olan inancı "*Değil Anadolu'nun köylerin sokaklarında sürünen şu sefil yavrular, şu İstanbul'da gözümüzün önünde sürünenler olsun ortadan kalkardı.*" sözlerinden anlaşılmaktadır.¹¹³⁶ "*İçtimai yardım en yüksek bir medeniyetin ölçüsüdür*" diyen yazar, devletin sorumluluklarına da sık sık değinmiş, tüm modern Batılı devletlerin de bu gibi sorunları böyle çözdüğünü belirtmiştir.¹¹³⁷

Nezihe Muhiddin de sosyal sınıflar arasındaki uçuruma Şükûfe Nihal gibi yapısal bir sorun olarak yaklaşmamış, bunu sosyal yardımlarla, zengin kesimin duyarlı yaklaşımıyla yoksul sınıfların sorunlarının hafifletilebileceğini düşünmüştür. Türk Kadın Birliği'nin beyannamesinden, faaliyet raporlarından ve Nezihe Muhiddin'in bu konudaki hatırlatmalarından anlaşıldığı kadarıyla TKB'nin siyasî haklarla ilgili yürüttüğü mücadelenin yanı sıra "*Dul ve fakir hanımlara iş vermek*", *İstanbul'un fakir ve yetim çocuklarının istatistiğini tespit etmek*", "*dul kadına nakdi muavenet*", *fakir çocukları muayene ettirmek*" gibi alt sınıflara yardım etmek gibi bir misyon yüklenmiştir.¹¹³⁸

Nezihe Muhiddin'in yazılarında dikkat çeken önemli bir konu da onun "*kadın sınıfı*" nitelemesidir. İstibdat devrini anlattığı yazısında şu ilginç betimlemeyi yapmıştır:

Milletin bir kısmı 'havas' unvanının bahsettiği kahir imtiyazlarla gayri faniler gibi haşmet ve azametine taptırıyor: bir kısmı da avam yaftasının zilleti altında iki büklüm inliyor ve ayaklar altında sürünüyor. Bu zalim idare tarzı, milleti haksız bir tasnifle havas ve avam zümrelerine ayırırken yobaz softa zihniyetinin müteaffin ve çürük dişli ağzından iğrenç bir hüküm daha çıkıyordu. Bu kara ilam millet arasında üçüncü bir taksim ve tasnif daha yapmıştı. Havas-avam kadın. Kadın sınıfı hakk-ı hayattan mahrum olan avam zümresinden de daha aşağı, daha aciz, bir zümrenin ismi idi.¹¹³⁹

Halkın İstibdat döneminde *avam* ve *havas* zümresi yani alt tabaka ve üst tabaka olarak ikiye ayrıldığına, ama bu sınıflaşmada bile kadının daha çok ezildiğine, kadının avam sınıfının da altında ezildiğine adeta bir kast sisteminin oluştuğuna dikkat çeken Nezihe Muhiddin'in bu sınıfsal farklılıkların Cumhuriyetle birlikte azaldığına dikkat çekmesi de ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. "Kadın cemiyet arasında en

¹¹³⁵ Şükûfe Nihal, "Fırkamızın Mefkûresi", *Süs*, 30 Haziran 1923, s.3.

¹¹³⁶ Şükûfe Nihal, "Geride Kalanlar", *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1935, s.7.

¹¹³⁷ Şükûfe Nihal, "Yabancı Memleketlerde İçtimai Yardım İçin Nasıl Çalışılıyor", *Tan*, 23 Haziran 1941, s.3.

¹¹³⁸ Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, s.382, 395.

¹¹³⁹ *A.e.*, s.320.

geri bir *sınıf* halinde kalmıştı”¹¹⁴⁰, “en cahil bir *sınıf* halinde kalmış olan *kadın*”¹¹⁴¹ ifadelerinde de olduğu gibi *kadın sınıfı* söylemi Nezihe Muhiddin’in kadın odaklı perspektifinin bir yansımasıdır. Onun bu söyleminin çok öncelere dayandığı da belirtilmelidir. Daha 1918 yılında kaleme aldığı “İzzetinefsimize Hürmet Bekleriz” başlıklı yazısında *zümre-i nisvan* tabirini kullandığı görülmektedir.¹¹⁴² Nezihe Muhiddin, kadını toplumsal hiyerarşinin en altında unutilan, görmezden gelinen bir sosyal sınıf olarak ortaya koymakta “erkek *zümresi* kara bir kuvvetin esiri, kadın ise *esirin esiri*” diyerek onun iki kez sömürüldüğüne dikkat çekmektedir.¹¹⁴³ Yukarıda da dikkat çekildiği gibi bunun Cumhuriyet döneminde ve Atatürk sayesinde son bulduğunu yine bir başka yazısında ifade ederken kadınlığı bir zümre olarak tanımladığı görülmektedir.

Dün ihmal, lakaydi, hakaret altında mevcudiyeti silinmiş kadınlığımızda bugün sevgili halaskarımızın parlak dehasından nur olarak onun izlerinde yürüyen canlı, ceyyid zinde ve muazzam bir zümredir.¹¹⁴⁴

Toplumun *tufeyli* yaşam süren *elit kadınlarına* yönelik eleştiri tüm kadın yazarların söyleminde dikkati çekmektedir. Kendileri de bir bakıma elittir ancak onlar kendilerini *münevver kadın sınıfı* içinde görmüş ve eleştirilerini hep bu düzlemde sürdürmüşlerdir. Eğitim almak, okur yazar olmak, kitap bastırabilmek ve gazete yazıları aracılığı ile sesini geniş kitlelere ulaştırabilmek onları zaten ayrıcalıklı bir konuma oturtmaktadır. Bununla birlikte onlar bu ayrıcalıklı konumlarını toplumun yararına sunmak için kullanmış, hayatlarını halkı aydınlatmaya ve onlara bilinç götürmeye adanmıştır. Bu da genellikle hemcinslerinin sorunlarına eğilmek olarak su yüzüne çıkmıştır. Bu bağlamda da *köy kadını*, *Anadolu kadını*, *periferde yaşayan kadın*, *varoş kadını*, *kenar mahalle kadını*, *işçi kadın* ele aldıkları metinlerde var olmuş ve çoğunlukla da odakta yer almıştır. Türk Ocağı açıldığından beri *halka doğru* prensibini şiar edinen Türk aydını¹¹⁴⁵ Cumhuriyet’in halkçılık prensibi ve Halk Evleri’nin köy ve köycülük vurgusu ile bunu daha sistematik noktaya taşımış, kadın yazarlar ise bu yaklaşımı kadın odaklı bir çizgiye dönüştürmüştür.

¹¹⁴⁰ A.e., s.374.

¹¹⁴¹ A.e., s.394.

¹¹⁴² Nezihe Muhiddin, “İzzetinefsimize Hürmet Bekleriz”, *Atı*, 24 Teşrinisani 1918, s.3.

¹¹⁴³ Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, s.320.

¹¹⁴⁴ Nezihe Muhiddin, “Gazimize Kavuşurken”, *Kadın Yolu*, 6 Teşrin-i Evvel 1925, S.9, s.2. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.253-255.

¹¹⁴⁵ Toprak, Anadolu’ya gitmeyi, Anadolu’da gezmeyi, Anadolu’yu öğrenmeyi ve sevmeyi telkin eden Türk Ocağı’nın Türk aydını üzerinde etkisinin büyük olduğunu vurgulamıştır. Toprak, *Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.130.

Ancak ele alış biçimlerinde ve bunu işleme yöntemlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Suat Derviş ve Sabiha Sertel İstanbul'un kenar mahallelerine, işçi kadınların, varoş ve gecekondualarda yaşayan kadınların sorunlarına eğilirken Şükûfe Nihal'in daha çok Anadolu'ya ve köy kadınına odaklandığı görülmektedir. Ama üçü de mutlaka giderek, gözlem yaparak yerinde inceleyerek bu sorunları eserlerine taşımıştır. Burada Nezihe Muhiddin'in farklılık gösterdiğini belirtmek gerekir. O konfor alanını terk etmeyi tercih etmemiştir; kenar mahalleler, Anadolu ya da köyler onun radar alanına girmez, mekânsal olarak İstanbul dışına çıktığı da söylenemez.¹¹⁴⁶

Eminönü Halkevi'nin köycülük şubesinde çalışmış ve *köy duvar gazetesi* çıkararak köylerdeki kadınları eğitme faaliyetlerinde bulunmuş olan Şükûfe Nihal'in Anadolu ve köye odaklandığını, Afyon, Konya, Adana Elâzığ, Bingöl, Erzincan gibi pek çok Anadolu iline giderek hem şehirde hem de kırsal kesimde gözlemler yaptığını görürüz. “*Köyü, köylüyü tanımak; yurdu, milleti tanımak demektir. Vatan sevgisi ancak bu tanımdan doğar*”¹¹⁴⁷ diyen Şükûfe Nihal, Anadolu'daki köylerin sorunlarından, doktor hastane yol gibi ihtiyaçların henüz çözülmediğinden¹¹⁴⁸ köy ve kasabalardaki kitap ihtiyacından ve köylünün ne okuyacağını bilmediğinden söz eden pek çok yazı kaleme almıştır.¹¹⁴⁹ Zaman zaman köyü romantize eden, köylünün saflığına ve bozulmamışlığına eğilen yazılar yazmışsa da daha çok köylünün sorunlarına ve geri kalmışlığına dikkat çekmiştir. Bu konuyu *Domanıç Dağlarının Yolcusu*¹¹⁵⁰ ve *Finlandiya*¹¹⁵¹ adlı gezi yazılarında¹¹⁵² da işlemiş, kalkınmanın köyden başladığını sık sık yinelemiştir.

Köy gençlerinin başına geçerek, şu toprakla bir seviyede akan derenin yatağını biraz kazdırıp sokağı bataklıktan, köyü sıtmadan kurtarmak, etrafına birkaç söğüt dikerek yolu şirinceştirmek, gölgelendirmek; otuz derecelik sıcak günlerde bile üşümesin diye üst üste giydirilen şu sıska bacaklı, dokuz aylık yavruyu nasıl giydireceğini zavallı, bilgisiz anaya öğretmek çocuk bakımı üzerine ona bir fikir vermek, ne

¹¹⁴⁶ Bir dönem İzmir'de çalıştığı bilinmektedir. Ne zaman olduğu bilinmese de bir de Çorum seyahatinden bahsetmiştir.

¹¹⁴⁷ Şükûfe Nihal, “Tatilde Gençler”, *Kadın Gazetesi*, 27 Haziran 1949, S.122, s.1,3.

¹¹⁴⁸ Şükûfe Nihal, “Erkmen Kadınları”, *Yeni Türk Mecmuası*, 29 Kânunusani 1935, S.29, s.1831-32.

¹¹⁴⁹ Şükûfe Nihal, “Kitap ve Halk”, *Tan*, 27 Şubat 1939, S.1283, s.5. Şükûfe Nihal, “Şile’de Yeni Bir Gün”, *Tan*, 22 Temmuz 1939, S.1427, s.5,10.

¹¹⁵⁰ Şükûfe Nihal, *Domanıç Dağlarının Yolcusu*, Gavsı Ozansoy Basımevi, İstanbul, 1946.

¹¹⁵¹ Şükûfe Nihal, *Finlandiya*, İstanbul, 1935.

¹¹⁵² Bu iki kitabın da dahil olduğu kadın yazarların gezi yazılarına ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Muammer Sefa Okkalı, *Türk Edebiyatında Kadınların Gezi Kitapları*, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025.

bileyim işte, köylüye kendini sevdirecek, inandırarak köyün hocası, doktoru, belediyesi, her şeyi olmak mümkündür .¹¹⁵³

Şükûfe Nihal'in *Finlandiya* adlı gezi yazısı da üzerinde durulması gereken bir eserdir. Atatürk'ün sevdiği ve önerdiği kitaplar arasında yer alan, Grigory Petrov'un *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*¹¹⁵⁴ adlı eserini okuyarak çok etkilenen yazar Finlandiya'ya gitmiş, Finlandiya Türkleri¹¹⁵⁵ ile temas etmiş ve oradaki izlenimlerini kâğıda dökerek 1935 yılında kitaplaştırmıştır. Şükûfe Nihal'in bu gezisi hem onun millî konulardaki hassasiyeti¹¹⁵⁶ hem de bir aydın ve öğretmen olarak toplumu aydınlatmak üzere kendine biçtiği misyonla açıklanmalıdır. Finlandiya'daki eğitim mucizesini, bir ülkenin şehirlerden köylerine kalkınma öyküsünü, çağdaş Fin kadınının gelişme seyrini hayranlıkla anlattığı görülür. Zaman zaman Türkiye ve Finlandiya'yı köy kalkınması, eğitim anlayışı ve kadın hakları bağlamında karşılaştırmış, Fin toplumuna olan

¹¹⁵³ Şükûfe Nihal, "Domaniç Dağlarının Yolcusu", *Bütün Eserleri-4* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.252.

¹¹⁵⁴ Rus Yazar Grigori Petrov'un(1866-1925) ilk kez 1925 yılında Bulgarca yayımlanan, Rus ve İsveç baskısı altındaki Finlandiya'nın eğitim, kültür ve sanat yoluyla nasıl aydınlanıp geliştiğini anlatan kitabıdır. Türkiye'de ilk baskısı *Beyaz Zambaklar Memleketinde* adıyla 1928 yılında, ikinci baskısı ise 1930 yılında Maarif Vekaleti tarafından yapılan, askerî okulların müfredatına alınarak, yeni mezun öğretmenlere ücretsiz dağıtılan bu eser, Atatürk'ün okuduğu ve önerdiği kitaplar arasında yer almaktadır. Talim ve Terbiye Heyeti Reisi Mehmet Emin (Erişirgil) Bey kitabı *Hayat Mecmuası*'nda şöyle anlatır: "Elimde olsa Haydarpaşa-Ankara arasında seyahat eden her bir yolcunun eline bu kitabı tutuşturur, kitabı okurken bir yandan da çevrede bulunan toprak yığını köylere baktırırdım." "Beyaz Zambaklar Ülkesinde", *Hayat Mecmuası*, S.74, 26 Nisan 1928, s.425. Petrov hakkında ayrıntılı bilgi ve kitabın Türkiye'deki basım seyri ile Fince ve Bulgarca baskıların önsözü için bkz. Grigori Petrov, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar-3:Beyaz Zambaklar Ülkesinde*, Temel Tarih Yayınları, İstanbul, 2026, ss.9-26. Grigori Petrov, *Beyaz Zambaklar Memleketinde*, Çev. Ali Haydar, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul, 1928.

¹¹⁵⁵ Gökgöz Finlandiya Türklerinin geçirdiği tarihi süreci "19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren İdil boyunda Nijni-novgorod vilâyetinden ekonomik sebeplerle Finlandiya'ya göç eden Türk-Tatarlar, 1919'da Finlandiya'nın Rusya'dan kopması ve bağımsızlığını kazanmasının ardından Finlandiya vatandaşı konumuna geçmişler ve bir İslâm cemaati olarak hukuken Fin hükûmeti tarafından tanınmışlardır. Fin hükûmeti nezdinde sivil, dinî, kültürel meselelerini temsil ve millî varlığını sürdürebilmek üzere gerekli siyaseti ve faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere 1925'te Finlandiya Cemaat-i İslâmiyesi olarak örgütlenen Finlandiya Türkleri, 1935 yılında ise Finlandiya Türkleri Birliği'ni kurmuşlardır." şeklinde özetlemektedir. Saime Selenga Gökgöz, "Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti", *Bilgi*, Güz 2008, S:47, s.1.

¹¹⁵⁶ Gökgöz'ün Dışişleri belgeleri ile desteklediği ve dikkat çektiği gibi, 1924 yılından itibaren Osmanlı'dan devralınan Türkiye Finlandiya ilişkileri resmî düzeyde başlamıştır ve Türkiye'nin *Finlandiya Türkleri* olarak kodlanan Türk-Tatar Cemaati ile ilişki içerisinde olduğu, *himaye* ettiği, *yardım* ettiği ve *desteklediği* görülmektedir. Gökgöz, *a.g.e.*, s.8-11. Şükûfe Nihal Helsinki'de Finlandiya Türkleri tarafından misafir edilmiş, *Turan Gazetesi*'ni çıkaran Mehmet Sadık tarafından yardım gördüğünü söylemiştir. Bir aydın olarak iki toplum arasındaki ilişkilerin güçlenmesini istediği, Finlandiya'daki eğitim mucizesinden Türkiye'nin feyz almasını ve Türk devriminin yansımalarını millî bir bilinçle burada yaşayan Türklere ulaştırmak istediği anlaşılmaktadır. Nihal, *Finlandiya*, s.158.

hayranlığını ilerleyen yıllarda konu edinmeyi sürdürmüş orayı “örnek memleket” olarak anmıştır.¹¹⁵⁷

Şükûfe Nihal, 1949 yılında iki ay süren bir Doğu gezisine çıkmış Elâzığ, Erzurum, Bingöl, Tunceli gibi illeri dolaşarak bu bölgelerdeki kadınlara ilişkin gözlemlerini aktarmış, Palu’da kadının hâlâ *çarşaf* ve *kalın peçe* kullandığını, erkenden evlenip kocasının malı olduğunu, kız çocukların çok sevilmediğini, gelin gittiği evde tam bir esir olduğunu anlatmıştır.¹¹⁵⁸ “*Toprak, köylü, fabrika, imar, yol, hayvan, kadın, çocuk, sağlık, kültür, hurafe. O yerlerde bunların hepsi hiç şüphesiz henüz ilkçağlara mahsus acıklı manzarası ile kurtarıcı eller bekliyor.*” sözleriyle Cumhuriyetin henüz bu bölgelere ulaşamadığına yönelik tespitler yapmıştır.¹¹⁵⁹ Köylünün fakirliğinden bütün yıl çalışıp karnını bile doyuramayışından, ağalık ve marabalık sisteminin devam edişinden söz eden yazar özellikle topraksızlığa yönelik sorunları ortaya koymuştur:

Toprak Kanunu, köylüye henüz bir avuç tarlaya sahip olmak hakkını verememiştir. Köylü yüzyıllarca süren sefalet içinde hâlâ bir serf zavallılığı ile sürünüp gitmekte ve eşrafın, ağanın elinde oyuncak olmaktadır. Köylerde ‘ağalık’ hâlâ bütün haşmetiyle yaşamaktadır. Mesela, Genç’te ağanın emrinde çalışan çiftçi “maraba” bir avuç toprağa sahip olabilmek için 4753 sayılı Toprak Kanunu ile sıra bekliyor. Demokrasi mefhumunda “halk hükûmeti” anlamı vardır. Halbuki ağalık devam ettikçe, köylü, apaçık istismara uğruyor demektir. Birkaç yıl önce köylüyü büyük ümitlere düşüren bu “toprak dağıtımı” meselesi, nedense birkaç yerde tatbik edilmişse de şimdilik yüzüstü duruyor.¹¹⁶⁰

Şükûfe Nihal’in 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na¹¹⁶¹ yaptığı vurgu dikkat çekicidir. 1945 yılında çiftçinin II. Dünya Savaşı sürecindeki ekonomik sorunlarına çare olmak amacıyla kabul edilen ve “*ılımlı bir toprak reformu*” olarak da kabul edilen bu yasa, bilindiği üzere, ekonomik, siyasî ve sosyal koşullar nedeniyle hayata geçirilememiş, dağıtılan topraklar da istendiği düzeyde olamamıştır.¹¹⁶² Şükûfe

¹¹⁵⁷ Şükûfe Nihal, “Taç Millet,” *Tan*, 4 Mart 1940, s.5. Şükûfe Nihal, “Yüksek Tahsil Ne için Yapılır”, *Kadın Gazetesi*, 21 Mart 1949, s.3. Şükûfe Nihal, Fin milletvekili Irma Karvikko ile bir Görüşme”, *Kadın Gazetesi*, 17 Temmuz 1950, s.1-2.

¹¹⁵⁸ Şükûfe Nihal, “Palu’da Kadın”, *Kadın Gazetesi*, 17 Ekim 1949, S.138, s.1,7.

¹¹⁵⁹ Şükûfe Nihal, “Doğu’da Gördüklerim”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 21 Kasım 1949, S.21, s.21-23.

¹¹⁶⁰ A.y.

¹¹⁶¹ Çok partili hayata geçiş öncesinde CHP iktidarı tarafından çıkarılan son yasalardan biri olan ve Türkiye’nin çok partili hayata geçişini hızlandıran yasalardan biri olarak kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülmeye başlandığı itibaren büyük tartışmalar yaratmış özellikle büyük ve orta toprak sahiplerinin eleştirisine maruz kalmıştır. 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1945, No. 6032., *TBMM ZC*, D.7, C.17-18, (Mayıs-Haziran 1945).

¹¹⁶² Yasa ile ilgili tartışmalar, uygulamaları ve yetersizlikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980. Mehmet Kayıran ve Mustafa Yahya Metintaş, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 10 (19): 647-66.

Nihal'in yasanın uygulanmaya yeni başlandığı dönemde kaleme aldığı bu yazısında *ağalık, marabalık, serflik* düzeninin devam ettiğine yönelik vurgusu ve yasaya yönelik beklentisi konuya ilişkin aydın bakışını göstermek bakımından önemlidir.

Cumhuriyeti halka anlatmak, halkın devrimlerden haberinin olmaması ya da devrimleri özümsememiş olması kadın yazarların eğildiği başlıca sorunlar arasındadır. “Cumhuriyeti, inkılabı halka anlatmak”, “halka okutmak”, “okumasını sağlamak”, “nitelikli bir okuma bilinci vermek” dile getirdikleri misyonlar arasındadır. Kendilerini bu anlamda sorumlu hissettiklerini görürüz.¹¹⁶³ Kendi sosyal statülerinin bilincidir ancak bunu bir üstünlük olarak değil kendilerini halkın *eğitmeni* ya da *rehberi* olarak görme eğilimindedirler.

Örneğin yazılarında köy kadınından *köylü kız kardeş*, şiirlerinde de *Ayşe* olarak söz eden Şükûfe Nihal¹¹⁶⁴ kendini *dışarıda tutarak* bir *rehber* vazifesi üstlenmiştir. *Domaniç Dağlarının Yolcusunda*, köylülerin kendisine “*Bu şapkalı kadının bu yollarda tek başına işi ne*” der gibi baktığını dile getiren Nihal, taşra ya da köyde yaşayan halkın kendisini oralara ait olarak görmediklerinin farkındadır. *Kendi kara feracelerine, akli karalı başörtülerine benzemez yolcuğu göstermek için eller birbirini dürtmüştür* ve Şükûfe Nihal bu durumdan memnun olmaz. Onlara kendilerinden başka bir insan olmadığını, yurttaşı kardeşi olduğunu anlatmak ister. Bu yabancılık hoşuna gitmez. Reji müdürü ile görüşmek istediğini söyleyince kapıcının “*reji müdürünün haremi burada değil*” sözleri onu şaşırtır, İstanbul ve İzmir'den çok da uzakta olmayan bu ilçede erkeklerin kadınlarla görüşmeye mesafeli tavrı ise garipsetir.¹¹⁶⁵ Ama yine *de İstanbul'dan gelen bu kadına*, kendisine duyulan saygı hoşuna gitmiştir.¹¹⁶⁶

Nezihe Muhiddin'in erken dönem yazılarından itibaren karşımıza çıkan *zümre-i mütefekkir, erbab-ı matbuat*¹¹⁶⁷, *mütefekkir hanım zümresi*¹¹⁶⁸, *mütefekkir ve münevver kadınlarımız*¹¹⁶⁹ gibi ifadelerini kullanım biçiminden, kendini bu aydınlar sınıfının içinde gördüğünü, ayrı tuttuğunu ancak aydın olmanın sorumluluğunu ve bilincini de taşıdığını

¹¹⁶³ Sabiha Zekeriyâ, “Cümhuriyet Bayramı”, *Tan*, 29 İlkteşrin 1937, s.5. Şükûfe Nihal, “1880liler grubu”, *Kadın Gazetesi*, 23 Mayıs 1939, s.5.

¹¹⁶⁴ Şükûfe Nihal, “Gezinin Önemi”, *Kadın Gazetesi*, 5 Ocak 1948, S.45, s.3.

¹¹⁶⁵ *A.e.*, s.227, 237, 243.

¹¹⁶⁶ Şükûfe Nihal, *Domaniç Dağlarının Yolcusu*, s.226.

¹¹⁶⁷ Nezihe Muhiddin, “Türk Irkı ve Âdem-i Merkeziyet”, *Atı*, 28 Teşrinievvel 1918, s.4. Yeni Türk harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, s.379.

¹¹⁶⁸ Muhiddin, *Bütün Eserleri-4*, s.374.

¹¹⁶⁹ *A.g.e.*, s.318.

söylemek gerekir. Toplumun aydın ve entelektüellerine, kendisini de dahil ederek, önemli bir misyon biçmektedir. Bu misyon bazen kalkınma misyonu, bazen öncü olma misyonu, bazen de öğretme ve *tenvir etme* olarak karşımıza çıkan *aydınlatma* misyonudur. Suat Derviş ise *münevverlerin* idealist olması ve taşraya gitmekten çekinmemesi gerektiğini “*en ıssız telakki ettiğimiz memleket köşelerinde Ankara, İstanbul, İzmir’i bulabileceğimiz bir vatan bir yaratmağı her Türk münevveri kendisi için bir millî vazife bilmeli ve bunun ancak bu ihtiyaçlarla memleket içine dağıtmakla mümkün olduğunu idrak etmelidir*” sözleriyle ifade etmiştir. Suat Derviş’e göre münevver, *kendisinden önce memleketini düşünen* kişidir.¹¹⁷⁰

Bu bağlamda kadın yazarların okuma kültürüne ve entelektüel birikime attettikleri değer ile toplumun okuma alışkanlığının eksikliğinden kaynaklanan sorunlara yönelik eleştirel tutumlarına göz atmak yararlı olacaktır. Şükûfe Nihal “*Okumuyoruz*” başlıklı yazısında bu toplumsal sorunun getirdiği sosyolojik tıkanmaları şu sözlerle irdelemiştir.

Yüksek sosyete kadınlarını en çok ilgilendiren, oyun ve modadır. Orta halli kadının daha ziyade gözü ve eli işler. Dimağında bir fikir çarpışmasının izi yoktur. Her iki sınıfta, çocuklar da gelişigüzel büyütülür. Hiçbir terbiye sistemi bahis mevzuu değildir. Fakir tabaka büsbütün karışıklık içinde, hırpalayıcı bir hayata kapılmış, sıyrılıp gitmektedir. Ne ev ne yuva ne çocuk ne yurt ne sağlık hakkında tam ve şuurlu bir fikir, kafalarını yoklamıştır.¹¹⁷¹

Bu yazıda aynı zamanda toplumsal tabakalaşmaya yönelik bir vurgu vardır ama yazar eğitimsizlik ve bilinçsizlik anlamında bu toplumsal sınıfların birbirinden çok da farkı olmadığına dikkat çekmiştir. Yaşam standardı bakımından eşitsiz olan bu sınıflar, entelektüel birikim bakımından eşittir. Bir başka yazısında “*amele, esnaf, hizmetçi, her kim olursa olsun; önce kafası ile, ruhu ile medeni olmak zorundadır. Her gün tanıştığımız, münasebette bulunduğumuz bu insanlarla, halk tabakası ile, köylü ile aramızda sonsuz uçurumlar kalmamalıdır.*” sözleriyle toplumun yoksul kesiminin aydınlatılmamasının büyük sınıfsal uçurumlara yol açtığını vurgulamaktadır.¹¹⁷²

Çöl Güneşi (1933) romanında, kendisi de bir yazar olan kahramanı Zehra’nın ağzından dökülen “*Geçen gün Halide Nusret Hanım, bir kütüphaneden bir kitap alıyormuş, kitapçı ona kitabı verirken gülmüş, ‘bunları sizler yazar, gene sizler*

¹¹⁷⁰ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: Münevverler Memleket İçine Dağılmaktan Çekinmemeli”, *Haber*, 30 Eylül 1939, s.2.

¹¹⁷¹ Şükûfe Nihal, “Okumuyoruz”, *Kadın Gazetesi*, 8 Eylül 1947, s.3.

¹¹⁷² Şükûfe Nihal, “Yüksek Tahsil Ne İçin Yapılır”, *Kadın Gazetesi*, 21 Mart 1949, s.1,3.

okursunuz” sözleri Türk aydınının *okunmama* sancısının çarpıcı bir ifadesidir.¹¹⁷³ Şükûfe Nihal, bu otobiyografik kaygısını roman kahramanlarının iç dünyasına sık sık aktarır. *Yakut Kayalar*’ın (1931) erken yaşta evlendirilmek istenen kadın kahramanının “*bizim kaşanelerimiz değil iki odalı bir yuvamız olacak... Bir köşede onun boyaları tabloları, bir köşede kitaplarımız şiirlerimiz...*” sözleri aracılığıyla aynı zamanda zenginlik algısı hakkında da fikir vermektedir. Onun kahramanları *tozlu kitap yığınları arasında* okuyan, yazan, buradan beslenen aydınlardır çoğunlukla.¹¹⁷⁴ Zengin ya da fakir, her kim olursa olsun okumayan, yazmayan, sanatla uğraşmayan kadın-erkek herkes Şükûfe Nihal’in gözünde *yoksundur*.

3.4.3. Din, İrtica ve Gelenek Üzerine Görüşleri

Türkiye Cumhuriyeti’nde laikliğin yasal güvenceye kavuşması süreci, 1876 Kanuni Esasi’nin kabulü ve II. Meşrutiyet’in ilanı ile ilerleme kaydetmiş olsa da gerçek anlamda laiklik, Türk Devrim hareketiyle birlikte gelişme göstermiştir. Bu kapsamda, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in İlanı, 3 Mart 1924 Devrim yasaları içerisinde Hilafetin de kaldırılması, 1924 Anayasası’nın ilanı gibi gelişmelere ilaveten 1928 yılında Anayasa’dan “*Devletin Dini İslam’dır*” ibaresinin kaldırılması ve 1937 yılında laikliğin Anayasa’ya eklenmesi bu süreci tamamlamıştır.¹¹⁷⁵

Kadın yazarların, II. Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren bu sürece ilişkin tanıklıkları dikkate alındığında, kadın haklarını genişleten her türlü yasa ve uygulamanın etkisi kadın özgürlükleri bağlamında değerlendirilmiş ve onların laikliğe yaklaşımı soyut tartışmalardan çok bu yasal sürecin getirdiği somut farklılıklar ekseninde tartışılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Hilafetin kaldırılması, Şapka Devrimi, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması gibi yasal süreçlere ilişkin o günkü tartışmaların içinde yer almamışlardır. Bu konu ile ilgili fikirlerini *irtica*, *taassup*, *softalık*, *mürteçilik* gibi, yazı ve edebi eserlerinin söz varlığındaki din etiketli kavramlara dayalı betimlemelerle laikliğe yönelik karşıtlıkların gün yüzüne çıktığı dönemlerde seslerini yükselterek ifade etmişlerdir.

¹¹⁷³ Şükûfe Nihal, “Çöl Güneşi”, *Bütün Eserleri-2* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.156.

¹¹⁷⁴ Şükûfe Nihal, “Yakut Kayalar”, *Bütün Eserleri-2* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.62.

¹¹⁷⁵ Türkiye’nin laikleşme sürecine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Daver, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Laiklik*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955. Çetin Özek, *Türkiye’de Laiklik*, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.

Tarikatlar ve irticai yapılanmalar bir özgürlük alanı olan laikliğe karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması, Menemen Olayı, Atatürk'e suikast girişimi gibi laikliği ve Cumhuriyet'i hedef alan toplumsal olaylara yönelik tepkilerini ortaya koydukları, ilerleyen yıllarda da bu olaylara atıf yapmaya devam ettikleri görülür. İlaveten, kadın giyimine yönelik baskı ve eleştiriyi de gericilik=irtica bağlamında ele alışları söylemlerinde dikkat çekici düzeyde ortaktır. Cumhuriyetin ve Türk Devrimi'nin yarattığı radikal dönüşümü İstibdat ve Meşrutiyet'in sınırlı özgürlük alanları ile kıyaslamışlar, eskiye yönelik atıflarını kadın giyimine müdahale bağlamında benzeri kalıplarla tekrar etmişlerdir.

Türk Kadını kitabında, Cumhuriyet ve Cumhuriyet öncesini kıyaslarken “*dizi dizi ananeler, köhne ve kılıflı telakkiler, kafile kafile taassup heyulaları, eciş bücüş fikirler kadınlığın önünde aşılmaz Çin setleri teşkil etmişti.*” söz dizimlerini kullanan Nezihe Muhiddin, *irtica* ve *taassuba* ilişkin fikirlerini kadın sorunları bağlamıyla tartışmıştır. “Cumhuriyetin Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi” başlıklı yazısında “*Son inkılâptan evvel, fikrî esaretin umumi hayatımızda ika ettiği tahribat en çok kadınlar tarafından mahsus idi. Hakkı tanımayan, fikre hürmet etmeyen irtica, zulmünü en kolaylıkla en zayıfta ika edebiliyordu...*” hatırlatmasını yaparak, Meşrutiyetin erkeklerin hayatına biraz da olsa dokunduğunu ama kadınların özgürlükler bağlamında Meşrutiyetten hiç istifade edemediğini, kurumlarında ve kanunlarında *irticanın* izlerinin görüldüğünü ifade etmiştir.¹¹⁷⁶ “İrticanın tahakküm ettiği bir sistemde kadın hürriyetinden bahsetmenin” ise *abes* olduğunu vurgulamıştır. Meşrutiyet, Nezihe Muhiddin'in zihninde *çarşafın eteği* ve *peçenin kalınlığı* ile uğraşan, gerçek sorunları göremeyen bir düzendir. 1925 yılında *İkdam*'da yayımlanan “İnkılâp ve Kadınlarımız” başlıklı yazısında (EK-11) reform çalışmalarının *Tanzimat-ı Hayriye'nin* ilanına denk geldiğini, ıslahat deyip dört elle sarıldıkça her defasında “neticesiz ve istikbalsiz” kaldığını çünkü bu reformlarda *kadın* ve *kadınlığın* unutulduğunu söylemektedir.¹¹⁷⁷ Bu reformların başarısızlık nedenlerinin sosyolojik ve siyasî zeminde aydınlarca uzun süre tartışıldığını ancak bunun kadınlıkla ilgili tarafının atlandığını söyleyerek modernleşme tartışmalarına farklı bir yaklaşım getirmektedir.

¹¹⁷⁶ Muhiddin, “Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi”, s.18.

¹¹⁷⁷ Nezihe Muhiddin, “İnkılâp ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 31 Mart 1925, s.2.

Nezihe Muhiddin, 1929 yılında kaleme aldığı “Cumhuriyet Kadını” adlı makalesinde Meşrutiyet kadınına *müftü fetvalarıyla tahdit edilen, cahil fetva esiresi, şeyhülislam hatunu* gibi sözcük dizimleriyle okuyucusuna yeniden hatırlatmıştır:

İşte on sene evvelki Meşrutiyet kadını; bir mücrim gibi yüzündeki nikabı (peçeyi) kaldırıp kaldırmamakta mütereddit kendi benliğine temas etmekten ürken, varlığını idrakten aciz bir mahluk! Yüzünün peçesi, mağşuş siyaset oyunlarında, cehil ve taassup heyulasını kudurtan bir bahane, eteğinin darlığı ve kısalığı müftü fetvalarıyla tahdit edilen, sözde, dişi bir melek, sokaklarda sopa ve tükürük hışmına maruz kalan bir zavallıydı...Çok eskilere gitmeye lüzum yok, işte otuz sene evvelki kadın! Sultan devrinin kadını; mutaassıp şeyhülislam hatunu, cahil fetva esiresi!¹¹⁷⁸

1924 yılından itibaren *laik Cumhuriyet* tanımlamasını kullanmaya başlayan Nezihe Muhiddin,¹¹⁷⁹ laiklik yolunda atılan adımların kökleşmeye başladığı 1932 yılında yazdığı kitabı *Türk Kadını*’nda *laik ve demokratik Cumhuriyet* ifadesini kullanmış ve onu *taassubun* karşısında konumlamıştır.

İstibdad ve Meşrutiyet devreleri arasında birbirinden pek de farklı olmayan bir telakki ve itibar karşısında zebun olan Türk kadını, laik ve demokrat Cumhuriyet’i herkesten daha taşkın bir sevinç, her duygudan daha engin bir inşirahla karşılamıştır. Bizleri taassup kabusunun altından çekip sıyıran, esirin esiri olmaktan kurtaran nihayet insanlık şahikasına yükselten laik ve demokrat Cumhuriyet en parlak feyzini kadınlığımızın inkişafına serpiyor.¹¹⁸⁰

Sabiha Sertel, dini ve geleneksel baskı ile karşı karşıya kalmasının ve buna yönelik mücadelesinin erken yaşta ortaya çıktığını belirtir. Sekiz yaşında annesi ve ablasının okula başlarken kendisine aldığı *kara çarşafı* giymemekte direnişi ve buna boyun eğmek zorunda kalışı onun çocukluk anılarının merkezindedir. Hayat boyu unutmadığı bu baskı onun siyasî ve düşünsel yönelimindeki önemli kırılma noktalarından biri olabilir.¹¹⁸¹ Daha önce de ifade edildiği gibi *peçe* ve *çarşafa* yönelik dini baskılarla ilgili anılar onun da hafızasında güçlü yer etmiştir:

Şeriatçılara göre kadınlar üniversiteye girebilirdi ama sınıflar ayrı olmak şartıyla...Tesettürün yani kadının örtülmesinin dinle ilgisi var mıdır yok mudur konuları tartışılıyor en ilerici aydınlar bile hocaların baskısı altında çarşafın atılmasını cesaretle savunamıyorlardı... Çökmekte olan imparatorluğun içinde yenileşmeye doğru olan bu kıpırdamalar Türk toplumunun ne olursa olsun eski

¹¹⁷⁸ N.M, “Cumhuriyet Kadını”, *İkdam*, 10 Nisan 1929, s.6.

¹¹⁷⁹ “Türk Ocağında Türk Kadın İçtimasında Nezihe Muhiddin Hanımefendi Tarafından İrad Edilen Hitabe”, *Süs- Hukuk-ı Aile Nüsha-i Mahsusası*, 26 Ocak 1924, s.33. Yeni harfli metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.211-215.

¹¹⁸⁰ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.69.

¹¹⁸¹ Sertel, *Annem*, 2001, s. 23.

kalıplardan kurtulma çabasının işaretiydi. Daha sonraları Mustafa Kemal'in ortaya attığı reformların tohumlarını burada aramak gerekir.¹¹⁸²

Büyük Mecmua 'daki erken dönem yazılarında, yani Mütareke döneminde de bu konuya ilişkin cesaretli yazılar yazmıştır. Örneğin *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, kadınların örtünmesi lehine yapılan propagandayı¹¹⁸³ ve Darülfünun müdürü Naim Bey'in gerici kışkırtmayı kabullenmesini “*memlekette kara tehlikenin tahakkuk gayesini takip eden bu zümrenin neşriyat ve telkinleri artık tesir yapmaktan çok uzaktır. Hayat değişmiş, fikirler terakki etmiş ve tesettür bir din meselesi olmaktan ziyade bir sanat meselesi olmuştur.*” sözleriyle kınamış ve *Tasvir-i Efkâr*'ın bu tutumunu *irticaane* olarak tanımlamıştır.¹¹⁸⁴ *Büyük Mecmua* 'daki farklı yazılarında, örneğin İnas Darülfünunu'ndaki karma eğitim tartışmaları ve kadınlığı ilgilendiren pek çok konuda din adamlarının ve ulemanın benzer baskılarına değinmiştir.¹¹⁸⁵

Meşrutiyet döneminde yaşanan bu baskı ile Cumhuriyet dönemindeki köklü devrimler arasındaki farkı *kadın ve kadın yazar* gözüyle çarpıcı biçimde ifade etmiştir ve bunun pek çok yazısında karşımıza çıktığı görülmektedir.

Meşrutiyet hükûmeti zamanında ikide bir fetva çıkardı: Kadınlar uzun çarşaf giyecek, kollar meydanda kalmayacak... Kadınlar peçelerini örtecekler...Bu tesettüre riayet fetvası beş on gün hüküm sürer, tesiri unutulurdu. Bir müddet sonra hocaların yine başı döner, aynı mealde yine bir fetva çıkarırlardı. Kadının medeni bir insan gibi yaşamak ihtiyacıyla, taassubun kavgası Cümhuriyet devrine kadar sürdü.¹¹⁸⁶

Benzer biçimde Şükûfe Nihal de kadın özgürlüklerinin kısıtlanmasına yönelik baskının *cahil softalardan* ve *din yardakçılarından* geldiğini, bu baskının sadece onlarla sınırlı kalmadığını zihniyet olarak daha aydın kişilerin de zaman zaman bu baskıya katıldığına işaret etmiştir:

Değil yalnız cahil softaların karanlık kafaları; din yardakçılarının şuursuz inanları ve kaba kıskançların budalaca inhisarcıkları bu toprak, bu ulus için en güzel şeyleri düşünmüş, aramış, bulmuş olan değerli büyüklerimiz, sanatkarlarımız bile zaman zaman kadına inanmayan, kadına değer vermeyen düşüncelerini göstermişlerdir.¹¹⁸⁷

¹¹⁸² Sertel, *Roman Gibi*, s.25-26.

¹¹⁸³ Büyük olasılıkla Velid Ebüzziya'nın kaleme aldığı “Tesettür Değil Ahlâk Meselesi” başlıklı yazıdan söz etmektedir. Velid Ebüzziya, hükûmetin kadınlara müdahalesinin şart olduğunu, Amerika'da bile tesettürün uygulandığını, burada *serbestinin* çok fazla olduğunu dile getirmiştir. Velid Ebüzziya, “Tesettür Değil Ahlâk Meselesi” *Tasvir-i Efkâr*, 9 Şubat 1919, s.1.

¹¹⁸⁴ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığa Dair: Türk Kadınlığının Terakkisi”, *Büyük Mecmua*, S.1, 6 Mart 1919, s. 12.

¹¹⁸⁵ Bkz. Sertel, *Kadınlığa Dair*.

¹¹⁸⁶ Adsız Yazıcı (Sabiha Zekeriya), “Asrî Fetva”, *Tan*, 8 Mart 1937, s. 5.

¹¹⁸⁷ “Şükûfe Nihal, “Eski Türkler Kadınsız Hiçbir İş Görmezlerdi”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1935, s.6.

Şükûfe Nihal'in Mehmet Akif'in ölümünden sonra yazdığı yazı, *din, irtica, gericilik* konusundaki yaklaşımları hakkında fikir veren dikkate değer bir niteliktedir. Mehmet Akif'in Mısır'daki yalnızlığına, vatan hasreti çekerek son günlerini ülkede geçirmek istemesine üzülmekle ve doğru bildiği yoldan gitmesi nedeniyle İstiklal Marşı'nın şairi olduğu için ona saygı duymakla birlikte, fikirleri nedeniyle onu eleştirmiştir. Akif'in sanatının, çocukluğundan beri ilgisini çekmediğini söyleyen Şükûfe Nihal, onun vatanperverliğini de kendince sorunlu bulmaktadır. “*Akif, ancak din bayrağı altında ve bugün kendimizi kurtarmak için tek dayancımız olan milliyet fikirlerinden büsbütün ayrı, İslam camiası içinde bir vatancılığa kıymet veriyordu.*” diyerek Akif'in “*Türk Arapsız yaşamaz, kim ki yaşar, der, delidir.*” şiirine atıf yapmış ve bu şiiri “*Lakin işte biz Arapsız yaşıyoruz.*” itirazıyla yanıtladığıdır. Mehmet Akif'in *dinci* olmadığına, “*Türk halkının son direği olduğu için dine sarıldığını*” iddia eden yakın çevresindeki insanlara şöyle yanıt vermiştir Şükûfe Nihal:

Son asırlarda dinin saptığı hurafeli yolları, bizi sürüklediği örümcekli, haşaratlı labirentleri gördükten sonra artık kurtuluş yolunu yalnız dinde aramayacak kadar aklımız başımıza geldi. Halbuki Akif, bizim başımıza hâlâ dini musallat etmek istiyor; bizi asırlarca medeniyet dünyasından uzaklaştıran, hakiki veçhesini kaybetmiş bir cepheye dayanıyordu.¹¹⁸⁸

Şükûfe Nihal savunduğu bu fikirler nedeniyle yalnız kaldığını ama vicdanının rahat olduğunu vurgulamış, “*istediği kadar Safahat şairi ona ‘Protestanlara zangoçluk etsin’ diye küfredsin, benim vicdanımı yaratan Tevfik Fikret’tir*” sözleriyle Akif-Fikret tartışmasında¹¹⁸⁹ net bir taraf seçmiştir. Mehmet Akif, 1905 yılında *Tarih-i Kadim* adlı şiirinde din, ahiret ve kader inancını sorgulayan Tevfik Fikret’e “inandığı değerlere saldırıldığı gerekçesiyle”, Süleymaniye Kürsüsü’nde adlı eserinde “*Şimdi Allah’a söver... Sonra biraz para ver: Hiç utanmaz; protestanlara zangoçluk eder!*” dizeleriyle yanıt verince uzun yıllar sürecektir bir toplumsal ve edebi tartışma başlamıştır.¹¹⁹⁰ Şükûfe

¹¹⁸⁸ Şükûfe Nihal, “Bana Göre Mehmet Akif”, *Tan*, 31 Kanunuevvel 1938, s.5.

¹¹⁸⁹ Zafer Toprak, ilerilik- gerilik kavgasının simge isimleri haline gelen bu iki büyük şairle ilgili saflaşmanın önemini şu sözleriyle ortaya koymuştur: “*Yakın dönem siyasal yaşamımızda Tevfik Fikret ve şiiri, zaman zaman bir kıstasa, adeta bir turnusol ya da ayıraç kağıdına dönüşmüştür. Rıza Tevfik’ten Ahmed Naim’e, Fuat Köprülü’den Mehmet Ali Ayni’ye, Sabiha Sertel’den Eşref Edib’e geniş bir yelpaze oluşturan Tevfik Fikret eleştirisi, kişilerin siyasal açılımlarının dışı vurumunu, “ileri – geri” kavgasını, “mütedeyyin” kesimle “laik” kesim arasındaki çekişmeleri, Türk siyasal yaşamının “sağ” – “sol” cenahlarında yer alan çizgilerin siperlerini oluşturmuştur. Gençlik bir aralık “Fikretçiler” “Akifçiler” diye iki ayrı gruba ayrılmıştır.*” Zafer Toprak, “Edebiyat ve Siyasal Duruş,” *Bir Muhalif Kimlik-Tevfik Fikret* içinde, Haz. Bengisu Rona & Zafer Toprak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007. s. 1-24.

¹¹⁹⁰ Asuman, Kırççek, “Tevfik Fikret’in Vatani ve Dinî Konulu Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2016, C.1, S.1, s.30.

Nihal'in yazısında söz ettiği *küfür* budur ve bu saflaşmada, her ne kadar Mehmet Akif'e saygı duysa da, Tevfik Fikret'in fikirlerinden yana tavır almıştır.

Bu tartışmaya dahil olan önemli isimlerden biri de Sabiha Sertel'dir. Sabiha Sertel, 1940 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde Kamuran Demir imzasıyla yayımlanan "*Fikret'in Eserlerini Yakmak Lazımdır*" başlığı ile yayımlanan bir yazı ile başlayan ve Tevfik Fikret aleyhinde bir kampanyaya dönüşen tutum nedeniyle *Tan* gazetesinde cevap niteliğinde bazı yazılar yayımlamış, bunun üzerine *Yeni Sabah Sebülürreşâd* gazetesinden Eşref Edip kendisine dava açmıştır.¹¹⁹¹ Sabiha Sertel, 1946 yılında, *İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret* başlığı ile bir başka kitap yayımlayarak konuyu *ilericilik ve gericilik* ekseninde bir kez daha tartışmıştır.¹¹⁹² Sertel'e göre Fikret-Akif mücadelesi "Fikret'in felsefi görüşüyle Akif'in mistik ve metafizik görüşü" arasındaki kavgadır:

Din otoritelerinin fikir ve vicdan hürriyetine en koyu bir taassup, en kör cehaletle saldırdıkları, politik kuvvetleri bile susturdıkları bir devrede Fikret, başını eğmeden vicdanını susturmadan bu materyalist görüşlerini söyleyebilmişti. Mutlakiyet ve Meşrutiyet devirlerinde ulemanın ve medreseçilerin her türlü ilerleme hamlelerine karşı çıktıkları setleri gördükten sonra Fikret'in Sebülürreşatçılar'a verdiği bu cevap ilerci fikir ve kanaatlere bağlılığının bir deliliydi.¹¹⁹³

Sabiha Sertel, eski bir tartışmanın yeniden alevlendirildiğini ve birtakım çevrelerin İstiklal Marşı'nı yazmasından faydalanarak Mehmet Akif'i kendi gerici fikirlerine malzeme yaptıklarını söylemiştir. Şükûfe Nihal ve Sabiha Sertel, bu saflaşmada Mehmet Akif'e saygı duyduklarını ama bunu *ilericilik ve gericilik* tartışması olarak gördükleri için Tevfik Fikret'i yani ilericiliği seçtiklerini ifade etmişlerdir.

Şükûfe Nihal'in 1949 yılında iki ay süren Doğu gezisi durakları olan Elâzığ, Erzurum, Bingöl ve Tunceli'de gördükleri ve bu bağlamda yaptığı eleştirilerinde dikkat çeken bir konu da *hurafeler* meselesidir. Bingöl'de Zazaların "hurafelere, şeyhlere peygamberler gibi bağlandığına", bu nedenle en basit medeni konuların bile tartışmaya açık olmadığına, sinemanın bile yasaklandığına ve bu inanışlar dolayısıyla kadınların esir gibi yaşadığına dikkat çekmiştir.¹¹⁹⁴ İhtiyarlara kız vermenin sevap gibi görülmesi

¹¹⁹¹ Sabiha Zekeriya Sertel, *Tevfik Fikret Mehmet Akif Kavgası (Tevfik Fikret aleyhinde neşriyattan doğan dava münasebetiyle hazırladığım müdafaaname)*, İstanbul, Tan Matbaası, 1940.

¹¹⁹² Sabiha Sertel, *Tevfik Fikret-İdeolojisi ve Felsefesi*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946. Sertel, kitabını 1969 yılında güncelleyerek ve dönemin siyasî tartışmalarını da ekleyerek kitabını yeniden bastırıştır. Alıntılar, 1969 baskısındanır. Sabiha Sertel, *İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969.

¹¹⁹³ Sabiha Sertel, *İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969, ss.94-95.

¹¹⁹⁴ Şükûfe Nihal, "Zaza Kadını", *Kadın Gazetesi*, 21 Kasım 1949, s1,3.

nedeniyle Şeyh Said'in sürgünden dönen oğlu Ali Rıza'ya hediye verilen başkasıyla nişanlı kız, üç dört kadınla evlenmenin normal sayılması, kadınların dövülmesi, gıdadan mahrum bırakılması gibi örneklerle hurafelerin neden olduğu bu düzeni eleştirmiştir. Yaraların hastalıkların *hocalara okutulması*, *muskalar*, *ziyaret yerleri*, *yatırlar* ve *evliyalar*, *şeyhler*, *hocalar* halkın sıradan inanışları arasındadır ve Şükûfe Nihal bunu genel olarak eğitimsizliğe bağlamaktadır.¹¹⁹⁵

Şükûfe Nihal'in "*hurafeleri alt ederek medeni kılığı ve yaşayışı kabul etmiş millet*"¹¹⁹⁶, "*hurafelerden kurtaran Cumhuriyet*"¹¹⁹⁷ gibi betimlemeleri başka yazılarında da görmek mümkündür. O Cumhuriyet'i hurafelere karşı konumlamıştır. Ancak bu dini reddeden bir çizgi değildir. Gerçek ve temiz dini inanç ile siyasî kimliğe bürünmüş irtica arasına bir çizgi çekmiş, irtica, taassup, gericilik gibi söylemleri gerçek İslam inancından ayrı bir yere koymuştur. "*Bilgisiz hocaların ve hodbinlerin kafası ile değişmemiş olan gerçek İslam dininin de kadına ne kadar değer verdiğini hepimiz biliriz.*" ya da "*İslam dininin yanlış tefsirleri, kıskançlık duygularının artması neticesi olarak kadın kafes, örtü altına girdi; dört duvar arasına hapis edildi*" gibi ifadeleri buna bir örnektir.¹¹⁹⁸ Nezihe Muhiddin de benzer biçimde, *Türbedarın Gelini*, *Gönül Bu Ya* ve *Ya Rabbi Mümin Kullarının Kalbine Sen Merhamet Sun* gibi öykülerinde modernleşme ve dindarlığın tezat kavramlar olmadığını, çağın şartlarına uygun dini inancın ve bundan beslenen toplumsal hayatın mümkün olduğuna ilişkin mesaj vermiştir.¹¹⁹⁹

Suat Derviş'in 1922 yılında *İkdam* gazetesinde kaleme aldığı yazılarında dini ve geleneksel baskının kadın bedeni üzerinde yoğunlaşmasına karşı itirazlarının çok çarpıcı biçimde resmedildiği görülür. Bilindiği gibi İstanbul'da Türk kadını 18. yüzyılın başlarına kadar *ferace*¹²⁰⁰ giymiş, II. Abdülhamid devrinin ortalarında ferace yasaklanmış yerini peçe ve çarşaf almıştır.¹²⁰¹ I. Dünya Savaşı sürecinde ve ertesinde kadınların istihdam alanlarını doldurması nedeniyle kadın giyimi değişikliğe uğramış,

¹¹⁹⁵ Şükûfe Nihal, "Zaza Kadını", *Kadın Gazetesi*, 12 Aralık 1949, s.1.,5. Şükûfe Nihal, "Doğuda Ziyaret Yerleri, Hurafeler, Kudret Helvası", *Kadın Gazetesi*, 19 Aralık 1949, s.1,3.

¹¹⁹⁶ Şükûfe Nihal, "Temizlik Savaşı", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1935, s.5.

¹¹⁹⁷ Şükûfe Nihal, "Cumhuriyette Kadın", *Kadın Gazetesi*, 27 Ekim 1947, ss.1-2.

¹¹⁹⁸ Şükûfe Nihal, "Dünyanın Her Yerinde Kadının Kurtuluşu Yakındır", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.5. Türk Kadınının Mazisine Bakış, *Tan*, 11 Haziran 1941, s.2.

¹¹⁹⁹ "Türbedarın Gelini", *Resimli Şark*, 18 Haziran 1932, ss.10-11. "Gönül Bu Ya", *Resimli Şark*, 20 Ağustos 1932, ss.17-18. "Ya Rabbi Mümin Kullarının kalbine Sen Merhamet Sun", *Resimli Şark*, 21 Eylül 1932, s.13.

¹²⁰⁰ Kadınların sokakta giydikleri mantoya benzer arkası bol yakasız eteğe kadar uzanan üst giysisi

¹²⁰¹ Ayten Sezer Arıç, "Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2006 S.22, s.147.

daha rahat giysiler tercih edilmiş, etek boyları kısalmış, Avrupa giyimine benzer giysiler sokaklarda görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda kadın kıyafeti ve *tesettür* de bir tartışma başlığı haline gelmiştir. Avrupa'dan getirtilen kıyafetler hem lüks harcama eleştirisi hem de dinden uzaklaşma olarak yorumlanmıştır.¹²⁰² İşgal İstanbul'unda konu daha da tartışmalı bir hal almış, geleneksel Müslüman Türk kadının bu şekilde giyinmemesi gerektiği basında da tartışılır hale gelmiş, *günahkâr* kadın tartışması başlamıştır. Böyle bir ortamda *Türk Bedaiyini Koruma Cemiyeti*¹²⁰³ tek tip bir çarşaf tasarlamak, bu sayede II. Meşrutiyet'ten beri tartışılan *Millî Kıyafet* sorununa çözüm bulmak, *daha kapalı, edebe adaba, şer-i şerife* uygun bir kadın dış giyimi yaratmak için kolları sıvamıştır.¹²⁰⁴

Bu bağlamda Suat Derviş'in *Türk Bedaiyini Koruma Cemiyeti*'nin İstanbul Hükûmeti tarafından da desteklenen bu kampanyasına verdiği yanıt çarpıcıdır. "Hanımlarımızın Kıyafeti Meselesi" başlığı ile yazdığı yazıda (EK-12) camiler, evler, sokaklar çirkinlik içindeyken bu cemiyetin kadın giyimini çirkin bulmasını anlayamadığını, başka memleketlerin elinde sadece bir kumaş parçasından ibaret kalacak koyu renk ipeği sanatkarca çarşafa dönüştüren, İstanbul'un ruhunu giyimine yansıtan, Türk kadını *Avrupa taklitçisi* olarak sunmayı anlayamadığını belirtir. Özellikle Ahmet Haşim'in "*Türk kadını mazarine ve tarihine isyan etmiş başka anane ve tarihin yetiştirdiği Hristiyan kadınına benzemiştir*" sözlerinden rahatsız olduğunu, tam tersine Türk kadının *tarz-ı telebbüsünün* İstanbul'un bir yansıması olduğunu belirtmiş ve cemiyetin tek tip kıyafet projesini "deli gömleği" olarak nitelendirmiştir.¹²⁰⁵

Suat Derviş'in bir ay kadar sonra, tam da Büyük Taarruz'un ardından yazdığı bir başka makalede tartışmayı sürdürdüğü görülür. "*Peçesiz Türk Kadını*" başlıklı yazısında (EK-13) bu kez tepkisini "*çarşafı ve peçeyi bıraktıkça kadının büyüsunü kaybettiği*" çıkarımını yapan erkeklere yöneltmiştir. Bazı erkeklerin, kadınların onların hoşuna gitmek için yaratıldığını zannettiğini ama kadınların kendilerine göre zevkleri, emelleri

¹²⁰² İbrahim Erdal, "Giyinerek Modernleşmek: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İdari ve Sosyal Hayatta Kılık Kıyafet Yasakları ve Değişim", 100. Yılında Şapka İnkılabı ve Kazanımları, Haz. Behçet Kemal Yeşilbursa içinde, Çanakkale, 2025, ss.84-85.

¹²⁰³ Türk Güzelliklerini Siyanet Cemiyeti olarak kurulmuş adı sonradan Türk Bedaiyini Koruma Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet ve basında yürüyen söz konusu çarşaf tartışması için bkz. Safiye Kıranlar, "Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme: İşgal İstanbul'unda Tesettür", Akademik İncelemeler, 2014, C.2, S.1, ss.309-327.

¹²⁰⁴ Basındaki yazılardan anlaşıldığı kadarıyla bu girişimi Padişah ve İstanbul Hükûmeti de desteklemektedir. *Takvim-i Vekayi*, 21 Haziran 1922, s. 1. "Bizde Kıyafet ve Zevk Meselesi", *İkdam*, 16 Haziran 1922, s.3.

¹²⁰⁵ Suat Derviş, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Hanımlarımızın Kıyafeti Meselesi", *İkdam*, 12 Ağustos 1922, s.4.

başka vazifeleri olduğunu söyleyerek, kadınların artık anlaşılmaya ihtiyacı olduğunu şöyle vurgulamıştır:¹²⁰⁶

Şimdiye kadar kimse bu kadınların kalplerini, düşüncelerini, hislerini anlamamış; kimse bunların aşklarını, iptilalarını, emellerini, ümitlerini öğrenmemiş; kimse bunların kusurlarını, zevklerini, arzularını, kinlerini, felaketlerini tanımamıştır. Ve böyle olduğu halde, nasıl oluyor da onlara ‘Sizin bizim için bir sırrınız kalmamıştır; çünkü artık sizin yüzünüzde peçe, pencerelerinizde kafes yok’ diyenler böyle bir iddia ile gülünç olmaktan çekinmiyorlar?¹²⁰⁷

Suat Derviş erkeklere kadınların yüzlerini örtmek yerine *kendi gözlerini açmayı* önerdiği bu yazısında, güçlü bir polemik yürüterek artık kadınların kafeslerin arkasında hapsedilemeyeceğinin altını çizmiştir.

Suat Derviş’in Cumhuriyet’ten hemen önce yazdığı bu yazılarda daha temkinli olduğu, konuyu ahlâk, din, gelenek gibi düzlemlerde tartıştığı görülür. Genç kızların kıyafetinin bir ahlâk meselesi olduğunu, aile ve mekteplerin bu konuya eğilmesi gerektiğini söylemiştir.¹²⁰⁸ “Genç Türk Kadınlarında Din” başlıklı yazısında, *Türk ve Müslüman kadını* kimliğini daha güçlü vurgulamış hayatın bütün tesellisini ezan sesinde bulduğunu, aslında herkesin böyle yetiştiğini ancak birkaç yıldır özellikle genç kadınlarda dine karşı lakaytlığın fazlaştığına dikkat çekmiştir. Dindar olmayan bir annenin *imanlı çocuklar* yetiştiremeyeceğini söyleyen Suat Derviş, bunun aynı zamanda *ninelerimizden yadigâr bir gelenek* olduğunu hatırlatmıştır.¹²⁰⁹

Erken dönem Suat Derviş yazılarına has, daha mütedeyyin, daha temkinli üslup bu yazıda da kendisini fazlasıyla göstermektedir. Ancak 1927 yılı geldiğinde yukarıdaki yazıyla tamamen tezat oluşturan cümleler kurduğu “Denize Söyledikleri” adlı öyküsü yayımlanır Suat Derviş’in *Servet-i Fünun*’da:

Din bir afyon sarhoşluğu gibi muzır, imansızlık veba gibi tahripkârdır. Dua bir işi kendi kendine başaramayacak meramsız, iradesiz insanların ümidi... İbadet kendini cehennem azabından kurtarmak için yapılan ve samimi olmayan bir hodbinliktir. Peygamberler beşeriyete en mükemmel yalanı uyduran insanlar...¹²¹⁰

¹²⁰⁶ Suat Derviş, “Peçesiz Türk Kadını”, *İkdam*, 23 Eylül 1922, s.3

¹²⁰⁷ A.y.

¹²⁰⁸ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız-Genç Kızlarımızın Kıyafeti”, *İkdam*, Sayı: 9207, 4 Teşrinisani 1922, s.3.

¹²⁰⁹ Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Genç Türk Kadınlarında Din”, *İkdam*, Sayı: 9180, 8 Teşrinievvel 1922, s.3.

¹²¹⁰ Suat Derviş, “Denize Söyledikleri”, *Servetifünun*, 28 Nisan 1927.

İntihar etmek üzere olan bir kadının denizle yaptığı sohbet esnasında sarfettiği bu sözlerin geçtiği öykünün yazarı olmak sebebiyle Suat Derviş “Dini Tahkir” suçlamasıyla yargılanmış, bir ay ceza almış, *ıçtimai mevkinin cürüm işlemeye müsait olmaması* nedeniyle cezası tecil edilmiştir¹²¹¹ Suat Derviş’in 1922 yılındaki *iman vurgulu* yazılarının yerini artık dini sorguladığı yazıları almıştır. Bunun bir örneği de dini bayramlarla millî bayramları karşılaştırdığı sözleridir. “Dil Bayramı” vesilesiyle yazdığı yazısında, “*artık gününü geçirmiş, taşlaşmış bir hâdisenin otomatik olarak ve ıçtimai hiçbir fayda temin etmeden tes’idinden başka bir şey değildir. Bunlardan faydalı bir gaye gözetilemez. Millî ve inkılâpçı bayramlar böyle değildir.*” sözleriyle dini bayramları çok anlamlı bulmadığını vurgulamıştır.¹²¹² Millî bayramları kutlamak konusundaki tutumunu ise hayat boyu sürdürecektir. 1945 yılında kaleme aldığı “19 Mayıs” yazısında “emperyalizm, saltanat ve irticai odaklar arasındaki iş birliğine” şu sözlerle dikkat çekmiştir:

Memleket içinde emperyalistlere uşaklık eden bir Osmanlı saltanatı vardı. Onun Damat Ferit Paşa’nın idaresi altında ve kendi mensup oldukları ıçtimai zümrelerin veya kendi öz şahıslarının en ufak menfaatlerine bûyün memleketi ve milleti feda etmekten çekinmeyen cebin ve hain nazırlardan müteşekkil bir kabinesi vardı. Saltanat ve hilafet idaresinin istinat ettiği ve yurdumuzda ıçtima, siyâsî, irticai temsil eden sınıf ve zümreler derebeylik ve klerikalizm vardı. Ecnebi emperyalizmin birer ajanı gibi çalışıp yurdumuzu parçalamak için uğraşan millî azlıklara mensup zümreler vardı.¹²¹³

Suat Derviş’in *irtica* ile ilgili en kapsamlı analizlerinden birisi “Fransız İhtilali’nin 150. Yılı Münasebetiyle” başlıklı yazı dizisinde işlediği Fransız Devrimi ile Türk Devrimi’nin farklılıkları ve Türk Devrimi’nin kendine has dinamiklerini tartışırken ortaya koyduğu tespitler çerçevesinde işlenmiştir:

Saltanat, hilafet, softalık, derebeylikle ecnebi sermaye ile bağılı zümrelerin ayaklandıklarını ve onlarla yapılan silahlı mücadeleleri ve burada inkılâp ve aksi inkılâp cephesinde birçok kimselerin öldüğünü bilmek için Türk inkılâp tarihini bilmeye hacet yoktur. Bu vakaları biz yaştakiler gayet iyi hatırlarız. Saltanat paşalarının idaresi altındaki hilafet ordularını, Anzavur paşaların idare ettiği Kuvayi inzibatiye kıtalarını ne çabuk unuttuk?¹²¹⁴

¹²¹¹ “Denize Söyledikleri Mensuresinden Dolayı Verilen Kararda Israr Edildi”, *Vakit*, 20 Şubat 1929, s.2. Dini Tahkir: Mahkeme Suat Derviş Hm Hakkındaki Kararında Israr Etti”, *Milliyet*, 20 Şubat 1929, s.3.

¹²¹² Suat Derviş, “Dil Bayramı”, *Yeni Edebiyat*, 15 Eylül 1941, S.22, s.1.

¹²¹³ Suat Derviş, 19 Mayıs Bayramının Manası”, *Vakit*, 19 Mayıs 1940, s.3.

¹²¹⁴ Suat Derviş, “Fransız İnkılabı ile Türk İnkılabı Arasında Bir Mukayese”, *Haber*, 16 Temmuz 1939, s.3.

Suat Derviş bu soruları sorduktan sonra, *mürteci zümrelerin* örgütlediği Konya Yozgat, Adapazarı, Nevşehir Bozkır isyanlarını hatırlatmış, Cumhuriyet'in ilanından sonra da emperyalizmin teşvikiyle irticanın yeniden hortladığını, Kürt İsyanları (Şeyh Sait), Ağrı Ayaklanması ve Menemen hadisesi ve Atatürk'e suikast girişimi gibi olayları örnekleyerek hatırlatmış, Türk inkılabının dahili mücadelelerinin hâlâ devam ettiğini ortaya koymuştur.¹²¹⁵ Birkan'ın da vurguladığı gibi Suat Derviş din ve irtica meselesine Sabiha Sertel kadar sık girmemiş olsa bile bu konuda bir hassasiyet içinde olduğu açıktır.¹²¹⁶ *İrtica, softalık, mürteci zümreler, ecnebi sermaye, saltanat ve hilafet, derebeylik* onun yazılarında birlikte ve ilişkili olarak işlenmiş, Türk devriminin bu tehlikelere karşı korunması gerektiği sık sık vurgulanmıştır.

Şeyh Sait Ayaklanmasının cumhuriyet ve devrim karşıtı niteliği ve bu durumun toplumsal düzlemde yarattığı tehdit algısı, kadın yazarların hem dönemsel yazılarında hem de retrospektif çalışmalarında konu edilmiştir. Nezihe Muhiddin, Şeyh Sait Ayaklanmasının başlangıcından çok kısa bir süre sonra kaleme aldığı yazısında, 31 Mart Ayaklanması (1909) ve Şeyh Sait Ayaklanması (1925) arasında ard-belleğindeki taze ve canlı gel-gitlere dayalı kurduğu benzerliklere *cehalet* söylemiyle dikkat çekerek “*Bilhassa mahiyet, yani cehalet nokta-i nazarından aynı şeyin aynı suretle tekrarından başka bir şey değil midir?*” diye sormuş, sosyal devrimlerde oldu bitti deme lüksü olmadığını, geleneksel, *irticai* kurumların ve *cehaletin* her zaman onu yıkmaya yönelik faaliyetlerinin olacağını, yeni nesillerin özellikle kadınların çok uyanık olması gerektiğini, meslek hayatında olduğu gibi annelik ve ev hanımlığı konusunda kendilerini geliştirmeleri gerektiğini ifade etmiştir.¹²¹⁷

Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılmasından kısa bir süre sonra yazdığı bir diğer makalesinde de “*Şeyh Sait'in menfur isyanı irticain can çekişirken kıpırdanmasıydı*” hatırlatmasını yapmış, *teceddüdperverlik-muhafazakarlık* mücadelesini bu kez ilericilerin kazandığını söyleyerek ayaklanmayı *gerici* bir ayaklanma olarak değerlendirmiştir.¹²¹⁸

Tıpkı Nezihe Muhiddin ve Suat Derviş gibi Sabiha Sertel'in de bu ayaklanmaya önem atfettiği görülmektedir. Ayaklanmanın başlamasından kısa süre sonra kaleme

¹²¹⁵ A.y.

¹²¹⁶ Tuncay Birkan, “Suat Derviş: ‘Türk İnkılabı’, Stalinizm, Radikal Cumhuriyetçilik”, “*Ben Yazar Suat Derviş*” içinde, Haz. Seval Şahin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024, s.215.

¹²¹⁷ Nezihe Muhiddin, “İnkılâp ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 31 Mart 1925, s.2.

¹²¹⁸ Nezihe Muhiddin, “Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi”, *Kadın Yolu*, 23 Temmuz 1925, S.2, s.18. Yeni harfli metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss.225-227.

aldığı, “Anadolu’nun İç Yüzü” başlıklı yazısında, doğrudan olmasa da Trabzonlu genç hizmetçi Gülşen adlı bir kadının *hacı, hoca ve büyüçülerin* elinde yaşadığı trajediyi okurlarıyla paylaşırken, Genç ilinde başlayan ayaklanmayı hatırlatmış ve konuyu gericilik ekseninde tartışmıştır.

Gülşen’in bu alelade vakası içinde Anadolu’nun izdivacı, ailesi, kadın ticareti, hacısı, hocası, büyü, cinleri, ortağı, hastalıkları ve şekli tedavisi hepsi vardır. İnkılabı tehdit eden ejder, kuyruğunu Gence’de oynatmışsa, başı Anadolu’nun koynunda yatıyor. Sıhhi, içtimai, terbiyevi teşkilatlarımızla bu ejderlerin başını ezmezsek, yarın Anadolu’nun koynunda yatan bu ejder ve bu ejderin askerleriyle çarpışacağız. Gülşen, gizli gizli kangren olmuş, bir yaranın küçük bir çıbanıdır... Onun hastalığı tedavisiz kaldığı gibi, daha henüz Anadolu’nun hastalığı da tedaviye başlamamıştır.¹²¹⁹

Kamuoyunda ve dönemin yazınında *Genç Hadisesi* olarak bilinen bu ayaklanmanın arkasındaki *gerici odaklar* adı altındaki ‘yeni feodal’ toplumsal güçlerin (hacılar, hocalar, şeyhler, tarikatlar, aşiretler) etkisini toplumsal politik bir problemin parçası olarak görmüş, eğer önlem alınmaz ve bu toplumsal gerilik çözülmezse farklı yerlerde benzer olayların yaşanmasının kaçınılmazlığına değinmiştir. Sabiha Sertel öz yaşam öyküsünde Şeyh Sait Ayaklanmasını bir kez daha hatırlatmış, haberi geldikten sonra isyanın adım adım hızla yayılışının yarattığı tedirginliği aktarmış ve bu ayaklanmanın sadece gerici değil bölücü bir ayaklanma olduğuna ve arkasında İngiliz desteğinin bulunduğu dair fikirlerini de 1969 penceresinden şöyle paylaşmıştır:

Bu isyan şeyhlerin ağaların hazırladığı gericilik hareketi olduğu gibi, aynı zamanda bir Kürt bağımsızlık hareketi idi. Yargılama sıralarında ele geçen birçok vesikalar ve dış basında çıkan birçok yazı, bu hareketin, İngilizlerin kışkırtmasıyla geliştiğini gösterdi. Hükûmet bu hareketi bir irtica hareketi olarak gösteriyordu. Bundan maksat muhalefet eden gazeteleri susturmak, her çeşit tenkidi önlemek için bir bahane yaratmaktı.¹²²⁰

Şeyh Sait Ayaklanmasının yarattığı tehdit ortamında yasalaşan Takrir-i Sükûn Kanunu ve basına uygulanan sansürü kendisinin ve eşinin penceresinden aktaran Sabiha Sertel, bir süre sonra yargılanacak ve sürgün cezası alacak eşi Zekeriya Bey’in yaşadığı mağduriyetlere de değinmiştir. Eşinin sürgünde olduğu bu dönem, kadın olarak kendisinin yaşadığı sorunları, parasızlığı, gazeteyi tek başına ayakta tutma mücadelesini de bu kronolojik anlatı içine yerleştirirken, kişisel kırgınlığını ideolojik tespitlerinin

¹²¹⁹ Sabiha Zekeriya, “Anadolu’nun İç Yüzü”, *Resimli Ay*, S.15, Nisan 1925, ss.36-40.

¹²²⁰ Sertel, *Roman Gibi*, s.94.

önüne geçirmemiş, ayaklanmanın Cumhuriyet rejimi ve inkılâplar için taşıdığı riski görmezden gelme veya önemsizleştirme yoluna gitmemiştir.¹²²¹

Sabiha Sertel'in "Menemen Olayı"ndan sonra kaleme aldığı "İrticanın Sebepleri" başlıklı yazısı da onun gericilik konusuna yaklaşımı ile ilgili net bir perspektif sunmaktadır. Menemen'de yaşananların son günlerin en önemli hadisesi olduğunu ortaya koyan Sertel, ayaklanmanın, sadece muhalif basına ve günlük tartışmalara bağlanamayacak kadar derin, toplumsal ve iktisadî bir arka planı olduğundan söz etmiştir.

İnkılâp şüphesiz birçoklarının menfaatlerini baltalamıştır. Bilhassa gıdasını taassuptan alan medrese ve tekke esnafı, siyasî mekanizmayı elinden kaçıranlar, maddî menfaatleri zedelenenler, maziye avdet için, halkın hoşnutsuzluğundan istifade etmek isterler. Halk iktisaden refah içinde yaşadığı zamanlar, bunlar irticai bayrak olarak kullanmazlar.¹²²²

Sertel Menemen'deki olayın sadece tekkeleri kapatarak çözülemeyeceğini, köylünün "mütegallibenin ve derebeylerin" elinden ve vergi yükünden kurtarılmasının şart olduğunu, "sa'y isitsmarının" son bulması gerektiğini söyleyerek irtica bayrağını açanların bu şartlardan faydalanmasına engel olmak gerektiğini söylemiştir. Sertel ikinci bir neden olarak da emperyalizmi göstermiştir. Suriye'den gelen Fransız tesirine dikkat çeken Sertel, oradaki *Yüzellilikler*¹²²³ vasıtasıyla Fransa'nın Menemen olayında dahli olduğunu dile getirmiştir. Sabiha Sertel pek çok konuya olan yaklaşımında olduğu gibi ekonomik sorunların, toplumsal bozuklukların ve dış güçlerin etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini, irticanın bu ekonomik ve toplumsal sorunlardan doğrudan beslendiğini söylemektedir.

Sertel, Suriye'nin Türkiye'de irticayı desteklediğine ve kışkırttığına dair fikirlerine bazı başka yazılarında da yer vermiştir. "*Suriyeli bir softa, camide vaaz vermiş... İlim kürsüsünde önüne diz çökenlere 'Ey ümmeti Muhammet, Türk kanı helâldir' diye fetva vermiş.*" sözleriyle Suriye'deki Türk düşmanlığına ve yeni rejim aleyhindeki Fransa destekli faaliyetlere değinmiştir:

Softanın başı bir kat sarıklı içi yüz kat sarıklıdır, biliriz. Koltuğunun altında yaldızlı haçlar taşır; kuvvetin önünde süklüm püklüm topraklara kapanır, biliriz... Din bayrağını kirli taassubuna, hakikî menfaatine âlet yapan softanın milleti, bugün

¹²²¹ A.g.e., ss.94-112.

¹²²² Sabiha Zekeriya, "İrticanın Sebepleri", *Resimli Ay*, 15 Kanunusani 1931, s.1.

¹²²³ Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilen genel af dışında kalanların sayısının 150 olması nedeniyle bu kişiler *Yüzellilikler* olarak anılmaktadır. Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-V*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2021, s.297. *Yüzellilikler* ile daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri: Yüzellilik Gazeteciler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021.

istiklaline yarım kavuşur gibidir. Hâlâ emperyalizmin müstemleke milleti olmaktan kurtulmadı. Düne kadar vatandaşları millî kurtuluş için Suriye sokaklarında kan döktüler. Bu vatanperver, milliyetperver softa, neden o zaman ‘emperyalistlerin kanı helâldir’ diye fetva vermedi?... Bilâkis, hamisi Fransız devletine, din kürsüsünde dua etti, vatandaşlarını, müstevlilere itaate davet etti.¹²²⁴

Sabiha Sertel, emperyalizmin Türkiye’deki gerici ve irticai faaliyetlerin destekçisi olduğunu, bunlara engel olmak için ekonominin güçlü olması ve halkın bu kışkırtıcı faaliyetlere kanmaması gerektiğini sık sık vurgulamıştır. “*Başı bir kat içi yüz kat sarıklıdır*” ifadesiyle bu faaliyetlerin sinsi bir şekilde yürütüldüğünü, dini inançları sömürerek ve masum görünerek çok katlı ilişkilerini gizlediklerini ima etmektedir.

Tıpkı Sabiha Sertel gibi Suat Derviş de Menemen olayını zihninde derin bir yere oturtmuş, bu hadisenin genç kuşakların hafızasında mutlaka yer edinmesi gerektiğine inanmıştır. 1936 yılında Menemen’e kadar gitmiş, sokakta gördüğü çocuklara hadise ile ilgili ne bildiklerini sormuş, bilmediklerini görünce de kaygı duymuştur. “*Bana bir tek kişi Menemen’de bu vakanın nasıl cereyan ettiğini, Kubilay’ın bu cami avlusunun hangi noktasında alçakçasına boğazlandığını söyleyemedi.*” diyen Suat Derviş, Menemen’de bir Kubilay günü olması gerektiğini, herkesin göz yaşları içinde bu destanı, Kubilay’ın kahramanlığını anlatmasını beklerken, olayın unutulmuş olmasına hayret etmiştir.¹²²⁵

¹²²⁴ Adsız Yazıcı (Sabiha Zekeriya), “Türk Kanını Helâl Gören Softa”, *Tan*, 21 Nisan 1937, s. 5.

¹²²⁵ Suat Derviş, “Çocuklar Bilmiyor”, *Tan*, 28 Eylül 1936, s.5

4. BÖLÜM

KADIN YAZAR GÖZÜYLE ATATÜRK

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminin ardından, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi köklü değişimlerin merkezinde, tartışmasız biçimde Mustafa Kemal Atatürk'ün belirleyici rolü yer almaktadır. Atatürk sadece vatan kurtarıcısı ve Cumhuriyet kurucusu değil imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde devrimlerin mimarı ve ideolojik önderi, toplumsal ilerlemenin beyni olarak merkezde yer almaktadır. Özellikle kadın hakları alanındaki değişim ve dönüşümlerdeki etkin rolü, sadece devlet yönetiminde değil sosyal hayat içerisinde bu kazanımlara yönelik teşvik eden tutumu ile kadın yazarlar üzerinde etkili olmuş, bir lider olarak kabul görmüştür.

Buradan hareketle kadın yazarların Atatürk'e ilişkin değerlendirmeleri, hem bu yazarların duygu ve düşünce dünyasına, hem de Atatürk özelinde devrimlere, Cumhuriyete, yeni ulus-devletin ideolojik yönelimine ilişkin fikirlerine ayna tutmaktadır. Kadın yazarların Atatürk ile ilgili yorum ve değerlendirmeleri hem cumhuriyetin kadınlara atfettiği rolü anlamak hem de kadınların bu yeni toplumsal sözleşmeye ve eşit vatandaşlık anlayışına verdiği yanıtı görebilmek açısından da önemlidir. Burada ele alınacak görüşler, Cumhuriyet'in kuruluş dönemine ilişkin günümüze kadar taşınan tartışmaların ve genel kabullerin arkasındaki entelektüel kadın bakışının köklerini de anlamamızı sağlayacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk tarihi ve Türk milletinin kaderini değiştirecek bir karakter olacağına dair ilk ışık 1905 Şam ve 1909 Hareket Ordusu günlerine kadar götürülebilir. M. Emin Elmacı “*Mustafa Kemal ile ilgili basında çıktığı bilinen en erken haber, Selanik'te Yunus Nadi tarafından çıkarılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı da olan Rumeli gazetesinde yayımlanmıştır*” tespitiyle Mustafa Kemal'in adının bir gazetede yayımlandığı ilk tarih olarak 1911 yılını işaret etmekte ve onu kamuoyuna tanıtan kişinin Yunus Nadi olduğunu söylemektedir.¹²²⁶ Harp Okulu'nun 1902 (1317 mezunları) mezunlarının yüzbaşılığa terfi edişini kutlamak için düzenlenen ziyafette, kurmay olan Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları daha önce yüzbaşı olmalarına

¹²²⁶ Elmacı, a.g.e., s.41.

rağmen arkadaşlarını kutlamak için bu yemeğe katılmıştır. Rumeli gazetesi ziyafetin haberini yaparak orada yapılan konuşmalara yer vermiş, Mustafa Kemal'in yaptığı uzun konuşma metnini "Erkan-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal Bey'in Nutku" başlığı ile vermiştir. Yunus Nadi sonraki gün, bu konuşmaya yeniden değinerek Mustafa Kemal'in "ordu ve siyasetin birbirinden ayrılmasına ilişkin fikirlerinin doğru ve önemli olduğunu" belirtmiştir.¹²²⁷ Yunus Nadi'nin Mustafa Kemal'le ilgili iki gün üst üste yaptığı bu haber ve değerlendirmeler onun dikkatleri üstüne çekmeye başladığının da bir göstergesidir.

Sonraki aylarda, Trablusgarp Savaşı'nda yerli ve yabancı basında çıkan fotoğraf ve haberlerle tanınmış, Derne ve Tobruk Kumandanlığı'ndaki başarısı basında gündeme gelmeye başlamıştır.¹²²⁸ Çanakkale Savaşı sırasında da, önce Donanma Mecmuası'nda adı yazılmadan fotoğrafları yayımlanmış¹²²⁹, bir gün sonra Tasvir-i Efkâr gazetesinde "Çanakkale muharebat-ı berriyesinde fevkalade yararlılıkları görülen ve emr-i müdafaadaki iktidar ve maharetiyle hakkıyla ihraz-ı şan ve şeref eyleyerek Boğazları ve makam-ı hilafeti kurtaran kumandanlarımızdan celadet-ı fitriye ve havarık- hamaset ile mümtaz Miralay Mustafa Kemal Bey Efendi" şeklinde kamuoyuna tanıtılmıştır.¹²³⁰

Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in Veliaht Vahdettin'i daveti üzerine gerçekleştirilen Almanya gezisinde¹²³¹ ona refakat için görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa'dan da sıklıkla bahsedildiği ve özellikle Çanakkale Savaşı'ndaki başarısından dolayı kamuoyunda tanınan bir isim olarak bilindiği ve seyahat sonrasında da basında kendisinden söz ettiği belirtilmelidir.¹²³² Ruşen Eşref'in "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat" başlığıyla *Yeni Mecmua*'da yayımlanan mülakatı ayrıntılı ve ses getiren ilk haberlerden biri olmuştur.¹²³³ Bu tarihlerden sonra Mustafa Kemal

¹²²⁷ A.g.e., ss.45-56.

¹²²⁸ Trablusgarp Savaşı'nda çekilmiş bu fotoğrafı "Derne Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey" alt yazısıyla *Şehbal* gazetesinin 28 Mayıs 1912 tarihli 53. sayısında yayımlanmıştır. Yabancı basında çıkan ilk fotoğrafı da yine aynı tarihlere denk gelmektedir. Fransız L'illustration dergisinde 22 Haziran 1912 tarihinde Enver Paşa ile olan bir fotoğrafı "Enver Bey ve Mustafa Kemal" alt yazısıyla yayımlanmıştır. Mehmet Emin Elmacı, "Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal", *Belgi Dergisi*, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss.1205-1254.

¹²²⁹ "Çanakkale dar-ı Harbine Dair İntibalar" alt yazısıyla yayımlanan biri otomobilde komutanlarla, diğeri de ayakta komutan ve askerlerle birlikte çekilmiş iki adet fotoğrafı yayımlanmıştır. *Donanma*, Cilt 7, S.64, 28 Ekim 1915, s. 5.

¹²³⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 29 Ekim, 1915, s.1

¹²³¹ Atatürk'ün Almanya gezisi için ayrıntılı bilgi için bkz. Bk. Mehmet Önder, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1995.

¹²³² Elmacı, a.g.m., ss.1213-1215.

¹²³³ Ruşen Eşref. "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" *Yeni Mecmua*, Çanakkale Nüshayı Mümtazes, C.3, 24-28 Mart 1918, ss.130-143.

Paşa'nın Sultan Vahdettin ile gerçekleştirdiği “selamlık” görüşmeleri¹²³⁴, Tevfik Fikret'in ölüm yıldönümü nedeniyle mezarı başında ziyaret¹²³⁵, Filistin Cephesi'ne atandıktan sonra Vahdettin tarafından “fahri yaverlik” görevine atanması¹²³⁶ gibi çeşitli vesilelerle basında gündem olmakta ve M. Emin Elmacı'nın ifadesiyle artık “*yıldızı parlamaktadır*”.¹²³⁷

Mondros Mütarekesi'nin ardından Yıldırım Orduları grubu ve 7. ordu karargâhının lağvedilmesiyle Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilince bu konu da *Takvim-i Vekayi*, *Yenigün*, *Zaman*, *Minber* ve *Ati* gibi pek çok gazetede haber olmuştur.¹²³⁸ İstanbul'a gelişinin ardından ondan “*Anafartalar Kahramanı*” olarak söz eden gazeteler askerî törenle karşılandığı bilgisini paylaşmıştır. Bu tarihten itibaren İstanbul'da bulunduğu bu altı aylık süreçte, gerek Sultan Vahdettin ile gerçekleştirilen *selamlık* görüşmeleri¹²³⁹ gerek *Minber*¹²⁴⁰ ve *Zaman*¹²⁴¹, *Vakit*¹²⁴² gazetelerinde yayımlanan mülakatlarıyla Mustafa Kemal adının daha da sık duyulduğu söylenebilir.¹²⁴³ 19 Mayıs 1919'a giden süreçte Mustafa Kemal Paşa kamuoyu tarafından bilinen, hayranlık duyulan bir isim olması nedeniyle kadın- erkek İstanbul'daki entelektüel çevre üzerinde de bir etkiye sahiptir. Samsun'a çıkışının ardından bu ilgi ve hayranlık, saygı duyulan bir liderliğe dönüşmüş ve çeşitli yazılarla kendisinden söz edilir olmuştur.

Yukarıda da vurgulandığı gibi basında Mustafa Kemal'den 1911 yılında ilk söz eden ve ona en başından inanan gazeteci ve aydın Yunus Nadi'dir. Trablusgarp ve Çanakkale'deki başarıları da dahil olmak üzere *Şehbal* dergisinde, *Tasvir-i Efkâr* ve *Yeni Gün* gazetelerinde pek çok vesileyle Mustafa Kemal'den bahsederek onu işaret etmiştir.

¹²³⁴ “Selamlık”, *Zaman*, 10 Ağustos 1918, “Dahili Şuun-Selamlık”, *Vakit*, 17 Ağustos 1918.

¹²³⁵ “Tevfik Fikret-i Merhum”, *Vakit*, 20 Ağustos 1918.

¹²³⁶ “Fahri Yaver-i Padişahi”, *Sabah*, 25 Eylül 1918.

¹²³⁷ Elmacı, *a.g.e.*, s.1224.

¹²³⁸ “Mustafa Kemal Paşa”, *Yenigün*, 11 Kasım 1918. “Yıldırım Ordular Grubunun Lağvı”, *Vakit*, 11 Kasım 1918. “Mustafa Kemal Paşa”, *Zaman*, 11 Kasım 1918. “Mustafa Kemal Paşa”, *Minber*, 11 Kasım 1918. “Mustafa Kemal Paşa”, *Ati*, 11 Kasım 1918.

¹²³⁹ “Selamlık”, *Zaman*, 16 Kasım 1918. “Selamlık Resm-i Alisi”, *Vakit*, 30 Kasım 1918. “Selamlık”, *Zaman*, 21 Aralık 1918.

¹²⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat, *Minber*, 17 Kasım 1918.

¹²⁴¹ “Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı”, *Zaman*, 17 Kasım 1918.

¹²⁴² “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”, *Vakit*, 18 Kasım 1918.

¹²⁴³ Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu bu altı aylık sürece ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, 11. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009. Sadi Borak, *Atatürk'ün Ata ve İstanbul*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983.

Mustafa Kemal'den erken dönemde övgüyle söz eden isimlerden biri de Mehmet Zekeriya (Sertel)'dir. *Millî Mecmua*'da yayımlanan “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı yazısında, Çanakkale'de gösterdiği kahramanlığı hatırlatarak bir lider olarak ortaya çıkışını müjdelemektedir.¹²⁴⁴ Henüz Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan önce yazılmış bu yazının dikkate değer bir öngörüyle yazıldığı belirtilmelidir.

TBMM'nin ve düzenli ordunun kuruluşunun ardından gazeteci ve aydınların Ankara'ya gelmesiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı daha da yakından tanımaya ve onunla ilgili fikirlerini kaleme almaya başlamışlardır. Örneğin, Yahya Kemal “Eser” başlıklı yazısında “*millî hareket bir sene içinde bu hakikati ortaya koydu bir sene içinde Mustafa Kemal'i milletin timsali olarak yarattı*” demiştir.¹²⁴⁵ Yakup Kadri, İnönü Zaferi'nin ardından kaleme aldığı yazısında İsmet Paşa'yı *İnönü Kahramanı*, Mustafa Kemal Paşa'yı *Anafartalar Kahramanı* olarak anmış ve yeni bir devrin başladığını vurgulamıştır.¹²⁴⁶ Yakup Kadri ve Yahya Kemal'in bu ilk yazılarının ardından Mustafa Kemal vurgusunun kamuoyunda öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemle birlikte artık Ruşen Eşref¹²⁴⁷, Falih Rıfkı¹²⁴⁸, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)¹²⁴⁹, Velid Ebüzziya¹²⁵⁰ gibi devrin pek çok önemli ve tanınmış kaleminin Millî Mücadele ile ilgili yazılar kaleme aldıkları, Mustafa Kemal Paşa'yı bir kahraman ve lider olarak benimsedikleri, kabul ettikleri, övgüyle gündeme getirdikleri görülmektedir.

¹²⁴⁴ Mehmet Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa”, *Büyük Mecmua*, 20 Mart, 1919, s.44. Yeni harfli metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* içinde, (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve diğerleri.) Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, ss.84-85.

¹²⁴⁵ Yahya Kemal, “Eser”, *İleri*, 5 Mart 1921. Eser, *İleri*, 5 Mart 1921. Yeni harfli metin için bkz. Yahya Kemal Beyatlı, “Eser”, *Eğil Dağlar*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2012, s.45.

¹²⁴⁶ Yakup Kadri, “İnönü yahut Metristepe'den Görülen Şeyler”, 6 Nisan 1921. Yeni harfli metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Cilt I, ss.528-531.

¹²⁴⁷ Londra Konferansı izlenimlerinden bahsettiği yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nden beri gördüğü ve kendisine söylediklerinin bir bir gerçekleştiğinden bahsetmiştir. Ruşen Eşref, “Müzakere Salonunda”, *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1921. Yeni harfli metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle...*, Cilt I, ss.569-578.

¹²⁴⁸ Falih Rıfkı Mustafa Kemal'den bahsettiği bu ilk yazısında Mustafa Kemal'in öngörüsü ve cesaretiyle Anadolu'daki hareketin bir çığ gibi büyüdüğünü ve devleştiğini anlatmıştır. Falih Rıfkı, “Devle Cüceler”, *Akşam*, 7 Temmuz 1921. Yeni harfli metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle...*, Cilt I, ss. 597-599.

¹²⁴⁹ İsmail Hakkı “Anadolu Harbinin Felsefesi” başlıklı yazısında “harbin felsefesinin hürriyetin felsefesi olduğunu, Yunanistan'ın düşeceğini ve Türk'ün kurtulacağını” söyleyerek Mustafa Kemal'in sakinliğinden, vakurluğundan ve gösterişsizliğinden söz etmiştir. İsmail Hakkı, “Anadolu Harbinin Felsefesi”, *Akşam*, 6 Eylül 1922. Yeni harfli metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle...*, Cilt II, ss.945-947.

¹²⁵⁰ Şubat 1919 tarihinden itibaren bir kurtuluş hareketinin ihtiyacından söz eden Velid Ebüzziya Türk Ordusu'nun İzmir'e ulaşmasından sonra yazdığı “Ne Söyleyelim” başlıklı yazısında Mustafa Kemal'in kararlılığından ve ulaştığı zaferden söz etmiştir. Ebüzziyazade, “Ne Söyleyelim”, *Tevhid-i Efkar*, 10 Eylül 1922. Yeni harfli metin için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle...*, Cilt II, ss.952-955.

Kadın yazarlar arasında, erken dönemde Mustafa Kemal'den söz eden ilk isim Halide Edip'tir. "Yarınki Türkiye-Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı Münasebetiyle" başlıklı yazısında onun *millet sesinin taazzuv etmiş bir aksi olması itibariyle* önemine dikkat çekmiştir.¹²⁵¹ Sakarya Muharebesi'ndeki cephe izlenimlerini aktardığı "Dua Tepe" başlıklı yazısında "*başkumandan, ayakta arkasında geniş bir pelerin uzaklara bakıyor...mavi gözleri yükseklerle bakıyor, göğe akıyor gibi...*" şeklindeki betimlemesiyle Mustafa Kemal Paşa'yı *başkumandan* rütbesiyle anarak İsmet Paşa, Fevzi Paşa gibi diğer komutanların görünüşleri, endişeleri, kararlılıkları üzerinden bir savaş portresi çizmeye çalışmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu metin Mustafa Kemal'in "mavi göz" imgesi üzerinden tasvir edildiği ilk yazıdır.¹²⁵² Bu kullanımını "Türk'ün Ateşle İmtihanı" adlı eserinde de sürdürmüştür. Kadın kaleminin, siyasetin savaş ve cephenin edebiyata yansıyan ilginç bir örneği olarak karşımızda duran bu mecazi anlatım, halen Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımlarken kullanılan kalıplaşmış *bir imgeye* dönüşmüş, *ikonikleşmiştir*. "Mavi göz" ifadesi, literatürde yaygın biçimde Atatürk'ü tanımlamak için kullanılan bir ifadeye evrilmiştir.

Millî Mücadele Dönemi Ankara'sında bulunan kadın yazarlardan biri de Müfide Ferit (Tek) Hanımdır. Eşi İstanbul mebusu Ahmet Ferit Bey'in, Fransızlarla imzalanan esir değişimi anlaşmasından sonra bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Ankara'ya getirilmesinin ardından bir süre sonra Çankaya'ya yerleşen, "*Aydemir*"in yazarı" olarak da zaten tanınmış olan Müfide Hanım, *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı yazılarla dikkat çeken kadın yazarlardan biri olmuştur.¹²⁵³ "Türk Askeri" başlıklı yazısında isim vermeden Mustafa Kemal'i işaret eden Müfide Ferit Hanım onun askerî başarılarından söz ederek şöyle seslenmektedir:

Trablusgarp çöllerinde topsuz tüfeksiz iken, İtalyan hücumuna karşı ateşli bir sam rüzgârı gibi kabardın ve nefesinle onu yaktın. Edirne'de aklıktan kunduranın derilini kemirirken yağın şarapneller altında bir kaya kesildin. Üç devletin kılıncı senin göğsünde paralandı. O seni kımıldatmadı. Çanakkale'de, o ilahi kahramanlığının

¹²⁵¹ Halide Edip, "Yarınki Türkiye-Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı Münasebetiyle", *Vakit*, 12 Ocak 1920, aktaran Enginün, "Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Türk Kadını" ss.285-289.

¹²⁵² Ruşen Eşref, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat"ta "Gözleriniz onun mavi gözlerindeki kuvvetli parıltıyı görmeli, azimkar asker çehresindeki manayı okumalıydı." derken mavi gözlerinden bahsetmiştir. Ancak Halide Edip'in kullanımı tekrar eden, yerleşen ve bir süre sonra ikonikleşen bir duruma işaret etmektedir.

¹²⁵³ Müfide Ferit Hanım, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde "Malta'ya", "Geçen Seneki Ramazan", "Türk Askeri", "Gazi Antep", "İrlanda Kahramanları", "Kara Haber", "Hayret", "Wilson ve Avrupa'nın Karşısındaki Tehlikeler" başlıklarıyla pek çok yazı kaleme almıştır. Çonoğlu, *a.g.e.*, 2022, s.45.

efsanevi abidesinde dünyanın bütün ordularına, donanmalarına karşı yalnız başına sen göğüs gerdin...

İleri gazetesinin kendisi ile yaptığı bir mülakatta Enver Paşa'nın dönüp dönmeyeceği ile ilgili bir soruya “*Anadolu’da bir Enver meselesi yoktur ve olamaz. Anadolu Mustafa Kemal Paşa’nın vaziyetine hâkim ve naiz olan ince zekâ ve dirayeti sayesinde büyük bir faaliyet sarf ederek gayesine doğru ilerliyor.*” şeklinde cevap veren Müfide Ferit, millî hareketin tek bir önderinin olduğuna, onun da Mustafa Kemal’den başkası olmadığına vurgu yapmıştır.¹²⁵⁴

Çalışmamızın merkezinde yer alan dört kadın yazarın eserleri incelendiğinde, erken dönemde yani Trablusgarp ve Çanakkale Savaşları’nda, Mondros Mütarekesi’nden sonraki süreçte, Mustafa Kemal’in İstanbul’daki faaliyetleri esnasında, 19 Mayıs 1919’ta Samsun’a çıkıp Millî Mücadele’yi başlattığı günlerde ya da kongreler döneminde Mustafa Kemal Paşa’dan söz eden yazı ya da eserlerine rastlanmamıştır. Bu erken dönemde, yukarıda da işaret edildiği gibi Mustafa Kemal Paşa’dan bahseden yazı ve yazar sayısı zaten sınırlıdır. Kadın yazarların Mustafa Kemal Paşa’nın erken dönemine ilişkin gözlemleri, tespit ve değerlendirmeleri ileriki yıllarda yazdıkları çerçevesinde ele alınacaktır.

Nezihe Muhiddin’in Atatürk’ten isim vermeden bahsettiği ilk yazısı 1919 yılına denk gelir. *10 Temmuz İnkılabı* (II. Meşrutiyet’in ilanı) ile *Anadolu’daki direnişi* kıyasladığı bu makalesinde *harekât-ı milliye ricalinin hiç şüphesiz memleketin en namuslu ve kahraman evlatlarından biri olduğunu, hedeflerinin büyüklüğü, hareketlerinin asaleti, ifa ettikleri son hizmetinin ulviyeti* ile vatanın şükranını kazandıklarını ve Türk milletinin onlara borçlu olduğunu belirtmiştir.¹²⁵⁵

1925 yılında kaleme aldığı “Ankara Yolunda” başlıklı yazı dizisinde (EK-14) ise onu ilk kez “Gazimiz” olarak anmıştır. Ankara seyahatinin ardından izlenimlerini aktardığı yazısında yeni kurulan Cumhuriyetin yeni başkenti üzerine değerlendirmeler yapmış, yenilik ve ilerlemelerdeki Atatürk etkisi üzerinde durmuştur:

Millet meclisine girerken yüreğim vakur bir itminanla çarptı. Orası adalet, insaniyet ve vatandaşlığın en ulvi bir mabedi... Orada en basit bir köylü mebusunu çağırıyor. Kendi intihab ettiği vekilinden bir kardeş, bir arkadaş muamelesiyle dilsir ve müsterih oluyor... Allahım zulüm ve kahr, tazyik ve ceberrutun ağır ve mesum

¹²⁵⁴ “Müfide Ferit Hanım ile Mülakat”, *İleri*, 2 Aralık 1921, s.1.

¹²⁵⁵ Nezihe Muhiddin, “Tezvirat Devam Ediyor”, *İleri*, 12 Teşrin-i Evvel 1919, ss.4-5. Yeni harfli metin için bkz. Muhiddin, *Bütün Eserleri* 4, ss.197-204.

havasından kurtulanlar için bu ne geniş bir nefis istihlasıdır! Bu kadar yüksek bir saadetle tetvic ettiğin kullar her halde bu büyük bahşayışe layık asil ve neci insanlardı. Sen onlara öyle bir münici gönderdin... İnsanı hayret ve istiklalin en nezih ve feyizli nurlarıyla tasaid eden her noktasında, hevesinin her zerresinde necip ve sevgili Gazimizin muazzam gölgesi var.¹²⁵⁶

Meclis'e girerken derin bir güven ve saygı hissettiğini, zulüm ve baskı dönemlerinden kurtulmuş olmanın büyük bir özgürlük duygusu yarattığını vurgulayan Nezihe Muhiddin, bu mutluluğun, onları bu özgürlüğe ulaştıran Atatürk'ün önderliğinden kaynaklandığını, Meclis'in her köşesinde Atatürk'ün aydınlatıcı etkisinin hissedildiğini belirtmektedir. Birkaç ay sonra *Türk Kadın Yolu* için yazdığı makalesinde yine Atatürk'ün "muncilik" (kurtarıcılık) özelliği üzerinde durduğu görülmektedir.

Bizleri vazif bir tehlikeden kurtararak halaskarımız oldu. Müncilik Anafartalar'dan beri onun unvanıdır. En ince siyasî meseleleri halledip müphem ve karanlık bir atıye meşaleler ikad eden dimağı elbette dâhidir...Bütün mazhariyetlerimizi, varlığımızı, teceddüdümüzü terakkimizi göz önüne götürürken, Mustafa Kemal isminin önünde en derin huşuyu hürmet ve takdisle eğilmemek kabil midir?¹²⁵⁷

Zübeyde Hanım'a "*Fâtîha ithaf ederek*" bitirdiği bu yazısında, Atatürk'ün dahi olduğunun altını çizmiş, tüm bu ilerleme ve modernleşmenin önderi olduğu için minnet ve takdirini belirtmiştir. Muhiddin, Türk devriminden "Gazi İnkılabı" olarak söz etmektedir. Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesinin¹²⁵⁸ ardından yazdığı bir makalesinde "Türk kadını şişmandır, şalvar giyer" türünde ön kabullere sahip Avrupalının bu başarı karşısında şaşkına döndüğünü, Türk kadının yaşadığı değişim ve dönüşümün farkında olsa da bunu bilmezlikten geldiğini ama bu sonucu ve değişimi kabullenmek zorunda kaldığını belirtmiş ve "*Gazi İnkılabını bilmemek için kör ve sağır bir cehalet lazım, biz bunu onlara yakıştıramıyoruz.*" diye eklemiştir.¹²⁵⁹

Nezihe Muhiddin'in Atatürk'le bir araya geldiğini ayrıca belirtmek gerekir. *Türk Kadın Yolu*'nın Ekim 1925 tarihli 9. sayısında (sayının kapağında Atatürk'ün fotoğrafı vardır) "Gazi'mize Kavuşurken" başlıklı yazısında bunu ayrıntısıyla anlatmıştır. Atatürk, 22 Eylül-8 Ekim 1925 tarihleri arasında gerçekleştirdiği yurt gezisinde Bursa'ya giderken trenle önce İzmit'e gelmiş, İstanbul'dan Vali Emin Bey ve içinde Nezihe Muhiddin,

¹²⁵⁶ Nezihe Muhiddin, "Ankara Yolunda-3", *İkdam*, 23 Nisan 1925, s.2.

¹²⁵⁷ Nezihe Muhiddin, "Affeden En Büyük İnsandır", *Kadın Yolu*, 15 Eylül 1925, S.6, s.2. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri 3*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, ss.245-246.

¹²⁵⁸ Keriman Halis (Ece) Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği yarışmada birinci olarak Türkiye'yi temsil etme hakkı kazanmış ve 1932 yılında dünya güzeli seçilmiştir.

¹²⁵⁹ Nezihe Muhiddin, "Avrupa'da Türk Kadınlarını Hâlâ Nasıl Tanıyorlarmış!", *Milliyet*, 17 Ağustos 1932, s.4.

Nakiye Elgün gibi öncü kadın aydınların da olduğu bir heyet tarafından İzmir tren garında karşılanmış, heyetle birlikte İstanbul'a getirilen Reşit Paşa Vapuru'na binerek Mudanya'ya gitmiştir. *İkdam* gazetesi, vapurda kimlerin bulunduğunu tek tek isim vererek belirtmiş, “Kadın Birliği reisesi Nezihe Muhiddin” bu kişiler arasında sayılmış, Atatürk ve Nezihe Muhiddin'in yan yana görüldüğü buluşma fotoğraflara da yansımıştır.¹²⁶⁰ (EK-15) Nezihe Muhiddin, o güne dair izlenimlerini anlatırken *tebcil*, *takdis*, *kutsi*, *tekrim* gibi güçlü sözcükleri kullandığı coşkulu bir üslubu tercih etmiştir. Osmanlı padişahlarıyla Atatürk'ü karşılaştırarak *yeni* düzenin yönetsel farklarını ise şu sözlerle ortaya koymuştur:

Nihayet hasretle parıldayan gözlerimiz o necip halaskarı tebcil ve takdise fırsat bulurken onun nafiz, hâkim, müstesna zikudret gözleri ruhlarımıza yol buldu...Kalplerdeki henüz tatmin edilmemiş tahassürlerin sesini duyan sevgili Gazimiz bizi tekrar huzuruna kabul ediyor. Onu tekrim için ne söylemeli. Onun büyüklüğü karşısında kimilerin aczini duymamak mümkün değil, kalplerdeki kutsi heyecanı kelimelerle sesle incitmek ne yazık! Bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin çürük tahtına padişah denilen meşum ve miskin baykuşlar konardı ... Sen büyük gazi!... Türk milletinin necip ve mert kalbine cülus ettin. Onda kirlili ve mütefessih ve yalancı bir şaşaa vardı. Seninkinde sermedi ve layemut bir samimiyet parlıyor. Aziz izlerinden ayrılmamaya peymanlı olanların yemininde layezel ve bihusuf bir sadakat ve iman var.¹²⁶¹

Nezihe Hanım, Osmanlı'nın *çürümüş monarşik düzenini* sert biçimde eleştirirken eski padişahları “*miskin ve uğursuz birer baykuş*” olarak tasvir etmiş, Atatürk'ün bu çökmüş düzenden milleti kurtardığını ve onun yönetiminin yapay bir ihtişama değil, samimiyete ve kalıcılığa dayandığını vurgulamış, *eski* ve *yeni* arasında net bir ayrım çizmiştir. Aslında bu yazısıyla monarşi ve meşrutiyet düzenleri ile Cumhuriyet arasına da net bir perde çekmiştir. Muhiddin'in “sen büyük Gazi” diyerek Atatürk'e hitap ettiği bu yazısında güçlü bir hayranlık, güven ve sadakat hissi dikkati çekmektedir:

Ulu Gazi! Harpte namus, şeref ve hayatını kurtardığın Türk kadını inkişaf yolunda da en öne kattın, onu cehlin taassubun haşin ayakları altından çekip kurtardın. Ona medeniyet ve insanlık haklarını verdin. Nihayet okuttun ve yazdırttın! Üzerimizde

¹²⁶⁰ *İkdam*, 24 Eylül 1925, s.1. Atatürk'ün Bursa gezileri ve söz konusu gezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçe Süzgün, *Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Türk Devriminin Bursa'ya Yansımaları*, Uludağ Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2015. Atatürk ve Nezihe Muhiddin'in birlikte bir fotoğrafının bulunduğu bilgisi ilk kez tarafımızca ortaya çıkarılmıştır. *İkdam* gazetesi o gün o heyet içinde Nezihe Hanım'ın bulunduğunu doğrulamaktadır. “Vapurda Kimler Var?”, *İkdam*, 24 Eylül 1925, s.5.

¹²⁶¹ Nezihe Muhiddin, “Gazimize Kavuşurken”, *Kadın Yolu*, 6 Teşrin-i Evvel 1925, S.9, s.2. Yeni harfli Metin için Nezihe Muhittin, *Bütün Eserleri-4*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.253-255.

öyle büyük, öyle hudutsuz hakların var ki, bu ulvi emeğin karşısında minnet ve şükran hisleri ne kadar aciz ve ifadesiz kalıyor!¹²⁶²

Aynı günlerde *Cumhuriyet* gazetesine verdiği bir demeçte, “*Beynelmilel Kadın Birliği’nin Türk kadınının inkılâptan sonraki vaziyeti hakkında malumat talep etmesi*” üzerine UKB’ye verdikleri yanıtları kamuoyu ile paylaşarak; Türk kadının sosyal alandaki haklarına, çocukların korunması ile ilgili gelişmelere, meslek kapılarının kadınlara artık her alanda açık olduğuna ilişkin gelişmelere yer verdiklerinden bahsederek, çok yakında siyasî hakların da alınacağına ilişkin temennilerini paylaştıklarını aktarmıştır. Bu demecinde Türk kadının geçirdiği dönüşümün, ilerici hamlelerin ardındaki Atatürk etkisini ise şu sözlerle ifade etmiştir.

Esasen rical-i hükûmet kadınsız inkılabın mümkün olmadığını teyit etmişlerdir. Bu fikir inşallah bir gün kanun halinde de tecelli eder...Bilhassa Reiscumhurumuz Gazi Paşa Hazretleri memlekette bütün teceddüdü yarattığı gibi, kadınlığın muvaffakiyat ve terakkisini de ilk safhada temenni etmektedirler.

Nezihe Muhiddin 1931 yılında yazdığı *Türk Kadını* kitabını, “*Büyük Gazi Reisi Cumhurumuz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*” hitabı, “*Büyük Rehber İthaf*” notu ve Atatürk’ün bir fotoğrafıyla başlatmıştır. Kadınlar açısından büyük kazanımlar getiren Türk devrimlerinin mimarı Atatürk’e duyduğu minneti ifade ederek başlayan eserde, birçok bölümde Atatürk’e yönelik övgüler ve Türk devrimlerinin şekillenmesindeki Atatürk etkisi belirgin biçimde görülmektedir.¹²⁶³

Fena tesirler altına kala kala garip bir tagayyüre uğrayan manevi bünyemizi ve uyuşan benliğimiz, şedit ve kudretli bir hamle ile hayatiyet ve harekete davet eden büyük rehber! Misilsiz dehanın yarattığı hayat ve hareket mütemadi temevvüçleriyle kadınlık hayatımızı daima zinde bir feyiz ve teceddütle ilerletecektir. Bütün Türk milleti, yürüdüğü ışıklı izlere kalplerimin minnet ve şükranından örülmüş eserleriyle kıymetli ve mutena poketler serpiyorlar. Ben de bu küçük kadın eserini ancak senin parlak meşalenden bir zerre ziya alarak yazdım. Onu mütevazi bir çiçek gibi ziyadar izine hediye ediyorum.¹²⁶⁴

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere kitabını Atatürk’e hediye eden Muhiddin, Türk kadınının Cumhuriyetle birlikte elde ettiği tüm kazanımların onun eseri olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde *Türk Kadını*’nda Alfabe Devrimi ve Medeni Kanun’a

¹²⁶² N.M, “Cumhuriyet Kadını”, *İkdam*, 10 Nisan 1929, s.6.

¹²⁶³ Nezihe Muhiddin kitabından hediye etmek için Halk Fırkası’nı ziyaret etmiş çıkışta şöyle bir beyanat vermiştir: “Türk kadınının istibdat, meşrutiyet ve cumhuriyet devrilerine intibak ve tekamülünü gösteren bir kitap yazdım. Tabii alakadarlara birer tane verdim.” “Nezihe Muhiddin Hanım Bir Kitap Yazmış”, *Milliyet*, 30 Kasım 1931, s.2.

¹²⁶⁴ Muhiddin, *Türk Kadını*, ss.2-3

ilişkin görüşlerini özetlerken Atatürk'ü bir *kurtarıcı* Cumhuriyeti de *kurtuluş* olarak işaret etmiştir.¹²⁶⁵

Bizler gazetelerde, mecmuada, konferanslarda medeni haklarımız hakkında durmadan fikirlerimizi, arzularımızı ifade ederken Cumhuriyet hükûmeti 1926'da Kanun-u Medeni'yi kabul etti... Aradan geçen bir iki sene sonra büyük halaskâr yeni Türk harflerini kabul ederek millete yeni büyük parlak bir şehrah daha temin etti. 1927-1928 tarihi, Türk kadınının hakiki bir kurtuluşudur. En cahil bir sınıf halinde kalmış olan kadın okumak minnetine mazhar oldu.¹²⁶⁶

Aynı kitapta pek çok defalar Atatürk'ü “ulu rehber”, “emsalsiz rehber”, “aziz rehber” gibi ifadelerle anarak kurtarıcı ve kurucu rolü ile kadın hakları alanındaki yol göstericiliğine göndermeler yapmıştır.¹²⁶⁷

Nezihe Muhiddin, Atatürk'e ilişkin hayranlıkla dolu ifadelerini kurgu eserlerinde ve O'nun ölümünden sonra da devam ettirmiştir. *Boz Kurt* (1934) , *İzmir Çocuğu* (1943) *Sus Kalbim Sus* (1944) romanları bu örnekler arasındandır.

Tam yirmi altı gün geceleriyle beraber uyku görmeyen dinlenmeyen dünyanın en büyük kumandanı ... Türk imanının ışıık kaynağı olan mavi gözlerinde eşsiz bir iradenin çelik akisleri ışıldıyordu. Sakarya zaferinin güneşiyle harelelenen onun sarışın başı yirmi günlük kutlu savaşın zafer ferdasında ilk defa biraz serinlemek ihtiyacını duyuyor. Türk ordusuna ışıık veren çelik akisli gözlerinin gülümsemesiyle, “Bana bir su getirin!” diyor. Gönüllü küçük Mehmet hayranı olduğu, sevgilerin çok üstünde sevdiği büyük kumandanına Anadolu'nun billur kaynağından bir bardak su getiriyor. Türkün en büyüğü, askerlerin en ulusu, Türk askerinin en küçük gönüllüsünün elinden bir bardak suyu alırken, “Türk askeri! Hedefimiz Akdeniz!” diyor. Küçük gönüllü Mehmet'in kara gözlerinde kamaşan gönül ışığı Türk ordusunun göklere ulaşan ulu ahdıdır ...¹²⁶⁸

1943 yılında yazdığı *İzmir Çocuğu* adlı romanında da Mustafa Kemal hakkındaki fikirlerine yer vermiştir. Misyoner okulunda okuduğu için Batı hayranı olan Feriha Hanım'ın İstanbul'un işgalinden sonra gerçekleri nasıl görmeye başladığını anlattığı bu romanda Dame de Sion'u bırakıp Erenköy Kız Lisesi'ne başlayan Feriha şöyle seslenir:

Burada İngiliz zabitlerine verilen ziyafetlerden değil, İstanbul'u saran İtilaf felaketine ağlanıyordu. Burada Wilson prensiplerinden değil, Mustafa Kemal Paşa'nın tedbirlerinden bahsediliyordu.¹²⁶⁹

¹²⁶⁵ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, s.119.

¹²⁶⁶ *A.e.*, s.119

¹²⁶⁷ *A.e.*, s.70.

¹²⁶⁸ Nezihe Muhiddin, “Bozkurt”, *Bütün Eserleri-1* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.290.

¹²⁶⁹ Nezihe Muhiddin, *Bütün Eserleri -2*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.213.

Özetle Nezihe Muhiddin'in hem inceleme yazılarında hem de kurgu eserlerinde Atatürk'e yönelik olumlu görüşlerini, övgüsünü ve hayranlığını sıklıkla dile getirdiği söylenebilir.

Şükûfe Nihal'in Atatürk'e ilişkin ilk yazısı tıpkı Nezihe Muhiddin gibi, 1925 yılında bir Ankara seyahati sonrası yayımlanmıştır. "Ankara" başlıklı bu yazıda, "*hayata gözlerini yeni açmış, masum, şen bir çocuk*" olarak tanımladığı yeni başkentin kendisinde yarattığı heyecanı duygusal ve lirik bir üslupla anlatmıştır. Yazısını "Çankaya'nın yani Atatürk'ün yaşadığı yeri uzaktan da olsa görmüş olmanın mutluluğunu şöyle anlatmıştır:

Aziz toprakları incitmekten korkar gibi muhteriz adımlarla ilerlersiniz... Bir an olur ki, ta içinizden gelen bir seda size sükût içinde emir verir: "Dur!" Karşınızda bir mabet vardır... Tatlı bir karanlığa gömülmüş, sanki kubbeleri, minareleri, ağaçları, esrarlı ve kuvvetli kandilleriyle bir mabet... Azamet, mehabet, ulviyetle ifade olunabilen bir manası var... Burası kâinata ruhları uluhiyete isal eden son merhale midir? Büyük Gazi!... Büyük Kahraman...¹²⁷⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra kaleme aldığı bu yazısında, Halid Edip'in *Türk'ün Ateşle İmtihanında* "Millî Hareketin Kâbe'si" şeklindeki tanımlamasına benzer biçimde, "mabet" mecazıyla kutsallık atfettiği bu mekâna yaklaşmayı "tanrı katına ulaşmak" ile özdeşleştiren Şükûfe Nihal, pek çok fırsatta Atatürk'le ilgili benzer yazılar yazmaya devam etmiştir. Milliyet gazetesinin açtığı "Gazi'nin En Büyük Eseri Nedir" adlı ankete¹²⁷¹ gönderdiği cevap dikkate değerdir. "*İdrakin kavrayamayacağı kadar engin kudretli bir varlık ve onun tasvire sığmayacak kadar azametli, payansız, ebedi eserleri...*" cümleleriyle bahsederek onu Millî Mücadele günleri ile anlatmak istediğini söylemiştir. "*Sultanahmet meydanındaki mitingte siyah bayraklara, siyah güneşe doğru ellerimizi kaldırarak gönlümüzdeki acıların en samimisiyle Allah'tan yurdumuza bir münci göndersin diye yalvardık. O büyük münci bir mucize gibi bize göklerden inerek geldi.*" sözleriyle o karanlık günlerde Atatürk'ün nasıl umut olduğunu hatırlatmıştır.¹²⁷² Şükûfe Nihal, Atatürk'ün ölümünden yıllar sonra da onu yazmaya devam etmiştir. Örneğin 1947

¹²⁷⁰ Şükûfe Nihal, "Ankara", *Kadın Yolu*, 16 Temmuz 1925, S.1, s.6-7. Yeni harfli metin için Şükûfe Nihal, *Bütün Eserleri-5*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.53-56.

¹²⁷¹ Sorularını Mahmut Soydan'ın hazırladığı ankete devrin önemli 42 yazarı mektup yoluyla katılmış, anket 1 Haziran-28 Temmuz 1929 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Suat Derviş, Halide Nusret, Efzayiş Suat gibi entelektüel kadın yazarların yanı sıra, Abdülhak Hamit, Hüseyin Rahmi, Halit Ziya, cenap Şehabettin, Ahmet Rasim, İsmail Habip, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Reşat Nuri, Vedat Nedim gibi pek çok önemli aydın yer almıştır.

¹²⁷² "Gazinin En Büyük Eseri Nedir: Şükûfe Nihal Hanımın Cevabı, Milliyet, 30 Haziran 1929, s.1, 3.

yılında yazdığı “Cumhuriyette Kadın” başlıklı yazısında özellikle kadın olarak duyduğu minneti şöyle ifade etmiştir:

Ölümle dirim arasında şüpheli günler geçirdiğimiz mütareke yıllarında, yabancı askerler gururla toprağımızda dolaşırken, biz, o devrin genç kadınları, kara peçelerimizin altında hem yurdumuz hem kendimiz için döktüğümüz acı gözyaşlarına unutmadık. O gün kadın esir ve millet bir uçurum başında idi bugün ikisi de kurtuldu. Bu korkunç gecelerden sonra kavuştuğumuz sabah, ne ulu ne kutlu!... Büyük Ata'yı, büyük İnönü'yü bunun için, esatir(efsane) kahramanları gibi karşıladık. O günlerin tarihine karışan millet kahramanları, bunun için kalbimizin en aziz köşelerinde yaşıyor.¹²⁷³

Atatürk vurgusunun Nihal'in kurgu eserlerinde de sık sık işlendiği görülmektedir. *Yalnız Dönüyorum* (1938) romanında Millî Mücadele öncesini tasvir ederken Atatürk'ün Nutuk'ta “çok sevdiğim askerlikte mesleğinden istifa ederek sine-i millete döndüm” sözleriyle hatırlattığı, Erzurum Kongresi öncesindeki görevden alınma ve istifa etme sürecini ve o günlerde bunun İstanbul'da yarattığı yankı ve heyecanı betimlemiştir:

Zaman zaman Çanakkale'de, Kafkaslarda, Filistin'de büyük zaferlerini duyduğumuz bir kahraman, kumandan Mustafa Kemal İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş, Samsun'a çıkmıştı. Bir akşam Ocak'ta toplanan gençlik bunu birbirine müjdeledi. O zaman gözlerimiz umutla yaşardı... Az sonra Sivas kongreleri bu umutları kuvvetlendirdi... Mustafa Kemal milletin vicdanında yaşayan, tutuşan bu arzuyu bu imanı çoktan sezmiş büyük dehası ile onun önünde bir güneş gibi parlayarak yol gösteriyordu... İstanbul hükûmeti anayurttaki bu millî uyanışı tehlikeli gördü Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etti; lakin büyük kahraman askerlikten istifa etti; üniformasını nişanlarını kendisinden korkan İstanbul hükûmetinin kafasına fırlattı, millî bir kahraman olarak çalışmaya başladı. Ona şeref vermek için sırma şeritler nişanlar lazım değildi o kendi şahsiyetiyle tek başına bir şerefti.¹²⁷⁴

Nezihe Muhiddin'in yazılarında da öne çıkan Atatürk'ün mütevazı liderliği, yani Osmanlı padişahlarında *sırma şeritler ve nişanlarla* vücut bulan liderliğin Atatürk'teki karşılığının samimiyet ve vatan sevgisi oluşu Şükûfe Nihal'in de eserlerinde dikkat çekmektedir. *Çölde Sabah Oluyor* (1951) romanında ise Mustafa Kemal'in kahramanlığından söz ederek, onun halkta yarattığı etkiyi şöyle tasvir etmektedir:

15 Mayıs'ta İzmir'e Yunan askeri çıkarılmış! Bu olaylar çoktan beri yurttan dolaşıp duruyor. Şimdi de yeni bir konu: Ta Sakarya köylerine kadar yayılan İzmir'i aldıktan sonra İstanbul'u bile tehdit eden Yunanlılara karşı koymak üzere, Erzurum'da bir kongre toplanacaktı. Mustafa Kemal adlı bir kahraman, bu kongreye başkanlık edecekmiş! İstanbul'da padişah, millete hıyanet etmiş, kaçmış. Bütün Anadolu halkı ayaklanmış, yurda kol salan düşmanı topraklarından sürecekle...¹²⁷⁵

¹²⁷³ Şükûfe Nihal, “Cumhuriyette Kadın”, *Kadın Gazetesi*, S.35, 27 Ekim 1947, s.1.2.

¹²⁷⁴ Şükûfe Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, *Bütün Eserleri-2* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.229.

¹²⁷⁵ Şükûfe Nihal, “Çölde Sabah Oluyor”, *Bütün Eserleri-3* içinde Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.108.

Sakarya Zaferi öncesini anlatırken “*Mustafa Kemal başkumandan olmuş! Büyük kahraman bir işaretiyle bütün bir milleti ardından sürükleyerek son kati emrini veriyor*” diyerek Atatürk’ü ve onun Millî Mücadele’nin önderi olduğunu “*Türk’ün ebedi kahramanı*”, *Büyük Yaratıcısı Mustafa Kemal*” gibi sıfatlarını kullanarak hatırlatmaktadır.¹²⁷⁶ Aynı romanda, Cumhuriyet sonrasında Atatürk’e dair yapılan değerlendirmeler de dikkat çekicidir; yazar, bu çarpıcı yorumları kadın kahramanı Yıldız’ın ağzından dile getirir.

Birçoklarını tiksindiren, birçoklarına Ankara’yı hor gösteren bu iptidailikler bile benim gözümde İstiklal için çarpışmış bir orduyu ve ona Başbuğ olmuş büyük kahramanı bağrında yaşatmış bir toprağa ait şeyler olduğu için güzel ve mukaddesti. Mustafa Kemal, orada basit bir külötla gezmiş, bir tahta sedir üzerinde uzanıp yatmıştı. Ben onun efsanevi, destani hayatını tüylerim ürpere ürpere gözlerim yaşara yaşara göğsüm kabara kabara dinlemiştim. Her akşam bağların rengi kararınca ağır ağır Çankaya tepelerine çıkardım.... Orası aslanlar gibi çarpışan millete büyük kumandalar verirken, karlı bir dağ başında bir kara taş parçasını yastık yaparak, paltosuna bürünüp uyuyan, efsanevi Türk kahramanının yuvasıydı.¹²⁷⁷

Her ne kadar bu çalışmada Şükûfe Nihal’i ağırlıklı olarak “kadın yazar” kimliği ile ele alıyorsak da Türkiye’nin ilk kadın şairlerinden biri olarak kabul edildiği için şiirlerinde yer alan Atatürk vurgusuna da değinmek gerekir. Örneğin, Atatürk’ün ölümünün ardından *Tan* gazetesine “Atamızın Karşısında” başlıklı bir şiir göndererek ölümünden duyduğu derin acıyı dizelerine dökmüş, bundan sonra fikirleriyle yaşayacağına, değerinden bir şey yitirmediğine vurgu yapmıştır:

Yaşadığın an gibi uykunda da güzelsin
Bugün altın yerine yakut açmış otağın.
Varım diye güvenen kâinata bedelsin
Gün doğuyor gibisin zirvesinden bir dağın.¹²⁷⁸

İlerleyen yıllarda, özellikle 10 Kasım anmaları için farklı şiirler yazdığı görülmektedir. Örneğin 1947 yılında özlemini “Ankara” şiiriyle ifade etmiştir:

Artık yıldızların yok... Göğün güneşin kara...
Bağrına yaman değdi bu ateş ok, Ankara!...
Bir mavi tebessümdün... Gözünde tufan bugün...
O kıvıllı güller açan ufukların, kan bugün...
...
Derdin büyük Ankara!... Derdin sonsuz Ankara!...
Gözler görecekti miydi seni, onsuz; Ankara?¹²⁷⁹

¹²⁷⁶ Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, s.242, 246.

¹²⁷⁷ A.e., s.247.

¹²⁷⁸ Şükûfe Nihal, “Atamızın Karşısında”, *Tan*, 17 Kasım 1938, s.5

¹²⁷⁹ Şükûfe Nihal, “Ankara”, *Kadın Gazetesi*, 10 Kasım 1947, s.3.

Nihal bu şiirinde Atatürk'ün ölümüyle ortaya çıkan toplumsal yas duygusunu, ulus-devletin simgesel kenti Ankara'nın ruh hâli üzerinden ifade etmiş, Atatürk'ün yokluğunu yalnız bir liderin kaybı olarak işlememiş, ulusun ışığını, yönünü ve umudunu yitirmesi olarak tasvir eden bir ağıta dönüştürmüştür. Dönemin pek çok aydını gibi Şükûfe Nihal de Atatürk'süz bir Ankara hayal etmekte zorlanmakta, şehrin Atatürksüz “eksik” ve “yaralı” olduğunu dile getirmektedir.

1967 yılı 10 Kasım'ı için kaleme aldığı şiir, ömrünün son yıllarına kadar “Atatürk'e duyduğu saygı ve özlemi sürdürdüğünü” göstermesi bakımından kayda değerdir. Şiirinde, “*Bu toprakta her zerre ondan bir ışık saklar. Her zerrede 'Kemal'in ruhu var, gölgesi var...*” dizeleriyle, yapılan devrimlerdeki Atatürk etkisini ve bu etkinin zaman içinde hiç kaybolmadan devam ettiğini vurgulamaktadır.

Millî Mücadele Dönemi'nde eşi Zekeriya (Sertel) Bey ile *Büyük Mecmua* gazetesini çıkararak vatanın kurtuluşuna İstanbul'dan destek vermeye çalışan Sabiha Sertel'in gazetecilik yaşamı boyunca türlü vesilelerle Atatürk'e ve onun kurtarıcılığına ilişkin değerlendirme yazıları yazdığı görülmektedir. Zaman zaman hükûmeti eleştiren yazılar kaleme alsalar ve hatta bu nedenle yargılansalar bile Atatürk bu eleştirilerden bağımsız bir yerde konumlandırılmıştır. 1928 yılında “*Gazi'nin çizdiği inkılâp programı, dünya inkılâplarının en mühimlerinden biridir*” dediği “Şarkla Olan Rabıtamızı da Kestik” başlıklı yazısında Atatürk'ün¹²⁸⁰ Türk devriminin mimarı olduğundan söz ederek, harf devriminin çok önemli bir adım olduğuna vurgu yapmıştır:

Türk İnkılabı, Türk inkılabını yaratan büyük Gazi bize siyasî istiklalimizi kazandırdıktan sonra bunu nasıl muhafaza edeceğimizin yollarını da öğretti...Siyasî zaferle nasıl bir devir kapamış, yeni bir devir açmış ve yeni bir devlet kurmuşsak Latin harflerinin kabulüyle yine bir devir kapamıştır...Gazi, siyasî zaferden sonra bu zaferi yaşatmak için içtimai bir inkılâp yapmak, Şark kültüründen kalmış, müstehase olmuş ne kadar anane varsa birer birer ayıklayıp yeni ve zinde bir Türkiye meydana çıkarmak için yeni bir harp açmıştı. Bugün o harpten en büyük zaferi kazanmış bir kumandan gibi dönüyor.¹²⁸¹

Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşen devrimleri her fırsatta olumlayan Sertel, 1937 yılı Atatürk'ün Meclis açılışında gerçekleştirdiği, “planlı, devletçi, üretim ve ticareti

¹²⁸⁰ Barış Çatal, Sertel'in ismini anarak Mustafa Kemal'den bahsettiği ilk yazı olabileceğini belirtmiştir. (Gazi olarak anmıştır). Çatal, *a.g.e.*, s.245.

¹²⁸¹ Sabiha Zekeriya, “Şarkla Olan Son Rabıtamızı da Kestik”, *Resimli Ay*, Eylül 1928, Sayı:55, s.1 Yazı ,Yıldız Sertel tarafından yeni harflere aktarılarak sadeleştirilmiştir. Y. Sertel, *Annem*, ss.177-179.

teşvik eden, bütçe disiplinine dayalı, tarım ve sanayiye birlikte yaslanan, dış ticaret fazlası ve fiyat istikrarı hedefleyen” konuşmasını da bu çerçevede değerlendirerek umut verici bulduğunu dile getirmiştir.¹²⁸² Sertel, “Atatürk’ün işaretleri, yeni bir devre, şuurlu, fikre, ilme, tekniğe dayanan bir devre girdiğimizin işaretleridir” diyerek bu konuşmanın ve planın yeni bir döneme işaret ettiğinin altını çizen bir yazı kaleme almıştır:

Baştan başa realiteden alınmış nazariyelere, tecrübeler, ameliyelere dayanan bu nutkun her kelimesi üzerinde bilhassa iktisadî, içtimai, zirai kültürel ve demokratik prensipleri üzerinde dikkatle durmak lazımdır.¹²⁸³

Atatürk’ün ekonomi politikasının liberal demokrasi uygulamalarından farkının altını çizdiği bir başka yazısında, “Kemalizm demokrasi hudutları içinde her ferde şahsi teşebbüs ve ticaret hürriyetini verir, fakat en büyük kuvvetle umumi menfaatleri müdafaa eder. Ferdi teşebbüslerin yanında devlet teşebbüsleri, devlet sanayii yer alır, esas gayesi içtimai “ben”dir” diyerek Kemalizm’in liberal ekonominin tam zıddı olduğunu ifade ederek olumlamıştır.¹²⁸⁴

Burada görüldüğü gibi Sertel, “Kemalizm” ifadesini kullanan, Atatürk’ün ortaya koyduğu programı sistematik olarak benimseyen ve Atatürkçü Düşünce Sistemini bu bağlamda kabul eden bir yazardır. Bilindiği üzere Mayıs 1935 tarihli CHF Parti kongresinde Kemalizm ifadesi benimsenmiştir.¹²⁸⁵ Sabiha Sertel’in de bu tarihten sonraki yazılarında zaman zaman bu ifadeyi kullandığı görülmekte Kemalizm’in altı ilkesini benimsediğini de her fırsatta dile getirmektedir. “Biz, Milliyetçiyiz, İnkılâpçiyiz, Cumhuriyetçiyiz, Devletçiyiz, Lâyikiz, Halkçiyiz, fakat an’aneci değiliz. Bu altı umde de muasır terakki ve tekâmülün en ileri umdeleridir.” diyerek geri kalmış ananelere bağlanmanın anlamsızlığı üzerinde durmuştur.¹²⁸⁶

Sabiha Sertel, Atatürk’ün ölümünün ardından gün gün naaşını takip eden, *Tan* gazetesi için gözlemlerini yazan kadın gazetecilerden bir tanesidir. İlk yazısını 11 Kasım tarihli “Türkiye’nin Büyük Adamı” başlıklı yazısında, onu özellikle Cumhuriyetin kurucusu ve ülkenin kurtarıcısı olarak anmış ve yazısını “Atatürk öldü. Fakat yarattığı eser, Cumhuriyet ve inkılâp yaşadığı müddetçe, Türk milleti var oldukça o Türk

¹²⁸² Atatürk, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Konuşması,” 1 Kasım 1937, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Devre V, C. 20, S.3.

¹²⁸³ Sabiha Zekeriya Sertel, “Atatürk’ün Yeni İşaretleri”, *Tan*, 3 Kasım 1937, s.5.

¹²⁸⁴ Sabiha Zekeriya Sertel, “Kemalizmin Ekonomik Doktrini”, *Tan*, 12 Mart 1938, s.5.

¹²⁸⁵ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935. Ankara, Ulus Basımevi, 1935. C.H.P. 1935 Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

¹²⁸⁶ Sabiha Zekeriya Sertel, “Ananelerimize Dokunmıyalım!”, *Tan*, 25 Mart 1938, s.5.

*cumhuriyetinin ilk kurucusu Türk milletinin kurtarıcısı olarak yaşayacaktır.” sözleriyle noktalamıştır.*¹²⁸⁷

Ertesi gün Türk milletinin içinde bulunduğu derin matemî anlatmış, çocuk, yaşlı genç, kadın-erkek, vekil herkesin ağladığına değinmiştir. Bir gencin onun gömülmesine itiraz edişini, tahnit edilerek her daim görülebilecek bir noktada olması gerektiğine ilişkin isteğini “*Gençler toprağın altına vermeye kıyamadıkları bu muhterem ölünün mezarını bir Kâbe gibi dolaşmak onun önünde her diledikleri an eğilmek istiyorlar.*” sözleriyle aktarmış¹²⁸⁸ bir başka yazısında cenazenin başında bekleyen subayları *türbedar* olarak tanımlamıştır.¹²⁸⁹ İlerleyen günlerde gençliğin kadınların ve halkın bu derin yasının ardında yatan nedenleri tahlil etmeye çalışmış ve özellikle onun “inkılâpçılığı” ve “demokratlığı” üzerinde durmuştur:

Atatürk demokrasinin en büyük taraftarı idi. Kemalizm onun yarattığı bu memleketin ihtiyaçlarına göre planlaştırdığı demokratik rejimdir. Hakimiyet milletindir. Bu, Atatürk’ün bu millete bu halka ilk defa verdiği haktır. Bütün tarihinde hakimiyeti yalnız sultanlara Allahın gölgesi sandıkları müstebitlere veren mutlakîyet idaresini kanunlarını ilk defa o hazine-i evraka devretti halkın hakimiyetine dayanan cumhuriyeti kurdu... Herhangi bir davasını doğruluğuna inandığı halde halkın önüne serer, konuşur, konuşturur, herkesi dinledikten sonra kararını verir ve hemen tatbik ederdi. Yaptığı inkılâpları halkın nasıl benimsediği bugün ölüsü arkasında döktüğü gözyaşlarıyla sabittir.¹²⁹⁰

Ertesi gün yazdığı yazısında bu fikirlerinin biraz daha derinleştirdiği görülür. Türk milletinin Atatürk’e duyduğu sevgi ve saygının korkudan kaynaklanmadığını, halkın içinden çıkmış bir lider olarak onu kendi iradesiyle seçtiği için derin bir sevgi beslediğini dile getirmiştir. “*Halk bir cihangirin önünden geçmiyor. Halk cebir ve zor ile baş eğdiği bir haşmetmeapın önünden geçmiyor*” diyerek tıpkı Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal’in yaptığı gibi saltanat günlerine bir gönderme yapmış halkın tuttuğu yasın samimiyetine, gönülden oluşuna ve gerçekliğine değinmiştir.¹²⁹¹

Sertel, Atatürk’ün demokratlığı meselesine farklı yazılarında da yer çeşitli vesilelerle yer vermiştir. “*Atatürk’ün Türk cemiyetinin bünyesinde yaptığı inkılâp, şahsıyla kaim bir diktatörün emirnamesi değildir. Türk inkılabı her memlekette en ileri unsur olan halka dayanır.*” diyerek onun ölümünden sonra da bunun devam edeceğinin

¹²⁸⁷ Sabiha Zekeriya Sertel, “Türkiye’nin Büyük Adamı”, *Tan*, 11 Kasım 1938, s.2.

¹²⁸⁸ Sabiha Zekeriya Sertel, “Ağlıyan Bir Millet”, *Tan*, 12 Kasım 1938, s.2.

¹²⁸⁹ Sabiha Zekeriya Sertel, “Atatürk’ün Ölüsünü Bekleyen Subaylar”, *Tan*, 14 Kasım 1938, s.5.

¹²⁹⁰ Sabiha Zekeriya Sertel, “Atatürk ve Halk”, *Tan*, 16 Kasım 1938, s.5.

¹²⁹¹ Sabiha Zekeriya Sertel, “Bu Toprakta Hangi Şehinşahın Hangi Cihangirin Önünden Bir Millet Böyle İçten Bir Matemle Geçmiştir”, *Tan*, 17 Kasım 1938, s.2.

“etle kemik olan Atatürk ölse de” yaptığı bütün ileri atılımların yaşayacağını belirtmiştir.¹²⁹² Ölümünden sonra, özellikle kadınların çok fazla gözyaşı döktüğünü dile getiren Sertel, bunun ardında yatan nedeninin, kadınların “ona çok şey borçlu hissetmesi” olduğunu belirtmiştir:

Atatürk kızları ona candan bağlıdılar. Çünkü bu memlekette onlara medeni haklarını veren, insan gibi yaşamak, vatandaş gibi bu ülkede rey sahibi olmak hakkını ilk veren adam odur. Bugün ağlayan kızın anası esaret zincirlerini bileklerinde taşımış saltanat ve şeriatın mahkûm ettiği köleydi. Bu köleyi insan mevkine çıkaran ona kanunların tekeffülü altında hürriyet ve müsavâtı veren cemiyetin kollarına bağladığı zulüm zincirini çözen, Atatürk ve Atatürk’ün esasi teşkilatı ve medeni kanunlarıdır.¹²⁹³

Bu bağlamda Sabiha Sertel Mayıs 1939’da bir başka yazı daha kaleme almıştır. Türkiye’nin ilk kadın ressam ve heykeltıraşlarından olan Melek Celal Sofu¹²⁹⁴,’nın Atatürk’ün anısına yaptığı, üzerinde “*Kurtardığın Türk Kadını Sana Minnetle Ebediyen Ağlayacaktır*” yazan 10 Kasım Madalyonu¹²⁹⁵ (EK-16) hakkında ayrı bir makale kaleme almış ve “Melek Hanım”ın ifade ettiği gibi Türk kadınının Atatürk’e borçlu olduğunu” bir kez daha dile getirmiştir:

Türk kadını Atatürk’e minnetle ebediyen ağlayacaktır. Çünkü asırların irticam ayaklarına vurduğu zinciri çözen ilk el Atatürk’ün elidir. Hâlâ bugün inkılabın, inkılâp kanunlarının kadına verdiği hakları hazmetmeyen kadının içtimai tekamülde katettiği merhalelerin önüne irtica duvarı çekmek isteyenler eksilmemiştir. O, uzağı gören keskin görüşü ile bu duvarı yıkmış kadına terakki ve tekamülün yollarını açmıştır.¹²⁹⁶

¹²⁹² Sabiha Zekeriya Sertel, “Memleket Davası”, *Tan*, 4 Aralık 1938, s.5.

¹²⁹³ Sabiha Zekeriya Sertel, “Atatürk Kızları”, *Tan*, 19 Kasım 1938, s.2.

¹²⁹⁴ Melek Celal Sofu Lampe (1896-1976) İnas Sanayii Nefise Mektebi’nde konuk öğrenci olarak dersler almış, Paris’te aldığı resim eğitimi ile kendini geliştirmiştir. Türk işlemleri ve Türk hat sanatı üzerine çalışmış ve bu konularda pek çok konferans vermiş olan sanatçı, milli sanat anlayışının geliştirilmesi gerektiğini savunan yazılar kaleme almıştır. Çok sayıda, resim, heykel ve işlemeye imza atmıştır.

¹²⁹⁵ Bu madalyon, 10 Kasım 1938’de Paris’te bulunan Melek Celal Sofu tarafından Atatürk’ün vefatının yarattığı derin üzüntüyü tasvir edebilmek için yapılmıştır. Ön yüzünde yukarıdan aşağıya ATATÜRK yazısı bulunmakta ve yazının yanında yas tutan iki kadın figürü resmedilmektedir. Arka yüzünde Atatürk’ün sönmeyen ışığını temsil eden bir meşale ve etrafında “Kurtardığın Türk Kadını Sana Minnetle Ebediyen Ağlayacaktır” yazısı bulunmaktadır. Melek Celal tarafından yapılan bu ilk örneğin fotoğrafı 1939 yılı Mayıs ayında *Tan* gazetesinde yayımlanmıştır. Melek Celal, 1960 yılında basılıp satılma hakkını, Kadınlar Dayanışma Birliği ve Darülaceze Yardım Vakfı’na bağışlamıştır. Bunun üzerine Türkiye’nin ilk huzurevi olacak İstanbul Huzurevi inşaatı için Darphane tarafından çok sayıda basılıp satılmıştır. İkinci versiyonunda yazı “Türk Kadını Sana Bağlılığını Sunar” şeklinde kısaltılmıştır. Madalyonun orijinal ve çoğaltılmış hali için bkz. EK-8 “Atatürk’ün Türk Kadınına İhtiram ve Minneti”, *Tan*, 24 Mayıs 1939, s.2. Şükûfe Nihal, “Ressam Melek Celal”, *Kadın Gazetesi*, 31 Mayıs 1948, s.2. “Melek Celal’in Bağışı”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1961, s.5. İffet Halim, *a.g.e.*, s.135., Ayrıntılı bilgi için alternatif bir video için bkz. Serap Yeşiltuna, “Unutulan 10 Kasım Madalyonu: Türk Kadını Sana Bağlılığını Sunar”, <https://www.youtube.com/watch?v=G3hV9M60SC0> Erişim Tarihi: 20/07/2025.

¹²⁹⁶ Sabiha Sertel, “Atatürk’e Türk Kadınının Minneti”, *Tan*, 25 Mayıs 1939, s.5.

Atatürk'ün ölümünün birinci yıldönümünde “*Bir sene evvel bugün, Türk milleti en büyük kurtarıcısını, en büyük inkılâpçısını kaybetti. Bu geçen bir sene Atatürk'ün Türk tarihine oynadığı büyük rolü bir kat daha vûzuhla gözlerimizin önüne sermiştir.*” sözleriyle anan Sertel onun vatanı nasıl kurtardığını, saltanata ve emperyalizme karşı verdiği mücadeleyi hatırlatmış, Sakarya'dan Lozan'dan bahsetmiş, ama onu asıl kahraman yapan noktanın yaptığı devrimler ve kurduğu ekonomik sistem olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Türk devletinin kurtulması için, yalnız Türk bayrağının bir sembol gibi resmî müesseselerin başı üstünde dalgalanması kâfi değildi. Siyasî istiklâlin temeli olan iktisadî istiklâli temin etmek, Türkiye'yi istihsalî ve istihlâki bakımından kendi kendine yeter bir hale getirmek lâzımdı. Avrupa kapitalizmine karşı açtığı millî iktisat prensipleri, sanayileşme hareketleri ile Atatürk, Türk inkılâbının ilk temellerini attı. Bu kurtuluş, Sakarya kurtuluşundan daha mühimdi. Atatürk, bir kurunuvüsta şövalyesi gibi yalnız askerî muzafferiyetle vazifesini yapmış bir lider değildi. O, Türk devletini kurtarmak için, Türkiye'yi Avrupa emperyalizminin istismarcı tesirlerinden korumak, sanayi ve ziraatı ileri teknik üzerine kurulmuş bir devlet haline getirmek lâzım olduğunu anlamıştı.¹²⁹⁷

Sertel, Atatürk'ün vefatından sonraki yıllarda da çeşitli vesilelerle onu anmaya ve özellikle kadın hakları alanındaki kazanımlar çerçevesinde yapıp ettiklerinden bahsetmeye devam etmiştir. 1939 yılında genç kızlarla yapılan bir ankette genç kızların “Ev mi, iş mi?” sorusuna çoğunlukla “ev” yanıtını vermesinden duyduğu üzüntüyü şöyle aktarmıştır:

Atatürk, kadını istihsal hayatına soktuğu gibi, kültür ve her nevi hususi ve devlet teşkilatına da aldı, siyasî haklarını verdi, hatta cephe gerisinde hizmetinden istifade edilmek üzere asker olmasını dahi kanunla tespit etti. Bu Atatürk'ün Türk inkılâbının ileriye doğru attığı büyük adımlardan biri ve çok feyizlisidir.¹²⁹⁸

Atatürk'ün yedinci ölüm yıldönümü vesilesiyle, O'nu, Batı emperyalizmine verdiği mücadele ekseninde, anti-emperyalist bir pencereden ve dış politika eksenli bir yazıyla değerlendirmiştir. Ayrıca laikliğe ve demokrasiye verdiği önemden söz etmiş, o gün için yapılan devrimlerin gerisinde olduğundan, “*Atatürk İnkılâbının daha ileri bir merhaleye geçmesi*” gerektiğinden bahsetmiştir. Sertel, soğuk savaş yıllarında savunduğu Sovyet yanlısı tutumunu, Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarında Bolşeviklerle kurduğu ve sonrasında da devam ettirdiği olumlu diplomatik ilişkilere dayandırmakta, savunduğu dış politika seçeneğini daha kabul edilebilir bir zemine taşımak istemektedir.

¹²⁹⁷ Sabiha Zekerîya Sertel, “Atatürk'ün Ölüm Günü”, *Tan*, 10 Kasım 1939, s.5.

¹²⁹⁸ Sabiha Sertel, Atatürk Kızlarından Bu cevabı Beklemezdik”, *Tan*, 21 Nisan 1939, s.5.

Atatürk'ün bu anti-emperyalist siyasetini gözden geçirdiğimiz zaman O'nun bütün dünya milletleriyle sulh içinde yaşamak, emperyalist bloklara karşı cephe almak siyaseti takip ettiğini görürüz. Bunun içindir ki daima İtalya'nın tecavüz siyasetine karşı durmuş. Hitler Almanyası'na hiçbir gün yanaşmamış, Sovyet dostluğuna büyük ehemmiyet vermiştir... Atatürk bu harici siyasetinde daima Sovyetlerle müşterek hareket etmeği ve Sovyetlere karşı cephe almamağı yakınlarına tavsiye ve vasiyet vermiştir.¹²⁹⁹

Sabiha Sertel, 1969 yılında kaleme aldığı *Roman Gibi* adlı öz yaşam öyküsünde, 1919 yılından başlattığı ve büyük ölçüde kronolojik olarak ilerleyen bu kitabında Millî Mücadele'nin başından itibaren bu harekete ve Mustafa Kemal'e verdiği desteği şöyle ifade etmiştir:

Mustafa Kemal'in, daha İzmir'in işgalinden önce savaşma kararını verdiği açıktı. O, aydınların bütün ümitsizliklerine, uzlaşma isteklerine, yalvarmalarına kulak asmıyor, halkın kuvvetine, milletin bağımsızlığını hiçbir şeye feda etmeyen benliğine güveniyordu. Ordunun dağılmış parçalarını toplayarak düşmanın karşısına çıkmaya hazırlanıyordu.¹³⁰⁰

Serteller, yaşam öyküsü bölümünde de belirtildiği gibi, İngilizlerin sansürüne ve baskısına uğraması sonucu çıkardıkları *Büyük Mecmua*'nın kapanması neticesinde Halide Edip'in önyak olmasıyla Amerika'ya eğitime gitmişler, oradaki Türklerden para yardımı toplayarak Kurtuluş Savaşı'na katkı sunmaya devam etmişlerdir.¹³⁰¹ 1923 Temmuz'unda yurda dönüp Ankara'ya yerleştikten sonra Zekeriya Bey, Matbuat Umum Müdürlüğü'nde, Sabiha Sertel ise Himaye-i Etfal Cemiyeti'nde çalışmaya başlamıştır. Sabiha Sertel'in aktarımıyla Zekeriya Bey basına sansürü eleştirdiği, Sabiha Hanım'ın da hayata geçirmeye çalıştığı çocuk davası projesi engellendiği için¹³⁰² görevlerini bırakarak İstanbul'a yerleşmişlerdir. Öz yaşam öyküsünde o günleri anlatırken, hükûmete ve işleyişe yönelik eleştirilerinin yanı sıra ideolojik eleştirilerinin de bulunduğu görülmektedir. Ancak bu eleştirilerin hedefinde daha çok Kılıç Ali ya da İsmet Paşa gibi devlet adamlarının olduğu görülmektedir. Atatürk'ü doğrudan eleştiren bir üslup kullanmamaya dikkat etmiş, çevresindekilerin Atatürk'ü anlamamasından yakınlık

¹²⁹⁹ Sabiha Sertel, "Bugünkü Hadiseler ve Atatürk", *Tan*, 10 Kasım 1945, s.5.

¹³⁰⁰ Sertel, *Roman Gibi*, s.36.

¹³⁰¹ A.g.e., s.48-59.

¹³⁰² Çocuk meselesinin sadece çocukların korunması ve barındırılması meselesi olmadığını düşünen Sabiha Sertel, yurt çapında uygulanacak bir araştırma projesi taslağı hazırladığını aktarmıştır. Çocukların eğitimi, okul ve öğretmen sayıları, çalışan kadınların çocukları, nikahsız doğan çocuklar gibi pek çok kalemi içeren projenin önce pilot bölge Ankara'da uygulanmasını, sonra da tüm yurda yayılmasını önermiştir. Sabiha Sertel, anılarında o günlerde Himaye-i Etfal Cemiyeti'nde birlikte çalıştıkları Latife Hanım'ın projenin Türkiye'de uygulanamayacağını, bunun Amerika gibi ülkelere uygun olduğunu söylediğini aktarmıştır. Sertel'e göre Latife Hanım itiraz ettiği için proje onaylanmamıştır. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s.72-77.

“Atatürk’ün altı ilkesi Anayasa’ya girmişti. Fakat bu prensiplerin kavramını Meclisteki gericiler hatta Atatürk’ün etrafını saran kadro dahi açık bir şekilde anlamış değildi.” gibi ifadelerle eleştirisini dile getirmiştir.¹³⁰³

Atatürk’ün ölümünün Türk milletinde yarattığı travmayı ve kendisi açısından onun ne anlama geldiğini yine 1969 bakışıyla yeniden gözden geçirmek gerekmektedir. “Türkiye’de hiçbir devlet adamına, hiçbir padişaha, hiçbir kahramana karşı gösterilmemiş bir saygı ve sevgi” olarak değerlendirdiği cenaze törenini tasvir ettiği bölümde Atatürk’ün bir *Millî Kurtuluş Savaşı* verdiğini, bağımsız bir ülkenin temellerini attığını, saltanat ve hilafeti yıktığını, “*şeriat kuralları yerine Medeni Kanun’u kabul ettiğini*” yeniden hatırlatmış, onun devrimciliği üzerinde durmuş, İnönü dönemi ile Atatürk döneminin birbirinden farklı olduğunu altını çizmiştir:

Atatürk demokratik rejimi gerçekleştirememiş, diktatörlüğe geçmişti. Fakat bu diktatörlük hiçbir zaman terör derecesine varmamıştı. Zaman zaman basın hürriyetini tanımıştı. Nasıl ki bu devrede birçok ilerici dergi yayımlanmış, Nazım’ın şiirleri, benim tercüme ettiğim Marksist eserler basılmış, satılmış, polis bunları toplattığı halde birer mahkeme konusu yapılmamıştı... Atatürk devrinde şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü.¹³⁰⁴

Sertel, ilk kez 1946 yılında kaleme aldığı “İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret” adlı kitabında¹³⁰⁵, Millî Mücadele’den itibaren Atatürk’ün ne yapmaya çalıştığını anlamış biri olarak, Atatürk ilke ve devrimlerini kronolojik bir seyrinde aktarmış, yaptıklarını *burjuva demokratik devrimi* olarak tanımlamış ve Atatürk ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. “Bazılarının ona gerçek bir demokrasi kurmadığı için faşist dediğini ama Atatürk’ün diktatörce hareketlerini bir faşist diktatoryasına benzetiyorlar. Almanya’da Hitleri Türkiye’de Atatürk’ü iktidara getiren şartlar arasında hiçbir benzerlik yoktur” diyen sertel diktatörlüğü otoriterlikle eşanlamlı kullanarak, Atatürk ile Hitler ve Mussolini arasına, Atatürkçülük ile faşizm arasına ciddi bir set çekmiştir. Yaptıklarının bazı aydınların iddia ettiği gibi *sosyalizm* olarak tanımlanmasının da yanlış olduğunu vurgulayarak Atatürk devrimlerinin *laik, ilerici, tam*

¹³⁰³ Sertel, *Roman Gibi*, s.108.

¹³⁰⁴ A.g.e., s.182-183.

¹³⁰⁵ Sabiha Sertel, 1940 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde Kamuran Demir imzasıyla yayımlanan “Fikret’in Eserlerini Yakmak Lazımdır” başlığı ile yayımlanan bir yazı ile başlayan ve Tevfik Fikret aleyhinde yürütülen gerici kampanya nedeniyle Tan gazetesinde bazı yanıt yazıları yayımlanmış, bunun üzerine Yeni Sabah ve *Sebilürreşâd*’tan Eşref Edip kendisine dava açmıştır. 1946 yılında basılan bu kitabında ise hem basında yürütülen bu tartışmalara hem de ilericilik gericilik konusu hakkındaki fikirlerine Tevfik Fikret’in fikirleri merkezinde yer vermiştir. Sabiha Sertel, *Tevfik Fikret-İdeolojisi ve Felsefesi*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946.

bağımsızlıkçı, yabancı sermaye karşıtı yönüne değinerek kitabında Atatürk ile ilgili şöyle bir genel değerlendirme yapmıştır¹³⁰⁶:

Atatürk'ün doğru yanlış taraflarını bir kantara koyduğumuz zaman onu Tanzimattan beri gelen önderlerin en ilericisi en devrimcisi olarak değerlendirmemiz lazımdır. Onan sonra gelen hükûmetlerin memleket kapılarını tekrar emperyalistlere açtıklarını, millî bağımsızlığımızı yok ettiklerini büyük burjuva sınıfının kompradorların yabancı sermaye ile iş birliği yaparak memleketi bugünkü duruma düşürdüklerini gördükten sonra onun belirli bir zaman içinde memleketi ne kadar büyük ilerlemelere ulaştırdığını daha iyi anlayabiliriz.¹³⁰⁷

İlk yazısı 1920'de yayımlanan Suat Derviş'in yazarlık serüveninin Millî Mücadele'nin daha başında şekillendiği rahatlıkla söylenebilir. Yaşam öyküsünde de belirtildiği üzere, 1922 yılında dönemin direniş ruhunu öven; Anadolu'daki uyanışı, kadınların fedakârlığını ve Mücadele'ye yaptıkları katkıyı vurgulayan çok sayıda yazı kaleme almıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da Atatürk önderliğinde gerçekleşen Türk devrimlerini benimsediği, bunları pek çok fırsatta dile getirdiği görülmektedir. Özellikle Türk kadın hakları alanındaki ilerlemelerdeki Atatürk etkisi üzerinde durduğu görülmektedir.

1929 yılında Milliyet gazetesinin açtığı “Gazi'nin En Büyük Eseri Nedir?” başlıklı ankete çok ayrıntılı ve hayranlıkla örülü bir değerlendirme yaptığı görülür. Gazinin en ulvi eserinin *yeni Türkiye* olduğunu söyleyen Derviş, insan zekasının kabul edemeyeceği, İsa'nın gösterdiği mucizenin fevkinde bir mucize gösterdiğini, Türkiye'ye istiklalini kazandırıldığını, Cumhuriyeti verdiğini söyleyerek konuyu kadın hak ve özgürlüklerine getirmiştir:

O bu memlekette asırlardan biri kilit altında saklanmış esirleri kurtardı. Türk milletinin yarısı, maymunlar vahşi ve tehlikeli hayvanlar gibi kafes altında tutuluyorlardı, Gazi onların halaskârıdır. Evet Gazi bizleri azat etti.¹³⁰⁸

Bilindiği üzere Suat Derviş 1930 seçimlerinde SCF'nin adayı olarak seçimlere katılmış ve kazanamamıştır. Sık sık yaptığı gibi bu seçimlerden bir süre sonra Almanya'ya gitmiş ve orada Kadın Kulübü'nde Türk kadınının geldiği durumu anlatan uzun bir konferans vermiştir. *Yarın* gazetesinde yayımlanan konferansın tam metni Suat Derviş'in hem Türk kadınının geldiği durumu değerlendiriş biçimini ve Atatürk hakkındaki

¹³⁰⁶ Sabiha Sertel, *İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969, ss.100-132.

¹³⁰⁷ *A.g.e.*, ss.131-132.

¹³⁰⁸ “Gazinin En Büyük Eseri Nedir: Suat Derviş Hanımın Cevabı, *Milliyet*, 14 Haziran 1929, s.1

fikirlerini göstermek bakımından önemli bir kaynaktır: (EK-17) Konferansa, ülkesinde Türk kadını için *vuku bulan harikulade yenilikleri* duyurmanın mutluluğu içinde olduğunu söyleyerek başlayan Derviş, kadının Atatürk sayesinde belediye seçimlerine katıldığını, yakın bir gelecekte milletvekili seçimlerine de katılacağını, artık “*erkek muallimlerden daha çok kadın muallim olduğunu*”, Türk kadınının her meslekte var olduğunu, yüzyıla yakın zamandır evinin içinde Avrupalı gibi yaşadığını ama ananeler ve taassup yüzünden bunu gösteremediğini dile getiren Suat Derviş bunun Atatürk sayesinde olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Türk kadını... Türk inkılabını hazırlamış bir vaziyette idi, onun için vatanın halaskârı büyük Gazi onu taassubun zalim boyunduruğundan kurtarınca o inkılabın yardımcı bir uzvu oldu ve hürriyetini iyi idare etti... Hiç şüphesiz kadın teceddüdü ve feminizmin inkişafı için en ideal memleket Türkiye’dir. Kadınlara memleketimde her hak onlar daha istemeden verilmiştir. Hatta intihap hakkı bile...Türkiye’de her kadın sayı büyük Gazi tarafından himaye edilmekte ve hükûmet tarafından muzaheret görmektedir.¹³⁰⁹

1935’te İstanbul’da toplanan Dünya/Uluslararası Kadınlar Birliği’nin 12. kongresini izleyen Suat Derviş, Cumhuriyet gazetesinde “Dünya Feministleri ile Görüşmeler” başlığıyla farklı ülkelerden gelen kadınlarla yaptığı mülakatları yayımlamıştır. Suat Derviş’in gazete yazılarını tahlil ettiği tezinde Çekin Işık, “katılımcılara benzer sorular yöneltmesi ve kendi görüşlerini doğrudan ifade etmemesi, onun düşünsel konumunu tam olarak anlamayı güçleştirdiği, ancak sorduğu soruların onun fikirlerini dolaylı biçimde anlamamızı” sağladığını belirtir.¹³¹⁰ Bu bağlamda röportajlarına attığı başlıkların da onun fikirlerine dair ipuçları taşıdığı söylenebilir.¹³¹¹ Bu röportajlarda dünya kadınlarının Atatürk’e ilişkin fikirlerinin yoğun biçimde işlendiği görülmektedir. Türk kadınının kazandığı yeni haklar nedeniyle övülmesi ve gıptayla anılması yönündeki değerlendirmeler, yalnızca demeç veren yabancı kadın temsilcilere ait değildir. Röportajları yapan ve başlıkları belirleyen Suat Derviş’in düşüncelerine dair izler de taşımaktadır. “*Memleketimiz ve Türk kadınının bugünkü vaziyeti hakkında ne*

¹³⁰⁹ Suat Derviş, “Türk Kadını”, *Yarın*, 11-12 Mart 1931, s.2.

¹³¹⁰ Çekin Işık, *a.g.e.*, s.85.

¹³¹¹ Suat Derviş’in bu röportajlarının içeriğinin ve başlık seçiminin tamamen kendisine ait olduğu burada ayrıca vurgulanmalıdır. 13 Nisan tarihli röportajında Türk Kadın Birliği üyelerinin röportajları zorlaştırdığına, yabancı delegelerle görüşmesine izin verilmediğine, engel çıkartıldığına hatta Latife Bekir’in “yaptığı röportajları kontrol etmeyi talep ettiğini ve bunu “elbette reddettim” diyerek geri çevirdiğini söylemiştir. Buradan hareketle Suat Derviş’in bağımsız bir gazeteci olarak içeriğini, kimlerle görüşeceğini, neyi ne şekilde vurgulayacağını kendisinin belirlediği anlaşılmaktadır. Suat Derviş, “Dünya Feministleri ile Görüşmeler: Mısırlı ve Hindli Kadınlarla Görüşmeler”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1935, s.2.

düşünüyorsunuz?” sorusunun altındaki gurur açık biçimde görülmekte, soruyu soranın karşısındakinden beklediği cevap sorunun içinde hissedilmektedir. “Biz Türk Kadınlarına Cidden Gıpta Ediyoruz”, “Atatürk’e Hayranım, Yaptığı Devrim Harikadır”, “Atatürk Dünyaya Yeni bir Devir Getirmiştir”, “Biz Türkiye’ye Hayran Olmağa Geldik” gibi alt başlıklarla yayımlanan “Dünya Feministleri ile Görüşmeler” röportaj dizisinde yaptığı Atatürk vurgusu dikkate değerdir.¹³¹²

17 Nisan tarihine kadar devam etmiş olan bu dizinin ardından kongrenin başlayacağı gün olan 19 Nisan tarihinde Cumhuriyet gazetesindeki “Kongreden İntibalar” başlıklı bir yazı dikkati çekmektedir. İmzasız yayımlanan ve “ben” anlatısının hâkim olduğu bu yazı gerek üslubu ve içeriği gerek bir önceki yazı dizisiyle olan bağlantısı nedeniyle Suat Derviş’e ait hissi yaratmaktadır. “Türk Kadının Zaferi: Dün Bütün Dünya Kadınlığı Atatürk’ün esaretten Kurtardığı Türk Kadınının Alkışladı” başlıklı yazı şöyle noktalanmıştır:

Ben duyduğum bu iftihar hissile salondan ayrılmak istedim. Evet fazla bir şey görmek istemiyordum. Çünkü ben bu kongreye gelirken yalnız bunu görmek istemiştım. Atatürk’ün esaret zincirinden kurtardığı Türk kadınının bu zaferini ve o zaferin bu nümayişini.¹³¹³

Suat Derviş, Atatürk’ün ölümünden sonra 11 Kasım’dan itibaren, *Bugün* gazetesinin muhabiri ve yazarı olarak bu millî matemın bir parçası olmuş; yazılarıyla, Dolmabahçe Sarayı önünden yaptığı röportaj ve gözlemleriyle, Atatürk’ün naaşının Etnografya Müzesi’ne defnedilmesine kadar uzanan süreci yakından izleyip okurlarına aktarmaya çalışmıştır. “*Türk milletinin en büyük adamı, Türk ordusunun en şanlı kumandanı, Türk tarihinin en büyük inkılâpçısı, Türk halkının en şerefli atası hayata gözlerini yummuş bulunuyor*” diyerek başlattığı bu yazı dizisinde röportajlar yaptığı vatandaşların yanı sıra kendi fikirlerine de yer vermiştir.¹³¹⁴

¹³¹² Suat Derviş, “Dünya Feministleri ile Görüşmeler: Biz Türk Kadınlarına Cidden Gıpta Ediyoruz”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.5. Suat Derviş, “Dünya Feministleri ile Görüşmeler: Atatürk’e Hayranım, Yaptığı Devrim Harikadır”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1935, s.5. Suat Derviş, “Dünya Feministleri ile Görüşmeler: Atatürk Dünyaya Yeni Bir Devir Getirmiştir”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s. 1. Suat Derviş, “Dünya Feministleri ile Görüşmeler: Biz Türkiye’ye Hayran Olmağa Geldik”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1935, s.1. “Türk Kadının Zaferi: Dün Bütün Dünya Kadınlığı Atatürk’ün esaretten Kurtardığı Türk Kadınının Alkışladı”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1935, ss.1-5.

¹³¹³ “Türk Kadının Zaferi: Dün Bütün Dünya Kadınlığı Atatürk’ün esaretten Kurtardığı Türk Kadınının Alkışladı”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1935, s.5.

¹³¹⁴ Suat Derviş, “Atatürk’ün Son Günleri: Evvelki Gecedten Beri Şehre Sinen Matem”, *Bugün*, 11 Kasım 1938, s.4.

O ki aç gözlü Avrupa emperyalizminin karşısına Türk halkının enerji ve kahramanlarından geçilmez bir kale örmesini bilmişti. O ki ölmüş parçalanmış ve tefessüh etmiş bir imparatorluğun enkazından genç dinç ve yepyeni bir Türk vatani kurmak gibi bir muhayyerülük tahakkuk ettirmiştir. O ki orta çağın cehaleti, taassubu anane ve adetleri içinde boğulan Türk halkını peşine takmış doğruya ve medeniyete çıkarmıştı. O ki olmaz zannedilen olmasına ihtimal verilmeyen şeylerin hepsinin olur olduğunu ispat edecek kadar muktediri. Onun için imkansız mümkün kılmak elbette işten bile değildi.¹³¹⁵

10 Kasım ve sonrasına ilişkin yazılarında özellikle kadınların matemini ayrıntısıyla vermeye, ağlayan kadınların, kız çocuklarının tasvirini daha ayrıntılı yapmaya çalıştığı görülmektedir.¹³¹⁶ Bir yazısını “*Üç şehit anasıyım, üç yavrumu kaybettim ama inan bana böyle acı duymamıştım.*” diyen yaşlı bir kadına ayırmış, bir başka yazısında küçük bir kız çocuğunun duygu ve düşüncelerine yer vermiştir. “*Türk kadını kurtarıcının kıymetini bilemez olur mu Türk kadını nankör olmadığını bugün içine düştüğü keder ile ispat ediyor.*” diyerek bu acının kadın olarak da bir parçası olduğunu dile getirmiştir.¹³¹⁷ Bir başka yazısında da kadınların yas duygusunun herhangi bir sınıfsal aidiyetle sınırlı olmadığına dikkat çekmiş, hangi sınıfsal kesimden gelirse gelsin Atatürk’ün ölümünün kadınlar üzerinde daha sarsıcı ve derin olduğunun altını çizmiştir

Evet buradan katıla katıla ağlamayan hiçbir kadın, hiçbir genç, hiçbir kız çocuk geçmiyor. Sincap veya astragan manto giymiş kadınlar da, mekteplerin yanında ve başında yürüyen sade kıyafetli öğretmenler de, hasta bakıcılar da, üniversiteli kızlar da, siyah çarşafli mahalle kadını da, yeşil benizli tütün işçisi kız da, izci de, mektepli de, terzi kızı da, daktilo da, ihtiyar nine de, ilk mektep talebesi minicik kız da, onun tabutu karşısında hep aynı kederle anlaşıyorlar. Türk kadınının büyük kurtarıcısına bu kadar bağlı olmasında şaşırılacak şey ne var? Ona ihtiyarları ‘oğlum’, kendi yaşındakiler ‘paşam’, gençleri ‘babam’ diye hitap ediyorlardı.¹³¹⁸

Suat Derviş, Atatürk’ün ölümünün Türk kadınında yarattığı derin acıyı, birkaç farklı yazısında anlattığı bu yazı dizisinde 1935 yılında Türk Kadın Birliği Uluslararası Toplantısı için İstanbul’a gelen dünya feministlerinin Atatürk ile ilgili övgülerini yeniden hatırlatmış, kendi ifadesi ile “*dünyanın en meşhur feministlerinin, kadın hakkı için mücadele eden hapse girip çıkan bu beynelminel şöhretlerin*” fikirlerine de yer vermiştir.¹³¹⁹ Foto Magazin dergisi için yazdığı “*Dünya Feminizminin Lideri Öldü*”

¹³¹⁵ A.y.

¹³¹⁶ Suat Derviş, “Dolmabahçe Sarayında: Atatürk Ceviz Bir Karyola İçinde Son Uykusunu Uyurken”, *Bugün*, 12 Kasım 1938, s.2.

¹³¹⁷ Suat Derviş, “Bugün Başkumandan Tabutu Önünden Bir Millet, Bir Ordu Halinde Geçiyor”, *Bugün*, 16 Kasım 1938, s.4.

¹³¹⁸ Suat Derviş, “Yüzbinlerce Kişi Onun Karşısında”, *Bugün*, 18 Kasım 1938, s.4.

¹³¹⁹ Suat Derviş, “Bütün Dünya Kadınlığı Ağlıyor”, *Bugün*, 19 Kasım 1938, s.4-7.

başlığını taşıyan çarpıcı yazısında Almanya ve Fransa gibi ülkelerde bile kadınların Türk kadınının elde ettiği hakları kısılandığını, Fransa’da kadınların hâlâ seçme ve seçilme hakkı olmadığını, Almanya’daki kadınların eğitim hakkının çok daha sınırlı olduğunu vurgulamış, “*Atatürk inkılabına kadar kanun karşısında bir esirden başka hiçbir şey olmayan Türk kadını eğer bugün memleketinde evinde ve hayat mücadelesinde erkeğine müsavî hakları bulunan bir vatandaş ise bunu yalnız ve yalnız Atatürk’ün kurtarıcılığına medyundur.*” tüm bu hakların Atatürk sayesinde kazanıldığını dile getirmiştir.¹³²⁰ Suat Derviş, Atatürk sevgisinin toplumun tüm kesimlerine ulaştığını, belli bir sınıfsal kesimle, meslek grubuyla, dinle, aidiyetle sınırlı olmadığını ise şu çarpıcı gözlemiyle ortaya koymuştur:

Hayatları seyrince karşılaşmamış karşılaşmayacak muhitlerden semtlerden nesillerden gelmiş bir insan kalabalığı ayağı inmeli ihtiyar dedesi iki kolundan tutulup zorla yürütülen kötürüm ninesi, pahalı bir kürke sarılmış şık kadını, ökçesi kopuk iskarpinleriyle reji kızı elleri kireçli yeni iş başından gelen dülgerleri, mavi gömlekli işçisi, temiz giyinmiş memuru, tezgahları terzi çırağı, esnafı, seyyar satıcısı, karamela kutusunu kapayıp kolunun altına koymuş küçük çocuğu, akan gözyaşlarıyla yüzüne duvar olmuş boyacısı, bol bol açılmış bedbaht sokak kadını, çıplak ayak baldırı çıplak sokak serserisi ile salonun bir kapısından giriyor ağlaya ağlaya hıçkıra hıçkıra tabutunun önünden geçiyor... Musevî Hristiyan, Müslüman bütün Türkler tabutun önünden hıçkırarak geçiyorlar, üstleri başları lime lime zenci kadınları dövüne dövüne ağlıyorlar.¹³²¹

Derviş, gözlemlerini yalnızca İstanbul’daki törenlerle ya da Dolmabahçe Sarayı ile sınırlamamış; Atatürk’ün naaşının yolculuğunu adım adım izleyerek Sarayburnu’ndan İzmit’e, oradan da Ankara’ya uzanan tüm duraklarda gözlemlerini aktarmayı sürdürmüştür. Tüm istasyonlarda karşısına çıkan farklı il, ilçe ve köylerden halk kitlelerini de gözlemleme imkânı bulduğu açıktır.¹³²²

Suat Derviş’in Atatürk’e ilişkin övgü ve hayranlık içeren değerlendirmeleri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Örneğin 1939 yılında “*eski alfabenin geri gelmesi, okullarda din dersine geçilmesi, kadın haklarının geri alınması*” yönünde açılan bir tartışmaya cevaben, bunların mümkün olmayacağını, Türk milletinin devrimleri benimsediğini anlatmış ve sözlerine şunları eklemiştir:

¹³²⁰ Suat Derviş, “Dünya Feminizminin Lideri Öldü”, *Foto Magazin*, 1 Birinci Kanun 1938, Sene:1, Sayı:8, ss.22-26.

¹³²¹ Suat Derviş, “Türk Bayrağı ile Örtülen Tabut”, *Bugün*, 17 Kasım 1938, s.5.

¹³²² Suat Derviş, “İstanbul’dan İzmit’e”, *Bugün*, 20 Kasım 1938, s.3.

Mazi mazidir... Türk milleti istikbalin milletidir. Şu iyi bilinmelidir ki bu memlekette her şey büyük Kurtarıcımız Atatürk'ün çizdiği yol üzerinde ve onun prensipleri içinde devam edecektir.¹³²³

Atatürk'ün ölümünden sonra yeni Cumhurbaşkanı sıfatı ile İsmet İnönü'nün, yeni siyaseti ile milletvekili olarak meclise giren Kazım Karabekir'in *Tan* gazetesine verdiği, Nutuk'u ve Atatürk'ü eleştiren demecini¹³²⁴ kınayan bir yazı kalemlmiştir:

Atatürk bizim için mukaddestir. Çünkü Atatürk Türk inkılabının fışkırdığı kaynağı, Türk milletinin Türk toprağına bağlılığını, Türk istiklaline karşı olan aşkını Türkün eskiye geriliğe esarete nefretini, Türkün muasır ve medeni bir seviyeye ulaşmak hedefini temsil eden bir semboldür. Atatürk bizim millî gururumuzdur. Atatürk bizim için bütünlüğüne ve kudretine ilişilmez, dil uzatılmaz millî vahdetimizin bağıdır.¹³²⁵

Benzer biçimde, II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla birlikte tartışma konusu olan “kadınların askerlik yapmasını ve çalışmasını doğru bulmadığını” ifade eden Cafer Seno'ya şöyle bir yazıyla yanıt vermiştir:

Türkiye'de en yersiz propaganda irtica propagandasıdır. Kemalizmin mürakebesi; hele Kemalizmin yabancı ve bünyemize aykırı gözlükler altında görülüp mürakabesi bu memlekette yapılamaz. Türk kadınına Atatürk yerini göstermiş haklarını öğretmiştir. İki üç mütalağa ile bir Bay Cafer Seno çıkıp Atatürk'ün verdiğini geri alabileceğini vehmetmesin.¹³²⁶

Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasının 20. yılı münasebetiyle yazdığı yazısında yine Atatürk'ün kahramanlığına vurgu yapmış, “*Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basışı dünya emperyalizminin karşısında dikilen ilk millî irade idi*” diyerek kurtuluş mücadelesinin onun önderliğinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bugün bayram yapan neslin ağabeylerinin “istiklal” uğruna ölmekten korkmamasına ve “*Vahdettin'in afyon sarhoşluğuna inanmayıp Mustafa Kemal uyanıklığına bağlanmasına*” borçlu olduğunu

¹³²³ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: Tek Kalp ve Tek Baş Olan Millet”, *Haber*, 30 Ocak 1939, s.2.

¹³²⁴ 3 Nisan 1939 tarihinde *Tan* gazetesinde yayımlanan bu demeç, o günlerde siyasete damga vuran olaylardan biridir. Üniversite gençliği Karabekir'i protesto etmiş, Meclis'te tartışmalar yaşanmış, *Tan* gazetesine röportajın devamının yayımlanmaması yönünde baskı yapılmıştır. *Tan* gazetesi de Atatürk'e sahip çıktığını, Karabekir ile aynı fikirde olmadığını belirten bir özür yazısı yayımlamıştır. Suat Derviş yazısında bu vesile ile *Tan* gazetesine saldıran bir yazı kaleme alan Peyami Safa'yı isim vermeden eleştirmiş, “yevmi bir gazete” olarak zikrettiği *Tan* gazetesini Karabekir röportajını yayımladığı için eleştirmekle birlikte, 1937 yılında yazarı olduğu *Tan*'ın bu olay bahane edilerek topa tutulmasına da karşı çıkmıştır. Karabekir röportajı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Serdar Kara, “Kâzım Karabekir'in Yarım Kalan Mülakatı: 3 Nisan 1939'da Tan Gazetesinde Yayımlanan Mülakata Tepkiler ve Dönem Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *CTAD*, Yıl 18, S.36 (Güz 2022), ss.907-942.

¹³²⁵ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: Türk Milleti Münasebetsizliğin Her Türüsünden İkraha Duyar”, *Haber*, 6 Nisan 1939, s.2.

¹³²⁶ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: Amatör Bir Sosyoloğun Bir Yazısı Münasebetile”, *Haber*, 27 Nisan 1939, s.2.

söyleyen Derviş, coşkulu olduğu kadar didaktik ve keskin bir üslup kullanmış, Türk milletinin Atatürk yönünde tercih kullanmasını duygu yoğunluğu yüksek bir yazıyla dile getirirken anti-emperyalist bir söylem kullanmayı ihmal etmemiştir.¹³²⁷ Bir yıl sonra “*Mustafa Kemal Samsun’a çıktıktan sonra ilerici ve inkılâpçı kuvvetlere istenilen hedefe ulaşmanın yolunu işaret etmişti*” diyerek gençliğe yine Atatürk’ün yolunu takip etme nasihatinde bulunmuştur.¹³²⁸

10 Kasım 1939’da Atatürk’ün ölümünün birinci yıldönümü üzerine yazdığı yazıda da onun kahramanlığının *mistik hayal ürünü bir kahramanlık* olmadığını vurgulamış, Atatürk’ün “bizden biri” oluşuna vurgu yaparak “*Kahraman masallara yaraşan bir tiptir halbuki Atatürk, Atatürk’ümüz Türk tarihinin en büyük en güzel en parlak hakikatlerinden biridir, hakikatin ta kendisidir. Atatürk Türk tarihine gökten düşmemiş, Türk milletinin kendi içinden fıskırmıştır.*” demiştir.¹³²⁹ Bir yıl sonra yazdığı yazısında yine Atatürk’ün büyüklüğüne vurgu yaparak başlattığı “*antiemperyalist mücadele ile saltanat ve hilafete karşı açtığı demokratik mücadele*”nin “harp ortasında” daha da anlamlı olduğunu vurgulamıştır.¹³³⁰

Nezihe Muhiddin, Şükûfe Nihal, Sabiha Sertel ve Suat Derviş’in yazı ve kurgu eserlerini bu bağlamda bir bütün olarak incelediğimizde istisnasız biçimde Atatürk’e karşı derin bir bağlılık ve şükran duygusunun satırlara yansıdığı görülmektedir. Kadın yazarlar tarafından Atatürk’ün sıklıkla “Kurtarıcı”, “Büyük Gazi”, “Ulu Gazi”, “Büyük rehber”, “Emsalsiz Rehber”, “Aziz Rehber”, “Büyük Ata”, “Kahraman”, “Büyük Kahraman”, “Türkün Ebedi Kahramanı”, “Büyük Yaratıcı”, “Büyük Türk” gibi sıfatlarla anıldığı, “kurtarıcılık” vasfının ise sadece Millî Mücadele Dönemi’nde dış düşmana karşı yürüttüğü savaşa atıfla değil, içerde padişah ve halifeye karşı yürütülen siyasî ve toplumsal dönüşümü de kapsayacak biçimde geniş bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Atatürk’ün kurtarıcı olarak anılmasının nedeni sadece askerî zaferin değil, kadın yazarların da yer yer ifade ettiği gibi “demokratikleşme” yönünde atılan adım ve köklü kırılmaların bir ifadesidir.

Tüm bunlara ek olarak kadın yazarların söyleminde “kurtarıcılık” sıfatının üçüncü bir boyut kazandığı görülmektedir ki o da *kadının kurtuluşudur*. Kadın yazarlar, kadın

¹³²⁷ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: 19 Mayıs Yirminci Yıldönümünde”, *Haber*, 20 Mayıs 1939, s.8.

¹³²⁸ Suat Derviş, “19 Mayıs Bayramının Manası”, *Vakit*, 19 Mayıs 1940, s.3.

¹³²⁹ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: Atatürk”, *Haber*, 10 Kasım 1939, s.4.

¹³³⁰ Suat Derviş, “Düşündüğüm Gibi: Atatürk’ün Ölümü”, *Haber*, 11 Kasım 1939, s.2.

hak ve özgürlükleri bağlamında gerçekleştirilen tüm devrimleri Atatürk'ün tarihsel rolü ve liderlik vasfıyla ilişkilendirmiş, Medeni Kanun ve vatandaşlık hakları, eğitim hak ve özgürlükleri, siyasî haklar gibi yenilik ve devrimleri onun öncülüğü çerçevesinde değerlendirerek “kurtarıcı” sıfatını bir üçüncü düzlemde kullanmışlardır.

Atatürk döneminin tanıklığını yapan dört kadın yazarın tespitlerinin aksine, akademik feminizmin ve toplumsal cinsiyet çalışmaları içinde zaman zaman birlikte ele alınan Kemalizm–Feminizm değerlendirmelerine bu aşamada kısaca değinmek gerekir. Özellikle 1980’lerden itibaren, Atatürk döneminde kadın hakları alanında gerçekleştirilen devrimlerin feminist bakış açısıyla yeniden değerlendirildiği ve çeşitli eleştirilerin odağına yerleştirildiği görülmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde akademik feminizm, Türkiye’de kadın modernleşmesi ya da “kadın devrimi” olarak adlandırılan kazanımları “devlet feminizmi” ana başlığı altında incelemekte; hak ve özgürlüklerin “devlet eliyle tepeden inme bir modelle” verildiğini¹³³¹ bu süreçte “kadınların özne konumuna tam anlamıyla sahip olamadığını”, “*Kemalistlerin kadın kategorisinden kadınları dışladığını*” ileri sürmektedir. Ayrıca bu görüşe göre, Osmanlı kadın hareketinin içinden gelen feministlerin Cumhuriyet’in erken döneminde “baskılandığı ve susturulduğu” tezi işlenerek kadın hakları alanındaki yenilikler eleştirel bir çerçevede yeniden yorumlanmaktadır.¹³³²

Türkiye’de akademik feminizmin kurucu isimlerinden biri kabul edilen Şirin Tekeli, 1980’lerden itibaren kaleme aldığı çalışmalarında¹³³³ Cumhuriyet’in kadın politikalarını “devlet feminizmi” ifadesi¹³³⁴ çerçevesinde ele almış ve kadınlara tanınan

¹³³¹ Tekeli 1998 yılında yazdığı makalesinde bunun böyle olmadığını, yıllarca kendisi de dahil olmak üzere pek çok kişi tarafından bu şekilde ifade edildiğini ancak devrimlerin tepeden inme olarak verilmediğini, hak ve özgürlüklerin Osmanlı kadın hareketi sayesinde alındığını söylemektedir. Yani cumhuriyet rejiminin bu konuda Osmanlı’nın feministlerinden ilham aldığını ancak yapılanları kendine mal ederken Osmanlı kadın hareketini de baskıladığını ima etmiştir. Şirin Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. A. Berktaş Hacımırzaoglu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.345.

¹³³² Bu bağlamda yapılan çalışmalar şu şekilde örneklendirilebilir. Zihnioğlu, a.g.e., Ömer Baykal, “Kemalizm’in Kadın Siyaseti: Unutma, Bastırma, Araçsallaştırma”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 2021, Cilt:26, Sayı:102, s.105-131.

¹³³³ 1975-1978 tarihleri arasında yürüttüğü *Kadınların Siyasete Katılımı Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme* başlıklı doçentlik tezi Kemalist dönem modernleşme politikalarına eleştirel bir bakış sunan ve kendinden sonraki çalışmaları da etkileyen bir çalışmadır. 1982 yılında kitaplaşmıştır. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Alan Yayınları, İstanbul, 1982.

¹³³⁴ Bu terimi talihsiz bulduğunu belirten Zehra Arat “herhangi bir hareket ya da uygulamanın feminist olarak adlandırılabilmesi için kadının ezildiğini kabul etmesi ve bunu politik olarak ele alması gerektiğini, bu terimin kadının ezildiğini kabul eden ancak ataerkilliğin köklerini belirlemekte yetersiz kalan sosyalist rejimler için kullanılabileceğini” söylemektedir. Yani Arat’a göre Atatürk dönemi uygulamaları devlet feminizmi olarak bile (!) kabul edilmemelidir. Zehra Arat, a.g.e., s.52, 69.

hakların devlet tarafından yukarıdan aşağıya verildiğini savunmuştur. Kadınlara 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesinin temel motivasyonunun, Türkiye'nin Almanya ve İtalya'da yükselişe geçen faşist yönetimlerden ideolojik olarak farklı, demokratik bir rejim olduğunu uluslararası kamuoyuna kanıtlamak amacı taşıdığı tezini işlemiştir.¹³³⁵ Tekeli'ye göre bu süreçte kadınlar hak mücadelesinin öznesi olmaktan ziyade, modernleşme projesinin *nesnesi*, demokratikleşmenin simgesi haline getirilmiş, *edilgenleştirilmiş*; Osmanlı'dan devralınan bağımsız kadın hareketi ise giderek *etkisizleştirilmiştir*.¹³³⁶

Şirin Tekeli'nin tezlerini destekleyerek devam ettiren akademisyenlerin başlıcaları burada belirtilmelidir. Örneğin Yeşim Arat, Cumhuriyet'in kadın meselesine getirdiği yaklaşımı modernleşme projesinin bir aşaması olarak yorumlamakta, erken Cumhuriyet söyleminde cinsiyet farklılıklarının geri plana itildiğini; “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz” anlayışında olduğu gibi, ulusun çıkarları etrafında birleşmiş, milliyetçi ve “cinsiyetsizleştirilmiş” bir kadın figürünün idealize edildiğini belirtmektedir. Uygulamada, kadınların kamusal alanda erkeklerle tam olarak eşit konuma erişemediğini, aile içindeki geleneksel rollerini sürdürdüklerini, bağımsız bir “kadın sorunu” tanımlamaktan ziyade, kadını din ve gelenek karşısında konumlandırılmış bir modernleşme projesinin parçası hâline getirdiğini söyleyerek Atatürk dönemi uygulamalarını feminist yaklaşımla eleştirmektedir.¹³³⁷

Deniz Kandiyoti “*Emancipated but Unliberated? Reflections On The Turkish Case*” başlıklı makalesinde Batı dışı toplumlardaki feminizm tartışmalarının Batı'dan farklılık gösterdiğini tartışırken, “*Kemalist reformlar her ne kadar kadınlara önemli hukuki haklar sağlamışsa da bunların kadın hareketinin mücadelesiyle değil devlet elitinin yukarıdan müdahalesiyle gerçekleşmiş bir proje*” olduğunu söyler. Kandiyoti, Türk kadınının hukuken bazı haklara sahip olduğunu ancak gerçek anlamda özgürleşmiş sayılmayacağını belirtmiştir. Kandiyoti'nin bu analizi Türkiye'deki akademik feminizm yazınında

¹³³⁵ Şirin Tekeli, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, *Türk Toplumunda Kadın*, (Derleyen: Nermin Abadan-Unat, Genişletilmiş 2. Baskı, Araştırma, Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, s.381. Bu tez zamanla pek çok akademisyen tarafından da tekrar edilir olmuştur. Bkz. Yaraman, *a.g.e.*, s.91.

¹³³⁶ Tekeli, *a.g.e.*, s.381-387.

¹³³⁷ Çekin Işık, *a.g.e.*, s.115.

“*emancipated but unliberated*” (kurtarılmış ama özgürleşmemiş) formülü ile kabul görmüştür.¹³³⁸

Ayşe Saktanber “Kemalist Kadın Hakları Söylemi” adlı makalesinde, Kemalizm ve Feminizm kavramlarının uzun yıllar eşdeğer olarak kullanıldığını, ve “devlet feminizmi” olarak tanımlanan bir kadın-erkek eşitliği anlayışı inşa edildiğini belirtmiş, Kemalizm’in telkin ettiği tutum her ne kadar Cumhuriyet rejiminin kurucu ilkelerinin korunmasında bir rehber söylem işlevi görmüşse de “gelenekçiliğe karşı modernleşmeyi önceleyen” bir çerçeveye yerleştiği için kadın hakları bakımından muhafazakâr denetim biçimleri kurmalarına zemin hazırladığını ileri sürmektedir.¹³³⁹

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız görüşler ekseninde pek çok farklı akademik tez ve makale yazılmış, zaman zaman “devlet feminizmi” zaman zaman da “*emancipated but unliberated*” formülleştirmesiyle erken cumhuriyet dönemi uygulamaları feminist bir yerden eleştirilmiş, kadınların yeterince özgürleşmediğine, *modernleşmenin bir aracı olarak kullanıldığına* ilişkin fikirler üretilmiştir.

Yaprak Zihnioğlu “Kadınsız İnkılâp” başlıklı kitabında Nezihe Muhiddin ve Kadınlar Halk Fırkası özelinde, Şirin Tekeli’den hareketle Kemalist iktidarın kadınları özgürleştirmediği fikrini işlerken aynı zamanda “baskıladığını ve araçsallaştırdığını” da dile getirmiş, kitabının adını da buradan hareketle, Türk Kadın hakları alanındaki devrimlerin *kadınlara rağmen ve kadınsız olarak* gerçekleştirildiğine işaret etmek için, “*Kadınsız İnkılâp*” olarak belirlemiştir. Kitabının sonuç bölümünde bu fikirlerini Tekeli’ye atıfla şöyle özetler:

TKB grubu ve Nezihe Muhiddin örgütlenip iktidar üzerinde bir baskı grubu oluşturdukları, kadınların haklarını kazanmada ve ulusal inşada toplumsal failler/eyleyiciler olmak istedikleri için Cumhuriyetçilerle karşı karşıya geldi. Cumhuriyetçi feministlerin “kadınlık mefkuresini yaşama geçirmeye çalışıp bu alanın failleri/eylemcileri olmak istemeleriyle Cumhuriyetçi iktidarın “çağdaşlaşma ideali” kendi tekelinde tutma ve Tekeli’nin gösterdiği gibi kadın haklarını Batı’ya karşı demokrasinin sembolik göstergesi olarak kullanma siyasası cumhuriyetçi kadınlarla iktidar arasında çatışmayla sonuçlandı.¹³⁴⁰

Zihnioğlu, “cumhuriyetçi iktidarın” kadınlar adına konuşurken kadınların haklarını ataerkil sınırlar içinde belirlemek istediğini, “kadın hakları alanındaki

¹³³⁸ Deniz A. Kandiyoti, “Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case”, *Feminist Studies*, 1987, C.13, S.2, ss.317-338.

¹³³⁹ Ayşe Saktanber, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Cilt II Kemalizm*, (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 323-333.

¹³⁴⁰ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.262.

kazanımları rejime mal etmek istediği ” ve Nezihe Muhiddin’in de ön plana çıkan bir feminist olması nedeniyle onu “baskıladığını”, TKB’den uzaklaştırmak için davalar yoluyla onu “itibarsızlaştırarak” yaptığını söylemektedir.¹³⁴¹ “Kemalistlerle Uyuşmazlık ve Çelişkiler” ana başlığı ile verdiği bölümde Taha Parla’nın *Nutuk, Söylev ve Demeçler* üzerine yaptığı metin incelemelerinden¹³⁴² ve Yeşim Arat’ın Cumhuriyetin ilk kadın milletvekillerini kastederek “Cumhuriyetin kız çocukları” tanımlamasından¹³⁴³ hareketle “Cumhuriyet kadını eşittir çocuk kadın” şeklinde bir formülleştirme yapan Zihnioğlu, Afet İnan ve Sabiha Gökçen örneklerinin de bu olgunlaşmamış “çocuk kadın” anlayışının bir ürünü olduğunu söylemektedir.¹³⁴⁴

Yeni yönetimin Cumhuriyet kadını, Mustafa Kemal’in çizdiği toplumsal projenin dışına çıkmayan, siyasal otoriteye sadık ve itaatkâr olmalıydı. Büyük kurtarıcının kendisine sunduğu hakları takdirle karşılayıp ona şükranlarını sunmalı ve kayıtsız şartsız bağlılık bildirmeliydi. Nezihe Muhiddin ve TKB Grubu bu tanımın niteliklerinden uzaktı.¹³⁴⁵

Oysa Afet İnan ve Sabiha Gökçen örnekleri, kadın yazarların radarına *çocuk* değil, *güçlü kadın* imgeleriyle girmişler, ayakları üzerinde duran, meslek sahibi kadınlar olarak onların dimağlarında yer edinmişler, anlatılarında yer bulmuşlardır. Örneğin Şükûfe Nihal, Sabiha Gökçen’i konu edinen pek çok şiir ve yazı yazmış¹³⁴⁶, Sabiha Sertel, Gökçen’in Balkan turundan övgüyle söz ederek kadının çalışma hayatında bulunmasına engel bir kanunun kalmadığına, engelin hâlâ değişmeyen zihniyetler olduğunu söyleyerek Gökçen’i *İnkılabın Kadını* olarak tanımlamıştır.¹³⁴⁷ Sertel’in Gökçen’le ilgili bu tespitleri dikkate değerdir:

Sabiha Gökçen, mazinin ayağa ilmik çalan taassubunu, ananelerini, geriliklerini yenen, bir devirden bir devire geçen inkılâbın, hakikî bir misali, canlı bir propagandasıdır. Kadını köle sayan, kadının kabiliyetlerini kökünden inkâr eden, kadının yalnız etine buduna, gözüne kaşına kıymet veren, analığını, analığının haklarını çiğneyen, ebedî esir telâkkisiyle kadını istismar eden bir devirden geliyoruz. Kafes ve peçe bu devirlerin sembolüdür. İçinde yaşadığımız devir, kadına tabiatın, cemiyetin, insanlığın verdiği hakları tanıyan devirdir. Sabiha Gökçen, bu

¹³⁴¹ A.g.e., s.262.

¹³⁴² Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları I-II-III*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

¹³⁴³ Yeşim Arat, *Patriarchal Paradox, Women Politicians in Turkey*, N.J., Fairleigh, Dickinson University, 1989.

¹³⁴⁴ Bu çerçevede Ayşe Durakbaşı’nın Prof. Dr. Afet İnan’ı “Atatürk’ün sekreteri” olarak tanımlaması ve bir anlamda küçümsemesi de bu bakış açısının bir başka ürünüdür. Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’”, s.42.

¹³⁴⁵ Zihnioğlu, a.g.e., s.229.

¹³⁴⁶ Şükûfe Nihal, “Sabiha Gökçen’e”, *Yeni Türk Mecmuası*, S.48, Birinci Kanun 1936, s.673.

¹³⁴⁷ Sertel, “Beynelmilel Alemden Türk Kadını”, *Tan*, 17 Temmuz 1938, s.5. Sabiha Sertel, *İnkılabın Kadını*, 16 Eylül 1938, s.5.

inkılâp devrinin yarattığı kadındır...Sabiha Gökçen ve inkılâbın yarattığı kadın, göklerin bir mesafesinden diğer bir mesafesine değil, bir devirden bir devre geçen, geri bir cemiyet hudutlarını, inkılâptan aldığı hız ve kuvvetle aşan bir tayyarenin pilotudur.¹³⁴⁸

Sertel'in bu yazısı, *İnkılâbın kadını* ya da *Cumhuriyet kadını* söyleminin iktidarın anlatısının değil, kadın yazar anlatısı ve aklının bir ifadesi olduğunu, onların söylemiyle yayılarak bugüne dek taşındığını ortaya koyan bir kaynaktır. Nezihe Muhittin de Türk Kadını adlı eserinde Cumhuriyetin yetiştirdiği örnek kadınlarından söz ederken onu “*işte Muallim Afet Hanım efendi, ulu rehberin nurlu muhitinde yetişen bu münevver genç kızın emsalı*” şeklinde anmıştır.¹³⁴⁹ Ayrıca Afet İnan ve Sabiha Gökçen'den hem Avrupa'daki hem de Hindistan'daki feminist gazete ve dergilerin övgüyle ve feminizme yaptığı katkılarla söz ettikleri belirtilmelidir.¹³⁵⁰ Yeni anlayışın kadını, yani *Cumhuriyet Kadını*, kendi ayakları üzerinde duran, seçkin bir toplumsal tabandan gelmediği halde, eğitim olanaklarıyla kendini geliştiren, yetiştiren ve meslek sahibi olarak öne çıkan kadındır. Sabiha Gökçen ve Afet İnan Osmanlı döneminin seçkin ailelerine mensup olmadıkları halde öne çıkan farklı bir anlayışın, yeni hayatın ve Cumhuriyetin “halk çocukları” kuşağının temsilcileridir. Her ikisi de Atatürk'ün karşısına “okumak istiyorum” talebiyle çıkmış, o nedenle himaye edilerek önleri açılmıştır. Bu bakımdan *eğitim marifetiyle* toplumsal taban bulan Türk Devrimi'nin simgeleri haline gelmiştir.

Zihnioğlu, Nezihe Muhiddin'in “Kemalistlerle uyumsuzluk ve çelişkiler” yaşadığını iddia ettiği kitabında, yazarın çeşitli tarihlerde kaleme aldığı ve Atatürk'ten övgüyle bahsettiği metinlerinden örneklerle yer vererek, bu yazıların göz ardı edilmediğini göstermiş ancak bu ifadeleri *secdeye varmaya kadar uzanan* ya da *abartılı* gibi

¹³⁴⁸ Sabiha Sertel, “İnkılâbın Kadını”, *Tan*, 16 Eylül 1938, s.5.

¹³⁴⁹ Muhiddin, *Türk Kadını*, s.71.

¹³⁵⁰ *La Française*'de Afet İnan'ın tarih alanındaki başarılarından, güçlü tarih sunumlarından Sabiha Gökçen'in de pilotluk ve askerî havacılıktaki başarılarından, devlet tarafından verilen görevlerinden söz edilmektedir. “Les Conditions de la femme en Turquie”, *La Française*, 4 Haziran 1938, s.2. *La Française* bir başka yazıda Gökçen'in cesaretinden ve havacılık diplomasını aldığı yakında Bükreş'e gidecek olmasından söz etmektedir. “Hanım Sabiha bat des records”, *La Française*, 4 Temmuz 1936, s.3. Gazeteci Edith de Bonneil Türkiye ziyaretinde Sabiha Gökçen'in uçağına binmiş ve büyük hayranlık duymuştur. “Femmes Turques”, *La Française*, Şubat 1940, s.3. Huda Şaravi tarafından çıkarılan *L'Egyptienne*'de Gökçen'in cesaretinden ve bir kadın olarak başardıklarından övgüyle söz edilmiştir. “Le grand libérateur de la femme turque: Kemal Ataturk”, *L'Egyptienne*, Ocak 1939, s.7. Bulletin'de çıkan bir yazıda Arap kadınları ile Türk kadınlarının şartları kıyaslanmış, Türk kadınlarının geçirdiği olağanüstü dönüşüm hakkında bilgi verilerek Afet İnan'ın başarılarından ve onun Türk Kadın Birliği'ne verdiği destekten söz edilmiştir. Par Mme, Andre Rieder, “Femmes Arabes et Femmes Turques d'Aujurd'hui”, *Bulletin du conseil international des femmes*, Haziran 1933.

tanımlamalarla alıntılanmıştır.¹³⁵¹ Zihnioğlu'na göre bu üslup ve ifadeler “*Nezihe Muhiddin tarafından siyasal terör ortamında tutuklanmamak, TKB etkinliklerini sürdürmek için “rejim düşmanlarıyla” birlikte olmadığını kanıtlamaya yardımcı unsur olarak*” kullanılmıştır. Zihnioğlu, Nezihe Muhiddin’in Atatürk ile ilgili “*kutsayıcı yazıları*”nın “*taktik gereği*” olduğunu, yani samimi olmadığını söylemektedir.¹³⁵² Nezihe Muhiddin’in yukarıda örneklediğimiz “*esasen rical-i hükûmet kadınsız inkılabın mümkün olmadığını teyit etmişlerdir.*” sözlerinin gerçeği yansıtmadığını, hükûmet üyelerinin böyle bir açıklamada bulunmadığını, *Muhiddin’in bu görüşleri hükûmete atfetmesini*, Takrir-i Sükun Kanunu ortamında, siyasî haklara yönelik sürecin başlaması adına *olumlu propaganda/teşvik olarak* değerlendirmiştir.

Oysa Nezihe Muhiddin hayatı boyunca yapıp ettikleriyle, konuşmalarıyla, eylem ve yazılarıyla fikirlerinin arkasında durmuş, güçlü bir kadın profili çizmiştir. Yaşam öyküsü tekrar gözden geçirildiğinde, KHF girişimi ve TKB içindeki başkanlığı ve faaliyetleri, TKB sonrasındaki eylemleri, belediye meclis üyeliği ve milletvekili adaylıkları, bu adaylıklar esnasında yaptığı propaganda konuşmaları birlikte ele alındığında, onun söylemlerinin “taktik gereği” yapılmış, samimiyetten uzak beyanlar olduğu gibi bir izlenim vermediği rahatlıkla söylenebilir. Zaten Nezihe Muhiddin “dobra ve cesur” konuşmaları ile tanınan, basında bu özellikleriyle yer alan ve hayat boyu bunu sürdürmüş bir entelektüeldir.

Ayrıca, yukarıda örneklediğimiz gibi, Nezihe Muhiddin, Atatürk’ün ölümünden sonra da onunla ilgili yazmaya devam etmiş, hatta müstear isimle yazdığı yazılarında da bu tutumunu sürdürmüştür. 1929 yılı başlarında İkdâm gazetesine *Ferda* müstear ismiyle yazdığı “Demokrasi ve Kadın” başlıklı yazısı buna bir örnektir:

Fikirlerin heyecan ve hislerin hemen fiil ve hareket haline geçmesini bizler gazinin mucizevi rehberliğinde görüyor ve arkasından yürümekle öğreniyoruz. Bir dakika evveli içtimai ihtiyaçlarımızdan birinin ilham ettiği bir fikrin bir dakika sonra fe halinde halkın ruhuna aşılandığına şahit oluyoruz.¹³⁵³

Nezihe Muhiddin “Kemalistlerle çelişki yaşamış” bir aydın ya da siyasî figür olsaydı, mahlas kullanarak yazdığı yazılarında açık ya da örtülü bunu dile getirmesi beklenirdi. Ancak kendisinin de ifade ettiği gibi Nezihe Muhiddin’in

¹³⁵¹ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.63, 202, 231-232.

¹³⁵² Zihnioğlu, *a.g.e.*, ss.231-232.

¹³⁵³ Ferda, “Demokrasi ve Kadın”, *İkdâm*, 20 Ocak 1929, s.5.

itibarsızlaştırılmasına, TKB'den uzaklaştırılmasına neden olan şey “Kemalistlerin onu uzaklaştırması” değil, TKB içinde bazı kadınlarla yaşadığı gerginlik ve kıskançlıklardır.¹³⁵⁴ Zaten bir dönem *Ferda* müstear ismiyle yazı yazmasının nedeninin de bu olduğunu *İkdam* gazetesindeki yazısında belirtmiş, “Kadınlar Kulübü” operetini kadınlar arasındaki geçimsizliğe dikkat çekmek için yazdığını, hatta kendisini de buna dahil ederek çuvaldızı kendine batırdığını ifade etmiştir. İlaveten, 1927 TKB kongresinin hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın Nezihe Muhiddin'e hitaben gönderdiği tebrik mesajı anlamlıdır:

Kongre reisesi Nezihe Muhiddin Hanım efendiye; Kadın Birliği'nin in'ikad eden senelik kongresi münasebetiyle Türk kadınlığının hakkımda izhar buyurdıkları pek samimi hissiyattan mütevellid teşekkürlerimi takdim eder ve muvaffakiyetler temenni eylerim efendim. Reisicumhur: Gazi Mustafa Kemal¹³⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Nezihe Muhiddin'e ve TKB'ye teveccühü sadece bu telgrafla da sınırlı değildir. 1927 yılının haziran ayında Nezihe Muhiddin başkanlığındaki TKB heyeti Atatürk'ü ziyaret etmek için randevu talebinde bulunmuş ancak aynı günlerde Atatürk'ün 1919'dan beri İstanbul'a ilk ziyareti söz konusu olduğu için bu görüşme ertelenmiştir. İstanbul ziyaretinin üçüncü gününde TKB heyetinden üç temsilci (Lamia Refik, Naile Vehbi ve Zahide Hanımlar) randevu talebini yinelemek için Dolmabahçe Sarayı'na gitmiş, Atatürk “*telgrafınızı almıştım fakat İstanbul'a gelmek üzere bulunduğum cihetle o şekilde cevap vermiş idim*” diyerek randevu verme ihtiyacı duymadan gelen heyetle, belki içlerinde Nezihe Muhiddin olduğunu da düşünerek-doğrudan bir buçuk saat kadar görüşmüş ve bir anlamda özürlerini iletmiştir.¹³⁵⁶

Eldeki verilerle, Nezihe Muhiddin'in hayatı boyunca rejim, iktidar, hükûmet aleyhinde konuşma yapmadığı, beyan vermediği, anket ve röportajlarında bunu çağrıştıracak söylemler kullanmadığı, anti Kemalist bir tutum içinde olmadığı ifade

¹³⁵⁴ Bu kadınlardan biri Latife Bekir'dir. Zihnioğlu'nun aktardığına göre bir başka isim; Nezihe Muhiddin'i yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle valiye, Emniyet müdürüne ve CHF reisine ihbar eden, bunu da 1950li yıllarda Taha Toros'a yazdığı tercüme-i hali içinde aktaran Saime Faik (Eraslan)'dır. Belgenin orijinaline *Taha Toros Arşivi* kapalı olduğu için ulaşılamamıştır. Zihnioğlu, a.g.e., s.202.

¹³⁵⁵ *Milliyet*, 28 Mart 1927, s.4. Nezihe Muhiddin'in şu telgrafına yanıtı: Dehâkar zekanızın yarattığı fecr-i doğrunun yürüyen Türk kadını, bugün Kadın Birliği'nin in'ikad eden senelik kongresi münasebetiyle büyük müncisine karşı beslediği nihayetsiz hürmetlerini iblağ eder ve Türk kadınlığı hayatında misli nâmesbûk bir inkılabı muhafaza teşkil ederek birkaç asırlık mesaisine tekabül edebilecek, mefahiriyle mâlâmâl bir devir ibda eden geçen senenin tarihini hayret ve hürmetle yad ettiğini kongre reisesinin aciz lisanıyla arza cesaret eyler, çok büyük dâhîmiz.” Kongre Reisesi Nezihe Muhiddin. “Kadınlarımızın İnkişafı Hakikaten Lazım”, *Milliyet*, 27 Mart 1927, s.4.

¹³⁵⁶ *Milliyet*, 4 Temmuz 1927, s.1.

edilmelidir. Aksine Atatürkçü düşünce sistemini ve Atatürk ilkelerini benimsediği görülmektedir. Zihnioğlu'nun da dikkat çektiği gibi özellikle 1927 sonrası yazdığı kurgu eserlerinde milliyetçi vurgu yoğun biçimde hissedilmektedir.¹³⁵⁷

“Atatürk döneminde kadın hareketinin baskılandığını” temel tez haline getiren akademik feminizm tartışmaları içinde, tıpkı Nezihe Muhiddin gibi Suat Derviş'in de baskı altında kaldığı ve “saldırıya uğradığını” dile getiren çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Senem Timuroğlu, “*Suat Derviş'in yapıt vermeye başladığı 1920lerde kadın hareketinin iki eril ideoloji tarafından farklı ve kesişen söylemlerle saldırıya uğradığını gördüm. Bunlar Marksizmi ve Kemalizm'i oluşturan ideolojidir*” demektedir. Timuroğlu, Kemalizm'in Anadolu kadınına yüceltirken İstanbullu kadınları sistemin dışında tutmaya çalışarak karaladığını, “*1935 yılında Osmanlı feminist hareketin mirası Türk Kadınlar Birliğini kapattığını*” dile getirmiştir.¹³⁵⁸ Oysa Türk Kadın Birliği bilindiği üzere 1935 yılında kendi kendini feshetmiştir. Timuroğlu, bu değerlendirmeleri yaparken 1935 feminizm kongresinde Suat Derviş'in ve dünya kadınlarının Atatürk'e ilişkin övgü dolu değerlendirmelerine, Atatürk'ün ölümünün ardından yazıp çizdiklerine ve “*Dünya Feminizminin Lideri öldü*” başlıklı makalesine değinmemiştir.

Suat Derviş üzerine çalışan araştırmacılar arasında, özellikle gazete yazıları üzerine çalışanların ona yönelik değerlendirmeleri akademik feministlerin bakışından farklı bir yerde durmaktadır. Örneğin Tuncay Birkan “*Derviş'i hem Türk İnkılabının ateşli bir savunucusu olarak hem de bir tarihten sonra yörüngesine girdiği Stalinizmin bir temsilcisi*” olarak resmetmiş, “*resmî Kemalizm anlayışından emperyalizm karşıtlığı, laiklik ve kadın haklarına duyarlılık*” gibi unsurlarla beslenmiş bir radikal cumhuriyetçi olarak tanımlamıştır.¹³⁵⁹ Benzer biçimde Çekin Işık da Tekeli ve Unat arasındaki görüş ayrılığına değindikten sonra Suat Derviş'in Atatürk'e minnetle ve sadakatle bağlı olduğuna, pek çok yazısında bu vurguyu sürdürdüğüne dikkat çekmiş, unutuluşunu Türkiye'de kadın özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği meselesinin halen çözülemediği olmasına bağlamıştır.¹³⁶⁰

Bilindiği üzere Suat Derviş, kendi unutuluş ve siliniş tarihini açıklamış, bu konuda bambaşka bir zaman dilimi ve siyasî gerçekliğe gönderme yapmıştır. 1918 yılından

¹³⁵⁷ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.69.

¹³⁵⁸ Senem Timuroğlu, “Suat Derviş'i Türkiye Kadın Hareketi Tarihi İçerisinde Konumlandırmak”, “*Ben Yazar Suat Derviş*”, içinde, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024, ss.141-143.

¹³⁵⁹ Birkan, “Suat Derviş...”, ss.256-257.

¹³⁶⁰ Çekin Işık, *a.g.e.*, s.118.

itibaren tüm yazılarının yayımlandığına ama “1944 yılından sonra masallarını bile takma isimlerle yayımlatmak zorunda kaldığını” belirten Derviş bu unutulmuş hikayesini şu şekilde resmetmiştir:

Bizim cadde daha bilgisiz iken ben herkesten evvel uyanmışım da ondan. Faşizmden Nazizmden, çıkmak üzere olan ikinci Cihan harbinden nefret ettiğim, kalemim ve dilim yettiği, gücüm yettiği kadar mücadele ettiğim için. Devrimci, toplumcu sosyal adaletçi olduğum için. Bu uğurda polis takibatı uğradığım, hapishanelerde, polis müdüriyetlerinde süründüğüm, altı yüz erkek arasında tek kadın olarak askerî hapishanede mevkuf yattığım için. Ankara Caddesi’nde ilk basın sendikasını kuran beş meslektaşlarımdan biri ve kurulmuş olan sendikanın da başkanı olduğum için. Hariçte faşizmle, içeride sefaletle savaşımlar henüz pek az iken savaşılmaya başladığım, sosyal adaletsizliğe karşı bayrak açtığım, fıkralarım, romanlarım sosyal konudaki röportajlarımla, Türk halkının hakiki durumunun tablosunu ilk verenlerden olduğum için...¹³⁶¹

Anadol’un “şimdi Türkiye’de o kadar devrimci yayınevi var onlar niçin eserlerinize ilgi göstermiyorlar” sorusuna “bunu da onlara sorun” diyerek yanıtlamıştır. Suat Derviş hayatının herhangi bir döneminde anti-Kemalist bir söylem benimsemediği gibi onun fikirlerini doğrudan *Kemalizm* olarak kabul etmiş, benimsemiş, bu ifadeyi yazılarında kullanmıştır. Atatürk’ün ölümünden sonra Türk milletinin babasını kaybettiğinden söz eden¹³⁶² Atatürk’ten *kurtarıcı* olarak bahseden ve bunu büyük harfle başlatan, kadına siyasî ve toplumsal haklarını Atatürk’ün verdiğini her fırsatta dile getiren Suat Derviş’in “unutulan bir yazar” olmasının altında yatan nedenler, kendisinin de ifade ettiği gibi daha ileriki tarihlere, Türkiye’deki sağ-sol çatışmasının arttığı, siyasî gerilimlerin bambaşka noktalara evrildiği dönemlerde ortaya çıkan çelişkilerin ya da sol içindeki fraksiyon çatışmalarının ürünü olarak değerlendirilmelidir. Erendiz Atasü’nün dikkat çektiği gibi bu sorunun yanıtı belki de “aydınlar da dahil olmak üzere toplumun tanımlara sığdıramadığı kadın birey karşısında sürüklendiği kadın karşıtlığı hastalığında” aranmalıdır.¹³⁶³ Ya da Toska ve Paker’in vurguladığı gibi, uzun yıllar Avrupa’da yaşamış olması (1953-1963 arası), eserlerinin çoğunun tefrika olarak kalması, yazarlığının 1920-1930 arasını *kendisinin de önemseyerek dışlaması* gibi nedenler unutulmasında etken

¹³⁶¹ Zihni Turgay Anadolu, “Fransa’da Yayımlanan ilk Türk Romanı Ankara Mahpusu’nun Yazarı Suat Derviş ile Konuşma, *Gerçekler Postası*, Ağustos-Eylül 1967, ss.11-12.

¹³⁶² Suat Derviş, “Atatürk’ün Son Günleri: Evvelki Geceden Beri Şehre Sinen Matem”, *Bugün*, 11 Kasım 1938, s.4.

¹³⁶³ Erendiz Atasü, “Suat Derviş’te Tutku ve Siyasal Bilinç *Fosforlu Cevriye ve Ankara Mahpusu* Romanları Üstüne Bir İnceleme”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.33-34.

olmuş olabilir.¹³⁶⁴ Ancak onun Kemalistler tarafından *dışlandığı* ya da *bastırıldığı* söylemi içi doldurulmaya fazlasıyla ihtiyaç duyan bir yorumdur.¹³⁶⁵

Suat Derviş, Atatürk döneminde muhalif bir yazar olmasına, yukarıdaki bölümlerde örneklediğimiz gibi çocuk ve işçi sorunlarına odaklanan, kenar mahallelerin, varoşların problemlerini gün yüzüne çıkarmaya çalışan bir yazar olmasına karşın bu eleştirilerini Atatürk döneminde uzun yıllar muhalif kimliğiyle sürdürebilmiş, bunu yapabilmesini Cumhuriyete borçlu olduğunu da her fırsatta dile getirmiştir. 1944 yılında basılan “Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum” adlı kitabında ondan *Büyük Türk* olarak bahsetmeye devam etmiştir.¹³⁶⁶

Benzer biçimde, Cumhuriyet döneminde yargılanan ilk kadın gazeteci olarak bilinen Sabiha Sertel rejimin muhalifi olmasına, sosyalist fikirlere sahip olmasına karşın eleştirilerinin merkezinde hiçbir zaman Atatürk olmamıştır. Kızı Yıldız Sertel’in bu konuya ilişkin yorumu çarpıcıdır:

Daha 1923’te Ankara’ya ayak bastıkları günden beri annemle babam Mustafa Kemal’den tokat yemişti. Sürgünler, mahkemeler, hapisler birbirini kovalamıştı. Ancak bu onların inkılâpları, ilerici adımları, millî bağımsızlığı korunmasını alkışlamalarına engel olmuyordu. Annem daha Selanik’ten aldığı hızla gericiliğe ve emperyalizme karşı yapılan savaşı, bu yönde alınan tedbirleri destekliyor, bütün bunların önderliğini yapan Atatürk’ü takdir ediyordu.¹³⁶⁷

Sertel’in ekonomi politikası ile ilgili eleştirileri olsa da, toprak reformu, işçi ve grev hakları konusunda eksik bulduğu yasa ve uygulamalar bulunsa da bunu genellikle Atatürk dönemine atfetmez. Sertel’e göre CHP Atatürk’ün ölümünden sonra devrimci bir parti olma vasfını yitirmiştir. Sertel, Atatürk döneminde yargılanan bir gazetecidir ancak Atatürk dönemi devrimlerini her fırsatta alkışlamış CHP’yi Atatürk’ün ölümünden sonra devrimci vasfını yitirdiği için eleştirmiştir. Cumhuriyetin “gericilik” ve “emperyalizm” karşıtlığını ve bu çerçevede gerçekleşen devrimlerini baş tacı etmiş, kadınların değişen ve dönüşen yaşam biçimini, yeni rejimin bu alandaki kazanımlarını sık sık alkışlamış, Türk kadınının katettiği yolun dünya çapında bir noktada oluşuna vurgu yapmıştır.

¹³⁶⁴ Toska ve Paker, *a.g.e.*, s.21.

¹³⁶⁵ Aydınların unutulma nedenleri kuşkusuz başka bir tartışmanın konusudur; ancak 20’li ve 30’lu yılların en üretken yazarlarından biri ve rejimin doğrudan destekçisi olarak nitelenebilecek Aka Gündüz gibi bir yazarın bugün neredeyse unutulmuş olması, buna karşılık uzun yıllarını yurt dışında geçirmiş bir rejim muhalifi olarak kabul edilen Halide Edip’in popülerliğini koruması, ‘unutulma’ ile ‘siyasî duruş’, ‘muhaliflik’, ‘tarafgirlik’ arasındaki doğrusal bağlantıyı şüpheli hale getirmektedir.

¹³⁶⁶ Suat Derviş, “Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum”, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1944, s.8.

¹³⁶⁷ Y. Sertel, *Annem*, s.213.

Aslında tüm kadın yazarlar, Atatürk'ü ve devrimlerini, bu bölümde örneklerini sunduğumuz üzere *feminist* bir yerden alkışlamıştır.

Buna bu çalışma içinde yer vermediğimiz ancak söz konusu dönemlerde TKB içinde yer almış bazı başka öncü kadınların da altını çizdiğini ayrıca belirtmek gerekir. Necile Tevfik Fransa'da haftalık yayımlanan *La Française*'e gönderdiği yazısında şöyle söylemektedir:

Türk kadınının özgürleşmesini, emperyalist rejim altında asla elde edemeyeceği bu tam kurtuluşu, yalnızca Cumhuriyet'e ve Kemal Atatürk'e borçlu olduğu söylenebilir. Ve eğer kendisine verilen yeni durumun gereklerine uygun biçimde ayakta kalabildiyse, bunu da yine son on bir yıla borçludur. Kendisine bir baba gibi saygı duyduğu Gazi, ona yükselme imkânını vermiş; ayrıca, daha önce ancak çekingen biçimde hayalini kurabildiği bir ideale ulaşma sevincini de ona sunmuştur.¹³⁶⁸

Yukarıda da örneklerini vermeye çalıştığımız gibi, söz konusu kadın yazarların eserlerini ve yaşam öykülerini ele alan kimi çalışmalarda, akademik feminizmin bazı indirgemeci yaklaşımlarının etkisiyle, kadın yazarların zamanla görünürlüklerini yitirmelerinin, eserlerinin basılmamasının, artık yazar olarak anılmamalarının, genç kuşaklar tarafından bilinmemelerinin nedeni olarak “devlet feminizmi” gösterilmekte, konu Kemalist ideolojinin onları “bastırdığı” ya da “susturduğu” yönünde dar bir düzlemde ele alınmaktadır.

Türkiye'de kadın araştırmaları alanının öncülerinden Nermin Abadan Unat'ın bu indirgemeci yaklaşıma ve “devlet feminizmi” söyleminin içeriğine yönelik eleştirileri üzerinde durulmalıdır. “Devlet feminizmi” kavramını kabul eden Unat, onun feminizmin gelişmesinin önünde bir engel değil tersine destekleyen bir tarafı olduğuna vurgu yaparak “Atatürk modernleşme ve Batılılaşmaya dair reformları gerçekleştirmemiş olsaydı, o dönemin sosyo-ekonomik şartları kadınların ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmayabilirdi. Devrimler o denli güçlü ve köklü biçimde gelmişti ki kadın derneklerinin öncülüğüne ve girişimlerine de fırsat bırakmamıştır” demektedir.¹³⁶⁹

Unat, Kandiyoti'nin “Kemalist reformların kadınları cinsiyetsiz bıraktığı, erkek kılığına soktuğu”, Tekeli'nin “kadınların kendi kişisel isteklerini bastırmak zorunda kaldığı” şeklindeki tezlerine de karşı çıkmakta, Atatürk'ün cinsler arasındaki ayrıma son

¹³⁶⁸ Necile Tevfik, Femmes Turques d'aujourd'hui”, *La Française*, 27 Nisan-4 Mayıs 1935, s.1.

¹³⁶⁹ Nermin Abadan Unat, “Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketinin Dönüşümü”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoglu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.323-336.

vermek istemesinin kadın sorunlarını göz ardı ettiği anlamına gelmediğini belirtmektedir. Ayrıca Tekeli'nin "kadınların 1930 ve 1934'te seçme ve seçilme hakkını elde etmesinin uluslararası politikanın bir uzantısı" şeklindeki açıklamalarını "son derece öznel ve ispatlanmaya muhtaç bir yorum" olduğunu belirtmiştir.¹³⁷⁰

Nermin Abadan Unat, 1980 askerî darbesinden sonra fikirleri ivme kazanan akademisyen feministlerin hocası ve yakın çalışma arkadaşı olmasına karşın tutumunu farklı bir yerde temellendirmiştir. Çalışmamızın odağındaki kadın yazarların fikir ve duygu dünyasıyla paralellik gösteren bir yaklaşım benimsemiş ve aradan geçen uzun yılların ardından söz konusu yazarların entelektüel duruşuna ışık tutan özgün bir kuramsal çerçeve geliştirmiştir.¹³⁷¹

Akademik feminizme eleştirel bir pencereden bakan bir diğer isim Erendiz Atasü, Atatürk'ün Karlsbad güncesinden hareketle onun "kadın olgusuna salt yurttaş eşitsizliği açısından bakmadığını, kuşağının aydınlarına özgü nazik ve biraz tumturaklı bir ifadeyle kadın-erkek eşitsizliğine dayanan cinsel ahlâkı sorgulamakta" olduğunu belirtmiş ve akademik feminizmin Kemalizm eleştirisinin Batı merkezli teorik yaklaşımlardan beslendiğini ve "zorlama" olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷² Atasü'nün Atatürk'ün "kadın" meselesinde yalnız olduğunu, yakın çevresinin bile onu anlamamanın uzağında olduğunu anlatırken yaptığı tespit, kadın yazarların Atatürk'e yönelik düşünsel arka planını açıklaması bakımından anahtar bir nitelik taşımaktadır:

Cumhuriyetin kurucusunun gerçek müttefikleri hayatlarının yönlendirilmesi 'aile büyüklerinin' iki dudağı arasına sıkışmış, yaşamlarının sahibi olmaya can atan aşk ve özgürlük özlemiyle yanan genç kuşaklar olmuştur. Cumhuriyetin ilk kuşaklarının, özellikle kadınların- Atatürk'e bugünden başkasını yaşayamama talihsizliğine uğramış insanlarca anlaşılamayan ve en basma kalıp biçimde açıklanmaya çalışılan sarsılmaz bağlılığı ve sevgisi biraz da bu yüzdendir. Devrim bireysel hayatlarına iyicil bir elle dokunmuştur.¹³⁷³

Kadın yazarlar Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Suat Derviş'in Atatürk ile ilgili yorum ve değerlendirmeleri, onların bu yeni toplumsal sözleşmeye ve

¹³⁷⁰ A.g.e., s.329.

¹³⁷¹ Nermin Abadan Unat'ın yaşı itibarıyla bu kuşağa yakın olduğu, Cumhuriyet devrimlerinin oluş sürecine tanıklık ettiği belirtilmelidir. Öz yaşam öyküsünü okuyarak bu tanıklığının ve bu bağlamdaki fikirlerinin izlerini sürmek mümkündür. Nermin Abadan Unat, *Yüz Yıllık Umut*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021.

¹³⁷² Atasü, bu eleştirisini "1980'lerde ve 90'larda oluşan ve tarihin tüm devrimlerine ve direnişlerine karşı (bu arada düşünsel bir devrim olan aydınlanmaya da karşı) olumsuz bir tavır geliştiren düşünce ortamının fazlaca etkisindeki sosyal bilimcilerimizin Cumhuriyetin kadın devrimini yorumlarken geliştirdikleri zorlama fikirler" olarak ifade etmiştir. Erendiz Atasü, *Yurdum Gurbet Olmasın*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2019, s.82.

¹³⁷³ Atasü, a.g.e., s.82.

eşit vatandaşlık anlayışına, Cumhuriyete, devrimlere verdiği yanıtı göstermek, Cumhuriyet'in kuruluş dönemine ilişkin günümüze kadar taşınan tartışmaların ve genel kabullerin arkasındaki aydın kadın bakışının köklerini anlamak bakımından ışık tutucudur. Sadece araştırmamızın merkezinde yer alan kadın yazarlar değil, geçiş sürecine tanıklık eden tüm kadın yazarların Atatürk konusundaki hassasiyeti yazı ve eserlerinde ortaya çıkmaktadır. Pek bilinmese ve kamuoyunda tersi yönünde bir kanı oluşmuşsa da Fatma Aliye ve Emine Semiye gibi Osmanlıcı ve İslamcı gelenekten gelen kadın yazarların da Atatürk ile ilgili olumlu ve *kutsayıcı* yazılarının bulunması ve bunlara şimdiye dek hiçbir çalışmada yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. Naci Kasım tarafından 1928 yılında kaleme alınan *Gazinin Hayatı* adlı kitapta her ikisinin de yazıları bulunmakta, Fatma Aliye “*Büyük Mustafa Kemal*” başlıklı yazısında sadece vatan kurtarıcılığından söz etmeyerek, “*kadınlara cemiyeti beşeriyedeki mevkilerini verdi*” diyerek onun bir mucize ve deha olduğunu söylemektedir.¹³⁷⁴ (EK-18) Emine Semiye ise “*Lahuti Bir Seda*” başlıklı yazısında Mustafa Kemal’e Çanakkale’den beri hayran olduğunu, Ankara’da onunla görüşme fırsatı bulduğu için çok mutlu olduğunu söyleyerek kadınlara verdiği haklar başta olmak üzere yaptıkları için minnettar olduğunu belirtmiştir.¹³⁷⁵ (EK-19)

Türkiye’de kadın hakları alanında yapılanlar aşama aşama gerçekleşmiştir. Bu durum Cumhuriyet devrimlerinin aşamalı seyriyle paralellik gösterir. Kurt Steinhaus’un da belirttiği gibi *uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek amaca ulaşmak* halk kitlelerinden tümüyle ayrılmamanın bir yöntemidir.¹³⁷⁶ Tıpkı laikliğin aşama aşama Anayasa’ya eklenmesi gibi, Türk Kadın Devrimi de belirli bir sıraya konarak, parlamentodaki milletvekilleri ve önde gelen bazı aydınlar da dahil olmak üzere toplumun ataerkil ve muhafazakar kesimlerini alıştırarak, kadınları da mümkün olduğunca erkeklerle eğitim bakımından aynı seviyeye taşıyarak gerçekleştirilmiştir. Türk kadın devrimi değerlendirilirken, gerçekleşme sürecinde yaşanan toplumsal olaylar, çıkarılan yasalar ve karşıdevrim hareketlerinden

¹³⁷⁴ Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1928, s.31. Kitap 1930 yılında yeni harflerle tekrar basılmıştır. Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1930.

¹³⁷⁵ Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1928, s.86-88. Emine Semiye duygularını şu şekilde ifade etmiştir: “Atılmış olduğumuz içtimai hayata yeniden kabul edilmekle, Büyük Gazi’ye medyun bulunduğumuz minnettarlığımızı en nezih kadınlık hislerimizle demetleyip arz ve takdim ederiz. Sen binlerce yaşa ey kudretli hamimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa efendimiz.”

¹³⁷⁶ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Çev. M. Akkaş, İstanbul, 1973, s.87-88.

bağımsız düşünülemez. Osmanlı gelenekçiliği, Anadolu'daki ve köylerdeki eşraf, ağa ve eski düzenin savunucularının varlığından bağımsız da değerlendirilemez.

Devrimin bu aşamalı ve toplumsal koşullarla kuşatılmış niteliği, onu deneyimleyen kadınların tanıklığında da açıkça görülür. Cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık eden aydın kadınlar, parçası olduklarına inandıkları bu devrimci süreci ve onun önderini kabul ettiklerini, çeşitli zamanlarda ve çeşitli konular üzerine eleştirileri olsa bile, her fırsatta dile getirmişlerdir. Geçmişe dönük olarak onlar adına “bastırıldıkları” ya da “susturuldukları” yönünde bir yargıya varmak, onların “kadın” ve “yazar” olarak varlıklarını, kendilerini var etme biçimlerini, metinlerinin ve eserlerinin yazıldığı dönem içindeki anlamı ve değerini göz ardı etme riskini taşımaktadır. Tarihsel olguların kendi bağlamı ve yaşandıkları koşullar içinde değerlendirilmesi gereğini ihmal etmeden, erken cumhuriyet dönemini kendi toplumsal, siyasal ve düşünsel bağlamı içinde ele almak gerektiği temel prensibi kadın yazarların hayatı ve fikirleri ele alınırken de dikkate alınması gereken hayati bir tutumdur.

SONUÇ

Bu çalışmada kadın yazarların kendi fikir ve duygularını, kendilerini entelektüel alanda ortaya koyma amaçlı bilinçli seçimlerini, edebi ya da siyasî alanda ürettiklerini merkeze alarak onların Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Devrimi hakkındaki görüşleri tespit edilmeye çalışıldı. Söz konusu zaman diliminde yaşamış, özellikle 1920-1938 arası dönemde birbiri ardı sıra yapılan devrimlerin getirdiği toplumsal dönüşümü yaşayarak tecrübe etmiş, Osmanlı ve Cumhuriyet arasında *entelektüel köprü* konumunda yer alan Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Şükûfe Nihal ve Suat Derviş'in yaşam öyküleri ve eserleri, basına yansıyan haber ve röportajları bütüncül bir çözümlemeye tabi tutulduğunda, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinin biçimlendirdiği ortak bir öncü aydın kadın tipolojisi karşımıza çıkmaktadır. İstibdat Dönemi'nin muhalif çevresine doğan, aydın ve modernleşmeci bir çevreyle yakın ilişki içinde olan, eğitimleri, yabancı dil hakimiyetleri, Avrupa bağları sayesinde Batı literatürünü, fikir akımlarını ve basınıni takip etme imkânı bulan kadın yazarlar, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan o sancılı sürecin içinden çıkarak, Millî Mücadele'nin düşünsel ve eylemsel sahasında aktif görev

almış, kurtuluş mücadelesine omuz vermiş ve Türk Devrimi'nin itici gücü olan kadın kuşağının temsilcileri arasında yer almışlardır. Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Devrimi ekseninde ürettikleri fikirler, geçmişleri ve toplumsal arka planları da dikkate alındığında ortak değerlendirmeyi mümkün kılan bir çalışma evreni yaratmış, bu evren, araştırmaya başlarken sorduğumuz sorulara yanıt bulmamızı sağlamıştır.

Cumhuriyet devrimleri, geçiş dönemini yaşamış entelektüel kadınlar tarafından nasıl algılanmıştır? Kadın hakları alanındaki radikal değişimler nasıl karşılanmış, kadın taleplerinin ilerisinde midir yoksa gerisinde mi kalmıştır? Kadınların, kurucu kadronun ortaya koyduğunun dışında hedefi ve talepleri olmuş mudur? “Cumhuriyet kadını” kalıbı tam olarak ne ifade etmektedir? Bu kalıp kadın yazarlar tarafından mı üretilmiştir, yoksa kurucu kadronun biçimlendirmeye çalıştığı bir kadın anlayışının mı yansımasıdır? İkinci dalga feminist hareket ve bu bağlamda ortaya çıkan “akademik feminizmin” işaret ettiği “bastırılmış bir kadın hareketinden” söz etmek mümkün müdür? Atatürk, örnek olarak seçilen söz konusu kadın yazarlar için ne ifade etmektedir, onu hangi atıflarla tarif etmiş ve anmışlardır?

Çalışmanın tarihsel bulguları, kadın yazarların fikir ve duygu dünyası ışığında değerlendirildiğinde, ortaklıklar kadar kırılma noktaları olsa da başlangıçta formüle edilen ve yukarıda yeniden hatırlatılan bu sorulara nihai ve ortak bir yanıt bulmamızı mümkün kılmıştır:

Öncelikle, kadın yazar söyleminde, Meşrutiyet ve Cumhuriyet algısı arasında keskin bir çizgi olduğu tespit edilmiştir. Türk modernleşmesinin tarihi seyri içinde önemli bir aşama olan ve Cumhuriyetin *siyasî laboratuvarı* olarak mecazlaşan II. Meşrutiyet, kadın yazarlar için Cumhuriyetin keskin radikalleşme süreci içerisinde artık *eskiye ait*, baskının azalmadığı, *peçe*, *çarşaf*, *kafes*, *duvar* gibi engellerin ortasında özgürlükleri kısıtlayan, *beklenen güneşe hiçbir zaman ulaşamayan* bir devir olarak yerleşmiştir. Başka bir ifadeyle, kadın yazar metinlerinde, zamanla *10 Temmuz Bayramı*nın sembolize ettiği hürriyet algısı yerini asıl özgürlük eşiği olarak *29 Ekim*'i kodlayan bir zihinsel dönüşüme bırakmıştır. Meşrutiyetin vadedip gerçekleştiremedikleri, Cumhuriyet rejimiyle mümkün hale gelmiş, bu durum kadın yazar söyleminde, *kadının iki kere esir olduğu, herkesten daha bedbaht olduğu* bir Meşrutiyet imgesinin kodlanmasına neden olmuştur. *Kurtuluş Bayramı*, *Saadet* ve *Yükseliş Bayramı* gibi adlarla andıkları Cumhuriyetin yarattığı özgür kadın, söylemlerinde *İnkılabın Kadını*, *İnkılâp Kadını* ve

son olarak *Cumhuriyet Kadını* tamlamalarını yaratmış, bunu, dönemsel bir söylemden günümüze uzanan ve kabul gören bir kalıba dönüştürmüştür. Bu kalıp zamanla, Cumhuriyetin getirdiği hak ve özgürlüklerle var olan ve bu nedenle Cumhuriyeti koruma ve kollama görevini şiar edinen kadını ifade eden bir anlama dönüşmüştür. Kadın yazarlar *Cumhuriyet Kadını* söylemini edilgen bir şekilde devralmamış, içerden ve bizzat kendi ihtiyaçlarının karşılığı olarak kendileri üretmiştir. Akademik feminizm çalışmalarında *devlet feminizminin* ürünü olarak sunulan bu kalıp, aksine kadın yazar aklının bir ürünüdür.

Kadın yazarlar, feminizmi bir *kimlik* olarak benimsememişler ancak bu aktarma kavramı alıp kullanmış, tartışmış, içeri yapılandırmaya çalışmış ve kendilerini feminist olarak tanımlamaktan kaçınmamışlardır. Bu nedenle onlara *Cumhuriyetin ilk feministleri* demek yanlış olmayacaktır. Feminizmi rasyonelleştirme, millî ve yerel kodlara uygun hale getirme, Batı'daki süfrajist/süfrajist tanımlamasının dışında bir anlamda kullanma ihtiyacı içinde oldukları gözlemlenmiştir. Sabiha Sertel'in açık, diğer kadın yazarların örtülü olarak tartışmalarına dahil ettikleri *Türk Feminizmi* anlayışı bu ihtiyacın bir başka yansıması olarak karşımızda durmaktadır.

Medeni Kanun'un yasalaşma sürecini yakından takip eden kadın yazarlar, bu yasa ile kadının vatandaşlık haklarını elde etmesini, evlenme, boşanma, miras, velayet gibi alanlarda elde ettiği kazanımları köklü ve radikal bir dönüşüm olarak benimsemiş, cumhuriyet modernleşmesinin en temel dayanaklarından biri olarak kabul etmiş ve bu yasaya atıfla kadının özgürlük alanlarının artışına dikkat çekmiştir. Bugünün penceresinden bakıldığında “koca evlilik birliğinin reisidir”, “kadının bir meslek veya sanatla uğraşabilmesi kocanın iznine bağlıdır” gibi kısıtlayıcı maddelere ilişkin zaman zaman yaptıkları eleştirel okumaya rağmen, Medeni Kanun olumsuzlanmamış, kadının *yükselişinin* miladı sayılmıştır. Kadın yazarlar, bu yeni düzenlemeyi sadece Mecelle ile değil, Avrupa'da benzer yasaların sağladığı hak ve özgürlüklerle kıyaslayarak benimsemişler, sadece tarihsel değil evrensel düzlemde bir karşılaştırmaya tabi tutarak sahiplenmişlerdir.

Soyadı Kanunu, Harf ve Dil Devrimleri, demokrasinin, çağdaşlaşmanın, eğitim reformunun bir parçası olarak görülmenin yanı sıra *eski* ve *yeni* arasındaki, Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasındaki kopuşun, radikal toplumsal dönüşümün, *şarkla olan rabıta* kesmenin yani modernleşmenin itici gücü olarak benimsenmiştir.

Modernleşmenin erken döneminde, anne ve eş olmayı kendi özgürlüklerinin önüne koydukları, çalışmayı mecbur kalındığında başvurulacak iktisadî bir çıkış olarak değerlendirdikleri halde, Cumhuriyet döneminde bakış açıları değişmiş, anne ve eş olma durumunu hiçbir zaman önemsizleştirmemiş ancak *çalışan kadın eşittir özgür kadındır* mesajını eserlerine yerleştirmişlerdir. Eski devirde daha temkinli bir dille ifade ettiklerini artık Türk devriminin getirdiği yeni yaşam biçimi sayesinde doğal hak olarak görmeye başlamış, bu konudaki isteklerini bir üst seviyeye taşımışlardır. Eğitim ve çalışma hem bir hak hem de ihtiyaç olarak kodlanmış, bu hakkı sekteye uğratacak her türlü eleştiri ve kısıtlamaya set çekmişlerdir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin artık kalıplaşmış bir simgesi haline gelen gerek gazete ve dergi sayfalarındaki fotoğraflarla, gerek metinlerle ortaya konan *saylav, tayyareci, hâkim, kimyager, doktor, hatip, sporcu ve öğretmen* kadın figürü en başta kadın yazarların anlatısında yer bulmuştur. Meşrutiyet Döneminin *mebus sandalyesinde, devlet memuriyetinde gözü olmayan* kadını, siyasî hakları elde etme konusunda mücadeleci bir tavır geliştirmiş, seçimlerde aday olan, siyasî taleplerini ortaya koyan kadınlara evrilmişlerdir.

Osmanlı'dan devralınan *millî iktisat* hassasiyetinin Cumhuriyet döneminde de sürdürüldüğü, yerli malı tüketiminin yanı sıra yerli üretim, ticaret ve sanayiın özendirilmesine yönelik çağrılarının güçlendiği dikkat çeker. *Süs, moda düşkünlüğü ve tufeyli yaşam* tarzı eleştirisi sürdürülmüş, israf ve lüks, kadın yazarların her dönem odaklandığı konular olmuştur. *İktisadi bağımsızlık* konusunda atılan adımlar ve *kapitülasyonların* kaldırılmış olmasına yönelik ilgi metinlerde coşkuyla işlenmiştir. Nezihe Muhiddin ve Şükûfe Nihal'de kuramlar üstü, vatan savunması ve dayanışma odaklı ekonomik kalkınma anlayışı hakimken; Suat Derviş ve Sabiha Sertel'de Marksist iktisat teorisi ve liberalizm eleştirisi öne çıkar. Cumhuriyet döneminin simgesi haline gelen sosyal fabrikalar ve canlanan ekonomiyle somutlaşan iktisadî inkişaf söylemi ise tüm yazarların metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kadın yazarların ekonomi bağlamında da *kadın odaklı* yaklaşımı yine dikkat çekicidir; kadın işçi ve köylü kadınların sorunları anlatılarda her zaman ön plandadır.

Osmanlı'nın ayrıcalıklı toplumsal kesiminden gelen kadın yazarlar, parçası oldukları bu ayrıcalıklı dünya sarsılır ve halkçılık ilkesi etrafında sınıfsız kaynaşmış kitle idealiyle toplumsal eşitliğe evrilirken ayrıcalıklarının sürdürme eğiliminde olmamışlardır. Toplumun yoksul, cahil ve dezavantajlı kesimleriyle diyalog kurma prensibini

benimsemiş *münevver ve kentli* kadınlar olarak Anadolu'ya, kırsala ve kenar mahallelere giderek halkın sorunlarıyla ilgilenmekten yüksünmemiş bunu Cumhuriyet kadını olmanın gereği olarak görmüşlerdir. *Paşazadelerin, beyefendi ve hanımefendilerin* devrinden halk çocuklarının devrine geçerken, yaşanan kırılmaları eserlerinde işleyerek bu bağlamda yaşanan sorunlara da ayna tutmuşlardır.

Kadın yazarlar *laik ve demokratik cumhuriyet* söylemini benimsemiştir. *İrtica, taassup, softalık, mürteçilik, tarikat* gibi laiklik karşıtı kavramları sadece eleştirmemiş, Cumhuriyete yönelik tehdit olarak algılamışlar, irticai ayaklanmaları önemseyerek konu edinmişlerdir. Özellikle Anadolu ve kırsalda çözilemeyen eski muhafazakâr anlayışları, *hacılar, hocalar, büyücüler* olarak kodlanan eski kurumları, bunun kadın yaşamını ve özgürlüklerini kısıtlayan yönünü merkeze alarak işlemişler, *peçe, çarşaf, kafes, duvar* bağlamında sık sık gündeme getirmişlerdir.

Atatürk'ün kadın yazar söyleminde “Kurtarıcı”, “Büyük Gazi”, “Ulu Gazi”, “Büyük Rehber”, “Emsalsiz Rehber”, “Aziz Rehber”, “Büyük Ata”, “Kahraman”, “Büyük Kahraman”, “Türkün Ebedi Kahramanı”, “Büyük Yaratıcı”, “Büyük Türk”, “Münci”, “Ebedi Kahraman” “Şanlı Kumandan”, “En büyük İnkılâpçı” ve “dünya feminizminin lideri” gibi sıfatlarla anıldığı, “kurtarıcılık” vasfının ise sadece Millî Mücadele Dönemi'nde dış düşmana karşı yürüttüğü savaşa atıfla değil, içerde padişaha, halifeye, irticaya, tüm muhafazakar elitlere karşı yürütülen siyasî ve toplumsal dönüşümü de kapsayacak biçimde geniş bir anlamda kullandıkları görülmektedir. Atatürk'ün kurtarıcı olarak anılmasının nedeni sadece askerî zaferin değil, kadın yazarların da yer yer ifade ettiği gibi “demokratikleşme” yönünde atılan adım ve köklü kırılmaların bir ifadesidir. Hangi siyasî görüşü savunursa savunsun, arka planda mensubu oldukları fikir akımlarından bağımsız biçimde, Atatürk'ü *cihangirlerden, haşmetmeaplardan, sırma şeritli ve nişanlı padişahlardan, faşist diktatörlerden* bambaşka bir yere koyarak bir önder olarak kabul ettiklerini her fırsatta dile getirmişlerdir.

Tüm bunlara ek olarak kadın yazarların söyleminde “kurtarıcılık” sıfatının üçüncü bir boyut kazandığı görülmektedir ki o da *kadının kurtuluşudur*. Kadın yazarlar, kadın hak ve özgürlükleri bağlamında gerçekleştirilen tüm devrimleri Atatürk'ün tarihsel rolü ve liderlik vasfıyla ilişkilendirmiş, Medeni Kanun ve vatandaşlık hakları, eğitim hak ve özgürlükleri, siyasî haklar gibi yenilik ve devrimleri onun öncülüğü çerçevesinde değerlendirerek “kurtarıcı” sıfatını bu üçüncü düzlemde kullanmışlardır. Yani kadın

yazarlar Atatürk'ü sadece vatan kurtarıcısı ve devlet kurucusu olarak görmemiş aynı zamanda feminist bir yerden sahiplenmiştir.

Kadın yazarların söz konusu devrimleri benimseme süreçlerinin, olduğu gibi kabul edip alkışlama şeklinde olmadığı belirtilmelidir. Gerektiğinde hem yasaların kendisine hem de uygulamalara itiraz ettikleri, eleştiri yönelttikleri bir gerçektir. Bu örnekler, onların Türk Devrim sürecinin içinde yer aldıklarını ve sisteme dahil olduklarını, nesnesi değil öznesi olduklarını göstermek bakımından kıymetlidir. Kadın yazarların metinlerine bütünlüklü olarak bakıldığında, akademik feminizmin vurguladığı *tepeden inme bir modernleşme anlatısını, olduğu gibi kabul edip boyun eğen ve bunu içselleştiren* değil, kurucu kadronun devrimci söylemlerini müzakere eden, tartışan, zaman zaman eleştiren, beğenisini takdir eden bir pratik olduğu görülür.

Bu çalışma, II. Meşrutiyet'in ilanından başlayarak, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kurumsallaşmasına uzanan tarihi dönemi, Atatürk ve cumhuriyet devrimlerinin siyasî ve toplumsal kırılmalarını, tartışmalarını sürece bizzat tanıklık eden, edebi ve fikrî eserleriyle o döneme katkıda bulunan kadın yazarların perspektifiyle yeniden ele almak bakımından yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Literatüre sunulan bu katkının geliştirilmeye açık olduğu belirtilmelidir. Eldeki yazı ve eserlerle yapılan bu çalışma, farklı kadın yazarların perspektifi dahil edilerek, kadın literatürüne ait unutulmuş eserlerin ışığında, dönemsel farklı tartışmalara, konulara, olay ve olgulara, yasa ve devrimlere odaklanarak zenginleştirilmeye açıktır. Son yıllarda kadın yazar literatürüne ilişkin çalışmaların sayısı artmış olsa da özellikle eski harfli gazete ve dergilerde ya da daha az çalışılmış yayınlarda kalan unutulmuş metinler hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı ve incelenmeyi beklemektedir. Bu çalışmanın, dönemin kadın entelektüel mirasını daha görünür kılacak, Millî Mücadele Tarihi, Türk Devrim Tarihi ve Atatürk anlatılarını zenginleştirecek yeni akademik sorgulamalara zemin hazırlaması, bundan sonraki araştırmacılar için yeni soru işaretleri ve araştırma alanları yaratması ümit edilmektedir.

KAYNAKLAR

A.KADIN YAZARLARA AİT LİTERATÜR:

Kitaplar:

- Derviş, Suat. *Kara Kitap*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1921.
- Derviş, Suat. *Hiçbiri*, Kütüphane-i Sudi Neşriyatı, İstanbul, 1923.
- Derviş, Suat. *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.
- Derviş, Suat. *Buhran Gecesi*, Matbaayı Şems, İstanbul, 1924.
- Derviş, Suat. *Gönül Gibi*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1928.
- Derviş, Suat. *Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1944.
- Derviş, Suat. *Les Ombres du Yalı*, Les Editeurs Français, Paris, 1957.
- Derviş, Suat. *Le Prisonier d'Ankara*, Paris, 1957.
- Derviş, Suat. *Aksaray'dan Bir Perihan*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Derviş, Suat. *Ahmet Ferdi. Bir Kış Gecesi*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.
- Derviş, Suat. *Anılar-Paramparça*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.
- Derviş, Suat. *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018.
- Derviş, Suat. *Çöken İstanbul- Röportajlar*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.
- Derviş, Suat. *Fosforlu Cevriye*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.
- Derviş, Suat. *Sınır*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.
- Derviş, Suat. *Bir Haremağasının Hatıraları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2021.
- Derviş, Suat. *Sen Benim Babam Değilsin*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhlis, Nezihe. *Şebab-ı Tebah*, Muhtar Halis Kütüphanesi, İstanbul, 1911.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Benliğim Benimdir*, Sudi Kütüphanesi, İstanbul, 1929.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Türk Kadını*, Numune Matbaası, İstanbul, 1931.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Kevser Nine*, Muallim Fuat Anadolu Türk Kütüphanesi, İstanbul, 1934.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Bozkurt*, Anadolu Türk Kütüphanesi, İstanbul, 1934.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *İstanbulda Bir Landro*, Numune Basımevi, İstanbul, 1935.

- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Ateş Böcekleri*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1935.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Bir Aşk Böyle Bitti*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1941.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Çıngıraklı Yılan*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1943.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *İzmir Çocuğu*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Kalbim Senindir*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1943.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhittin Nezihe. *Gene Geleceksin*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Muhiddin, Nezihe. *Bütün Eserleri 1*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Muhiddin, Nezihe. *Bütün Eserleri 2*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Muhiddin, Nezihe. *Bütün Eserleri 3*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Muhiddin, Nezihe. *Bütün Eserleri 4*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Nihal, Şükûfe [Başar]. *Şile Yolları*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935.
- Nihal, Şükûfe. *Yalnız Dönüyorum*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938.
- Nihal, Şükûfe. *Domaniç Dağlarının Yolcusu*, Gavsı Ozansoy Basımevi, İstanbul, 1946.
- Nihal, Şükûfe. *Finlandiya*, İstanbul, 1935.
- Nihal, Şükûfe. *Yerden Göğe*, İstanbul, 1960.
- Nihal, Şükûfe. *Bütün Eserleri-1*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Nihal, Şükûfe. *Bütün Eserleri-2*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Nihal, Şükûfe. *Bütün Eserleri-3*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Nihal, Şükûfe. *Bütün Eserleri-4*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Nihal, Şükûfe. *Bütün Eserleri-5*, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Sertel, Sabiha. *Çitra Roy ile Babası*, Tan Matbaası, İstanbul, 1936.
- Sertel, Sabiha Zekeriya. *Tevfik Fikret Mehmet Akif Kavgası (Tevfik Fikret aleyhinde neşriyattan doğan dava münasebetiyle hazırladığım müdafaaname)*, İstanbul, Tan Matbaası, 1940.

Sertel, Sabiha. *Tevfik Fikret-İdeolojisi ve Felsefesi*. İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları, 1946.

Sertel, Sabiha. *İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, İstanbul, Çınar Matbaası, 1969.

Sertel, Sabiha. *Kadınlığa Dair: 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları*, Der. Hamit Erdem, Sel Yayınları, İstanbul, 2019.

Sertel, Sabiha. *Roman Gibi*, Can Yayınları, İstanbul, 2019.

Sertel, Sabiha. *Görüyoruz Duyuyoruz*, Haz. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2024.

Gazete Yazıları ve Makaleler:

Derviş, Suat. "Hezeyan", *Alemdar*, 3 Ekim 1920, ss.3-4.

Derviş, Suat "Nasıl Çalışırlar", *Alemdar*, 11 Ekim 1920, ss.3-4.

Derviş, Suat, "Kara Kitap", *Alemdar*, 5 Kasım 1920, s.1.

Derviş, Suat, "Berlin Mektupları:Berlin'de Hayat-3", *Yeni Şark*, 4 Aralık 1921, s.3.

Derviş, Suat. "Cemiyet Hayatı", *Yarın*, 27 Nisan 1922, ss.53-54.

Derviş, Suat, "Kadınlık Sütunu: Türk ve Alman Kadınları", *Yeni Şark*, 5 Ocak 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Hanımlarımızın Kıyafeti Meselesi", *İkdam*, 12 Ağustos 1922, s.4.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Nasıl Olmalıyız?", *İkdam*, 19 Ağustos 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Bizde Aile Buhranı", *İkdam*, 26 Ağustos 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Yine Aile Buhranına Dair", *İkdam*, 2 Eylül 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Bir Mukayese", *İkdam*, 9 Eylül 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Zafer Karşısında Türk Kadını", *İkdam*, 16 Eylül 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Peçesiz Türk Kadını", *İkdam*, 23 Eylül 1922, s.3.

Derviş, Suat, "Kadınlık ve Kadınlarımız- Eşyası Ortasında Türk Kadını", *İkdam*, 30 Eylül 1922, s.3.

- Derviş, Suat, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Genç Türk Kadınlarında Din”, *İkdam*, 8 Teşrinievvel 1922, s.3.
- Derviş, Suat, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Kadında Spora İhtiyaç”, *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1922, s.3.
- Derviş, Suat, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Yeni Hayat ve Türk Kadını”, *İkdam*, 21 Teşrinievvel 1922, s.3.
- Derviş, Suat, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Genç Kızlarımızın Kıyafeti”, *İkdam*, 4 Teşrinisani 1922, s.3.
- Derviş, Suat, “Denize Söyledikleri”, *Servet-i Fünun*, 28 Nisan 1927.
- Derviş, Suat, “İş Hayatında Kadın: Bir Erkek Düşmanlığı”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 15 Nisan 1929, s.1,5.
- Derviş, Suat, “Gazinin En Büyük Eseri Nedir: Suat Derviş Hanımın Cevabı”, *Milliyet*, 14 Haziran 1929, s.1.
- Derviş, Suat, “Türk Kadını”, *Yarın*, 11-12 Mart 1931, s.2.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: MM.Adel Şrayber Pek Nikbin Görünmüyor”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1935, s.6.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Büyük Erkeklerin En Büyük Kusurları Nedir?”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1935, s.5.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Biz Türk Kadınlarına Cidden Gıpta Ediyoruz”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.5.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Harp Tehlikesine Karşı En İyi Çare Ne İmiş”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1935, s.5.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Atatürk’e Hayranım Yaptığı Devrim Harikadır”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1935, s.5-6.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Mısırlı ve Hindli Kadınların Söyledikleri”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1935, s.2.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Erkekler İçin İyi Düşünürüm Onlarsız Pek Yapamıyoruz”, *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1935, s.3.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Atatürk Dünyaya Yeni Bir Devir Getirmiştir”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.1,8.
- Derviş, Suat, “Dünya Feministleriyle Görüşmeler: Kadınlar Harbi Değil Sulhu Yapacaklar”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1935, s.5.

- Derviş, Suat, “Dünya Feministleri ile Görüşmeler: Biz Türkiye’ye Hayran Olmağa Geldik”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1935, s.1.
- Derviş, Suat, “Nelere Sinirlenirsiniz?”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935, s.1, 11.
- Derviş, Suat, “Anketten Çıkan Netice”, *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1936, s.5.
- Derviş, Suat, “Acı Bir Anketin Hulâsası-Veremle Mücadele İçin Hastane Kâfi Değildir”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1936, s.5.
- Derviş, Suat, “Çöken Boğaziçi 4: Rasathanede Bir Saat”, *Son Posta*, 1 Mayıs 1936, s.7.
- Derviş, Suat, “Çöken Boğaziçi 12: Paçasız, Dalyansız ve Kalkansız Beykoz!”, *Son Posta*, 9 Mayıs 1936, s.6.
- Derviş, Suat, “Çöken Boğaziçi 17: Emirgan Ne İdi Ne Oldu?”, *Son Posta*, 15 Mayıs 1936, s.6.
- Derviş, Suat, “Çöken Boğaziçi 22: Eski Boğaziçinde Yeni Bir Müessese: Büyükdere Meyve Enstitüsü”, *Son Posta*, 22 Mayıs 1936, s.6.
- Derviş, Suat, “Boğaziçi Niçin Çöküyor: Bir Anketten Çıkan Netice”, *Son Posta*, 31 Mayıs 1936, s.6,9.
- Derviş, Suat, “Çocuklar Bilmiyor”, *Tan*, 28 Eylül 1936, s.5.
- Derviş, Suat, “İzmir’den Röportajlar: Nazilli Kombinasi”, *Tan*, 4 Ekim 1936, s.7.
- Derviş, Suat, “Bir Genç Kız Anlatıyor”, *Tan*, 1 Ocak 1937, s.9.
- Derviş, Suat, “Büro İşçileri ile Fabrika İşçileri Arasından Ne Fark Vardır?”, *Tan*, 5 Ocak 1937, s.7.
- Derviş, Suat, “Erkeğin İşi Kadından Çocuğa mı Geçiyor?”, *Tan*, 6 Ocak 1937, s.7.
- Derviş, Suat, “Lisan Dersi Vermek İsteyen Bir Kız Söylüyor”, *Tan*, 6 Ocak 1937, s.7.
- Derviş, Suat, “Küçük Yaşta İşçi Olan Bir Kızcağız”, *Tan*, 13 Ocak 1937, s.7.
- Derviş, Suat Diyor ki: “Ruhta ve Muhtevada Hiçbir Yenilik Sezmiyorum”, *Resimli Uyanış* (Serveti-i Fünun), Yıl:47, C.81, S.17, 8 Nisan 1937.
- Derviş, Suat, “Ölüden Hiç Korkmayan Kızlar”, *Tan*, Kasım 1937.
- Derviş, Suat, “Bir Tezgahtar Bayanın Fikri Şu: Kadın Evinin İçinde Yaşamak İçin Yaratılmıştır”, *Haber*, 6 Aralık 1937, s.7.
- Derviş, Suat, “Erkek Aileyi Tek Başına Geçindiremiyor”, *Haber*, 8 Aralık 1937, s.7.
- Derviş, Suat, “Kadını İş Hayatında Yıldırان Şey Çocuktur”, *Haber*, 10 Aralık 1937, s.7.
- Derviş, Suat, “Dünya Feminizminin Lideri Öldü”, *Foto Magazin*, 1 Birinci Kanun (Aralık) 1938, Sene:1, Sayı:8, s.22-26.

- Derviş, Suat, “Atatürk’ün Son Günleri: Evvelki Gecedan Beri Şehre Sinen Matem”, *Bugün*, 11 Kasım 1938, s.4.
- Derviş, Suat, “Düşündüğüm Gibi: Türk Milleti Münasebetsizliğin Her Türüsünden İkraha Duyar”, *Haber*, 6 Nisan 1939, s.2.
- Derviş, Suat, “Amatör Bir Sosyoloğun Bir Yazısı Münasebetiyle”, *Haber*, 27 Nisan 1939, s.2.
- Derviş, Suat, “Fransız İnkılabı ile Türk İnkılabı Arasında Bir Mukayese”, *Haber*, 16 Temmuz 1939, s.3.
- Derviş, Suat, “Düşündüğüm Gibi: Münevverler Memleket İçine Dağılmaktan Çekinmemeli”, *Haber*, 30 Eylül 1939, s.2.
- Derviş, Suat, “Düşündüğüm Gibi: Atatürk”, *Haber*, 10 Kasım 1939, s.4.
- Derviş, Suat, “Düşündüğüm Gibi: Atatürk’ün Ölümü”, *Haber*, 11 Kasım 1939, s.2.
- Derviş, Suat, “Darüşşafaka Mektebinde Kız Kısmı”, *Haber*, 27 Nisan 1940, s.2.
- Derviş, Suat, “19 Mayıs Bayramının Manası”, *Vakit*, 19 Mayıs 1940, s.3.
- Derviş, Suat, “Her Sayıda Bir Roman: Yaban”, *Yeni Edebiyat*, İlk Teşrin (Ekim) 1940, S.1, s.3.
- Derviş, Suat, “Dilimizde Islahat”, *Haber*, 14 Ekim 1940, s.3.
- Derviş, Suat, “Her Sayıda Bir Roman: Yalnız Dönüyorum”, *Yeni Edebiyat*, S.8, 1 Şubat 1941, s.3.
- Derviş, Suat, “Dil Bayramı”, *Yeni Edebiyat*, 15 Eylül 1941, S.22, s.1.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhlis, Nezihe, “Terbiye-yi İnâs Etrafında”, *Tanin*, 16 Haziran 1911.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhlis, Nezihe. “Hitabe”, *Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları içinde Tanin Matbaası*, İstanbul, 1328 s.79-94.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhlis, Nezihe. “Konferans”, *Kadınlar Dünyası*, 6 Nisan 1913, s.3-4.
- [Muhiddin, Nezihe] Muhlis, Nezihe. “Bir Mütalaa”, *Kadınlar Dünyası*, 17 Nisan 1913, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Felaketlerin Esbab-ı Hakikiyesi”, *Atı*, 11 Teşrinisani 1918, s.4.
- Muhiddin, Nezihe, “Türk Irkı ve Âdem-i Merkeziyet”, *Atı*, 28 Teşrinievvel 1918, s.4.
- Muhiddin, Nezihe, “İzzetinefsimize Hürmet Bekleriz”, *Atı*, 24 Teşrinisani 1918, s.3.
- Muhiddin, Nezihe, “Tezvirat Devam Ediyor”, *İleri*, 12 Teşrin-i Evvel 1919, s.4-5.,

- Muhiddin, Nezihe, “Türk Kadını ve Barlar”, 23 Teşrin-i Evvel 1923, s.2.
- Muhiddin, Nezihe. “Türk Kadınının Hakkı”, *Vakit*, 4 Haziran 1923, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “İnkılâp ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 31 Mart 1925, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Ankara Yolunda 1. Mektup”, *İkdam*, 13 Nisan 1925, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Ankara Yolunda 2. Mektup”, *İkdam*, 15 Nisan 1925, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Ankara Yolunda 3. Mektup”, *İkdam*, 23 Nisan 1925, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Kadın Yolu’nun Şiari”, *Kadın Yolu*, 16 Temmuz 1925, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Cumhuriyet’in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi”, *Kadın Yolu*, 23 Temmuz 1925, S.2, s.18.
- Muhiddin, Nezihe, “Affeden En Büyük İnsandır”, *Kadın Yolu*, 15 Eylül 1925, S.6, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Gazimize Kavuşurken”, *Kadın Yolu*, 6 Teşrin-i Evvel 1925, S.9, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız”, *Türk Kadın Yolu*, 1 Teşrinievvel 1926, s.2.
- Muhiddin, Nezihe, “Kadınlar Ayyaşlıktan Tiksinnmelidir”, *Kadın Yolu*, 15 Aralık 1926, S.24, s.1-2.
- Muhiddin, Nezihe, “Balolarda Kadın Kıyafeti”, *Türk Kadın Yolu / Kadın Yolu*, 1 Ocak 1927, S.25, s.2-3.
- Muhiddin, Nezihe, “Muvaffak Olduğumuz İşler”, *Türk Kadın Yolu*, 15 Haziran 1927, S.29, s.3.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Kadın ve Giyinmek”, *İkdam*, 14 Ocak 1929, s.7.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Kadın Ruhen Sanatkardır”, *İkdam*, 19 Ocak 1929, s.7.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Demokrasi ve Kadın”, *İkdam*, 20 Ocak 1929, s.5.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Kadına Hürmet”, *İkdam*, 23 Ocak 1929, s.5.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Genç Tayyareci”, *İkdam*, 1 Şubat 1929, s.4.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Meşhur Kadın Bilmecesi”, *İkdam*, 3 Şubat 1929, s.3.
- [Muhiddin, Nezihe] Ferda. “Kadını Kadından Sormayınız”, *İkdam*, 11 Şubat 1929, s.3.
- [Muhiddin, Nezihe] N.M. “Cumhuriyet Kadını”, *İkdam*, 10 Nisan 1929, s.6.
- [Muhiddin, Nezihe] N.M., “Türk Kadınları Mebus Olmak İstiyorlar”, *İkdam*, 23 Nisan 1929.
- [Muhiddin, Nezihe] N.M. “Celal Nuri Bey’e: Kadınlar ve İntihap”, *İkdam*, 2 Mayıs 1929, s.3.

- Muhiddin, Nezihe. “Avrupa’da Türk Kadınlarını Hâlâ Nasıl Tanıyorlarmış!”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1932, s.4.
- Muhiddin, Nezihe. “Maarif Bahisleri: Niçin Şikâyet Ediyoruz”, *Milliyet*, 17 Eylül 1932, s.4.
- Muhiddin, Nezihe. “İçtimai Bahisler: Bir Islahhaneye Muhtacız”, *Milliyet*, 20 Eylül 1933, s.4.
- Nihal, Şükûfe. “İnas Mektepleri Hakkında”, *Mehasin*, S.10, Eylül 1909, ss.732-733.
- Nihal, Şükûfe. “Ye’s ve Hırmân”, *Sada-i Millet*, 22 Ekim 1909, S.8, s.2.
- Nihal, Şükûfe. “Hanımlarımız, Afife Hikmet Hanım Efendiye”, *Sada-i Millet*, 4 Kasım 1909, S.21, s.4.
- Nihal, Şükûfe. “Bugünün Genç Kadınına”, *Kadınlık*, S.1, 8 Mart 1914, s.4-5.
- Nihal, Şükûfe. “Sefiller”, *Talebe Defteri*, 12 Nisan 1917, S.38, s.621.
- Nihal, Şükûfe. “Evli Barklı Hanımlar”, *Türk Kadını*, Sayı: 6, 1 Ağustos 1918, ss.83-85.
- Nihal, Şükûfe. “Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, S.11, 17 Teşrinievvel 1918, s.162-163.
- Nihal, Şükûfe. “Mutarızlara Cevabım: Kadınlar Halk Fırkası”, *Vatan*, 30 Haziran 1923, s.2.
- Nihal, Şükûfe. “Fırkamızın Mefkûresi”, *Süs*, 30 Haziran 1923, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Ankara”, *Kadın Yolu*, 16 Temmuz 1925, s.6-7.
- Nihal, Şükûfe. “İş Hayatında Kadın: Kadın Vatman Bile Olmalı”, Röp. A. Sırrı *Vakit*, 22 Nisan 1929, s.1,2.
- Nihal, Şükûfe. “Gazinin En Büyük Eseri Nedir: Şükûfe Nihal Hanımın Cevabı”, *Milliyet*, 30 Haziran 1929, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Kara Günler, Işıklı Yıllar ve Ant”, *Yeni Türk Mecmuası*, 11 Teşrinievvel 1933, S.11, ss.956-959.
- Nihal, Şükûfe. “Eski Türkler Kadınsız Hiçbir İş Görmezlerdi”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1935, s.6.
- Nihal, Şükûfe. “Dünyanın Her Yerinde Kadının Kurtuluşu Yakındır”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “Köklü Barışı Kurmakta Kadın Nasıl Muvaffak Olabilir”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1935, s.4. Nihal, Şükûfe. “Geride Kalanlar”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1935, s.7.
- Nihal, Şükûfe. “Temizlik Savaşı”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1935, s.5.

- Nihal, Şükûfe. “Erkmen Kadınları”, *Yeni Türk Mecmuası*, 29 Kânunusani 1935, S.29, ss.1831-32.
- Nihal, Şükûfe. “Etekleri Düşük İstanbul”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1935, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “Ekonomi Haftalarından Sonra”, *Yeni Türk Mecmuası*, Mart 1936, ss.130-133.
- Nihal, Şükûfe. “Sabiha Gökçen’e”, *Yeni Türk Mecmuası*, S.48, Birinci Kanun 1936, s.673.
- Nihal, Şükûfe. *Yalnız Dönüyorum*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938.
- Nihal, Şükûfe. “Atamızın Karşısında”, *Tan*, 17 Kasım 1938, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “Bana Göre Mehmet Akif”, *Tan*, 31 Kanunuevvel 1938, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “Kitap ve Halk”, *Tan*, 27 Şubat 1939, S.1283, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “Kuvvetimiz İkileşti”, *Tan*, 1 Nisan 1939, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “1880liler grubu”, *Kadın Gazetesi*, 23 Mayıs 1939, s.5.
- Nihal, Şükûfe. “Eski Hikâye”, *Tan*, 14 Temmuz 1939, S.1419, s.5,11.
- Nihal, Şükûfe. “Şile’de Yeni Bir Gün”, *Tan*, 22 Temmuz 1939, S.1427, s.5,10.
- Nihal, Şükûfe. “Taç Millet,” *Tan*, 4 Mart 1940, s.5.;
- Nihal, Şükûfe. “Türk Kadınının Mazisine Bakış”, *Kadın Gazetesi*, 11 Haziran 1941, S.2088, s.2.
- Nihal, Şükûfe. “Şişli Çocuk Hastanesi’nde Geçen Bir Saat”, *Tan*, 14 Haziran 1941, S.2091, s.2.
- Nihal, Şükûfe. “Yabancı Memleketlerde İctimai Yardım İçin Nasıl Çalışılıyor”, *Tan*, 23 Haziran 1941, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Çalışan Kadınlar Arasında İki Saat”, *Tan*, 1 Temmuz 1941, S.2108, s.3-4.
- Nihal, Şükûfe. “Sakat Cemiyet”, *Kadın Gazetesi*, S.6, 5 Nisan 1947, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Sakat Cemiyet”, *Kadın Gazetesi*, S.10, 3 Mayıs 1947, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Sakat Cemiyet”, *Kadın Gazetesi*, S.11, 10 Mayıs 1947, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “İstanbul Kız Öğretmen Okulu’nun 77. Yıldönümünü Kutlarken”, *Kadın Gazetesi*, S.19, 5 Temmuz 1947, s.1.
- Nihal, Şükûfe. “İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Türk Kızının Bu Çalışmalar İçindeki Rolü”, *Kadın Gazetesi*, S.29, 15 Eylül 1947, s.1,7.
- Nihal, Şükûfe. “Halk Terbiyesi”, *Kadın Gazetesi*, S.30, 22 Eylül 1947, s.3.

- Nihal, Şükûfe. “Türk Dil Bayramı”, *Kadın Gazetesi*, S.31, 29 Eylül 1947, s.1,6.
- Nihal, Şükûfe. “Kendimizi Yabancılar Tanıtalım”, *Kadın Gazetesi*, 13 Ekim 1947, s.1-2.
- Nihal, Şükûfe. “Cumhuriyette Kadın”, *Kadın Gazetesi*, S.35, 27 Ekim 1947, s.1-2.
- Nihal, Şükûfe. “Kurtarma Bayramı”, *Kadın Gazetesi*, 27 Ekim 1947, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Ankara”, *Kadın Gazetesi*, 10 Kasım 1947, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Milletin Derdi”, *Kadın Gazetesi*, 8 Aralık 1947, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Erkeğin Ahlâkı Üzerinde Kadının Ekonomik Rolü”, *Kadın Gazetesi*, 22 Aralık 1947, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Gezinin Önemi”, *Kadın Gazetesi*, 5 Ocak 1948, S.45, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Türklerde Poligami 1”, *Kadın Gazetesi*, 9 Şubat 1948, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Türklerde Poligami 2”, *Kadın Gazetesi*, 16 Şubat 1948, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Nasıl Derler Türkçede”, *Kadın Gazetesi*, 8 Mart 1948, S.54, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Milletvekili Bayanlarımızdan Bir İstek”, *Kadın Gazetesi*, 29 Mart 1948, S.57, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Çirkin Moda Psikolojisi”, *Kadın Gazetesi*, 24 Mayıs 1948, S.65, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Ressam Melek Celal”, *Kadın Gazetesi*, 31 Mayıs 1948, s.2.
- Nihal, Şükûfe. “Yerinde Olmayan Üzüntüler”, *Kadın Gazetesi*, 7 Haziran 1948, S.67, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “İnkılâp Kadını Böyle mi Evlat Yetiştiriyor?”, *Kadın Gazetesi*, 28 Haziran 1948, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Gösteriş Değil Vazife Vardır”, *Kadın Gazetesi*, 12 Temmuz 1948, S.72, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Kadın Memurlar”, *Kadın Gazetesi*, S.74, 26 Temmuz 1948, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Pardon’ Neyi Tamir Eder?”, *Kadın Gazetesi*, 11 Ekim 1948, S.85, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Bazı Kimselerin Derdi”, *Kadın Gazetesi*, 18 Ekim 1948, S.86, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Erkeğin Evdeki Vazifeleri”, *Kadın Gazetesi*, 27 Aralık 1948, s.3.
- Nihal, Şükûfe. “Terbiyede Milli Ruh”, *Kadın Gazetesi*, 10 Ocak 1949, S.98, s.1,7.
- Nihal, Şükûfe. “Bedii Siyaset ve İktisadi Kurtuluş”, *Kadın Gazetesi*, 7 Mart 1949, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Yüksek Tahsil Ne İçin Yapılır”, *Kadın Gazetesi*, 21 Mart 1949, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Tatilde Gençler”, *Kadın Gazetesi*, 27 Haziran 1949, S.122, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Palu’da Kadın”, *Kadın Gazetesi*, 17 Ekim 1949, S.138, s.1,7.
- Nihal, Şükûfe. “Erzurumlu Nine”, *Kadın Gazetesi*, 24 Ekim 1949, s.1,5.

- Nihal, Şükûfe. “Doğu’da Gördüklerim”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 21 Kasım 1949, S.21, s.21-23.
- Nihal, Şükûfe. “Zaza Kadını”, *Kadın Gazetesi*, 21 Kasım 1949, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. “Zaza Kadını”, *Kadın Gazetesi*, 12 Aralık 1949, s.1,5.
- Nihal, Şükûfe. “Doğuda Ziyaret Yerleri, Hurafeler, Kudret Helvası”, *Kadın Gazetesi*, 19 Aralık 1949, s.1,3.
- Nihal, Şükûfe. Fin Milletvekili Irma Karvikko ile bir Görüşme”, *Kadın Gazetesi*, 17 Temmuz 1950, s.1-2.
- Nihal, Şükûfe. “Asker Saime”, *Kadın Gazetesi*, 4 Haziran 1951, s.1-6.
- Nihal, Şükûfe. “Hinihacette”, *Kadın Gazetesi*, 31 Aralık 1951, s.1.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlığa Dair: Türk Kadınlığının Terakkisi”, *Büyük Mecmua*, S.1, 6 Mart 1919, s.12.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlığa Dair: Kadınlığın Hukuki Bahsi”, *Büyük Mecmua*, 13 Mart 1919, s.29.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlığa Dair: Türk Feminizmi”, *Büyük Mecmua*, 27 Mart 1919, s.63.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlığa Dair: Kız Darülfünunu Meselesi”, *Büyük Mecmua*, 10 Nisan 1919, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlığa Dair: Darülfünunda Kadın”, *Büyük Mecmua*, 24 Nisan 1919, s.89.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlığa Dair: Kadınlar ve İntihabat”, *Büyük Mecmua*, 30 Teşrin-i Evvel 1919.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadın İktisâdi Bir Âmil Olmalıdır”, *Vatan*, 26 Kânunusani 1924, s. 3.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “İstanbul’da Mağara Hayatı Yaşayanlar”, *Resimli Ay*, 12 Kânunusani 1925, ss.32-35.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Anadolu’nun İç Yüzü”, *Resimli Ay*, S.15, Nisan 1925, ss.36-40.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kanun-ı Medeni Karşısında Türk Kadını”, *Sevimli Ay*, Sayı 2, Nisan 1926, s.1.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Türk Kadını ve Türk Hanımı”, *Sevimli Ay*, S.4, 4 Haziran 1926, s.1.

- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Ben İnsan Değil miyim?”, *Resimli Ay*, S.41, Temmuz 1927, s.48.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Başmuharririn Köşesi: Kadının Şehadet Hakkı”, *Resimli Ay*, S.42, Ağustos 1927, s.44.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadının Hakk-ı Sa‘yi Var mıdır”, *Resimli Ay*, S.43, Eylül 1927, ss. 1-2.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Başmuharririn Köşesi: Meslek Hayatında Kadın Cinsiyetini Kullanmaya Mecbur mudur?”, *Resimli Ay*, Mart 1928, s.54.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bizde Feminizm Bir İlim Olarak Var mıdır?”, *Resimli Ay*, Eylül 1928, s.3.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Şarkla Olan Son Rabıtamızı da Kestik”, *Resimli Ay*, S.55, Eylül 1928.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “İş Hayatında Kadın: Tufeyli Kadın Satılıktır”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 5 Nisan 1929, s.1,3.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlar Kongresi Bize Neler Öğretiyor”, *Resimli Ay*, 6 Ağustos 1929, ss.6-7.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bu Oyun Bitsin Bu Perde İnsin Efendiler”, *Resimli Ay*, 6 Teşrinievvel 1929, s.3,37.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Hastaneden Atılanlar, Karakolda Dövülenler”, *Resimli Ay*, Haziran 1930, S.4, s.1,19.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Hakkını Arayan Köylülerin İplerle Bağlandığını Görüyoruz Duyuyoruz”, *Resimli Ay*, Eylül 1930, S.7, s.2,3.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “İrticanın Sebepleri”, *Resimli Ay*, 15 Kanunusani 1931, s.1.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Yanlış Yolda Giden Bir Feminizm”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Haşmetli Kral Hazretleri”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935, s.5.
- [Sertel] Sabiha Zekeriya. “İngiliz Bayanın Gururu”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1935, s.7.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadınlar Birliğine Geçmiş Olsun”, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “İnadı tuttu”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bağdat Yolunu Tuttuk Fakat Basra’ya Çıktık”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1935, s.5.

- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Baltalı Namus”, *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Niçin Okumalı?”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Hiçbir İşe Yaramayan Vazo”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kavrayış Meselesi”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bukağılı Namus”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bir Eşeğe Bedel Bir Kadın”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kadın Satılık Mal Mıdır?”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “1934 Senesinin Bilançosu”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kız Kapısı Vezir Kapısı”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kumar ve Ahlâk”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Yedi Akıllı Adam”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Ferdin Hürriyeti Kütlenin Hürriyeti”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Vatani Vazife”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Liberalizme Dair”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1935, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bayan Mebuslar Neye Bağırmyorsunuz?”, *Projektör*, Mart 1936, s.16-19.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “İzmir’den Röportajlar: Nazilli Kombinasi”, *Tan*, 4 Ekim 1936, s.7.
- [Sertel Sabiha], Adsız Yazıcı. “Günün Fıkrası: Münevverler Faşizmi Niçin Sevmiyorlar?”, *Tan*, 13 Nisan 1937, s.5.
- [Sertel Sabiha], [Adsız Yazıcı]. “Günün Fıkrası: Türk Kanını Helâl Gören Softa”, *Tan*, 21 Nisan 1937, s. 5.
- [Sertel Sabiha], [Adsız Yazıcı]. “Günün Fıkrası: Almanya’da Faşizm Niçin Muvaffak Oldu?”, *Tan*, 27 Nisan 1937, s. 5.
- [Sertel Sabiha], [Adsız Yazıcı]. “Günün Fıkrası: Çelyo Vapuru”, *Tan*, 12 Mayıs 1937, s. 5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Cümhuriyet Bayramı”, *Tan*, 29 İlkteşrin 1937, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Atatürk’ün Yeni İşaretleri”, *Tan*, 3 Kasım 1937, s.5.
- [Sertel], Sabiha Zekeriya. “Kemalizmin Ekonomik Doktrini”, *Tan*, 12 Mart 1938, s.5.

Sertel, Sabiha Zekeriya. “Ananelerimize Dokunmıyalım!”, *Tan*, 25 Mart 1938, s.5.
[Sertel], Sabiha Zekeriya. “Bir Harp Kazandık”, *Tan*, 1 Mayıs 1938, s.5.
Sertel, Sabiha. “Beyaz Çocuk Ticareti”, *Tan*, 13 Temmuz 1938, s.5.
Sertel, Sabiha. “Beynelmilel Alemde Türk Kadını”, *Tan*, 17 Temmuz 1938, s.5.
Sertel, Sabiha. “Lozan Anlaşması”, *Tan*, 24 Temmuz 1938, s. 5.
[Sertel], Sabiha Zekeriya. “İnkılabın Kadını”, *Tan*, 16 Eylül 1938, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Türkiye’nin Büyük Adamı”, *Tan*, 11 Kasım 1938, s.2.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Ağlıyan Bir Millet”, *Tan*, 12 Kasım 1938, s.2.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Atatürk’ün Ölüsünü Bekleyen Subaylar”, *Tan*, 14 Kasım 1938, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Atatürk ve Halk”, *Tan*, 16 Kasım 1938, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Bu Toprakta Hangi Şehinşahın Hangi Cihangirin Önünden Bir Millet Böyle İçten Bir Matemle Geçmiştir”, *Tan*, 17 Kasım 1938, s.2.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Atatürk Kızları”, *Tan*, 19 Kasım 1938, s.2.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Memleket Davası”, *Tan*, 4 Aralık 1938, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Dil İnkılabı İstikrar Safhasına Giriyor”, *Tan*, 20 Ocak 1939, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Atatürk Kızlarından Bu Cevabı Beklemezdik”, *Tan*, 21 Nisan 1939, s.5.
Sertel, Sabiha. “Atatürk’e Türk Kadınının Minneti”, *Tan*, 25 Mayıs 1939, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Cumhuriyet Bayramı Karşısında Eski Nesil”, *Tan*, 31 Ekim 1939, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Atatürk’ün Ölüm Günü”, *Tan*, 10 Kasım 1939, s.5.
Sertel, Sabiha Zekeriya. “Cumhuriyetimizin Karakteristikleri”, *Tan*, 29 Ekim 1940, s.5.
Sertel, Sabiha. “Bugünkü Hadiseler ve Atatürk”, *Tan*, 10 Kasım 1945, s.5.
Sertel, Sabiha. “İnkılâpçı Parti”, *Tan*, 21 Kasım 1945, s.1.
Sertel, Sabiha. “Hükûmette İnkılâpçılık”, *Tan*, 24 Kasım 1945, s.1

B. ARŞİV BELGELERİ

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 180.9.0.0, Kutu 51., Gömlek: 260, Sıra: 4, 9.01.1924.

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 14, Gömlek: 42, Sıra: 6, 28.06.1925.

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 149, Gömlek: 132, 16.09.1925.

BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu: 45, Gömlek: 233, Sıra: 8, 29.07.1926.
BCA, Fon Kodu: 180.9.0.0, Kutu: 172, Gömlek: 833, Sıra: 6.3., 21.10.1928.
BCA, Fon Kodu: 30-10-0, Kutu: 229, Gömlek: 541, Sıra: 5, 30.05.1929.
BCA, Fon Kodu:534 Kutu: 37633, Gömlek: 151031, Sıra:3,14.08.1929.
BCA, Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu: 234, Gömlek: 577, Sıra: 2, 13.10.1930.
BCA, Fon Kodu: 30-10-0, Kutu: 229, Gömlek: 541, Sıra: 9, 09.11.1932.
BCA, Fon Kodu: 30-10-0, Kutu: 229, Gömlek: 541, Sıra: 11, 24.05.1933.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Kutu: 594, Gömlek: 51, Sıra: 3, 20.01.1935.
BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Kutu: 14, Gömlek: 76, Sıra: 3, 28.01.1935.
BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Kutu: 3, Gömlek: 15, Sıra: 4, 16.02.1937.

Özel Arşivler:

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi, *Necile Tevfik Özel Arşivi*.
Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi, *Süreyya Ağaoğlu Özel Arşivi*.
IAV Arşivi, *Rosa Manus Papers*.

C. RESMÎ KAYNAKLAR

TBMM Tutanak Dergisi
TBMM Zabıt Ceridesi
T.C. Resmî Gazete

D. TEZLER

Akgün, Büşra. *Osmanlı Kadın Kimliğinin İnşasında Terakki-i Muhadderat*, Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2018.
Aksoy, Ekin Yağmur. *Erken Cumhuriyet Döneminde Öncü İki Kadın: Halide Edip Adıvar ve Sabiha Sertel (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2024.
Arslan, Dilek. *Selanik Gazetesi'ne Göre Yeni Felsefe Mecmuası Yeni Hayat Müdafidir Yazısının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2015.

- Ağır, Tuğba Eker. *Muhalif Kadınlar: Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar ve Sabiha Sertel'in Düşünce ve Eylemlerinin Analizi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ocak, 2019.
- Aslan, Taner. *İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Dönemi Düşünce Yapısının Cumhuriyet Üzerine Tesirleri*, Cilt II, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005.
- Baskın, Bahar. *2. Meşrutiyet'te Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu (İlk Kadın Üniversitesi)*, İstanbul Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Bulut, Ayça. *Kemalist Dönem Toplumsal Cinsiyet Politikası ve Kadın Hareketi Çerçevesinde Sabiha Sertel Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- Çatal, Barış. *Sabiha Sertel: Meşrutiyet'ten Kemalist Türkiye'ye Entelektüel Bir Portre*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023.
- Çekin Işık Emine Seda. *Suat Derviş'in Gazete Yazılarında Siyaset, Toplum ve Kadın*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.
- Çelik, Asena Yağmur. *Yeni Şark Gazetesi (İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.
- Çilek, Ceren. *Hilal-ı Ahmer Hanımlar Merkezi ve Faaliyetleri (1912-1923)*, Trakya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2018,
- Çonoğlu, Bahar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kadın Yazar: Müfide Ferit Tek*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2022.
- Dedeoğlu, Şevval Çalış. *Türk Siyasal Düşüncesinde Sosyalist Feminizmin Kurucusu Olarak Sabiha Sertel ve Düşüncesi*, Kırklareli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2025.
- Demir, Mine. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadın Eğitimi'nde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, Sakarya Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017.

- Dizdar, Salih. *Şükûfe Nihal'in Romanları ve Romancılığı*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2014.
- Dumanoğlu, Sevim Ceylan. *Osmanlı Devleti'nde Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat (1870-1924)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2019.
- Ertuna Biçer, Burcu. *Erken Cumhuriyet Dönemi Aydın Sabiha Zekeriya Sertel'in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum ve Siyaset*, Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- Erdoğan, Türkan. *Nezihe Muhittin'in romanlarında Kadın ve Sosyal Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.
- Gedik, Dilan. *Türkiye'de Kadın Hareketinin Örgütlenmesi Bağlamında Nezihe Muhiddin*, İstanbul Gedik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2023.
- Kaçar, Aliye. *Kadınlar Halk Fırkasından Türk Kadınlar Birliğine Kadın Hareketi ve Basına Yansıması (1923-1935)*, Uludağ Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.
- Karaca, Şahika. *Emine Semiye: Hayatı Fikir Dünyası Sanatı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2010.
- Kocakaya, Ayşe Hanife. *Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Dönüşüm Sürecinde Kadın (Nezihe Muhittin, Ulviye Mevlan Civelek, Halide Edip Adıvar)*, Gaziantep Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep, 2024.
- Köker, Eser Danyal. *Türkiye'de Kadın, Eğitim ve Siyaset : Yüksek Öğrenim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988.
- Meikel, Salma. *Yarın Mecmuasının Tafsilli Fihristi (1-10 Sayılar)*, Gaziantep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014.

- Meydan, Sinan. *Cumhuriyetin Sosyo-Kültürel fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2023.
- Odabaşı, İsmail Arda. *II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi*, Marmara Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Önalın, Tuğçe. *Emine Semiye'nin Eserlerinde Kadın*, Erzurum Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2025
- Özçelik, Şeyda. *Kadın Tarihi Açısından Statünün Değişen Görünümleri (1876-1935)*, Mersin Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2017.
- Özkan, Gizem. *Suat Derviş'in Eserlerinde Toplum ve Kadın İlişkisi*, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2025.
- Özkay, Nesli. *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Özkaya, Nur. *Erken Cumhuriyet Döneminde Fikir Sanat Yayıncılığı: Yeni Edebiyat*, Marmara Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024.
- Özlem Baykal. *Fotoğraf Üzerinden Milli Mücadele'de Türk Kadını (1919-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Pala, Semanur. *Sabiha Zekeriya Sertel'in Dergilerdeki İmzalı ve İmzasız Yazıları Üzerinde Bir İnceleme (Aktarım-İnceleme)*, Giresun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun, 2023.
- Sancar Koyuncuoğlu, Yasemin. *Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Tarihini Yeniden Okumak: Şükûfe Nihal*, Ege Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2024.
- Selçuk, Mustafa. *İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900-1923)*, İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

- Süzgün, Gökçe. *Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Türk Devriminin Bursa'ya Yansımaları*, Uludağ Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2015.
- Şahin, Dilan. *Köşklere Sokaklara Röportajları, Hikâyeleri ve Romanlarıyla Suat Derviş*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2025.
- Şengül, Fatma Bilgen. *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Kadın Algısı*, İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- Yapar, Kerem. *İkdâm Gazetesinin Sistemik İndeksi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Yılmaz, Emek. *Suat Derviş'in Romanlarında Kadın*, İstanbul Aydın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

E. KİTAPLAR

- Abadan-Unat, Nermin. *Yüz Yıllık Umut*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021.
- Adivar, Halide Edip. *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- Adivar, Halide Edip. *Türkün Ateşle İmtihanı*, 19. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2018.
- Akar, Elif. *Belgelerle 1944 Yargılamaları*, TTK Yayınları, Ankara, 2024.
- Akgün, Seçil Karal-Uluğtekin, Murat. *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda Basımevi, Ankara, 2000.
- Argunşah, Hülya. *Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Arat, Necla. *Feminizmin ABC'si*, Sel Yayınları, İstanbul, 2022.
- Arı, Sevinç. *Yazar Gazeteci Çevirmen Suat Derviş*, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2023.
- Arslan, Ali-Selçuk Mustafa-Nam, Mehmet. *İnas Darülfünunu (1914-1919)*, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Akipek, Jale. *Türk Medeni Hukuku*, İstiklal Matbaası, Ankara, 1960.
- Atasü, Erendiz. *Yurdum Gurbet Olmasın*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2019.

- Atatürk, Mustafa Kemal. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Aybars, Ergun. *İstiklal Mahkemeleri (1923-1927)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982.
- Ayda, Adile. *Böyle İdiler Yaşarken... (Edebi Hatıralar)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1984.
- Babanzade İsmail Hakkı. *Hukuk-i Esasiyye*, İkinci Tab'ı, Mülkiye Kütüphanesi, Meşhürül Menfaa Osmanlı Matbaası, Konstantiniyye, 1329.
- Baer, Marc David. *Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, Çev. Sevinç Kayır, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.
- Barkan, Ömer Lütfü. *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980.
- Baykan, Ayşegül ve Belma Ötüş-Baskett. *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931: Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Bebel, August. *Kadın ve Sosyalizm*, Çev. Sabiha Zekeriya, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul, 1935.
- Behmoaras, Liz. *Suat Derviş- Efsane Bir Kadın ve Dönemi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Berktaş, Fatmagül. *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Black, C.E. *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986.
- Blanc, Olivier. *Olympe de Gouges: Des Droits de La Femme À La Guillotine*, Tallandier, Paris, 2014.
- Borak, Sadi. *Atatürk'ün Çevresi ve İstanbul*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1983.
- Caporal, Bernard. *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1982.
- Celal Nuri. *İlel-i Ahlâkiyemiz*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1332.
- Celal Nuri. *Kadınlarımız*, Matbaa-ı İctihad, İstanbul, 1331.
- Celal Nuri. *Kadınlarımız*, Çev. Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- Celal Nuri. *Mukadderât-ı Tarihiye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1330.

- Celal Nuri. *Tarih-i İstikbâl / Tarih-i İstikbal: Mesail-i İçtimaiye*, Cilt 2-3, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul, 1912.
- Celal Nuri. *Tarih-i Tedeniyat-i Osmaniye-ı Tarihiye*, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul, 1912.
- Celaleddin Arif. *Hukuk-i Esasiyye*, Üçüncü tab'i, Matba-i Amire, İstanbul, 1329.
- C.H.P. *1935 Programı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
- C.H.P. *Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası* (9-16 Mayıs 1935), Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
- Coşkun, Alev. *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, 11. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.
- Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul*, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2022.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2021.
- Davaz, Aslı. *Eşitsiz Kız Kardeşlik*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Çekin Işık, Emine Seda. *Eylemi Kaleminde Bir Muharrir: Suat Derviş (Siyaset Toplum ve Kadın Üzerine Röportajlar-Yazılar 1935-1942)*, Libra Kitap, İstanbul, 2021.
- Çınar, Minera Aliyeva. *Nesip Yusufbeyli'den Şefika Gaspıralı'ya Mektuplar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.
- Davaz, Aslı. *Bir Kadın Arşivini Okuma Denemesi: Necile Tevfik Arşivi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Demirdirek, Aynur. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayizi Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal içinde*, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve diğerleri, Cilt I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Doğramacı, Emel. *Türkiye'de Kadın Hakları*, Universal Kitabevi, Ankara, 1982.
- Doğramacı, Emel. *Türkiye'de Kadınının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.
- Donovan, Josephine. *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Duguít, Leon. *Hukuk-i Esasiye*, Çev. Menemenlizade Ethem, Maarif Vekalet, Ankara, 1339.

- Durakbaşı, Ayşe. *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Efzayış Suat, *Türk Kadını: Müsbet - Menfi*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932.
- Ellison, Grace. *Turkey To-Day*, Hutchinson Co-Publishers Ltd, London, 1928.
- Elmacı, Mehmet Emin. *Kurtuluşun Lideri ve Gazetecisi, Mustafa Kemal Atatürk ve Yunus Nadi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021.
- Enloe, Cynthia. *Bananas, Beaches, Bases: Making Feminist Senses of International Politics*, London, 1989.
- Fetgeri, Ahmet ve Cenap, Seyfi. *Güreş Kılavuzu*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1333.
- Filmer, Sabahat. *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar*, Gül Matbaası, İstanbul, 1983.
- Gaspıralı, İsmail. *Roman ve Hikayeleri: Seçilmiş Eserleri I*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- Gaspıralı, İsmail. *Fikrî Eserleri Seçilmiş Eserleri II*, Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gökçen, Sabiha. *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Ed. Oktay Verel, THK Yayınları, Ankara, 1982.
- Gökalp, Ziya. *Yeni Hayat*, Yeni Mecmua, İstanbul, 1918.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2019.
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
- Gümüsoğlu, Firdevs. *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-2013*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.
- Günay, Nejla. *Bolşevik Taşnak Kışkacında Türkiye*, TTK Yayınları, Ankara, 2026.
- Güneş, İhsan. *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)* İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Güntekin, Reşat Nuri. *Yeşil Gece*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Gürkaynak, Murteza. *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1940.
- Hablemitoğlu, Şengül ve Hablemitoğlu, Necip. *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 2004.
- Halil Hamid. *İslamiyette Feminizm yahut Alem-i Nisvanda Müsavat-ı Tamm*, Kitapçı Tahir Efendi Kütüphanesi, İstanbul, 1910.
- Birinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

- Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- Beşinci Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1945.
- Hendrich, Beatrice. *Suat Derviş ve Almanya: Almanya’da Yazmak, Almanya Hakkında Yazmak*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2024.
- Hernes, Helga Maria. *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*, Norwegian University Press, 1987.
- İleri, Rasih Nuri. *Kırklı Yıllar 4: 1947 TKP Davası*, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003.
- İleri, Suphi Nuri. *Gazetecilik Hatıralarım*, Çolpan Kitap, İstanbul, 2019.
- İnal, Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz 10, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- İnan, Afet. *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2022.
- İnan, Afet. *The Emancipation of Turkish Woman*, Unesco Yayınları, Paris, 1962.
- İnan, Afet. *L’émancipation de la Femme Turque*, Unesco Yayınları, Paris, 1962.
- İnan, Afet. *Yurt Bilgisi Notlarımdan-İntihap*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Enginün, İnci-Cunbur, Müjgan-Özdemir, Cahide. *Millî Mücadele’de Türk Kadını*, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1983.
- İstatistiki Göstergeler 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Jayawardena, Kumari. *Feminism and Nationalism in the Third World*, London, 1986.
- Türk Kadın Yolu- Yeni Harflerle (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt I, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022.
- Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Karakışla, Yavuz Selim. *Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kadın Yazarlar*, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.
- Kadioğlu, Süheyla. *Bitmeyen Savaşım-Kadın Hareketleri Tarihi I*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- [Karaosmanoğlu], Yakup Kadri. *Kadınlık ve Kadınlarımız*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1923.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kerimi, Fatih. *İstanbul Mektupları*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kerman, Zeynep. *Gölgeden Güneşe: Faruk Nafiz 'den Şükûfe Nihal' e Mektuplar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021.
- Kerman, Zeynep. *Osman Fahri- Hayatı ve Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Koçer, Kemal. *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul: İşgal Senelerinde M.M. Grubunun Gizli Faaliyeti*, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1946.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1964.
- Kühne, Dr. *Mesleki Terbiye'nin İnkişafına Dair Rapor*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1939.
- Kasım, Naci. *Gazi'nin Hayatı*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1928.
- Kasım, Naci. *Gazi'nin Hayatı*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1930
- Kurnaz, Şefika. *Osmanlı Kadın Hareketi'nde Bir Öncü: Emine Semiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kurnaz, Şefika. *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kurnaz, Şefika. *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.
- Levend, Agah Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1960.
- Mazower, Mark. *Selanik, Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- Menekay, Serra. *Aluştıdan Esen Yeller*, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2018.
- Meydan, Sinan. *Akl-ı Kemal: Atatürk'ün Akıllı Projeleri*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Mısıroğlu, Aynur. *Kuvayi Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994.
- Mill, John Stuart. *The Subjection of Women*, Longmans Green Reader and Dyer, London, 1869.
- Mill, John Stuart. *Kadının Köleleştirilmesi*, Çev. Ahmet Özcan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

- Mill, Mrs. John Stuart [Harriet Taylor]. *Enfranchisement of Women*, Office of the Revolution, New York, 1868.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Morgan, Robin. *Sisterhood is powerful: an anthology of writings from the women's liberation movement*, Vintage Books, New York, 1970.
- Muslihiddin Adil. *İktisad Dersleri*, Birinci Kitap, Zaman Matbaası, Selanik, 1328.
- Naci Kasım. *Gazi 'nin Hayatı*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1928.
- Nye, Andrea. *Feminist Theory and the Philosophies of Man*, Routledge, London ve New York, 1988.
- Olympe de Gouges, *Kadın Hakları Evrensel Bildirgesi*, Çev. Asena Yalınız, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Okyar, Osman ve Mehmet Seyidhanlıoğlu. *Fethi Okyar 'ın Anıları-Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
- Önder, Mehmet. *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.
- Oruz, İffet Halim. *Yeni Türkiye 'de Kadın*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1933.
- Oruz, İffet Halim. *Atatürk Döneminde Türkiye 'de Kadın Devrimi*, Gül Matbaası, İstanbul, 1986.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya. *Şeyh Sait Ayaklanması ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- Özcan, Halil. *Atatürk Dönemi Türkiye Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011,
- Özdemir, Nuray. *Osmanlı 'dan Cumhuriyete Bir Cemiyet Kadını:Nakiye Elgün*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2014.
- Öztekin, Hülya. *Tan: Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Özuyar, Ali. *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Parla, Taha. *Türkiye 'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları I-II-III*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Petrov, Grigori. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar-3: Beyaz Zambaklar Ülkesinde*, Temel Tarih Yayınları, İstanbul, 2026.

- Petrov, Grigory. *Beyaz Zambaklar Memleketinde*, Çev. Ali Haydar, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul, 1928.
- Raoul de la Grasserie. *Usul-i İntihab*, Mütercimi Mehmed Ata, Kanaat Kütübhanesi ve Matbaası, İstanbul, 1329.
- Sancar Koyuncuoğlu, Yasemin. *Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Tarihini Yeniden Okumak: Şükûfe Nihal*, Libra Kitap, İstanbul, 2025.
- Sabiha Sertel: *Hayatı ve Entelektüel Mirası*, Der. Barış Çatal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022.
- Sadri Maksudi. *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, İstanbul, 1930.
- Sancar Koyuncuoğlu, Yasemin. *Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Tarihini Yeniden Okumak: Şükûfe Nihal*, Libra Kitap, İstanbul, 2025.
- Sarihan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Todam Yayınları, Ankara, 2006.
- Scott, Joan W. *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988.
- Scott, W. Joan. *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Harvard University Press, Cambridge, 1996.
- Scott, Joan W. *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, Çev. Aykut Tunç Kılıç, Agora Kitaplığı, 2007.
- Scott, Joan W. *Feminist Tarihin Peşinde*, BGST yayınları, İstanbul, 2022.
- Sertel, Yıldız. *Annem*, Can Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sertel, Zekeriya. *Hatırladıklarım*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1968.
- Sevinçli, Efdal. *İzmir Basın Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2019.
- Steinhaus, Kurt. *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Çev. M. Akkaş, İstanbul, 1973.
- Tahir, Kemal. *Esir Şehrin İnsanları*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988.
- Taşkıran, Tezer. *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973.
- Tekeli, Şirin. *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Alan Yayınları, İstanbul, 1982.
- Tekeli, Şirin. *Kadınlar için*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.

- Tekeli, Şirin, Ed. *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Toker, Metin. *Şeyh Sait ve İsyanı*, Ankara, 1968.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.
- Toprak, Zafer. *Kurucu Felsefenin Evrimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Cilt I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasî Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, Cilt 1, Kronik Yayınları, İstanbul, 2024.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap 2. Bölüm, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.
- Turhan, Mümtaz. *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Tümer Erdem, Yasemin. *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK Yayınları, İstanbul, 2013,
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.
- Türkoğlu, Hülya Semiz. *İkinci Dünya Savaşı Döneminde İlk Kadın Gazeteci Sabiha Sertel*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2019.
- Tutsak, Sadiye. *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, ss.326-329
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1979.
- Ülkütaşır, M. Şakir. *Atatürk ve Harf Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

- Umay, Dr. Mehmet Fuat. *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*, Çev. Cahit Kayra, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Uraz, Murat. *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, Numune Matbaası, İstanbul, 1941.
- Varlık, Bülent. *1940'ların Dergileri*, Cilt II, Sosyal Tarih Yayınları, Ankara, 2020.
- Vassaf, Gündüz. *Annem Belkıs*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Türk Medeni Hukuku, Cilt II Aile Hukuku Cüz I*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1960.
- Wollstonecraft, Mary. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.
- Woolf, Virginia. *Kendine Ait Bir Oda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Pera Turizm ve Ticaret Aş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yaşar, Mehmet Behçet. *Edebiyatçılar Alemi, Edebiyatımızın Unutulan Sımları*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.
- Zekeriya, Mehmet. *Yeni Felsefe Mecmûası, "Yeni Hayat" Müdâfîidir*, Hazırlayan Fatih Taştan, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2020.
- Zeynep Hanım. *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri*, Çev. N. Fincancıoğlu, Everest Yayınları, İstanbul, 2016.
- Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

F. MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

- Akgül, Fatma İlknur. "Olympe De Gouges'tan Nezihe Muhiddin'e Devrimlerin Yok Saydığı Kadınlar", *Politik Psikoloji Dergisi* C.1, S.2, 2021, ss.81-99.
- Alkan, Mehmet Ö. "Yıldız Sertel'in Anıları ve Türkiye'deki Son Yılları ile Sabiha Sertel'e ve Çocuklarına Dair Bazı Notlar", *Sabiha Sertel: Hayatı ve Entelektüel Mirası* içinde Der. Barış Çatal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, ss.55-76.
- Alpaslan, Gonca Gökalp, "Modern Türk Edebiyatında Kadın İmgesi ve Kadın yazarlar Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.670-682.

- Alpaslan, Gonca Gökalp, “Özgürlüğün Kuşkulu Büyüsü: Zeynep Hanım’ın Yalnızlığı”, *Yalnızlığın On Altı Hali* içinde, editör H. Reis, A. Özüm, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2021, ss.211-226.
- Alpaslan, Gonca Gökalp, “Pierre Loti’nin Bezgin Kadınlar’ı: Hayal Değil Gerçek Kadınlar”, *Prof. Dr. Nâzım Hikmet Polat Armağanı* içinde, Ed. T. Haykır, D. Apaydın, M. Akbaş, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, ss.417-437.
- Altay, Suna Aydın, “PTT Pul Müzesi Koleksiyonundan Bir Seçki 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi Anı Pulları”, *Sanat Tarihi Yazıları: Cumhuriyetimizin 100. Yılına Armağan* içinde, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2025, s.345-365.
- Altunbaş, Deniz. “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2006, ss.21-52.
- Arat, Zehra F., “Kemalizm ve Türk Kadını”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Ed. A. Berktaç Hacımırzaoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.51-70.
- Arıç, Ayten Sezer, “Türkiye’de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.20, 2014, ss.193-215.
- Arıç, Ayten Sezer. “Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2006, S.22, ss.141-160.
- Atasü, Erendiz, “Kadın Yazar - Kadın Edebiyatı”, *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.330-342.
- Atasü, Erendiz, “Kadınlık ve Cumhuriyet Devrimimiz”, *1923 Historia Tarih ve Kültür Dergisi*, S.8, 2020, ss.8-24.
- Atasü, Erendiz, “Suat Derviş’te Tutku ve Siyasal Bilinç Fosforlu Cevriye ve Ankara Mahpusu Romanları Üstüne Bir İnceleme”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.31-43.
- Avcı, Müşerref, “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi için Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, ss.235-237.
- Başbuğ, Esra Dicle, “Suat Derviş ve Roman Eleştirileri”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.243-254.

- Beyaz, Yasin. “Rifat Osman’ın Süheyl Ünver’e Yazdığı Mektuplar: Bir Osmanlı Aydınının Harf İnkılabı ile İmtihanı”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2015, C.20, S.38, ss.83-112.
- Berkes, Niyazi. “Dünya Kadınlarının Kongresi”, *Siyasal Bilgiler*, Nisan 1935, S.49, s.67-70.
- Berktaş, Fatmagül, “İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suat Derviş”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* içinde, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Berktaş, Fatmagül, “Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 1 - Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içinde, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.348-359.
- Berktaş, Fatmagül, Fatmagül Berktaş, “Yıldızları Özgürce Seyretme Hakkını Savunan Bir Roman: Fosforlu Cevriye”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.45-66.
- Birkan, Tuncay, “Suat Derviş: ‘Türk İnkılabı’, Stalinizm, Radikal Cumhuriyetçilik”, *Ben Yazar Suat Derviş’* içinde, Haz. Seval Şahin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2024, ss.197-258.
- Chatterjee, Partha, “Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm”, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, derleyen Ayşe Gül Altınay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Coşkun, Betül, “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak - Tanzimat’tan Cumhuriyete”, *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018. ss.613-632.
- Cunbur, Müjgan, “Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1992, C.8, S.23, ss.259-272.
- Çakır, Serpil. “Kadın Tarihinden İki İsim, Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.272-287.
- Çakır, Serpil. “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin”, *Toplumsal Tarih*, S.46, 1997, ss.6-14.
- Dikmen, Bengü Aydın. “Liberal Feminizmden Sosyalizme Sabiha Sertel’de Kadın Meselesi ve Türk Kadın Hareketinin Ahvalı”, *Sabiha Sertel: Hayatı ve Entelektüel Mirası* içinde, Der. Barış Çatal, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, ss.77-87.

- Dursunsüt, Elif. “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-u Medenisi”, *Usûl İslam Araştırmaları*, Aralık 2009, C.12, S.12, ss.159-170.
- Durakbaşı, Ayşe, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Ed. A. Berktaş Hacımırzaoglu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.29-50.
- Elmacı, Mehmet Emin, “Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal’in Adının Tanınması ve 1919’a Gelişte Mustafa Kemal”, *Belgi Dergisi*, S.18, Yaz 2019, ss.1205-1254.
- Emini, İrena. “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, *Assos İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi*, 2024, C.2, S.1, s.23-34.
- Enginün, İnci, “Cumhuriyet Devrinde Kadın Edebiyatçıları”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını* içinde, İstanbul, Sermet Matbaası, 1974, ss.79-86.
- Enginün, İnci, “Türk Kadın Romancıları”, *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.486-493.
- Enginün, İnci. “Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Türk Kadını”, *Cumhuriyet İstanbul’unda Kadın*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2022, ss.275-317.
- Enloe, Cynthia, “Feminizm, Milliyetçilik, Militarizm”, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Erdaş, Sadık, “Peyami Safa’nın Kaleminden Millî Mücadele Öncülerinin Biyografileri ve Kişilik Analizleri”, *History Studies*, C.13, S.5, Ekim 1921, ss.1533-1554.
- Erdaş, Sadık, “Peyami Safa’nın Millî Mücadele Öncüleri Biyografileri: Refet Paşa Biyografisi Örneği”, *19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* içinde, Ankara, 2019, ss.285-306.
- Erişirgil, Mehmet Emin. “Beyaz Zambaklar Ülkesinde”, *Hayat Mecmuası*, S.74, 26 Nisan 1928, s.425.
- Erkol, Çimen Günay, “Cemiyet Hayatı ve Muhayyile: Suat Derviş’in Edebiyat Anlayışı”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.

- Ertürk, Nergis, “Rusçada Çeviri Bir Suat Derviş Romanı: Aşk Romanları (Liubovnye romany) ve Düşündürdükleri”, ‘*Ben Yazar Suat Derviş*’ içinde, Haz. Seval Şahin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2024, ss.40-70.
- Gökgöz, Saime Selenga. İsmail Gaspıralı’nın “Medeniyet” ve “Millet” Fikri Üzerine Entelektüel Retoriği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Haziran 2005, ss.19-33.
- Gökgöz, Saime Selenga. “Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti”, *Bilig*, S.47, Güz 2008, ss.1-20.
- Gökgöz, Saime Selenga. “19. Yüzyılda Türk ve Müslüman Dünyanın ‘Ahval’i Üzerine: İsmail Bey Gaspıralı’nın Siyasî Yazılarında Çağ Yorumu”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.4, 2014, ss.382-444.
- Güven, Cemal. “Millî Mücadele Dönemi’nde Fransız Gazeteci ve Yazar Berhte Georges Gaulis’in Mustafa Kemal Paşa ile Temas ve Görüşmeleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ağustos 2006, S.16, ss.353-365.
- Güzel, Şehmus, “Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, Cilt 27, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, ss.857-864.
- İleri, Rasih Nuri. “Suat Derviş-Saadet Baraner”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1986, S.29, C.5, ss.17-18.
- İnan, Afet. “Ellinci Yılda Türk Harf Devrimi”, *Türk Devriminin 50.Yılı Sempozyumu* içinde, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1981, ss.83-85.
- Kandiyoti, Deniz A., “Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case”, *Feminist Studies*, 1987, C.13, S.2, ss.317-338.
- Kar, Fatma. Üçüncü, İrem. “Türk Kadın Hareketinin Öncü İsimlerinden Nezihe Muhiddin: Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi”, *Hars Akademi* C.6, S.1, 2023, ss.147-167.
- Kara, Serdar. “Kâzım Karabekir’in Yarım Kalan Mülakatı: 3 Nisan 1939’da Tan Gazetesinde Yayımlanan Mülakata Tepkiler ve Dönem Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *CTAD*, Yıl 18, S.36, Güz 2022, ss.907-942.
- Karabulut, Sezen. “Modernleşme ve Türk Kadını: Türk Ocakları Konferanslarının Etkisi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.68, 2025, ss.419-438.

- Karadağ, Ayşe-Bozkurt, Banu-Eshabil, Alimen. Nilüfer. “Çeviri ve Yönlendirme: Sabiha ve Zekeriya Sertel’in Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserleri”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2015, S.2, ss.93-112.
- Karaca, Nesrin, “Dil, Kadın Dili, Kadın Edebiyatında Popüler Dil ve Gerçeklik”, *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.779-782.
- Karakuş, Sadık Emre. “Enver Paşa’nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası”, *Tarih Okulu Dergisi* 2018, Yıl.11, S.36 ss. 443-484.
- Kartal, Cemile Burcu, “Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, 2016, ss.185-191.
- Kayıran, Mehmet-Metintaş, Mustafa Yahya. “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.19, 2018, ss.647-666.
- Kerestecioğlu, İnci Özkan ve Aylin Özman, “Kavramsal Tartışmalar, Tarihsel-Politik Dinamikler, Güncel Sorunlar”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Feminizm* içinde, Ed. Feryal Sayılıgil- Nacide Berber, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, ss.641-666.
- Keskin, Dilşad, “Küçük Yaşta Evlenmenin Müeyyidesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C.15, S.4, 2011, ss.65-83.
- Kırçiçek, Asuman. “Tevfik Fikret’in Vatani ve Dinî Konulu Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* , 2016, C.1, S.1, s.24-35.
- Kırkpınar, Leyla, “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Ed. A. Berkay Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.13-28.
- Kısıklı, Emine. “Behire Hakkı Hanım’ın Osmanlı Döneminde Açtığı İlk Biçki-Dikiş Yurdu ve Biçki”, *Biçki-Dikiş*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Libra Kitap, İstanbul, 2018, ss.45-55.
- Makal, Ahmet. “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kadın Emegi”, *Çalışma ve Toplum*, C.2, S.25, 2010, ss.13-40.
- Moran, Berna. “Feminist Eleştiri Kuramı”, *Kadın Yazarlar* içinde, Ed. Nesrin Karaca, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, ss.372-379.

- Özcan, Halil. “Eski Türk Kültüründe Kadın”, *Türkiye’de Kadın: Tarihi ve Talihi içinde* Haz. Evrim Şencan, Libra Kitap, İstanbul, 2021, ss.91-136.
- Özdemir, Nuray. “Millî Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını”, *Belgi Dergisi*, Kış 2021/I, S.21, ss.1-22.
- Özdemir, Nuray. “Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti’nin Faaliyetleri” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2021, S.39, ss.107-133.
- Özer, Sevilay, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.29, 2013, ss.139-150.
- Özgişi, Tunca. “Osmanlı’da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Adile Sultan”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.26, Bahar 2013, ss.463-469.
- Öztürk, Kübra Nur-Nurdoğan, Ali Kemal. “İşgücü Piyasasında Kadınlara Yönelik Ayrımcılık ve Eşitsizliğin Önlenmesinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Etkisi”, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 2021, ss.141-166.
- Özyurt, Cevat. “Dilde ve Edebiyatta Uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2005, C.2, S.5, ss.53-79.
- Paker, Saliha-Toska, Zehra. “Yazan, Silinen ve Yeniden Yazılan Özne: Suat Derviş’in Kimlikleri”, *Toplumsal Tarih*, S.39, Mart 1997, ss.11-22.
- Sağlık Şahin, G. Selcan, “İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Alem-i Nisvan Dergisi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11, S.4, Aralık 2014, ss.210-223.
- Saktanber, Ayşe, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Cilt II Kemalizm içinde*, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, ss.323-333.
- Sarı, Muhammed-Hatice Gedik. “Türkiye’de Harf Devrimi Öncesinde Basına Yansıyan Görüşler”, *International Periodical For The Languages*, C.9, S.7, Summer 2014, ss.485-505.
- Sirman, Nüket, “Önsöz”, *Nezihe Muhiddin, Bütün Eserleri-1* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Susam, Asuman, “Toplumsal Dönüşüm Odağında Değişen Cevriyeler”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.97-115.

- Şentürk, Ayşegül. “Harf İnkılâbının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2012, S.26 s.27-44.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Arap Harflerinin Islâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)*, *Belleten*, Nisan 1953, C.17, S.66, ss.223-249.
- Tatarlı, İbrahim, “Ölümünün 10. Yıldönümünde Suat Derviş Üzerine Bir İnceleme-Suat Derviş’in Kimliği ve Yapıtları Üstüne (Anket ve Yanıtları)”, *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1983* içinde, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1983, ss.609-610.
- Tekeli, Şirin, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Ed. A. Berktaş Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.337-347.
- Tekeli, Şirin, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, *Türk Toplumunda Kadın* içinde, Der. Nermin Abadan Unat, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 1982, ss.375-396.
- Timuroğlu, Senem, “Suat Derviş’i Türkiye Kadın Hareketi Tarihi İçerisinde Konumlandırmak”, *‘Ben Yazar Suat Derviş’* içinde, Haz. Seval Şahin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2024, , ss.
- Toker, Mustafa, “İsmail Gaspıralı ve ‘Dilde Birlik’ Fikri Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.16, 2004, ss.31-45.
- Toprak, Zafer. “Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, *Tarih ve Toplum*, S.51, Mart 1988, s.30-31.
- Toprak, Zafer. “Edebiyat ve Siyasal Duruş,” *Bir Muhalif Kimlik- Tevfik Fikret* içinde, Haz. Bengisu Rona & Zafer Toprak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007. ss.1-24.
- Tunç, Gökhan, “İsmail Gaspıralı’nın Frengistan Mektupları ve Darürrahat Müslümanları adlı romanlarında ideoloji ve kurgu ilişkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.35, 2012, ss.145-160.
- Tunçor, Ferit Ragıp. “Kadın Romancılarımız: Nezihe Muhittin Tepedelenligil”, *Yeni Defne Dergisi*, S.171-172, Haziran-Temmuz 1996, s.30.

- Türe, Esra. “1930’lu Yılların Başında Türk Basınında Masonluk Tartışmaları”, *Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, (Edt: Burak Kocaoğlu), Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, ss.239-251.
- Unat, Nermin Abadan, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın* içinde, Der. Nermin Abadan Unat, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 1982, ss.1-32.
- Unat, Nermin Abadan, “Söylemden Protestoya: Türkiye’de Kadın Hareketinin Dönüşümü”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, Ed. A. Berktaş Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.323-336.
- Van Os, Nicole A.N.M., “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 1 - Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içinde, Ed.Tanıl Bora-Murat Gültekinçil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.335-347.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. “Türk Hukukunda Kadının Yeri”, *Ülkü (1. Seri): Halkevleri Mecmuası Dergisi*, Haziran 1935, C.5, S.28, ss.268-276.
- Walby, Sylvia, “Kadın ve Ulus”, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, derleyen Ayşe Gül Altınay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Yamak, Sanem, “Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Id-i Millîsi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, Mart 2008, ss.323-342.
- Yaraman, Ayşegül. “Türkiye’de Kadınların Siyasal haklarını Kazanma Mücadelesinden Dişiliksiz Siyasete”, *Cumhuriyet İstanbul’unda Kadın*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2022, ss.77-107.
- Yeşiltuna, Serap, “Çocuk Esirgeme Kurumu Yayını Ana Dergisinde Kadın Algısı”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.40, 2024, ss.283-285.
- Yılmaz, Ahmet, “Osmanlı’dan Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.20, 2010, ss.191-212.
- Yonca Güneş Yücel, “Ankara Mahpusundan Taşan Kadınlar Vardır!”, *Yıldızları Seyreden Kadın* içinde, Haz. Günseli Sönmez İşçi, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, ss.145-156.
- Yurdsever Ateş, Nevin. *Giriş, Türk Kadın Yolu-Yeni Harflerle (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009.
- Zelyurt, Mert Kerem, “Türk Spor Kurumu (1936-1938) Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Projesi Olarak Kitle Sporunu”, *Sosyologca*, S.26, 2023, ss.79-94.

G. GAZETE YAZILARI VE HABERLER

İmzalı Gazete Yazıları

Adivar, Halide Edip. “Hanımlarımızın Maksadı Nedir?”, *Akşam*, 9 Şubat 1924.

Ağaoğlu, Ahmet. “Ananeye Sadakat”, *Akşam*, 26 Aralık 1923.

Afife Fikret. “Hanımefendinin Musahabesi”, *Atı*, 12 Kânunusani 1334.

Ali Rıza. “Dil Bayramı Münasebetiyle”, *Yeni Edebiyat*, 15 Eylül 1941.

Brunshvicg, C. “Liberté et Progrès”, *La Française*, 25 Mayıs 1935.

Falih Rıfkı, “Devle Cüceler”, *Akşam*, 7 Temmuz 1921.

Falih Rıfkı, “Ne Bir Ses Ne Bir Nefes”, *Yeni Mecmua*, Sayı: 71, 1 Mart 1923.

Faruk Nafiz, “Olanlar Bitenler”, *Yarın*, 13 Teşrinievvel 1921, Sayı: 1.

Haşim, Ahmet, “Beni mi”, *Akşam*, 2 Haziran 1926.

Latife Bekir, “İş Hayatında Kadın: Siyasî Hak istiyoruz”, *Vakit*, 12 Nisan 1929.

Mustafa Nihat, “Kara Kitap”, *Dergâh*, 20 Eylül 1921.

Naci, Enver. “Türk Edebiyatında Kadın Romancılar: Şükûfe Nihal” *Yarım Ay*, S.118, 15 Mayıs 1940.

Naci, Enver. “Türk Edebiyatında Kadın Romancılarımız: Nezihe Muhittin Tepedelenligil”, *Yarım Ay*, 15 Temmuz 1940.

Naci Sadullah, “Kadınlar Birliğini Kuran Nezihe Muhittin Ne Alemde?”, *Yedi Gün*, 12 Aralık 1934.

Naci Sadullah, “Sabiha Zekeriya Bize Hayatını Anlatıyor”, *Yedigün*, 9 İlkteşrin 1935.

Naci Sadullah, “En Kuvvetli Şair, Romancı ve Hikayecimiz Kim? - Suat Dervişin Cevabı”, *Son Posta*, 2 Nisan 1936.

“Nezihe Muhiddin Hanım Muallimliğe Geri Dönmek İstiyor”, *Vakit*, 22 Aralık 1931.

Necmettin Sadak, “Hanımlarımız ve Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Akşam*, 21 Ocak 1924.

Ruşen Eşref, “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat”, *Yeni Mecmua*, Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesî, 24-28 Mart 1918.

Ruşen Eşref, “Müzakere Salonunda”, *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1921.

Server Ziya, “Suat Derviş Hanıma Cevap”, *Dergâh*, Mayıs 1922.

Sezer, Sennur. “Gerçekçi Edebiyatın Öncülerinden Gazeteci ve Yazar Suat Derviş Yaşadı mı?”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1994.

Suphi Nuri, “Kadınlarımız”, *İleri*, 11 Şubat 1923.

Talu, Ercümend Ekrem, “Yıldız Sarayı’nda Kongre”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935.

Tevfik, Necile. Femmes Turques d’aujourd’hui, *La Française*, 27 Nisan-4 Mayıs 1935.

Yahya Kemal, “Eser”, *İleri*, 5 Mart 1921.

Yakup Kadri, “Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü”, *İkdam*, 18 Haziran 1923.

Yakup Kadri, “İnönü yahut Metristepe’den Görülen Şeyler”, *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Nisan 1921.

Gazete Haberleri ve Röportajlar:

“İnas Darülfünunu İctimaiyyat Muallimliği”, *Tanin*, Sayı: 2813, 30 Eylül 1916.

“Tevfik Fikret-i Merhum”, *Vakit*, 20 Ağustos 1918.

“Fahri Yaver-i Padişahi”, *Sabah*, 25 Eylül 1918.

“İnas Darülfünunun Arızası”, *İkdam*, Sayı 7942, 21 Mart 1919.

“Büyük Mecmua’ya”, *Sebîlürreşâd*, 1 Mayıs 1919, s.195-196.

“Harbin İkinci Safhası Hazırlıkları ”, *Vakit*, 31 Temmuz 1921.

“Bir Türk Kadınının Fedakarlığı”, *Tevhid-i Efkâr*, 8 Eylül 1921.

“Akıncı Kadınlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Eylül 1921.

“Harp Madalyası Alan Kahraman Mücahidelerimiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Ekim 1921.

“Mücadele-i Milliye’de Türk Kadınlarının Hizmeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Şubat 1922.

“Müfide Ferit Hanım ile Mülakat”, *İleri*, 2 Aralık 1921.

“Mustafa Kemal Paşa ile Musahabe”, *Yeni Şark*, 10 Mart 1922.

“Kadınları ‘İntihab’”, *Vakit*, 18 Nisan 1923.

“İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket: Kadınlarımız Hukuk-i Siyasiye İstiyorlar”, *Vakit*, 31 Mayıs 1923.

“Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor”, *Vakit*, 16 Haziran 1923.

“Kadınlar Halk Fırkası Müessislerinin Niyeti”, *İleri*, 26 Haziran 1923.

“Vapurda Kimler Var?”, *İkdam*, 24 Eylül 1925.

“Türk Kadınları Siyasî Hayata Atılmalı Mıdır?”, *Cumhuriyet*, 10 Kânunusani 1926.

“Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tabi?”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1927.

“Kongre Reisesi Nezihe Muhiddin. ‘Kadınlarımızın İnkişafı Hakikaten Lazım’”, *Milliyet*, 27 Mart 1927.

“Kadınlar Birliğinde Erkeksiz Heyet-i İdare”, *Cumhuriyet*, 26 Mart 1927.

“Annelere Anneler Yardım Edecek”, *Milliyet*, 15 Nisan 1927.

- “Alman Gazeteleri İnkılabımızdan, Edebiyatımızdan Bahsediyorlar”, *Milliyet*, 2 Şubat 1929.
- “Dini Tahkir”, *Milliyet*, 20 Şubat 1929.
- “İş hayatında Kadın”, Röp. A. Sırrı, *Vakit*, Mart-Mayıs 1929.
- “Kadın Birliği İntihabata Hazırlanıyor”, *Vakit*, 11 Nisan 1929.
- “Türk Kadınının İntihap Hakkına Dair Mühim Bir Konferans”, *Ayın Tarihi*, Nisan 1930.
- “Miting Niçin Muvaffak Olmadı?”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1930.
- “Yeni Eserler- İntihap Vergi Bilgisi”, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Eylül 1930.
- “La Nouvelle Turquie”, *Bulletin du conseil International des Femmes*, Eylül 1930.
- “Nezihe Muhiddin Hanım Bir Kitap Yazmış”, *Milliyet*, 30 Kasım 1931.
- “Münakaşalı Konferans Dün Halk Evi’nde Yapıldı. Nezihe Muhiddin Hanım Ne Diyor”, *Milliyet*, 31 Mart 1933.
- “Kadınlar Kongresi Bugün Son Celsesini Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1935.
- “Kadın Birliği Kongresi: Beynelmilel Kongrenin Raporları Hazırlanıyor”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1934.
- “Şimdiden bazı bayanlarımız namzetlikleri için çalışmaya başlamıştır”, *Ulus*, 4 Ekim 1934.
- “Demokrat Dil”, *Ulus*, 12 Ekim 1934.
- “Mecliste Büyük Bir Gün”, *Milliyet*, 27 Kasım 1934.
- “Kayseri’de Soysallık Savaşı”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1934.
- “Türk Kadınlığının Bayram Günü”, *Ulus*, 7 Aralık 1934.
- “Dün Yurdun Her Yerinde Kadınlar Bayram Yaptılar, Sevinçlerini Yayıdılar”, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1934.
- “Le Congres D’İstamboul”, *Droit de Femmes*, Şubat 1935.
- “26 Nisan 1935”, *Ayın Tarihi*, S.17, Nisan 1935, s.17-18.
- “Kadınlar Birliği: Yakında Fesh Kararı Verileceği Teeyyüd Ediliyor”, *Akşam*, 28 Nisan 1935.
- “La Condition Civile de la Femme Turquie”, *le Droit des Femmes*, Yıl:31, Haziran 1935.
- “Un grand Congrès féministe s'est reuni à Istamboul”, *La Tribune des Nations*, 2 Mayıs 1935.
- “Türk Kadınının Zaferi: Dün Bütün Dünya Kadınlığı Atatürk’ün Esaretten Kurtardığı Türk Kadını Alkışladı”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1935.

- “Mısır Kadınları ve Atatürk: ‘Siz Büyük Şefinize Atatürk Diyorsunuz, Biz Onu Ataşark Diye Anarız’”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1935.
- “Dezanşanteler Diyarında”, *Ayın Tarihi*, S.17, Nisan 1935.
- “Dünya Kadınlarının Dünkü Boğaz Gezisi”, *Akşam*, 22 Nisan 1935.
- “Atatürk’ün Kıymetli Bir Sözü”, *Akşam*, 29 Nisan 1935.
- “Un grand Congrès féministe s'est reuni à Istamboul”, *La Tribune des Nations*, 2 Mayıs 1935.
- “Kadın Birliği Dün Kendini Feshetti”, *Akşam*, 11 Mayıs 1935.
- “Kadın Birliği Dün Kendini Feshetti”, *Tan*, 11 Mayıs 1935.
- “Halide Edip’i İstanbul’a Getirten Küçük Ömer”, *Son Posta*, 4 Ağustos 1935, s.1, 4.,
- “Halide Edip Dün İstanbul’a Geldi”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1935, s.1.
- “La Condition Civile de la Femme Turquie”, *le Droit des Femmes*, Yıl:32, Eylül-Ekim 1936.
- “Nizamettin Nazif Hayat Arkadaşı Suat Derviş’e Cevap Veriyor”, *Son Telgraf*, 6 Mayıs 1938.
- “Atatürk Ceviz Bir Karyola İçinde Son Uykusunu Uyurken”, *Bugün*, 12 Kasım 1938.
- “Basın Birliği Kongresi”, *Vatan*, 10 Haziran 1941.
- “Suat Derviş Konferansı”, *Vatan*, 22 Mayıs 1941.
- “Nezihe Muhittin için Jübile”, *Vatan*, 8 Ekim 1952.
- “Dünkü Meşhurlar: Eski Bir Romancı Nezihe Muhiddin”, *Akşam*, 18 Ocak 1955.
- “Nezihe Muhittin”, *Kadın Gazetesi*, 15 Şubat 1958.
- “Nüfus Kütüğü”, *Milliyet*, 17 Şubat 1958.
- “Avrupa Yazarları Toplantısı”, *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1965.
- “Yazar Suat Derviş Öldü”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1972.

H. DİJİTAL KAYNAKLAR

Tarihin Ruhu- Sultanahmet Mitingleri,

<https://www.youtube.com/watch?v=7zZaYGTsvoE> Erişim Tarihi: 15/08/2025

Serdar, Soydan. Nezihe Muhiddin’in Tefrika Romanları, <https://sanatkritik.com/eski/nezihe-muhittinin-tefrika-halinde-kalan-romanlari/> Erişim Tarihi: 07/07/2025.

Soydan, Serdar. “Suat Derviş Külliyyatı”, <https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-roman-tefrikalari/>
<https://sanatkritik.com/eski/kulliyat/suat-dervisin-butun-romanlari/>

<https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-oykuler/>
<https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-oykuler/>
[oyhttps://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-ceviri-ve-adapteleri/kuler/](https://sanatkritik.com/ben-yazar-suat-dervisim/suat-dervis-ceviri-ve-adapteleri/kuler/)
Erişim Tarihi 30/04/2025.

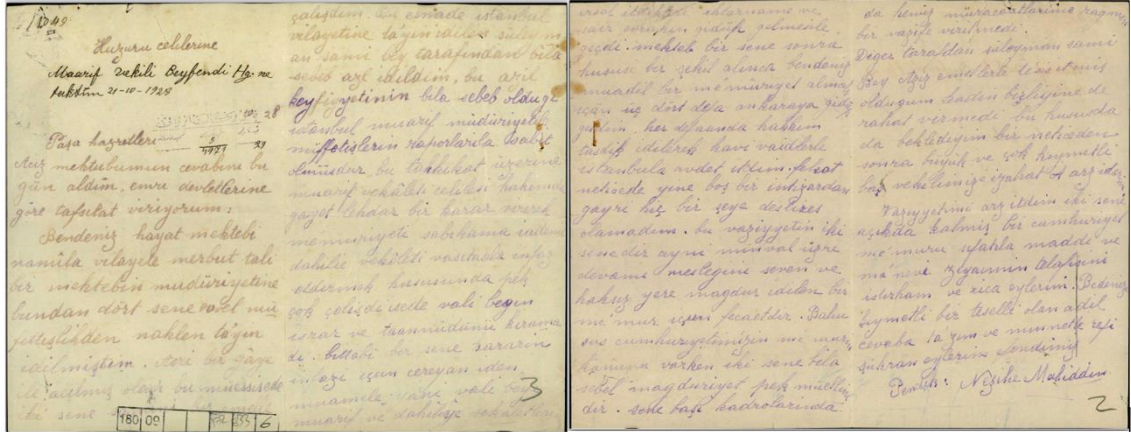
Yeşiltuna, Serap. Kadınlık Marşı 100 Yıl Sonra İlk Kez Söyleniyor”, bkz.
<https://www.youtube.com/watch?v=xq3gWUYNUE>, Erişim Tarihi: 21/06/2025.

Yeşiltuna, Serap. “Unutulan 10 Kasım Madalyonu: Türk Kadını Sana Bağlılığını Sunar”,
<https://www.youtube.com/watch?v=G3hV9M60SC0> Erişim Tarihi: 20/07/2025.

EK-1. Nezihe Muhiddin'in tespit edilebilen ilk yazısı: Nezihe Muhlis: "Terbiye-i İnâs Etrafında", *Tanin*, 16 Haziran 1911, s. 4. (Metne dönmek için tıklayınız)

389

EK-5. Nezihe Muhiddin'in İsmet Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu

BCA, Fon Kodu:180.9.0.0, Kutu:172, Gömlek:833, Sıra: 6.3., 21.10.1928. *Ali Sabani*
Mektebi Öğretmeni Nezihe Muhiddin'in Görevden Alınması.

(Metne dönmek için tıklayınız)

EK-6. Nezihe Muhiddin'in *Ferda* müstear ismiyle yazdığı yazılarından bir örnek: Ferda, "Demokrasi ve Kadın", *İkdam*, 20 Ocak 1929, s.5.

(Metne dönmek için tıklayınız)

EK-7. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Nasıl Olmalıyız?”, *İkdam*, Sayı: 9130, 19 Ağustos 1922, s.3 (Metne dönme için tıklayınız)

EK-8. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Yeni Hayat ve Türk Kadını”, *İkdam*, Sayı: 9193, 21 Teşrinievvel 1922, s.3. (Metne dönmek için tıklayınız)

EK-9. A. Sırrı Uzelli'nin "İş Hayatında Kadın" başlıklı röportaj dizisinde, Suat Derviş, Sabiha Sertel ve Şükûfe Nihal'le de röportaj yapılmıştır. (Metne dönmek için tıklayınız)
 "İş hayatında Kadın", Röp. A. Sırrı, *Vakit*, 31 Mart- 9 Mayıs 1929, s.1.

EK-10. Şükûfe Nihal, "Mutarızlara Cevabım: Kadınlar Halk Fırkası", *Vatan*, 30 Haziran 1923, s.2.
 (Metne dönmek için tıklayınız)

EK-11. Nezihe Muhiddin, “İnkılâp ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 31 Mart 1925, s.2.
(Metne dönmek için tıklayınız)

EK-12. Suat Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız- Hanımlarımızın Kıyafeti Meselesi”, *İkdam*, 12 Ağustos 1922, s.4. (Metne dönmek için tıklayınız)

EK-13. Suat Derviş, “Peçesiz Türk Kadını”, *İkdam*, 23 Eylül 1922, s.3. (Metne dönmek için tıklayınız)

EK-14. Nezihe Muhiddin’in Ankara Yolunda balıklı yazı dizisi
Nezihe Muhiddin, “Ankara Yolunda 1. Mektup”, *İkdam*, 13 Nisan 1925, s.2.
Nezihe Muhiddin, “Ankara Yolunda 2. Mektup”, *İkdam*, 15 Nisan 1925, s.2.
Nezihe Muhiddin, “Ankara Yolunda 3. Mektup”, *İkdam*, 23 Nisan 1925.
(Metne dönmek için tıklayınız)

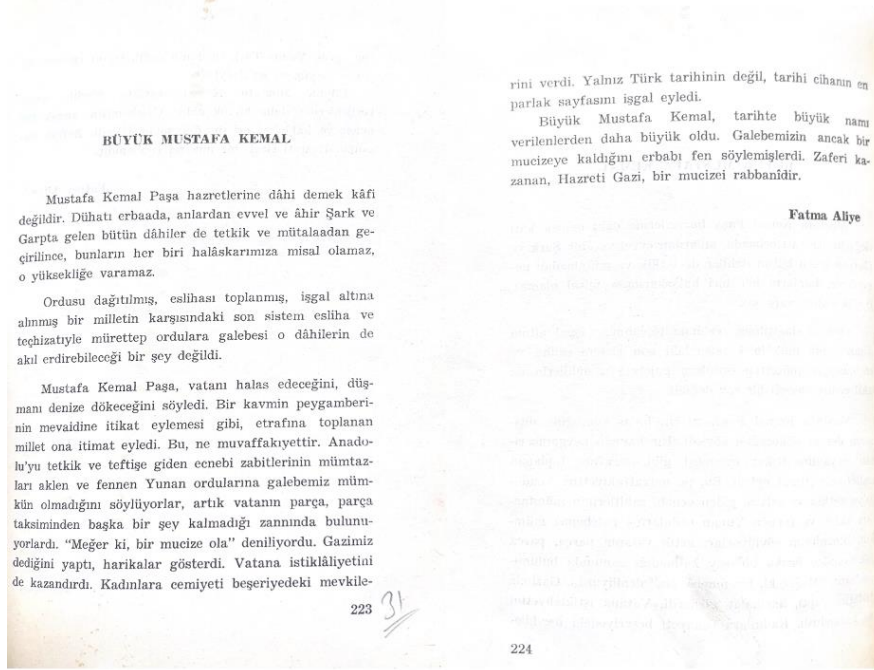
EK-15. 22 Eylül 1925, Reşit Paşa Vapuru, Mudanya açıkları
(Kaynak: Hanri Benazus Arşivi) (Metne dönmek için tıklayınız)

EK-16. “Atatürk’ün Türk Kadınına İhtiram ve Minneti”, *Tan*, 24 Mayıs 1939.
Melek Celal tarafından yapılan 10 Kasım Madalyonu
(Kaynak: Serap Yeşiltuna Arşivi) (Metne dönmek için tıklayınız)

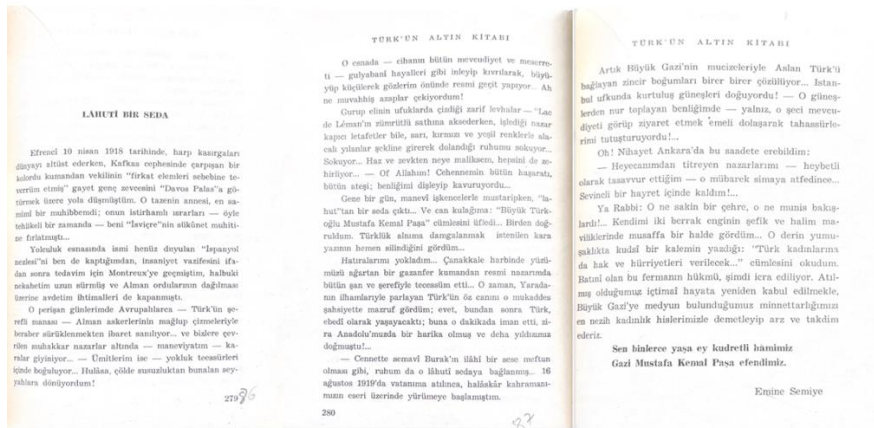

EK-17. Suat Derviş, “Türk Kadını”, *Yarın*, 11-12 Mart 1931, s.2.
(Metne dönmek için tıklayınız)

EK-18. Fatma Aliye'nin Atatürk hakkındaki yazısı

Fatma Aliye, "Büyük Mustafa Kemal", *Gazi'nin Hayatı* içinde, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1930, ss.223-224 ([Metne dönmek için tıklayınız](#))

EK-19. Emine Semiye'nin Atatürk hakkındaki yazısı

Emine Semiye, "Lahuti Bir Seda", *Gazi'nin Hayatı* içinde, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1930, ss.279-281. ([Metne dönmek için tıklayınız](#))

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 12/08./2026

Tez Başlığı / Konusu:

TÜRK KADIN YAZAR GÖZÜYLE ATATÜRK, CUMHURİYET VE TÜRK DEVRİMİ

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı: SERAP YEŞİLTUNA ARISOY
Öğrenci Numarası: _____
Anabilim Dalı: ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Programı: ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Statüsü: ☐ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 12/08/2026

DOÇ. DR. SADIK ERDAŞ

(Unvanı, Adı Soyadı)

(İmzası)

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 12/08/2026

Thesis Title/Topic:

ATATÜRK, THE REPUBLIC AND TURKISH REVOLUTION THROUGH THE PERSPECTIVES OF
TURKISH WOMAN WRITERS

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname:	SERAP YEŞİLTUNA ARISOY
Student No:	
Department:	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Program:	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Status:	Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 12/08/2026

DOÇ.DR. SADIK ERDAŞ

(Title, Name Surname)

(Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 12/08./2026

Tez Başlığı / Konusu:

TÜRK KADIN YAZAR GÖZÜYLE ATATÜRK, CUMHURİYET VE TÜRK DEVRİMİ

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 398 sayfalık kısmına ilişkin, 13.../07.../...2026.... tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 ‘tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı:	SERAP YEŞİLTUNA ARISOY
Öğrenci No:	
Anabilim Dalı:	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Programı:	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Statüsü:	Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 12.../08.../...2026...

UYGUNDUR.
DOÇ.DR. SADIK ERDAŞ

(Unvanı, Adı Soyadı)

(İmzası)

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 12/08./2026.....

Thesis Title / Topic:

ATATÜRK, THE REPUBLIC AND TURKISH REVOLUTION THROUGH THE PERSPECTIVES OF
TURKISH WOMAN WRITERS

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on ...13.../...07.../...2026... for the total of 398 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname:	SERAP YEŞİLTUNA ARISOY
Student No:	
Department:	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Program:	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
Status:	Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 12.../08.../2026.....

APPROVED.

DOÇ.DR SADIK ERDAŞ

(Title, Name, Surname)

(Signature)